

ARHEOLOĢIJA UN ETNOGRĀFIJA

XXII

LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTA APĢĀDS

LVI

A decorative flourish consisting of a ribbon-like shape with two loops, positioned below the Roman numeral LVI.

Bilvē

LU LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTS

**ARHEOLOĢIJA
UN
ETNOGRĀFIJA
XXII**

**Veltījums arheoloģes Elvīras Šnores
100 gadu jubilejas atcerei**

RĪGA
LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTA APGĀDS
2005

UDK 902/904(474.3)
Ar 467

REDAKCIJAS KOLĒGIJA:

Dr. habil. hist. prof. ANDRIS CAUNE,
Dr. habil. hist. prof. ĒVALDS MUGURĒVIČS,
Dr. hist. IEVA OSE (sastādītāja),
Dr. habil. hist. prof. ANDREJS VASKS

Uz vāka: Elvīras Šnores izrakumos
Doles Vampeniešu II kapulauka 78. kapā atrastā
sievietes krūšu rota

Grāmata izdota ar

VALSTS KULTŪRKAPITĀLA FONDA
un
LATVIJAS ZINĀTNES PADOMES
atbalstu

SATURS

CONTENTS / INHALT

Priekšvārds	7
<i>Ēvalds Mugurēvičs. Arheoloģei</i> Elvīrai Šnerei – 100. Zinātniskā darbība padomju varas apstākļos pēckara periodā	9
<i>Ieva Cimermane. Dažas atmiņu epizodes</i> par manas mātes Elvīras Šnores darbu pēckara gados	16
<i>Rita Grāvere. Daži antropoloģiski papildinājumi</i> Šnoru dzimtas pētniecībā	18
AKMENS UN BRONZAS LAIKMETS	35
<i>Valdis Bērziņš. Tīklu piederumi no Sārnates neolīta</i> apmetnes	37
<i>Ilze Loze. Eiņu vēlā neolīta apmetne</i>	62
<i>Andrejs Vasks. Bronzas apstrādes centri un bronzas</i> priekšmeti sabiedrisko attiecību sistēmā agro metālu periodā Latvijas teritorijā	82
<i>Ilga Zagorska, Ligita Lukševiča, Ervīns Lukševičs,</i> <i>Hogne Jungners. Senie ziemeļbrieži (Rangifer</i> <i>tarandus) un to mednieki Latvijā</i>	99
DZELZS LAIKMETS	113
<i>Jānis Apals. Grāfs Kārlis Georgs Zīverss</i> un Latvijas ezerpilis	115
<i>Tatjana Berga. Austrumu monētu atdarinājumi</i> Latvijā	127
<i>Roberts Spirģis. Daugavas lībiešu važturi</i> 10.–14. gadsimtā	135
<i>Dagnija Svarāne. Talsu Vilikumuižas ezera</i> 12.–14. gs. tausijas tehnikā sudrabotie dzelzs zirglietu apkalumi un siksnu sadalītāji	175
<i>Antonija Vilcāne. Jersikas pilskalna valnis un koka</i> nocietinājumi	186
<i>Gunita Zariņa. Sievietes statuss Latvijā 7.–13. gs.</i> pēc paleodemogrāfijas datiem	204
<i>Guntis Zemītis. Vēlā dzelzs laikmeta ekonomisko</i> un sociālo pārmaiņu atspoguļojums Gaideļu–Viduču kapulauka arheoloģiskajā materiālā	212
VIDUSLAIKI UN JAUNIE LAIKI	221
<i>Zigrīda Apala. Zelta gredzeni Cēsu viduslaiku pils</i> kultūrslānī	223
<i>Vitolds Muižnieks. 14.–18. gs. apbedīšanas vietu</i> pētniecības vēsture Latvijā	226
<i>Ieva Ose. Salaspils Sv. Jura baznīcas būvvēsture</i>	255
<i>Māris Zunde. Par dendrohronoloģiju un tās</i> perspektīvām Latvijā	271
Grāmatā lietotie saīsinājumi	279

<i>Ēvalds Mugurēvičs. Elvīra Šnore – 100.</i> Wissenschaftliche Arbeitsmöglichkeiten nach dem Zweiten Weltkrieg unter sowjetischen Machtverhältnissen	9
<i>Ieva Cimermane. Einige Erinnerungsskizzen</i> über die Arbeit meiner Mutter Elvīra Šnore in den Nachkriegsjahren	16
<i>Rita Grāvere. Several Features of the Anthropological</i> Research of the Šnore Family	18
STONE AND BRONZE AGE / STEIN- UND BRONZEZEIT	35
<i>Valdis Bērziņš. Net Fishing Gear from Sārnate</i> Neolithic Site	37
<i>Ilze Loze. Late Neolithic Settlement Eiņi</i>	62
<i>Andrejs Vasks. Bronze-working Centres and Bronze</i> Objects in the System of Social Relations in the Territory of Latvia during the Early Metal Period	82
<i>Ilga Zagorska, Ligita Lukševiča, Ervīns Lukševičs,</i> <i>Hogne Jungner. Ancient Reindeer (Rangifer</i> <i>tarandus) and Their Hunters in Latvia</i>	99
IRON AGE / EISENZEIT	113
<i>Jānis Apals. Graf Carl Georg Sievers und die</i> Inselsiedlungen Lettlands	115
<i>Tatjana Berga. Imitations of Oriental Coins</i> in Latvia	127
<i>Roberts Spirģis. Kettenträger der Daugava-Liven</i> aus dem 10.–14. Jahrhundert	135
<i>Dagnija Svarāne. 13th–14th Century Silver Mounts</i> and Strap Dividers for Horse-trappings Silvered by Inlay Technique from Lake Vilikumuiža in Talsi	175
<i>Antonija Vilcāne. The Earthen Bank and Wooden</i> Defences of Jersika Hillfort	186
<i>Gunita Zariņa. Women's Status in 7th–13th Century</i> Latvia According to Paleodemographic Data	204
<i>Guntis Zemītis. The Reflection of Late Iron Age</i> Economic and Social Changes in the Archaeological Material from Gaideļi–Viduči Cemetery	212
MIDDLE AGES AND MODERN ERA / MITTELALTER UND NEUZEIT	221
<i>Zigrīda Apala. Goldene Ringe in der Kulturschicht</i> der mittelalterlichen Burg Cēsis (Wenden)	223
<i>Vitolds Muižnieks. Forschungsgeschichte der</i> Begräbnisstätten des 14.–18. Jh. in Lettland	226
<i>Ieva Ose. Die St. Georgskirche in Kirchholm</i>	255
<i>Māris Zunde. On Dendrochronology and its Future</i> Potential in Latvia	271

PRIEKŠVārds

Rakstu krājuma "Arheoloģija un etnogrāfija" 22. sējums veltīts ievērojamās arheoloģes, izcilās dzelzs laikmeta pētnieces, ilggadējās Latvijas vēstures institūta zinātniskās līdzstrādnieces Elvīras Šnores (1905–1996) simt gadu jubilejai, kuru atzīmējam 2005. gada 15. janvārī. Latvijas arheoloģijas attīstība 20. gs. otrajā pusē nav iedomājama bez E. Šnores pamatīgā un daudzpusīgā veikuma.

Pēc Otrā pasaules kara senvēstures izpētē Latvijā draudēja iestāties pārtraukums, jo vairāki vadoši arheologi bija represēti vai emigrējuši, muzeju vērtības pēc pārdzīvotās evakuācijas bija daļēji zudušas vai depasportizētas, universitātē Latvijas arheoloģiju kā atsevišķu mācību priekšmetu vairs nepasniedza, nebija profesoru, kas gatavotu jaunus zinātniekus, senāko vēstures periodu izpētei trūka valsts atbalsta. Šajos sarežģītajos apstākļos 1946. gadā E. Šnore uzsāka darbu kā jaundibinātās Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Vēstures un materiālās kultūras institūta Materiālās kultūras sektora līdzstrādniece, un šajā institūtā pagāja viss viņas darba mūžs. E. Šnore pirmajos pēckara gados veidoja institūta arheologu kolektīvu, vairākus gadus desmitus vadīja lielas arheoloģiskās ekspedīcijas, jaunie pētniekiem izrakumos nenogurstoši mācīja lauka darbu metodiku, gatavoja plašas apkopojošas publikācijas, kas kļuvušas par neatņemamiem Latvijas arheoloģijas stūrakmeņiem.

Lai pateiktos savai skolotājai, darbabiedri vairākkārt vēlējās E. Šnores apaļajās dzīves jubilejās izdot veltījuma rakstu krājumu, bet padomju varas apstākļos viņai veltīta krājuma izdošana netika atļauta. Tikai pēc Latvijas neatkarības atgūšanas 1994. gadā bija iespējams publicēt rakstu krājuma "Arheoloģija un etnogrāfija" 16. sējumu "Senās apmetnes Latvijas teritorijā", kas bija veltīts Latvijas Zinātņu akadēmijas goda doktorei Elvīrai Šnorei, atzīmējot viņas 65 zinātniskā darba gadus. Dažus gadus vēlāk, kad E. Šnore aizgāja mūžībā, Latvijas vēstures institūta apgādā 1997. gadā sagatavots un publicēts neliels biobibliogrāfisks izdevums "Arheologi Elvīra Šnore (1905–1996) un Rauls Šnore (1901–1962)", kurā iekļautas arī darbabiedru atmiņas par abiem arheologiem.

Atceroties izcilo zinātnieci 100 gadu jubilejā, Latvijas vēstures institūta Arheoloģijas nodaļa 2005. gada 14. janvārī rīkoja piemiņas lasījumus, kuros E. Šnores bijušie kolēģi, audzēkņi, kā arī jaunie pētnieki savus referātus bija sagatavojuši par Latvijas dzelzs laikmeta arheoloģijas problemātiku. Lasījumus atklāja prof. Ēvalds Mugurēvičs ar referātu par E. Šnores darbību Vēstures institūtā. Arheoloģe Ilze Loze atcerējās savu darba gaitu sākumu, kad viņa veikusi izrakumus Īdeņu vidējā dzelzs laikmeta latgaļu kapulaukā. Seno zemgaļu pētnieks Guntis Zemītis referēja par atklājumiem Gaideļu–Viduču 5.–12. gs. kapulaukā, bet E. Šnores beidzamā skolniece Antonija Vilcāne stāstīja par Jersikas pilī atsegtajām krāsniņām. Jaunāko paaudzi pārstāvēja doktorants Roberts Spirģis ar referātu par Daugavas lībiešu 10.–14. gs. važturiem, no kuriem daļa atrasta E. Šnores izrakumos. Seno metālu pētniece Dagnija Svarāne iepazīstināja ar tautas tehnikas lietošanu Latvijas dzelzs laikmeta senlietu rotāšanā. Lasījumus noslēdza E. Šnores meitas arheoloģes un muzeju darbinieces Ievas Cimermanes atmiņu stāstījums par mātes aizrautīgo darbu zinātnē.

Arheoloģes E. Šnores piemiņas lasījumos izskanējušo referātu lielākā daļa tagad ir sagatavoti kā zinātniski raksti un izlasāmi krājuma "Arheoloģija un etnogrāfija" 22. sējumā. Tas papildināts ar Latvijas vēstures institūta citu periodu speciālistu – arheologu, antropologu, dendrohronologu, numismātu pētījumiem, kas apskata dažādas mūsu senvēstures problēmas no akmens laikmeta līdz jaunajiem laikiem. Krājumu ievada Ēvalda Mugurēviča raksts, kurā aplūkota arheoloģes Elvīras Šnores zinātniskā darbība padomju varas apstākļos pēckara periodā. Antropoloģe Rita Grāvere pievērsusies Šnoru dzimtas izpētei, dodot dažus papildinājumus par plašās ģimenes locekļiem, kuri anketēti Vidzemes jūrmalā 1938. gadā.

Pārējie raksti kārtoti pēc hronoloģiskā principa trīs nodaļās. Pirmajā nodaļā "Akmens un bronzas laikmets" ievietoti četri arheologu pētījumi. Valdis Bērziņš zinātniski apstrādājis arheologu Eduarda Šturma un Lūcijas Vankinas izrakumos Sārnates neolīta apmetnē iegūtos tīklu piederumus. Ilze Loze publicējusi Lubāna ezera iepakā atklātās Eiņu vēlā neolīta apmetnes arheoloģisko materiālu. Andrejs Vasks pievērsies bronzas apstrādes centriem un bronzas priekšmetiem, dodot ieskatu sabiedrisko attiecību sistēmā agro metālu periodā Latvijas teritorijā. Ilga Zagorska, izmantojot paleozoologu analīžu rezultātus un radioaktīvā oglekļa datējumus, apkopojusi liecības par ziemeļbriežiem un to medniekiem Latvijā vēlajā paleolītā.

Otrajā nodaļā "Dzelzs laikmets" ievietoti septiņi raksti. Āraišu ezerpils pētnieks Jānis Apals pievērsies ezermītņu atklāšanas vēsturei Latvijā, atceroties vienu no pirmajiem arheologiem – grāfu Kārli Georgu Zīversu 125 gadu jubilejā. Numismāte Tatjana Berga apkopojusi ziņas par Daugavas lejtecē atrasto Austrumu monētu – kufisko dirhēmu atdarinājumiem, dodot to paralēles kaimiņzemēs un datējumu ar 11. gadsimtu. Roberts Spīrgis izstrādājis Daugavas lībiešu 10.–14. gs. važturu tipoloģiju. Dagnija Svarāne pētījusi Talsu Vilcumuižas ezera 12.–14. gs. dzelzs zirglietas, kurām konstatēts sudrabojušs taisījās tehnikā. Arheoloģe Antonija Vilcāne apkopojusi materiālus no saviem izrakumiem Jersikas pilskalnā, pievērsoties zemes valnim ar koka nocietinājumiem. Antropoloģe Gunita Zariņa, izmantojot paleodemogrāfijas datus, spriedusi par sievietes statusu Latvijā 7.–13. gadsimtā. Zemgaļu senvēstures pētnieks Guntis Zemītis, balstoties uz izrakumu materiāla no Gaideļu–Viduču kapulauka, izdarījis secinājumus par vēlā dzelzs laikmeta ekonomiskajām un sociālajām pārmaiņām.

Trešā nodaļa "Viduslaiki un jaunie laiki" sastāv no četriem rakstiem. Cēsu pils arheoloģe Zigrīda Apala sniegusi ziņas par izrakumos atrastiem trim zelta gredzeniem no 16. gadsimta. Vitolds Muižnieks devis historiogrāfisku pārskatu par 14.–18. gs. apbedīšanas vietu pētniecības vēsturi Latvijā. Ieva Ose apkopojusi informāciju no rakstītajiem un ikonogrāfiskajiem avotiem par Salaspils Jura baznīcu, no kuras līdz mūsdienām saglabājušās necilas drupas. Dendrohronologs Māris Zunde aplūkojis arheoloģisko koku datēšanā sasniegtos rezultātus, šīs zinātnes nozares attīstības problēmas un perspektīvas Latvijā.

Redkolēģija

Ēvalds Mugurēvičs

ARHEOLOĢEI ELVĪRAI ŠNOREI – 100

Zinātniskā darbība padomju varas apstākļos pēckara periodā

Otrais pasaules karš ar tam sekojošiem padomju un vācu okupācijas režīma ierobežojumiem un represijām izjauca Latvijas Republikas zinātnisko iestāžu veiksmīgi uzsākto arheoloģiskās pētniecības darbu pirmskara periodā, kad starp jauniešiem spējīgajiem arheologiem parādās Elvīras Šnores (1905–1996) vārds.¹

Elvīras Šnores (dzimusi Vilciņa) dzīves gaitas sākās 1905. gada 15. janvārī Rīgā. Te uzsāktas mācības, bet, nokļūstot starp Pirmā pasaules kara bēgļiem, tās turpinātas Maskavā. Pēc atgriešanās Rīgā pabeigta vidusskola, un 1922.–1932. gadā noris vēstures studijas Latvijas Universitātē. Pievēršoties dzimtās zemes vēstures pētniecībai, E. Šnores interesi visvairāk saista arheoloģija. Piedaloties vācu arheologa profesora Maksa Eberta vadītajos semināros un vēlāk klausoties latviešu arheologa profesora Franča Baloža tēlaini lasītās lekcijas, E. Šnore ieguva labu pamatu turpmākajam zinātniskajam darbam.

E. Šnores studiju un aktīvās darbības sākums sakrīt ar Latvijas pirmās republikas uzplaukuma periodu, kad liela vērība tika veltīta nacionālajai pašapziņai, kuras veidošanā nozīmīga loma tika ierādīta vēstures skaidrošanai no latviešu tautas viedokļa. Sākot ar 1926. gadu, viņa piedalījās Pieminekļu valdes rīkotajās ekspedīcijās un izrakumos Latvijas teritorijas austrumu daļā. E. Šnores zinātniskās intereses saistījās ar latgaļu etnogenēzi. 1930. gadā sākās viņas ilggadējais darbs Latvijas Vēstures muzeja Arheoloģijas nodaļā, kur E. Šnore vairāk nekā desmit gadu bija nodaļas vadītāja. Par senlietu rūpīgo inventarizāciju un izstāžu organizēšanas darbu viņa apbalvota ar Triju Zvaigžņu ordeni. 30. gados E. Šnore savas zināšanas papildināja studijās vairākos Rietumeiropas muzejos (Parīzē, Briselē, Berlīnē un Karaļaučos).

Līdz 20. gs. 20. gadiem Latvijas arheoloģijā bija darbojušies galvenokārt Baltijas vācu vēsturnieki, pētot diezgan ierobežotu objektu skaitu, turklāt izrakumu materiālus tulkojot sev vēlamā virzienā. Ņemot to vērā, latviešu arheologiem pēc valsts neatkarības iegūšanas bija intensīvi jāstrādā izrakumos, lai iegūtu ziņas par visiem Latvijas senvēstures periodiem. E. Šnore starpkaru periodā ir strādājusi daudzās ob-

jektos – kā senkapos, tā dzīvesvietās, kur, atsaucoties uz Arheoloģijas nodaļā ienākušajiem ziņojumiem, bija jāorganizē aizsardzības vai pārbaudes izrakumi (Rītes Melderišķi, Darvdedži, Valmieras pils u.c.).

Lielu pārmaiņu laiks bija 20. gs. 40. gadi. Vadošie Latvijas arheologi – Francis Balodis (1882–1947), Eduards Šturms (1895–1959), Valdemārs Ģinters (1899–1979), Hugo Rickstiņš (1904–1998) – bija spiesti doties trimdā kara laikā, bet vairāki dzimtenē palikušie – Rauls Šnore (1901–1962), Ādolfs Karnups (1904–1973), Pēteris Stepiņš (1914–1999) – padomju dzīves apstākļos tika represēti un strādāt savā specialitātē nevarēja. Pārējiem Latvijā palikušajiem arheologiem, ja viņi gribēja nodarboties ar senatnes pētniecību, bija jāpieņem režīma diktētā ideoloģija, kas bija marksisma-leņinisma mācība par sociālekonomiskām formācijām un to likumsakarīgu nomaiņu vēstures procesa gaitā.

Līdz ar Latvijas Zinātņu akadēmijas nodibināšanu 1946. gadā no jauna pavērās iespējas izvērst plašāku arheoloģisko pētniecību. Vēstures un materiālās kultūras institūtā pēc PSRS ZA centrālo vēstures pētniecības iestāžu parauga bija izveidots Materiālās kultūras vēstures sektors, kurā par vadītāju (1946–1957) tika iecelts Latvijas viduslaiku perioda speciālists Teodors Zeids (1912–1994). No sākuma nelielajā arheologu grupā vislielākā pieredze bija Elvīrai Šnorei, kas faktiski vadīja tā laika arheologu lauka darbus, veicot jauno kadru apmācību konkrētajos izrakumu apstākļos, jo Latvijas Valsts universitātes Vēstures un filoloģijas fakultātē arheologus negatavoja.

Tā kā savienotajās republikās vadošie norādījumi tika saņemti no Maskavas, īsi jāpakavējas pie tām ideoloģiskajām nostādnēm, kas 40.–50. gados bija aktuālas Padomju Savienībā. Sabiedriskajās zinātnēs vajadzēja vadīties no marksisma un vēsturiskā materiālisma atziņām, par kuru tālāko pilnveidotāju uzskatīja diktatoru Josifu Staļinu (1879–1953). Arheoloģiskā pētniecība koncentrējās PSRS ZA Materiālās kultūras vēstures institūtā, kas bija nosaukts N. Marra vārdā. Akadēmiķis Nikolajs Marrs (1865–1934) bija valodnieks – orientālists, kas, pētot kaukāziešu valodas, izvirzīja t.s. jauno mācību par valodu. Tā balstījās

uz hipotēzi par visas pasaules valodu radniecību, kas izveidojusies, valodai pārdzīvojot stadiālo attīstību. Šādu stadiālās attīstības modeli vēsturnieki tai laikā centās pārnest arī uz sabiedrības vēsturi, kur tautas etnoģenēzes procesā noliedza iedzīvotāju pārvietošanos, bet etniskās izmaiņas skaidroja kā autohtonās, t.i., vietējās attīstības rezultātu.²

40. gadu beigās aktīvi apkaroja "buržuāziskās arheoloģijas reakcionārās teorijas", to skaitā normaņu teoriju, rasismu u.c. Pēc PSKP CK sekretāra Andreja Ždanova (1896–1948) referāta 1946. gadā par literatūras jautājumiem bija izsludinātas īstas "raganu medības", lai atmaskotu visus tos, kuru darbos kaut mazākā mērā varēja saskatīt novirzīšanos no marksisma mācības vai tai svešu teoriju izpausmi.³

No 1949. gada ar 2–4 gadu intervālu tika rīkoti trīs plēnumi, kas bija veltīti tieši Baltijas arheoloģijai un kur piedalījās arī E. Šnore.⁴ 1949. gada Ļeņingradas plēnumā vēl tika slavināts N. Marrs kā jaunās padomju arheoloģijas zinātnes radītājs un cīnītājs pret apolītiskumu, formālismu, buržuāzisko ideālismu un individuālismu. Arī Baltijas arheoloģiem (H. Moora, R. Kulikauskene, E. Šnore) bija jācenšas, lai parādītu, ka arheoloģija tiek "pārkārtota uz marksisma teorijas pamatiem", kritizējot agrākās "buržuāziskās koncepcijas". Šī plēnuma materiāli rāda, ka piecu gadu laikā kopš otrreizējās padomju okupācijas vadošie Baltijas arheoloģi jau bija paspējuši apgūt jaunajam režīmam nepieciešamo retoriku, kas formāli nodrošināja darbu savā specialitātē.

Latvijā pāreju uz padomju laikam nepieciešamo "buržuāzisko koncepciju" kritiku atvieglāja tas apstākļi, ka to lielā mērā jau bija veicis no PSRS pārbraukšais izcilais viduslaiku vēstures speciālists Jānis Zutis (1893–1962). J. Zutis dzimis Latvijā, bijis I pasaules kara dalībnieks, pēc smaga ievainojuma sadziedēšanas beidzis Maskavas universitāti (1924), aspirantūru (1929), tādējādi iegūstot teicamu vēsturnieka izglītību.⁵ Pēc tam J. Zutis strādāja vairākās augstskolās, Krievijā pēckara periodā bija PSRS ZA Vēstures institūta vecākais zinātniskais līdzstrādnieks. Atgriezies Latvijā, J. Zutis kļuva par LVU Vēstures fakultātes Viduslaiku vēstures katedras vadītāju (1945) un Latvijas PSR ZA Vēstures un materiālās kultūras institūta Latvijas senākās un viduslaiku vēstures sektora vadītāju (1946). Atrazdamies šajos svarīgajos posteņos, kā marksismu labi apguvis vēsturnieks J. Zutis kļuva par Latvijas vēstures senākā perioda ideoloģiskā virziena noteicēju. Tā laika notikumi liecina, ka J. Zutis bija arī drošs aizstāvis vairākiem augsti kvalificētiem Latvijas Republikas laika vēsturniekiem (M. Stepermanim, T. Zeidam u.c.), kad viņus dažāda veida represijās gribēja atstādināt no zinātniskā darba. Protams, darbs bija nodrošināts tiem vēsturniekiem, kas atzina savas agrākās ideoloģiskās un metodoloģiskās "kļūdas".

Publiska agrāko uzskatu atsaukšana bija raksturīga padomju sistēmai ne tikai Baltijas republikās, bet visā Padomju Savienībā, jo pēc katra komunistiskās partijas kongresa vai plēnuma notika svarīgāko lēmumu

apspriešana, kad zinātniekiem vajadzēja "nosodīt" agrāk pieļautās ideoloģiskās kļūdas. No šādas "grēksūdzes" pasargāti nebija pat vadošie padomju arheoloģi (Mihails Artamonovs, Aleksejs Okladņikovs, Pjotrs Tretjakovs u.c.), kuri pēc kārtējo J. Staļina darbu publicēšanas 50. gadu sākumā īpaši sagatavotā rakstu krājumā paši kritizēja savus agrākos uzskatus.⁶

Elvīrai Šnorei un citiem Latvijas arheoloģiem, izmantojot pirmspadomju laikā sarakstītos darbus, bija jākritizē Franča Baloža, Arveda Švābes, Pētera Šmita u.c. "buržuāziskie" uzskati sabiedrisko attiecību vērtējumā, priekšplānā izvirzot marksisma darbos doto pirmatnējās kopienas un feodālisma shēmu. Pirmais to lielā mērā bija jau paveicis Jānis Zutis savos apcerējumos par Latvijas aizvēsturi un Latviju agrajos viduslaikos.⁷ Šie darbi bija sarakstīti laikā, kad vēl slavināja N. Marra mācību. J. Zutis gan nebija centies šai ziņā īpaši izcelties, jo viņa Latvijas senās sabiedrības sociālo attiecību vērtējumā var atrast tikai dažas piezīmes, kur atzīmēti N. Marra uzskati par valodu pirmatnējās kopienas laikā.⁸

Starp J. Zuša darbā minētiem autoriem etniskajos jautājumos citēts A. Udaļcovs.⁹ PSRS ZA korespondētājloceklis profesors Aleksandrs Udaļcovs (1883–1959) bija Materiālās kultūras vēstures institūta direktors, kas kā viduslaiku vēsturnieks bija specializējies jautājumos par seno ģermāņu dzimts iekārtu. Balstoties uz N. Marra teoriju par tautu autohtono attīstību, A. Udaļcovs bija publicējis rakstus par indoeiropiešu un slāvu izcelšanos.¹⁰ Mainoties partijas ideoloģiskajām nostādnēm, viņš bija spiests publiski norobežoties no marrisma un turpmāk vadīties no J. Staļina jaunākajiem darbiem.¹¹ Tagad literatūrā ir atzīmēts, ka A. Udaļcovs pats ar arheoloģiju nav nodarbojies, jo institūta arheologu organizatoriskos darbus viņš bija atstājis sava vietnieka arheologa profesora Sergeja Kiseļova pārziņā.¹²

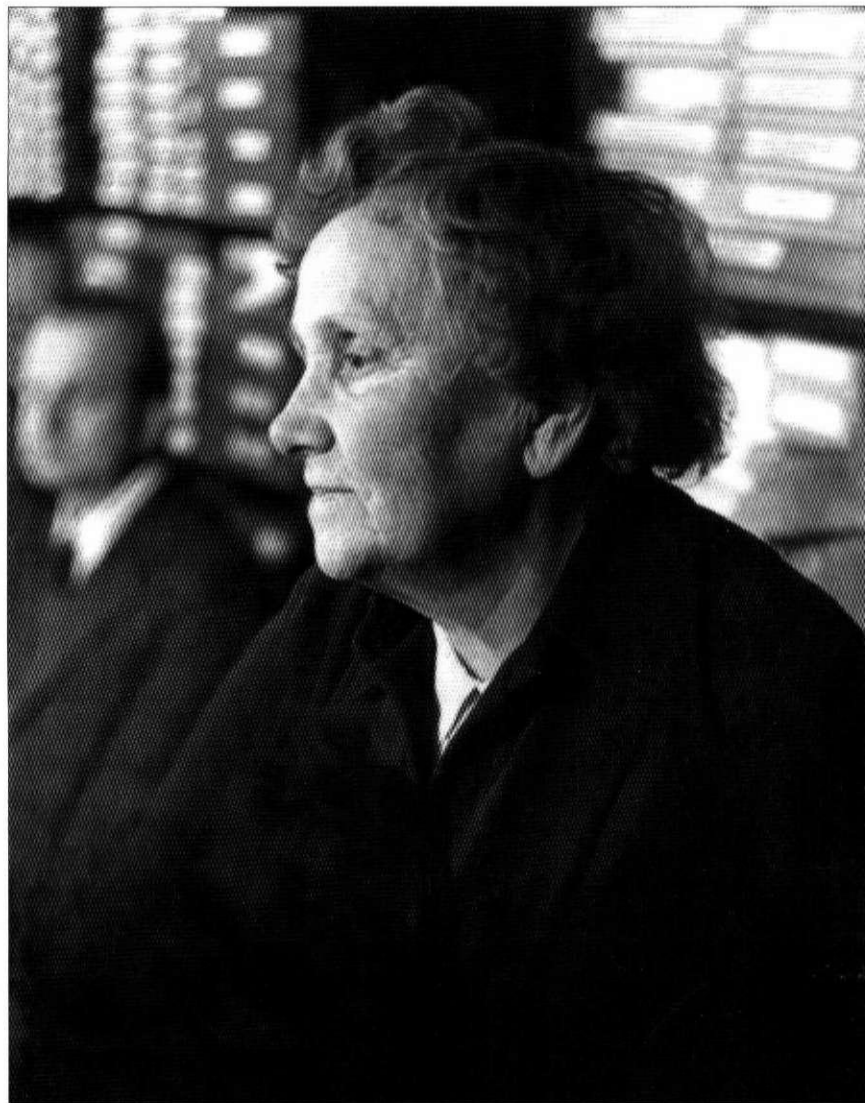
Šie piemēri no padomju iestāžu vadošo zinātnieku attieksmes pret partijas lēmumiem uzskatāmi parāda to, ka nevis zinātniskā, ar faktiem pārbaudītā patiesība bija galvenais pierādījums kādas problēmas atrisināšanai, bet gan bezierunu pakļaušanās komunistiskās partijas izvirzītajām nostādnēm. Šie apstākļi un padomju varas nostāja pret zinātni un zinātniekiem ir jāņem vērā, lai mūsdienās pareizi novērtētu situāciju pēckara Baltijas arheoloģijā un pašu arheologu pozīciju pret tā laika notikumiem.

1951. gadā notika otrais Baltijas arheoloģijas jautājumiem veltītais PSRS ZA Materiālās kultūras vēstures institūta plēnumš.¹³ Baltijas arheologu referāti bija lietīšķi, iepriekšējos gados paveiktā darba atskaites ziņojumi. Katras republikas vadošā arheologa (Harijs Moora, Prans Kulikausks, Elvīra Šnore) referāts gan sākās ar "buržuāziskās arheoloģijas" kritiku. Šai ziņā par paraugu kalpoja Maskavas un Ļeņingradas vadošo arheologu (Pjotrs Tretjakovs, Ņina Gurina, Aleksandrs Mongaits u.c.) izvērsta buržuāzisko teoriju un marrisma kritika, kamēr slavināti tika J. Staļina darbi, kas devuši jaunu impulsu padomju zemes tautu senākās

vēstures zinātniskai pētniecībai. E. Šnore referēja par saviem izrakumiem latgaļu kapulaukos un uzsāktajiem darbiem Asotes pilskalnā, akcentējot toreiz aktuālos jautājumus par šķiru sabiedrības rašanos un kultūras sakariem ar austrumslāviem.¹⁴

E. Šnores sadarbība ar igauņu arheologu H. Moora bija sākusies jau 30. gados, kad viņš gatavoja savus darbus par Latvijas arheoloģijas tematiku. Harijs

kajās publikācijās. Rakstot par Baltijas arheoloģijas vispārējām problēmām, īpaši pilskalniem, H. Moora to iedalījumu saistīja ar attiecīgās sabiedrības sociālekonomiskajām izmaiņām un šķiru sabiedrības rašanos.¹⁶ H. Moora bija nodrošinājis savu zinātnisko darbību padomju apstākļos, jo, sagatavojot grāmatas par Igaunijas PSR vēsturi un Latvijas PSR vēsturi (1952), viņš bija tas autors, kas Baltijas senākās vēstures procesu

1. att. Arheoloģe Elvīra Šnore 1982. gadā

Moora (1900–1968) bija beidzis Tartu universitāti kā somu arheologa Ārnes Mihaela Talgrēna skolnieks. Doktora disertāciju par agro dzelzs laikmetu Latvijā viņš aizstāvēja 1938. gadā, kad kļuva arī par profesoru Tartu universitātē.¹⁵

Padomju laikā H. Moora tika atzīts par vadošo Baltijas arheologu, pateicoties tam, ka viņš teicami pārzināja senlietu materiālu un ātri apguva marksisma mācību par sociālekonomiskajām formācijām. Šis marksisma dogmas viņš pirmais 40. gadu otrajā pusē jau izmantoja muzeja ekspozīcijā Tartu un zinātnis-

varēja attēlot marksisma un vēsturiskā materiālisma atziņu gaismā.¹⁷

Arheoloģiskā materiāla raksturojumam Latvijas vēstures kursa sarakstīšanas gaitā H. Mooram bija nepieciešama vietējo zinātnieku palīdzība, tāpēc kā līdzautore tika aicināta E. Šnore. Viņa ir sagādājusi nepieciešamo faktisko materiālu, kā arī rediģējusi 1952. gadā izdoto H. Mooras darbu “Pirmatnējās kopienas iekārta un agrā feodālā sabiedrība Latvijas PSR teritorijā”,¹⁸ tāpēc E. Šnori zināmā mērā var uzskatīt arī par šī darba līdzautori.

Savu piederību padomju arheologiem Elvīrai Šnorei, kuras vīrs Rauls Šnore¹⁹ tai laikā (1946–1955) bija izsūtījumā Mordovijā, vajadzēja pierādīt ar kritisku rakstu "Pret buržuāziskām koncepcijām Latvijas arheoloģijā".²⁰ Šajā rakstā autore vērsās pret profesora F. Baloža darbos paustām atziņām, piemēram, izmaiņas iedzīvotāju etniskajā sastāvā profesors esot nepareizi skaidrojis ar ieceļotāju viņiem. Šis pārmetums gan nav īsti vietā, taču saprotams, ja atceramies, ka padomju arheoloģijā līdz 50. gadiem intensīvi tika kultivētas N. Marra idejas par kādas tautas autohtono attīstību, noraidot migrācijas. Lietišķs ir E. Šnores aizrādījums par F. Baloža uzskatu maiņu, kad viņam 30. gados bija jāpiemērojas valdošajām latviešu historiogrāfijas tendencēm un jāpārvērtē vēlā dzelzs laikmeta pilskalnu loma, jākorģē kultūras sakaru virzienu nozīme un mantiskais stāvoklis tā laika apbedījumos, kā arī jāpārskata citi jautājumi.

1953. gadu var uzlūkot par nozīmīgu robežjoslu padomju arheoloģijā, kas uzskatāmi atspoguļojas, ja salīdzina divus (XVII un XVIII) šai gadā iznākušos izdevuma "Советская археология" numurus. Pirmajā ceturksnī publicētā XVII numura ievadrakstā vēl tiek rekomendēta tikko mirušā J. Staļina "ģeniālo darbu" studēšana. 1953. gada otrajā pusē iznākušajā XVIII numurā par J. Staļina darbiem vairs nekas nav teikts, taču ir atsauce uz viņa pēcteča Georgija Maļenkova referātu pēdējā partijas kongresā un arheologu uzdevumiem, vadoties no šī kongresa lēmumiem.

1955. gada maijā Viļņā notika Baltijas arheoloģijai, etnogrāfijai un antropoloģijai veltīta apvienotā konference, kurā apsprieda kopējās sadarbības rezultātus un nosprauda tālākos uzdevumus. Arheologi referēja par saviem pēdējo gadu pētījumiem. E. Šnore ziņoja par latgaļu pilskalnu tipiem un izrakumiem Asotes pilskalnā.²¹ H. Moora bija izstrādājis Baltijas vēstures tālākās kompleksās pētniecības programmu, ko pieņēma par rekomendējamu kultūras sakaru un etniskās vēstures problēmu risināšanai tuvākajos gados.²²

Lai šo programmu realizētu, konferences noslēgumā tika pieņemts lēmums par kompleksās ekspedīcijas organizēšanu. Līdztekus jau uzsāktajiem arheoloģisko pieminekļu pētījumiem katrā republikā tika ielānotas apzināšanas ekspedīcijas. Kompleksās ekspedīcijas materiāli tika publicēti, starp tiem arī E. Šnores raksts par latgaļu pilskalniem.²³ 50. gadu pirmajā pusē kopā ar krievu arheologiem bija veikta pieminekļu apzināšana un izrakumi Latvijas austrumu pierobežā, kur E. Šnore pētīja baltiskos, somiskos un slāviskos kapu uzkalniņus Daņilovkā, Šķilbēnos, Pasiēnā, Katalovā un pie Zilupes stacijas.²⁴

Svarīgākais darbalauks E. Šnorei vasaras sezonās bija izrakumi Asotes pilskalnā, kur tie noslēdzās 1954. gadā. Tika pētīts tuvumā esošais Oglenieku kapulauks. Arheoloģiskie pētījumi Asotē bija laba skola tā laika arheologiem, jo sešās izrakumu sezonās dažādā laikā te strādāja visi Latvijas senātnes pētnieki. Arheoloģisko praksi te no 1952. gada sāka iziet

LVU Vēstures un filoloģijas fakultātes studenti. Uz Asotes ekspedīcijās iegūto materiālu bāzes 1950. gadā sākās vēlāk tik populārās arheologu atskaites vietējai sabiedrībai.

Arheologu izrakumu sezonas ir garas, liela daļa mūža paiet lauka darba apstākļos, kad jāprot veikt ne tikai tiešais darbs. Elvīra Šnore vienmēr prata ar visu tikt galā, arī ar ģimenes rūpēm. Tā kā vīrs Rauls Šnore padomju laikā ilgu gadus atradās izsūtījumā, tad abu meitu – Ievas un Ilzes audzināšana un skološana gūlās uz E. Šnores pleciem. Ieva Cimermane, sekojot vecāku pēdās, kļuva par arheoloģi un muzeja darbinieci, bet Ilze Šnore izmācījās par arhitekti. Neraugoties uz labošanas darbu nometnēs sabeigto veselību, R. Šnore centās sievietei iespēju robežās palīdzēt, veicot arheoloģisko tekstu tulkojumus, bet vasaras sezonās piedaloties ekspedīciju darbā.

50. gadu vidū, kad Materiālās kultūras institūta arheologi bija sagatavojuši lielākus rakstus, izdevās noorganizēt materiālu krājumu "Arheoloģija un etnogrāfija" un "Материалы и исследования по археологии Латвийской ССР" izdošanu. Izdevums "Arheoloģija un etnogrāfija" bija plānots kā gadagrāmata arheoloģijas un etnogrāfijas pētījumu publicēšanai latviešu valodā, lai ar jaunākajiem atklājumiem iepazīstinātu plašāku sabiedrību republikā. Šim rakstu krājumam, kas līdz mūsdienām piedzīvojis vairāk nekā divdesmit laidienus, bijusi svarīga loma ne tikai institūta dzīvē vien, tas ir kalpojis visas Latvijas arheologu un etnogrāfu saimes konsolidēšanā un jaunāko arheoloģijas zinātnes atziņu popularizēšanā citās republikās un ārzemēs. Apstrādājot Asotes pilskalna celtņu paliekas, tika konstatēts, ka vislabāk saglabājušās krāsnis (kopskaitā 73), kas E. Šnorei kļuva par speciāla pētījuma objektu.²⁵

Rakstu krājums "Материалы и исследования по археологии Латвийской ССР" bija iecerēts kā publikāciju sērija, kuras uzdevums – krievu valodā sniegt ziņas par atsevišķiem plaši pētītiem pieminekļiem, lai pētījumu materiāli būtu pieejami speciālistiem ārpus Latvijas. Sērijas pirmais sējums bija veltīts pilnībā izpētītajam Nukšu kapulaukam.²⁶ Darba lielāko daļu sagatavojusi un rediģējusi E. Šnore. Viņa rakstījusi par apbedījumu veidu un inventāru (darbarīki, ieroči, rotas) un kapulauka hronoloģiju. Pēc apbedījumos sastopamā senlietu inventāra bagātības pakāpes E. Šnore pirmoreiz Latvijas arheoloģijā ir izstrādājusi 10.–12. gs. latgaļu sociāli diferencētas sabiedrības iedalījumu četrās kategorijās – piļu vai novadu valdnieki, dižciltīgi karavīri, zemkopji–karavīri un nebrīvie ļaudis.

Kapulaukā iegūto materiālu E. Šnorei palīdzēja apstrādāt kopējā darbā izaugušie skolnieki. Apbedīto apģērbu analizēja Anna Zariņa, bet saglabājušos antropoloģisko materiālu noteica Jolanta Daiga. Šim un nākamajiem aplūkojamās sērijas darbiem tika pievienoti kopsavilkumi latviešu un vācu valodā. Publikācija par Nukšu kapulauku bija sava veida atskaite un pētniecības gaitā gūto E. Šnores atziņu kopsavilkums arī par

agrāk pētītajiem latgaļu kapulaukiem. Uzskatāmi tika parādīta mirušajiem līdzdotā inventāra daudzveidība, īpatnības, kā arī kopējās iezīmes salīdzinājumā ar citu tautu senajām apbedīšanas tradīcijām.

Šis sērijas otrais sējums bija veltīts Asotes pilskalna izrakumos iegūtam materiālam un tā zinātniskai analīzei.²⁷ Publikācijas pamatā bija E. Šnores pētījums un kandidāta disertācija²⁸ par pilskalna veidošanās

sniegumiem. 1964. gadā viņa ar kolektīvi gatavotu referātu piedalījās VII starptautiskajā antropoloģijas un etnogrāfijas zinātnēm veltītajā kongresā Maskavā, bet nākamajā gadā simpozijā Belostokā nolasīja referātu par Latvijas iedzīvotāju sakariem ar austrumslāviem 1. g.t. un 2. g.t. sākumā.

60.–70. gados līdztekus plašajiem izrakumu darbiem Pļaviņu un Rīgas HES applūdinājuma zonā

2. att. Arheoloģes Elvīras Šnores 60 gadu jubileja 1965. gadā

vēsturi, sniedzot pārlicinošu katra apdzīvotības slāņa datējumu. Asotes pilskalnā pirmoreiz bija izdarīti vairāki jauni atklājumi (kamerveida aizsardzības celtnes, dzelzs ieguves un podnieku krāsnis u.c.), kuriem autore deva pienācīgu novērtējumu.

Apstrādājot pilskalnā iegūto materiālu, pirmoreiz tika piesaistīti dabas un tehnisko zinātņu pārstāvji (botāniķis A. Rasiņš, metalurģs A. Anteins, paleozoologi V. Calkins, K. Pāvers u.c.). Balstoties uz arheoloģiskā materiāla vispusīgu analīzi, E. Šnore uzskatāmi parādīja, kā Asotes pilskalns no parastas vāji nocietinātas apmetnes 1. g.t. pr.Kr. dzelzs laikmetā pakāpeniski kļuva par kāda Jersikas valstī iekļauta latgaļu dižciltīgā pārvaldes centru.

Monogrāfija par Asotes pilskalnu bija Baltijas mērogā plašākais pētījums par kādu atsevišķu dzelzs laikmeta nocietinājumu, tāpēc tas ieguva recenzentu augstu novērtējumu. Tika atzīmēts, ka, izvirzot pētījuma centrā vienu ļoti izpētītu objektu – Asotes pilskalnu, autore ir pratusi dot kompetentu novērtējumu visai problemātiskai, kas saistās ar Latvijas vēlā dzelzs laikmeta pilskalniem.

E. Šnerei ir lieli nopelni arī ārzemju zinātnieku iepazīstināšanā ar Latvijas arheoloģu jaunākajiem sa-

E. Šnore intensīvi piedalījās Latvijas arheoloģijas kursa sagatavošanā.²⁹ Viņa uzrakstīja apakšnodaļas par arheoloģiskās pētniecības vēsturi, apbedīšanas tradīcijām vidējā dzelzs laikmetā un par latgaļiem un sējiem vēlajā dzelzs laikmetā. Ņemot vērā E. Šnores lielo pieredzi, viņa tika izvirzīta par plašā kolektīvā darba galveno redaktori, kuras pienākumos ietilpa dažādo autoru uzrakstītā teksta saliedēšana. Arī šo darbu E. Šnore veica sekmīgi ar viņai piemītošo paš-aizliedzību un precizitāti. Par to liecina arī tas, ka kolektīvais darbs "Latvijas PSR arheoloģija" (1974) izpelnījās republikas Valsts prēmiju.

E. Šnores pētīto arheoloģisko pieminekļu skaits sniedz pāri 70 objektiem. Tik liels arheoloģiski pētīto senvietu daudzums viņai starp Latvijas arheoloģiem nodrošina godpilno pirmo vietu. Sistemātiskais, mērķtiecīgais, uz plaša materiāla pamatots darbs atspoguļots vairāk nekā 160 zinātniskās publikācijās un rakstos.³⁰

1991. gadā, atzīmējot Elvīras Šnores lielos nopelnus Latvijas arheoloģijas attīstībā, LZA Humanitāro un sociālo zinātņu nodaļa pēc Latvijas vēstures institūta priekšlikuma piešķīra zinātniecei LZA goda doktora (*Dr. honoris causa*) nosaukumu.

No dzīves Elvīra Šnore šķīrās Latvijas arheologiem nozīmīgā Rīgā rīkotā Eiropas arheologu asociācijas 2. kongresa dienās – 1996. gada 26. septembrī. Zemes klēpī Elvīru Šnori guldīja I Meža kapos blakus vīram Raulam Šnozem.

Vecākās paaudzes Baltijas arheologu, t.sk. Elvīras Šnores nopelns padomju apstākļos 40.–80. gados bija tas, ka viņi neļāva degradēt savas zinātnes pamatvērtī-

bas. Arheologi un viņu skolnieki centās pētīt senatnes pieminekļus un arheoloģiskās senlietas, balstoties uz konkrēto materiālu. Nepieciešamā nodeva padomju varas apstākļos kā vēsturniekiem, tā arheologiem bija sabiedrības attīstības skaidrojums pēc vēsturiskā materiālisma dogmām, reizēm piesaucot marksisma klasiķu izteikumus un komunistiskās partijas kongresu jaunākos lēmumus.

ATSAUCES

- ¹ *Mugurēvičs Ē.* Elvīra Šnore // AE. – Rīga, 1994. – 16. laid. – 5.–13. lpp.
- ² *Монгайт А. Л.* Археология в СССР. – Москва, 1955. – С. 47, 48.
- ³ Редакция. Современные задачи советской археологии // Советская археология. – Москва, 1947. – № IX. – С. 5–10.
- ⁴ *Šnore E.* Baltijas arheoloģijai veltīts plēnums Ļeņingradā // LZAV. – 1949. – Nr. 10. – 145., 146. lpp.
- ⁵ *Zeids T.* Akadēmiķis Jānis Zutis. – Rīga, 1964. – 5.–15. lpp.
- ⁶ Против вульгаризации марксизма в археологии. – Москва, 1953. – 191 с.
- ⁷ *Zutis J.* Latvijas aizvēstures problēmas. – Rīga, 1948. – 46 lpp. – (Apcerējumi par Latvijas PSR vēsturi, I); *Zutis J.* Agrie viduslaiki Latvijā. – Rīga, 1948. – 48 lpp. – (Apcerējumi par Latvijas PSR vēsturi, II).
- ⁸ *Zutis J.* Latvijas aizvēstures problēmas. – 18., 36. lpp.
- ⁹ Turpat. – 37. lpp.
- ¹⁰ *Удальцов А. Д.* К вопросу о происхождении индоевропейцев // Краткие сообщения Института этнографии. – 1946. – Вып. 1; *Удальцов А. Д.* Проблемы происхождения славян в свете современной археологии // Вопросы истории. – 1949. – № 2.
- ¹¹ *Удальцов А. Д.* Роль археологического материала в изучении вопросов этногенеза в свете работ И. В. Сталина о языке // Против вульгаризации марксизма в археологии. – Москва, 1953. – С. 9–18.
- ¹² Институт археологии: история и современность. Сборник научных биографий / Под ред. В. И. Гуляева. – Москва, 2001. – С. 6.
- ¹³ Тезисы докладов на пленуме Института истории материальной культуры АН СССР, посвященном вопросам археологии Прибалтики, 1951 год (turpmāk – Тезисы докладов ..). – Москва, 1951. – 55 с.; *Федоров Г. Б.* Сессия Института истории материальной культуры АН СССР, посвященная археологии Прибалтики // Краткие сообщения Института истории материальной культуры (turpmāk – КСИИМК). – 1952. – Вып. XLII. – С. 3–12.
- ¹⁴ *Шноре Э.* Археологические исследования Института истории и материальной культуры ЛатвССР за истекшую пятилетку // Тезисы докладов .. – Москва, 1951. – С. 22.
- ¹⁵ *Harri Moora* (2.III 1900 – 2.V 1968) // *Studia archaeologica in memoriam Harri Moora*. – Tallinn, 1970. – S. 17–22.
- ¹⁶ *Moora X. A.* Городища первого и начала второго тысячелетия на территории Эстонии // Тезисы докладов .. – Москва, 1951. – С. 11–16; *Moora X. A.* Некоторые вопросы археологического исследования Прибалтики // КСИИМК. – 1952. – Вып. XLII. – С. 24–39.
- ¹⁷ *Moora X.* Первобытно-общинный строй на территории Эстонской ССР. Зарождение раннефеодальных отношений // История Эстонской ССР. – Таллин, 1952. – С. 5–33; *Moora X., Шноре Э.* Родовое общество и его разложение // История Латвийской ССР. – Рига, 1952. – Т. 1. – С. 6–43.
- ¹⁸ *Moora H.* Pirmatnējā kopienas iekārta un agrā feodālā sabiedrība Latvijas PSR teritorijā / Red. E. Šnore. – Rīga, 1952. – 169 lpp.
- ¹⁹ Raula Šnores dzīves un zinātniskās darbības apraksts (autobiogrāfija) // Археологи Elvīra Šnore (1905–1996) un Rauls Šnore (1901–1962): Biobibliogrāfija, vēstules, atmiņas. – Rīga, 1997. – 36.–63. lpp.
- ²⁰ *Šnore E.* Pret buržuāziskām koncepcijām Latvijas arheoloģijā // Buržuāziskie nacionālisti – Latvijas vēstures viltotāji. – Rīga, 1952. – 31.–39. lpp.
- ²¹ *Шноре Э. Д.* Поселения латгалов // Тезисы докладов на объединенной конференции по археологии, этнографии и антропологии Прибалтики (секция археологии). – Москва, 1955. – С. 39, 40.
- ²² *Moora X. A.* Некоторые вопросы изучения славяно-прибалтийских культурных взаимоотношений // Тезисы докладов на объединенной конференции по археологии, этнографии и антропологии Прибалтики (пленарные заседания). – Москва, 1955. – С. 35–39.
- ²³ *Шноре Э. Д.* Городища древних латгалов // Труды Прибалтийской объединенной комплексной экспедиции / Под общей редакцией X. A. Moora, B. A. Рыбакова, С. П. Толстова и Н. Н. Чебоксарова. – Москва, 1959. – Т. 1. – С. 222–232.
- ²⁴ *Шноре Э. Д.* Погребения жальничного типа на северо-востоке Латвии // Известия АН ЛатвССР. – 1980. – № 12. – С. 38–54.
- ²⁵ *Šnore E.* Asotes pilskalna krāsnsis // AE. – Rīga, 1957. – 1. laid. – 5.–20. lpp.
- ²⁶ Нукшинский могильник // Материалы и исследования по археологии Латвийской ССР / Под редакцией Э. Д. Шноре и Т. Я. Зейда. – Рига, 1957. – Т. 1. – 103 с.
- ²⁷ *Шноре Э. Д.* Асотское городище // Материалы и исследования по археологии Латвийской ССР. – Рига, 1961. – Т. 2. – С. 5–166.
- ²⁸ *Шноре Э. Д.* Асотское городище по данным археологических раскопок 1949 – 1954 гг. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук. – Рига, 1958. – 38 с.
- ²⁹ Latvijas PSR arheoloģija. – Rīga, 1974. – 374 lpp.
- ³⁰ *Mugurēvičs Ē.* Elvīras Šnores dzīves un zinātniskās darbības apraksts; publicētie un rediģētie darbi; literatūra par Elvīru Šnori // Археологи Elvīra Šnore (1905–1996) un Rauls Šnore (1901–1962): Biobibliogrāfija, vēstules, laikabiedru atmiņas. – 9.–31. lpp.

ELVĪRA ŠNORE – 100

Wissenschaftliche Arbeitsmöglichkeiten nach dem Zweiten Weltkrieg
unter sowjetischen Machtverhältnissen

Zusammenfassung

Elvīra Šnore wurde am 15. Januar 1905 in Riga in einer lettischen Handwerkerfamilie geboren. Sie studierte an der Staatlichen Universität Lettlands (1922–1932) bei Professor Francis Balodis. Seit 1926 beteiligte sie sich an archäologischen Grabungen der Denkmalverwaltung und war seit 1930 Mitarbeiterin, von 1933 bis 1944 Leiterin der archäologischen Abteilung des Historischen Museums Lettlands. Nach der Gründung der Akademie der Wissenschaften Lettlands im Jahre 1946 wechselte sie vom Museum zum Historischen Institut der Akademie über und leistete in den vierziger und fünfziger Jahren als wissenschaftliche Mitarbeiterin einen wichtigen Beitrag zu allgemeinen Fragen der Archäologie Lettlands, zur Organisierung von Grabungen und der Ausbildung von Nachwuchsarchäologen.

In der Nachkriegszeit mußte Elvīra Šnore enge Beziehungen zu führenden Forschungszentren der UdSSR anknüpfen, als dreimal Tagungen stattfanden (1949, 1951, 1955), die der Archäologie des Baltikums gewidmet waren. In archäologischen Untersuchungen mußte auf der Grundlage des Marxismus-Leninismus alles Wesentliche berücksichtigt werden, was in den Arbeiten führender Wissenschaftler der UdSSR bereits Niederschlag gefunden hatte.

Das Hauptforschungsgebiet von Elvīra Šnore war seit den dreissiger Jahren die ethnische Ge-

schichte und materielle Kultur der Lettgallen, Selen und Liven in der Eisenzeit. Seit dem Beginn selbständiger Grabungstätigkeit im Jahr 1932 hat sie insgesamt etwa 70 archäologische Denkmäler erforscht. Besonders zu erwähnen sind die komplexen Ausgrabungen im Raum von Ludza. Das Material über die Gräberfelder Nukši und Kivti ist jetzt veröffentlicht. Umfassende Grabungsarbeiten im Burgberg Asote lieferten Material für die Promotionsarbeit von Elvīra Šnore und eine fundamentale Monographie (1961). Neben der Grabungsarbeit in den sechziger und siebziger Jahren arbeitete Elvīra Šnore auch an der Vorbereitung des Gemeinschaftswerks "Archäologie der Lettischen SSR" mit, dessen Herausgeberin sie war (1974).

Elvīra Šnore war stets bemüht, die Ergebnisse ihrer Forschungen durch Referate einer breiten Öffentlichkeit zugänglich zu machen. Sie beteiligte sich am ersten Internationalen Kongress für slawische Archäologie in Warschau, und am Symposium über Probleme der baltisch-slawischen Archäologie (1965). Außerdem teilte sie gern ihre Erfahrung mit jüngeren Kollegen. Ihre umfassende Kenntnis der archäologischen Bestände wird nicht nur von den Archäologen Lettlands, sondern auch von ausländischen Kollegen geschätzt.

VERZEICHNIS DER ABBILDUNGEN

Abb. 1. Archäologin Elvīra Šnore 1982

Abb. 2. Archäologin Elvīra Šnore feiert ihren
60. Geburtstag 1965

Ieva Cimermane

DAŽAS ATMIŅU EPIZODES PAR MANAS MĀTES ELVĪRAS ŠNORES DARBU PĒCKARA GADOS

Manu vecāku aktīvā darba gaitas norisa sarežģītā mūsu zemes vēstures periodā: studiju laiks un darba ceļa sākums – Latvijas pirmās brīvvalsts laikā, kad uzplauka Latvijas vēstures pētniecība, sākās plaši arheoloģiskie izrakumi, kuros ar lielu interesi iesaistījās arī vecāki.

Nodibinoties padomju okupācijas režīmam, radikāli mainījās attieksme pret dažādām dzīves parādībām. Sevišķi smagi to izjuta vēsturnieki, jo bija pilnībā jāizmaina dažādu vēstures procesu un notikumu vērtējums, to pieskaņojot marksisma-leninisma prasībām. Tika noliegts viss iepriekš veiktais. Pēckara gados bija prasība kritizēt visu, kas bija izdarīts agrāk – “buržuāziskos laikos”. Pat pirmā kursa studentiem, rakstot kursa darbu, kā galvenais kritērijs tika izvirzīts nevis tēmas izpētes un izklāsta līmenis, bet obligātā “buržuāzisko vēsturnieku kritika”. Nabaga studentim bija spiests kritizēt pazīstamus, slavenus vēsturniekus, biezu grāmatu autorus.

Arheologiem bija nedaudz vieglāk, jo viņu pētījumu avots bija konkrēts, lietišķs, neizmaināms. Un tomēr arī arheologi bija spiesti maksāt zināmas nodevas jaunajam režīmam.

Vēsturniekiem, arī arheologiem, kas bija strādājuši jau agrāk, pirms padomju varas nodibināšanas, bija vai nu jākritizē savi tā laika pētījumi, vai, ja tādu vēl nebija, savu skolotāju paveiktais.

Šāds brīdis pienāca arī manai mātei Elvīrai Šnerei, kad 40. gadu beigās Zinātņu akadēmijas Vēstures institūta direkcija viņai uzdeva uzrakstīt kritisku rakstu “Pret buržuāziskajām koncepcijām Latvijas arheoloģijā”, ko bija paredzēts iespiest krājumā “Buržuāziskie nacionālisti – Latvijas vēstures villotāji”. Atceros – māte bija izmisumā. Taču izvēles nebija. Bija divas izejas – vai nu rakstīt, vai aiziet no institūta, un tas nozīmētu aiziet no arheoloģijas vispār.

Ģimenes stāvoklis šai laikā bija smags. Tēvs Rauls Šnore 1946. gadā tika notiesāts “par dzimtenes nodevību” uz 10 gadiem un atradās izsūtījumā. Viņa “nodevība” bija tā, ka mūsu ģimene, tāpat kā daudzas, kara beigās mēģināja pārcelties uz Zvied-

riju, bet neveiksmīgi. Pēc tēva apcietināšanas visas ģimenes rūpes gūlās uz māmuļas pleciem, jo mēs ar māsu vēl bijām skolnieces un iztīkšana visai bēdīga.

Mātei tai laikā bija atklāta saruna ar igauņu arheologu profesoru Hariju Mooru, kurš bija ne vien labs kolēģis un autoritāte visiem Baltijas republiku arheologiem, bet arī sens vecāku ģimenes draugs no kopīgajiem arheoloģisko ekspedīciju laikiem. Profesors pats bija pārdzīvojis savu agrāko darbu “kļūdu nosodīšanu” un uzskatīja, ka vissvarīgākais ir saglabāt iespēju strādāt un ar savu darbu darīt labu dzimtajai zemei. Šī saruna, kā māte to vēl pēc daudziem gadiem atcerējās, viņu nedaudz nomierināja.

Māte ar rakstīšanu ilgi mocījās, pārdzīvoja. Beidzot tomēr rakstu iesniedza direkcijai. Kad saņēma atpakaļ, tas bija ar daudziem institūta direktora veiktiem labojumiem, saasinājumiem, daudzviet ar manai mātei neraksturīgu stilu un izteicieniem. Māte ilgi glabāja šo laboto eksemplāru, arī man tika rādījusi. Diemžēl tagad, kārtojot mātes atstāto arhīvu, neesmu to atradusi.

Laikam šeit ir jārunā par toreizējo Vēstures institūta direktoru Kārli Strazdiņu. Dzimis 1890. gadā Vilzēnu pagastā kalpu ģimenē, beidzis Valmieras skolotāju semināru, strādājis par skolotāju Jaunatē, Pirmā pasaules kara laikā iesaukts armijā, nokļuvis latviešu strēlniekos. Maskavā Kārlis Strazdiņš bija beidzis sarkanās profesūras institūtu. No 1946. līdz 1963. gadam Kārlis Strazdiņš bija LPSR ZA Vēstures institūta direktors.

Es personiski neesmu viņu pazinusi, bet no redzētā un dzirdētā man saglabājies ieskats par viņu kā gudru un ļoti humānu cilvēku, kura attieksme pret manu māti bija visai labvēlīga. Skatoties no šodienas pozīcijām, domāju, ka izprotu viņa rīcību. Viņš pozitīvi vērtēja māti kā arheologi, jo viņai no tā laika Arheoloģijas sektora darbiniekiem bija vislielākā pieredze, un šo darbinieci viņš negribēja institūtam zaudēt. No vienas puses, viņš labi zināja padomju varas prasības un metodes, jo bija izgājis cauri visām šausmām Krievijā, no otras puses,

Elvīra Šnore savā darba kabinetā Vēstures institūtā Rīgā 1980. gadā

saprata, ka māte kā notiesāta "tautas nodevēja" sieva ir viens no vismazāk aizsargātiem darbiniekiem viņa vadītajā iestādē. Acīmredzot, pēc viņa domām, māti varēja glābt tikai minētā raksta publikācija. Tāda ir šīs publikācijas vēsture. Iespējams, tieši pateicoties šai institūta direktora Kārļa Strazdiņa attieksmei, māmuļai bija lemti ilgie darba gadi Latvijas arheoloģijā.

Tāpat kā lielākajai daļai Latvijas arheologu, mātei arheoloģija nebija tikai darbs, kur no rīta var atnākt un vakarā aiziet, aiztaisot aiz sevis durvis. Viņai tā bija visa dzīve, viņas interese un vaļasprieks, kam

bija pakļauts viss pārējais. Tā bija pat zināma misija savas tautas kultūras pētniecībā.

Šobrīd ir smagi atcerēties garīgo nomāktību, kāda valdīja 40. gadu beigās. Tikko kā bija notikušas lielās 1949. gada izsūtīšanas, bija nedrošība gan par savu, gan visas latviešu tautas likteni, bezcerība, skatoties nākotnē. Šajā laikā kādā sarunā māte izteica domu, ka ir maksimāli jāstrādā un jācenšas darbus publicēt, jo tas, kas būs nopublicēts, saglabāsies, un, ja nākotnē vairs nebūs latviešu tautas, tad šie darbi liecinās par mūsu tautas vēsturi un latviešu kultūru.

Ieva Cimermāne

EINIGE ERINNERUNGSSKIZZEN ÜBER DIE ARBEIT MEINER MUTTER ELVĪRA ŠNORE IN DEN NACHKRIEGSJAHREN

Zusammenfassung

In diesem Beitrag erzählt die Tochter von Elvīra Šnore über die schwierigen Bedingungen, unter den Archäologen in Lettland während der sowjetischen Besatzungszeit in den 40er und Anfang der 50er Jahre

arbeiteten, als Forschungsergebnisse der Vorkriegszeit negiert werden mussten, um überhaupt weiterarbeiten zu können.

In der Abbildung: Elvīra Šnore in ihrem Arbeitsraum im Institut für Geschichte in Riga 1980

Rita Grāvere

DAŽI ANTROPOLOĢISKI PAPILDINĀJUMI ŠNORU DZIMTAS PĒTNIECĪBĀ

Atceroties vienu no pazīstamākajām latgaļu kultūras pētniecēm, arheoloģi Latvijas Zinātņu akadēmijas goda locekli Elvīru Šnori (1905–1996) viņas nāves gadā, LU Latvijas vēstures institūts 1997. gadā izdeva viņai un viņas dzīvesbiedram arheologam, numismātam un jūrmieciņas vēstures pētniekam Raulam Šnorem (1901–1962) veltītu biobibliogrāfijas krājumu, kas ietvēra gan abu arheologu dzīves un darba veikumu, gan arī kolēģu atmiņas un zinātniskas publikācijas.¹ Šajā krājumā, atceroties savus vecākus, vienu no pirmajām publikācijām par Šnoru dzimtas saknēm uzrakstīja arheoloģe Ieva Čimermane, dzimusi Šnore.²

Meklējot tēva dzimtas saknes Vidzemes jūrmalā – Liepupes pagastā, viņa nonāca pie Liepupes pagasta divu māju saimniekiem. Ūķu māju saimnieki bija Mārtiņš Šnore (? – ap 1850) un viņa sieva Trīne, bet citās mājās – Pīdās saimniekoja Andrejs Vikmanis (1797–1874) ar sievu Grietu. Ūķi ir dzimtas mājas tālbraucēju kapteinim Pēterim Šnorem (1860–1928), bet Pīdās piedzima Alīda Vikmane (1868–1941).³ 1887. gada 14. maijā Liepupes baznīcā Pēteris Šnore un Alīda Vikmane salaulājas,⁴ tādējādi vienā veselumā saplūda divas Vidzemes jūrmalas latviešu dzimtas.

Vēlākā publikācijā, izstudējot prāvu vēstures dokumentu klāstu, Ieva Čimermane atveidoja visai plašu un sazarotu Šnoru dzimtas ģenealoģisko koku.⁵

Rīgā J. Prīmaņa Anatomijas muzeja fondos glabājas līdz šim npublicētie 1938. gadā Vidzemes jūrmalā antropoloģiskajā ekspedīcijā iegūtie materiāli (anketas). Tie pētniekam ir interesanti ne tikai ar visai plašu antropoloģisko datu bāzi, bet arī padziļinātu ģenealoģisko aptauju, kurā cilvēki sniedza ziņas gan par sevi, gan par dzimtu kopumā – tēvu un māti, kā arī vecvecākiem tēva un mātes līnijā. Ziņu klāstā ietilpa kā atsevišķi demogrāfiskie, vēsturiskie, tā arī medicīniska rakstura materiāli. Tolaik – 20. gs. 30. gadu otrajā pusē Vidzemes jūrmalas iedzīvotāju antropoloģiskā izpēte bija iecerēta un veikta kā viens no etapiem latviešu dzīvā spēka raksturojumam no 19. gs. otrās puses līdz 20. gs. 30. gadu otrajai pusei. Jēkabs Prīmanis vēl 1928. gadā, pārņemot LU Medicīnas fakultātes Anatomijas institūta un muzeja vadību, atšķirībā no iepriekšējā institūta vadītāja profesora

Gastona Bakmaņa veiktajiem antropoloģiskajiem pētījumiem, organizējot ekspedīcijas, ņēma par paraugu Polijas un Somijas zinātnieku pētījumu metodi, kas balstījās kopējā populācijas raksturojumā.⁶ Par šo Latvijā 20. gs. 30. gados daļēji īstenoto izpētes programmu šodien liecina J. Prīmaņa Anatomijas muzejā saglabātās antropoloģiskās veidlapas, kas, mainoties politiskajām varām, neskartas nogulēja šeit vairāk nekā 50 gadu. Paši pētnieki nepaspēja šos materiālus nedz apstrādāt, nedz publicēt. 1938. gadā visai plašā Vidzemes jūrmalas teritorijā – no Stienes dienvidos līdz Limbažiem un Pālei ziemeļos, veicot antropoloģiskos pētījumus, tika aptaujāts un antropoloģiski izpētīts vairāk nekā 1000 vietējo iedzīvotāju, kas sevi trijās paaudzēs uzskatīja par latviešiem. Vidzemes jūrmalas populācija vecuma ziņā bija ļoti dažāda: sākot ar mazgadīgiem bērniem, dzimušiem 30. gados, līdz pat 91–94 gadus veciem sirmgalvjiem.

Pievēršoties šo antropoloģisko materiālu analīzei, uzmanību piesaista tas, ka Vidzemes jūrmalas dažādās vietās – Duntē, Tūjā un Liepupē 1938. gadā aptaujāto un mērīto cilvēku vidū bija daudzi, kas vai nu paši nesa Šnoru uzvārdu, vai bija saistīti ar Šnoru dzimtu (dzimtām). Tādu starp pētītajiem 1329 cilvēkiem nebija vienīgi Stienē. Toties Duntēs, Liepupes un Tūjas pagastā uzvārds Šnore bija vairākiem cilvēkiem no dažādām ģimenēm. Šī pētījuma ietvaros, lai nerastos pārpratumi un šos cilvēkus nesajauktu, minēsim viņus pēc veidlapu un anketu numuriem un tajās fiksētajiem datiem.

6122. veidlapā (anketas nr. 1603) ierakstīts 16 gadu vecais **Valdis Šnore** no Duntēs Jūrnīeku mājām. Viņa tēvs – piecdesmitgadīgais Bernhards Šnore dzimis Duntē, arī māte Anna Priede (54 gadus veca) nāca no Duntēs. Atmiņu grāmatā “Jūras vilki sarakstē un atmiņās” publicēts foto, kurā redzama Ainažu jūrskolnieku grupa ap 1879. gadu, pirmais no kreisās – Bernhards Šnore (1. att.). Šeit pat aplūkojamas vairākas Bernharda Šnores rakstītās pastkartes sākumā līgavai, bet vēlāk sievai Annai Priedei, sūtītas uz Duntēs Lejas Kumpaniem.⁷ 1938. gadā pētnieku aptaujātais Valdis Šnore zināja, ka viņa tēvatēva Mārtiņa Šnores dzimtā vieta arī bija Dunte. 75 gadu vecumā, kā stāstīja Valdis,

1. att. Jūrskolnieku grupa ap 1879. gadu. Pirmais no kreisās Bernhards Šnore

8098

L. Ū. Medicīnas fakultātes anatomijas institūts.

Ankete № 837 Fot. № 30/30 Ciltsraksta № _____
 Uzvārds un vārds Maiga da. Šnore Dzimš. datums 21.5
 Dzīves vieta Ē. Lurmiņi Nodarbošanās laucis
 Izglītība 6 kl. pam. sk. Ticība l
 Dzimš. vieta _____
 Ģimenes stāvoklis: neprec.; prec. 1935.g.; atr. _____ šķirt.
 Vira vārds Solvaras dzimš. vieta Liepupe vec. 38.g.
 Bērnu skaits un vecums. Dēli: 2.g. meitas: _____
 Istenieku skaits. Brāļi: 2 māsas: 1

Vārds	Dzimš. vieta	Vecums	Vai vel dzīvo	Nāves cēlonis
Tēva <u>Bernhards</u>	<u>Ē.</u>	<u>50</u>	<u>ja</u>	—
Mātes <u>Anna da. Priede</u>	<u>"</u>	<u>52</u>	<u>ja</u>	—
Tēva tēva <u>Martins</u>	<u>Liepupe</u>	<u>77</u>	<u>+</u>	<u>locuņi nosaldēti</u>
" mātes <u>Jeva da. Peteršone</u>	<u>Bunte</u>	<u>59</u>	<u>+</u>	<u>2</u>
Mātes tēva <u>Nikēls</u>	<u>"</u>	<u>83</u>	<u>+</u>	<u>vec.</u>
" mātes <u>Queta da. Krastina</u>	<u>"</u>	<u>76</u>	<u>+</u>	<u>vec.</u>

Seja: 1. rombiska, elliptiska, ovāla, apaja, stūrainā; 2. lēzena, vidēji velvēta, stipri velvēta.

Piere: 1. stāva, iesilpa, silpa; 2. velvēta, lēzena, ledobota.

Vaigu kaulu apvidus: vidēji, stipri izliekti.

Acs apvidus: Acs sprauga: taisna, silpa; epicanthus.

Deguns: Sakne: 1. šaura, vidēji plata, plata; 2. lēzena, vidēji augsta, augsta.

Mugura: ieliekta stipri, taisna, izliekta stipri, vilgaina. norm.

Nāsis: mazas, vidējas, lielas.

Mutes apvidus: Mute: 1. maza, vidēja, liela; 2. procheilia, orthocheilia, opistocheilia.

Padegunes rieva: dziļa, sekla, trūkst. Deguņa-lūpu rievas: vājas, vidējas, stipras.

Zoda-lūpas rieva: vāja, vidēja, stipra.

Zods: 1. vājš, vidējs, stiprs; 2. šaurs, vidēji plats, plats.

Ausis: 1. mazas, vidējas, lielas; 2. piegulošas, atgulošas.

Darvīna pūgurītis: 1. labā, kreisā pusē; 2. vājš, vidējs, stiprs.

Auss līpiņas: 1. mazas, vidējas lielas; trūkst; 2. brīvas, pieaugušas.

2. att. Maigas Gaiļes (dzimusi Šnore) antropoloģiskā anketa

Mārtiņš Šnore bija saaukstējies un miris. Tēvamāte Ieva, kuras uzvārdu aptaujātais nezināja, tāpat bija dzimusi Duntē un mirusi 70 gadu vecumā.

Valda Šnores vecākais brālis **Censonis Šnore**, 20 gadu vecs, bija fiksēts 6146. veidlapā (anketas nr. 1604). 8098. veidlapā (anketas nr. 837) bija ierakstīta 21 gadu vecā **Maiga Gaile**, dzimusi **Šnore**, Censoņa un Valda māsa (2. att.). Viņa zināja teikt, ka tēvamātes vārds bijis Ieva Pētersone un mātes Annas Priedes vecums 52 gadi. Otrā māsa – Aina Šnore atšķirībā no pārējiem savas ģimenes locekļiem nebija mērīta. Atsauksimies vēlreiz uz grāmatu par jūras vilkiem, kurā viņa – tagad jau Aina Branka publicējusi savas atmiņas par tēvu Bernhardu Šnori.⁸ Diemžēl

pētnieki nezināmu iemeslu dēļ Valda, Censoņa, Maigas un Ainas vecākus nebija nedz aptaujājuši, nedz mērījuši.

7497. veidlapā (anketas nr. 236) atzīmēta **Marija Nātriņa**, dzimusi **Šnore**, 68 gadus veca (dz. 1869), no Duntē Lejas Soļiem (3. att.). Viņas tēvs Mārtiņš Šnore bija dzimis Liepupē, 77 gadu vecumā miris, jo, kā rakstīts veidlapā, “nosaldējis locekļus”. Marijas Šnores māte Ieva, meitas uzvārdā Pētersone, bija dzimusi Duntē, bet 59 gadu vecumā mirusi no krūšu slimības. Aptaujātā Marija Nātriņa atcerējās, ka viņas tēvatēvs Miķelis Šnore arī bija dzimis un dzīvojis Liepupē, miris 55 gadu vecumā, taču samērā agrās nāves cēloni Marija Nātriņa pateikt nevarēja. Šādi it kā no diviem

7497

L. Ū. Medicīnas fakultātes anatomijas institūts.

Ankete № 236 Fot. № 286 Ciltsraksta № _____

Uzvārds un vārds Marija Anna de Šnore Dzimš. datums 68

Dzīves vieta Lejas - Soļi Nodarbošanās amats

Izglītība bag. su Ticība e

Dzimš. vieta Gunte

Ģimenes stāvoklis: neprec.; prec. 1892g.; atr. _____ šķirt. _____

Vīra vārds Pēteris dzimš. vieta Gunte vec. 76g.

Bērnu skaits un vecums. Dēli: 35g. (1g.) meitas: _____

Istenieku skaits. Brāļi: 1 (2) māsas: 1 (1)

Vārds	Dzimš. vieta	Vecums	Val vēl dzīvo	Nāves cēlonis
Tēva <u>Mārtiņš</u>	<u>Liepupe</u>	<u>77</u>	<u>+</u>	<u>locēt, nosald.</u>
Mātes <u>Jeva Pētersone</u>	<u>Gunte</u>	<u>59</u>	<u>+</u>	<u>krūšu slim.</u>
Tēva tēva <u>Miķelis</u>	<u>Liepupe</u>	<u>55</u>	<u>+</u>	
" mātes <u>Jasne 3. Kungurms</u>			<u>+</u>	
Mātes tēva			<u>+</u>	
" mātes			<u>+</u>	

Seja: 1. rombiska, elliptiska, ovāla, apaļa, stūrainā; 2. lēzena, vidēji velveta, stipri velveta.
Piere: 1. stāva, ieslīpa, slīpa; 2. velveta, lēzena, iedobota.
Valgu kaulu apvidus: vidēji, stipri izliekti.
Acs apvidus: Acs sprauga: taisna, slīpa; epicanthus.
Deguns: Sakne: 1. šaura, vidēji plata, plata; 2. lēzena, vidēji augsta, augsta.
Mugura: ieliekta stipri, taisna, izliekta stipri, vilpaina. vid.
Nāsis: mazas, vidējas, lielas.
Mutes apvidus: Mute: 1. maza, vidēja, liela; 2. procheilla, orthocheilla, opistocheilla.
Padegunes rieva: dziļa, sekla, trūkst. Degunā-lūpu rievās: vājas, vidējas, stipras.
Zoda-lūpas rieva: vāja, vidēja, stipra.
Zods: 1. vājš, vidējs, stiprs; 2. šaurs, vidēji plats, plats.
Ausis: 1. mazas, vidējas, lielas; 2. piegulošas, atgulošas.
Darvina paugurītis: 1. labā, kreisā pusē; 2. vājš, vidējs, stiprs.
Auss lipiņas: 1. mazas, vidējas lielas; trūkst; 2. brīvas, pieaugušas.

„Grāmatrūpnieks” Rīkā, Pils ielā 14. 7614

3. att. Marijas Nātriņas (dzimusi Šnore) antropoloģiskā anketa

dažādiem avotiem – vienas dzimtas dažādām ģimenēm nākošas informācijas konkrētas aprises ieguva dzimtas koks. Pamazām, nākot klāt arvien jaunām ziņām, tas sakoploja vēl vairāk.

Tā 8105. veidlapā (anketas nr. 844) ierakstītas ziņas, ko bija sniegusi 60 gadu vecā (dz. 1877) Duntē Noriņos dzīvojošā **Lavīze Blusiņa**, dzimusi **Šnore** (4. att.), – Marijas Nātriņas māsa. Abas māsas sniedza pilnīgi vienādas ziņas par saviem vecākiem, daļēji arī vecvecākiem. Atšķirīgi māsas minēja tēvamātes uzvārdu: Marija viņu sauca par Trīni Rungaini, bet Lavīze – par Trīni Krūmiņu. Neviena no viņām nevarēja pateikt, kur vecāmāte bija dzimusi, kādā vecumā un no kā mirusi. Kā izrietēja no informācijas veidlapu

beigu daļā, šai ģimenē bez abām minētajām māsām 1938. gadā vēl bija dzīvs brālis, miruši divi brāļi un trīs māsas. Lavīzes Blusiņas meita Milda Graudiņa, dzimusi Blusiņa, ierakstīta 5668. veidlapā (anketas nr. 1149).

Tādējādi pagaidām tūri nosacīti Šnoru dzimtas Duntē atzars 1938. gadā bija pārstāvēts vismaz četrās paaudzēs. Vēl vienu šai dzimtai piederīgu atzaru, pār-lūkojot Vidzemes jūrmalas veidlapas, kas fiksēja mātes uzvārdu, papildināja Veliņu ģimenes locekļi – par to tālākā pētījuma gaitā.

8007.–8012. veidlapā 1938. gadā pētnieki Duntē Ūķu mājās fiksējuši I. Cimermanes aprakstītos Šnoru dzimtas pamatzara pārstāvjus.

8105

L. Ū. Medicīnas fakultātes anatomijas institūts.

Ankete № 844 Fot. № — Ciltsraksta № —

Uzvārds un vārds Blusiņa Lavīze dz. Šnore Dzimš. datums 60-g.

Dzīves vieta D. Noriņi Nodarbošanās laun.

Izglītība pag. Ticība l.

Dzimš. vieta —

Ģimenes stāvoklis: neprec.; prec. 1904.; atr. — šķirt. —

Vīra vārds Edvards dzimš. vieta Slieve vec. 56g.

Bērnu skaits un vecums. Dēli (18, 2) meitas: 32, 22 (3)

Istenieku skaits. Brāļi: (2) māsas: (3)

Vārds	Dzimš. vieta	Vecums	Val vēl dzīvo	Nāves cēlo- nis
Tēva <u>Martins</u>	<u>Liepāja</u>	<u>77</u>	<u>+</u>	<u>locekļi nosaldēti</u>
Mātes <u>Lera dz. Petersons</u>	<u>D.</u>	<u>59</u>	<u>+</u>	<u>kreivā slim.</u>
Tēva tēva <u>Mizelis</u>	<u>Liepāja</u>	<u>55</u>	<u>+</u>	<u>—</u>
„ mātes <u>Trīne dz. Krūmiņa</u>	<u>—</u>	<u>?</u>	<u>+</u>	<u>—</u>
Mātes tēva <u>?</u>	<u>—</u>	<u>?</u>	<u>+</u>	<u>—</u>
„ mātes <u>?</u>	<u>—</u>	<u>?</u>	<u>+</u>	<u>—</u>

Seja: 1. rombiska, eliptiska, ovāla, apaļa, stūrainā; 2. lēzena, vidēji velveta, stipri velveta.

Piere: 1. stāva, ieslīpa, slīpa; 2. velveta, lēzena, ledobota.

Valgu kaulu apvidus: vidēji, stipri izliekti.

Acs apvidus: Acs sprauga: taisna, slīpa; epicanthus.

Deguns: Sakne: 1. šaura, vidēji plata, plata; 2. lēzena, vidēji augsta, augsta.

Mugura: ieliekta stipri, taisna, izliekta stipri, vilgaina.

Nāsis: mazas, vidējas, lielas.

Mutes apvidus: Mute: 1. maza, vidēja, liela; 2. procheilia, orthocheilia, opistocheilia.

Padegunes rievā: dziļa, sekla, trūkst. Degūnā-lūpu rievās: vājas, vidējas, stipras.

Zoda-lūpas rievā: vāja, vidēja, stipra.

Zods: 1. vājš, vidējs, stiprs; 2. šaurs, vidēji plats, plats.

Ausis: 1. mazas, vidējas, lielas; 2. piegulošas, atgulošas.

Darvina paugurītis: 1. labā, kreisā pusē; 2. vājš, vidējs, stiprs.

Auss lipiņas: 1. mazas, vidējas lielas; trūkst; 2. brīvas, pieaugušas.

„Orāmatrēpnieks” Rīzā. Pils ielā 14. 7614

4. att. Lavīzes Blusiņas (dzimusi Šnore) antropoloģiskā anketa

8007. veidlapā (anketas nr. 746) ierakstīts tolaik 57 gadus vecais **Emīls Šnore**, dzimis 1881. gadā Duntēs Ūkos. 1938. gadā viņš bija šīs mājas saimnieks (5., 6. att.). Pēc viņa stāstītā, tēvs Jānis Šnore dzimis Duntē, miris 70 gadu vecumā. Māte – Marija Vikmane no Sējas bija mirusi 66 gadu vecumā. Tēvatēvs Miķelis Šnore bija dzimis Duntē, turpat arī 50 gadu vecumā miris. Tēvamāte, kuru sauca Dārta, meitas uzvārdā Vikmane, pēc Emīla Šnores sacītā, arī

bija dzimusi Duntē un, sasniegusi 72 gadu vecumu, no nespēka mirusi. Salīdzinot šīs ziņas ar I. Cimermanes datiem, Emīla Šnores nosauktie vecvecāku mūža garuma rādītāji bija visai aptuveni.⁹ Turpinot stāstījumu par saviem radurakstiem, Emīls Šnore atzīmēja, ka mātestēva vārds bija Pēteris Vikmanis un viņa sievu – Emīla mātesmāti sauca Marija Kalniņa. Viņa bija dzimusi Duntē un turpat 70 gadu vecumā mirusi. Anketas piezīmēs, arī pēc Emīla Šnores stās-

8007

L. Ū. Medicīnas fakultātes anatomijas institūts.

Ankete № 746. Fot. № 19/307 Ciltsraksta № _____

Uzvārds un vārds Šnore Emīls Dzimš. datums 57. g.

Dzīves vieta Ūki Nodarbošanās lauks

Izglītība dzirdz. Ticība e

Dzimš. vieta D.

Ģimenes stāvoklis: neprec.; prec. 1921.; atr. _____ šķirt. _____

Sievas vārds Māte Jansone Dzimš. vieta Vitrupe, vec. 43 g.

Bērnu skaits un vecums. Dēli: 16, 14. meitas: 8

Istenieku skaits. Brāļi: 2 (2) māsas: 3 (2)

Vārds	Dzimš. vieta	Vecums	Vai vēl dzīvo	Nāves cēlonis
Tēva <u>Jānis</u>	<u>D.</u>	<u>70</u>	<u>+</u>	<u>rec.</u>
Mātes <u>Marija Vikmane</u>	<u>Sēja.</u>	<u>66</u>	<u>+</u>	<u>zibakums</u>
Tēva tēva <u>Miķelis</u>	<u>D.</u>	<u>50</u>	<u>+</u>	<u>a</u>
„ mātes <u>Dārta Vikmanis</u>	<u>D.</u>	<u>70</u>	<u>+</u>	<u>rec.</u>
Mātes tēva <u>Pēteris</u>	<u>D. ca 70</u>	<u>+</u>	<u>+</u>	<u>rec.</u>
„ mātes <u>Marija Kalniņa</u>	<u>D. ca 70</u>	<u>+</u>	<u>+</u>	

Seja: 1. rombiska, eliptiska, ovāla, apaļa, stūraina; 2. lēzena, vidēji velveta, stipri velveta.
Piere: 1. stāva, ieslīpa, slīpa; 2. velveta, lēzena, iedobota.
Valgu kaulu apvidus: vidēji, stipri izliekti.
Acs apvidus: Acs sprauga: taisna, slīpa; epicanthus.
Deguns: Sakne: 1. šaura, vidēji plata, plata; 2. lēzena, vidēji augsta, augsta.
 Mugura: ieliekta stipri, taisna, izliekta stipri, vilpaina. vid.
 Nāsis: mazas, vidējas, lielas.
Mutes apvidus: Mute: 1. maza, vidēja, liela; 2. procheilla, orthocheilla, opistocheilla.
 Padegunes rieva: dziļa, sekla, trūks
 Zoda-lūpas rieva: vāja, vidēja, stipra
 Zods: 1. vājš, vidējs, stiprs; 2. šaurs, vājš
Ausis: 1. mazas, vidējas, lielas; 2. piegulošas, vājš
 Darvina pāngurītis: 1. labā, kreisā
 Auss līpiņas: 1. mazas, vidējas lielas

„Grāmatrūpnieks” Rīkā. Pils ielā 14. 7614

5. att. Emīla Šnores antropoloģiskā anketa

6. att. Emīls Šnore. 1938. gada Vidzemes jūrmalas antropoloģiskās ekspedīcijas fotoarhīvs, filma 307/16, 17

tījuma, bija norādīts, ka viņa brālēns dzīvo Duntē Kalnā Kumpānos. Tas izrādījās Emīls Veide, kura tēvs Oskars Veide bija precējies ar Annu Šnori (1854–1916), kuras vecāki savukārt bija Miķelis Šnore un Dārta Vikmane (dz. 1830) no Duntē. Pēc I. Cimermanes sniegtajiem datiem Anna bija precējusies ar Oltužu krodzinieku Eduardu Veidi. Viņu ģimenē dzima divas meitas, kas bija mirušas mazas, un septiņi dēli.¹⁰

8008. veidlapā (anketas nr. 747) minēta Emīla Šnores sieva – 43 gadus vecā (dz. 1895) **Marta Šnore**, dzimusi **Jansone**, no Vitrupes (7., 8. att.). Viņas raduraksti meklējami Viļķenes un Vitrupes pagastā, bet tēvatēva dzimtā puse bija Aloja.

Emīla un Martas Šnoru ģimenē Duntē Ūķos dzimušie bērni: 16 gadu vecais **Jānis Šnore** (8009. veidlapa, anketas nr. 748), dzimis 1922. gadā; 14 gadu vecais **Pēteris Šnore** (8010. veidlapa, anketas nr. 749),

8008

L. Ū. Medicīnas fakultātes anatomijas institūts.

Ankete № 747 Fot. № 18307 Ciltsraksta № _____
 Uzvārds un vārds Šnore Marta ve. Jansone Dzimš. datums 43
 Dzīves vieta D. Ūķi Nodarbošanās laucis
 Izglītība _____ Ticība _____
 Dzimš. vieta _____
 Ģimenes stāvoklis: neprec.; prec. 1921.; atr. _____ šķirt. _____
 Vīra vārds Emīls dzimš. vieta Duntē vec. 57
 Bērnu skaits un vecums. Dēli: 16, 14 meitas: 8
 Istenieku skaits. Brāļi: (9) māsas: 1

Vārds	Dzimš. vieta	Vecums	Vai vēl dzīvo	Nāves cēlonis
Tēva <u>Karlis</u>	<u>Viļķene</u>	<u>72</u>	<u>+</u>	—
Mātes <u>Karoline de. Pēteris</u>	<u>Viļķene</u>	<u>67</u>	<u>+</u>	—
Tēva tēva <u>Furcs</u>	<u>Kleņķi</u>	<u>70</u>	<u>+</u>	<u>---</u>
„ mātes <u>Karoline de. Helms</u>	<u>V. Vitrupe</u>	<u>75</u>	<u>+</u>	<u>---</u>
Mātes tēva <u>Furcs</u>	<u>?</u>	<u>?</u>	<u>+</u>	<u>?</u>
„ mātes _____	<u>V. Vitrupe</u>	<u>?</u>	<u>+</u>	<u>?</u>

Seja: 1. rombiska, elliptiska, ovāla, apaļa, stūrainā; 2. ļēzena, vidēji velvēta, stipri velvēta.
Piere: 1. stāva, lēslīpa, slīpa; 2. velvēta, ļēzena, ledobota.
Valgu kaulu apvidus: vidēji-, stipri izliekts.
Acs apvidus: Acs sprauga; taisna, slīpa; epicanthus.
Deguns: Sakne: 1. šaura, vidēji plata, plata; 2. ļēzena, vidēji augsta, augsta.
 Mugura: izliekta stipri, taisna, izliekta stipri, viļņaina. vid.
 Nāsis: mazas, vidējas, lielas.
Mutes apvidus: Mute: 1. maza, vidēja, liela; 2. procheilia, orthocheilia, opistocheilia.
 Padegunes rīva: dziļa, sekla, trūka
 Zoda-lūpas rīva: vāja, vidēja, stipra
 Zods: 1. vājš, vidējs, stiprs; 2. šaurs.
Ausis: 1. mazas, vidējas, lielas; 2. piegulošas
 Darvina paugurītis: 1. labā, kreisā
 Auss līpiņas: 1. mazas, vidējas lielas

„Grāmatrūpnieks” Rīkā. Pils lēlā 14. 7614

7. att. Martas Šnores (dzimusi Jansone) antropoloģiskā anketa

8. att. Marta Šnore. 1938. gada Vidzemes jūrmalas antropoloģiskās ekspedīcijas fotoarhīvs, filma 307/18, 19

9. att. Emīla un Martas Šnoru bērni – Milda, Pēteris un Jānis. 1938. gada Vidzemes jūrmalas antropoloģiskās ekspedīcijas fotoarhīvs, filma 307/20

dzimis 1924. gadā, un astoņgadīgā **Milda Šnore** (8011. veidlapa, anketas nr. 750), dzimusi 1930. gadā (9. att.).

7337. veidlapā (anketas nr. 76) reģistrēta 1894. gadā Duntē dzimusi **Alma Šnore**, dzimusi **Kalniņa**, 44 gadus veca. Viņas vectēvs bija Andrejs Andersons. 1926. gadā Alma Kalniņa apprecējās ar Pēteri Šnori (dz. 1892), un viņu laulībā dzima divi bērni. Kā dzīvesvieta minēta Rīga, bet pētnieki viņu sastapa Duntēs Vangās pie saimnieka Mārtiņa Vikmaņa.

7408. veidlapā (anketas nr. 147) ierakstīta Duntēs Silnieku mājās dzīvojošā **Anna Lāce**, dzimusi **Šnore**, kas 1938. gadā bija 53 gadus veca (dz. 1884 Liepupē). Annas Šnores tēvs Miķelis Šnore, dzimis Liepupē, bija miris 50 gadu vecumā, saslimstot, kā to apliecināja meita, ar plaušu karsoni. Mātes Marijas, dzimušas Liepupes Ozoliņu ģimenē, mūža garums bija 82 gadi. Atbildot uz jautājumu, kā sauca viņas tēvatēvu, Anna Šnore minēja tikai uzvārdu – Šnore, jo nezināja vai neatcerējās nedz viņa vārdu, nedz miršanas gadu un nāves cēloni. Par tēvamāti viņa neko nespēja pateikt.

Austra Magone, dzimusi **Šnore** (7483. veidlapa, anketas nr. 222), – 23 gadus veca, dzimusi 1915. gadā Limbažu pagastā. Viņas dzīvesvieta bija Duntēs Kalna Soļu mājas. Uzvārdu viņa bija mantojusi no mātes – Liepupes pagastā dzimušās Annas Šnores, kurai tolaik bija 47 gadi (dz. 1891). Mātestēvs Miķelis Šnore arī bija dzimis Liepupē. Tēvamātes vārds bija Marija, uzvārdu aptaujātā sieviete neatcerējās, piebilda tikai, ka viņa mirusi 84 gadu vecumā no vecuma nespēka.

Uzvārds Šnore figurēja arī starp Tūjā mērītajiem cilvēkiem. Dažus no viņiem pētnieki sastapa Tūjas

Mūrnieku mājās: 6452.veidlapā (anketas nr. 1933) reģistrēta 77 gadus vecā **Lote Šnore**, dzimusi **Veliņa**. Viņas vīrs – Liepupē dzimušais Kārlis Šnore miris 1918. gadā 70 gadu vecumā. Šai mājā dzīvoja arī Lotes un Kārļa Šnoru 1932. gadā 52 gadu vecumā mirušā dēla Eduarda Šnores sieva – 41 gadu vecā **Alvīne Šnore**, dzimusi **Lapiņa** (6453. veidlapa, anketas nr. 1934). 6454. veidlapā (anketas nr. 1935) reģistrēts Eduarda Šnores un Alvīnes Lapiņas dēls – desmitgadīgais Kārlis Šnore. Atbilstoši minētajām ziņām, kā arī salīdzinot tās ar I. Cimermanes ģeoloģiskās shēmas datiem, mūsu materiālos atainojas Šnorus dzimtas trešajā paaudzē sadalījušamies zara vairāku atzaru pārstāvji.

Kopumā, pārlūkojot 1938. gada Vidzemes jūrmalas antropoloģiskās ekspedīcijas veidlapas, varam konstatēt, ka uzvārds Šnore bija 13 cilvēkiem kopš dzimšanas un trīs to ieguva apprecoties.

Tā, soli pa solim izsekojot Šnoru, kā šķiet, vairākām dzimtām Vidzemes jūrmalā pēc antropoloģiskajiem materiāliem, konstatējam uzvārdu Šnore arī starp laulātajiem draugiem (sievām).

7229. veidlapā (anketas nr. 2710) minētajam Pēterim Legzdiņam no Melbāržu mājām sieva bija 52 gadus vecā (dz. 1886) **Karlīne**, dzimusi **Šnore**. Viņas tēvs Andrejs Šnore bija cēlies no Vitrupes, 73 gadu vecumā pēc triekas miris. Māte Marija Noriņa bija dzimusi Viļķenē, 70 gadu vecumā mirusi no vēža. Karlīnes Šnores vectēvs Jānis Šnore arī dzimis Vitrupē. Vairāk neko par saviem senčiem aptaujātā sieviete nezināja.

Tālākajā izpētes gaitā mūsu uzmanību saistīja arī tie Vidzemes jūrmalā 1938. gadā aptaujātie cilvēki,

kuru mātes pirmslaulību uzvārds bija Šnore. Starp tiem jāmin: Minna Veliņa, kuras māte Lote bija dzimusi Šnore. Mātestēvam Minna Veliņa varēja nosaukt tikai uzvārdu – Šnore, vārdu viņa neatcerējās.

6455. veidlapā (anketas nr. 1936) bija ierakstīta **Karlīne Līce**, dzimusi **Veliņa** (10. att.), kas 1938. gadā bija 67 gadus veca (dz. 1871) un dzīvoja Tūjas Jaunstenderos. Viņas tēvs Jānis Veliņš no Liepupes bija miris 71 gada vecumā, māte Anna Šnore dzimusi Liepupē un mirusi 67 gadu vecumā. Par tēva vecākiem, kā arī mātestēvu Šnori, izņemot to, ka viņi visi dzimuši Liepupē, Karlīne Līce neko vairāk pastāstīt nevarēja. Toties viņa atcerējās, ka mātesmāti sauca Trīne, meitas uzvārdā Rungaine, un viņa bija dzimusi

Liepupē, mirusi 75 gadu vecumā. Ģimenē bez pašas Karlīnes Līces vēl bija četri brāļi (1938. gadā divi bija miruši un divi dzīvi) un viena māsa. Anketas piezīmju daļā atzīmēti dēli (Rūdolfs un Bernhards), kas kopā ar māti dzīvoja Jaunstenderos, un divi brāļi – Jānis Veliņš no Liepupes Rūjām un Rīgā dzīvojošais Eduards Veliņš, kā arī māsa Marija Krastiņa no Lapskalnu mājām.

Saglabājusies arī 5598. veidlapa (anketas nr. 1079), kurā ierakstīta 76 gadus vecā (dz. 1862) Marija Krastiņa, dzimusi Veliņa, no Vitrupes Lapskalniem. Arī viņa bija pētniekiem stāstījusi par savu māti Annu Šnori, atcerējās, ka mātestēvs, uzvārdā Šnore, bija precējies ar Trīni Rungaini.

6455

L. Ū. Medicīnas fakultātes anatomijas institūts.

Ankete № 1936. Fot. № 243 Ciltsraksta №

Uzvārds un vārds Jānis dz. Veliņš Nāvēns Dzimš. datums 67g 1871

Dzīves vieta Tūjas Jaunstenderos Nodarbošanās Kausēšanas maš.

Izglītība 3. kl. 1908. Tīcība Sv. Lut.

Dzimš. vieta Liepupe pag.

Ģimenes stāvoklis: neprec.; prec. 1893; atr. 1934g. šķirt.

Vīra vārds Jānis dzimš. vieta Liepupe pag. vec. 71g 1871

Bērnu skaits un vecums. Dēli: 4 (32g, 37g, 117g, 117g) meitas: 1 (39g)

Istenieku skaits. Brāļi: 2 (12) māsas: 1

Vārds	Dzimš. vieta	Vecums	Val. vai dzīvo	Nāves cēlonis
Tēva Jānis	Liepupe pag.	71	nē	1871
Mātes Anna dz. Šnore	Liepupe pag.	67	nē	1871
Tēva tēva	—	—	nē	—
„ mātes	—	—	nē	—
Mātes tēva	—	—	nē	—
„ mātes Trīne dz. Rungaine	—	75	nē	1871

Seja: 1. rombiska, eliptiska, ovāla, apaja, stūrainā; 2. lēzena, vidēji velveta, stipri velveta.

Plere: 1. stāva, iesīpa, slīpa; 2. velveta, lēzena, ledobota.

Valgu kaulu apvidus: vidēji, stipri izliekts.

Acs apvidus: Acs sprauga: taisna, slīpa; epicanthus.

Deguns: Sakne: 1. šaura, vidēji plata, plata; 2. lēzena, vidēji augsta, augsta.

Mugura: ieliekta stipri, taisna, izliekta stipri, viļņaina. *1871*

Nāsis: mazas, vidējas, lielas.

Mutes apvidus: Mute: 1. maza, vidēja, liela; 2. prochellia, orthochellia, opisthochellia.

Padegunes rievā: dziļa, sekla, trūkst. Deguna-lūpu rievā: vājas, vidējas, stipras.

Zoda-lūpas rievā: vāja, vidēja, stipra.

Zods: 1. vājš, vidējs, stiprs; 2. šaurs, vidēji plats, plats.

Ausis: 1. mazas, vidējas, lielas; 2. piegulošas, atgulošas.

Darvina paugurītis: 1. labā, kreisā pusē; 2. vājš, vidējs, stiprs.

Auss līpiņas: 1. mazas, vidējas lielas; trūkst; 2. brīvas, pieaugušas.

„Grāmatrāpnieks” Rīgā, Pilis ielā 14. 7614

10. att. Karlīnes Līces (dzimusi Veliņa) antropoloģiskā anketa

6456. veidlapā (anketas nr. 1937) reģistrēts Rūdolfs Līcis, iepriekš minētās Karlīnes Līces dēls. Viņš pusotra gada vecumā pēc izslimošanas ar šarlaku bija kļuvis kurlmēms. Minētie aptaujas dati, ko sniedza gan Karlīne Līce, gan Marija Krastiņa, īpaši vecāsmātes Trīnes Rungaines pieminējums, ļauj ar šo Šnoru dzimtas zaru papildināt ģenealoģisko koku.

6499. veidlapā (anketas nr. 1980) minēts tolaik 38 gadus vecais Jānis Uzkalns (dz. 1900) no Dimdu mājām. Viņa tēvs Kārlis Uzkalns no Tūjas bija apprecējis Tūjā dzimušo Karlīni Šnori, kas 35 gadu vecumā pēc saslimšanas ar tuberkulozi mirusi. Mātestēvs Miķelis Šnore dzimis Liepupē, precējies ar Mariju no Liepupes, kuras uzvārdu mazdēls nezināja, miris 70 gadu vecumā. Šeit vietā būtu piezīmēt, ka, izmantojot tikai to informāciju, kas fiksēta antropoloģiskajās anketās, grūti pateikt, vai Jāņa Uzkalna mātes Karlīnes Šnores vecāki Miķelis Šnore no Liepupes un Marija, kuras uzvārdu aptaujātais nezināja, būtu tie paši, par kuriem stāstīja Dantes Silnieku mājās dzīvojošā Anna Lāce, dzimusi Šnore. Sniegtās ziņas lielā mērā sakrīt un pārklājas.

7079. veidlapā (anketas nr. 2560) ziņas sniedzis tobrīd 39 gadus vecais Hermanis Kalniņš no Tūjas Melbāržu mājām. Viņa tēvs Liepupē dzimušais Eduards Kalniņš 36 gadu vecumā bija gājis bojā neļaimas gadījumā. Māte Amālija, meitas uzvārdā Šnore, bija cēlusies no Vitrupes, mirusi 60 gadu vecumā ar plaušu tuberkulozi. Mātestēvs Gustavs Šnore arī dzimis Vitrupē. Jāpieņem, ka tas ir I. Cimermanes aprakstītais dēkainais kapteinis Gusts Šnore no Ķirbižiem. Gustavs Šnore dzimis 1831. gada 28. decembrī Vitrupes Staņgos, miris 1919. gada 20. decembrī Vitrupes Mantiņos. Aprakstot viņa biogrāfiju, I. Cimermane min, ka pēc tēva nāves Gusts aizbēdzis no mājām, alkdamis pēc jūras piedzīvojumiem. Kad Gustam bijuši 23 gadi, viņš nopircis kuģi un vēlāk kā turīgs vīrs atgriezies Ķirbižos. Šeit viņš nopircis Mantiņu mājas.¹¹ Hermaņa Kalniņa antropoloģiskajā anketā fiksēts mātesmātes vārds – Grieta Apse, dzimusi Vitrupē un turpat mirusi 76 gadu vecumā.

7142. veidlapā (anketas nr. 2623) minēts Jānis Bērziņš, tolaik 55 gadus vecs, no Bērziņu mājām. Viņa tēvs Gustavs Bērziņš bija dzimis Vitrupē un tur nodzīvojis līdz 80 gadu vecumam. Jāņa Bērziņa māte Ieva, meitas uzvārdā Šnore, arī dzimusi Vitrupē, viņas mūža ilgums – 85 gadi. Par vecvecākiem Jānis Bērziņš zināja vienīgi to, ka vectēva uzvārds bija Šnore un viņš cēlies no Vitrupes un ka vecāsmātes saknes arī meklējamas Vitrupē. Vairāk neko aptaujātais Jānis Bērziņš pateikt nevarēja. Neskatoties uz aptaujas datu zināmu fragmentārismu, tomēr minētie materiāli no 1938. gada Vidzemes jūrmalas antropoloģiskās ekspedīcijas visai noteikti ļauj iezīmēt Šnoru dzimtas pētniecībā vēl vienu – Vitrupes zaru, iespējams, ar divām dzimtām.

Atbilstoši antropoloģisko anketu datiem, turpinot vēl dziļāk izsekot Šnoru dzimtas (dzimtu) sāknēm, vērsām uzmanību arī uz vecvecākiem, visvairāk jau

vecmāmiņām sievietu līnijā, meitas uzvārdā Šnore. Te jāmin: 42 gadus vecais **Kārlis Veliņš** (5350. veidlapa, anketas nr. 831) no Liepupes Rūjām, neprecējies. Viņa tēvs – tolaik 73 gadus vecais Jānis Veliņš (5356. veidlapa, anketas nr. 837) no Liepupes bija precējies ar Minnu (62 gadus veca), kuras pirmslaulību uzvārdu dēls nezināja, bet vecaistēvs Jānis Veliņš no Liepupes (miris 75 gadu vecumā) – ar Annu Šnori, dzimušu Duntē (mirusi 70 gadu vecumā). Mūsu uzmanību saistīja tas, ka Kārļa Veliņa mātestēvs Jānis, kuram nav zināms uzvārds, arī bija apprecējis Šnori – Šarloti Šnori no Liepupes (mirusi 62 gadu vecumā). Var pieņemt, ka tā ir I. Cimermanes shēmā atzīmētā 1825. gadā dzimusi Lote, Mārtiņa Šnores un Grietas meita.

Tādas pašas ziņas par saviem vecākiem un vecvecākiem sniedza Kārļa Veliņa māsa – 39 gadus vecā Elza Veliņa (5351. veidlapa, anketas nr. 832) un 24 gadus vecā Erna Veliņa (5353. veidlapa, anketas nr. 834) no Liepupes Rūjām, kā arī 29 gadus vecā Milda Veliņa no Liepupes Kušķiem. Jāatzīmē, ka Milda neprata nosaukt mātesmātes Šarlotes uzvārdu.

Starp tiem, kam ciltrakstos bija Šnores, jāmin 7872. veidlapā (anketas nr. 611) ierakstītā 53 gadus vecā (dz. 1885) Zelma Andersone, dzimusi Kalniņa. Viņas tēvs Jānis Kalniņš bija miris 80 gadu vecumā ar trieku, bet māte, dzimusi Anckalniņa, cēlusies no Stienes, – 68 gadu vecumā. Tēvatēvs Mārtiņš Kalniņš, dzimis Stienē, miris 80 gadu vecumā, bija precējies ar Mariju Šnori, kas nodzīvoja līdz 75 gadu vecumam.

Tā, izsekojot Dantes, Liepupes un Tūjas pagastā 1938. gadā dzīvojušo un antropoloģiski pētīto cilvēku tēva un mātes miršanas vecumam, tēvatēva un tēvamātes datiem, varam mēģināt veidot Šnoru dzimtas piederīgo ģenealoģisko shēmu, operējot ar tām ziņām, ko sniedza aptaujātie cilvēki. Kopumā Vidzemes jūrmalas 1938. gada antropoloģiskais materiāls visai droši ļauj ieskicēt Šnoru dzimtu dažus ģenealoģiskos aspektus un ielūkoties to antropoloģiskajos vaibstos.

Viens no Dantes pagasta Šnoru dzimtas pamatzariem saistās ar dzimtas mājām – **Ūkiem**. 1938. gada vasarā pētnieks Ginters, aptaujājot Ūķu māju saimnieku Emīlu Šnori, kam tai laikā bija 57 gadi, pēc viņa stāstītā izveidoja triju iepriekšējo paaudžu dzimtas līniju. Tēvatēvs Miķelis Šnore, spriežot pēc I. Cimermanes veidotā dzimtas ģenealoģiskā koka, pārstāvēja jau trešo Šnoru dzimtas paaudzi. Atgādināsim, ka par savu vectēvu Emīls Šnore pastāstīja, ka viņš miris apmēram 50 gadu vecumā, bet, kāpēc, to viņš nezināja. Savukārt tēvamāte Dārta, dzimusi Vikmane, bija mirusi no vecuma nespēka 72 gadu vecumā. Te der atgādināt, ka I. Cimermane, izpētot attiecīgās baznīcas grāmatas, šos datus precizēja. Miķelis Šnore bija miris 41 gada vecumā (1826–1867), bet Dārta Vikmane – 75 gadu vecumā (1830–1905).¹² Emīla Šnores tēvs Jānis Šnore, pēc dēla stāstītā, bija nodzīvojis līdz 70 gadu vecumam, bet māte Marija Vikmane, dzimusi Sējas pagastā, – līdz 66 gadu vecumam, kad žultsakmeņi kļuva par viņas nāves cēloni. Arī šīs ziņas I. Cimermane precizēja, jo Marija Vik-

mane mira 60 gadu vecumā (1858–1918), tiesa gan, pētniece nenorādīja nāves cēloni.¹³

Jānim Šnore ar sievu Mariju, kas bija viņa mātes Dārtas brāļa Pētera Vikmaņa meita, bija 10 bērni – pieci dēli un piecas meitas, no kuriem trīs meitas un divi dēli mira mazi. Emīls bija vecākais ģimenē (1881–1944) un pārstāvēja Ūķu mājās dzimušā Šnoru dzimtas atzara piekto paaudzi. Viņa antropoloģiskajā anketā fiksētas ziņas par diviem dzīviem, diviem mirušiem brāļiem un trim dzīvām un divām mirušām māsām. Emīls Šnore pats bija precējies ar Martu Jansoni no Vitrupes, un viņu ģimenē auga trīs bērni: divi dēli – 16 gadu vecais Jānis (dz. 1922), 14 gadu vecais Pēteris (dz. 1924) un meita Milda, kurai tolaik bija 8 gadi (dz. 1930).

Ar patiesām skumjām un nožēlu jāatzīst, ka traģiski veidojās tālākais Emīla Šnores un viņa ģimenes liktenis. 1944. gada 24. oktobrī Ūķos krievu armijas marodieri nošāva Emīlu un viņa sievu Martu. Kara laikā gāja bojā Emīla dēli Jānis un Pēteris. No ģimenes izdzīvoja vienīgi meita Milda – pašreizējā, kā rakstīja 2001. gadā I. Cimermane, Ūķu māju saimniece.¹⁴

Pievēršoties Šnoru dzimtas vēsturiskajām saknēm un mēģinot tās papildināt ar mūsu rīcībā esošo antropoloģisko materiālu, balstīsimies uz I. Cimermanes veidoto dzimtas ģealoģisko shēmu (11. att.).¹⁵ I. Cimermane, rakstot par pirmajiem Šnorēm Ūķos, min, ka par pirmo drošo kuģinieku Šnoru dzimtas senči uzskatāms **Jānis** (dz. 1761). Tiesa gan, pētnieces pašas veidotais ciltskoks rāda, ka dzimtas sākotne saistāma ar Andreasu un Trīni, bet minētais Jānis Šnore pārstāvēja otro paaudzi. Viņa dēli **Mārtiņš** (1786–ap 1850) un **Miķelis** jau saņēma uzvārdu **Šnore**. Kā savdabīgu niansi uzsvērsim to, ka, pētot dzimtas vēsturi, 2000. gadā I. Cimermane atzīmēja, ka par uzvārdu došanu Liepupes, Duntēs un apkārtējos pagastos precīzas ziņas pagaidām nav atrastas.¹⁶ Par Šnoru uzvārda rašanos zināms šāds nostāsts: kāds no senčiem bijis namdaris, kuram tolaik viens no svarīgākajiem rīkiem bijis ar ogli nosmērēta aukla (šnore), ar ko balķiem iezīmētas līnijas; no auklas nosaukuma “šnore” tad arī cēlies uzvārds Šnore.¹⁷

Negaidīti antropoloģiskajos materiālos parādījās vēl kāda versija par to, kā radies uzvārds Šnore. Šo visai interesanto un intriģējošo informāciju 1938. gadā ir sniedzis kāds no aptaujātajiem Vidzemes jūrmalas cilvēkiem, padzīvojis vīrs – Stienes Piešu māju saimnieks Jānis Vītols (4606. veidlapa, anketas nr. 86). Viņa stāstījumu Dr. Kārlis Arājs uzrakstīja uz atsevišķas lapiņas, to pievienoja antropoloģiskajai anketai, kur tā saglabājusies līdz šodienai. Jānis Vītols pastāstīja, ka ap 1650. gadu Vidzemes jūrmalā no Zviedrijas ienāca divi brāļi un apmetās Duntēs pagastā. Viens no viņiem sāka dzīvot Viķu mājās, bet otrs brālis, J. Vītola senci, apmetās Stiebru mājās. Pirmais pieņēma uzvārdu Šnore, bet otrs kļuva par Vītolu. Iespējams, ka par labu šai versijai liecina fakts, ka 1638. gada Vidzemes arklu revīzijā tik tiešām minētas Stiebru mājas.¹⁸

Atsaucoties uz I. Cimermani, norādīsim, ka Liepupes draudzē 19. gs. Šnoru (arī Šņoru) uzvārds bija plašāk sastopams Liepupes mācītājmuižā, Duntē un Ķirbižos (kapteiņi Gusts, Mārtiņš, Pēteris Šnores). Grūti iedomāties, piebilst pētniece, ka vienā draudzē vairākām neradu dzimtām būtu piešķirts vienāds ne visai izplatīts uzvārds.¹⁹ Trešā Vidzemes piejūras Šnoru grupa 19. gs. otrajā pusē dzīvoja Mangaļos. Te zināms kapteinis Pēteris Šnore, kurš 1869. gadā vadīja 174 neto reģistra tonnu burinieku “Martin Maria”, un citi Šnores.²⁰

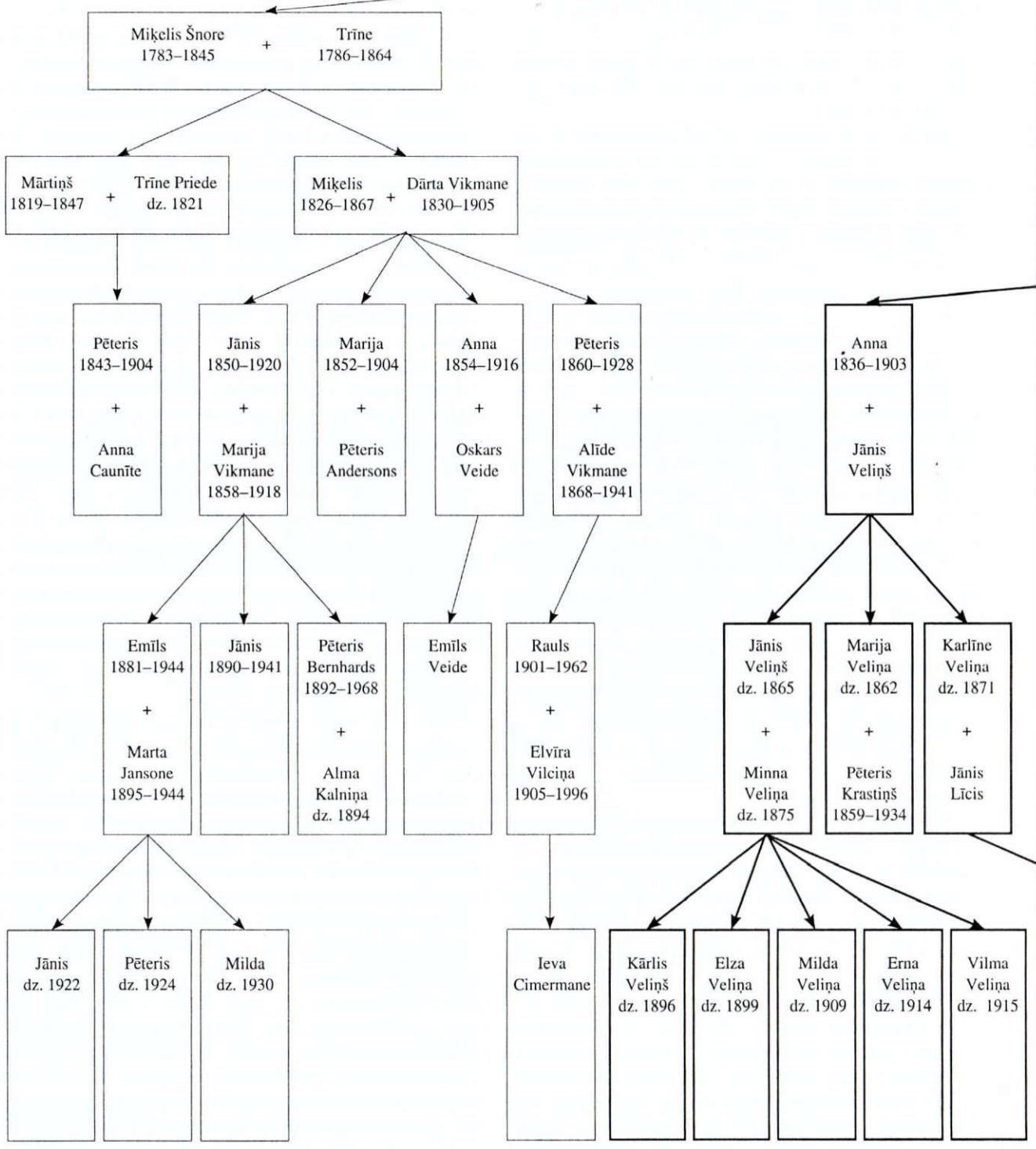
Balstoties uz mūsu rīcībā esošajiem 1938. gada antropoloģiskajiem materiāliem, mēģināsim aprakstīt visai sazaroto Šnoru dzimtas koku no Duntēs un Liepupes. Tas, pēc antropoloģisko materiālu ziņām, aizsākās ar **Miķeli Šnori**, dzimušu Liepupē 1811. gadā (miris 55 gadu vecumā), un viņa sievu Trīni Rungaini (1813–1888). Dziļāk mūsu materiāls nesniedzās. Pārskatot I. Cimermanes veidoto ģealoģisko shēmu, kļūst skaidrs, ka minētie šīs dzimtas locekļi jau pieder ceturtajai (IV) paaudzei. Tās trešo (III) ģenerāciju pārstāvēja Mārtiņš Šnore (1786–1849) ar sievu Grietu. Turklāt minētais Mārtiņš Šnore ir gan Šnoru dzimtas aizsācēja Jāņa Šnores (1761–1813) un viņa pirmās sievas Trīnes (dz. 1762) dēls, gan arī Ūķu saimnieka Miķeļa Šnores (1783–1845) jaunākais brālis. Tātad mūsu materiālā jau atainojas Šnoru dzimtas divu zaru atvases. Ūķos mītošā dzimtas zara pēdējos pārstāvjus antropologi sastapa pirms Otrā pasaules kara. Šo zaru aizsāk iepriekš minētā Jāņa Šnores un Trīnes vecākais dēls Miķelis Šnore (1783–1845) ar sievu Trīni, kam seko nākamā (IV) paaudze – slavenais kapteinis Miķelis Šnore (1826–1867) ar sievu Dārtu Vikmani (1830–1905), piektā (V) paaudze – Jānis Šnore (1850–1920) ar sievu Mariju Vikmani (1858–1918), bet sesto (VI) paaudzi pārstāv mūsu materiālos aprakstītais Emīls Šnore. Viņa dēli un meita jau pieder nākamajai – septītajai (VII) paaudzei.

Savukārt otram šīs dzimtas zaram jeb līnijai, atkārtosim vēlreiz, piederīgs II paaudzes pārstāvja Jāņa Šnores un Trīnes jaunākais dēls Mārtiņš Šnore (1786–1849) ar sievu Grietu. Šis zars antropoloģiskajos materiālos parādās visplašāk. Nākamo – ceturto (IV) paaudzi pārstāv Ūķu māju kalējs un antropoloģiskajos materiālos visbiežāk minētais Miķelis Šnore (dz. 1811) ar sievu Trīni Rungaini. Turklāt, kā liecina ne tikai vēsturiskie, bet arī antropoloģiskie materiāli, nākamajā – piektajā (V) paaudzē viņiem bija ne tikai dēls **Mārtiņš Šnore** (1839–1914), kas vēlāk apprecēja Ievu Pētersoni, bet arī meita **Anna** (1836–1903), kas bija precējusies ar Jāni Veliņu, jaunāks dēls Miķelis Šnore (dz. 1847), precējies ar Mariju Ozoliņu (dz. 1849), kuru arī uzrāda mūsu materiāli, un vēl jaunāks dēls Kārlis Šnore (1850–1918), kas nodzīvoja 68 gadus un bija precējies ar 1861. gadā dzimušo Loti Veliņu. Šīs dzimtas sesto (VI) paaudzi vīriešu līnijā pārstāvēja Mārtiņa Šnores un Ievas Pētersones meitas – 1869. gadā dzimusī **Marija**, precējusies **Nātriņa**, 1877. gadā dzimusī **Lavīze**, precējusies **Blusiņa**, un

11. att. ŠNORU DZIMTAS GENEALOĢISKĀ SHĒMA
 PĒC 1938. GADA VIDZEMES JŪRMALAS ANTROPOĢISKĀ
 MATERIĀLA AR I. CIMERMANES PRECIZĒJUMIEM

Andreass
1730-1796 +

Jānis
1761-1813 +

Trīne
dz. 1738

Trīne
dz. 1762

Mārtiņš Šnore
1786–1849 + Grieta

Miķelis
dz. 1811 + Trīne Rungaine
1813–1888

Mārtiņš
1839–1914 + Ieva
Pētersone

Miķelis
dz. 1847 + Marija
Ozoliņa
dz. 1849

Kārlis
1850–1918 + Lote
Veliņa
dz. 1861

Lote
(Šarlote)
dz. 1853

Marija
dz. 1869 + Pēteris
Nātriņš
dz. 1862

Lavīze
dz. 1877 + Edvards
Blusiņš
dz. 1882

Kārlis
Edvards
dz. 1882

Bernhards
Teodors
1887–1946 + Anna
Priēde
dz. 1884

Mārtiņš
dz. 1874

Karlīne
+ Kārlis
Uzkalns
dz. 1874

Rozālija

Anna
dz. 1884 + Ansis
Lācis
dz. 1888

Eduards
1880–1932 + Alvīne
Lapiņa
dz. 1879

Rūdolfs
Līcis
dz. 1899 + Adele
Tripan

Milda
Graudiņa
dz. 1906

Censonis
dz. 1918

Maiga
dz. 1917

Valdis
dz. 1922

Jānis
Uzkalns
dz. 1900

Kārlis
Šnore
dz. 1928

1887. gadā dzimušais dēls **Bernhards Teodors Šnore**, kā arī Miķeļa Šnores (dz. 1847) un Marijas Ozoliņas meita Anna Lāce (dz. 1884). Sieviešu līnijā, skatot no vecāsmātes Annas Šnores, šo paaudzi pārstāv Annas Veliņas meitas – 1871. gadā dzimusi **Karline Veliņa**, precējusies **Līce**, un **Marija Krastiņa**, kā arī divi dēli – Jānis (dz. 1865) un Edvarts. Savukārt septīto (VII) šīs dzimtas paaudzi vīriešu līnijā ar uzvārdu Šnore pārstāvēja Bernharda Šnores bērni – 1917. gadā dzimusi **Maiga Šnore**, precējusies **Gaile**, un viņas divi brāļi – 1918. gadā dzimušais **Censonis** un 1922. gadā dzimušais **Valdis Šnore**. Sieviešu līniju turpināja Lavīzes meita **Milda Graudiņa**, dzimusi **Blusiņa**, un viņas brālēni sieviešu līnijā – **Kārlis Veliņš** un Jānis Uzkalns, kuri nesa jau citu uzvārdu. Sava vieta šīs dzimtas kokā ir vēl dažām Veliņu ģimenes atvašēm – Lotes Veliņas māte un Jāņa Veliņa sieva bija Anna Bušmane no Duntēs.

Uzsākot šo pētījumu, mūsu pamatuzdevums nebija aprakstīt Šnoru dzimtas (dzimtu) ģeoloģisko koku tā vēsturiskajā izpratnē, bet gan ielūkoties to pārstāvju antropoloģiskajā raksturojumā, kas pilnā mērā iespējams, pamatojoties uz 1938. gadā antropoloģiskajā ekspedīcijā savāktajiem materiāliem. Antropoloģiskā materiāla nozīmību dzimtu izpētē izceltu vairāki aspekti. Vispirms būtu svarīgi noskaidrot, cik lielā mērā Šnoru dzimtas piederīgie ierakstāmi Vidzemes jūrmalas populācijas kopējā antropoloģiskajā raksturojumā. Atbilstoši tam visai intriģējoši būtu izpētīt, vai un cik lielā mērā šīs dzimtas piederīgo saknes Vidzemes jūrmalā saistāmas ar Metsepoles lībiešiem. Šis aspekts izraisa vislielāko ievēribu jau tāpēc vien, ka pēc 17. gs. poļu-zviedru kara un jo īpaši pēc Lielā mēra 18. gs., kad Vidzemes jūrmala, kā liecina vēstures avoti, bija “gandrīz tukša”, šeit ienāca daudz citu novadu (pārnovadu) ļaužu, lielākā skaitā – no Kurzemes.²¹ Šo vēstures faktu daļēji apstiprina uzvārda Kurzemnieks visai biežā sastopamība 1938. gada antropoloģiskajos materiālos, kas vēsturiski sakņojas jaunatnācēju identitātes apzīmējumā, ietverot tajā novada nosaukumu. Otrs visai interesants dzimtu izpētes aspekts, kam līdz šim maz pievērsušies pētnieki, saistās ar šī reģiona iedzīvotāju laulību loka izpēti, kam attiecīgās populācijas raksturojumā un antropoloģisko īpatnību saglabāībā ir visai liela, pat būtiska nozīme.

Jo tālāk lūkojamies senatnē, jo mazāka kļūst laulību sakaru tīkla aptvertā teritorija. Vēl 19. gadsimtā, kā to liecina gan vēsturiskie, gan antropoloģiskie materiāli, abi laulātie nereti bija viena pagasta vai draudzes piederīgie. Tiek uzskatīts, ka, jo lielāks bija šādu ģimeņu skaits, jo noturīgāks bija “tradicionālais” gēnu fonds attiecīgā pagasta vai draudzes iedzīvotājiem. Antropoloģijā tas izpaužas kā daudzu paaudžu gaitā vērojama antropoloģisko pazīmju pārmantošana. Mainoties laulību lokam, ar katru paaudzi notiek izmaiņas populācijas gēnu fonda sastāvā. Populācija, antropoloģiskais tips un etnoss ir savā starpā cieši saistīti un pēc būtības atspoguļo noteiktas iedzīvotāju grupas trīs dažādas izpausmes.²²

Arī Vidzemes jūrmalā, kā rāda pieminētie Šnoru dzimtas dati, laulību lokā galvenokārt ietilpa Liepupē un Duntē dzīvojošie. Tikai sākot ar sesto paaudzi, iedzīvotāji, kas dzimuši apmēram 19. gs. 70.–80. gados, precoties paplašināja laulību loku uz apkārtējo draudžu rēķina. Starponovadu laulības Vidzemes jūrmalā 19. gadsimtā bija visai reta parādība. Atbilstoši tam Šnoru dzimtas piederīgajiem antropoloģiskajā spektrā vajadzētu pārstāvēt visai līdzīgus fizisko pazīmju kompleksus, kādi vērojami Vidzemes jūrmalā, vai arī ciešo un pat tuvo laulību dēļ, iespējams, kādu noteiktu šai teritorijai raksturīgu antropoloģisko tipu.

Vidzemes jūrmalā atbilstoši antropoloģiskā materiāla analīzei 1938. gadā bija pārstāvēti vairāki antropoloģiskie tipi. Novada dienvidu daļā situētās iedzīvotāju grupas no Duntēs, Skultes, daļēji Stienes apvienoja antropoloģiskais tips ar tieksmi uz brahikefāliju, kuru raksturoja gara (191–195 mm), vidēji plata galva, vidēji augsta (121–122 mm) un vidēji plata seja (142–143 mm) ar samērā īsu un šauru degunu. Tas lielā mērā sasaucās ar antropoloģijā pazīstamo ziemeļrietumu pazīmju kompleksu. Krasāk atšķirīgs antropoloģiskais tips bija pārstāvēts novada ziemeļu daļā – Limbažu, Pāles grupā. To raksturoja izteikta brahikefālija, ko noteica īsāka (189 mm), platāka (156 mm) galva, tāpat īsāka (119–120 mm), vidēji plata (142–143 mm) seja ar izteiktiem vaigu kauliem. Tam raksturīgs arī īsāks ķermeņa garums (169,9 cm).²³ Turklāt kopējais Vidzemes jūrmalas 20. gs. 30. gadu nogales populācijas antropoloģiskais raksturojums liecina, ka ar lībiešiem saistāmais komponents šinī teritorijā nefokusējas kādā noteiktā ģeogrāfiskā vietā jeb tikai novada ziemeļu grupās, lai gan te tas izteikts visstiprāk, bet, šķiet, ir bijis lielākā vai mazākā mērā pārstāvēts gandrīz visā teritorijā, tātad tam tīri teorētiski vajadzētu parādīties dažādu šī novada dzimtu piederīgo sastāvā.

Pievēršoties Ūķu mājās dzīvojošiem Šnoru dzimtas piederīgajiem un šīs dzimtas antropoloģiskajiem materiāliem, kā tie atsedzas pēc 1938. gada 4. jūlijā pētnieku Gintera un Jauces veiktajiem mērījumiem, paraksturosim Emīlu Šnori, tomēr atceroties, ka viens cilvēks parasti nepārstāv pilnu vai noteiktu antropoloģisko pazīmju kompleksu. Viņa fizisko tipu raksturoja gara (198 mm), plata (170 mm), pēc apveida apaļa, var sacīt arī – īsa galva (galvas indekss 85,9), augsta un plata (147 mm), ovāla pēc formas un lēzena seja ar vidēji izliektu vaigu apvidu, samērā garš, paplats, mezerīns deguns ar taisnu tā muguriņu. Augums – neliels jeb vidēji garš – 168,2 centimetri. Emīls Šnore bija pikniskas jeb mūsdienu terminoloģijā – brahimorfas ķermeņa uzbūves cilvēks.²⁴ Zīmīgi, ka viņa sievai, kas nākusi no Vitrupes, arī raksturīga apaļa jeb īsa pēc formas galva (galvas indekss 84,2), kas pēc absolūtajiem izmēriem tomēr bija gara (184 mm), plata (155 mm), taču atšķirībā no vīra viņai bija nedaudz šaurāka un stipri zemāka seja, kuru, tāpat kā vīram, izcēla vidēji izliekti vaigu kauli. Viņas ķermeņa garums – 156,1 cm

ŪĶU MĀJĀS DZĪVOJOŠO ŠNORU DZIMTAS PIEDERĪGO ANTROPOĻĪSKIE DATI,
1938. GADS

Pazīmes	Emīls Šnore 57 gadi (1881)	Jānis Šnore 16 gadu (1922)	Pēteris Šnore 14 gadu (1924)	Marta Jansone 43 gadi (1895)	Vidzemes jūrmalas DR grupa (min-max)	Vidzemes jūrmalas DR grupa (vidējā vērtība)
Lielākais galvas garums (mm)	198	191	196	184	177-210	191,5
Lielākais galvas platums (mm)	170	158	162	155	141-172	156,6
Galvas indekss	85,9	82,7	82,7	84,2	74,3-88,8	81,8
Mazākais pieres platums (mm)	110			107	91-146	108
Sejas platums (mm)	147			137	127-155	142,9
Apakšžokļu lenķu attālums	116			104	96-136	111,9
Morfoloģiskais sejas garums (mm)	131			110	107-149	122,4
Sejas indekss					71,8-100,7	85,7
Deguna garums (mm)	57			51	42-66	54,3
Deguna platums (mm)	39			34	29-56	37,9
Deguna indekss	68,4			66,7		.
Ķermeņa garums (cm)	168,2	173,8	167,2	156,1	141-185	170,4
Svars (kg)		66,5	62			
Sejas forma	lēzena			lēzena		
Vaiņu kauli	vidēji izliekti			vidēji izliekti		
Acs sprauga	taisna			taisna		
Deguna sakne	vidēji augsta			vidēji augsta		
Deguna mugura	taisna			taisna		
Konstitūcija	pikniska			pikniska		

uzskatāms par vidēju. Ķermeņa konstitūcija viņai, līdzīgi kā Emīlam Šnore, bija pikniska jeb brahimorfa (1. tab.).

Salīdzinot Ūķu mājās mītošā Šnoru dzimtas atzara antropoloģiskos datus ar Vidzemes jūrmalas dienvidrietumu daļas iedzīvotāju kopumā pārstāvēto antropoloģisko tipu, jāsecina, ka Emīls Šnore pārstāvēja masīvāku fizisko tipu ar lielākiem absolūtajiem izmēriem, visai tuvu ziemeļrietumu antropoloģiskajam kompleksam, tomēr saglabājot zināmas somu cilmes pazīmes.

Analizējot otra Šnoru dzimtas atzara sestās ģenerācijas piederīgos, kuru ciltstēvs bija Miķelis Šnore ar sievu Trīni Rungaini, uzmanību piesaista visai izteiktās tās pārstāvju antropoloģiskās atšķirības (2. tab.). Viņu dēla Mārtiņa Šnores un Ievas, dzimušas Pētersones, bērņus raksturoja šādi fizisko pazīmju kompleksi. Vecākajai meitai Marijai Nātriņai bija gara (184 mm), plata (154 mm), pēc formas apaļa galva (galvas indekss 83,7), vidēji plata (136 mm) un izteikti īsa (105 mm), lēzena seja ar vidēji izliektiem

vaiņu kauliem, slaidis jeb garš deguns un slīpa acs sprauga. Turklāt Marija Nātriņa pārstāvēja leptosomu jeb mūsdienu terminoloģijā dolihomorfu ķermeņa konstitūcijas tipu. Viņas ķermeņa garums (154 cm) vērtējams kā vidējs.

Savukārt viņas mātai Lavīzei Blusiņai bija ļoti gara (186 mm), vidēji plata (150 mm) un iegarena pēc apveida galva, plata, īsa un ieplacināta vaiņu līmenī seja ar stipri izliektiem vaiņu kauliem, kā arī īsāku degunu ar viļņveida muguriņu. Viņas ķermeņa garums (157,3 cm) bija virs vidējā. Pēc ķermeņa uzbūves tipa viņa bija pikniska jeb brahimorfa.

Kāds bija abu māsu jaunākais brālis Bernhards Šnore, diemžēl precīzi pateikt nevaram, jo pētnieki viņu un viņa sievu neizmērija. Spriežot pēc foto,²⁵ viņam bija visai atlētiska, pat ar tieksmi uz piknisku ķermeņa uzbūve.

Savukārt Miķeļa Šnores un Trīnes Rungaines meitas Annas Veliņas meita Karlīne, dzimusi Veliņa, precējusies Līce, pārstāvēja antropoloģisko tipu ar garu (179 mm), taču salīdzinājumā ar Mariju un

ŠNORU DZIMTAS LIEPUPES ATZARA PIEDERĪGO ANTROPOĻĪSKIE DATI,
1938. GADS

Pazīmes	Marija Šnore Nātriņa 68 gadi (1869)	Lavīze Šnore Blusiņa 60 gadu (1877)	Maiga Šnore Gaile 21 gads (1917)	Karlīne Veliņa Līce 67 gadi (1871)	Rūdolfs Līcis 40 gadu (1899)	Censonis Šnore 20 gadu (1918)	Valdis Šnore 16 gadu (1922)
Lielākais galvas garums (mm)	184	186	185	179	190	182	191
Lielākais galvas platums (mm)	154	150	150	154	161	150	147
Galvas indekss	83,7	80,7	81,1	86,0	84,7	82,4	77
Mazākais pieres platums (mm)	103	103	96	99	110	107	
Sejas platums (mm)	136	137	131	141	150	132	
Apakšžokļu leņķu attālums	105	122	102	104	116	110	
Morfoloģiskais sejas garums (mm)	105	105?	118	103	118	111	
Sejas indekss					78,7	84,1	
Deguna garums (mm)	50	51	35	47	44	48	
Deguna platums (mm)	34	36	31	36	37	29	
Deguna indekss	68	70,6	56,4	76,6	84,1	60,4	
Ķermeņa garums (cm)	154	157,3	159,6	156	169,9	169,2	162,5
Ķermeņa svars (kg)				86	85,5	68	58
Sejas forma	lēzena	lēzena	lēzena	lēzena	lēzena	vidēji velvēta	
Vaiņu kauli	stipri izliekti	stipri izliekti	vidēji izliekti	vidēji izliekti	vidēji izliekti	vidēji izliekti	
Acs sprauga	slīpa	slīpa	slīpa	taisna	taisna	taisna	
Deguna sakne	vidēji augsta	vidēji augsta	augsta	vidēji augsta	vidēji augsta	augsta	
Deguna mugura	taisna	viļņaina	taisna	taisna	taisna	taisna	
Konstitūcija	leptosoma	pikniska	atlētiska	pikniska	atlētiska	atlētiska	

Lavīzi krietni īsāku, vidēji platu galvu, kas, spriežot pēc galvas indeksa – 86, pēc apveida bija brahikrāna (īsa jeb apaļa), vidēji platu, taču platāku nekā māsīcām (141 mm) un vēl īsāku (103 mm), stūrainu, lēzenu seju ar vidēji izliektiem vaiņu kauliem, tāpat īsāku (47 mm), šaurāku (36 mm) degunu ar vidēji augstu tā sakni un taisnu muguriņu, kā arī taisnu acs spraugu. Pēc ķermeņa konstitūcijas viņa bija pikniska, ķermeņa garums – 156 cm, bet svars – 86 kilogrami. Rezumējot jāsaka, ka Karlīne Veliņa atšķīrās no māsīcām – mātesbrāļa meitām ar izteiktu tendenci uz brahikefāliju, īsāku, platāku un nedaudz iepacinātu seju – pazīmēm, ko parasti saista ar somu etnosam piemītošām īpatnībām. Varētu pieņemt, ka šo tik izteikto somisko tendenci antropoloģiskajā tipā viņa

pārmantojusi no tēva dzimtas – Veliņiem. Taču šim apgalvojumam ir vairāki pretargumenti. Vispirms sestās paaudzes Veliņu pārstāve Minna Veliņa pēc sava fizisko pazīmju kompleksa bija visai līdzīga tam tipam, ko iemiesoja Marija un Lavīze, dzimušas Šnores. Turklāt, pārskatot Veliņu dzimtai piederīgo cilvēku antropoloģiskās pazīmes, jākonstatē, ka arī šī dzimta kopumā maz atšķīrās no Vidzemes jūrmalas iedzīvotājiem antropoloģiskā sastāva ziņā. Tā vairākās paaudzēs bija tikpat jaukta kā vairums Vidzemes jūrmalas iedzīvotāju. Zināms pierādījums sacītajam ir Emīla Šnores sievas – vitrupietes Martas Jansones antropoloģiskie dotumi.

Taču, kopumā izvērtējot Šnoru dzimtas sestās paaudzes dažādu pārstāvju fizisko pazīmju kompleksus,

vēlreiz norādīsim, ka šeit sastopamas, tiesa gan, jauktā veidā divu Vidzemes jūrmalas pamatkompleksu pazīmes: ziemeļrietumu kompleksa komponents visvairāk pārstāvēts Emīla Šnores tipā, otrs – brahikēfālais komplekss, kas savā cilmē saistīts ar Baltijas somiem un kuru raksturo īsāka galva, īsāka, platāka un vairāk ieplacināta seja, atspoguļojas Karlīnes Līces, dzimušas Veliņas, sejas vaibstos. Nonākot pie šāda secinājuma, nav iespējams pat hipotētiskā veidā mēģināt raksturot Šnoru dzimtas iepriekšējo paaudžu antropoloģiskās pazīmes, jo šīs dzimtas un Vidzemes jūrmalas iedzīvotāju kopumā bioloģiskās asimilācijas līmenis, kuru stabilizēja arī šaurais laulību loks, ir ļoti izteikts.

Raksturojot Šnoru dzimtas septītās (VII) paaudzes pārstāvjus, atzīmēsim vairākas tendences. Emīla Šnores tolaik 16 gadu vecā dēla Jāņa galvas absolūtie izmēri bija mazāki nekā tēvam, kas arī saprotami, jo pusaudzis vēl atradās augšanas procesā. Taču pievērs uzmanību tas apstākļi, ka tie bija mazāki nekā viņa jaunākajam – 14 gadu vecajam brālim Pēterim, kura galvas izmēri pēc to absolūtajām vērtībām (galvas garums 196 mm, platums 162 mm) bija visai tuvi tēva galvas izmēriem (1. tab.). Atšķirības vērojamas arī ķermeņa garumā. Vecākais dēls Jānis 16 gadu vecumā bija 173,8 cm garš un svēra 66,5 kg, bet jaunākais dēls Pēteris savos 14 gados pēc ķermeņa garuma (167,2 cm) gandrīz līdzinājās tēvam. Kaut arī minētās divu paaudžu pārstāvju auguma garuma atšķirības pilnībā var būt izskaidrojamas ar 20. gs. vērojamā gadsimta pārmaiņu procesa jeb jauniešu akcelerācijas procesa izpausmēm,²⁶ tomēr abu Emīla Šnores dēlu dažādie galvas un ķermeņa izmēri netieši liek secināt, ka šajā Šnoru dzimtas zarā krustojās divas iedzimtības līnijas: viena, kurai raksturīgs īsāks augums, apaļāka un īsāka galva, plata, zema un nedaudz vaigu kaulu apvidū izliekta seja, vairāk saistāma ar šī apvidus lībiešiem raksturīgo tipu, un otra, kuru raksturo garāks augums, garāka, nedaudz šaurāka un iegarena galva, augstāka un šaurāka seja, pārstāv otru Vidzemes jūrmalā sastopamo antropoloģisko tipu.

Otras Šnoru dzimtas līnijas septītās paaudzes pārstāvji – Bernharda Šnores un Annas Priedes trīs bērni arī iemiesoja dažādus antropoloģiskos tipus. Vecākajai – 21 gadu vecajai meitai Maigai raksturīga ļoti gara (185 mm), vidēji plata (150 mm), ar tieksmi uz brahikēfālijū galva (galvas indekss 81,1), tāpat vidēji plata, bet šaurāka nekā tēvamāsām (131 mm), taču ievērojami garāka (118 mm), ovāla un lēzena seja ar vidēji izvērstiem vaigu kauliem, slīpu acs spraugu, vidēji garu, taisnu degunu ar augstu muguriņu. Pēc ķermeņa uzbūves viņa bija atlētiska, 159,6 cm gara. Šķiet, līdzīgs māsai pēc sava fiziskā tipa varētu būt viņas jaunākais brālis – 16 gadu vecais Valdis Šnore,

kuru raksturoja visai līdzīgi galvas izmēri un kura ķermeņa garums sasniedza 162,5 centimetrus. Citu antropoloģisko tipu pārstāvēja 20 gadu vecais Censonis Šnore. Viņam raksturīgi mazāki galvas izmēri, īpaši tās garums (182 mm), brahikrāna jeb apaļa galva, šaura (132 mm), vidēji augsta (111 mm), stūrainā, vidēji velvēta seja ar nedaudz izliektiem vaigu kauliem, taisna acs sprauga, samērā garš deguns ar augstu tā sakni un taisnu muguriņu. Viņam bija atlētiska ķermeņa uzbūve un 169,2 cm jeb vidēji garš augums. Jāsecina, ka šajā ģimenē visai krasi nodalās divu antropoloģisko tipu atšķirības. Censonim Šnozem piemītošais fizisko pazīmju komplekss atgādina Karlīnei Veliņai raksturīgo iezīmju kopu, kamēr Maigas Gailēs fiziskais tips lielā mērā sabalsojas ar ziemeļrietumu antropoloģisko kompleksu.

Raksturojot pusaudžu un jauniešu ķermeņa garuma rādītājus, atzīmēsim, ka Vidzemes jūrmalā 14 gadu vecu zēnu auguma garuma variācija bija 137,6–174,2 centimetri. Pēdējais izmērs izraisa īpašu interesi, jo tik garš augums bija Ernestam Kurzemniekam, kamēr caurmērā vidējais ķermeņa garums līdzinājās 159,8 centimetriem. Emīla Šnores dēla Pētera ķermeņa garums – 167,2 cm vērtējams jau kā virs vidējā. 16 gadu veci jaunieši Vidzemes jūrmalā caurmērā bija 167,5 cm gari. Uz šī fona Emīla dēls Jānis bija gara auguma zēns.

Atgriežoties pie šīs dzimtas pārstāvju sievietu līnijā antropoloģiskā raksturojuma, atzīmēsim, ka Karlīne, dzimusi Veliņa, precējusies Līce, pārstāvēja antropoloģisko tipu ar garu (179 mm), taču salīdzinājumā ar Mariju un Lavīzi krietni īsāku, vidēji platu galvu, kas, spriežot pēc galvas indeksa – 86, pēc sava apveida bija brahikrāna (īsa jeb apaļa), vidēji platu, taču platāku nekā māsīcām (141 mm) un vēl īsāku (103 mm), stūrainu, lēzenu seju ar vidēji izliektiem vaigu kauliem, tāpat īsāku (47 mm), šaurāku (36 mm) degunu ar vidēji augstu tā sakni un taisnu muguriņu, kā arī taisnu acs spraugu. Pēc ķermeņa konstitūcijas viņa bija pikniska, viņas ķermeņa garums – 156 cm, svars – 86 kilogrami.

Šīs līnijas ceturtais paaudzes pārstāvis – Karlīnes dēlam 40 gadu vecajam Rūdfam Līcim bija gara, plata, pēc apveida brahikrāna galva (galvas indekss 84,7), plata (150 mm), vidēji augsta (118 mm), arī stūrainā, lēzena seja ar vidēji izliektiem vaigu kauliem. Viņš bija atlētiskas ķermeņa uzbūves cilvēks ar vidēji garu augumu (169,9 cm) un svēra 85,5 kilogramus.

Jāsecina, ka Šnoru dzimtas antropoloģiskie dati apliecina šīs dzimtas dziļās saknes Vidzemes jūrmalā. Šai dzimtā pārstāvētie divi antropoloģiskie tipi liecina arī par to, ka senais lībiešu komponents Metsepoles lībiešu teritorijā bija saglabājies līdz pat 20. gadsimtam.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ Arheologi Elvīra Šnore (1905–1996) un Rauls Šnore (1901–1962): Biobibliogrāfija, vēstules, laikabiedru atmiņas. – Rīga, 1997. – 143 lpp.
- ² *Cimermane I.* Par maniem vecākiem // Arheologi Elvīra Šnore (1905–1996) un Rauls Šnore (1901–1962). – 79.–85. lpp.
- ³ Turpat. – 82. lpp.
- ⁴ *Cimermane I.* Liepupes Ūķi un Šnoru dzimta latviešu jūrniecībā. Ieskats Rietumvidzemes lībisko novadu nodarbju vēsturē // LZAV. A daļa. – 2000. – Nr. 3/4. – 42.–55. lpp.; *Cimermane I.* Burinieku kapteinis Pēteris Šnore // LVIŽ. – 2000. – Nr. 2. – 119.–128. lpp.
- ⁵ *Cimermane I.* Arheologa Raula Šnores tēva dzimta // LVIŽ. – 2001. – Nr. 1. – 109.–120. lpp.
- ⁶ *Prīmanis J.* Antropoloģiskais darbs Latvijā // Sējējs. – 1937. – Nr. 3. – 254.–259. lpp.
- ⁷ Jūras vilki sarakstē un atmiņās. – Rīga, 2002. – 64., 65. lpp.
- ⁸ Turpat. – 94., 95. lpp.
- ⁹ *Cimermane I.* Arheologa Raula Šnores tēva dzimta. – 109.–120. lpp.
- ¹⁰ Turpat. – 114. lpp.
- ¹¹ *Cimermane I.* Liepupes Ūķi un Šnoru dzimta latviešu jūrniecībā .. – 42.–55. lpp.
- ¹² Turpat. – 48. lpp.
- ¹³ Turpat.
- ¹⁴ *Cimermane I.* Arheologa Raula Šnores tēva dzimta. – 114. lpp.
- ¹⁵ Turpat. – 118. lpp. Izsaku visdziļāko pateicību I. Cimermanei par atsūtīto man precizēto un papildināto Šnoru dzimtas ģeoloģiskās shēmas variantu, tā sniedzot palīdzību šī darba tapšanā.
- ¹⁶ *Cimermane I.* Liepupes Ūķi un Šnoru dzimta latviešu jūrniecībā .. – 45. lpp.
- ¹⁷ Turpat.
- ¹⁸ *Cimermane I.* Liepupes pagasta ilglaicīgās zemnieksētas un dzimtas // LZAV. – 2003. – Nr. 5/6. – 169. lpp.
- ¹⁹ *Cimermane I.* Liepupes Ūķi un Šnoru dzimta latviešu jūrniecībā .. – 45. lpp.
- ²⁰ Turpat.
- ²¹ Turpat. – 43. lpp.
- ²² *Denisova R.* Latviešu antropoloģija kultūrvēsturisko teritoriju atspulgā // Latvijas zemju robežas 1000 gados. – Rīga, 1999. – 9.–33. lpp.
- ²³ *Grāvere R.* Lībiešu problēmas risinājuma aizsākumi Latvijas antropoloģijā. – Manuskripts, iesniegts publicēšanai LVIŽ.
- ²⁴ Харрисон Дж., Уайнер Дж., Тэннер Дж., Барникот Н., Рейналдс В. Биология человека. – Москва, 1979.
- ²⁵ Jūras vilki sarakstē un atmiņās. – 64., 95. lpp.
- ²⁶ Харрисон Дж., Уайнер Дж., Тэннер Дж., Барникот Н., Рейналдс В. Биология человека.

Rita Grāvere

SEVERAL FEATURES OF THE ANTHROPOLOGICAL RESEARCH OF THE ŠNORE FAMILY

Summary

During the existence of the first independent Republic of Latvia the Department of Anatomy engaged in a wide range of anthropological studies. A new kind of anthropological research was began in 1928, when a national anthropological school was led by Prof. Jēkabs Prīmanis. He started a wide research programme of the population of Latvia. In 1938, an anthropological expedition organised by Prīmanis studied 1000 inhabitants of the Vidzeme coast of the Baltic Sea, according to several anthropological programmes. These

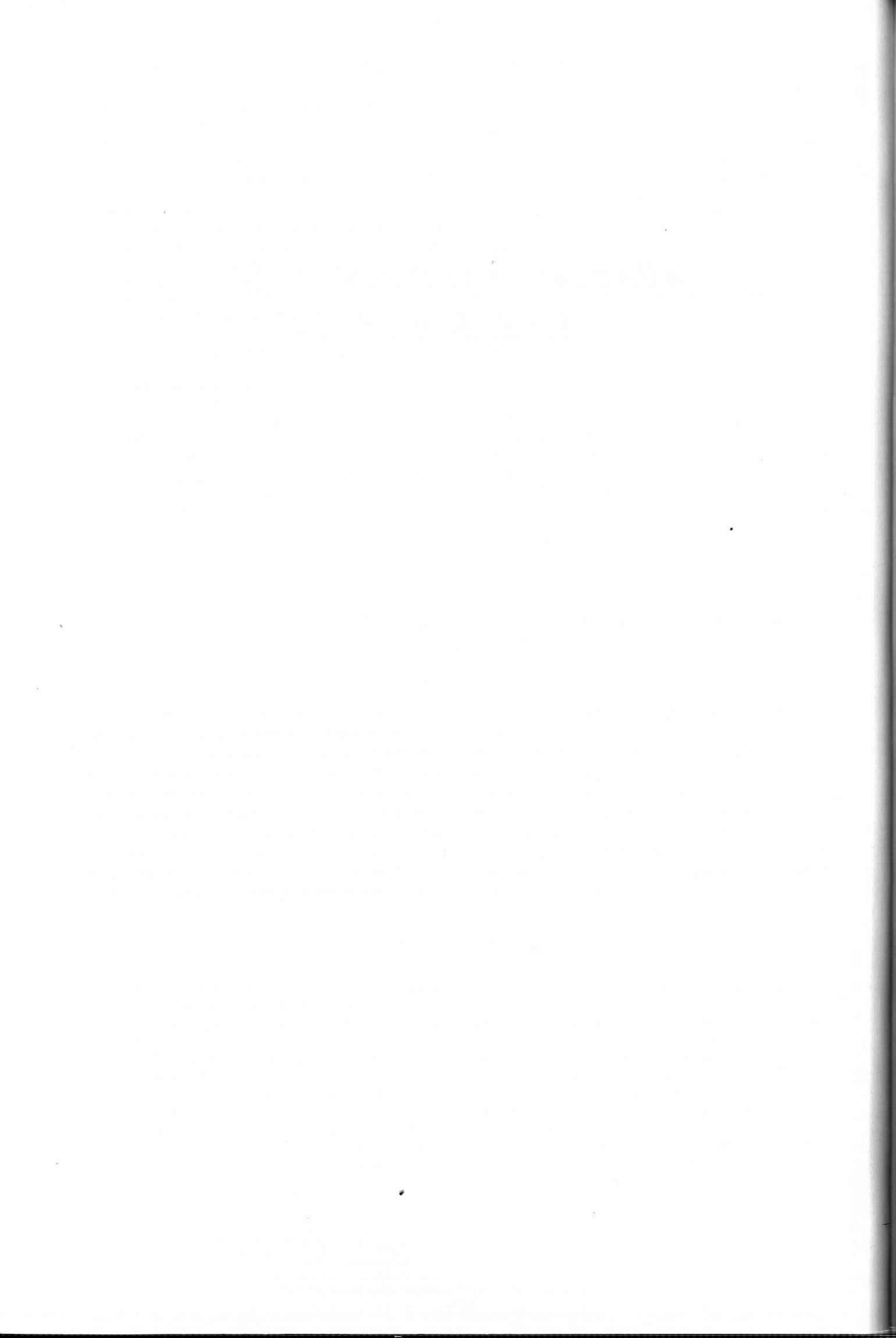
data were kept in Prīmanis Museum of Anatomy. We made use of them in our research of the Šnore family. We described two families of Šnores in Liepupe and Dunte. Classifying this material, we can distinguish two types. The first of them is characterised by a short and broad face generally found among inhabitants of the Finnish-Livish origin. Therefore I have named this first type a Finnish type. The second type is very undefinable, but in general the morphological length of the face is middle or long.

FIGURE CAPTIONS

- Fig. 1.* A group of students of the Naval college around 1879. First from left – Bernhards Šnore
- Fig. 2.* Anthropological questionnaire of Maiga Gaile, born Šnore
- Fig. 3.* Anthropological questionnaire of Marija Nātriņa, born Šnore
- Fig. 4.* Anthropological questionnaire of Lavīze Blusiņa, born Šnore
- Fig. 5.* Anthropological questionnaire of Emīls Šnore
- Fig. 6.* Emīls Šnore. Photo from the archives of 1938 Vidzeme seaside anthropological expedition

- Fig. 7.* Anthropological questionnaire of Marta Šnore, born Jansone
- Fig. 8.* Marta Šnore. Photo from the archives of 1938 Vidzeme seaside anthropological expedition
- Fig. 9.* Children of Emīls and Marta Šnores – Milda, Pēteris and Jānis Šnores. Photo from the archives of 1938 Vidzeme seaside anthropological expedition
- Fig. 10.* Anthropological questionnaire of Karlīne Līce, born Veliņa
- Fig. 11.* Genealogy of the Šnore family. After the genealogical tree drawn by I. Cimermane

**AKMENS UN BRONZAS
LAIKMETS**

Valdis Bērziņš

TĪKLU PIEDERUMI NO SĀRNATES NEOLĪTA APMETNES

Ka zveja mezolīta un neolīta laikā Latvijas teritorijā un kaimiņzemēs bijusi viena no galvenajām saimniecības nozarēm, liecina zivju kaulu un zvejas inventāra atradumi daudzās apmetnēs, tāpat arī pašu apmetņu izvietojums zvejas vietu tuvumā un seno iedzīvotāju skeletu analīžu rezultāti.¹ Sārnates neolīta apmetne, kas atrodas Ventspils rajona Užavas pagastā, bijusi ierīkota sekla piejūras ezera malā, kura gultni tagad aizņem Sārnates purvs. Zivju kaulu palieku te saglabāties maz, toties bagātīgas liecības par dažādiem zvejas veidiem iegūstamas no izrakumos atrastā zvejas inventāra. Visplašāk pārstāvēti tīklu piederumi: dažāda veida pludiņi un gremdi, kā arī tīkla līnuma un auklu fragmenti un vadu gala koki.

Anaerobos, skābos purva apstākļos Sārnates apmetnes kultūrlānī saglabājušies tīklu piederumi no organiskiem materiāliem (priežu miza, tāss, lūki, koksne) veido izcīlu kolekciju, kurai līdzvērtīga šajā Eiropas reģionā pagaidām iegūta vienīgi Lietuvas piekrastē Šventojas neolīta apmetnēs. Tīklu piederumus, kas atrasti Eduarda Šturma (1938.–1940. g.) un Lūcijas Vankinas (1949., 1953.–1959. g.) vadītajos izrakumos Sārnatē, savā monogrāfijā samērā konspektīvi aplūkojusi L. Vankina, publicējot arī pārskata tabulu un daudzu priekšmetu attēlus.² Sārnates materiāls apskatīts arī Ilgas Zagorskas apkopojošā rakstā par Latvijā atrastajiem akmens laikmeta zvejas piederumiem.³

No jauna izpētot pašus priekšmetus un izrakumu dokumentāciju un salīdzinot Sārnates atradumus ar plašu arheoloģiskā un etnogrāfiskā materiāla klāstu, šajā rakstā mēģināts papildināt un precizēt līdzšinējo priekšstatu par šo nozīmīgo tīklu piederumu kolekciju.

Tīklu piederumi dalīti pēc pamatfunkcijas (pludiņi, gremdi utt.), tos sīkāk dalot pēc formas un lietošanas veida (pludiņi bez cauruma, pludiņi ar caurumu galā utt.). Tai pašā laikā jāņem vērā, ka dažādās Sārnates apmetnes mītnēs atrastais materiāls nepārstāv viendabīgu kultūru un nav arī hronoloģiski vienlaicīgs, tāpēc, sīkāk apskatot konkrētus priekšmetu veidus, nepieciešams ņemt vērā hronoloģiskās atšķirības un kultūras piederību.

Savulaik tipoloģiski analizējot Sārnates apmetnes mītnēs atrasto keramiku, autors daļēji apstiprinājis

un precizējis L. Vankinas izvirzīto mītņu dalījumu vairākās grupās un šo grupu hronoloģisko secību, kas atspoguļo keramikas attīstības gaitu Rietumlatvijā kopumā.⁴ L. Vankina savos pētījumos konstatējusi arī atšķirības starp mītņu grupām dzintara un krama inventārā, kas vismaz daļēji atbilst mītņu dalījumam pēc keramikas,⁵ tāpēc ir zināms pamats apgalvojumam, ka, balstoties uz keramikas izpēti, veidotais Sārnates apmetnes mītņu dalījums grupās atspoguļo būtiskas atšķirības apmetnes iedzīvotāju kultūrā kopumā. Līdz ar to šis dalījums izmantojams arī kā pamats zvejas piederumu dalījumam grupās pēc kultūras piederības, kas ir priekšnosacījums, lai izvērtētu un salīdzinātu konkrētu kultūru zvejas piederumu kompleksus un gūtu priekšstatu par izmaiņām zvejas tehnikā.

PLUDIŅI

Īpaši nozīmīga ir tīklu pludiņu kolekcija. Latvijā un kaimiņzemēs pludiņi nelielā skaitā palaikam nākuši gaismā izrakumos mezolīta un neolīta apmetnēs un kā savrupatradumi, taču Sārnates pludiņu kolekcija izceļas ar priekšmetu lielo skaitu un dažādību un tādējādi sniedz plašāku ainu par šo priekšmetu grupu, atklājot tehnisko risinājumu un formu daudzveidību. Pagaidām vienīgā līdzvērtīgā pludiņu kolekcija Baltijas reģionā iegūta Šventojas neolīta apmetnēs.

Šajā rakstā aplūkoti 125 priežu mizas pludiņi, kā arī divi pludiņiem līdzīgi koka priekšmeti un par pludiņiem uzskatītie bērza tāss vīstokļi (bijuši vismaz 23), kas iegūti visās tajās Sārnates apmetnes mītnēs, kur mitros apstākļos varēja saglabāties organiskās vielas (1. tab.). Pludiņi pārstāvēti mītnēs ar agro Sārnates tipa keramiku (E, D, I_Z, I_D, M, R₇/R_D), mītnēs un atradumu grupās ar vēlo Sārnates tipa keramiku (A_{DA}, A_{DR}, A_{ZA}, F, F/K, G, K, N, O, T, U, X, Y) un neklasificētās mītnēs un atradumu grupās (K/M, L, S, Z).⁶ Teritorijā, kur atradās mītnes ar ķemmes un bedrīšu keramiku, purva kūdra bija pārāk izžuvusi: tur vispār nesaglabājās organiskie priekšmeti un līdz ar to trūkst arī pludiņu.

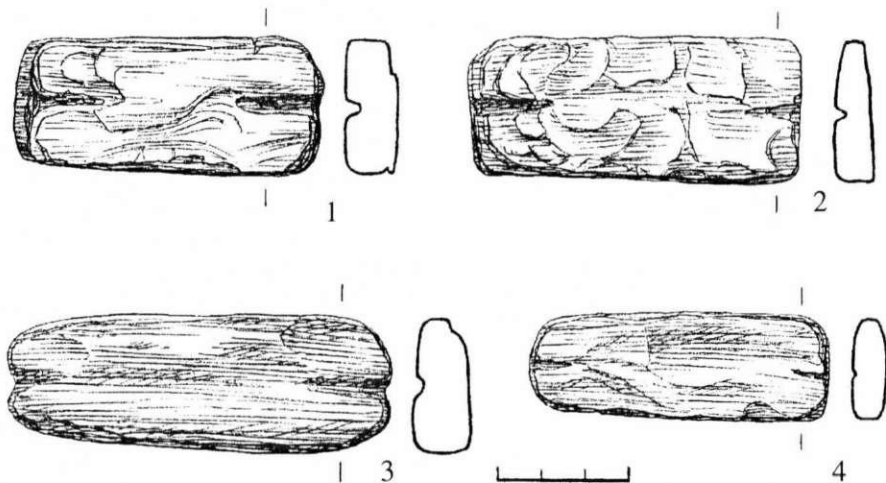
Pludiņu izgatavošanai lietoja līdz pat 4 cm biezus priežu mizas gabalus, kādus var plēst no koka stumbra

Divās mītnēs, kas neiekļāvās nevienā no keramikas grupām, – Z_a un L mītnē (4. att.: c) pārstāvēti salīdzinoši lieli eksemplāri (visi noapaļota taisnstūra formas, ar robiem, daži samērā neregulāri apstrādāti) (3. att.: 1, 2). Savukārt pludiņi no neklasificētās S mītnes formu un izmēru ziņā atbilst vēlās mītņu grupas materiālam.

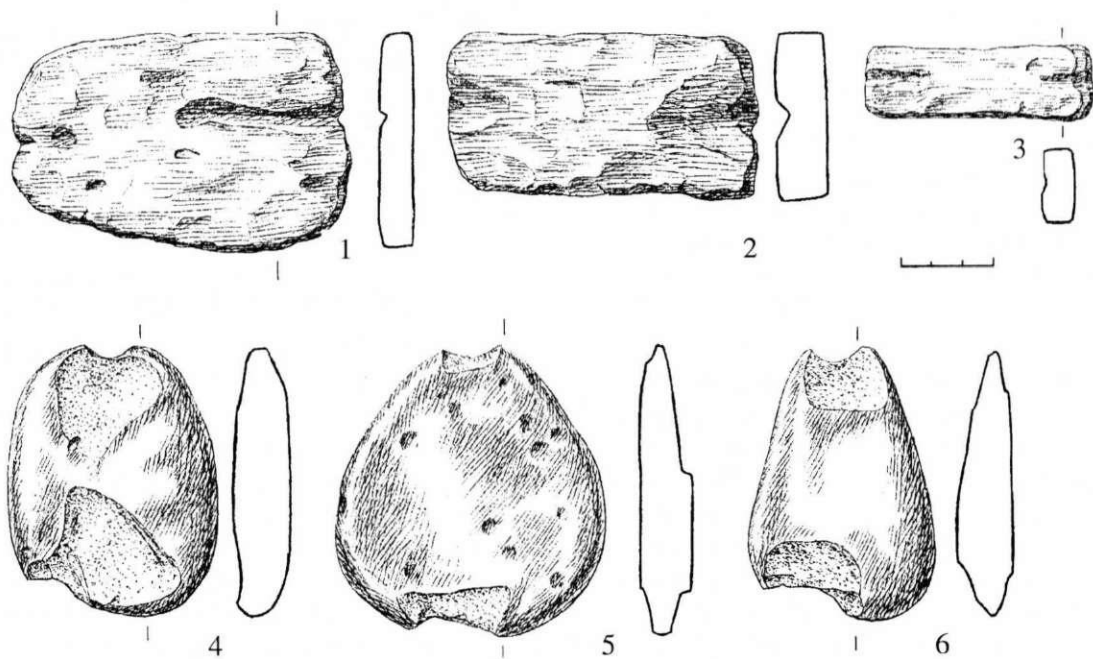
Ja neskaita trīs daudz lielākus, savdabīgas formas pludiņus, tad priežu mizas pludiņi bez cauruma no abām mītņu grupām un no neklasificētām mītnēm izmēru ziņā veido vienu samērā kompaktu grupu. Nav izdalāmas dažāda izmēra pludiņu grupas. Līdz ar to arī šo pludiņu peldspēja bijusi samērā līdzīga, un var

secināt, ka no konkrēto zvejas rīku veida un lietojuma izrietošie funkcionālie nosacījumi, kas noteic pludiņu peldspēju un izmērus, šajā laikā saglabājās samērā nemainīgi.

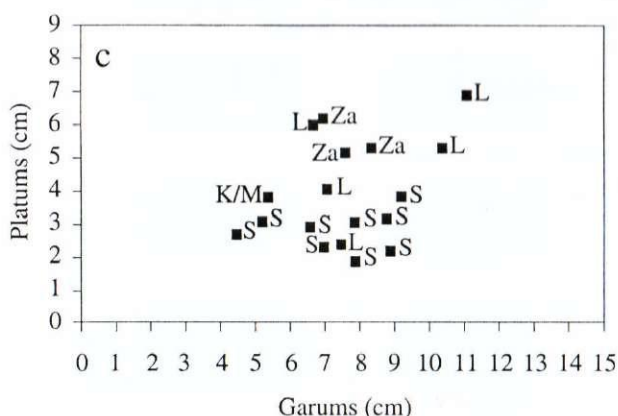
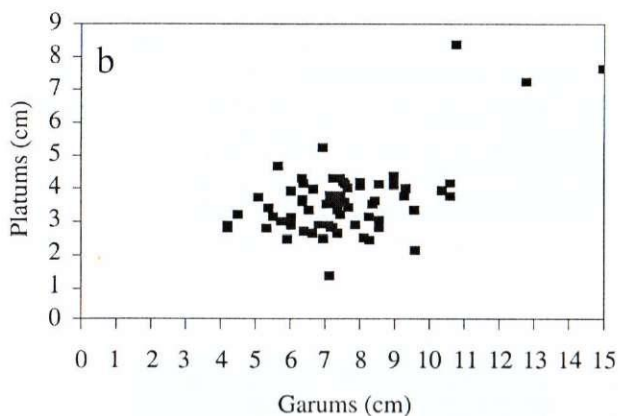
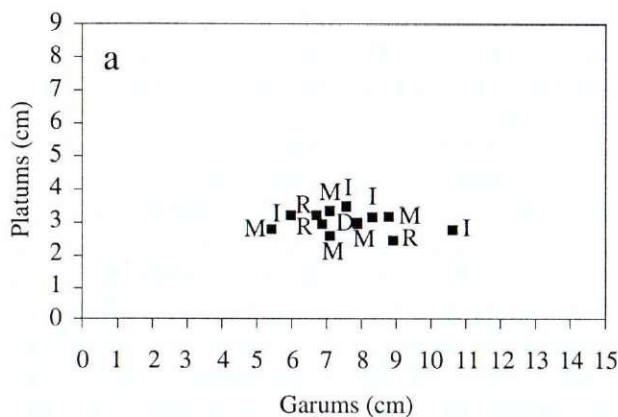
Trim pludiņiem ar gropi no A_{DR} mītnē atrastā tīkla saglabājies tāss sloksnes aptinums ap pludiņa vidusdaļu (11. att.: 1, 9, 10). Tāss aptinuma paliekas konstatētas arī atsevišķiem pludiņiem no A_{DA}, G, K un T mītnēs.⁷ Diviem A_{DR} mītnes pludiņiem un vienam K mītnes pludiņam gropē saglabājušās auklīņas paliekas, bet vienam A_{DR} mītnes pludiņam – nesavērtas lūku šķiedras.⁸ Pludiņu gropēs saglabājušās auklīņas nav pietiekama biezuma, lai tās uzskatītu par tīkla

2. att. M mītnes pludiņi (A 11415: 508, 507, A 11417: 289, A 11415: 577)
(A. Bērziņas zīmējums)

3. att. L mītnes pludiņi un gremdi:
1–3 – pludiņi (A 11417: 184, 181, 182), 4–6 – gremdi (A 11417: 176, 174, 306)
(A. Bērziņas zīmējums)

4. att. Priežu mizas pludiņi bez cauruma.

Garums un platums:

a – no mītnēm ar agro Sārnaves tipa keramiku,

b – no mītnēm ar vēlo Sārnaves tipa keramiku,

c – no neklasificētajām mītnēm

augšējās auklas fragmentiem. Pludiņi sagatavoti, ievietojot gropē vai galu robos nevis tīkla augšējo auklu, bet gan aukliņas vai lūka atsaiti, ar kuru pludiņu abos galos piesēja tīkla augšējai auklai. Šāds risinājums atviegloja pludiņu noņemšanu no tīkla labākai tā žāvēšanai, tāpat arī pludiņu skaita un izvietojuma mainīšanu. Iespējams, ka ar gropē vai robos ievietoto atsaiti pludiņus varēja pietiekami cieši piestiprināt arī bez tāss aptinuma; šāds aptinums toties varēja kalpot, lai pēc vajadzības palielinātu pludiņu peldspēju. Tāpat iespējams, ka tāss aptinums domāts, lai pludiņus ūdenī padarītu redzamākus, kas ir sevišķi svarīgs apstākļi vada (velkamā tīkla) vilkšanā.

Minētie pludiņi bez robiem vai gropes acīmredzot ir nevis pusfabrikāti, bet gan gatavi pludiņi, kurus pie tīkla varēja vienkārši pietīt ar tāss sloksnīti.

Mazi pludiņi ar robiem galos nelielā skaitā atrasti citos Latvijas neolīta pieminekļos. Trīs iegūti Lubāna zemienē: viens agrā neolīta slānī Zvidzes apmetnē, divi Piestiņas vidējā neolīta apmetnē. Vēl divi mazi noapaļota taisnstūra formas pludiņi ar robiem atrasti vidējā neolīta apmetnē Siliņupē Rīgas līča piekrastē.⁹

Lielākā skaitā pludiņi ar garenisku gropi vai robiem galos atrasti Narvas kultūras apmetnēs Šventojā. To formas līdzīgas kā Sārnaves pludiņiem: četrstūraini, ar izliektām garākajām malām un taisniem galiem (3. forma), noapaļoti taisnstūraini (2. forma) un laivveida (9. forma).¹⁰ Šventojas 6. apmetnē tāpat atrasts viens šāds pludiņš ar tāss aptinumu.¹¹ Lielāks skaits nelielu priežu mizas pludiņu ar robiem galos – laivveida, ovāli, rombiski, rombiski ar nošķeltiem galiem – atrasts arī vēlā neolīta apmetnēs Žemaitišķe 1 un 2 pie Kretonas ezera Austrumlietuvā.¹² Noapaļoti taisnstūraini un ovāli priežu mizas pludiņi ar robiem galos vai gropi iegūti Šarneles vēlā neolīta apmetnē Lietuvas ziemeļrietumos.¹³

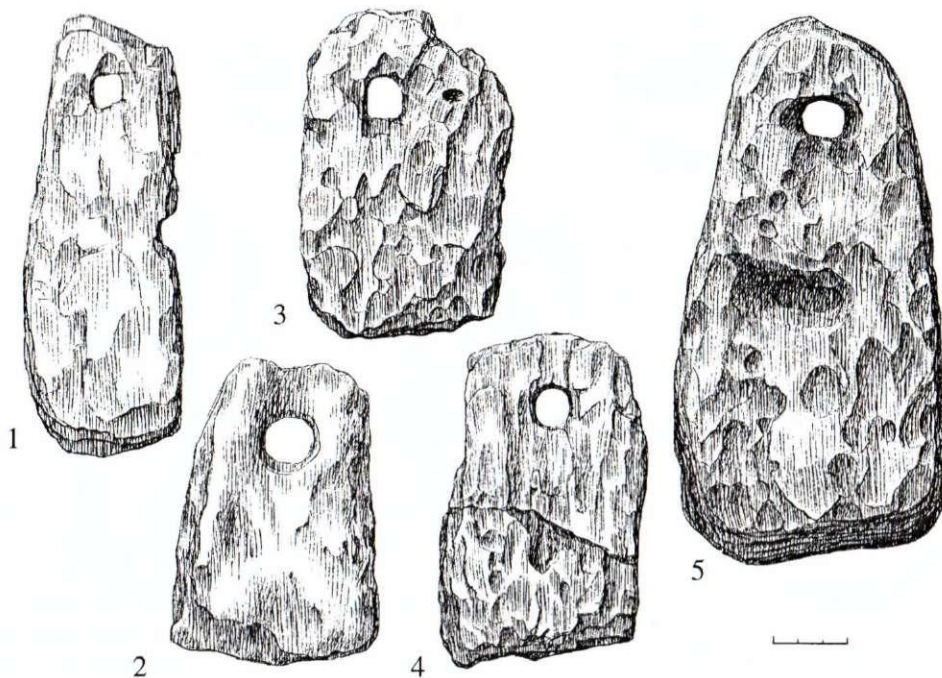
Šādiem pludiņiem tiešas etnogrāfiskas paralēles nav izdevies atrast. Tomēr funkcionālā ziņā tiem līdzinās Latvijā un kaimiņzemēs plaši pazīstamais pludiņu veids – koka pludiņi, kas abos galos piesieti ar atsaiti, kas ievērtā caurumiņos pludiņa galos (citreiz bez tam arī pludiņa vidū).¹⁴ Pludiņus šādā veidā cieši piestiprina pie tīkla auklas, lai tie neieķertos tīkla acīs vai ūdenszālēs.¹⁵ Šī paša iemesla dēļ pludiņi mēdz būt noapaļotas formas, gludi, bez asiem stūriem.¹⁶ Īpaši praktiska šajā ziņā ir mītnēs ar vēlo Sārnaves tipa keramiku sastopamā forma: plānā ovāli, garengrīzumā un šķērsgrīzumā segmentveida pludiņi.

Par pludiņiem L. Vankina uzskatījusi arī dažus savdabīgas formas koka dēlīšus no K mītnes. Viens no šiem priekšmetiem ir aptuveni ovālas formas – vienā galā noapaļots, bet otrā galā ar divām taisnām malām, kas veido platu leņķi.¹⁷ Tā kā tam nav ne iegriezumu, ne cauruma, pagaidām tā funkcija paliek neskaidra un nav droša pamata to pieskaitīt pie tīklu pludiņiem.

Lielie pludiņi ar caurumu galā

Iegūti deviņi lielāki priežu mizas pludiņi ar caurumu vienā galā (5. att.). Astoņi atrasti mītnēs ar vēlo Sārnaves keramiku, bet devītā pludiņa piederība ir neskaidra: tas atrasts starp K un M mītni un, domājams, attiecas uz vēlās grupas K mītni. Seši vesēlie eksemplāri ir 12,2–21,8 cm gari, 5,9–11,0 cm plati un 1,3–4,1 cm biezi. Visos gadījumos garums būtiski pārsniedz platumu. Trīs pludiņi ir rupji iztēsti, neregulāri, vēl divi ir noapaļoti trapeceveidīgi ar caurumu šaurākajā galā un viens – garenī ovāls. Caurumi tiem ir apaļi, vismaz dažos gadījumos acīmredzot izurbti, nevis izgriezti (cauruma diametrs: 1,3–1,8 cm).¹⁸

Šādiem pludiņiem netrūkst arheoloģisku paralēļu, turklāt senākie zināmi jau no mezolīta. Korpilahti

5. att. Priežu mizas pludiņi ar caurumu galā:
 1, 3, 4 – A_{ZA} mītne (A 11580: 159, 158, 157), 2 – K mītne (A 11416: 61), 5 – atradumu
 grupa K/M (A 11421: 60)
 (A. Bērziņas zīmējums)

Karēlijā atrastais agrā mezolīta tīkls bijis aprīkots ar neregulāriem, gareniem pludiņiem ar caurumu vienā galā. Visas purvā Krievijas ziemeļos atrasts viens uz mezolītu attiecināms fragmentārs pludiņš ar mazu caurumiņu galā. Starp tīkla paliekām, kas atrastas Sīvertsi Igaunijas ziemeļaustrumos, bija fragmentārs ovāls mizas pludiņš ar mazu caurumiņu vismaz vienā galā.¹⁹

Šis pludiņu veids plaši pārstāvēts arī neolītā. Liels noapaļots trapeces veida pludiņš atrasts Piestiņas vidējā neolīta apmetnē.²⁰ Divi nelielu mizas pludiņu fragmenti ar caurumu galā iegūti arī Siliņupes apmetnē.²¹ Nelieli priežu mizas pludiņi ar caurumu vienā galā zināmi arī no neolīta apmetnēm Šigiras un Gorbunovas purvos uz austrumiem no Urāliem.²²

Noapaļoti trapecveida, gareni ovāli un neregulāri pludiņi ar caurumu vienā galā atrasti neolīta Narvas un Žucevas kultūras apmetnēs Šventoņā.²³ Vēlajās apmetnēs tie salīdzinoši reti sastopami, un R. Rimantiene uzskata, ka tos nomainīja praktiskākie abos galos pietīprināmie pludiņi, kas tik viegli nenotrūka.²⁴

Ir daudzas etnogrāfiskas liecības par dažādas formas gareniem tīklu pludiņiem ar caurumu vienā galā atsaites ievēršanai, lai gan vēsturiskos laikos priežu mizas vietā biežāk izmantota koksne.²⁵

Pludiņi ar garenu caurumu vidū

Deviņus pludiņus iedalot vienā grupā pēc šādas vienojošas pazīmes, jāatzīst tomēr, ka formas ziņā tie ir visai daudzveidīgi un, domājams, arī to lietojums bijis dažāds.

Divi no šiem priekšmetiem ir salīdzinoši biežāki par pārējiem. Viens atrasts T mītnē un ir neregulāras formas (6. att.: 11; biezums 2,9 cm), bet otrs, no K mītnes, ir aptuveni ovāls (6. att.: 10; biezums 3,9 cm).

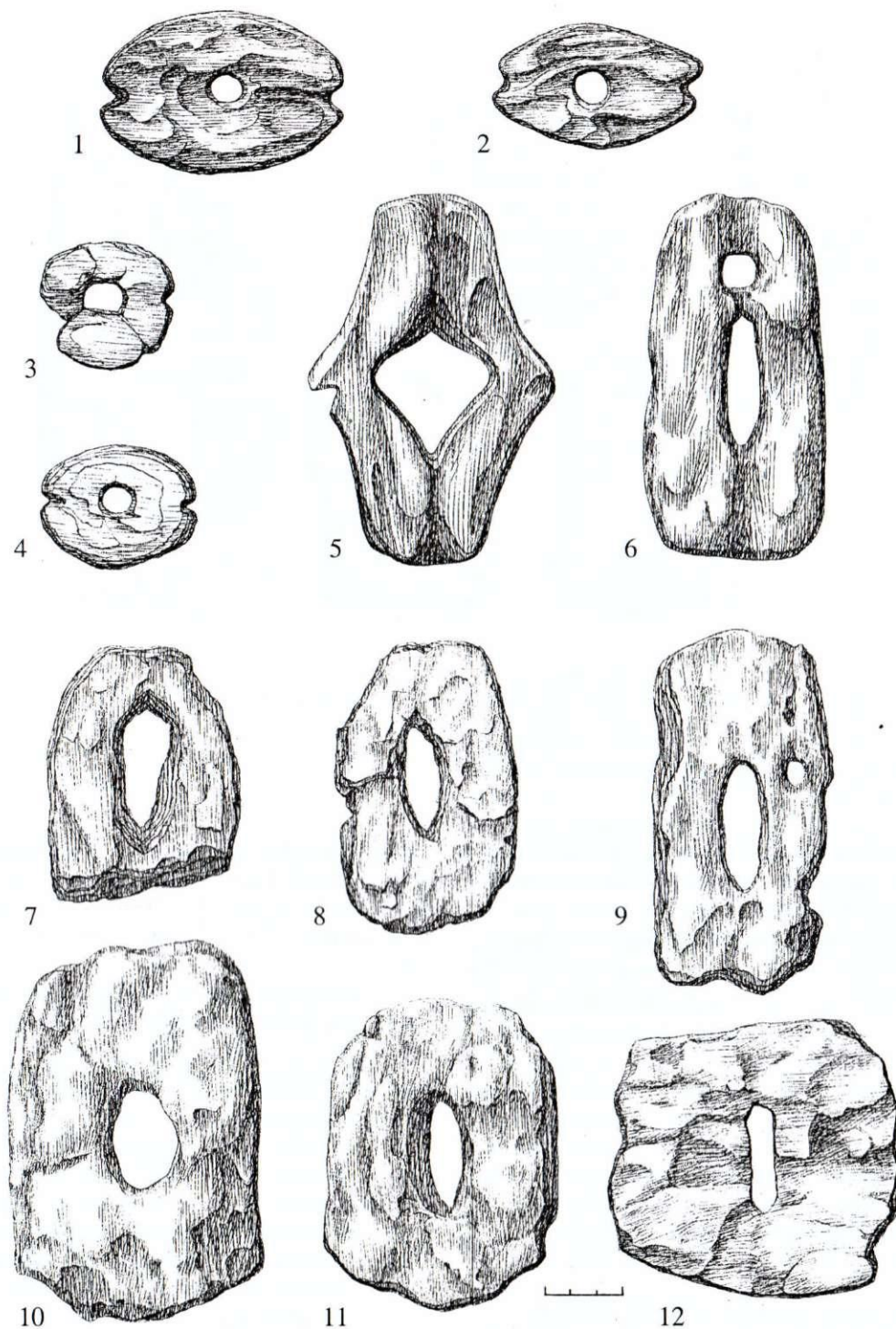
T mītnē konstatēts arī plānāks aptuveni kvadrātiskas formas pludiņš ar garenu caurumu vidū (6. att.: 12; biezums 1,5 cm). Neparasti šajā gadījumā, ka cauruma garenass orientēta perpendikulāri attiecībā pret mizas šķiedras virzienu.

Divi samērā plāni neregulāras formas pludiņi ar garenu caurumu vidū atrasti kopā, vienā A_{DA} mītnes kvadrātā (6. att.: 7, 8; biezums 1,7 un 1,3 cm).

K mītnē atrasts lielāks noapaļots taisnstūra formas pludiņš, kuram vidū pludiņa garenvirzienā orientēts garens caurums, bet galā otrs – apaļš caurums, turklāt vēl visā pludiņa garumā grope (6. att.: 6; biezums 2,5 cm). Tam zināmā mērā līdzinās neregulārākas formas N mītnes pludiņš, kam ir garens caurums vidū, otrs – neliels, apaļš caurums blakus un robs vismaz vienā galā (6. att.: 9; biezums 2,1 cm).

Mazs, ovāls pludiņš ar caurumu, kas pieder pie A_{DR} mītnes tīkla, pēc formas atgādina pārējos šī tīkla pludiņus (11. att.: 11; biezums 1,3 cm): tam iegriezta arī gareniska grope, un tas atšķiras vienīgi ar vidū izgriezto ovālo caurumu. Abos galos gropē saglabājušās auklas paliekas. Līdzīgs ir Šventoņas 23. apmetnē atrasts fragmentārs ovāls vai noapaļots taisnstūra formas pludiņš ar caurumu vidū un garenisku gropi.²⁶

Nosacīti šajā grupā ieskaitāms L mītnē atrastais savdabīgas formas eksemplārs: sešstūrainis jeb

6. att. Priežu mizas pludiņi ar garenu caurumu vidū:
 1, 2, 11, 12 – T mītne (A 11419: 86, A 11418: 104, 90, A 11417: 234), 3, 4, 9 – N mītne
 (A 11419: 39, 38, 16), 5 – L mītne (A 11417: 187), 6, 10 – K mītne (A 11416: 95, 57),
 7, 8 – ADA mītne (A 11415: 115, 116)
 (A. Bērziņas zīmējums)

aptuveni rombisks, ar nošķeltiem galiem, kuros ir robi, un lielu, rombisku caurumu vidū (6. att.: 5).

Pie pludiņiem L. Vankina vēl pieskaitījusi K mītņē atrastu aptuveni ovālu dēlīti ar garenu caurumu vidū un robu vienā galā, kas zināmā mērā līdzinās šīs grupas priežu mizas pludiņiem, kaut arī tas ir lielāks un krietni rūpīgāk apstrādāts.²⁷

Sārnatē iegūtajiem lielajiem mizas pludiņiem ar garenu caurumu vidū līdzīgi eksemplāri no priežu mizas (ovāli, noapaļoti taisnstūraini) atrasti Šventoļas 23. apmetnē.²⁸ Citādas ir divas regulāras mizas ripas ar caurumu vidū no Veretjes I mezolīta apmetnes Krievijas ziemeļos pie Lača ezera – tās pēc formas analogas šajā pašā apmetnē atrastajām koka ripām.²⁹

Koka dēlītīm ar caurumu līdzīgi priekšmeti iegūti vairākos mezolīta un neolīta pieminekļos plašā teritorijā, lai gan tie visi ir mazāki par Sārnatē atrasto. Uz mezolītu attiecināts ovāls bērza koka dēlītis ar apaļu caurumu vidū iegūts Tirvalā Igaunijas ziemeļaustrumos.³⁰ Vairākas koka ripas ar caurumu atrastas arī mezolīta apmetnēs Nižņeje Veretje un Veretje I Krievijas ziemeļos.³¹ Mezolīta apmetnē Visa I konstatēta ornamentēta koka ripa ar iegarenu caurumu vidū.³² Apaļi vai ovāli koka dēlīši ar garenu vai apaļu caurumu vidū atrasti Zvidzes apmetnes agrā neolīta slānī,³³ Šventoņas lagūnas vidējā un vēlā neolīta apmetnēs³⁴ un vēlā neolīta apmetnē Žemaitiškē 2.³⁵ Šventoņas 2B apmetnē atrasta arī 125 cm gara kārts ar plakani nodrāztu galu, kuram uzmaukta šāda koka ripa.³⁶

Par šo priekšmetu lietojumu izteikti dažādi viedokļi. L. Vankina Sārnatē atrastos šāda veida mizas un koka priekšmetus visus pieskaita pludiņiem.³⁷ Tirvalā Igaunijā atrastais koka priekšmets tiek uzskatīts par zivju baidāmā koka – “purgas” uzgali: par līdzīgas koka ripas lietošanu šādai vajadzībai liecina etnogrāfiskais materiāls no Austrumigaunijas.³⁸ “Purga” ar uzgali no plakana, noapaļota četrstūra formas dēlīša ar apaļu caurumu, kas stipri līdzinās akmens laikmeta piemēriem, atrodama Latvijas Vēstures muzeja Etnogrāfijas nodaļas kolekcijā.³⁹ Šventoņas 2B mītnē atrastā uz kārts uzmauktā koka ripa, šķiet, norāda, ka šie akmens laikmeta priekšmeti kalpojuši tādai pašai vajadzībai. Pēc R. Rimantienes domām, kārti ar ripu varēja lietot arī laivas pārvietošanai, atstumjoties pret ezera dūnaino gultni: uzmauktā ripa neļauj kārts galam iegrimt dūnās.⁴⁰ Mizas priekšmetus ar garenu caurumu vidū viņa uzskata par funkcionāli analogiem,⁴¹ toties S. Ošibkina mizas ripas pieskaita pludiņiem.⁴² Koka ripas un dēlīšus ar caurumu samērā droši varētu uzskatīt par zivju baidāmo koku vai stumjamo kāršu uzgaļiem, taču attiecībā uz minētajiem priežu mizas priekšmetiem vēl varētu šaubīties, vai tie visi piemēroti šādām vajadzībām, kur tos pakļautu mehāniskai slodzei. Divi no Sārnatē atrastajiem eksemplāriem ir biezi un arī pēc formas atbilst etnogrāfiskajiem zivju baidāmo koku uzgaļiem (6. att.: 10, 11), bet pārējie varētu būt pārāk plāni un trausli šādai funkcijai. Drīzāk tie varētu būt kalpojuši par īpašas funkcijas pludiņiem.

Mazi pludiņi ar apaļu vai kvadrātisku caurumu vidū un robiem

Trīs rūpīgi apstrādāti mazi ovāli vai apaļi pludiņi no N un T mītnes ir ar samērā nelielu apaļu vai kvadrātisku caurumu vidū un robiem galos (6. att.: 1, 3, 4). Vēl viens līdzīgs T mītnes pludiņš ar apaļu caurumu un robiem galos mazliet līdzinās noapaļotam rombam (6. att.: 2). Rombiskas formas pludiņi ar apaļu caurumu vidū atrasti arī Šventoņas vidējā neolīta 23. apmetnē (gan bez robiem galos). Plašāk šādi pludiņi Šventojā lietoti vēlajā neolītā.⁴³ Domājams, ka šāda veida pludiņi neolīta beigās aizstāj mazos pludiņus bez

caurumiem: pludiņa vidū izveidotais caurums kalpoja kā papildu piestiprināšanas punkts pie tīkla augšējās auklas.

Tāss vīstokļi

Visu grupu mītnēs, kur saglabājies organiskais materiāls, atrasti bērza tāss vīstokļi, līdz 14 cm gari, kas visdrīzāk arī uzskatāmi par pludiņiem. Vairākums ir stipri sadrupis, tāpēc tīstokļu kopējo skaitu un izmērus nav iespējams noteikt (bijuši vismaz 23).⁴⁴

Par pludiņiem uzskatīti bērza tāss vīstokļi atrasti Siliņupes apmetnē,⁴⁵ arī Lietuvā Šventoņas neolīta apmetnēs 1B un 2B un Šarneles vēlā neolīta apmetnē.⁴⁶ Līdzīgi vīstokļi tāpat atrasti neolīta apmetnē Gorbunovas purvā.⁴⁷

Kā liecina etnogrāfiskie dati no Latvijas, Igaunijas, Somijas un citām zemēm, bērza tāss vīstokļus par pludiņiem plaši izmantoja vēl nesenos laikos. Lai tāss saritinātos, pietika to iemērkot verdošā ūdenī. Šādu tāss vīstokli varēja uzvērt tieši uz tīkla augšējās auklas vai arī piestiprināt, uzverot uz īsas atsaites. Pēdējais risinājums atviegloja pludiņu nomaiņu un ļāva tos noņemt tīkla žāvēšanai, lai tīkla aukla labāk izžūtu.⁴⁸ Tāss vīstokļu izmantošanu ierobežo to ļoti nelielā peldspēja.⁴⁹

GREMDI

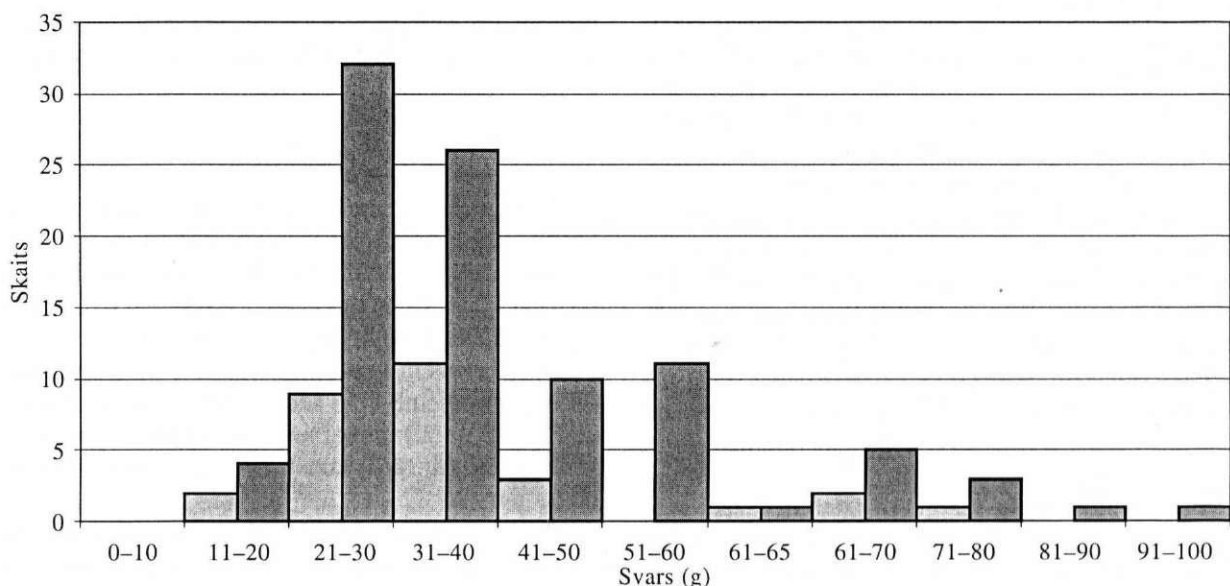
Sārnatē izmantoti tikai akmens gremdi: 172 neapstrādāti oļi un 154 oļi ar iešķeltiem robiem atsaites piestiprināšanai (1. tab.). Gremdi atrasti četrās mītnēs ar ķemmes un bedrīšu keramiku, septiņās mītnēs ar agro Sārnates tipa keramiku, 15 mītnēs un atradumu grupās ar vēlo Sārnates tipa keramiku un astoņās neklasificētās mītnēs. Vēl 11 gremdi iegūti kā savrupatradumi apmetnes teritorijā. Vienai daļai saglabājušās apsēja vai tāss apvalka paliekas. Kaut arī vairākums šo oļu acīmredzot kalpoja par tīklu gremdiem, ļoti iespējams, ka atsevišķi eksemplāri ietilpa cita veida zvejas aprīkojumā.

Neapstrādāti un tāsī ietīti mazi oļi

Atrasti 58 mazi, neapstrādāti olīši ar pilnīgi vai daļēji saglabājušos tāss apvalku, kurā tie bijuši ietīti piestiprināšanai pie tīkla, kā arī 108 līdzīga lieluma olīši bez apvalka paliekām (11. att.: 14–17). Tiek uzskatīts, ka olīši bez apvalka arī kalpojuši par tīkla gremdiem, tikai apvalks nav saglabājies (tie bieži atrasti lielākā skaitā grupās vai kaudzītēs).

Pārsvarā lietoti iegareni dažādu kristālisko iežu oļi, atsevišķos gadījumos dolomīta, smilšakmens, slānekļa oļi. Galvenais kritērijs izmantošanai acīmredzot bija olīša svars.

Olīši no mītnēm ar agro Sārnates tipa keramiku (28 eksemplāri) ir 3,7–7,7 cm gari un sver 19–71 g (vidējais aritmētiskais – 34,7 g). Vidēji nedaudz lielāki un smagāki ir 102 olīši no mītnēm ar vēlo Sārnates tipa keramiku: to garums 4,0–10,3 cm, svars 15–165 g

7. att. Mazie, neapstrādātie oļu gremdi mītnēs ar agro Sārnotes tipa keramiku (pelēkā krāsā) un ar vēlo Sārnotes tipa keramiku (melnā krāsā). Sadalījums pēc svara

(vidējais – 46,6 g). Par mītnēm ar ķemmes un bedrīšu keramiku nav vispārējas ainas: vienīgi 12._{DR} mītnē vienkopus atrasts apmēram 40 olīšu – acīmredzot vai nu paliekas no viena tīkla, vai arī lietošanai savāktu olīšu kaudzīte.⁵⁰

7. attēlā parādīts mazo oļu (līdz 100 g) svara sadalījums abās mītnu grupās – ar agro un ar vēlo Sārnotes tipa keramiku. Aina abās mītnu grupās ir samērā līdzīga: visbiežāk lietoti 21–40 g smagi olīši. 100 g svaru pārsniedz tikai četri oļi no mītnēm ar vēlo Sārnotes tipa keramiku (113, 139, 156, 165 g). Nav iespējams izdalīt dažādas mazo oļu gremdu svara grupas, un var secināt, ka to funkcionālā nozīme abu mītnu grupu iedzīvotāju zvejas aprīkojumā bijusi līdzīga. (Lielī, neapstrādāti oļu gremdi, smagāki par 350 g, aplūkoti kā atsevišķa grupa: sk. tālāk.)

Samērā plaša svara amplitūda ir arī atsevišķās olīšu grupās, kas ar lielāku vai mazāku ticamību saistāmas ar vienu konkrētu tīklu. 12._{DR} mītnē vienkopus atrastie olīši (saglabāti 31) ir salīdzinoši viegli: 14–36 g (vidējais svars – 22,8 g).⁵¹ Tā kā šis ir vienīgais zināmais oļu gremdu atradums no mītnēm ar ķemmes un bedrīšu keramiku, tad pagaidām nav skaidrs, vai šādi mazi gremdiņi uzskatāmi par ķemmes un bedrīšu keramikas kultūras iedzīvotājiem raksturīgiem zvejas piederumiem.

Pie mītnu grupas ar vēlo Sārnotes tipa keramiku piederošās A_{DR} mītnes dienvidu galā zem smilšu un ogļu plankuma vienkopus atrasti 24 oļu gremdi, daļa vēl ar tāss apvalka paliekām.⁵² No tiem saglabāti 16 gremdi, kas sver 18–40 gramu. Šo gremdu vidējais svars ir lielāks nekā 12._{DR} mītnes gremdu grupā: 29,5 grami.⁵³ Smagāki par šiem savukārt ir pie A_{DR} mītnes tīkla piederošie seši oļu gremdi (11. att.: 12–17): tie sver 34–56 g (vidējais svars – 41,5 g).

Oļus ietina platā bērza tāss sloksnē, ko abos galos nosēja ar lūkiem (11. att.: 12, 13). Vairākos gadījumos

saglabājusies arī viena vai vairākas lūku strēmeles, kas savienoja abus gremda galus (11. att.: 12). Divos gadījumos lūku vietā lietota aukliņa. Tāpat bieži konstatējams, ka gremds arī ap vidu bijis apsiets ar lūkiem (vienā gadījumā ar aukliņu). Par to gan visbiežāk liecina vienīgi apsēja nospiedumi tāsī. Apsējs ap vidu varēja kalpot, lai ciešāk notītu tāss apvalku, bet abus gremda galus savienošos lūkus vai aukliņu visdrīzāk var uzskatīt par atsaiti gremda piestiprināšanai pie tīkla apakšējās auklas.

T mītnē atrasti trīs kopā sasaistīti gremdi tāss apvalkā.⁵⁴

Mazi oļu gremdi tāss apvalkā iegūti Zvidzes apmetnē.⁵⁵ Līdzīga izmēra oļu gremdi tāss apvalkā atrasti vidējā un vēlā neolīta Narvas kultūras apmetnēs Šventojā. Šiem gremdiem visbiežāk konstatēta gareniska aukliņa, kas savieno abus galus, dažreiz arī lūku apsējs vai tā nospiedums ap vidu.⁵⁶ Līdzīgi gremdi – oļi vai māla pikas tāss apvalkā – atrasti neolīta apmetnē Gorbunovas purvā.⁵⁷

Vēlā neolīta Žucevas kultūras apmetnē Nidā Kuršu kāpās atrastas neapstrādātu olīšu kaudzes: vienā 60 olīšu, citā – 100. Tie uzskatīti par gremdiņiem, kaut arī apvalki nav saglabājušies.⁵⁸

Tāss apvalkā ievīstīti un abos galos apsieti oļu gremdi Latvijā un Igaunijā lietoti vēl nesenos laikos.⁵⁹ Tāss vietā oļi bieži vien iestīti vai ietīti auduma apvalkā.⁶⁰

Neapstrādāti, ar lūkiem apsieti lieli akmeņi

Četri neapstrādāti lielāki akmeņi atrasti I_D mītnē (ar agro Sārnotes tipa keramiku), trim no tiem ap vidu ir lūku apsējs (9. att.: 1). A_{DR} mītnē ar vēlo Sārnotes tipa keramiku atrasts liels akmens ar lūku apsēju, savukārt K mītnē – neapstrādāts garens, plakans olis ar dabisku

ierobi vienā malā. Šie akmeņi sver 352–2808 gramus.⁶¹ Gan šo gremdu daudz lielākais svars, gan atšķirīgais piestiprināšanas veids – lūku apsējs tāss apvalka vietā – dod pamatu tos izdalīt kā atsevišķu funkcionālu grupu.

Neapstrādāti vai šķelti akmens gremdi (bez robiem) ar liepu lūku vai lūku auklas apsēju atrasti vidējā un vēlā neolīta Narvas kultūras apmetnēs Šventojā.⁶² R. Rimantiene pašus lielākos uzskata par enkuriem.⁶³ Šventojas vēlā neolīta 1A apmetnē atrasts murds ar šādu lielu akmeni.⁶⁴ Veretjes I mezolīta apmetnē Krievijas ziemeļos atrasti trīs neapstrādāti akmeņi, kas aptīti ar auga stublāju vai tāsi.⁶⁵

Oļi ar robiem galos

Otru izplatītāko gremdu grupu aiz oļu gremdiem tāss apvalkā veido garenī, plakani oļi, kuriem galos iešķelti robi (3. att.: 4–6). Šādu gremdu izgatavošanai vajadzēja atrast piemērotas formas plakanus oļus ar plānām malām, lai tos varētu iešķelt. Šāds materiāls nav ļoti plaši pieejams. Mūsdienās šādi oļi sastopami jūras krastā oļu pludmalēs gar Latvijas piekrasti, tostarp arī vairākos posmos gar Kurzemes rietumu krastu. Citās piejūras teritorijās, tāpat arī iekšzemē šāda veida izejmateriāls nav atrodams vai arī sastopams reti. Parasti gremdiem izmantoja sarkanos, baltos, brūnos, pelēkos, violetos kvarcīta oļus (tie veido 83%), acīmredzot gan piemēroto formu dēļ, gan arī tāpēc, ka kvarcīts ir piemērots apstrādei ar skaldīšanu. Paretam lietoti arī citu iežu oļi: vidējgraudaini, sīkgraudaini magmatiski ieži (granīts u.tml.), kā arī joslainie metamorfie ieži (gneiss, leptīts) un dolomīts.

Mītnēs ar vēlo Sārnaves tipa keramiku atrasti 78 šādi gremdi. Turpretī mītnēs ar agro Sārnaves tipa keramiku – tikai pieci. Tāpat arī mītnēs ar ķemmes un bedrīšu keramiku iegūti tikai pieci šādi gremdi. Nekla-

sificētajās mītnēs iegūti 25, to skaitā Z_a mītnē 13, bet L mītnē astoņi. Vēl astoņi ir savrupatradumi apmetnes teritorijā. Veselajiem eksemplāriem gandrīz vienmēr ir robi abos galos: tikai vienam gremdam iešķelts robs vienā galā, bet vienā gadījumā iešķelts papildu robs sānos.

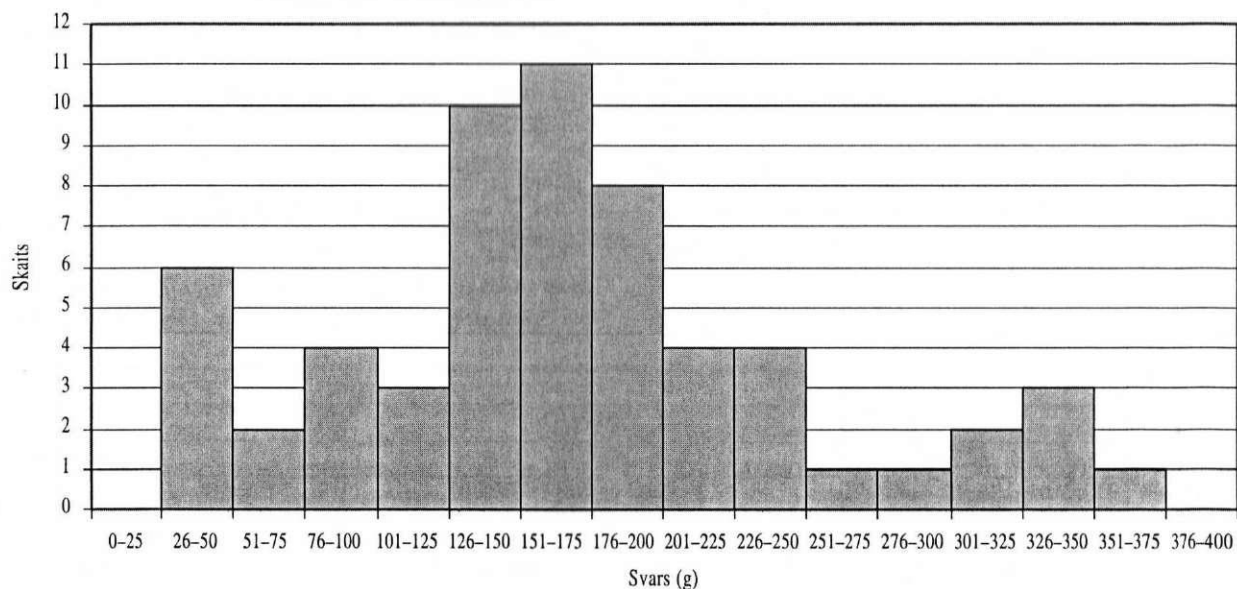
Nosverot 62 veselos eksemplārus no mītnēm ar vēlo Sārnaves tipa keramiku (8. att.), konstatēti divi īpaši smagi: 795 un 1127 grami. Pārējie iekļaujas 33–375 g robežās (vidējais aritmētiskais – 167,3 g). Tos iespējams sadalīt vismaz trijās grupās. Visbiežāk sastopami gremdi, kas sver 126–250 gramu. Bez tam var izdalīt vieglāku gremdu grupu (26–50 g) un smagāku gremdu grupu (301–375 g).

Reizumis šāda veida gremdi atrasti pa diviem vai trim, tāpēc domājams, ka lietoti vairāki kopā. N mītnē vienā kvadrātā atrasti divi gandrīz vienāda svara gremdi (127, 128 g).⁶⁶ O mītnē vienā kvadrātā atrasti divi gremdi (137, 157 g), bet netālu citā kvadrātā – divi smagāki (291, 375 g).⁶⁷ Y mītnē divos kvadrātos atrasti pa diviem šādiem gremdiem, bet citā kvadrātā – trīs gremdi.⁶⁸ Lai arī galos iešķeltie gremdi atrasti vairākās mītnēs, kur bija labi saglabājusies organiskais materiāls, aptinuma paliekas nav konstatējamas nevienā gadījumā.

Oļu gremdi ar robiem galos atrasti Purciema neolīta apmetnes C un E mītnē Kurzemes austrumu piekrastē⁶⁹ un Aboras I vēlā neolīta apmetnē Lubāna zemienē.⁷⁰

Gremdi ar robiem galos maz pārstāvēti Šventojas neolīta apmetnēs – tur daudz biežāk sastopami gremdi ar robiem sānos. Daļai gremdu līdztekus robiem sānos iešķelts arī viens vai divi robi galos.⁷¹ Daži desmiti oļu gremdu ar robiem galos atrasti neolīta apmetnē Krodā Ziemeļigaunijā.⁷²

Par tīklu gremdiem ar robiem galos, kas iekarināti vertikāli, etnogrāfiskas liecības ir no Igaunijas.

8. att. Oļu gremdi ar robiem galos no mītnēm ar vēlo Sārnaves tipa keramiku. Sadalījums pēc svara

Savukārt Somijā šādi gremdi, gareniski piestiprināti pie tīkla apakšējās auklas, izmantoti uz stacionāriem tīkliem, kas murdu vietā iestiprināti zvejas taču atvērumos.⁷³

Oļi ar robiem sānos

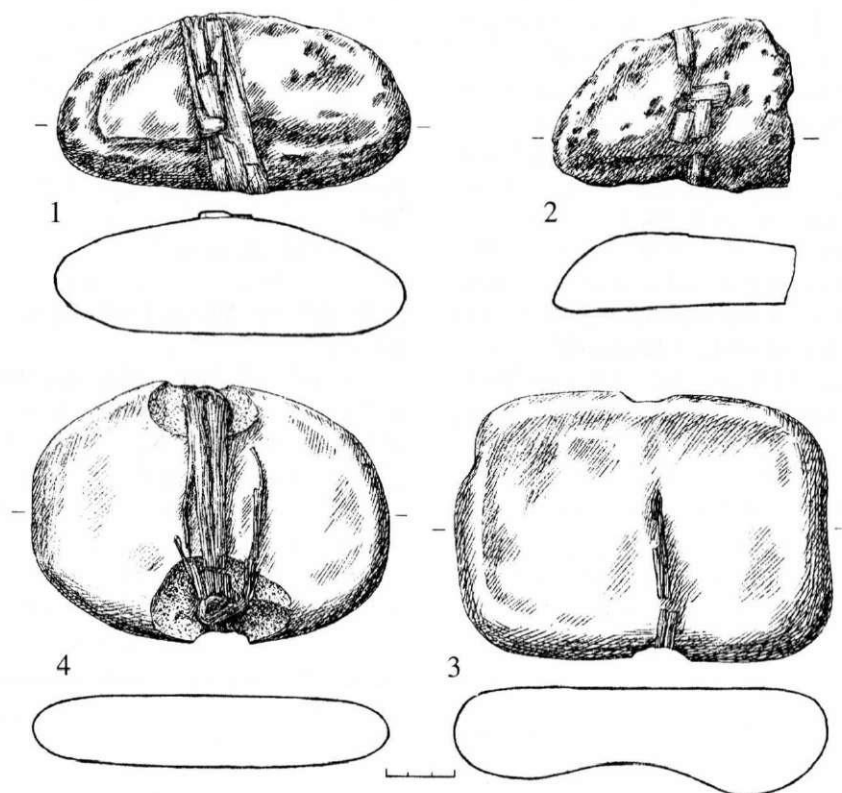
Pēc šī paša principa izgatavoja arī akmens gremdus ar robiem sānos, kas gan nav tik plaši pārstāvēti – kopā 21. Tāpat kā gremdi ar robiem galos, tie pārsvarā iegūti mītnēs ar vēlo Sārnotes tipa keramiku (15 eksemplāri). Arī šiem gremdiem lielākoties izmantoti kvarcīta oļi.

Gremdi ar robiem sānos mēdz būt ievērojami smagāki par galos robotajiem gremdiem. Tā mītnēs ar vēlo Sārnotes tipa keramiku to vidējais svars ir 566,5 grami. Pats vieglākais sver 212 g, bet smagākais – 1282 gra-

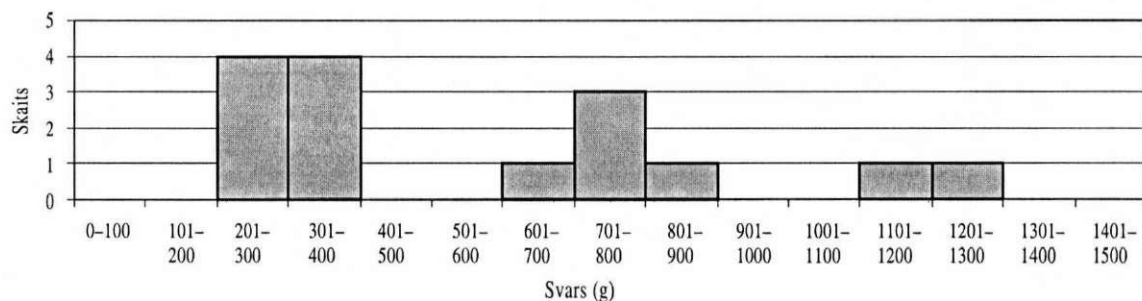
mus. Starp šiem gremdiem šķietami var izdalīt vismaz trīs svara grupas (10. att.), taču pēc tik mazas paraugkopas noteiktus secinājumus izdarīt nevar.

K mītnē vienkopus atrasti trīs smagi gremdi ar robiem sānos (337, 631, 1194 g).⁷⁴ Līdzīgs atradums ir A_{DA} mītnē: vienkopus atrasti divi gremdi ar robiem sānos un viens ar robu vienā galā. Tie visi ir smagi, un starp tiem ir arī pats smagākais šāda veida gremds (738, 1127, 1282 g).⁷⁵ Šāda atradumu grupēšanās varētu liecināt, ka arī smagie gremdi nav izmantoti atsevišķi, bet gan vairāki kopā (pa trim?).

Par galos iešķelto gremdu piestiprināšanai lietoto materiālu nav nekādu liecību, bet attiecībā uz sānos iešķeltajiem gremdiem var teikt, ka tie bijuši piesieti ar lūkiem, par ko liecina lūku atsaītes paliekas uz diviem A_{DA} mītnes un viena T mītnes gremda (9. att.: 2–4).⁷⁶

9. att. Neapstrādāti un sānos roboti oļu gremdi ar lūku apsēja paliekām:
1 – I_D mītne (A 11416: 43), 2 – T mītne (A 11418: 97), 3, 4 – A_{DA} mītne (A 11415: 67, 69)
(A. Bērziņas zīmējums)

10. att. Oļu gremdi ar robiem sānos no mītnēm ar vēlo Sārnotes tipa keramiku. Sadalījums pēc svara

Divos gadījumos plakaniem akmeņiem lūki bijuši sasiesti mezglā akmens vienā pusē vidū, bet vienā gadījumā konstatējami divi mezglī – pa vienam abos sānos pie roba.

Plakans akmens gremds ar robiem sānos atrasts pie Burtnieku ezera, Zvejnieku kapulauka 125. kapā.⁷⁷

Nelieli gremdi no plakaniem smilšakmens gabaliem ar robiem sānos, aptīti ar lūku auklu (atrasts arī viens vidū izurbts akmens gremds), bijuši Sīvertsi Igaunijas ziemeļaustrumos atrastajam mezolīta laika tīklam.⁷⁸

Šventoņas vidējā un vēlā neolīta apmetnēs gremdi ar robiem sānos atrasti lielā skaitā, dažreiz ar lūku vai lūku auklas apsēja paliekām. Lielākie tiek uzskatīti par enkuriem. Šāda veida gremdi sastopami agrākajās Narvas kultūras apmetnēs Šventojā, bet vēlāk tie kļūst par dominējošo formu.⁷⁹ Tāpat arī Žucevas kultūras apmetnē Nidā atrasti dažāda lieluma sānos iešķelti oļi.⁸⁰ Dažāda lieluma akmens gremdi ar vismaz diviem robiem un lūku apsēju iegūti Šarneles vēlā neolīta apmetnē Lietuvā.⁸¹

Šādā veidā piestiprinātiem akmeņiem gremdiem zināmas arī etnogrāfiskas analogijas: tādi pārstāvēti, piemēram, Latvijas Etnogrāfiskā brīvdabas muzeja kolekcijā.

VADU GALA KOKI

K mītnē atrada divas koka nūjas ar puļķiem abos galos, kas atgādina vadu (velkamo tīklu) gala kokus.⁸² Viens no šiem priekšmetiem izgatavots no oša koka, 53 cm garš un rūpīgi apstrādāts, kamēr otrs, 66 cm garš, rupji izgriezts no lazdas koka, vidusdaļā pat nemizots (varbūt nepabeigts?).⁸³

Ļoti līdzīgi priekšmeti atrasti Šventoņas apmetnēs: veseli eksemplāri 1B apmetnē (70 cm garš), 4. apmetnē (71 cm garš) un 23. apmetnē (61 cm garš), kā arī fragmentāri atradumi 1A, 2B, 4., 6. apmetnē.⁸⁴

Iespējams, šāda priekšmeta fragments atrasts Zvidzes apmetnē agrā neolīta slānī.⁸⁵ Vairāki līdzīgi priekšmeti iegūti arī Gorbunovas purvā.⁸⁶

Jādomā, ka koka nūjas ar puļķiem galos tiešām kalpoja par vadu gala kokiem. Šādus kokus piestiprina vada galos, lai sadalītu slodzi no velkamajām virvēm un nodrošinātu vada vienmērīgu virzību.⁸⁷ Lai gan arheoloģiskajā literatūrā pēc šo priekšmetu garuma spriests par tīklu platumu,⁸⁸ jāņem vērā, ka vadi bieži vien ir ar platāku vidu un šaurākiem galiem, tāpēc šādā veidā aplēst var vienīgi vada minimālo platumu.

TĪKLA LINUMS UN AUKLAS

Tīkla linuma paliekas atrada kopā ar pludiņiem un gremdiem A_{DR} mītnes pavarda austrumu pusē. Saglabājušies bija tīkla diegu čemuri ar dažiem mezglīem, kā arī rupjākas auklas fragmenti. Domājams, tīkls bijis salocīts: linuma diegi gulēja vairākās blīvās kārtās. Tīkla acu lielums nebija nosakāms, jo diegi bija yāji saglabājušies un grūti atdalāmi no kūdras.⁸⁹

Šie tīkla linuma diegi muzeja kolekcijā saglabāti uz diviem kūdras izgriezumiem.⁹⁰ Diegi ir 1–1,5 mm resni, savīti Z virzienā no diviem vītiem šķiedras pavedieniem. Sliktā saglabāšanās stāvokļa dēļ pat ar mikroskopu nebija iespējams droši noteikt izmantoto materiālu: pieļaujams, ka tie varētu būt lūki.⁹¹

No liepu lūku diegiem, kas savīti no diviem pavedieniem, darināti Šventoņas apmetnēs atrastie tīkli. (Šajā gadījumā materiāls identificēts ar mikroskopu.) Divi no Šventoņas tīkliem – ar acu lielumu 2 un 6 cm – austi no līdzīga resnuma diegiem kā Sārnatē tīkls, pierādot, cik tievus diegus patiesībā iespējams savīt no lūkiem.⁹² No šī paša materiāla, domājams, darināts arī mezolīta laika tīkls no Sīvertsi Igaunijā.⁹³ Ārpus liepas dabiskās izplatības robežām izmantoti arī citi materiāli, piemēram, Visas I mezolīta apmetnē Krievijas ziemeļos atrastā tīkla diegi izgatavoti no savītām saknītēm, grīšļu u.c. augu šķiedrām.⁹⁴

Sārnatē tīkls ir viens no diviem neolīta tīklu palieku atradumiem Latvijas teritorijā: smalkacaina mezglu tīkla fragments atrasts arī Aboras I vēlā neolīta apmetnē.⁹⁵

R. Rimantiene raksta, ka Sārnatē tīkls, tāpat kā Šventoņas neolīta apmetnēs atrastie tīkli, austs ar slīpo mezglu.⁹⁶ Par šī mūsdienās pasaulē visplašāk izmantotā mezgla senumu liecina slīpie mezglī mezolīta laika tīklos no Korpilahti Karēlijā⁹⁷ un no Visas purva Krievijas ziemeļos.⁹⁸ Šāds pats mezglis konstatēts arī neolīta laika tīklam no Ferstermoras Ziemeļvācijā.⁹⁹ Diemžēl pēc saglabātajam tīkla paliekām Sārnatē tīklam lietoto mezglu veidu vairs nav iespējams pārbaudīt.

Kā jau minēts, Sārnatē atrastie oļu gremdi tāss apvalkā un pludiņi dažkārt bijuši piestiprināti nevis ar nesavītiem lūkiem, bet gan ar vītiem (lūku?) pavedieniem (apmēram 1 mm resniem). Trijos gadījumos (vienam pludiņam un diviem gremdiem), kur pavediens labāk saglabājies, konstatēts, ka tas vīts S virzienā. Šķiet, ka kopā savīti tikai divi lūki. Divtik resnos tīkla diegus varēja iegūt, pretējā virzienā kopā savijot divus šādus pavedienus.

Fragmenti no auklām, kuras gan varēja kalpot arī citām vajadzībām, atrasti K un T mītnē. K mītnes pavardā atrastā apmēram 6 mm resnā aukla savīta Z virzienā no diviem pretējā virzienā vītiem (lūku?) pavedieniem. Arī T mītnē atrasti 6 mm resnas auklas fragmenti. Šī aukla bijusi savīta S virzienā, arī no diviem pavedieniem.¹⁰⁰

Liepu lūku auklas plaši pārstāvētas Šventoņas apmetnēs.¹⁰¹ Vidējā neolītā Lietuvas piekrastē pazina arī kultivētu šķiedraugu – kaņepes. Tā Šventoņas 3. un 23. apmetnē atrastas kaņepju sēklas, turklāt 23. apmetnē arī kaņepju aukla.¹⁰² Visiem Šventojā atrastajiem zvejas piederumiem tomēr izmantoti lūki.

Mizu lūkiem plēš no jaunām liepiņām pavasarī vai vasaras sākumā, kad tā labi atlec. Mizas sloksnes raudzē, mērcējot stāvošā ūdenī, līdz iespējams noplēst mizas iekšējo gremzdu kārtu, kas dod vislabākos lūkus.¹⁰³ Saglabājušās etnogrāfiskas liecības arī par

virvju vīšanu no "zaļiem" (neraudzētiem) lūkiem.¹⁰⁴ Lūki ir viegls, pret pūšanu izturīgs materiāls, taču, tā kā lūku sloksnes ir samērā rupjas, jaunākos laikos šis materiāls izmantots lielākoties virvēm, gremdu atsaitēm utt.¹⁰⁵ Etnogrāfiskie dati liecina, ka liepu lūku virves agrāk lietotas zvejā gan Kuršu līcī, gan Latvijas piekrastē.¹⁰⁶

A_{DR} MĪTNES TĪKLS UN PLUDIŅU-GREMDU KOPATRADUMI

Priekšstatu par konkrētu tīklu sniedz vienkopus atrastās tīkla paliekas A_{DR} mītnes apakšējā slānī (A_{DRII}). Pavarda austrumu pusē apmēram 1 m² platībā atrasti pludiņi un gremdi kopā ar iepriekš aprakstītajām tīkla linuma paliekām. Šajā tīkla komplektā ietilpst:

- desmit mazi ovāli vai noapaļoti taisnstūrainsi priežu mizas pludiņi bez cauruma, no kuriem trīs ir ar tāss aptinumu (vismaz astoņiem gareniska grope, vienam robi galos) (11. att.: 1–10);
- viens mazs, ovāls mizas pludiņš ar ovālu caurumu un gropi, kurā saglabājušās auklas paliekas (11. att.: 11);
- seši neapstrādāti oļu gremdi (svars 34–56 g, divi tāss apvalkā, vēl četriem apvalks nav saglabājies) (11. att.: 12–17);
- tīkla linuma un auklas fragmenti.¹⁰⁷

Pēc šīm paliekām var rekonstruēt tīklu ar vismaz desmit maziem pludiņiem, kas aptīti ar tāss sloksni un ar atsaiti piestiprināti pie tīkla augšējās auklas. Vienīgais pludiņš ar caurumu acīmredzot kalpoja kādai īpašai, vēl droši nenoskaidrotai vajadzībai. Pie tīkla apakšējās auklas savukārt bijuši piesieti vismaz seši tāss apvalkā ievīstīti mazie oļu gremdi.

Vairākos citos gadījumos mazie, neapstrādātie oļu gremdi atrasti vienā izrakumu laukuma kvadrātā kopā ar mazajiem bezcauruma mizas pludiņiem (vēl divos gadījumos A_{DR} mītnē; divos gadījumos A_{DA} mītnē; arī F un N mītnē), kas arī liecina par funkcionālu saistību starp minētajiem pludiņu un gremdu veidiem.

ZVEJAS TĪKLU VEIDI

Etnogrāfiskos pētījumos pierādījis, ka zvejas rīku formu un lietojumu lielā mērā nosaka apstākļi konkrētajā zvejas vietā: upes gultnes raksturs, ezera aizauguma pakāpe, straumes apstākļi, zivju uzvedība utt.¹⁰⁸ Šo secinājumu, bez šaubām, var attiecināt arī uz zveju agrākos vēstures posmos, tāpēc, interpretējot seno zvejas inventāru, nepieciešams izvērtēt apstākļus senajiem iedzīvotājiem pieejamās zvejas vietās.

Līdz šim iegūtie paleovides dati liecina, ka neolītā, kad Litorīnas jūras līmenis jau bija nokritis zem maksimālā, senās Ventpils lagūnas dienviddaļā bija palikuši vienīgi atsevišķi saldūdens ezeri.¹⁰⁹ Sārnates apmetne atradās viena šāda ezera krastā. Iespējams, tā bijusi izvietota netālu no Sārnates upītes iztekas, kas vairākus kilometrus tālāk ietecēja jūrā.¹¹⁰ Senais

ezers bijis sekls, ar dūnainu dibenu un acīmredzot ar tendenci aizaugt, līdzinoties mūsdienu seklajiem piejūras ezeriem – Babītes, Engures, Liepājas, Papes ezeram u.c.

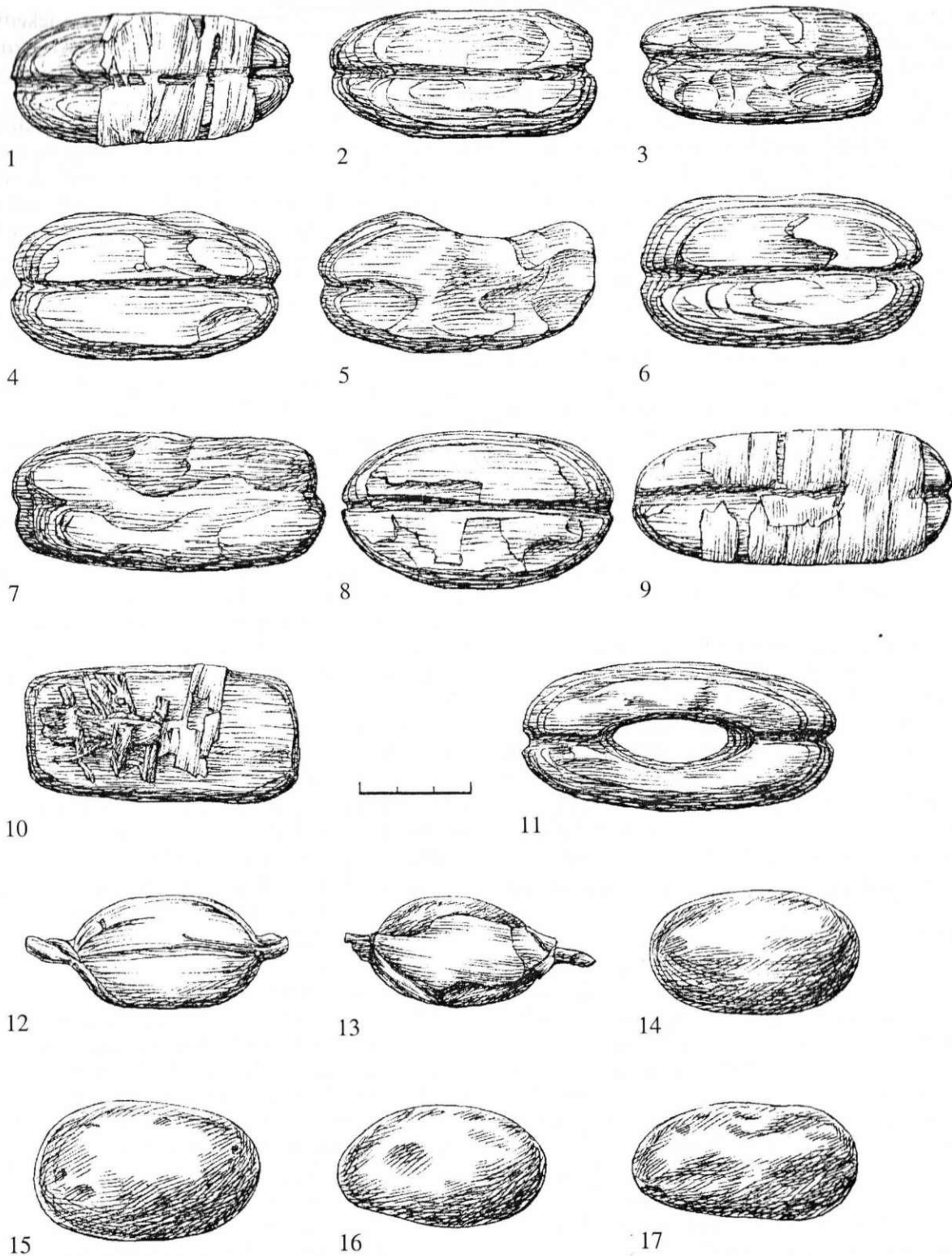
Par zivju resursiem varētu liecināt arī zivju kaulu paliekas, taču Sārnatē iegūtie dati ir visai trūcīgi. Izrakumos atrasti vienīgi lielo plēsīgo zivju kauli: līdaka, zandarts, sams. Lielāka līdakas kaulu koncentrācija bija V mītnē, bez tam pieci līdakas kauli un viens zandarta kauls atrasts O mītnē, divi zandarta kauli – 3. mītnē un viens sama kauls – T mītnē. Interpretējot šos rezultātus, ihtiologs J. Sloka norāda, ka apmetnes apkārtnes ūdeņos dzīvojušas vēl citas zivju sugas, ar kurām plēsīgās sugas varēja baroties, un ka apmetnes iedzīvotāji iztikai ķēruši ne vien lielās plēsīgās zivis, bet arī visas pārējās zivju sugas.¹¹¹ Par to, ka iegūtie zivju kaulu paraugi sniedz visai nepilnīgu ainu, nebūtu jābrīnās: Sārnates purva skābajos apstākļos kauls kopumā bija ļoti vāji saglabājies un līdz ar to mazo zivju kauli visdrīzāk bija izšķīduši. Iegūtais kaulu materiāls no lielajām zivīm drīzāk liecina par lomiem, kas iegūti, durot zivis ar žebērķļiem un maksšķerējot, bet datu trūkums par mazākām zivīm liedz iegūt priekšstatu par tīklu zvejas lomiem.

Salīdzināšanai var minēt, ka vēlā mezolīta apmetnē Užavas pagasta Vendzavās, kas arī atradusies piejūras saldūdens ezera krastā, paleozoologe L. Leuga kaulu paraugos (rakšanas laikā iegūtos un sijātos) konstatējusi septiņu zivju sugu paliekas: 10–25 cm garī asari, 17–20 cm garas raudas, 25–30 cm garas karūsas, 30–35 cm garī plauži, 35–40 cm garī līņi, ap 40 cm garī ālantī un līdz 80 cm garas līdakas.¹¹² Nav iemesla domāt, ka patiesais zivju klāsts ūdens baseinā, ko veidoja senais Sārnates ezers un ar to saistītās upītes, bijis mazāk bagāts.

Apstākļi seklos piejūras ezeros ļauj plaši izmantot dažāda veida aktīvos zvejas rīkus, kuru lietošanai nepieciešams iebrist ūdenī. Savukārt stacionārās zvejas ietaises šādos apstākļos ērti nostiprināmas, iedzenot ezera dibenā mietus. Aizsprostu zvejā (ar tačiem, metamajiem tīkliem) un zvejā ar apņemšanu (ar vadiem, brideņiem) šādos seklos ūdeņos iespējams pilnībā nogriezt zivīm izbēgšanas ceļu.¹¹³ No otras puses, nav šaubu, ka vasarā zvejai ar apņemšanu šādā ūdenstilpē stipri traucēja ūdensaugi.

Zveja ar apņemšanu savukārt kļūst nozīmīga gada vēsākos mēnešos, kad zivis pārvietojas uz dziļākajām vietām un kļūst mazaktīvas, tāpēc cita veida zvejas rīki šajā laikā ir neefektīvi. Vēsturiskos laikos ļoti nozīmīga bijusi ziemas zveja ar vadiem zem ledus, lai gan grūti spriest, vai neolītā varēja praktizēt šādu sarežģītu zvejas veidu, kas prasa īpašas zināšanas un aprikojumu.

Kā zināms, ziemā zem ledus, krasi samazinoties skābekļa daudzumam ūdenī, zivīm draud noslāpšana. Skābekļa deficīts mēdz būt īpaši izteikts seklās ūdenstilpēs ar bagātīgu veģetāciju, un šādos apstākļos zivis, vismaz tādas kā asari un līdakas, kas jutīgākas pret skābekļa trūkumu, spiestas migrēt uz tekošiem ūdeņiem ar lielāku skābekļa koncentrāciju. To var

II. att. Pludiņi un gremdi no A_{DR} mītnē atrastā tīkla:
 1-11 – pludiņi (A 11418: 120 k, i, c, l, g, h, f, n, e, d), 12-17 – gremdi (A 11418: 120 a, b, r, o, s, p)
 (A. Bērziņas zīmējums)

izmantot, ziemā ar tīkliem aizsprostojot upju ietekas un iztekas.¹¹⁴

Izvērtējot saglabājušos tīklu zvejas aprīkojumu, ņemot vērā šos dabiskos faktorus, var mēģināt noskaidrot, kāda veida zvejas rīki lietoti Sārnatē.

Velkamie tīkli

Kā norādījusi L. Vankina, par to, ka lietoti velkamie tīkli – vadi, liecina K mītnē atrastie vadu gala koki.¹¹⁵ Vads sastāv no tīkla maisa jeb āmja, kuram

abās pusēs piestiprināta garena tīkla siena – spārns. Lai vads ūdenī stāvētu vertikāli, spārnu augšējai auklai piestiprina pludiņus un apakšējai – gremdus, bet katra spārna galā iestiprina nūju jeb gala koku. Pie katra gala koka savukārt piestiprina velkamo virvi.

Ar vadu apņem zivis, kas atrodas noteiktā zvejas vietas laukumā: sākotnēji plaši izvērsta vads tiek savilkts arvien ciešākā cīlpā, līdz beidzot zivis bēgot iepeld vai tiek iedzītas āmī. Pēc šāda principa vadu var vilkt pret krastu vai arī no visām pusēm apņemt noteiktu atklātā ūdens laukumu. Vadu izmet no vienas laivas vai divām un pēc tam ievēl laivā(-ās) vai izvelk krastā, velkot vienmērīgi aiz abām virvēm: vispirms ievēl virves, tad spārnus un visbeidzot izceļ āmi ar lomu.¹¹⁶

Mūsdienās izgatavo pat simtiem metru garus vadus, lai varētu apņemt pēc iespējas plašāku laukumu, un bieži vien tie kalpo par galveno zvejas rīku rūpnieciskai zvejai ezeros. Toties senie vadi, bez šaubām, bijuši nesalīdzināmi mazāki, ar tiem varēja apņemt vienīgi ļoti nelielu laukumu, tāpēc īpaši svarīgi bija zināt vietas, kur zivis mēdz uzturēties, un izmantot vada vilkšanai līčus un citas dabiski vai mākslīgi norobežotas vietas.¹¹⁷

Kā jau minēts, seklos ūdeņos ar samērā līdzenu dibenu, kāds, bez šaubām, bijis arī senais Sārnatē ezers, iespējams panākt vēlamo situāciju, kad vads nosprosto apņemto zvejas vietas laukumu visā dziļumā. Taču šādi sekli ezeri mēdz stipri aizaugt, tāpēc nav šaubu, ka augu veģetācijas periodā vada vilkšanai būtiski traucēja ūdensaugi. Šādā ūdenstilpē plašāk zvejojot ar vadu acīmredzot varēja vienīgi vēsākos gadalaikos, kad ūdensaugi atmirst. Vasaras zvejā savukārt nozīmīgi varēja būt dažādi stacionāri zvejas rīki (metamie tīkli, tači, katicas).¹¹⁸

Īpaši piemēroti velkamajiem tīkliem, lai novērstu līnuma samudzināšanos, ir pludiņi ar noapaļotiem stūriem,¹¹⁹ piemēram, ovālie pludiņi, kādi bijuši Sārnatē A_{DA} mītne tīklam. Priežu mizas pludiņu vietā acīmredzot varēja izmantot arī tāss vīstokļus.

Vadiem tāpat varēja izmantot Sārnatē atrastos lielos pludiņus ar caurumu vienā galā. Pludiņam, kas vienā galā piestiprināts pie tīkla, brīvais gals paceļas virs ūdens virsmas un kļūst labi saredzams. Tāpēc uz velkamajiem tīkliem šādus pludiņus mēdz izvietot noteiktos attālumos starp parastajiem pludiņiem, lai varētu kontrolēt abu tīkla spārnu vienmērīgu vilkšanu.¹²⁰ Arī virs āmja var būt piestiprināts šāds liels, vieglāk saredzams pludiņš, lai kontrolētu tā atrašanās vietu.

Etnogrāfiskie dati no Latvijas un kaimiņzemēm liecina, ka vadiem plaši izmantoti mazi oļu gremdi tāss apvalkā, kādi atrasti Sārnatē apmetnē. Etnogrāfs I. Maninens novērojis, ka tāsi ietīti oļu gremdi Igaunijā zināmi vienīgi vadiem, bet ne stacionāriem tīkliem.¹²¹ Arī Somijā oļu gremdi maisīnā (gan savādāk ietīti un piestiprināti) lietoti uz smalkacainiem vadiem.¹²² Gremdiem mīkstā apvalkā salīdzinājumā ar apsietiem akmens gremdiem bija svarīga priekšrocība zvejā ar vadiem: ja tos abos galos piesēja pie tīkla apakšējās

auklas, tad mazāk iespējams, ka tie varēja ieķerties tīkla acīs vai aizķerties ūdensaugos. Lielāki gremdi varēja būt piestiprināti tīkla gala kokiem, kompensējot to ievērojamo celtspēju.

Atšķirībā no stacionāriem jeb metamajiem tīkliem, kur svarīgi, lai tīkls būtu no smalkiem diegiem, tāpēc zivīm grūtāk saskatāms un tās drīzāk tīklā ieķertos, zvejā ar apņemšanu šī nav tik būtiska prasība. Svarīgi toties, lai tīkls būtu izturīgs, un šim nolūkam var izmantot rupjākus materiālus, par kādiem parasti uzskata arī lūkus. Etnogrāfiski avoti liecina, ka Sibīrijas tautu vadi darināti no kārkļu vai liepu lūkiem, bet stacionārie (metamie) tīkli – no dažādiem smalkākiem materiāliem: ziemeļbriežu cīpslām, zirgu astriem, nātru u.c. augu šķiedrām.¹²³ Tomēr, ja no liepu lūkiem varēja savīt tik smalkus diegus, kādi konstatēti diviem iepriekšminētajiem Šventojā atrastajiem lūku tīkliem, tad iespējams, ka no liepu lūkiem austu līnumu izmantoja ne tikai vadiem, bet arī metamajiem tīkliem. Līdz ar to Sārnatē A_{DR} mītne atrasto (lūku?) tīklu nevar viennozīmīgi uzskatīt par vadu.

Kaut gan atrastie vadu gala koki liecina, ka izmantoti vadi, kurus vilka aiz virvēm no laivas vai krasta, tomēr tas neizslēdz iespēju, ka Sārnatē iegūtie mizas vai tāss vīstokļu pludiņi un vieglie, tāsi ietītie oļu gremdi varēja tikt izmantoti zvejā ar apņemšanu arī uz cita veida velkamajiem zvejas rīkiem.

Piemēram, minētais tīklu aprīkojums (atskaitot vadu gala kokus) varēja tikt izmantots uz nelieliem vadiem – t.s. divbrižiem, kurus divi zvejnieki velk brišus, katram turot aiz sava gala. Šāda veida rīki, kur ar pludiņiem un gremdiem aprīkotais tīkls izstiepts starp diviem gala kokiem,¹²⁴ – gan garāki tīkli ar āmi, kas līdzinās lielo vadu samazinātai kopijai, gan ļoti īsi bez āmja – plaši aprakstīti Latvijas etnogrāfiskajā literatūrā. Šādi rīki Latgalē, piemēram, aprīkoti arī ar maisīnos ietītiem oļu gremdiem. Tāpat kā lielie vadi, šie rīki lietojami vienīgi skaidros, neaizaugušos ūdeņos.¹²⁵

Igaunijas, Somijas un Skandināvijas upēs un ezeros plaši izmantoti arī t.s. spirāles tīkli, kurus vilka pa sarežģītu spirālveida trajektoriju, lai zivis iesprostotu tīkla sienas izveidotajās kamerās. Bieži vien šiem tīkliem āmja nebija: tīklu izcēla, sākot ar vienu galu un lokot kopā tīkla sienas augšmalu un apakšmalu, lai zivis iesprostotu pa vidu. Ar šādiem tīkliem bieži zvejoja brišus seklos ūdeņos. Citur spirāles tīkls bija aprīkots ar āmi tīkla vienā galā.¹²⁶ Kaut arī nav etnogrāfisku liecību par šādu zvejas veidu Latvijas teritorijā, pilnīgi iespējams, ka tas izmantots aizvēsturiskos laikos.

Metamie tīkli

Par to, ka viss tīklu aprīkojums no Sārnatē apmetnes nav saistāms tikai ar velkamajiem tīkliem, visskaidrāk liecina lielais skaits vidēji smagu (125–300 g) gremdu ar robiem galos, kas iegūti lielākoties mītņēs ar vēlo Sārnatē tipa keramiku. Šie gremdi acīmredzot nav bijuši piemēroti izmantošanai uz

velkamajiem tīkliem senajā Sārnatē ezerā. Zvejas vietās ar mīkstu grunti, kā tas bijis arī šajā gadījumā, ir svarīgi, lai gremdi nebūtu par smagu, citādi tīkla apakšmalā iestrēgst dūnās.¹²⁷ Šie salīdzinoši smagie gremdi, visticamāk, lietoti uz stacionāriem jeb metamiem tīkliem, kurus novieto tā, lai aizšķērsotu zivīm ceļu un tās tīklā iepītos.

Toties nevar apgalvot pretējo – ka vieglākie gremdi lietoti vienīgi velkamajiem tīkliem. Metamo tīklu gremdiem jābūt pietiekami smagiem, lai tīkla apakšējo malu noturētu nekustīgi uz zvejas vietas grunts, taču, kā liecina Latvijas etnogrāfiskais materiāls, daudzviet arī metamajiem tīkliem izmantoti salīdzinoši viegli gremdi, piemēram, maisiņā ietīti oļi.¹²⁸

Līdz ar to nevar izslēgt iespēju, ka Sārnatē atrastie oļiši tāss apvalkā lietoti arī kā metamo tīklu gremdi. Ja metamajiem tīkliem bija nepieciešams lielāks svars, to, protams, varēja panākt, oļišus tīkla apakšējai auklai piestiprinot ar mazākām atstarpēm. Vajadzība pēc smagiem gremdiem varēja rasties, zvejojot apstākļos, kur tīkls tiek pakļauts straumes iedarbībai: upēs vai jūrā. Latvijas Etnogrāfiskā brīvdabas muzeja un Ventpils Piejūras brīvdabas muzeja kolekcijās smagākie akmens gremdi (ap 150–350 g) konstatējami jūras zvejas tīkliem. Tāpat lieli akmens gremdi lietoti, piemēram, stacionāriem lašu tīkliem Kemi upē Somijā.¹²⁹

Tāpat kā velkamajiem tīkliem, arī metamo tīklu pludiņus vēlams piestiprināt abos galos, lai tie neieķertos tīkla acīs.¹³⁰ Taču, tā kā tīkls netiek vilkts uz priekšu, acīmredzot pastāv mazāka iespējamība, ka pludiņi ieķersies ūdenszālēs. Līdz ar to var domāt, ka metamo tīklu pludiņiem nevajadzēja būt tik šauriem, gludiem un noapaļotiem un par tādiem varēja kalpot arī platāki, stūraināki eksemplāri, kādi atrasti, piemēram, L mītnē (3. att.: 1, 2). Diemžēl nav konstatēta neviena vienkopus atrastu pludiņu un galos roboto gremdu grupa, pēc kuras varētu spriest par noteiktas formas pludiņu funkcionālo saistību ar galos robotajiem gremdiem.

Lielākus pludiņus ar caurumu vienā galā varēja izmantot arī metamajiem tīkliem: tā kā tie ūdenī labāk saredzami, tie varēja kalpot kā bojas, norādot tīkla atrašanās vietu.

Seklos ūdeņos metamā tīkla augšējai auklai būtu jāpeld uz ūdens virsas, bet apakšējai auklai jābūt uz grunts, savukārt tīkla platumam jāpārsniedz ūdens dziļums, lai tīkla siena karātos vaļīgi un zivis tajā vieglāk iepītos.¹³¹ Tīkla acu lielumam jāatbilst zvejojamo zivju izmēram: zivs iebāž tīkla acī galvu, kas ir šaurāka par ķermeni, bet nespēj to vairs izvilkst, jo žaunu vāki aizķeras aiz tīkla diegiem.¹³² Līdz ar to metamais tīkls uzskatāms par selektīvāku zvejas rīku nekā velkamais tīkls, jo tīkla acu lielums nosaka, kāda izmēra zivis tajā ieķersies.¹³³

Metamie tīkli izmantojami gan pasīvā, gan aktīvā zvejā. Pirmajā gadījumā tīklu izmet šķērsām domājamam zivju ceļam un atstāj uz laiku (visbiežāk – izmet vakarā un ievēl no rīta). Otrajā gadījumā tīklu apmet

zivju dzīvesvietai (piemēram, niedru vai doņu pudurim) un, sitot pa ūdeni ar airi vai īpašu zivju baidāmo koku, dzen tās tīklā. Šāds zvejas veids ir īpaši izdevīgs nārsta laikā: aiz nārstojoša zivju bara izliek tīklus, kuros iedzen zivis.¹³⁴

Līdztekus tādām stacionārām ietaisēm kā tačiem un katicām metamie tīkli varēja tikt izmantoti vasarā, kad ūdensaugi traucē vilkt vadu. Kā jau minēts, iespējams, ka metamie tīkli īpaši izdevīgi bija arī ziemā, aizsprostojot zivju migrācijas ceļu zem ledus, piemēram, pie upes ietekas vai iztekas ezerā, t.i., apstākļos, kad pastāvīgi aizsprosti (tači) bija grūti izmantojami.

Par Sārnatē A_{DR} mītnes tīkla funkciju droši spriest nevar, toties par metamo tīklu uzskatīts agrā mezolīta tīkls no Korpilahti Karēlijā. Rēķinot pēc attāluma, kas šķīra atrastos pludiņus no gremdiem, tīkla minimālais platums bijis 1,3 metri. Pēc gremdu skaita un lieluma secināts, ka tas bijis ap 27 m garš, bet, spriežot pēc acu lieluma, izteikts minējums, ka tas visdrīzāk bijis metamais tīkls plaužu vai lašu zvejai.¹³⁵

Vēl var rasties jautājums, vai Sārnatē atrastais tīklu aprīkojums nevarētu daļēji attiekties arī uz roņu medībām ar tīkliem, jo Sārnatē lielākā skaitā atrasti roņu kauli. Vēsturiskos laikos arī roņus jūrā pie akmeņiem, jūras šaurumos vai upēs medīja ar dažāda veida lielacainiem metamajiem tīkliem. Igaunijā un Somijā roņu tīkliem gremdus nelika: tie toties tika aprīkoti ar gariem, šauriem pludiņiem, kuri, ronim tīklā spārdoties, ieķērās tīkla linumā un tādā veidā vēl ciešāk sapina tīklā iekļuvušo dzīvnieku.¹³⁶ Zviedrijā lietotie roņu tīkli bijuši noenkuroti ar smagiem akmens gremdiem. Savukārt sāmi roņu ķeršanai rudenī ar tīkliem aizsprostoja upes, šai vajadzībai izmantojot lašu tīklus pēc lašu nārsta beigām.¹³⁷ Arī dzelzs laikmeta tīklu kompleksa atradums pie Pori Rietumosomijā un tāpat arī smagu akmens gremdu (visbiežāk 600–800 g smagi) koncentrācijas bijušo jūras šaurumu teritorijās pie Lundforsas Ziemeļzviedrijā skaidrotas kā liecības par roņu ķeršanu tīklos.¹³⁸

Starp Sārnatē tīklu pludiņiem un gremdiem gan nav tādu formu, kurus būtu pamats saistīt konkrēti ar roņu tīkliem, tomēr nevar izslēgt iespējamību, ka šai vajadzībai kalpoja lielākie pludiņi, tāpat arī smagākie gremdi. Liela daļa no Sārnatē atrastajiem roņu kauliem pieder pogainajam ronim (*Phoca hispida*): tieši šīs sugas roņi mēdz ieceļot arī upēs un ezeros, kur tiem ceļu varēja aizsprostot ar tīkliem.¹³⁹

Gremdi citām vajadzībām

Pie zvejas tīklu aprīkojuma, iespējams, nav pie-skaitāmi 32 īpaši smagie gremdi, kas pārsniedz 300 g robežu: 15 sānos roboti, 10 galos roboti un septiņi neapstrādāti eksemplāri. No pārējiem tos atšķir arī piestiprināšanas veids: piecos gadījumos saglabājies lūku apsējs, kāds nav konstatēts nevienam vieglākam gremdam.

Šādi gremdi atrasti visu grupu mītnēs, izņemot mītnes ar ķemmes un bedrīšu keramiku. Tie varēja

kalpot stacionārā zvejas aprīkojuma – murdu, vienkāršu gruntsmakšķeru (vai varbūt metamo tīklu galu) – nostiprināšanai uz ezera vai upes gultnes.¹⁴⁰ Uz kādu īpašu funkciju varētu norādīt lielo gremdu atradumi pa trim A_{DA} un K mītnē.

SECINĀJUMI

Kaut arī starp Sārnatē apmetnes tīklu piederumiem atpazīstami etnogrāfiskajā materiālā pārstāvēti materiāli, tehniskie risinājumi un formas, tomēr nav pamata apgalvot, ka tīklu zvejas aprīkojums ir analogs Latvijā vēlākajos laikos lietotajam. Tādām Sārnatē materiālā bieži sastopamām formām kā priežu mizas pludiņi bez cauruma un galos roboti gremdi neizdodas atrast precīzas analogijas Latvijas vēlāko laiku arheoloģiskajā un etnogrāfiskajā materiālā.¹⁴¹ Lai gan atrodamas kopīgas iezīmes ar vēlāko laiku zvejas piederumiem, tomēr Sārnatē atrastais zvejas aprīkojums, bez šaubām, atspoguļo gan neolīta iedzīvotājiem raksturīgās tradīcijas šajā reģionā, gan arī pielāgošanos konkrētu zvejas vietu apstākļiem.

Pēc tīklu piederumu formām var gūt zināmu priekšstatu par tīklu zvejas attīstību Sārnatē. Šīs vietas senākā apdzīvotība, domājams, saistīta ar mītņu grupu, kur pārstāvēta ķemmes un bedrīšu keramika. Spriežot pēc ļoti nelielā gremdu skaita no šīm mītnēm (pludiņi tajās nevarēja saglabāties), zveja ar tīkliem Sārnatē šajā laikā netika plaši praktizēta. Iespējams, apkārtnes ūdeņos par piemērotāku uzskatīja zveju ar cita veida rīkiem, piemēram, tačiem vai katicām.

Mītnēs ar agro Sārnatē tipa keramiku (kal. 3960–3790 g. pr. Kr.)¹⁴² atrasti vienīgi mazi, taisnstūrains priežu mizas pludiņi ar robiem galos un tāss vīstokļi, bet gremdus pārstāv lielākoties mazie oliši. Šādus nelielus pludiņus un gremdus varēja lietot uz dažāda veida velkamajiem vai metamajiem tīkliem.

Mītnēs ar vēlo Sārnatē tipa keramiku (kal. 3600–3000 g. pr. Kr.)¹⁴³ novērojama daudz lielāka tīklu piederumu daudzveidība. Iegūti dažādas formas mazi mizas pludiņi ar garenisku gropi vai robiem galos, vai vispār bez iegriezumiem, tāpat arī tāss vīstokļi, pludiņi ar apaļu vai kvadrātisku caurumu vidū un robiem galos un lielāki pludiņi ar caurumu galā. Pie šo mītņu materiāla pieder arī dažādi nenoskaidrotas funkcijas pludiņi ar garenu caurumu vidū. Pie šīs grupas pie-

derošajā K mītnē atrasti arī abi vadu gala koki. Šajās mītnēs iegūti ne tikai mazi olišu gremdi, bet bieži sastopami arī smagāki gremdi ar robiem galos. Vadu gala koku atradumi liecina, ka šo mītņu iedzīvotāji lietojuši vadus, savukārt salīdzinoši smagie gremdi liecina par metamajiem tīkliem. Arī daudzveidīgās pludiņu formas norāda uz izmantoto tīklu zvejas rīku daudzveidību.

Rodas iespaids par tīklu zvejas aprīkojuma daudzveidošanos laika gaitā. Tas varētu norādīt uz dažādu tīklu zvejas veidu pieaugošu lomu attiecībā pret citiem zvejas veidiem.

Šādām izmaiņām zvejas aprīkojumā var rast dažādus skaidrojumus. Varētu pieņemt, ka aplūkots apdzīvotības periods ir pārāk īss, lai izmaiņas zvejas rīkos varētu skaidrot ar būtiskām klimata vai hidroloģiskām pārmaiņām, kas radītu nepieciešamību mainīt zvejas tradīcijas Sārnatē. Tādā gadījumā drīzāk varētu runāt par jaunām kultūras ietekmēm, kas Rietumlatvijas piejūras teritorijās ienesa izmaiņas arī zvejas tehnikā (varbūt arī zvejas organizācijā un šīs nozares sociālekonomiskajā lomā).

Uz reģionāla mēroga izmaiņām zvejas aprīkojumā varētu norādīt salīdzinoši smago gremdu ar robiem galos vai sānos plašāka izmantošana vidējā neolīta beigās un vēlajā neolītā vismaz divās Baltijas piejūras zonas apdzīvotās vietās – Sārnatē un Šventojā. Šādi gremdi vairāk piemēroti upēs vai jūras piekrastē lietotiem metamajiem tīkliem, tāpēc to izplatīšanās, iespējams, saistīta ar tīklu izmantošanu aizsprostu zvejā upēs vai ar jūras piekrastes zvejas attīstīšanos.

Etnogrāfiski piemēri apliecina, ka seklos, aizaugušos ūdeņos tīklu zvejai, vismaz vasaras periodā, patiesībā bieži vien ir pakārtota nozīme salīdzinājumā ar citiem zvejas veidiem. Babītes ezerā, piemēram, vēsturiskos laikos zvejai vasarā daudz svarīgākas bija stacionāras, no skaliem un klūgām veidotas zvejas ietaises, t.s. katicas.¹⁴⁴ Tāpat zināmi arheoloģiski piemēri, kas norāda uz citu zvejas veidu lielo nozīmi seklos ezeru ūdeņos. Te varētu minēt stacionāro zvejas ietaišu paliekas, kas atrastas Lubāna zemienē.¹⁴⁵ Jāsecina, ka skaidrāku priekšstatu par tīklu zvejas nozīmi Sārnatē varētu iegūt, šo zvejas veidu aplūkojot kopsakarā ar pārējiem zvejas veidiem, par kuriem arī šajā apmetnē iegūtas bagātīgas liecības, t.i., zveja ar stacionārām ierīcēm un duršana ar žebērķiem.

Autors pateicas makšķerniekam Modrim Šķiņķim, kurš dalījās savā jaunībā gūtajā pieredzē, darinot un lietojot tradicionālus saldūdens zvejas rīkus, par vērtīgām ziņām attiecībā uz dažādu zvejas rīku lietojumu, kā arī arheologam un makšķerniekam Andrim Celmiņam par komentāriem un informāciju attiecībā uz zivju uzvedību un Ventspils Piejūras brīvdabas muzeja krājuma glabātājai Baibai Koršei par informāciju attiecībā uz tradicionālo jūras zveju.

TĪKLU PIEDERUMU SASTOPAMĪBA SĀRNATES APMETNES MĪTNĒS UN MĪTŅU GRUPĀS

Mītne / atradumu grupa	PLUDIŅI					GREMDI							
	Priežu mizas pludiņi				Tāss vīstokļi	Akmens gremdi, neapstrādāti				Akmens gremdi ar robiem			
	Bez cauruma	Ar caurumu galā	Ar garenu caurumu vidū	Ar apaļu/ kvadrātisku caurumu vidū		Mazie oļu gremdi	No tiem: ar apvalka paliekām	Lielie oļu gremdi bez robiem	No tiem: ar apsēja paliekām	Gremdi ar robiem galos	Gremdi ar robiem sānos	No tiem: ar apsēja paliekām	Dažādi ar robiem, neskaidri fragmenti
5.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-
6.DR	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-
6.ZA	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3	-	-	-
12.DR	-	-	-	-	-	31	-	-	-	-	-	-	-
Kopā mītnēs ar ķemmes un bedrīšu tipa keramiku	-	-	-	-	-	31	-	-	-	5	-	-	-
2.	-	-	-	-	-	1	-	-	-	1	-	-	-
D	1	-	-	-	1	7	-	-	-	-	-	-	-
E	-	-	-	-	2	3	-	-	-	-	-	-	-
I (I _Z +I _D)	4	-	-	-	2	2	-	4	3	-	-	-	4
M (M _D +M _{ZA} +M _{ZR})	5	-	-	-	-	11	9	-	-	2	2	-	-
P _a	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-	-	-
R (R _Z +R _D)	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
W	-	-	-	-	-	4	3	-	-	-	-	-	-
Kopā mītnēs ar agro Sārnatē tipa keramiku	13	-	-	-	5	28	12	4	3	5	2	0	4
A _{DA}	12	-	2	-	10	11	2	-	-	4	2	2	3
A _{DR}	15	-	1	-	-	30	8	1	1	3	-	-	-
A _{ZA}	2	4	-	-	1	5	5	-	-	2	-	-	-
F	3	1	-	-	-	8	1	-	-	1	1	-	-
Grupa F/K	2	-	-	-	-	1	1	-	-	-	-	-	-
G	4	-	-	-	1	16	-	-	-	3	2	-	-

Mītne / atradumu grupa	PLUDIŅI					GREMDI							
	Priežu mizas pludiņi				Tāss vīstokļi	Akmens gremdi, neapstrādāti				Akmens gremdi ar robiem			
	Bez cauruma	Ar caurumu galā	Ar garenu caurumu vidū	Ar apaļu/ kvadrātisku caurumu vidū		Mazie oļu gremdi	No tiem: ar apvalka paliekām	Lielie oļu gremdi bez robiem	No tiem: ar apsēja paliekām	Gremdi ar robiem galos	Gremdi ar robiem sānos	No tiem: ar apsēja paliekām	Dažādi ar robiem, neskaidri fragmenti
K	8	2	2	–	2	3	3	1	–	7	3	–	–
N	7	–	1	2	–	1	1	–	–	23	2	–	–
O	1	–	–	–	–	–	–	–	–	10	–	–	1
P _b	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1	–	–	–
T	10	1	2	2	1	24	22	–	–	2	3	1	–
U	1	–	–	–	–	–	–	–	–	1	–	–	–
X	5	–	–	–	–	1	1	–	–	2	–	–	–
Y	2	–	–	–	–	2	2	–	–	18	2	–	–
3. pavards	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1	–	–	–
Kopā mītnēs ar vēlo Sārnotes tipa keramiku	72	8	8	4	15	102	46	2	1	78	15	3	4
B	–	–	–	–	–	1	–	–	–	–	–	–	–
C	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1	–	–	–
H	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1	2	–	–
J	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1	–	–
Grupa K/M	1	1	–	–	–	–	–	–	–	2	–	–	–
L	5	–	1	–	1	–	–	–	–	8	–	–	1
S	9	–	–	–	1	–	–	–	–	–	–	–	–
Z _a	3	–	–	–	–	–	–	–	–	13	–	–	–
1. tranšeja	–	–	–	–	–	4	–	–	–	–	–	–	–
Kopā neklasificētās mītnēs	18	1	1	–	2	5	–	–	–	25	3	–	1
Savrupatradumi apmetnes teritorijā	–	–	–	–	1	–	–	–	–	8	1	–	3
Kopskaits	103	9	9	4	23	166	58	6	4	121	21	3	12

- ¹ *Zagorska I.* Daži savācējsaimniecības aspekti Austrumbaltijā // LVIŽ. – 2000. – Nr. 2. – 5.–23. lpp.; *Loze I.* Akmens laikmeta zveja Latvijas lielāko ezeru baseinā // LVIŽ. – 2001. – Nr. 4. – 28.–50. lpp.; *Eriksson G., Ldugas L., Zagorska I.* Stone Age hunter-fisher-gatherers at Zvejnieki, northern Latvia: radiocarbon, stable isotope and archaeozoology data // Before Farming. – www.waspjournals.com. – 2003. – No. 1. – P. 1–26.
- ² *Ванкина Л. В.* Торфяниковая стоянка Сарнаге. – Рига, 1970. – С. 94, 95, 133, 148, 149, обзорная табл. 2, табл. XIII–XVIII, XXI: 8, 9, XXIV: 2.
- ³ *Загорска И. А.* Рыболовство и морской промысел в каменном веке на территории Латвии // Рыболовство и морской промысел в эпоху мезолита – раннего металла в лесной и лесостепной зоне Восточной Европы / Ред. Н. Н. Гурина. – Ленинград, 1991. – С. 59, 60.
- ⁴ *Bērziņš V.* Sārnatē apmetnes keramikas klasifikācija un statistiska analīze // AE. – Rīga, 2003. – 21. laid. – 61–64., 71. lpp.
- ⁵ *Ванкина Л. В.* Торфяниковая стоянка Сарнаге. – С. 99, 101, 111, 112.
- ⁶ Par mītņu nomenklatūru sk.: *Bērziņš V.* Sārnatē apmetnes keramikas klasifikācija un statistiska analīze. – 54., 72. lpp.
- ⁷ Latvijas Vēstures muzeja Arheoloģijas nodaļa, A 11415: 36, 465; A 11416: 54, 87; A 11418: 120 e, k, n.
- ⁸ A 11416: 54; A 11418: 120 k, n.
- ⁹ *Лозе И. А.* Поселения каменного века Лубанской низины. Мезолит, ранний и средний неолит. – Рига, 1988. – С. 41, 155, табл. XXXV: 4; *Zagorskis F.* Jauni materiāli par neolītu Latvijas austrumu daļā // LZAV. – 1965. – Nr. 6 (215). – 45. lpp.; *Загорска И. А.* Рыболовство и морской промысел .. – С. 60, рис. 7: 2, 3; A 11399: 99; Latvijas Vēstures muzeja Arheoloģijas nodaļa, VI 292: 158. Apskatā par Latvijas teritorijā atrastajiem akmens laikmeta zvejas piederumiem I. *Zagorska I.* pludiņus ar garēnu gropi vai robiem galos klasificējusi kā 1. pludiņu tipu. Sk.: *Загорска И. А.* Рыболовство и морской промысел .. – С. 59.
- ¹⁰ *Rimantienē R.* Šventoji. Narvos kultūros gyvenvietės. – Vilnius, 1979. – P. 30, pav. 21: 1–11, 15–19; *Rimantienē R.* Šventosios 6-oji radimvietė // Lietuvos archeologija. – Vilnius, 1996. – T. 14. – P. 99, pav. 18: 3–6, 8–10.
- ¹¹ *Rimantienē R.* Šventosios 6-oji radimvietė. – P. 99.
- ¹² *Гирининкас А.* Крютуонас. Средний и поздний неолит. – Вильнюс, 1990. – С. 40, 41, рис. 39, 40. – (Археология Литвы, 7).
- ¹³ *Butrimas A.* Šarnelės neolito gyvenvietė // Lietuvos archeologija. – Vilnius, 1996. – T. 14. – P. 181, pav. 8: 4, 5.
- ¹⁴ *Bielenstein A.* Die Holzbauten und Holzgeräte der Letten. Teil II. – Sankt-Peterburg, 1918. – S. 653, Fig. 580; *Benecke B.* Fische, Fischerei und Fischzucht in Ost- und Westpreussen. – Königsberg, 1881 – S. 378, Fig. 168; *Manninen I.* Die Sachkultur Estlands. – Tartu, 1931. – Bd. 1. – S. 208, 209, Abb. 198–201; *Šulcs A.* Jūras zvejniecības darba rīki Ziemeļkurzemē 19. gs. otrajā pusē // AE. – Rīga, 1961. – 3. laid. – 161. lpp., 11., 13. att.
- ¹⁵ *Seligo A.* Die Fischerei in den Fliessen, Seen und Strandgewässern Mitteleuropas. – Stuttgart, 1926. – S. 46, 68, 73. – (Handbuch der Binnenfischerei Mitteleuropas, Bd. 5).
- ¹⁶ *Ligers Z.* Latviešu tautas kultūra. Etnogrāfiski pētījumi. – Rīga, 1942. – 1. sēj. – 47. lpp.; *Eglītis J.* Rūpnieciskā zvejas tehnika. – Rīga, 1956. – I daļa, I nodaļa. – 343. lpp.
- ¹⁷ A 11416: 104. Izmēri: 12,9 × 8,4 × 2,1 cm.
- ¹⁸ A 11415: 319; A 11416: 61, 94; A 11418: 105; A 11421: 60; A 11580: 142, 157, 158, 159.
- ¹⁹ *Pälsi S.* Ein steinzeitlicher Moorfund bei Korpilahi im Kirchspiel Antrea, Län Viborg // Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja. – 1920. – Bd. 28, Nr. 2. – Taf. VI: 22–24; *Буров Г. М.* Археологические находки в старичных торфяниках бассейна Вычегды // Советская археология. – 1966. – № 1. – Рис. 5: 5; *Indreko R.* Die Mittlere Steinzeit in Estland. – Stockholm, 1948. – S. 325–327, Abb. 79: 1.
- ²⁰ *Zagorskis F.* Jauni materiāli par neolītu .. – 44. lpp., 4. zīm.: 20. I. *Zagorska I.* visus lielos pludiņus ar saurumu galā vai vidū apvieno 3. pludiņu tipā. Sk.: *Загорска И. А.* Рыболовство и морской промысел .. – С. 59, 60.
- ²¹ VI 292: 108, 153.
- ²² *Эдинг Д. Н.* Новые находки на Горбуновском торфянике // Материалы и исследования по археологии СССР. – 1940. – № 1. – С. 53, табл. IV: 5; *Дмитриев П. А.* Шигирская культура на восточном склоне Урала // Материалы и исследования по археологии СССР. – 1951. – № 21. – С. 55, рис. 4: 17; *Раушенбах В. М.* Среднее Зауралье в эпоху неолита и бронзы. – Москва, 1956. – Рис. 8: 4.
- ²³ *Rimantienē R.* Šventoji. Narvos kultūros gyvenvietės. – P. 29, pav. 21: 1–3, 8; *Rimantienē R.* Šventoji. Pamarių kultūros gyvenvietės. – Vilnius, 1980. – P. 10, pav. 3: 3, 6; *Rimantienē R.* Šventosios 4-oji radimvietė // Lietuvos archeologija. – Vilnius, 1996. – T. 14. – P. 32, pav. 22: 1, 2, 4, 5; *Rimantienē R.* Šventosios 6-oji radimvietė. – P. 99, pav. 18: 1, 2.
- ²⁴ *Rimantienē R.* Šventosios 4-oji radimvietė. – P. 35.
- ²⁵ *Manninen I.* Die Sachkultur Estlands. – S. 180, 207, Abb. 169, 195; *Sirelius U. T.* Die Volkskultur Finnlands. Bd. 1: Jagd und Fischerei in Finnland. – Berlin; Leipzig, 1934. – Taf. 47, Abb. 207–211.
- ²⁶ *Rimantienē R.* Šventoji. Narvos kultūros gyvenvietės. – P. 30, pav. 22: 12.
- ²⁷ A 11416: 79. Izmēri: 18,2 × 12,3 × 1,7 cm. *Ванкина Л. В.* Торфяниковая стоянка Сарнаге. – Табл. XXIV: 2.
- ²⁸ *Rimantienē R.* Šventoji. Narvos kultūros gyvenvietės. – P. 30, pav. 22: 6, 13.
- ²⁹ *Ошибкина С. В.* Веретье I. Поселение эпохи мезолита на Севере Восточной Европы. – Москва, 1997. – С. 118, рис. 92.
- ³⁰ *Indreko R.* Die Mittlere Steinzeit in Estland. – S. 326, Abb. 79: 2.
- ³¹ *Фосс М. Е.* Древнейшая история севера европейской части СССР // Материалы и исследования по археологии СССР. – 1952. – № 29. – С. 58, рис. 23: 7; *Ошибкина С. В.* Веретье I .. – С. 117, 118, рис. 91, 92.
- ³² *Буров Г. М.* Археологические находки в старичных торфяниках бассейна Вычегды. – С. 161, рис. 5: 4.
- ³³ *Лозе И. А.* Поселения каменного века Лубанской низины .. – С. 41, 156, табл. XXXVI: 3–7.
- ³⁴ *Rimantienē R.* Šventoji. Narvos kultūros gyvenvietės. – P. 33, pav. 25: 1–3; *Rimantienē R.* Šventoji. Pamarių kultūros gyvenvietės. – P. 10, pav. 3: 9, 14; *Rimantienē R.* Šventosios 6-oji radimvietė. – P. 104, pav. 25.

- ³⁵ *Гирининкас А.* Крjатуонас. Средний и поздний неолит. – С. 42, рис. 44.
- ³⁶ *Rimantienė R.* Šventoji. Narvos kultūros gyvenvietės. – P. 33, pav. 25: 6.
- ³⁷ *Ванкина Л. В.* Торфjаниковая стоянка Сарнате. – С. 94.
- ³⁸ *Indreko R.* Die Mittlere Steinzeit in Estland. – S. 327, 337, Abb. 80: 3.
- ³⁹ CVVM 16789.
- ⁴⁰ *Римантене Р.* Озерное рыболовство и морская охота в каменном веке Литвы // Рыболовство и морской промысел в эпоху мезолита – раннего металла .. – С. 78; *Rimantienė R.* Lietuva iki Kristaus. – Vilnius, 1995. – P. 70.
- ⁴¹ *Rimantienė R.* Šventoji. Narvos kultūros gyvenvietės. – P. 32.
- ⁴² *Ошибкина С. В.* О рыболовстве у населения Восточного Прионежья в эпоху мезолита // Рыболовство и морской промысел в эпоху мезолита – раннего металла.. – С. 209, 210.
- ⁴³ *Rimantienė R.* Nida. Senųjų baltų gyvenvietė. – Vilnius, 1989. – P. 29, 30, pav. 22: 20–22; *Rimantienė R.* Šventoji. Pamarių kultūros gyvenvietės. – P. 10, pav. 3: 10. Šādus plūdiņus – ar saurumu vidū un robiem galos – I. Zagorska klasificē kā 3. plūdiņu tipu. Sk.: *Zagorska И. А.* Рыболовство и морской промысел .. – С. 60.
- ⁴⁴ *Ванкина Л. В.* Торфjаниковая стоянка Сарнате. – Табл. XIII: 1–3. I. Zagorska tāss vīstokļus izdala kā 4. plūdiņu tipu. Sk.: *Zagorska И. А.* Рыболовство и морской промысел .. – С. 60.
- ⁴⁵ VI 292: 539.
- ⁴⁶ *Римантене Р.* Озерное рыболовство и морская охота .. – С. 73; *Butrimas A.* Šarnelės neolito gyvenvietė. – P. 182.
- ⁴⁷ *Раушенбах В. М.* Среднее Зауралье в эпоху неолита и бронзы. – Рис. 8: 2, 3.
- ⁴⁸ *Manninen I.* Die Sachkultur Estlands. – S. 195, 206, 207, Abb. 182, 194; *Sirelius U. T.* Die Volkskultur Finnlands. – Taf. 47, Abb. 225; *Ligers Z.* Latviešu tautas kultūra .. – 44., 45. lpp., 39. att.; *Vilkuna K.* Unternehmen Lachsfang: Die Geschichte der Lachsfischerei im Kemijoki. – Helsinki, 1975. – S. 289, Abb. 136.
- ⁴⁹ *Eglītis J.* Rūpnieciskā zvejas tehnika. – 334. lpp.
- ⁵⁰ *Ванкина Л. В.* Торфjаниковая стоянка Сарнате. – С. 85.
- ⁵¹ A 11580: 17.
- ⁵² *Ванкина Л. В.* Торфjаниковая стоянка Сарнате. – С. 21, 23, рис. 13, 16, табл. XVIII: 2.
- ⁵³ A 11418: 141.
- ⁵⁴ A 11418: 98, 99, 101. *Ванкина Л. В.* Торфjаниковая стоянка Сарнате. – Табл. XVII: 5.
- ⁵⁵ *Лозе И. А.* Поселения каменного века Лубанской низины .. – С. 156, табл. XXXVI: 1, 2.
- ⁵⁶ *Rimantienė R.* Šventoji. Narvos kultūros gyvenvietės. – P. 31, pav. 24; *Rimantienė R.* Šventosios 4-oji radimvietė. – P. 33, 35, pav. 23: 1–3; *Rimantienė R.* Šventosios 6-oji radimvietė. – P. 101, pav. 20.
- ⁵⁷ *Раушенбах В. М.* Среднее Зауралье в эпоху неолита и бронзы. – С. 23, рис. 8: 7.
- ⁵⁸ *Rimantienė R.* Nida. Senųjų baltų gyvenvietė. – P. 66.
- ⁵⁹ *Manninen I.* Die Sachkultur Estlands. – S. 147, 205; *Šulcs A.* Jūras zvejniecības darba rīki .. – 161. lpp.
- ⁶⁰ *Manninen I.* Die Sachkultur Estlands. – S. 205, Abb. 192; *Cimermanis S.* Saldūdeņu zveja Vidzemē 19. un 20. gs. // AE. – Rīga, 1963. – 5. laid. – 102., 103. lpp.; *Cimermanis S.* Zvejas raksturs un svarīgākie rīki Latgalē 19. gs. otrajā pusē un 20. gs. // AE. – Rīga, 1973. – 10. laid. – 131., 135. lpp.
- ⁶¹ A 11416: 40, 41, 43, 47; A 11418: 68, 125.
- ⁶² *Rimantienė R.* Šventoji. Narvos kultūros gyvenvietės. – P. 31, pav. 23: 1, 2; *Rimantienė R.* Šventosios 6-oji radimvietė. – P. 100, pav. 19: 6, 9.
- ⁶³ *Rimantienė R.* Šventoji. Narvos kultūros gyvenvietės. – P. 31.
- ⁶⁴ *Rimantienė R.* Šventoji. Pamarių kultūros gyvenvietės. – P. 12, pav. 7.
- ⁶⁵ *Ошибкина С. В.* Веретье I .. – С. 63, 64, рис. 40.
- ⁶⁶ A 11419: 49, 50.
- ⁶⁷ A 11420: 42, 43, 45, 46.
- ⁶⁸ A 11428: 4, 5, 8, 9, 10, 16, 17.
- ⁶⁹ A 10079: 26; A 10081: 3. Šiem gremdiem iešķelts vēl papildu robs vienā sānā.
- ⁷⁰ *Лозе И. А.* Поздний неолит и ранняя бронза Лубанской равнины. – Рига, 1979. – С. 163, табл. XXIII: 9, 10.
- ⁷¹ *Rimantienė R.* Šventoji. Narvos kultūros gyvenvietės. – P. 31, pav. 23: 3; *Rimantienė R.* Šventoji. Pamarių kultūros gyvenvietės. – P. 12, pav. 6: 3; *Rimantienė R.* Šventosios 6-oji radimvietė. – P. 100, pav. 19: 2, 3.
- ⁷² *Янитс К. Л.* Рыболовство и морской промысел на территории Эстонской ССР // Рыболовство и морской промысел в эпоху мезолита – раннего металла .. – С. 36.
- ⁷³ *Manninen I.* Die Sachkultur Estlands. – S. 206, Abb. 193: a; *Sirelius U. T.* Über die Sperrfischerei bei den finnisch-ugrischen Völkern: Eine vergleichende ethnographische Untersuchung. – Helsingfors, 1906. – S. 163, Fig. 234.
- ⁷⁴ A 11416: 120–122.
- ⁷⁵ A 11415: 67–69.
- ⁷⁶ A 11415: 67, 69; A 11418: 97.
- ⁷⁷ *Zagorskis F.* Zvejnieku akmens laikmeta kapulauks. – Rīga, 1987. – 67. lpp., 24. att.: 5.
- ⁷⁸ *Indreko R.* Die Mittlere Steinzeit in Estland. – S. 324–326, Abb. 79: 6.
- ⁷⁹ *Rimantienė R.* Šventoji. Narvos kultūros gyvenvietės. – P. 31; *Rimantienė R.* Šventoji. Pamarių kultūros gyvenvietės. – P. 12, pav. 6: 1, 2; *Rimantienė R.* Šventosios 4-oji radimvietė. – P. 32, pav. 22: 7, 9; *Rimantienė R.* Šventosios 6-oji radimvietė. – P. 100, pav. 19: 1.
- ⁸⁰ *Rimantienė R.* Nida. Senųjų baltų gyvenvietė. – P. 66, pav. 36: 6, 8–12.
- ⁸¹ *Butrimas A.* Šarnelės neolito gyvenvietė. – P. 182, pav. 9.
- ⁸² *Ванкина Л. В.* Торфjаниковая стоянка Сарнате. – С. 95, табл. XXI: 8, 9.
- ⁸³ A 11416: 72; A 11418: 66.
- ⁸⁴ *Rimantienė R.* Šventoji. Narvos kultūros gyvenvietės. – P. 32, 42, pav. 31: 5–7; *Rimantienė R.* Šventoji. Pamarių kultūros gyvenvietės. – P. 11, pav. 4: 2; *Rimantienė R.* Šventosios 4-oji radimvietė. – P. 34, 35, pav. 24: 7, 8; *Rimantienė R.* Šventosios 6-oji radimvietė. – P. 96, pav. 15: 3.
- ⁸⁵ *Лозе И. А.* Поселения каменного века Лубанской низины .. – С. 41, 157, табл. XXXVII: 7.
- ⁸⁶ *Эдинг Д. Н.* Новые находки на Горбуновском торфjанике. – С. 43, табл. I: 3; *Раушенбах В. М.* Среднее Зауралье в эпоху неолита и бронзы. – Табл. 10: 10.
- ⁸⁷ *Seligo A.* Die Fischerei in den Fliesen .. – S. 63.
- ⁸⁸ *Римантене Р.* Озерное рыболовство и морская охота в каменном веке Литвы. – С. 77.

- ⁸⁹ Ванкина Л. В. Торфяниковая стоянка Сарнате. – С. 22, 23, табл. XVIII: 1a, б.
- ⁹⁰ Turpat. – Табл. XVIII: 16.
- ⁹¹ A 11418: m, n.
- ⁹² Римантиене Р. Древнейшая пряжа в Литве // *Studia archaeologica in memoriam Harri Moora / Red. M. Schmiedehelm, L. Jaanits, J. Sclirand.* – Tallinn, 1970. – С. 143, 144; *Rimantiene R. Šventoji. Narvos kultūros gyvenvietės.* – P. 26–28, 75–77, pav. 19, 20, 59, 60.
- ⁹³ *Indreko R. Die Mittlere Steinzeit in Estland.* – S. 325.
- ⁹⁴ Буров Г. М. Археологические находки в старичных торфяниках бассейна Вычегды. – С. 162.
- ⁹⁵ Лозе И. А. Поздний неолит и ранняя бронза Лубанской равнины. – С. 79.
- ⁹⁶ *Rimantiene R. Šventoji. Narvos kultūros gyvenvietės.* – P. 26, 27, pav. 19.
- ⁹⁷ *Pälsi S. Ein steinzeitlicher Moorfund bei Korpilahti ..* – S. 16, Abb. 7.
- ⁹⁸ Буров Г. М. В гостях у далеких предков. – Сыктывкар, 1968. – С. 39, рис. 6: 4, 6.
- ⁹⁹ *Brandt A. von. Vor- und frühgeschichtliches Netzwerk // Protokolle zur Fischereitechnik.* – 1970. – Bd. 12. – S. 124.
- ¹⁰⁰ A 11416: 84; A 11417: 225. Ванкина Л. В. Торфяниковая стоянка Сарнате. – Табл. XVII: 3, 6.
- ¹⁰¹ *Rimantiene R. Šventosios 4-oji radimvietė.* – P. 24, 51, pav. 15, 37.
- ¹⁰² *Rimantiene R. Šventoji. Narvos kultūros gyvenvietės.* – P. 69, pav. 53.
- ¹⁰³ *Bielenstein A. Die Holzbauten und Holzgeräte der Letten.* – S. 575; *Kalniņš A. Ķīmiskā meža tehnoloģija.* – Rīga, 1944. – 320. lpp.
- ¹⁰⁴ *Virvju višanas piederumi / Teksta aut. un sast. A. Apšītis.* – Rīga, 2003. – 37. lpp.
- ¹⁰⁵ *Eglītis J. Rūpnieciskā zvejas tehnika.* – 45. lpp.
- ¹⁰⁶ *Benecke B. Fische, Fischerei und Fischzucht in Ost- und Westpreussen.* – S. 334; *Virvju višanas piederumi.* – 37. lpp.
- ¹⁰⁷ A 11418: 120.
- ¹⁰⁸ *Cimermanis S. Die Bedeutung ökologischer, sozialökonomischer und ethnischer Faktoren für die Entwicklung der traditionellen Fischereigeräte der Letten // Jahrbuch für Volkskunde und Kulturgeschichte.* – Berlin, 1986. – Bd. 29. – S. 124.
- ¹⁰⁹ *Murniece S., Kalnina L., Bērziņš V., Grasis N. Environmental change and prehistoric human activity in Western Kurzeme, Latvia // PACT: Environmental and Cultural History of the Eastern Baltic Region.* – Rixensart (Belgium), 1999. – Vol. 57. – P. 54.
- ¹¹⁰ Jāatzist, ka pagaidām nav skaidri zināma senā ezera līnija apmetnes apdzīvotības laikā un apmetnes situācija attiecībā pret Sārnatē ezeru un upīti.
- ¹¹¹ *Sloka J. Zivis neolīta laikmeta Sārnatē purva mītnēs un Siliņupes apmetnē // LZAV.* – 1984. – Nr. 6 (443). – 74–76. lpp.
- ¹¹² *Leuga L. Venzavu apmetnes 2000. gada izrakumos iegūto dzīvnieku kaulu analīze // Ventspils muzeja raksti.* – Rīga, 2002. – 2. sēj. – 44–48. lpp.
- ¹¹³ *Seligo A. Die Fischerei in den Fliessen ..* – S. 68.
- ¹¹⁴ Piemēram, sk.: *Die Fischerei im Babbitsee (Separatabdruck der "Düna-Zeitung" vom 17., 18. und 19. December 1892).* – Rīga, 1892. – S. 6, 7.
- ¹¹⁵ Ванкина Л. В. Торфяниковая стоянка Сарнате. – С. 133.
- ¹¹⁶ *Ligers Z. Latviešu tautas kultūra ..* – 66.–69. lpp., 69.–72. att.; Ванкина Л. В. Торфяниковая стоянка Сарнате. – С. 133; *Seligo A. Die Fischerei in den Fliessen ..* – S. 63, 95, 96; *Brandt A. von. Fish Catching Methods of the World.* 3rd ed. – Farnham (United Kingdom); New York, 1984. – P. 287.
- ¹¹⁷ *Sirelius U. T. Die Volkskultur Finnlands.* – S. 107. Domājams, ka arī senāk ezeru zvejā lietotie vadi bijuši ar āmi. Vadi bez āmja, toties ar vaļīgi iekārtu tīkla sienu lielākoties raksturīgi zvejai upēs, kur straumes dēļ vads ar āmi būtu grūti izmantojams. Šādus upju zvejas rīkus patiesībā var uzskatīt par pārejas formu no zvejas ar apņemšanu uz aizsprosta zveju. *Seligo A. Die Fischerei in den Fliessen ..* – S. 66, 92.
- ¹¹⁸ Turpat. – 92. lpp.; *Cimermanis S. Saldūdeņu zveja Vidzemē ..* – 92. lpp.
- ¹¹⁹ *Eglītis J. Rūpnieciskā zvejas tehnika.* – 343. lpp.
- ¹²⁰ *Manninen I. Die Sachkultur Estlands.* – S. 180.
- ¹²¹ Turpat. – 205. lpp.
- ¹²² *Sirelius U. T. Die Volkskultur Finnlands.* – S. 107.
- ¹²³ *Manninen I. Die Sachkultur Estlands.* – S. 192.
- ¹²⁴ Divbrižu gala kokiem Sārnatē atrastie gala koki ir par īsu. Šādai vajadzībai varēja kalpot garāki koki, kādi atrasti Visas apmetnē Krievijas ziemeļos (līdz 130 cm); sk.: Буров Г. М. Археологические находки в старичных торфяниках бассейна Вычегды. – С. 162.
- ¹²⁵ *Cimermanis S. Saldūdeņu zveja Lejasciemā un Beļavā 19. gs. otrajā pusē un 20. gs. sākumā // AE.* – Rīga, 1962. – 4. laid. – 174. lpp., 16. att.; *Cimermanis S. Saldūdeņu zveja Vidzemē ..* – 112. lpp., 45. att.; *Cimermanis S. Zvejas raksturs un svarīgākie rīki Latgalē ..* – 131. lpp., 34. att.; *Cimermanis S. Die Bedeutung ökologischer, sozialökonomischer und ethnischer Faktoren ..* – S. 125.
- ¹²⁶ *Manninen I. Die Sachkultur Estlands.* – S. 145–151, 167–169; *Sirelius U. T. Die Volkskultur Finnlands.* – S. 108–110.
- ¹²⁷ *Borne M. von dem. Handbuch der Fischzucht und Fischerei.* – Berlin, 1886. – S. 596.
- ¹²⁸ *Ligers Z. Latviešu tautas kultūra ..* – 47., 49. lpp.; *Cimermanis S. Zvejas raksturs un svarīgākie rīki Latgalē ..* – 135. lpp. Latvijas Etnogrāfiskā brīvdabas muzeja kolekcijā liekaču jeb trīssienu tipa metamajiem tīkliem izmantoti dažāda veida gremdi, bieži vien auduma maisiņā ietīti oļu gremdi, kuru svars nepārsniedz 100 gramu.
- ¹²⁹ *Vilkuna K. Unternehmen Lachsfang ..* – S. 258, Abb. 115.
- ¹³⁰ *Seligo A. Die Fischerei in den Fliessen ..* – S. 73.
- ¹³¹ *Borne M. von dem. Handbuch der Fischzucht und Fischerei.* – S. 161.
- ¹³² *Eglītis J. Rūpnieciskā zvejas tehnika.* – 20. lpp. Vēsturiskos laikos metamajiem tīkliem plaši izmantoti sarežģītākas konstrukcijas t.s. liekaču jeb trīssienu tīkli, kur zivju iepīšanās princips atšķiras.
- ¹³³ *Sirelius U. T. Die Volkskultur Finnlands.* – S. 127; *Brandt A. von. Fish Catching Methods of the World.* – P. 356.
- ¹³⁴ *Seligo A. Die Fischerei in den Fliessen ..* – S. 71, 104, 108; *Manninen I. Die Sachkultur Estlands.* – S. 193; *Sirelius U. T. Die Volkskultur Finnlands.* – S. 127; *Ligers Z. Latviešu tautas kultūra ..* – 48., 54. lpp., 43. att.; *Cimermanis S. Zvejas raksturs un svarīgākie rīki Latgalē ..* – 135. lpp.
- ¹³⁵ *Pälsi S. Ein steinzeitlicher Moorfund bei Korpilahti ..* – S. 17, 18; *Sirelius U. T. Die Volkskultur Finnlands.* – S. 127.
- ¹³⁶ *Manninen I. Die Sachkultur Estlands.* – S. 79, 80; *Sirelius U. T. Die Volkskultur Finnlands.* – S. 91, 92.

- ¹³⁷ Broadbent N. Coastal Resources and Settlement Stability. A Critical Study of a Mesolithic Site Complex in Northern Sweden. – Uppsala, 1979. – P. 128, 187–189.
- ¹³⁸ Turpat. – 128., 188. lpp., 57., 80. att.
- ¹³⁹ Leuga L. Vendzavu apmetnes 2000. gada izrakumos iegūto dzīvnieku kaulu analīze. – 49. lpp.
- ¹⁴⁰ Benecke B. Fische, Fischerei und Fischzucht in Ost- und Westpreussen. – S. 401, Fig. 195; Bielenstein A. Die Holzbauten und Holzgeräte der Letten. – S. 654, Fig. 581; Manninen I. Die Sachkultur Estlands. – S. 138, Abb. 126; Sirelius U. T. Die Volkskultur Finnlands. – Taf. 43,

Abb. 186; Ligers Z. Latviešu tautas kultūra .. – 37. lpp., 28., 29. att.

- ¹⁴¹ Piemēram, Rīgas senajos ciemos iegūtie pludiņi pārstāv pilnīgi citas formas. Sk.: Caune A. .. pati Rīga ūdenī. – Rīga, 1992. – Zīm. 147.–150. lpp.
- ¹⁴² Absolūtais vecums pēc ¹⁴C: ap 5000 g. Bērziņš V. Sārņates apmetnes keramikas klasifikācija un statistiska analīze. – 71. lpp.
- ¹⁴³ Absolūtais vecums pēc ¹⁴C: 4650–4450 g. Turpat.
- ¹⁴⁴ Die Fischerei im Babbitsee.
- ¹⁴⁵ Loze I. Akmens laikmeta zveja Latvijas lielāko ezeru baseinā // LVIŽ. – 2001. – Nr. 4. – 33.–38. lpp.

Valdis Bērziņš

NET FISHING GEAR FROM SĀRNATE NEOLITHIC SITE

Summary

The Neolithic wetland settlement of Sārņate in Latvia, on the former shore of a shallow coastal lake at the west coast of the Kurzeme Peninsula, has produced one of the Baltic region's major collections of net fishing equipment from this period. This material, from the excavations directed by Eduards Šturms (1938–1940) and Lūcija Vankina (1949, 1953–1959), includes 125 pine-bark floats (Figs. 2; 3: 1–3, 6, 7), the remains of at least 23 birch-bark rolls, also regarded as net floats, 166 small unworked pebble sinkers (58 of them with preserved birch-bark wrapping, Fig. 11: 12–17), six much heavier unworked pebble sinkers (four of them with bast binding, Fig. 9: 1), 121 relatively heavy flat stone sinkers notched at the ends (Fig. 3: 4–6), 21 generally very heavy stone sinkers notched at the sides (three with bast binding, Fig. 9: 2–4) and two rods with knobs at both ends (53 and 66 cm long), interpreted as end-sticks for seine nets. Also found were the remains of a net: netting of approximately 1–1.5 mm diameter cord, possibly bast, in association with eleven small pine-bark floats and six small pebble sinkers (Fig. 11).

Found at the site were the remains of a large number of separate dwellings. The earliest of these are thought to be those with Comb Ware pottery. Judging from the very small number of stone sinkers found in these dwellings (floats would not have been preserved, since the conditions in this part of the site were aerobic), net fishing was not very important at Sārņate during this period. Possibly, other kinds of gear, such as barriers and traps, were regarded as more appropriate for fishing in the nearby waters.

In the dwellings with Early Sārņate Ware (3960–3790 cal. BC), the only floats were rectangular pine-bark floats notched at the ends (Fig. 2) and birch-bark rolls, while the sinkers found here are mainly in the form of small (wrapped) pebbles. Such small floats and sinkers could have been used on various kinds of seine nets, pole-seines, spiral nets or gill nets.

The dwellings with Late Sārņate Ware (3600–3000 cal. BC) show a much greater diversity of net fishing gear. Found here were a variety of different forms of small pine-bark floats with a longitudinal groove or notches at the ends (Fig. 11: 1–10), as well as some that lacked any form of grooving or notching. There were also larger bark floats perforated at one end (Fig. 5), as well as various kinds of floats of indeterminate function perforated in the middle (Figs. 6; 11: 11). Found in dwelling K, belonging to this group of dwellings, were the two end-sticks for seine nets. The dwellings of this group produced not only small pebble sinkers, but also a considerable number of heavier sinkers with notched ends. While the floats could have been used on various kinds of net fishing gear, the presence of seine-net end sticks indicates that the inhabitants of this group of dwellings used seines, while the relatively heavy end-notched sinkers point to the use of gill nets. Likewise, the wide range of floats from this group of dwellings points to the use of a variety of net fishing gear.

The overall impression is one of a diversification of net fishing equipment over the course of time. This might indicate that net fishing was growing in importance relative to other fish-catching methods.

A variety of explanations might be offered for such changes in fishing practices. It might be suggested that the overall period of occupation is too short to expect any major climatic or hydrological changes that would have necessitated developments in the fishing traditions at Sārņate. Instead, perhaps, new cultural influences appeared in the coastal areas of western Latvia, also bringing developments in fishing technology (and perhaps changes in the organisation and socio-economic role of fishing).

Regional changes in fishing gear might be reflected in the wider use of comparatively heavy end-notched or side-notched sinkers in the latter part of the Neolithic in at least two locations along the Baltic coast: Sārņate in Latvia and Šventoji in Lithuania. Such

floats would have been more suited for gill nets used in rivers or in the sea, so their spread may be connected with the placing of gill nets across rivers, or else with the development of coastal marine fishing.

Finally, it should be mentioned that the site has also produced finds indicative of other fishing

methods: leister wings and fish-traps. Ethnographic evidence indicates that in shallow, overgrown lakes, such as the Särnate palaeolake, net fishing may in fact play a subsidiary role, at least in summer, compared to other kinds of gear, such as traps in the form of wicker fence enclosures.

FIGURE CAPTIONS

Fig. 1. Classification of float forms

Fig. 2. Floats from Dwelling M

Fig. 3. Floats and sinkers from Dwelling L

Fig. 4. Length and width of unperforated pine-bark floats.

a – dwellings with Early Särnate Ware;

b – dwellings with Late Särnate Ware;

c – unclassified dwellings

Fig. 5. Pine-bark floats perforated at one end

Fig. 6. Pine-bark floats perforated in the middle

Fig. 7. Histogram of weights of small, unworked pebble sinkers from dwellings with Early Särnate Ware (grey) and Late Särnate Ware (black)

Fig. 8. Histogram of weights of end-notched pebble sinkers from dwellings with Late Särnate Ware

Fig. 9. Side-notched and unworked large pebble sinkers with preserved binding

Fig. 10. Histogram of weights of side-notched pebble sinkers from dwellings with Late Särnate Ware

Fig. 11. Set of pine-bark floats and pebble sinkers from the net find in Dwelling A_{DR}

TABLES

Table 1. Finds of net-fishing gear from the Särnate site

Table 2. Unperforated pine-bark floats. Distribution of various forms of floats in dwellings and groups of dwellings

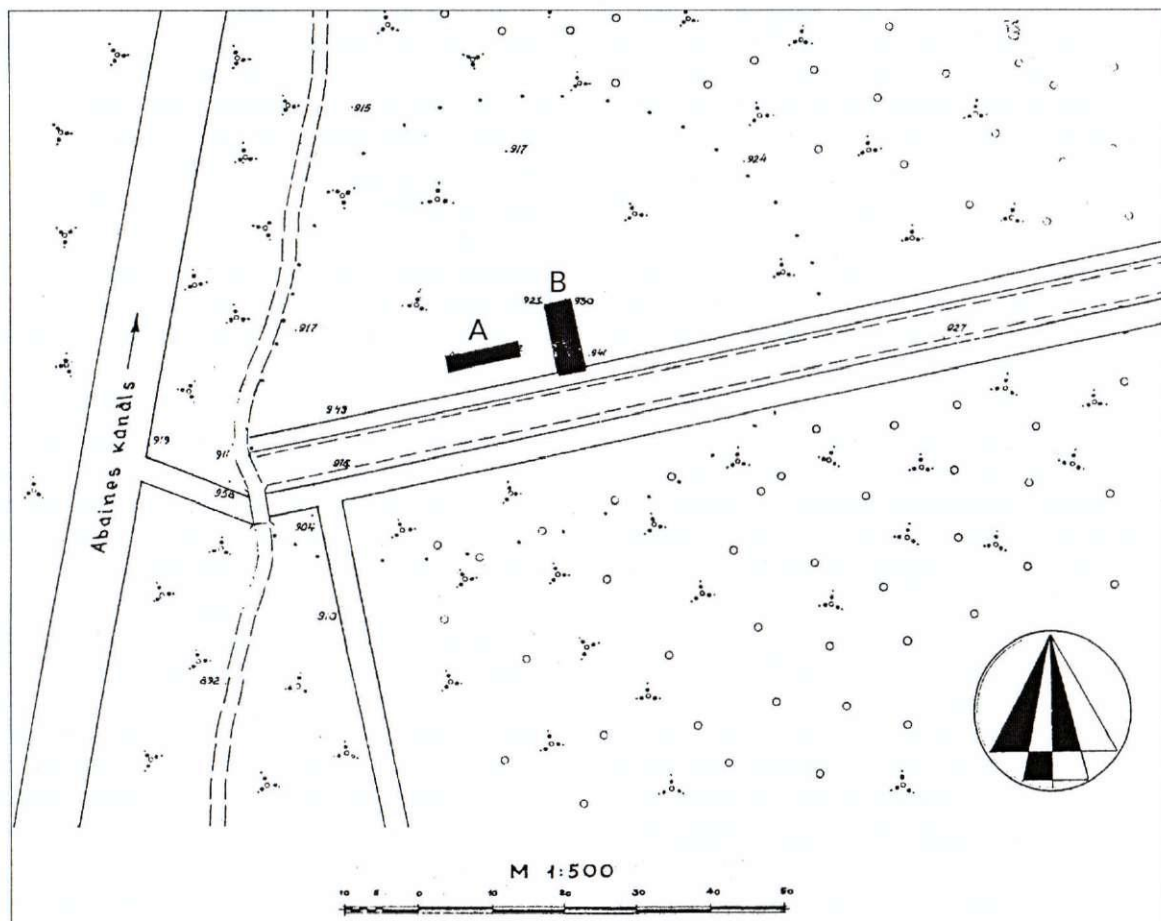
Ilze Loze

EIŅU VĒLĀ NEOLĪTA APMETNE

Eiņu vēlā neolīta apmetne atrodas Lubāna ezera ieplakā – vienā no lielākajiem mitrājiem Eiropā, kas aptver 100 tūkstoš hektāru lielu teritoriju Lubāna limnoglaciālā līdzenuma vidū. Šī mikroreģiona vēlā neolīta dzīvesvietu pētniecību aizsāka profesors Eduards Šturms (1895–1959), kas 1938. un 1939. gadā veica pirmos arheoloģiskos izrakumus Ičas apmetnē Bērzpils pagastā (Balvu rajonā). Vēlā neolīta apmetņu pētniecība Lubāna klānos tika izvērstā 20. gs. 60.–80. gados, kad tika atklāta Aboras I, Asnes I, Lagažas un šeit apskatītā Eiņu apmetne (1. att.). Arheoloģiskie izrakumi iespēju robežās notika visās nosauktajās apmetnēs, kā

arī Ičas apmetnē, kur 1988.–1989. gadā pirmo reizi izdevās izpētīt tieši vēlā neolīta apdzīvotības slāņus.¹ Arheoloģisko izrakumu rezultāti publicēti daļēji, tajos izdarāmas arī korekcijas sakarā ar jaunizstrādātām koncepcijām vēlā neolīta kultūras interpretācijā.²

Eiņu apmetne ir viena no piecām galvenajām vēlā neolīta apmetnēm Lubāna ezera ieplakā. Tā aizņem vairāku hektāru lielu teritoriju gar Aiviekstes kreisā krasta pietekas Abaines vecupes un tās jaunās gultnes labo krastu, 1250 m uz ziemeļiem no tagad aizaugušā Eiņu ezeriņa un 1750 m uz rietumiem no Zvidzes upītes.

1. att. Eiņu vēlā neolīta apmetnes topogrāfiskais plāns. M 1: 500. Uzmērītājs Andris Caune

Eiņu apmetni atklāja Latvijas Zinātņu akadēmijas Vēstures institūta Lubāna arheoloģiskās ekspedīcijas izlūku grupa autore vadībā 1965. gada 26. jūlijā, kad tika apsektas meliorācijas un ceļu būvniecības darbu vietas starp Nainiekstes purvu un Smaudžiem. Tās teritoriju šķērso 1964. gadā melioratoru izraktais novadgrāvis. Tas nozīmē, ka apmetnes kultūrslānis šajā zonā ir gājis bojā un materiālās kultūras paliekas meklējamas grāvīm blakus esošajā noblietētajā uzbērumā. Apmetnes kultūrslāņa atseguma attīrījums tika izdarīts perpendikulāri pret Abaines vecupi izvietotajā novadgrāvī. Iespējams, apmetnes kultūrslānis ir meklējams arī otrpus Abaines upei, kura uz Latvijas ģeogrāfiskās kartes līdz 1925. gadam bija iezīmēta no Aiviekstes tikai līdz t.s. Abaiņas ezeriem pusceļā starp Nainieka purvu un Eiņu ezeriņu.³ Tā vai citādi, bet Abainei, kura augšgalā, uz ziemeļaustrumiem no Zvidzijas kroga, padziļināta 30. gadu beigās, purvā vietām ir redzama vecāka gultne. Tā šur un tur ir saskatāma no gaisa. Tas fiksēts 2002. gada aprīlī izdarītajos Jura Urtāna fotouzņēmumos no lidmašīnas borta. Arī 30. gadu izdevumu karšu shēmās ir parādījusies tieva līnija, kas savienota ar Zvidzes kanāla galu un iet garām Eiņu ezeram līdz pat Abaiņas ezeram. Pēteris Nomals šo apvidu nosaucis par Lielo purvu (nr. 244), kas bija iekļauts Lubānas virsmežniecības klānu novadā (II iecirknis) kā pārejas un sūnu purvs starp Baltajiem klāniem un Eiņu ezeru.⁴ Šis purva masīvs aizņem 1,6 tūkstošus hektāru.⁵

Ģeomorfoloģiskie pētījumi, kurus veicis Guntis Eberhards, liecina, ka Eiņu apmetne atradusies Lubāna senās gultnes – liela paleozera ziemeļrietumu daļas piekrastē. Šis līcis sniedzas no Eiņiem līdz pat Zvidzes mezolīta–neolīta apmetnei Smaudžos.⁶ Abaines upe pirmo reizi padziļināta un vietām iztaisnota pēc Lubāna ezera ūdens līmeņa pazemināšanas 1939. gadā reizē ar citām turpat netālu esošajām Aiviekstes pietekām – Dzedzieksti, Dziļlauni un Piestiņu.⁷

Apmetne atrodas Lubāna klānu mežniecības teritorijas 163. iecirknī, kur visa Abaines labā krasta teritorija tikusi meliorēta 20. gs. 60. gados. Izrakumu laukumi tika izvietoti novadgrāvja ziemeļu pusē no krūmājiem brīvā rajonā, kur savulaik varbūt bijusi pļava. Daļa apmetnes teritorijas apaugusi ar sulīgu zālāju. Tomēr iespējams, ka lielākā tās daļa ir zem meža segas, turklāt, sākot ar 70. gadu beigām, šeit sev mītnes iekārtojuši bebrī. Bebrī paspējuši jau nogāzt 40. gados padziļinātās un daļēji iztaisnotās Abaines upes jaunās gultnes labajā pusē divas ļoti lielas un vecas apses. Jāatzīmē, ka tik labvēlīgi apstākļi apšu augšanai tuvākajā apkaimē nav novēroti.

Apmetnes atrašanās tālu no Lubāna senās akvatorijas relatīvi augstajām krasta līnijām, kas atbilst mezolīta un agrā neolīta apmetņu (Smaudži) augstuma atzīmēm, apgrūtina piekļūšanu tai. Melioratoru veidotā, gar Abaines upi ejošā meža ceļa (bez grants seguma) aizaugšana ne vien nesekmē arheoloģisko izrakumu veikšanu, bet arī apgrūtina izrakumu vietu apmeklēšanu. Milzīgās nātru audzes ir pārklājušas melioratoru iezīmēto ceļa vietu gar Abaines labo krastu. Arī bebru populācijas ir darījušas savu, uz Abaines augšpus ap-

metnei uzceļot aizsprostus. Apmetnē nav iespējams veidot nometni, nedz arī ievest ekipējumu arheoloģisko izrakumu darbam. Šeit izmantojami dārgie helikoptera pakalpojumi. Tāpēc tie izrakumu materiāli, kuri iegūti 1966. un 1967. gadā, kad apmetnes teritorija un tās apkārtnē vēl nebija tā aizaugusi, ir neaizstājami vēlā neolīta kultūras pētniecības jomā.

MULTIDISCIPLINĀRIE PĒTĪJUMI

Eiņu apmetnes un tai apkārtējā teritorijā ir veikti radiolokācijas darbi, kas norāda uz apmetnes kultūrslāņa izplatību un ir ļāvuši atzīmēt vēl vienu, agrāk nezināmu apmetnes vietu Eiņu ezeriņa dienvidus piekrastē.⁸ Ar radara palīdzību Agris Lācis ir atzīmējis kultūrslāņa un zem tā esošo gitijas un smilšu slāņu izplatību rajonā no Abaines upes uz austrumiem 100 m garumā. Tas pagaidām ir vienīgais Lubāna ezera ieplakā esošais objekts, kur lietota šāda tehnika.

Ieskatu par Eiņu apmetnes un tās apkārtnes seno ainavu sniedz palinoloģiskie dati.⁹ Atzīmēta zālāju un krūmu, kā arī meža izplatība atlantiskā un subboreālā periodā. Laimdota Kalniņa, veicot palinoloģiskos pētījumus, fiksējusi arī antropogēnos indikatorus – ceļtekas (*Plantago lanceolata*, *Plantago major/media*) u.c. jau atlantiskā perioda pirmajā pusē. Pirmās labības pazīmes (*Cereales*) konstatētas Eiņu apmetnē 0,6–0,9 m dziļumā – slānī, kas attiecināms uz subboreālo periodu. Sporu–putekšņu analīzes rāda arī lazdas (*Corylus*) minimumu, tāpat gobas (*Ulmus*) un liepas (*Tilia*) līknes kritumu. Turklāt atzīmēts mitrāju un ruderālo augu pieaugums reizē ar *Cereales* parādīšanos.

Šie ir jauni, vēl nepublicēti materiāli, kas atbalsta agrāk izvirzītās koncepcijas par zemkopības sākotnējo ieviešanos Lubāna mitrāja zonā.¹⁰

Apmetnes paleofaunā, kuru noteicis akadēmiķis Kalju Pāvere, pārstāvētas 7 meža cūkas, 4 aļņi, 3 tauri, 2 staltbrieži, 2 stirnas un 1 lācis.¹¹ Zīmīgi, ka K. Pāvere šajā materiālā ir konstatējis arī liellopu paliekas, kas gan tikai uzrāda vienu dzīvnieku. Tas tomēr ir vērā ņemams fakts, jo Eiņu apmetnes kultūrslāņa neaizskaramību nodrošina biežā kūdras kārtā virs mītņu slāņiem. Turpat mītņu vietā atrasti arī 7 bebru, 2 caunu, 1 ūdra, 1 āpša un 1 suņa kauli. Arī šie materiāli, it īpaši liellopu kaulu konstatēšana papildina datus par pieradināto dzīvnieku klātbūtni Lubāna klānos. Tie ir dati, kurus parasti ignorē citu valstu speciālisti.¹²

Ūdens resursu bagātības Eiņu apmetnē raksturo septiņu zivju sugu kauli, mugurkaula skriemeļi un žaunas, kas īpaši labi saglabājušies kultūrslāņa pamatdaļā. Lomos dominējušas 5–12 gadu vecas līdakas, zandarti un 6–15 gadu veci sami, zvejotas arī citas zivis – plauži, karūsas, liņi un asari.

APMETNES STRATIGRĀFIJA

Eiņu apmetnes kultūrslāņi veidojušies tagad aizaugušā un ar mežu klātā senā Lubāna ezera ieplakā, vairāk nekā 2 km attālumā no ezera pamatkrasta.

Pēdējā apledojuuma morēnu smilšmāla iegulas konstatētas 2 m dziļumā.

Apmetnes stratigrāfija noteikta tikai tās centrālajā daļā. Arheoloģiskie izrakumi veikti divos izrakumu laukumos (A un B). A laukums bija 20 m², B laukums – 40 m² liels (1. att.). A laukuma ziemeļu profilā (kvadrāts d) konstatēta šāda slāņu izvietojuma secība (no augšas uz leju):

1) kūdraina augsne	0,00–0,20 m;
2) zāļu kūdra ar nelielu smilšu piejaukumu	0,20–0,40 m;
3) labi sadalījusies zāļu kūdra ar lielāku smilšu piejaukumu	0,40–0,80 m;
4) dažādas graudainības smiltis ar sīkiem oļiem un oglītēm	0,80–0,85 m;
5) maz sadalījusies zāļu kūdra ar smilšu piejaukumu	0,85–0,95 m;
6) zāļu kūdra ar smilšu piejaukumu	0,95–1,05 m;
7) viegla morēnas mālsmitlis ar sīkgraudainu granti	1,05–1,15 m;
8) morēnu smilšmāls ar smalku granti un augu atliekām	1,15–1,20 m.

Apmetnes apdzīvotības pēdas saskatāmas 3., 4., 5. un 6. slānī.

Tā kā apmetnes kultūrslāni klāj 0,4 m biezs jaunas kūdras slānis, vēlā neolīta laika reljefs ir aprakts zem tā. Kultūrslānis sastāvēja no diviem nevienāda biežuma horizontiem: biežāka virsējā (smilšaina kūdra) un plānāka apakšējā (sapropelis). Tas tika atklāts četrās kārtās – divas augšējā un divas apakšējā kultūrslāņa daļā.

CELTŅU DETALĀS

Izrakumu laikā kultūrslāņa virsējā daļā konstatētas pavarda paliekas, kas sastāvēja no ugunī pabijušajiem laukakmeņiem. Tie neveidoja noteiktas kontūras un bija izvietoti kultūrslāņa otrās kārtas virsmā galvenokārt B laukuma vidusdaļā (kv. 5a–b). Šeit tika atsegta no sešiem laukakmeņiem sastāvoša pavarda vieta (kv. 5d), kura plānā veidoja 1 m lielu diametru.

Koksnes paliekas B laukumā bija saglabājušās tikai sapropelī. Tās sastāvēja no bērzu kārtīm, kā arī atsevišķām celtniecības detaļām (kv. 3b). To koncentrācijas vietas fiksētas B laukuma vidusdaļā (kv. 3–6, c–d) un ziemeļdaļā (kv. 6–10, a–d). Atsegta arī 25 cm gara, no ozolkoka gatavota plākšņveida konstrukcijas detaļa, kurai bija ķīļveida forma (kv. 3c). Gulžoku izvietojums bija dažāds. To vidū atzīmējami divi garāki, līmeniski guļoši koki, kuri atradās viens pret otru ieslīpi 0,15 m virs pamatzemes. To garums nepārsniedza 0,8–1 metru. Turpat blakus uz ziemeļiem no konstatētajām koku paliekām izdevās atklāt pamatzemē vienā rindā izvietotas piccas stabu vietas (to diametrs 0,2 m), kuras iezīmēja mājokļa sienas daļu un bija orientētas ZR–DA virzienā.

Koksnes palieku koncentrēšanās sapropelī, atsevišķu koka rīku atradumi (koka kaplis – kv. 1d), kā

arī lieliski saglabājušās faunas, tai skaitā ihtiofaunas paliekas liecināja, ka abi izrakumu laukumi atradās apdzīvota mājokļa vietā.

Senlietu un keramikas atradumu blīvums norāda uz apmetnes intensīvu izmantošanu. Turklāt ir pamats apgalvot, ka izrakumos atsegta mītne ir bijusi viena no galvenajām apmetnē, jo šeit iegūti arī prestiža priekšmeti, kas liecina par mītnes apdzīvotāju īpašo sociālo statusu.

Eiņu apmetnes arheoloģiskajos izrakumos iegūtais inventārs sastāv no krama, kaula, raga, slānekļa un citiem akmeņiem, kā arī koka un dzintara. Uz katru atklāto kvadrātmetru – 6,35 senlietas.

SENLIETAS

Krama rīki

Krama rīkus pārstāv bultu un šķēpu gali, kasīkļi, naži un urbji. Bultām izdalāmi vairāki tipi:

- trīsstūrveida bultu gali ar taisnu pamatni un malu retušu (2. att.: 15);
- trīsstūrveida bultu gali ar virsmas retušu:
 - a) šaurie (2. att.: 2, 5),
 - b) platie (2. att.: 3, 4);
- bultu gali ar izteiktu iedzītni un malas retušu:
 - a) šaurie (2. att.: 13),
 - b) platie (2. att.: 14);
- slaidie bifaciālie (abpusējie) bultu gali ar zāgveida malas retušu:
 - a) bez speciāli izdalīta iedzītņa (2. att.: 1),
 - b) ar iedzītni (2. att.: 12).

Krama šķēpu galiem ir lapasveida (fragmentārs eksemplārs) un paplata lapasveida forma ar īsu iedzītni un taisnu tā pamatni (2. att.: 19, 20). Vienam eksemplāram (2. att.: 20) ir malu retušu.

Krama kasīkļu vidū izdalāmi šādi tipi:

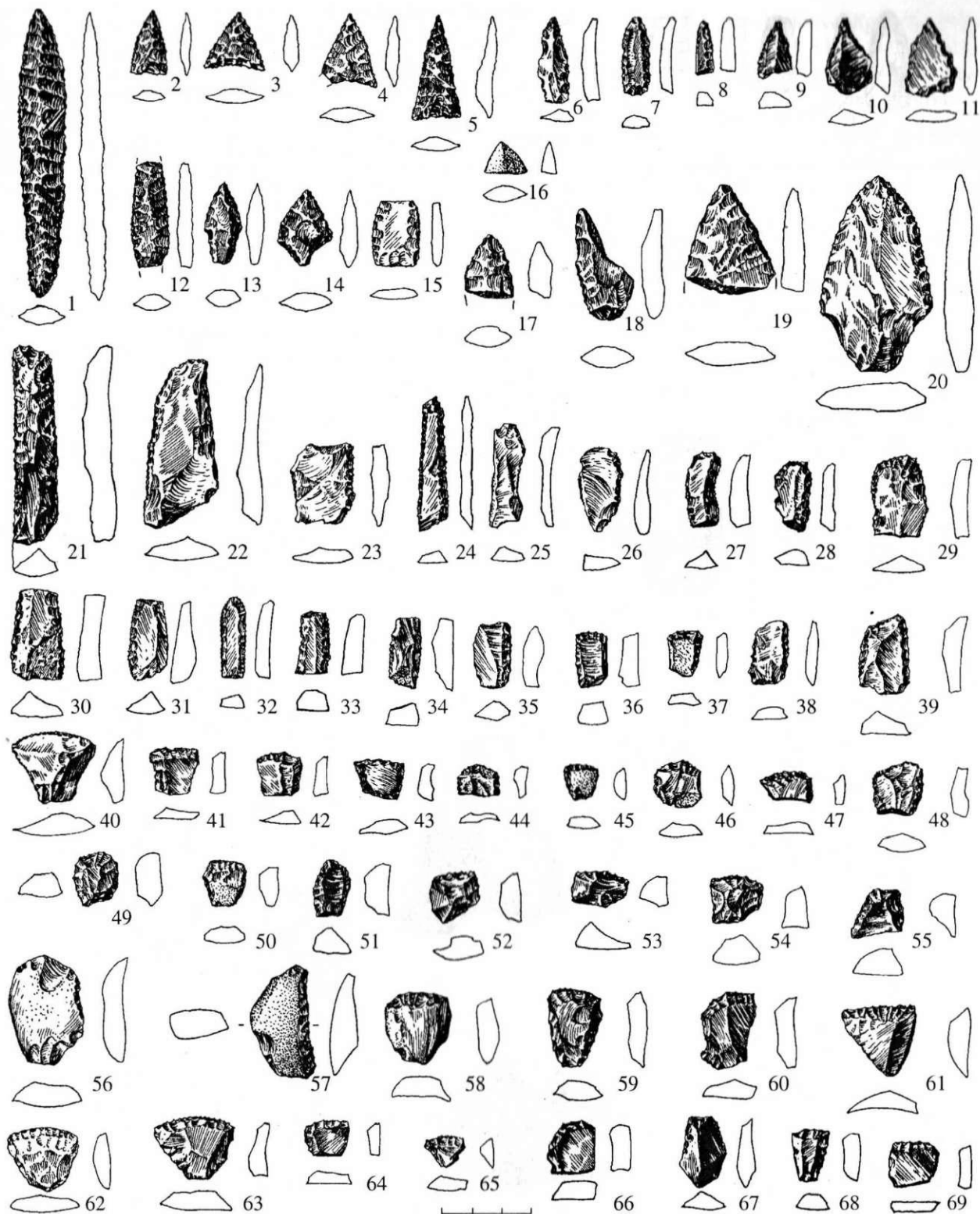
- četrstūrveida gala kasīkļi (2. att.: 27–29, 41–43, 45, 46, 48, 50, 52, 54, 64, 69);
- trīsstūrveida kasīkļi (2. att.: 61);
- īsie un platie kasīkļi (2. att.: 44, 47, 53);
- iegarenas un regulāras formas sānu kasīkļi (2. att.: 30–39);
- kasīkļi ar noapaļotu darba galu (2. att.: 40, 62, 63, 65);
- ovālu un ieapaļu kontūru kasīkļi (2. att.: 49, 56, 58);
- kasīkļi ar paplašinātu darba galu (2. att.: 59, 68);
- kasīkļi ar ieslīpu darba malu (2. att.: 57, 66);
- neregulāras formas gala kasīkļi (2. att.: 51, 55, 60, 67).

Krama naži atšķiras pēc izmantotās atskaldīšanas tehnikas:

- atšķīlu naži ar sānu retušu (2. att.: 22, 23, 25, 26);
- šķīlas naži ar sānu retušu (2. att.: 24);
- nazis – kasīklis ar virsmas retušu (2. att.: 21).

Krama urbju vidū izdalāmi šādi tipi:

- šaurie, ar darba gala retušu (2. att.: 6);
- šaurie, ar sānu retušu un strupu darba galu (2. att.: 7);

2. att. Krama rīki: 1-5, 12-15, 17-20 – bultu un šķēpu gali, 6-11 – urbji, 21-26 – naži, 27-69 – kasīkli;
16 – slānekļa bultas gals (M. Jāņkalniņas zīmējums)

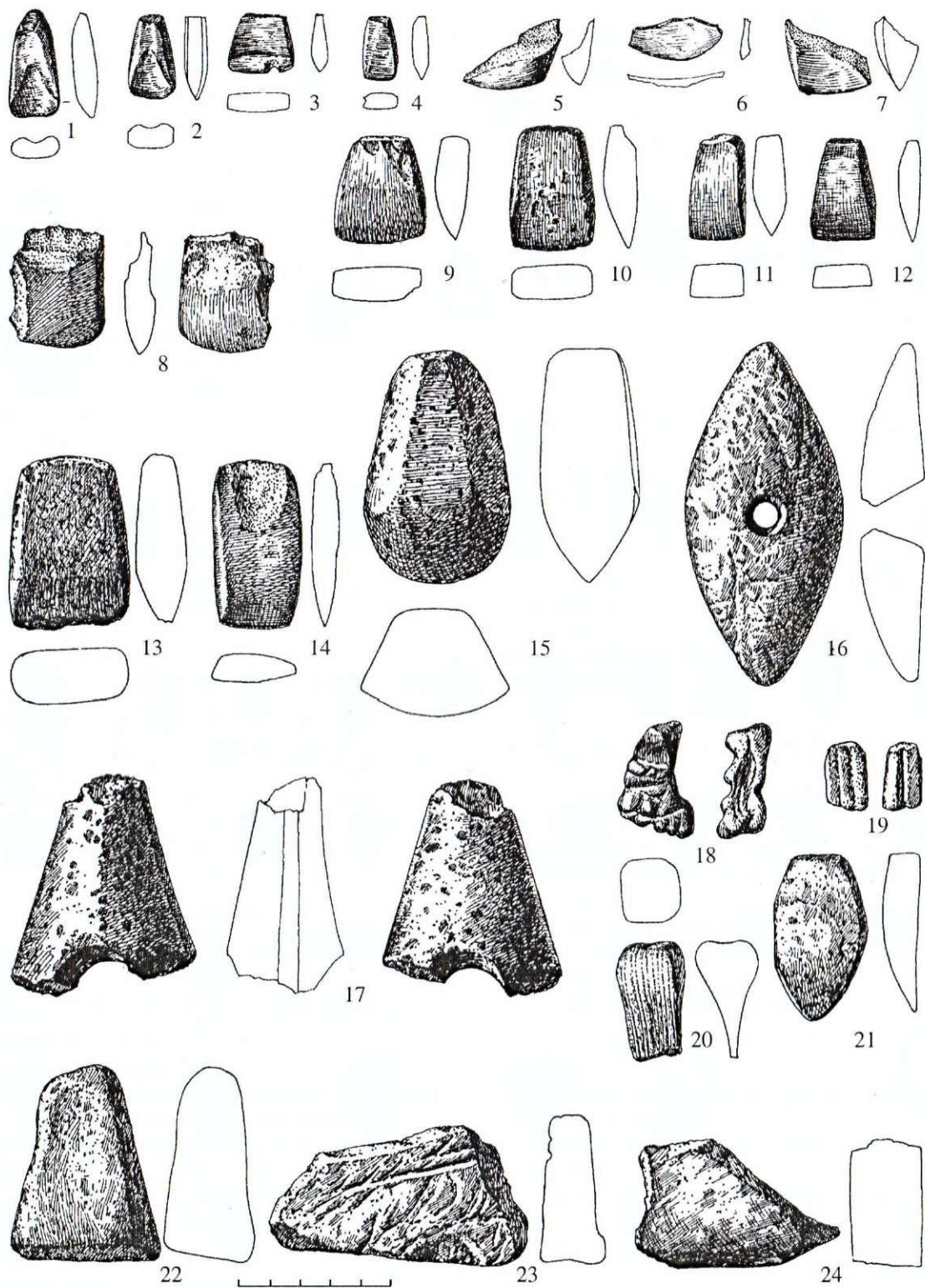
- šaurie, ar sānu un virsmas retušu un strupu darba galu (2. att.: 8);
- platie atšķīlu, ar sānu retušu un izdalītu darba galu (2. att.: 9-11).

Eiņu apmetnes krama rīki ar retiem izņēmumiem ir tipiski vēlā neolīta apmetnēm Lubāna ezera iepļākā un pieder auklas keramikas kultūrai (AKK). Par to

jau ir rakstīts agrāk, tāpēc nav nepieciešams šeit tuvāk pakavēties pie šī jautājuma.

Akmens kaujas cirvis

No tumši zaļgana porfirīta gatavotā kaujas cirvja fragments pieder eksemplāram ar jumbveida augšdaļu un rombveida frontālo griezumam, un tas pārstāv smail-

3. att. Slānekļa kalti (1–15), dubultcirvjveida akmens rīks (16), akmens kaujas cirvja fragments (17), smilšakmens plāksnes un to fragmenti (18–24) (M. Jāņkalniņas zīmējums)

pieta kaujas cirvju tipu (3. att.: 17). Jāatzīmē, ka Lubāna ezera ieplaka ir viens no retajiem mikroreģioniem Eiropā, kur kaujas cirvju fragmenti iegūti vēlā neolīta pamesto apmetņu mājokļos. Tie aizejot nav ņemti līdzi, jo ir salauzti. Atzīmējams salauzts kaujas cirvis arī Ičas apmetnē (Balvu rajons) un 21 cirvju fragments Aboras I apmetnē (Madonas rajons).¹³

Akmens kaujas cirvis ir prestiža priekšmets, kas piederējis apmetnes prominentākajai personai, kuras rīcībā bija vēl daudz kas cits, pārējiem nepieejams. Smailpieta cirvju un to fragmentu atradumi Latvijā uzskatāmi par importa priekšmetiem, jo to īstā izplatības zona ir Karēlija un Somijas austrumdaļa. Identiski eksemplāri ir pārstāvēti Martilā (Somija) un Vārkavā (Daugav-

pils rajons).¹⁴ Šie cirvji apliecina to izgatavotāju izcilo prasmi un norāda par tālejošas sakaru sistēmas izveidi starp Latvijas austrumu daļu un Somijas teritoriju.

Slānekļa bultas gals

Par prestiža priekšmetu uzskatāms arī Eiņu apmetnē mājoklī atrastais slānekļa bultas gala fragments (2. att.: 16). Tas ir vienīgais līdz šim Latvijas teritorijā zināmais slānekļa bultas gals ar platu lapu un rombveida griezumu, jo pārējie divi veselie eksemplāri, kas atrasti Aboras apmetnē, pieder Pihinsiltas tipam (Somija) ar daudz šaurāku lapu un speciāli izdalītu iedzītni.¹⁵ Jāņem vērā, ka Eiņu apmetnē iegūtais slānekļa bultas gala fragments – smaile ir par mazu formas pilnīgai identificēšanai. Skandināvijas zemēs sastopami dažāda tipa slānekļa bultu galī, starp kuriem ir arī platie eksemplāri.¹⁶

Dubultcirvjveida akmens rīks

Savdabīgais, no kaļķakmenim līdzīga materiāla izgatavotais smaili ovālas dubultcirvja formas rīks Eiņu apmetnē arī pieskaitāms īpašas kategorijas priekšmetiem. Tam ir rombveida kontūras, plakana, taisni nogriezta apakšmala un velvēta virspuse (3. att.: 16). Caurums urbts no divām pusēm, pārsvarā no aizmugures. Tuvākās paralēles ir atzīmējis Makss Eberts, kas publicējis tādu pašu laivascirvja veida rīku no Vidzemes.¹⁷ Šis 20,1 cm garais rīks atradies Berlīnes muzejā. Šāda tipa atradumi parasti tiek piedēvēti Austrumsomijas kaujas cirvju kultūrai.¹⁸ Aplūkotais rīks uzskatāms par prestiža priekšmetu – varas simbolu.

Slānekļa kalti

Slānekļa kalti un to fragmenti Eiņu apmetnē ir vairāku tipu, kas liecina par to dažādu izmantošanu koksnes apstrādē – sākot ar koka karošu un bļodiņu izgrebšanu līdz pat vienkoka laivu darināšanai un mājokļu celtniecībai. Atzīmējams liela izmēra masīvs kalts ar trapeceveida griezumu un asmeņa noapaļojumu (3. att.: 15). Tam ir plati un biezi sāni, un tas atgādina Karēlijai raksturīgos tāda paša griezuma kaltus, tiesa gan, pēdējiem ir daudz proporcionālāki garuma un platuma samēri.¹⁹ Tiešas paralēles šim kaltam nav atrastas.

Vidēja izmēra slānekļa kaltiem ir paplata vai arī šaurāka forma ar izdalītiem sāniem un to šķautnēm, paviršāk darinātiem – šķautne vienā pusē (3. att.: 13, 14). Mazākie kalti ir rūpīgāk darināti, tiem var būt visai regulārs griezums, un tie atšķiras savā starpā ar garuma un platuma proporcijām (3. att.: 9, 10). Īpaši specializētas formas ir mazajiem kaltiem, kuri krasi atšķiras gan pēc biezuma, gan griezuma formas (3. att.: 11, 12). Starp miniatūrajiem kaltiņiem, kas darināti sevišķi smalkiem darbiem, ir gan plati un īsi, gan slaidi eksemplāri, arī dobi (3. att.: 1–4). Atzīmējami arī trīs kalta noapaļoti asmens fragmenti (3. att.: 5–7) un fragmentārs kalts ar nolauztu augšdaļu (3. att.: 8).

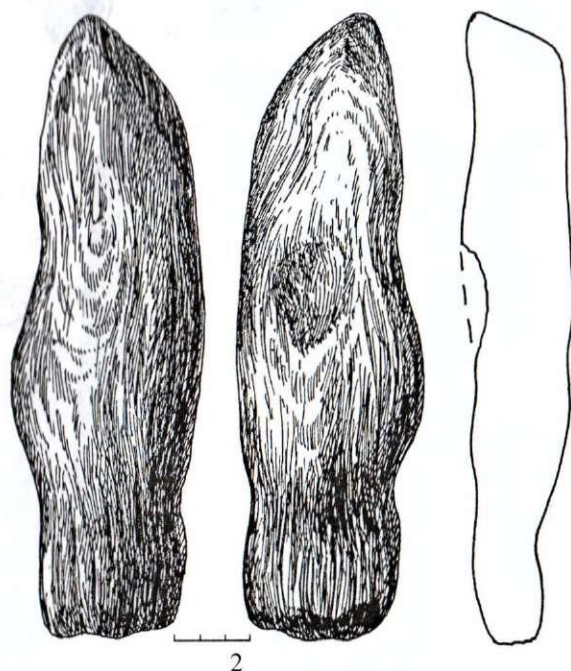
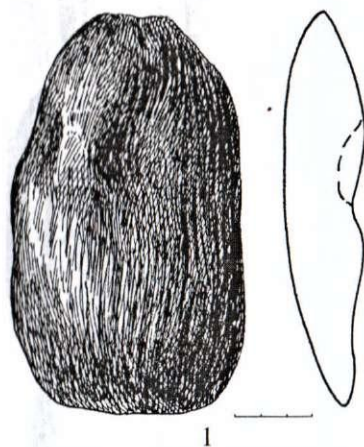
Smilšakmens fragmenti

Smilšakmens plākšņu fragmenti ar lietošanas pēdām, kā arī speciāli darinātie, visai parocīgi iz-

mantojamie dažādas formas galodveidīgie rīki Eiņu apmetnē, tāpat kā visās Lubāna klānu vēlā neolīta apmetnēs, saistāmi ar kaula, raga, koka un dzintara apstrādi (3. att.: 18–24). Smilšakmenī palikušas attiecīgā materiāla apstrādes pēdas. Tā, piemēram, garas un šauras švīkas ir izveidojušās no kaula adatveida bultu galu, īlenu vai pat nažu gatavošanas. Galodveidīgos rīkus, kuriem ir kā iegarena, tā arī noapaļota forma, varēja izmantot rīku asināšanai vai koka apstrādei (3. att.: 20, 21). Smilšakmens plākšnes, kam vidū pakāpeniski izveidojies iedobums, savukārt lietotas dažādiem slīpēšanas darbiem, saistītiem ar darināmā rīka vai priekšmeta noapaļošanu (3. att.: 22).

Koka rīki

Senlietu kolekciju papildina divi koka rīki – Sārnaves tipa kapļa lāpstīņa un rīks, kura darba gals ir ar sānu tēsumu (4. att.: 1, 2). Kapļa lāpstīņa ir 15,3 cm

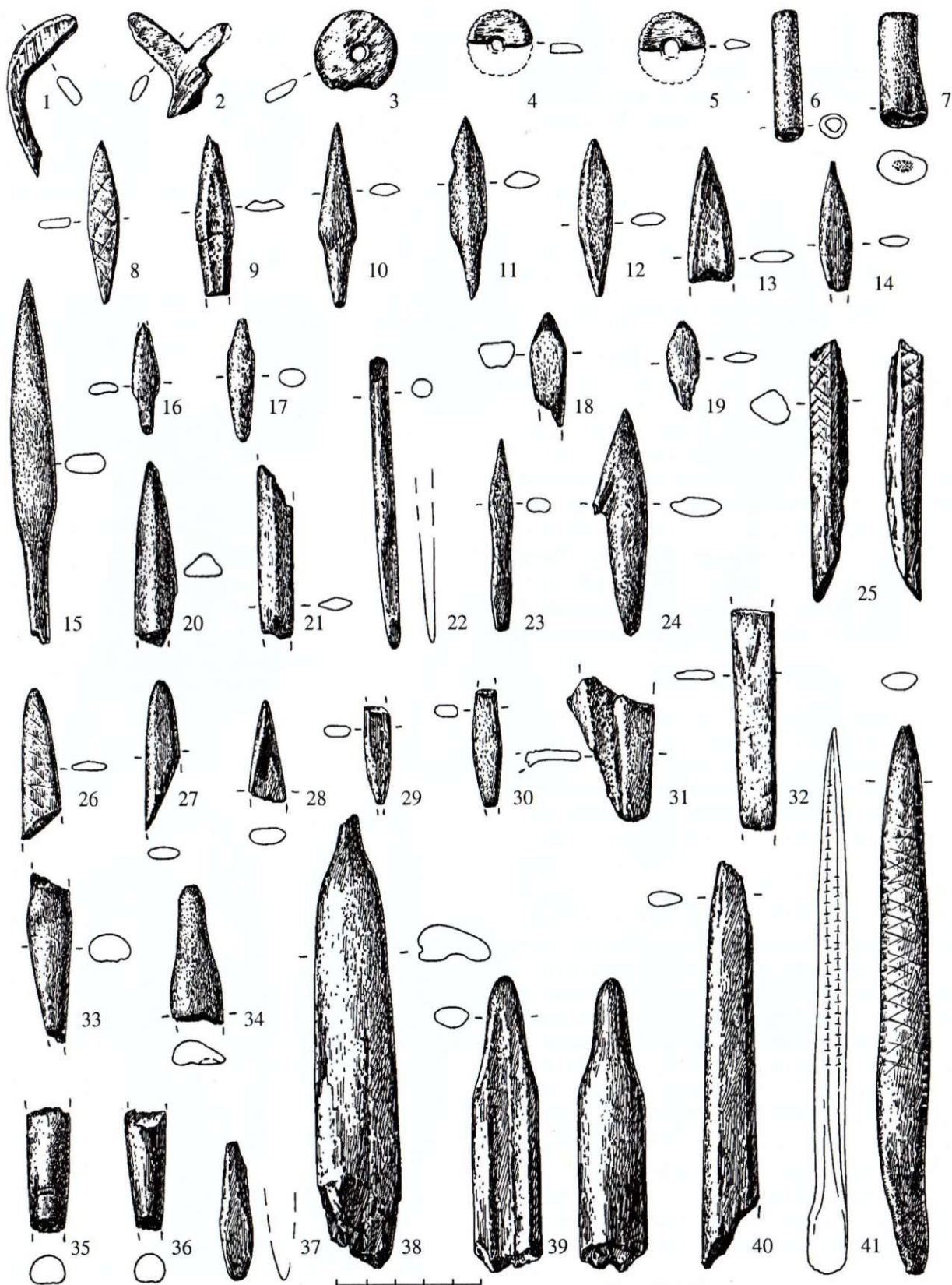

4. att. Koka rīki: 1 – kapļa lāpstīņa, 2 – rīks ar darba gala sānu tēsumu (*M. Jāņkalniņas zīmējums*)

gara, un tai ir viegli noapaļots darba gals. Otrs rīks ir 24 cm garš, ar viegli sašaurinātu roktura daļu un 0,9 cm dziļu un augšpusē 4,5 cm platu iedobumu. Tā darba gals ir simetriski tēsts un veido asu šķautni.

Kaula un raga rīki

Kaula rīku vidū ir bultu un šķēpu gali, kalti, īleni, naži un dunči. Turklāt daļa rīku izgatavota arī no pāršķeltiem meža cūkas ilkņiem.

5. att. Kaula rīki: 1, 2 – figūru fragmenti, 3–5 – ripas, 6, 7 – putnu kaulu caurulītes, 8–25, 30, 33, 35, 36, 41 – bultu un šķēpu gali un to fragmenti, 26–29, 40 – naži, 31 – rags ar apstrādes pazīmēm, 32, 34, 39 – kaltveida rīki, 37 – rīks, 38 – saiva (M. Jāņkalniņas zīmējums)

Kaula bultu gali ir klasificējami šādi:

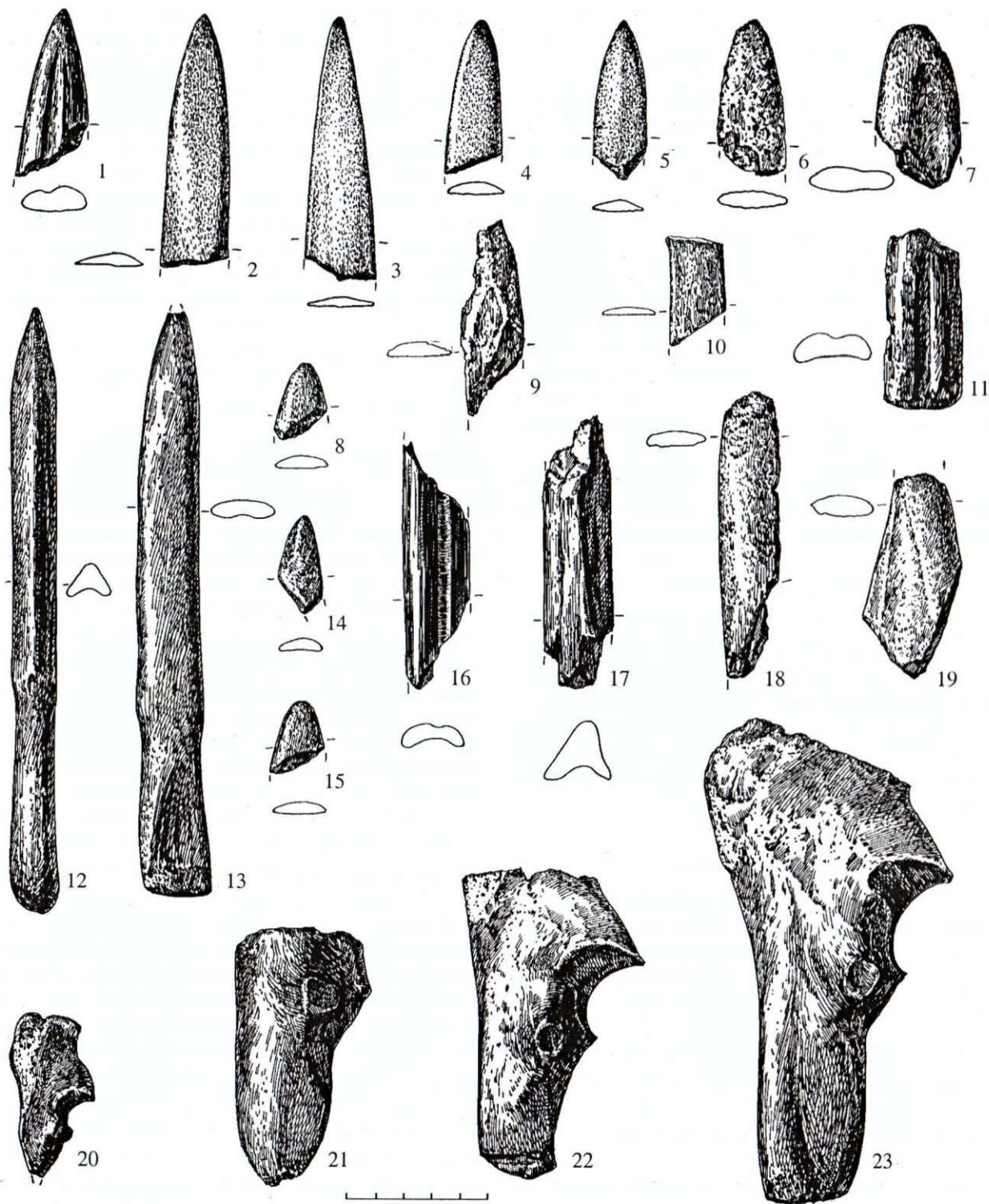
- lapasveida bultu gali (5. att.: 8, 12, 14);
- lapasveida bultu gali ar izteiktu iedzītņi (5. att.: 10, 11, 16);
- rombveida bultu gali (5. att.: 9);
- bikoniskie bultu gali:
 - a) ar strupu augšgalu (5. att.: 17–19),
 - b) slaidi un šauri, ar plakānu iedzītņi un bikonisku galviņu (5. att.: 23),

c) masīvi, ar pagarinātu iedzītņi un krasi izteiktu bikonisku galviņu (5. att.: 33, 35, 36);

- adatveida bultu gali (5. att.: 22);
- trīsstūrveida bultu gali (5. att.: 13).

Šķēpu gali iedalāmi šādi:

- slaidie, ar lapasveida lapu un sašaurinātu iedzītņi (5. att.: 15);
- garie zivju duramie šķēpi ar plakānu iedzītņi un segmentveida griezumumu (5. att.: 41);

6. att. Kaula naži (1–19) un dunči (20–23) (M. Jāņkalniņas zīmējums)

- īsie, ar ovālu griezumumu un vienu zobu augšpusē (5. att.: 24);
- ar trīsstūrveida griezumumu un noplacinātu iedzītni (5. att.: 20, 25);
- ar rombveida griezumumu (5. att.: 21).

Kaula kaltu vidū izdalāmi eksemplāri ar sašaurinātu darba galu (5. att.: 34, 38, 39). Lietoti arī cita tipa kalti – šaurie un slaidie (5. att.: 32), kā arī platie (5. att.: 31).

Kaula naži pārsvarā izgatavoti no gareniski pāršķeltiem lielu dzīvnieku metakarpālajiem vai cauruļkauliem (5. att.: 26, 27; 6. att.: 1–11, 14, 17–19). To vidū ir eksemplāri ar segmentveida griezumumu un speciāli izdalītu un noplacinātu spalvu (6. att.: 12, 13, 15, 16). Naži gatavoti arī no pāršķeltiem meža cūkas ilkņiem.

Vairāki medību dunči izgatavoti no lielu dzīvnieku locītavu kauliem (6. att.: 20–23). Šiem rīkiem ir īsa darba daļa, reizēm ar taisnu apakšmalu.

Kaula rotas

Kaula ripas, kuras Eiņu apmetnē pārstāvētas veselā un salauztā veidā (5. att.: 3–5), kā arī putnu kaulu caurulītes (5. att.: 6, 7) pieder pie rotām. Ripu un lunulu izgatavošana no kaula ir raksturīga tieši Lubāna ezera iepakas vēlā neolīta apmetnēm, jo acīmredzot šeit nebija tik daudz dzintara izejmateriāla, lai rotas, tāpat kā Kuršu kāpās (Jodkrantes kolekcija), darinātu no dzintara.

Dzīvnieku zobu piekariņi – aļņu un meža cūku priekšzobi, lāča un meža cūku ilkņi ar caururbtām saknēm lietoti apģērba vai arī cepures rotāšanai.

Kaula skulptūra

Atzīmējams viens ūdensputna plāksņveida figūras fragments, kas atveido zosi vai gulbi. Tas izgatavots no pāršķelta meža cūkas ilkņa, izmantojot ilkņa dabisko izliekumu putna kakla visai plastiskai atveidei.

Divu citu plāksņveida figūru fragmenti pieder putna vai kāda dzīvnieka galvas ar garu kaklu atveidojumam (5. att.: 1) un visai savdabīgam veidojumam ar diviem atzarojumiem (5. att.: 2).

Dzintara rotas

Dzintara rotas, to sagataves un fragmenti Eiņu apmetnē bija atrodamī vairākās vietās. Apmetnes iedzīvotāji šeit bija pametuši gan salauztas, gan veselas rotas. Rotas bija pārstāvētas ar piekariņiem, pogveida un cilindrveida krellēm, kā arī vienu fragmentāru riņķi un veselu ovālu ripveida piekariņu.

Apmetnes iedzīvotāji pārsvarā lietojuši neregulāras formas un plāksņveida piekariņus ar frontālo urbumu (7. att.: 14–20, 22–25, 27, 28). Tomēr vienam piekariņam ir vēlajam neolītam raksturīgā zobveida forma ar sānu urbumu (7. att.: 21), citam – lāsesveida (7. att.: 2). Pēdējais gatavots no pilnīgi caurspīdīga dzintara ar dubultkonusveida cauruma urbumu; analoģijas tam nav zināmas.

Pogveida krelles ar V veida cauruma urbumu pēc formas ir divējādas: apaļas un četrstūrains, ar vēlajam neolītam raksturīgo segmentveida griezumumu (7. att.: 8–13).

Cilindrveida krelles un to sagatave pieder pie īso krellju tipa (7. att.: 5–7).

Vienīgajam riņķa fragmentam (tā diametrs nav lielāks par 4 cm) ir četrstūrveida šķērsgriezums un sīks robojums gar ārmaļu (7. att.: 4).

Ovālais ripveida piekariņš ar frontālo urbumu ir sevišķi rūpīgi gatavots (7. att.: 1). Šim piekariņam dzintara apstrādātājs bija izmeklējis īpašu dzintara gabalu ar sārtu iekrāsojumu. Dzintara gabals apstrādes laikā ticis pagriezts tādā veidā, lai dabiskais sārtais iekrāsojums atrastos simetriski abās pusēs ovālās ripas vidū izurbtajam caurumam. Šī rota ir izcils dzintara apstrādes paraugs, kur meistarīga tehnika apvienota ar dzintara dabiskā skaistuma izmantošanu.

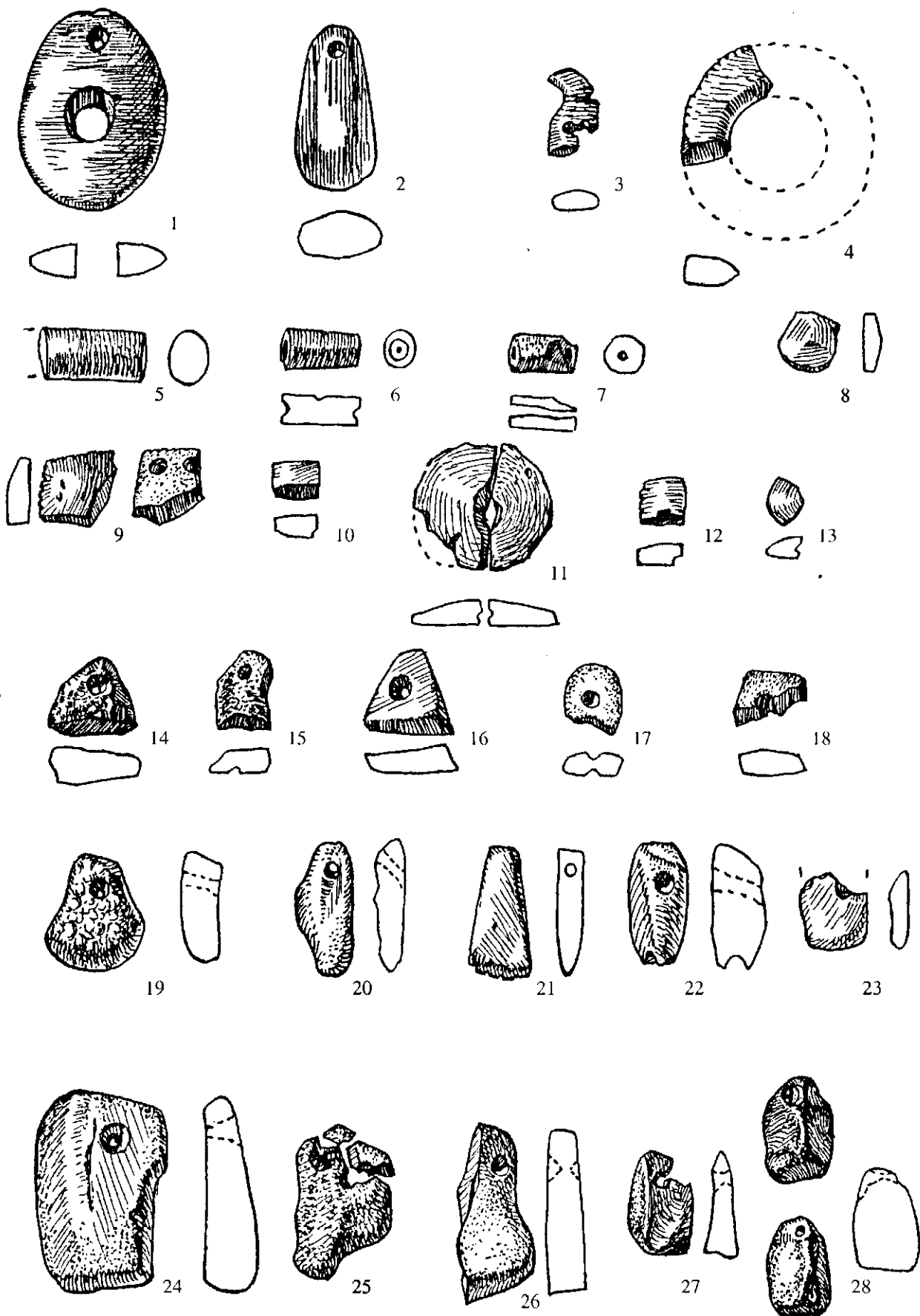
Maza putna galvas figūriņa – plāksņveida piekariņš (7. att.: 3) papildina nelielo, bet visai oriģinālo Eiņu apmetnes dzintara rotu kolekciju. Nav jāšaubās, ka dzintara apstrādātājs bijis jauns cilvēks, jo tik sīku figūriņu grūti pat saturēt sastrādātos pirkstos, nemaz nerunājot par tās izgatavošanu.

Izpētītajā Eiņu apmetnes teritorijā nav konstatēti lieli dzintara izejmateriālu uzkrājumi, bet tas nenozīmē, ka tie tur nekad nav bijuši.

SENLIETU TELPISKĀ IZVIETOJUMA RAKSTUROJUMS

Apmetnes atsegtajā teritorijā konstatēta viena liela vai arī divu mazāku mājokļu paliekas; mājokļi, iespējams, bijuši orientēti ziemeļu–dienvidu virzienā. Vienā no tiem, kura paliekas konstatētas A laukumā, vērojamas divas senlietu koncentrācijas vietas. Pirmā lokalizēta aptuveni 4 m² platībā laukuma rietumu daļā, kur atradās smilšakmens plāksņu fragmenti, salauztais slānekļa bultas gals un kalts. Šeit bija arī krama šķēpa gals, divi kaula bultu un viens šķēpa gals. Turpat atrasti kaula īleni un no meža cūkas ilkņiem gatavotie griežamie rīki. Otrā atradumu koncentrācijas vieta 5 m² lielā teritorijā uz austrumiem no pirmās atšķīrās ar lielāku slānekļa kaltu un to fragmentu atradumiem un visai mazu krama rīku skaitu. Starp senlietām bija arī kaula īleni un bultu gali.

Prestiža lietas – dubultcivrvveida akmens rīka atraduma vieta uz austrumiem no abām aprakstītajām senlietu koncentrācijas vietām iezīmējās ar mazu senlietu skaitu. Šī rīka tiešā tuvumā bija koncentrēta lielākā daļa neapstrādāto dzintara gabaliņu, kurus varēja izmantot rotu izgatavošanai. Tas ir visai svarīgs fakts, jo liecina par dzintara uzkrājumu koncentrēšanos vienā vietā. Toties gatavie dzintara izstrādājumi – neregulārie piekariņi bija atstāti abās senlietu koncentrācijas vietās. Vēl viena senlietu koncentrācijas vieta bija aptuveni 5–6 m² lielā teritorijā laukuma austrumu daļā, kur atrasti divi krama bultu gali, daži kasīkļi un dzintara cilindrveida krellīšu fragmenti, kā

7. att. Dzintara rotas: 1 – ovāls ripveida pickariņš, 2 – lāsesveida pickariņš, 3 – putna figūriņa, 4 – riņķa fragments, 5–7 – cilindrvēda krellītes, 8–13 – pogveida krellītes, 14–20, 22–28 – neregulāras formas pickariņi, 21 – zobveida pickariņš ar sānu cauruma urbumu (K. Dāles zīmējums)

arī divi dzintara gabaliņi. Šeit atstāti arī dzīvnieku zobu piekariņi.

B laukumā senlietu lielāka koncentrēšanās bija vērojama ziemeļu daļā, kur uz vienas ass izvietotās piecas mietu vietas iezīmēja ziemeļu–dienvidu virzienā orientētu sienu vai šķērssienu. Šeit konstatēta krama apstrādes vieta, kur atrasta krama bultas sagatave un lielāks daudzums krama kasīkļu. Tāpat te atrasti kaula bultu gali, naži un to fragmenti, atsevišķi dzīvnieku zobu piekariņi un daži dzintara izstrādājumi – putna figūriņa un pogveida krelle.

Laukuma dienvidu pusē atrasts prestiža lietas – salauzta akmens smailpieta cirvja fragments. Tā tiešā tuvumā bija dzintara cilindveida krellīte un dzintara ripa, kas vēlreiz atgādina par dzintara saistību ar sociāli nodrošināto apmetnes iedzīvotāju daļu. Šeit vēl atrasts vērpjamās vārpstas skriemeļa fragments un atsevišķi smilšakmens plāksņu fragmenti. Tāpat kā iepriekšējā laukumā, te šur un tur bija pamesti neregulāras formas dzintara un dzīvnieku zobu piekariņi.

Nemot vērā senlietu izvietojumu apmetnē un tur atstāto veselo, retāk salauzto senlietu skaitu, var secināt, ka apmetne atstāta piepeši.

KERAMIKA

Eiņu apmetnē iegūto keramikas kolekciju veido vairāk nekā 2800 lausku, kas lielākoties piederīgas traukiem ar gliemežvāku piejaukumu veidmasai un pavisam neliels skaits – traukiem ar smilšu un zvīrgzdu piejaukumu māla masai. Fragmenti ar smilšu un zvīrgzdu piejaukumu pārstāv klasisko auklas un Lubānas tipa keramiku. Lubānas tipa keramikas fragmenti, kā liecina novērojumi, izplatīti kultūrslāņa virspusē.

Keramikas fragmentu ar gliemežvāku piejaukumu māla masai kvantitatīvā izplatība ir šāda: A laukumā (20 m²) konstatēti 41,9 māla trauku fragmenti uz katru izpētīto kvadrātmetru, bet B laukumā (40 m²) – 41,1 fragments uz kvadrātmetru. Visvairāk keramikas fragmentu savākts kultūrslāņa 2. un 3. kārtā.

Auklas keramika (klasiskais variants)

Auklas keramikai piederīgi 7 kausu fragmenti – visi ar smilšu piejaukumu māla masai. Divi no tiem rotāti ar auklas nospiedumiem gar augšmalu un pārstāv atšķirīgas formas traukus. Pirmais ir stipri S veidā profilēts, ar augšmalas pakāpenisku saplāninājumu, otrajam ir nedaudz atliekta augšmala un saglabāts S veida profils (8. att.: 1, 2). Pārējie pieci fragmenti pārstāv pelēkās masas kausus ar vertikālā līkloča jeb t.s. skujveida rotājumu gar augšmalu. Divi no tiem ir augšmalas fragmenti, pārējie – sieniņu fragmenti (8. att.: 3).

Lubānas tipa keramika

Kaut arī atrastie Lubānas tipa keramikas fragmenti ir nelieli, tomēr ir iespējams izdalīt šo trauku vairākas grupas. Atzīmējami trauki, kas ornamentēti ar

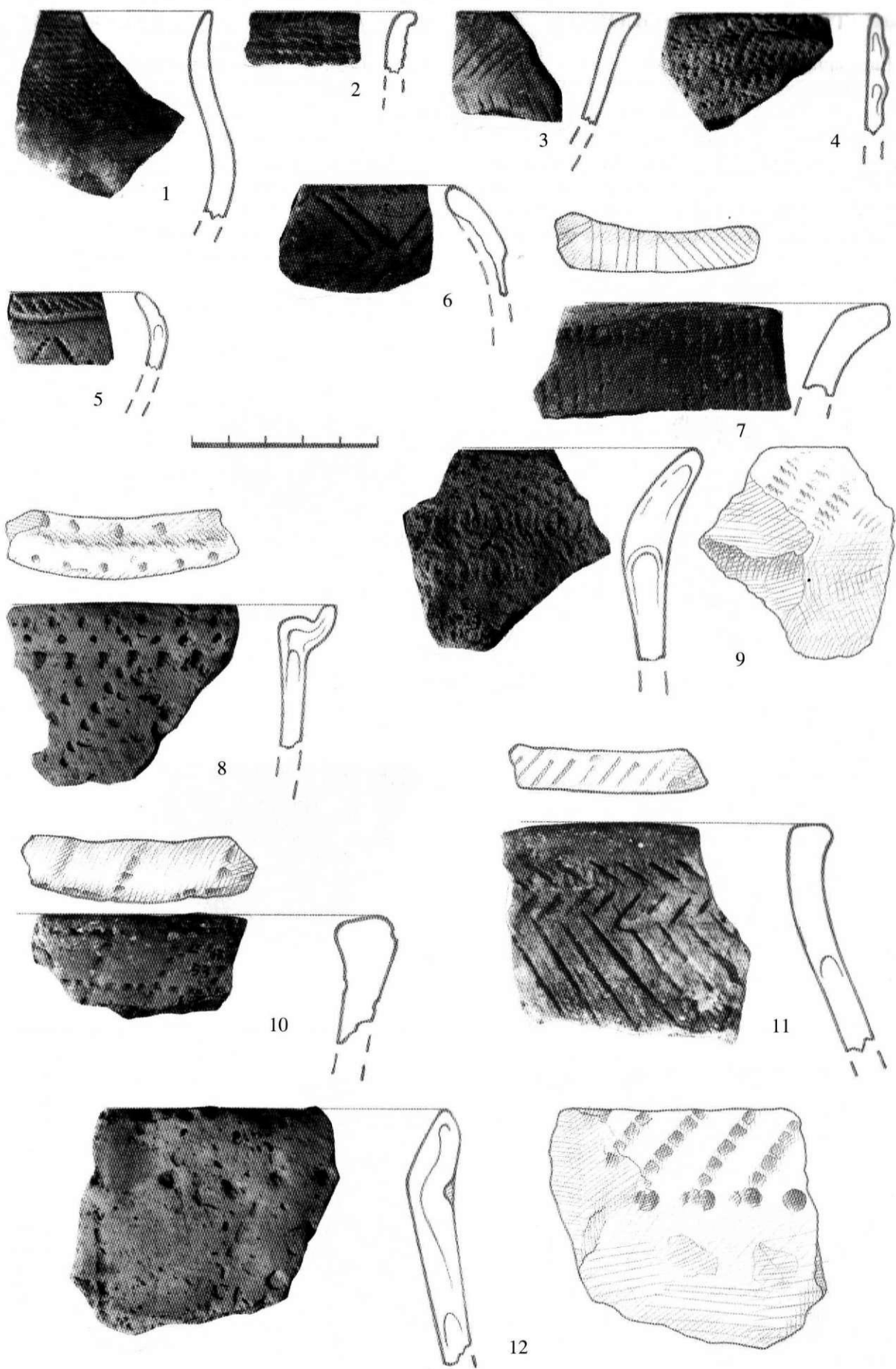
iegrieztu rombveida tīklu, kura zonas mijas ar bedrīšu rindām, kā arī trauki ar horizontālām rupjas ķemmes iespaidumu zonām rotātu virsmu kombinācijā ar sīku bedrīšu vai lielu putnu cauruļkaulu iespaidumu rindām. Lubānas tipa keramika savākta kultūrslāņa virspusē, un tā ir attiecināma uz eneolītu vai pat bronzas laikmeta sākumu.

Trauki ar gliemežvāku piejaukumu māla masai

Trauki ar sasmalcinātu gliemežvāku piejaukumu māla masai, būdami dominējošie Eiņu apmetnē, nosaka arī apmetnes iemītnieku kultūras piederību. Tāpēc šajā apskatā uzmanība jāvērs ne tikai uz trauku morfologiju, bet arī jācenšas saskatīt šīs keramikas ornamentēšanas sistēmas būtība un atbilstība noteiktai vēlā neolīta kultūras grupai.

Trauku izgatavošana no māla masas ar gliemežvāku piejaukumu ir raksturīga parādība Lubāna ezera ieplakas apmetnēm visā to garajā apdzīvotības laikā. To nosaka apmetņu izvietojums attāli no morēnu māla dabisko nogulumu vietām, izmantojot tuvumā esošo, nereti pat aleirītisko mālu trauku izgatavošanai. Ir tikai divi gadījumi, kad vietējas izcelšmes māla stiprināšana ar gliemežvākiem tiek pārtraukta, veidmasas stiprināšanai lietojot zvīrgzds. To darījuši ķemmes un bedrīšu kultūras pārstāvji, tāpat Lubānas tipa keramikas izgatavotāji, kad viņi ienāca Lubāna ezera ieplakā. Šie cilvēki izvērta keramikas izgatavošanu un ilgu laiku stiprināja māla masu ar sasmalcinātu granītu un kvarcu, tāpat kā tas tika darīts iepriekšējā dzīvesvietā. Tikai pamazām gadsimtu gaitā ķemmes un bedrīšu keramikas izgatavotāji sāka pierast pie vietējā māla stiprināšanas ar gliemežvākiem.

Tomēr jāatzīmē, ka vietējā māla stiprināšana ar sasmalcinātiem gliemežvākiem nav bijusi pārmanota no agrāko iedzīvotāju pieredzes. To var pierādīt, jo vēlā neolīta apmetnes Lubāna ezera ieplakā ir iekārtotas citās vietās salīdzinājumā ar vidējā neolīta apmetnēm. Vēlā neolīta kultūrslāņi nav veidojušies virs vidējā neolīta kultūrslāņiem. Kā piemēru var minēt Ičas apmetni, kur atklātie vēlā neolīta slāņi atradās ieplakā daudz zemāk nekā ķemmes un bedrīšu keramikas kultūras iedzīvotāju laikā veidojušies slāņi. Ičas apmetnē vēlā neolīta slāņi izveidojās virs agrā neolīta laikā uzkrātajiem. Tas liecina par kultūru pārorientāciju. Jaunās vēlā neolīta kultūras iedzīvotāji meklēja īpašas, pat stratēģiski nozīmīgas vietas. Uz to norāda Aboras I apmetnes lokalizācija Aiviekstes vecupes labajā krastā: tā atradies tikai dažu kilometru attālumā no klānu zonas ārējās robežas, kas iezīmēja visa apdzīvotā reģiona – Lubāna ezera ieplakas rietumu robežu. Tas deva iespēju kontrolēt Aiviekstes maģistrāli kā galveno ūdensceļu satiksmē ar kaimeiņu apgabaliem un sekmēja krama un dzintara ieguvī, kā arī nostiprināja izveidojušos tālejošo maiņas sakaru sistēmu uz austrumu un ziemeļaustrumu apgabaliem.

8. att. Agrās auklas (1-3) un vēlā neolīta keramikas trauki (4-12) (I. Lozes foto)

TRAUKU MORFOLOĢIJA

Eiņu apmetnes keramikas fragmenti ar sasmalcinātu gliemežvāku piejaukumu māla masai pieder aptuveni 120 traukiem, kurus var iedalīt septiņos galvenajos tipos. Jāatzīmē, ka trauki ir dažādi apdedzināti: 1) ļoti drūpoši; 2) cietāki, ar sasmalcinātajiem gliemežvākiem virspusē un griezumā; 3) bez gliemežvāku piejaukuma, kurš var būt izzudis, trauku apdedzinot. Trauki gatavoti, izmantojot divas tehnikas – U un N. Trauku virsma ir gluda, retāk uz tās

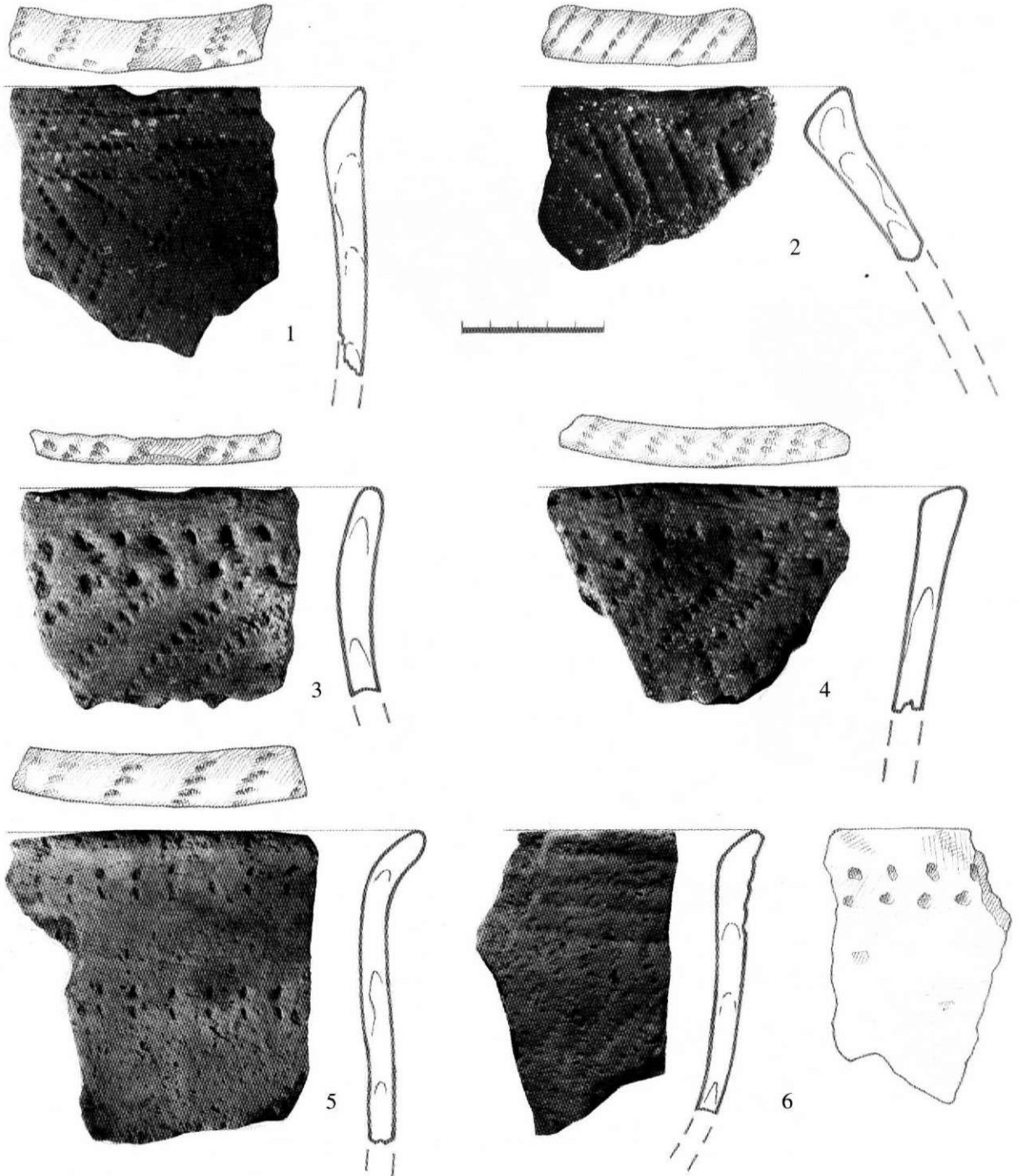
sastopami pseidotekstilie nospiedumi un švīkājumi, kā arī rotējošās auklas pēdas.

Pirmais tips – taisnmalu trauki ar t.s. I veida malu (9. att.: 4). Šie trauki iedalāmi divās grupās pēc sienīņu biezuma:

- biezsieniņu – 1,5–1,8 cm;
- vidēja biezuma sienīņu – 0,7–1,4 cm.

Šos dažāda biezuma sienīņu traukus var klasificēt šādi:

- a) ar taisni nogrieztu augšmalu;
- b) ar augšmalas uzbiezinājumu;

9. att. Vēlā neolīta keramikas trauki (I. Lozes foto)

- c) ar saplāninātu augšmalu;
- d) ar noapaļotu augšmalu.

Otrais tips – taisnmalu trauki ar augšmalas noslīpinājumu uz iekšpusi (9. att.: 1, 6):

- a) vienāda biezuma augšmala ar noslīpinājumu uz iekšpusi;
- b) sabiezināta augšmala ar noslīpinājumu uz iekšpusi un pārkari iekšpusē;
- c) sabiezināta augšmala ar nelielu noapaļotu izvīrījumu uz ārpusi.

Trešais tips – trauki ar S veida kakla profilējumu (9. att.: 3, 5):

- a) ar tikko jūtamam kakla profilējumu un taisni nogrieztu augšmalu;
- b) ar izteiktu kakla profilējumu un augšmalas noapaļojumu.

Ceturtais tips – trauki ar nedaudz sabiezinātu augšmalas izvīrījumu un noapaļotiem pleciem:

- a) ar augšmalas izvīrījumu uz augšu;
- b) ar augšmalas izvīrījumu uz augšu un āru.

Piektais tips – īskakla trauki ar spēcīgu augšmalas atliekumu un lodveida korpusu (9. att.: 2):

- a) ar vienāda biezuma noapaļotu augšmalu;
- b) ar stipri sabiezinātu augšmalu;
- c) ar nelielu augšmalas sabiezinājumu un spēcīgu izvīrījumu uz āru.

Sestais tips – īskakla amforas.

Septītais tips – bļodas un bļodiņas:

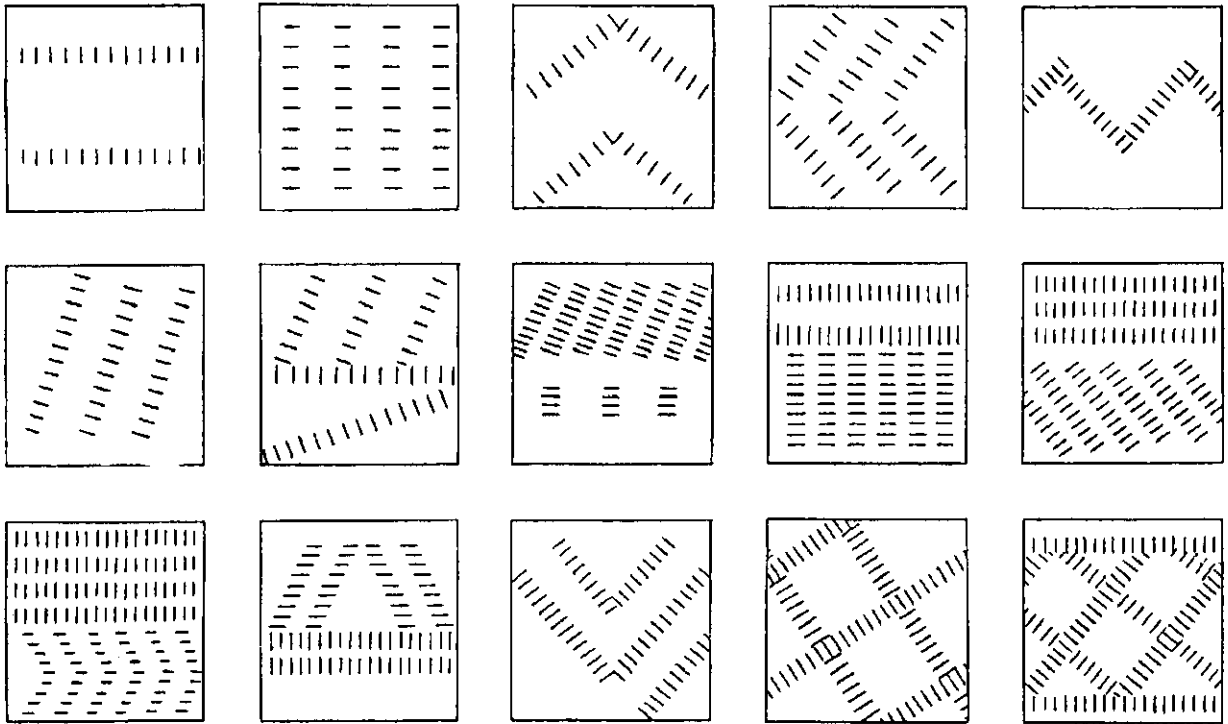
- a) ar sabiezinātu un uz iekšpusi noslīpinātu augšmalu;
- b) ar jūtamam saplāninātu augšmalu.

Atsevišķā grupā izdalāmi plānsieniņu plakanbēna trauki, kuriem ir strikti izteikts C veida profils,

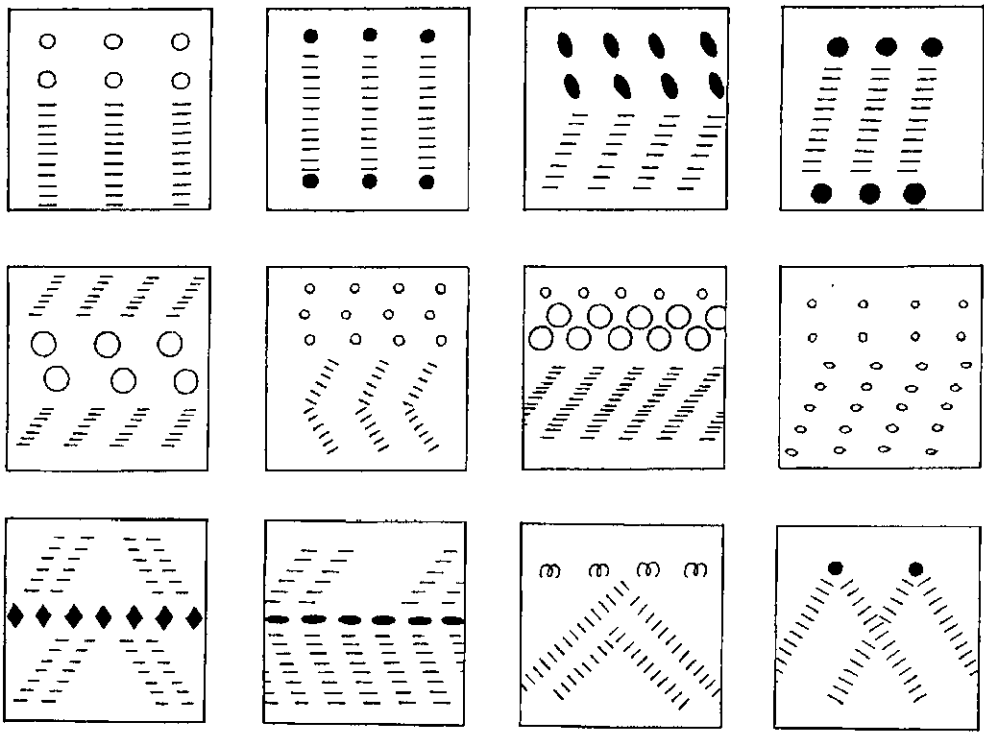
kas liecina par to piederību bļodiņām vai bļodām. Tos rotā sīkzobainas ķemmes veidoti motīvi. Uzma-nību saista arī neliela diametra plānsieniņu trauciņi ar viļņotu virsmu, kuri rotāti ar ļoti blīvu un vēl sīkākām nekā iepriekš aprakstītajai keramikas grupai ķemmītes iespaidumu joslām. Tie piederīgi galda keramikai, kas izmantota, domājams, kādu īpašu produktu pasniegšanai. Šie trauki nav uzskatāmi par miniatūrtrauciņiem, un ar tiem nav spēlējušies bērni, jo to izgatavošanā jūtama ļoti prasmīga keramika roka.

TRAUKU ORNAMENTĒŠANAS SISTĒMA

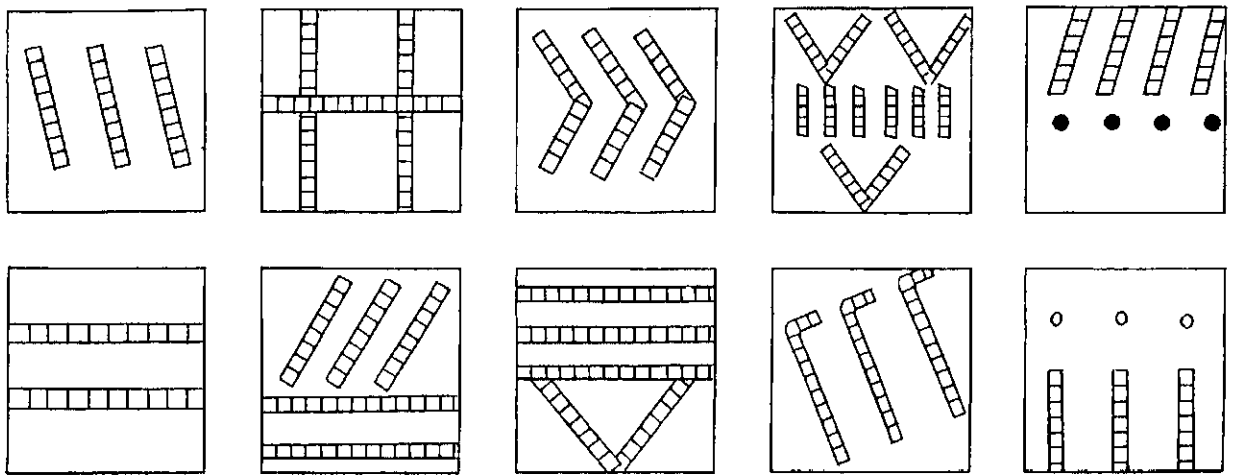
Līdztekus trauku morfoloģiskajām pazīmēm, kuras tika apzīmētas ar lielajiem un mazajiem burtiem, ir veidojama arī otra sistēma, kas atspoguļo trauku ornamenta elementu raksturu un ornamenta motīvu un kompozīciju izvietojuma likumsakarības. Tā ir īpaši nozīmīga pētījumu daļa, jo vēlā neolīta mājokļos, tāpat kā kapu inventāros, atrodas morfoloģiski dažādu tipu trauki, kurus apkopojošos pētījumos ir ērti apvienot arī pēc rotājuma rakstura neatkarīgi no to piederības vienam vai otram trauku tipam. Noslēgtais mājokļa vai kapu komplekss ar morfoloģiski atšķirīgu tipu traukiem un dažādu ornamenta elementu veidotajām kompozīcijām ir monolīta vienība. Nereti keramikas attīstības stadijas tiek izdalītas uz šo abu faktoru rūpīgas uzskaites un salīdzinājuma pamata. Tiek meklētas vai arī noraidītas likumsakarības starp trauku morfoloģiskajiem tipiem un rotājuma sistēmu.

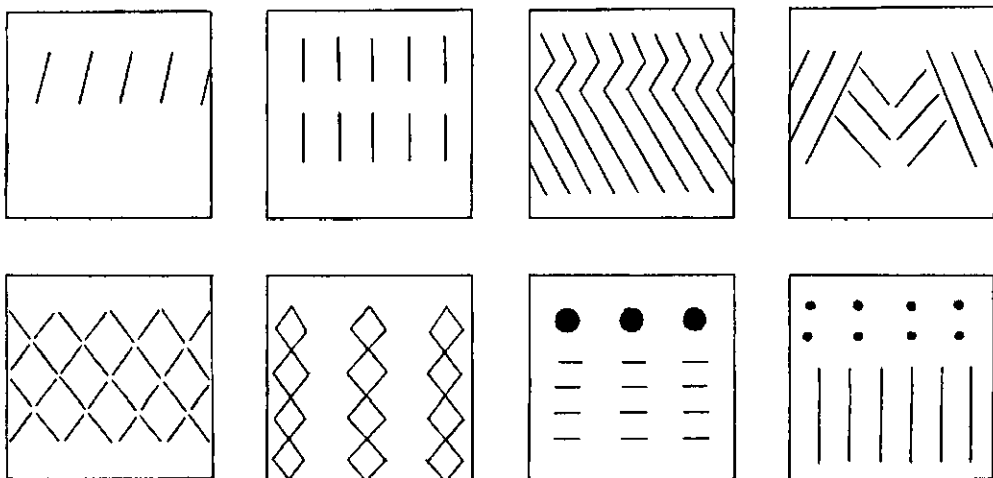
10.a att. Aptūtas auklas iespaidumu motīvi uz keramikas virsmas (A. Ivbules zīmējums)

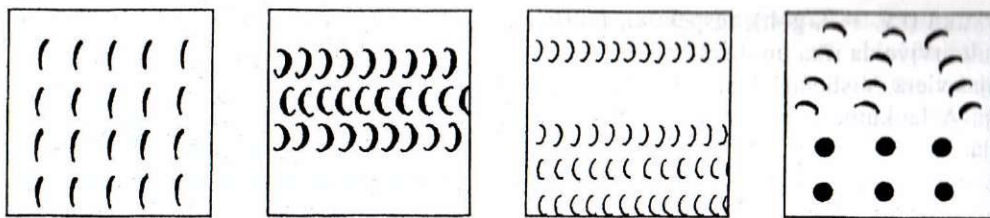
10.b att. Aptītās auklas iespaidumu kombinācija ar bedrīšu rindām uz keramikas virsmas

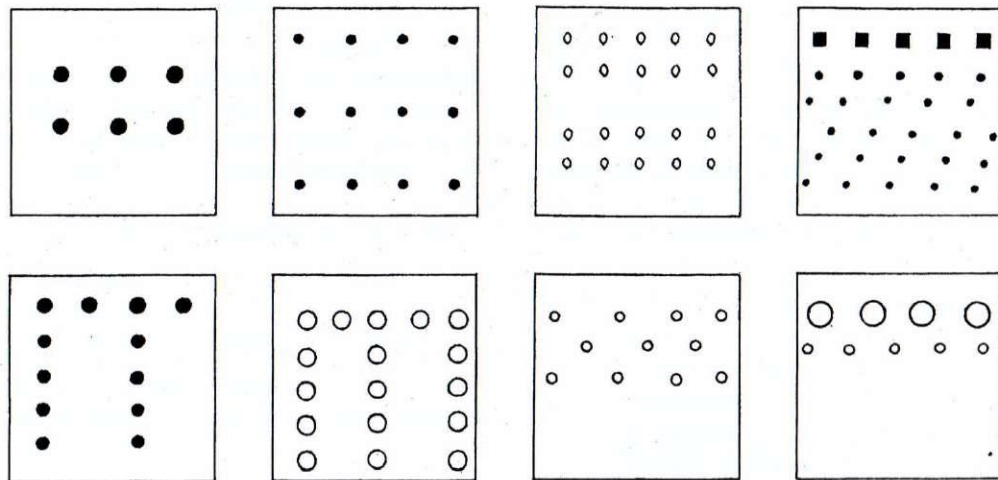
10.c att. Retzobainās ķemmes iespaidumu veidotie motīvi uz keramikas virsmas

10.d att. Līnijveida iegriezumi (1-6) un šo iegriezumu kombinācija ar bedrīšu rindām (7, 8)

10.e att. Nagveida iespaidumu rindas (1-3) un nagveida iespaidumu kombinācija ar bedrīšu rindām (4)

10.f att. Bedrīšu un putnu cauruļkaulu iespaidumu motīvi

Vēlā neolīta keramiku ar gliemežvāku piejaukumu māla masai pēc ornamenta izkārtojuma var sagrupēt šādi:

1. grupā var apvienot traukus ar klājošās auklas vertikāliem nospiedumiem gar augšmalu un virs tiem veidotu ornamentu; šajā gadījumā auklas nospiedumi nav tikai trauka virsmas apstrādes rezultāts, tiem ir arī rotājoša nozīme.

2. grupu raksturo aptītās auklas iespaidumu līnijveida kompozīcijas uz gludas trauku virsmas (Eiņu apmetnes mājokļos fiksēti 15 šo iespaidumu veidoto motīvu varianti; turpmāk uzskaitē bez norādes par piederību Eiņu apmetnei un trauku gludo virsmu) (10.a att.).

3. grupā iekļaujami trauki ar aptītās auklas līnijveida iespaidumu un bedrīšu rindu rotājumu (10.b att.).

4. grupa – vertikāla aptītās auklas iespaidumu rinda, zem kuras izvietotas trīskāršas retzobainas ķemmes iespaidumu rindas.

5. grupa – retzobainas ķemmes horizontāli iespaidumi, reizēm kombinācijā ar reti izvietotu bedrīšu rindām (10.c att.).

6. grupa – dažādi iegriezto līniju motīvi (10.d att.: 1-6).

7. grupa – gan vertikālie garie līnijveida, gan pa vertikāli izkārtotie īsie iegriezumi atrodas zem mazu bedrīšu rindas vai sīku bedrīšu dubultrindas (10.d att.: 7, 8).

8. grupa – īpaši rupja taisnstūrveida zobojuma spiedoga lietojums, veidojot līnijveida motīvus.

9. grupa – nagveida iespaidumi rindā (10.e att.: 1-3).

10. grupa – nagveida iespaidumu rindu kombinācija ar bedrīšu rindām (10.e att.: 4).

11. grupa – bedrīšu un putnu cauruļkaulu iespaidumi (10.f att.).

Par dominējošo ornamenta elementu uzskatāmi aptītās auklas nospiedumi, tiem seko bedrītes, rupjā ķemme, līnijas un nagveida iespaidumi.

Šeit sniegtā klasifikācijas shēma izveidota, ņemot par pamatu dažādu ornamenta elementu lietojumu. Eiņu apmetnes keramikas izgatavotāju veidotais rotājums uz trauku virsmas nav pārbagāts.

Aptītās auklas un ķemmes iespaidumi sakārtoti horizontālās, vertikālās vai arī ieslīpās rindās, reti veidojot rombveida tīklu. Nav vērojams lentveida motīvu lietojums. Dominē aptītās auklas iespaidumu veidotie motīvi. Bedrītes sakārtotas horizontālās rindās.

Kopumā Eiņu apmetnē uzskaitīto ornamenta motīvu skaits uz keramikas ar gliemežvāku piemaisījumu māla masai tuvojas 50 vienībām.

Traukiem bieži rotāta arī augšmalas iekšpuse. Šajos gadījumos izmantoti vai nu trauku ārpusi rotājošie elementi, vai arī pavisam citi.

KERAMIKAS FRAGMENTU TELPISKAIS IZVIETOJUMS

Pētītajā apmetnes teritorijā konstatēts trauku fragmentu samērā blīvs izvietojums senlietu koncentrēšanās vietās. Īpaši tas bija vērojams A laukumā, kur vismazākais keramikas fragmentu skaits atradās

austrumu sektorā (kv. 1–2, g–h), respektīvi, prestiža lietas – dubultcirvjveida rīka un dzintara izejmateriāla lokalizācijas vietā. Vislielākā keramikas fragmentu koncentrācija A laukumā bija tā rietumu pusē 8 m² lielā teritorijā.

B laukumā visvairāk keramikas fragmentu konstatēts ziemeļaustrumu stūrī, vismazāk – smailpieta akmens cirvja fragmenta lokalizācijas vietā un tās tiešā tuvumā.

VĒLĀ NEOLĪTA KULTŪRAS (VNK) LOKĀLĀ VARIANTA NOTEIKŠANA

Aplūkotais Eiņu apmetnes arheoloģiskais materiāls, neskatoties ierobežoto izrakumu laukumu platību, ir devis jaunu stimulu agrāk izdalīto kultūrvienību pārorientācijā. Arī Aboras I, Asnes I un Ičas apmetnes keramika ir skatāma kā VNK piederīga. Tā ir lokāla kultūra, kuras keramika satur kā AKK klasiskā varianta kausu tipus, tā arī vietējos, tikai šai kultūrai raksturīgos trauku tipus, kas gatavoti no māla masas ar sasmalcinātu gliemežvāku piejaukumu.

Novērtējot trauku tipu un ornamenta klasifikācijas shēmas lietderību VNK lokālā varianta noteikšanā konkrētā teritorijā – Lubāna ezera ieplakā, ir atzīmējama visās šī mikroreģiona apmetnēs – Aborā I, Asnē I un Ičā novērojamā aptītās auklas līnijveida motīvu plašā izmantošana trauku ornamentēšanā. Aptītās auklas iespaidumu līnijveida kombinācijas ir visai raksturīga Skandināvijas kaujas cirvju kultūras keramikas pazīme. Jāatgādina, ka Matsa Malmera izdalītajā šīs kultūras J trauku grupā ir ietverti ar līnijveidā sakārtotiem aptītās auklas iespaidumiem rotātie trauki.²⁰ Trauku rotājumā izmantotas arī līkloča līnijas, kas veido lentes.²¹ Šeit sastopami arī Eiņu apmetnes keramikai raksturīgie laužto līniju sakārtojumi, kas veido nenoslēgtas cits citā ieliktu šaurleņķa trīsstūru figūras ar vienu stūri uz leju.²²

Eiņu apmetnes keramikas kompleksā, tāpat kā Aboras I apmetnes kompleksā, vēl ietilpst klājošās jeb rotējošās auklas nospiedumu keramika.²³ Šeit tās virsmu klāj AKK klasiskajam variantam piederīgo kausu iegrieztais skujveida rotājums.

Uzmanība vērsama arī uz nelielu, iegrieztu rombu figūru vertikālu savirknējumu uz kāda trauka sienīgas fragmenta, kuram analogijas ir atrodamas M. Malmera izdalītajā Skandināvijas kaujas cirvju kultūras keramikas J grupā.²⁴ Šeit gan tās veidotas no aptītās auklas iespaidumu līnijām.

Lubāna ezera ieplakas VNK iedzīvotāju tiešo ģenētisko saikni ar šo milzīgo kultūrvienību pasvīturo krama inventārs (īpaši bultu un šķēpu gali, iegarenie sānu kasīkļi), akmens kaujas cirvju fragmenti un akmens dubultcirvjveida rīks, kā arī dzintara piekariņi, kas imitē kaujas cirvja formu. Atgādināsim, ka Aboras I apmetnē ir atrasts 21 kaujas cirvju fragments, kas norāda uz tās iedzīvotāju piederību AKK.

Lubāna ezera ieplakas VNK pārstāv jaunu sociālu sistēmu salīdzinājumā ar vidējā neolīta kultūru. Šai

kultūrai ir cita ideoloģija. Tā izpaužas ne tikai tās bagātā materiālajā kultūrā, bet arī apbedījumu paražās. Tāpēc ir laiks atmetst novecojošos uzskatus par Lubāna ezera ieplakas vēlā neolīta kultūru kā vidējā neolīta kultūras tiešu pēcteci. Šīs ir divas dažādas pasaules, kuras jāprot ne tikai atšķirt, bet arī vērtēt.

APMETNES HRONOLOĢIJA

Eiņu apmetnes absolūtā vecuma un apdzīvotības ilguma noteikšanai diemžēl nav analizēts pietiekams skaits paraugu. Līdz šim ir noteikts divu paraugu radioaktīvā oglekļa vecums, viens no tiem attiecas uz apmetnes apdzīvotības laiku, otrs – uz laika posmu pirms tās apdzīvotības. Pirmais ir koksnes, bet otrais – sapropeļa paraugs.

PARAUGU RADIOAKTĪVĀ OGLEKĻA VECUMS

Nr.	Labora- torijas indekss	Absolū- tais vecums	Kalibrētais vecums, pr. Kr.	Viena sigma, pr. Kr.
1.	LE-751	4000±60	2564, 2541, 2499	2588–2465
2.	TA-2250	4735±60	3599, 3587, 3516	3629–3379

Tāpēc Eiņu apmetnes apdzīvotības ilguma noteikšanai var būt izmantojami Aboras I apmetnes paraugu radioaktīvā oglekļa vecums.²⁵

Eiņu apmetnes apdzīvotības cikls ir bijis atkarīgs no Lubāna ezera ūdens līmeņa svārstībām, kuras, spriežot pēc Gunta Eberharda pētījumiem, ir bijušas sevišķi aktīvas subboreālā klimatiskā perioda otrajā pusē. Analizējot ūdens režīma izmaiņas, G. Eberhards par liktenīgu uzskata ūdens līmeņa paaugstināšanos, kas fiksēts vairāk nekā pirms 3640±70 (TA-396) gadiem Lagažas apmetnes nogulumos turpat Lubāna ezera ieplakā. Šeit konstatēta, iespējams, katastrofāla ūdens līmeņa paaugstināšanās no 90,5 m līdz 91,8 m augstuma atzīmei.²⁶ Tā kā mūsu rīcībā nav citu konkrētu datu, jāpieņem, ka apdzīvotība Eiņu apmetnē ir bijusi pārtraukta jau pirms šīs domājamās katastrofas, kuru varētu fiksēt Aboras I apmetnes galējās apdzīvotības radioaktīvā oglekļa dati – 3870±70 (LE-671) / 3770±60 (TA-394).²⁷

Tomēr Eiņu apmetnei raksturīgs neviendabīgs VNK komplekss, jo tās sākotnējā apdzīvotība ir attiecināma uz klasiskās auklas keramikas laiku, kas datējams ar periodu pirms 4250–4200 gadiem.²⁸ Uz to norāda nelielais, bet visai izteiksmīgais materiāls – kausu fragmenti ar auklas iespaidumu un skujveida iegriezumus rakstu (8. att.: 1, 2).

Eiņu apmetnes keramika ar gliemežvāku piejaukumu māla masai ir vienlaicīga ar zviedru-norvēģu kaujas cirvju kultūras trešā stila keramiku.²⁹ Uz to norāda procentuāli lielais aptītās auklas iespaidumu veidoto ornamenta motīvu skaits uz apskatāmās keramikas virsmas. Skandināvijā kaujas cirvju kultūras J grupas keramika tiek traktēta kā 5. šīs kultūras periodam piederīga.³⁰

Savukārt ķemmes iespiedumu motīvi, kas raksturīgi Eiņu apmetnes keramikai, ir tipiski arī zviedru–norvēģu kaujas cirvju kultūras 4. perioda keramikai.³¹ Kaula ķemmes atradums Skonē Bedinges kapulauka 12. kapa piedevās dod tiešas norādes par tās izmantošanu noteikta perioda keramikas ornamenta veidošanā.³² Zviedrijas lidenajos skeletkapos šo abu grupu keramika (H un J) ir konstatēta vienos un tajos pašos kapu kompleksos.³³

Par Eiņu apmetnes datējošu vienību ir uzskatāms arī akmens smailpieta kaujas cirvja fragments (3. att.: 17). Šī cirvju tipa labākie eksemplāri ir iegūti Vārkavā Daugavpils rajonā un Martilā Somijas austrumu daļā vēl pirms Otrā pasaules kara.³⁴ Tie pieskaitāmi slaidajiem cirvjiem, kuri Skandināvijā ir zināmi kā Vellinga tipam piederīgi.³⁵ Vellinga tipa cirvjus (E: 1)

ar smailpieta cirvjiem vieno ne tikai īpaši izmeklētās slaidās proporcijas, bet arī vienāds šķērsriezums. Iespējams, tieši šī pazīme ir likusi Eduardam Šturmam rakstīt par šo abu cirvju zināmu līdzību, lai gan smailpieta cirvja izcelsmi norādītais autors saista ar Karlovas tipa cirvjiem.³⁶

Ir norādes par Vellinga tipa cirvju atbilstību J grupas keramikai, respektīvi, piederību zviedru–norvēģu kaujas cirvju kultūras 5. periodam.³⁷ Matss Malmers ir norādījis, ka Skandināvijā ir maz kaujas cirvju kultūras radioaktīvā oglekļa datējumu. Tāpēc viņš dod priekšroku dāņu speciālistu veikumam.

Eiņu apmetnes vecums atbilst skandināvu vidējā neolīta beigu posmam, kuru dāņu speciālisti attiecina uz 2000–1900 gadiem pr. Kr. (kal. 2500–2350 g. pr. Kr.).³⁸

ATSAUCES

- ¹ *Loze I.* Arheoloģiskie pētījumi Ičas neolīta apmetnē // LVIŽ. – 1993. – Nr. 3. – 9.–21. lpp.
- ² *Loze I.* Поздний неолит и ранняя бронза Лубанской равнины. – Рига, 1979.
- ³ *Tomāss E.* Pededze, Lubāns un Aiviekste. – Rīga, 1937. – 22. att., 30. lpp., 45. att., 63. lpp. – (Jaunais zinātnieks, nr. 51).
- ⁴ *Nomāls P.* Vidzemes un Latgales purvu apskats. Die Moore Livlands und Lettgallens. – Rīga, 1943. – 224. lpp.
- ⁵ *Kļaviņš J.* Purvi // Lubānas zemienes problēma un tās risinājums. – Rīga, 1974. – 41.–43. lpp.
- ⁶ *Eberhards G.* Ko glabā Lubānas klāni? // Zinātne un Tehnika. – 1988. – Nr. 8. – 18.–20. lpp.
- ⁷ *Курциу А.* Лубанская проблема. – Рига, 1959. – С. 24.
- ⁸ *Lācis A., Loze I., Kalniņa L.* Multidisciplinary Study of the Human Impact at the Eiņi Site, Lubāna Plain, Eastern Latvia // 31st International symposium on Archaeometry, Budapest, 27 April – 1 May 1998: Abstracts. – Budapest, 1998. – P. 15.
- ⁹ Turpat.
- ¹⁰ *Loze I.* Zemkopības ieviešana Latvijas teritorijā (Lubāna ezera baseins) // AE. – Rīga, 1997. – 19. laid. – 24.–41. lpp.
- ¹¹ *Паавер К.* Результаты определения костного материала из стоянки Эйни в 1967 году и заключение по ним. – Тарту, 1968. LU Latvijas vēstures institūta Arheoloģijas nodaļas arhīvs.
- ¹² *Janek L.* Changing Paradigms: Food as a Metaphor for Cultural Identity among Prehistoric Fisher-gatherer-hunter Communities of Northern Europe // Food, Culture and Identity in the Neolithic and Earle Bronze Age / Ed. by Mike Parker Pearson. – BAR International Series, 1117.–2003. – P. 113–123.
- ¹³ *Loze I.* Arheoloģiskie pētījumi Ičas neolīta apmetnē. – 3. att.: 9, 14. lpp.
- ¹⁴ *Loze I.* Some Aspects of Classification of Stone Battle (Boat) Axes Found in Latvia // De temporibus antiquissimis ad honorem Lembit Jaanits. – Tallinn, 2000. – Fig. 51.
- ¹⁵ *Loze I.* Jauns neolīta kapulauks Austrumlatvijā // LZAV. – 1968. – Nr. 4. – 29.–37. lpp.
- ¹⁶ *Taffinder J.* The Allure of the Exotic. The Social Use of Non-local Raw Materials during the Stone Age in Sweden. – Uppsala, 1998. – Fig. 4: 21, p. 109.
- ¹⁷ *Ebert M.* Die baltischen Provinzen: Kurland, Livland, Estland 1913 // Praehistorische Zeitschrift, V. – 1913. – Abb. 4, S. 504, 505.
- ¹⁸ *Edgren T.* Jäkärälä-Gruppen. En västfindk Kulturgrupp under Yngre Stenålder (SMYA 64). – Helsingfors, 1966. – Fig. 58, S. 125.
- ¹⁹ *Панкрушев Г.* Мезолит и неолит Карелии. 2. Неолит. – Ленинград, 1978. – Рис. 3: 5.
- ²⁰ *Malmer M. P.* Jungneolitische Studien. – Stockholm, 1962. – S. 29–32. – (Acta Archaeologica Lundensia. Series in 8°, no. 2); *Malmer M. P.* The Neolithic of South Sweden. TRB, GRK and STR. – Stockholm, 2003. – Fig. 50: 3, 51: 3.
- ²¹ *Malmer M. P.* Jungneolitische Studien. – Abb. 14, S. 30.
- ²² Turpat. – Abb. 14: J 2, S. 30.
- ²³ *Loze I.* Auklas keramikas pētniecības aspekti Latvijā // AE. – 2003. – 21. laid. – 86.–94. lpp.
- ²⁴ *Malmer M. P.* Jungneolitische Studien. – Abb. 14: J 1, S. 30.
- ²⁵ *Loze I.* Auklas keramikas pētniecības aspekti Latvijā. – 82. lpp.
- ²⁶ *Eberhards G.* Ko glabā Lubāna klāni? – 2. att., 19. lpp.; *Loze I.* The Lubāns, North Belorussian and Sagara Cultures as an Eastern Phenomenon of an Eneolithic Culture Unit // The Northeast Frontier of Bell Beakers. – Oxford, 2003. – Table 1, p. 125. – (BAR International Series; 1155).
- ²⁷ *Loze I.* Auklas keramikas pētniecības aspekti Latvijā. – 82. lpp.
- ²⁸ *Loze I.* Agrā auklas keramika Latvijas teritorijā // LZAV. A daļa. – 1994. – Nr. 11/12. – 9.–15. lpp.; *Loze I.* Agrais akmens kaujas (laivas) cirvis: tipoloģija un izplatība Latvijas teritorijā // LZAV. – 1996. – Nr. 2. – 28.–37. lpp.
- ²⁹ *Malmer M. P.* Jungneolitische Studien. – S. 62.
- ³⁰ Turpat. – 89. lpp.
- ³¹ Turpat. – 180. lpp.

³² Turpat. – 56. att.: N, 171. lpp.; 60. att.: 1, 175. lpp.

³³ Turpat. – 135. lpp.

³⁴ Loze I. Some Aspects .. – Fig. 5: 1, 2, p. 134–144.

³⁵ Malmer M. P. Jungneolithische Studien. – Abb. 80: 3, P. 276, 277.

³⁶ Šturms E. Die Steinzeitliche Kulturen des Baltikums // Antiquitas. – Bonn, 1970. – S. 192.

³⁷ Malmer M. P. The Neolithic of South Sweden .. – Fig. 96.

³⁸ Malmer M. P. Chronological Introduction to a Paper on "the Battle-Axe and Beaker Cultures from an ethno-archaeological point of view" // Die kontinental-europäischen Gruppen der Kultur mit Schnurkeramik. Die Chronologie der Regionalen Gruppen. – Freiburg, 1991. – S. 86–88; Nielsen P. O. The Neolithic // Digging into the Past. 25 Years of Archaeology of Denmark. – Aarhus, 1993. – P. 85.

Ilze Loze

LATE NEOLITHIC SETTLEMENT EIŅI

Summary

Eiņi settlement is one of the five Late Neolithic settlements found in the basin of Latvia's biggest Lake Lubāns. Its materials have not seen sufficiently complete publication. The site was found in 1965 during archaeological identification works carried out after the improvement of the land amelioration system north of relic Lake Eiņi in the forest zone of Lubāns wetland covering an area of 10 000 ha. The site was localised in the territory of the Lubāns Marshy Meadows Forestry, far from inhabited localities. The settlement is now situated in the immediate vicinity of the River Abaine, a left-bank tributary of the River Aiviekste (Fig. 1). According to the opinion of specialists, including Professor Guntis Eberhards, who has made the geological-geomorphological section of the site, it was situated on an island or a peninsula in the territory of the ancient aquatorium of Lake Lubāns.

In 1966 and 1967, archaeological excavations were carried out in the densely populated central part of the site covering an area of 60 m², where there were two dwelling-sites. The finds included 382 artefacts and 2850 fragments of pottery.

The site has undergone multidisciplinary research. Making use of radio location zoning, Agris Lācis, a specialist of the Latvian State Geological Service, has established the mineral soil profile of the settlement, geological drill holes were made and 170 palynologic samples were collected from the settlement and outside its territory. Laima Kalniņa, a palynologist of the Faculty of Geography, Latvian State University (now University of Latvia), has made two spore-pollen analysis and has also determined anthropogenous indicators and the appearance of cereals in this locality.

The game fauna, which was established by Academician Kalju Paavere from the Institute of Zoology of the Estonian Academy of Sciences, included wild boar, elk, stag, roe, aurochs, beaver, and others. Evidence has also been found that the inhabitants of the site were familiar with cattle-breeding, too (bones of one animal were found). Consisting of pike, crucian, tench, perch, sheat fish,

pike-perch, and others, ichthyofauna has been dealt with in a special study on the Stone Age fish of the Lake Lubāns depression, made and evaluated by Jānis Sloka.

The inventory of the site is characteristic of the Cord Ware Culture. Proof to this may be flint inventory (arrow- and spearheads, scrapers and knives) (Fig. 2), a fragment of a stone axe with pointed butt, and a two-blade axe-shaped stone tool (Fig. 3: 17). Bone and amber ware – pendants and discs – have forms typical of Late Neolithic (Figs 5: 3–5; 7: 2, 21). Finds obtained at the dwellings also included two wooden objects used in everyday life (Fig. 4).

The site has representations of the early CWC (Fig. 8: 1–3), as well as of the late flat-bottomed pottery of another culture. In contrast to the early CWC, the latter is characteristic of clay mass with granulated sea-shells. The site offers both the fragments of big pots and of goblets, amphora-type vessels, amphorae, jugs and different bowls, as well as the fragments of small bowls. Thin-wall pottery has been singled out in a separate group (Fig. 9).

Pottery can also be classified as to the character of ornamentation (Fig. 10a–f). The late pottery is decorated with wound cord and comb motifs, as well as with incisions. The ornament of this pottery is close to that belonging to Scandinavian Battle Axe Culture of group J (Malmer 1962, 2003). This gives evidence to the use of several common ornamentation motifs on a larger territory of the lands of the Baltic basin. Besides, the stone battle axe and the two-blade axe-shaped tool are of Nordic character.

The remnants of discovered dwellings are located in the central part of the site. Judging from the hunting tools and instruments of everyday use left there, as well as prestige objects, the place was inhabited by well-to-do people.

The settlement is dated with a later CWC period, and it was inhabited 4000±60 (LE-751) years ago. Eiņi, as well as Abora I, Asne I, Iča and Lagaža sites are by now the only Late Neolithic settlements not

only in the depression of Lake Lubāns, but also in the entire territory of Latvia with the early and late, respectively local, LNC pottery. Fragments of stone battle-axes have been found in each of the above sites, the total number of them exceeds 23. These materials are at the basis of the LNC research in Latvia, and therefore they need to be summarised and published in an accessible language.

Being one of the largest in Europe, the depression-wetland of Lake Lubāns is the region, which deserves special protection, since the initial works of archaeological identification carried out there during the wide-scale amelioration and building and changing its microclimate allowed to discover 25 new settlements.

FIGURE CAPTIONS

- Fig. 1.* Topographic map of the Late Neolithic settlement Eiņi. Surveyed by Andris Caune
- Fig. 2.* Flint artefacts: 1-5, 12-15, 17-20 - arrow- and spearheads; 16 - slate arrowhead; 6-11 - drills; 21-26 - knives; 27-69 - scrapers
- Fig. 3.* Slate chisels: 1-15, 16 - stone axe-shaped artefacts; 17 - fragment of a stone battle-axe; 18-24 - sandstone plates and their fragments
- Fig. 4.* Wooden artefacts: 1 - blade of a mattock; 2 - artefact with side cutting of working edge
- Fig. 5.* Bone artefacts: 1-2 - fragments of figurines; 3-5 - discs; 6-7 - tubular beads of bird bones; 8-25, 30, 33, 35, 36, 41 - arrow- and spearheads and their fragments; 26-29, 40 - knives; 31 - antler with cuttings, 32, 34, 39 - chisel-shaped artefacts, 37 - bone artefact, 38 - awl
- Fig. 6.* Bone implements: knives (1-19) and daggers (20-23)
- Fig. 7.* Amber jewelry: 1 - oval disc-shaped pendant; 2 - drop-shaped pendant; 3 - bird figurine; 4 - fragment of a ring; 5-7 - cylindrical beads; 8-13 - bottom-shaped beads; 14-20, 22-28 - irregular bead pendants; 21 - tooth-shaped pendant with side drillings
- Fig. 8.* The Early CWC (1-3) and Late Neolithic ware fragments (4-12) from Eiņi settlement
- Fig. 9.* The Late Neolithic ware fragments (1-6) from Eiņi settlement
- Fig. 10a.* Ornament motives of wound cord on the surface of pottery
- Fig. 10b.* Ornament motives of wound cord and rows of pits on the surface of pottery
- Fig. 10c.* Ornament motives of spare-tooth combs on the surface of pottery
- Fig. 10d.* Ornament motives of incised lines (1-6) and combinations of incised lines with rows of pits
- Fig. 10e.* Ornament motives of nail-shaped impressions and combinations of nail-shaped impressions with rows of pits
- Fig. 10f.* Ornament motives of pits and impressions of bird tubular bones

Andrejs Vasks

BRONZAS APSTRĀDES CENTRI UN BRONZAS PRIEKŠMETI SABIEDRISKO ATTIECĪBU SISTĒMĀ AGRO METĀLU PERIODĀ LATVIJAS TERITORIJĀ

Jaunu materiālu un jaunu tehnoloģiju parādīšanās, to apgūšana izraisa pārmaiņas ne vien cilvēku ikdienas praktiskajā darbībā, bet arī cilvēku attiecībās, respektīvi, sociālajā sfērā. Katrā aizvēstures laikmetā tika apstrādāti materiāli, kuru ierobežotā pieejamība piešķīra tiem īpašu nozīmi. Agro metālu periodā (1800.–1. g. pr. Kr.), t.i., bronzas un senākajā dzelzs laikmetā, šāds jauns materiāls un jauna tehnoloģija bija bronza un tās apstrāde (perioda beigu posmā parādījās arī dzelzs, taču tas ir atsevišķs jautājums, kas te netiks tuvāk aplūkots). Bronzas laikmeta bronzas priekšmeti mūsu arheoloģiskajā literatūrā ir aplūkoti samērā plaši, galveno uzmanību pievēršot to tipoloģijai, hronoloģijai un maiņas sakaru raksturošanai.¹ Šis raksts veltīts mazāk aplūkotajiem jautājumiem, kas saistīti ar bronzas priekšmetu izgatavošanu un izmantošanu sociālo attiecību kontekstā.

SENĀKĀS LIECĪBAS PAR BRONZAS APSTRĀDI

Stingri ņemot, pirmie metāla priekšmeti Latvijas teritorijā parādījās vēl ilgi pirms metālu laikmeta sākuma. Šie paši senākie metāla darinājumi ir divi ar zaļganu patīnu klāti, domājams, vara riņķīši Zvejnieku kapulauka 277. kapā, kura radioaktīvā oglekļa datējums ir 5545 ± 65 gadi,² tātad agrā neolīta pašas beigas vai vidējā neolīta sākums. Minētajā kapā vēl bija dzintara riņķi, krelles un piekariņi, kā arī no raga izgriezta aļņa galvas skulptūriņa – zižļa uzgalis. Bez tam mirušā sejai apkārt bija aplikti zilie māli, kam piejaukts sarkanais okers, bet zem galvas bija zilo mālu klājums.³ Gan bagātās piedevas, īpaši zižļa uzgalis, gan mālu aplikums sejai norāda uz apbedītās personas īpašo stāvokli, ko vēl vairāk pastiprina tam laikam eksotisko metāla riņķu klātbūtne. Te jāpiezīmē, ka arī citviet Ziemeļeiropā, piemēram, Dānijā, pirmie vara priekšmeti parādījās jau 4. gadu tūkstoši pr. Kr., kur tos uzskata par ievestiem no eneolītiskās Centrālās un Dienvidu Eiropas.⁴ Tomēr vēl pagāja daudzi gadsimti bez jebkādam vietējās metālapstrādes pazīmēm.

Senākās liecības par bronzas kausēšanu Latvijā ir iegūtas Lagažas apmetnē Lubāna līdzenumā. Tur

A izrakumu laukumā starp pavarda akmeņiem atrada fragmentus no vismaz četriem māla tīģeļiem.⁵ Pie viena bija metāla piliena paliekas, un veiktā analīze rādīja, ka tā ir bronza ar 3% alvas piejaukuma.⁶ Ilze Loze apmetni datē ar 2. gadu tūkstoša pr. Kr. otro un trešo ceturksni, tātad ar agro bronzas laikmetu.⁷ Aptuveni uz to pašu vai pat nedaudz agrāku laiku attiecas Kretonas (*Kretuona*) I C apmetnē Austrumlietuvā atrastā akmens divpusīgā lejamveidnē un māla tīģeļu fragmenti.⁸ Apmetne apdzīvota laikā no 2000. līdz 1700. gadam pr. Kr.⁹ Pēc topogrāfiskā novietojuma gan Lagažas, gan Kretonas I C apmetne atrodas mednieku–zvejnieku apmetnēm raksturīgā vietā – ezera piekrastē pie tajā ietekošām upītēm. Lagažas apmetne izvietota uz divu upīšu satekā izveidotās zemesmēles. No atklātās puses apmetni sargāja dubulta stāvkoku aizsargsiena.¹⁰ Kretonas I C apmetne atradās starp divām Kretonas ezerā ietekošām upītēm – tātad it kā uz salas.¹¹ Kaut arī šajā apmetnē netika konstatētas nocietinājumu paliekas, tomēr tās novietojums grūti pieejamā vietā norāda uz drošības faktora nozīmi dzīvesvietas izvēlē. Abu apmetņu saimniecībā dominēja medības un zveja. Lai gan bija pazīstami arī mājlopi, iztikas līdzekļu nodrošinājumā tiem acimredzot nebija liela nozīme. Lagažas apmetnē no visiem dzīvnieku kauliem tikai 1,9% piederēja mājlopiem.¹² Kretonas I C apmetnē mājlopu kaulu bija vairāk – gandrīz 10%,¹³ taču šai apmetnei tik un tā raksturīga piesavinotā saimniecība.

Gan Lagaža, gan Kretonas apmetne atradās neolīta posmam relatīvi blīvi apdzīvotos mikrorajonos, kur vēlajā neolītā pastāvēja virkne citu apmetņu. Šādas apmetņu aglomerācijas jeb apdzīvotības centri varēja veidoties tikai mednieku–zvejnieku–vācēju saimniecībai vispiemērotākajās vietās – vairāku ekoloģisko zonu saskares rajonos (ezeri un ietekošās upītes kā zvejas vietas, ezeru piekrastes kā ūdensputnu uzturēšanās vietas, apkārtējie mežu masīvi ar medījuma zvēru resursiem). Šie apdzīvotības centri kļuva arī par sakaru ceļu krustpunktiem. Sakaru ceļiem bija liela nozīme ne vien dažāda veida sociālo kontaktu uzturēšanā starp tuvākiem un tālākiem kaimiņiem, bet arī jaunu materiālu un darba paņēmienu izplatībā. Īpaši

tas izpaudās sakaru ceļu krustpunktu rajonos, kāds bija, piemēram, Lubāna līdzenums. Tieši šeit atklāta senākā keramika (Osas, Zvidzes apmetne), senākās lopkopības pazīmes (Zvidzes apmetne). Piltuvkausu kultūrai raksturīgās keramikas atradumi un Baltijas jūras dzintara apstrāde Lubāna ieplakas apmetnēs tāpat norāda uz jau neolītā iedibinātiem stabiliem tālsakariem. Šādā kontekstā bronzas apstrādes parādīšanās Lubāna ezera ieplakā ir gandrīz vai likumsakarīga. Atradumi Lagažas apmetnē tāpat apliecina ne vien pašu bronzas pazīšanas faktu, bet arī prasmi šo metālu apstrādāt jau agrajā bronzas laikmetā. Arheoloģiskie materiāli pagaidām tomēr vēl nepietiekami, lai spriestu par metālapstrādes lomu apmetnes iedzīvotāju dzīvē šajā laikā. Ievērojami vairāk šādu materiālu ir par vēlā bronzas laikmetu.

Lagažas, Kretonas I C un citas vēlā neolīta un agrā bronzas laikmeta apmetnes un tur iegūtie arheoloģiskie materiāli atspoguļo mednieku–zvejnieku apdzīvotības centru uzplaukuma beigu fāzi. Jau vēlajā neolītā apdzīvoto vietu, resp., apmetņu skaits sāka samazināties. Uzskatāmi to rāda Lubāna ezera ieplakas apmetņu skaita izmaiņas akmens laikmeta dažādajos posmos. Mezolītā Lubāna ieplakā bija trīs apmetnes, agrajā neolītā – piecas, bet vidējā neolītā tur jau bija 22 (!) apmetnes. Tiesa, ne visas šīs vidējā neolīta dzīvesvietas uzskatāmas par pastāvīgi un ilgstoši apdzīvotām bāzes apmetnēm. Pēc šo apmetņu pētnieces I. Lozes domām, daļa no tām (Abora 2, Abaine 1) bija apdzīvota īslaicīgi, iespējams, sezonāli. Turpretim vēlajā neolītā Lubāna ieplakā apdzīvotas vietas bija tikai septiņas apmetnes.¹⁴ Aptuveni tāds pats apmetņu skaits saglabājās agrajā bronzas laikmetā. Tomēr, lai gan apdzīvoto vietu skaits Lubāna ieplakā bija ievērojami samazinājies, agrākie sakaru ceļi turpināja funkcionēt arī jaunajos apstākļos. Liecība tam ir jau pieminētās bronzas apstrādes tehnoloģijas izplatīšanās.

Iemesli šādam apdzīvoto vietu, tāpat arī iedzīvotāju skaita samazinājumam Lubāna ieplakā vēlajā neolītā acīmredzot jāmeklē apkārtējās vides un saimnieciskās stratēģijas izmaiņās. Vēlais neolīts un agrais bronzas laikmets atbilst subboreālā klimata otrajai pusei (SB₂), kad bija raksturīgs samērā sauss un vēss klimats. Vēlā neolīta raksturīgākā pazīme Austrumbaltijā bija auklas keramikas un laivascirvju (AKLC) kultūras izplatīšanās. To raksturo jaunas iezīmes materiālajā kultūrā (auklas keramika, pulēti akmens kaujas cirvji, biežpieta ķīļveida cirvji) un apbedīšanas tradīcijās. Uzskata, ka šīs kultūras pārstāvju saimniecība atšķīrās no tradicionālās, gadu tūkstošiem piekoptās mednieku–zvejnieku–vācēju saimniecības un vairāk bija vērsta uz lopkopību un zemkopību. Konkrētu datu par AKLC kultūras cilšu saimniecību joprojām ir ļoti maz, tāpēc šo nozaru loma ir neskaidra. Ar šo kultūru saistītie atradumi – atsevišķi apbedījumi, dažas apmetnes, bet it īpaši pulētie laivascirvji tomēr rāda, ka AKLC kultūras pārstāvji uzturējās no mednieku–zvejnieku kopienām atšķirīgos ģeogrāfiskos rajonos – upju senlejās, morēnu paugurainēs, resp., vietās, kas poten-

ciāli bija piemērotas lopkopības un zemkopības tālākai attīstībai. Faktiski tas ir vienīgais acīmredzams norādījums par AKLC kultūras pārstāvju iespējamo pievēršanos ražojošajai saimniecībai. Zināmā mērā to apstiprina palinoloģiskie pētījumi Abavas ielejā. Drubazu ģeoloģiskajā griezumā veģetācijas putekšņu un sporu diagrammā subboreālā klimata otrajā pusē (kas atbilst vēlajam neolītam) vērojams ruderālo augu maksimums, kultūraugu parādīšanās un pļavu–ganību augu putekšņu procentuālais pieaugums.¹⁵

Hipotētiski var pieņemt, ka vēlajā neolītā izveidojās situācija, kad līdztekus pastāvēja divi iztikas stratēģijas modeļi – viens agrākais, arheoloģiskajos materiālos labi atspoguļotais medību, zvejas un augu vākšanas modelis un otrs jaunais, kurā bez medībām sava nozīme, diemžēl pagaidām tuvāk nenosakāma, bija lopkopībai un zemkopībai. Katrs no šiem modeļiem funkcionēja savām saimnieciskajām prioritātēm piemērotā ekoloģiskajā vidē.¹⁶ Vēlajā neolītā jaunais saimniecības modelis, spriežot pēc akmens laivascirvju un dažiem citiem atradumiem, bija saistīts ar morēnu paugurainēm un upju senlejām. Agrajā bronzas laikmetā (1800.–1100. g. pr. Kr.) uz šīm pašām teritorijām norāda uzkalniņu kapulauku izvietojums, bronzas priekšmetu savrupatradumi, bet it īpaši vienkāršo akmens darba cirvju izplatība.¹⁷ Diemžēl šajos rajonos pagaidām ir ļoti maz datu par dzīvesvietām, tāpēc saimniecība, tai skaitā arī bronzas apstrāde nav tuvāk raksturojama. Ievērojot to, ka savrupatradumiem agrā bronzas laikmeta bronzas priekšmetiem ir raksturīgas Austrumbaltijai tipiskās formas, ir pamats uzskatīt, ka tie ir izgatavoti uz vietas. Acīmredzot dzīvesvietas ir bijušas nelielas atsevišķu saimju atklāta tipa lauka apmetnes, kuru iemītnieki nodarbojās ar lopkopību un līdumu zemkopību. Šo apmetņu identifikāciju apgrūtinā tas, ka tās atradās vietās, kuras jaunākajos laikos intensīvi izmantotas lauksaimniecībā, tāpēc apmetņu kultūrlānis, arot zemi, ir izpostīts un grūti konstatējams.

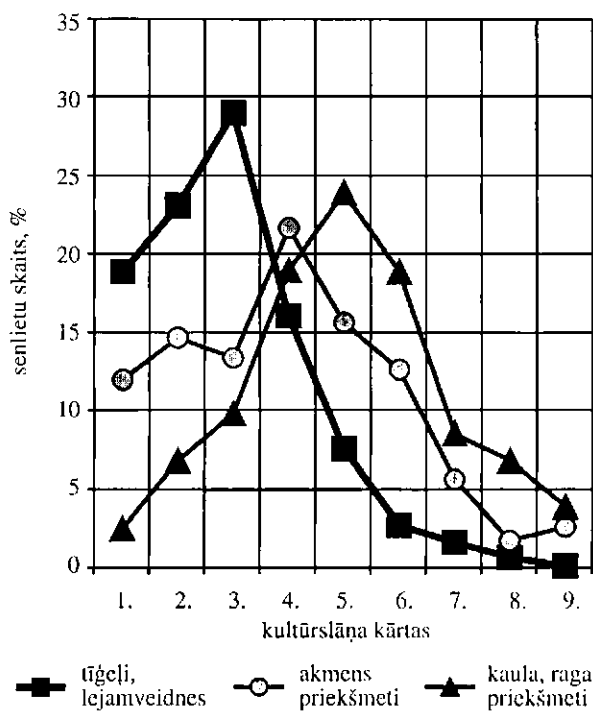
BRONZA VĒLAJĀ BRONZAS UN SENĀKAJĀ DZELZS LAIKMETĀ

Daudz vairāk materiālu par bronzas apstrādi ir vēlajā bronzas (1100.–500. g. pr. Kr.) un senākajā dzelzs laikmetā (500.–1. g. pr. Kr.). Šajā laikā līdztekus jau esošajām atklātajām lauka apmetnēm rodas jauna tipa dzīvesvietas. Tās tika iekārtotas grūtāk pieejamās reljefa vietās – upju sateku zemesmēlēs, uz savrup stāvošiem kalniem, kalnu kaupru galos. To izbūvē svarīga loma bija mākslīgi celtajiem nocietinājumiem. Jaunā tipa dzīvesvietas jeb pilskalni dabā ir samērā viegli konstatējami, tāpēc to ir reģistrēti ievērojami vairāk nekā atklāto lauka apmetņu un tās ir arī plašāk pētītas. Latvijas teritorijā ir zināmi apmēram 100 pilskalni, kas izveidojušies vēlajā bronzas un senākajā dzelzs laikmetā (tiesa, vairumā gadījumu minētā hronoloģija balstīta tikai uz savrupatradumiem – akmens priekšmetiem, švīkātās keramikas lauskām).

Līdz šim plašākie agro pilskalnu izrakumi notikuši Daugavas baseina teritorijā, īpaši Daugavas lejteces rajonā. Daugavas baseinā izrakumi veikti 21 vēlā bronzas – senākā dzelzs laikmeta pilskalnā. No tiem četrus (Ķivutkalns, Vīnakalns, Mūkukalns, Brikuļi) izpētīja pilnībā. 11 pilskalnus bez šim laikam raksturīgiem akmens, kaula un raga priekšmetiem atrada arī bronzas apstrādes piederumus – tīģeļu un lejamveidņu lauskas. Īpaši šai ziņā izceļas divi pilskalni – Ķivutkalns Doles salā un Brikuļu pilskalns Īdeņos pie Lubāna ezera. Tā kā bronzas apstrādes identifikācijai agro metālu perioda dzīvesvietās kalpo tur atrastie tīģeļu un lejamveidņu fragmenti, jānorāda uz dažām grūtībām šī kritērija izmantošanā. Ja konkrētā dzīvesvieta respektīvi pilskalns apdzīvots tikai agro metālu periodā, tad tur atrasto tīģeļu un lejamveidņu piederība šim laikmetam šaubas neizraisa (tādi ir pilskalni Ķivutkalnā, Vīnakalnā, Kļauģukalnā). Ja turpretim pilskalns apdzīvots gan agro metālu periodā, gan arī vēlāk, rodas grūtības, nosakot atsevišķu sīkāku tīģeļu fragmentu piederību vienam vai otram laikmetam. Lejamveidnes, kas lietotas bronzas riņķu atliešanai, ir tipiska agro metālu laikmeta pazīme, kas sekojošajiem dzelzs laikmeta posmiem nav raksturīga, bet sarežģītāk ir ar bronzas kausējamo tīģeļu fragmentiem. Kā zināms pēc atradumiem tīra kompleksa agro metālu perioda pilskalnus, šim laikmetam raksturīgi bļodveida tīģeļi ar platu mutes atvērumu un samērā biežām sienām (1–3 cm). Kopš agrā dzelzs laikmeta raksturīgi kļūst cilindriskas, bumbierveida vai smaildibena formas tīģeļi ar plānākām sienām. Gadījumos, kad agro metālu periodā un sekojošajā dzelzs laikmetā apdzīvotajos pilskalnus atrastie tīģeļu fragmenti ir tik sīki, ka to forma nav tuvāk nosakāma, to pieskaitīšana noteiktam hronoloģiskam periodam ir problemātiska. Sevišķa nozīme šim apstāklim ir gadījumos (piemēram, Augšzemē), kad pilskalnā vai apmetnē izrakumi nav notikuši, bet savrupatradumu vākumos sīks tīģeļa fragments iegūts kopā ar plaša hronoloģiskā diapazona keramiku (piemēram, švīkato, gludo, apmesto u.c.).

Ķivutkalns pārejo vēlā bronzas – senākā dzelzs laikmeta pilskalnu vidū ieņem īpašu vietu gan pēc celtniecības resp. aizsardzības sistēmas palieku apjoma un rakstura, gan pēc atrasto senlietu skaita (2700 vienību). Pilskalna izrakumu autors Jānis Graudonis pētījumu rezultātus ir apkopojis plašā monogrāfijā,¹⁸ tāpēc šeit aplūkošu tikai ar bronzas apstrādi saistītās liecības, lai gūtu plašāku ieskatu par šīs nozares vietu Ķivutkalnā dzīvojušās ļaužu kopienas dzīvē.

Tīģeļu un lejamveidņu stratigrāfija Ķivutkalnā. No visām 2094 Ķivutkalnā atrastajām senlietām 702 jeb 33,5% bija māla tīģeļu un lejamveidņu fragmenti.¹⁹ Pilskalna kultūrslānī, kura biezums bija 1,6–2 m (nogāžu rajonā pat 3 m), šīs senlietas tika atrastas visās kultūrslāņa kārtās – no visdziļākās, resp., vissenākās, 9. kārtas līdz pat virsējai – visjaunākajai 1. kārtai. Tomēr šo atradumu daudzums dažādajās kārtās bija atšķirīgs. Kultūrslāņa apakšējā daļā (5.–9. kārtā) atrada tikai 12,5% no visiem tīģeļu un lejamveidņu fragmen-

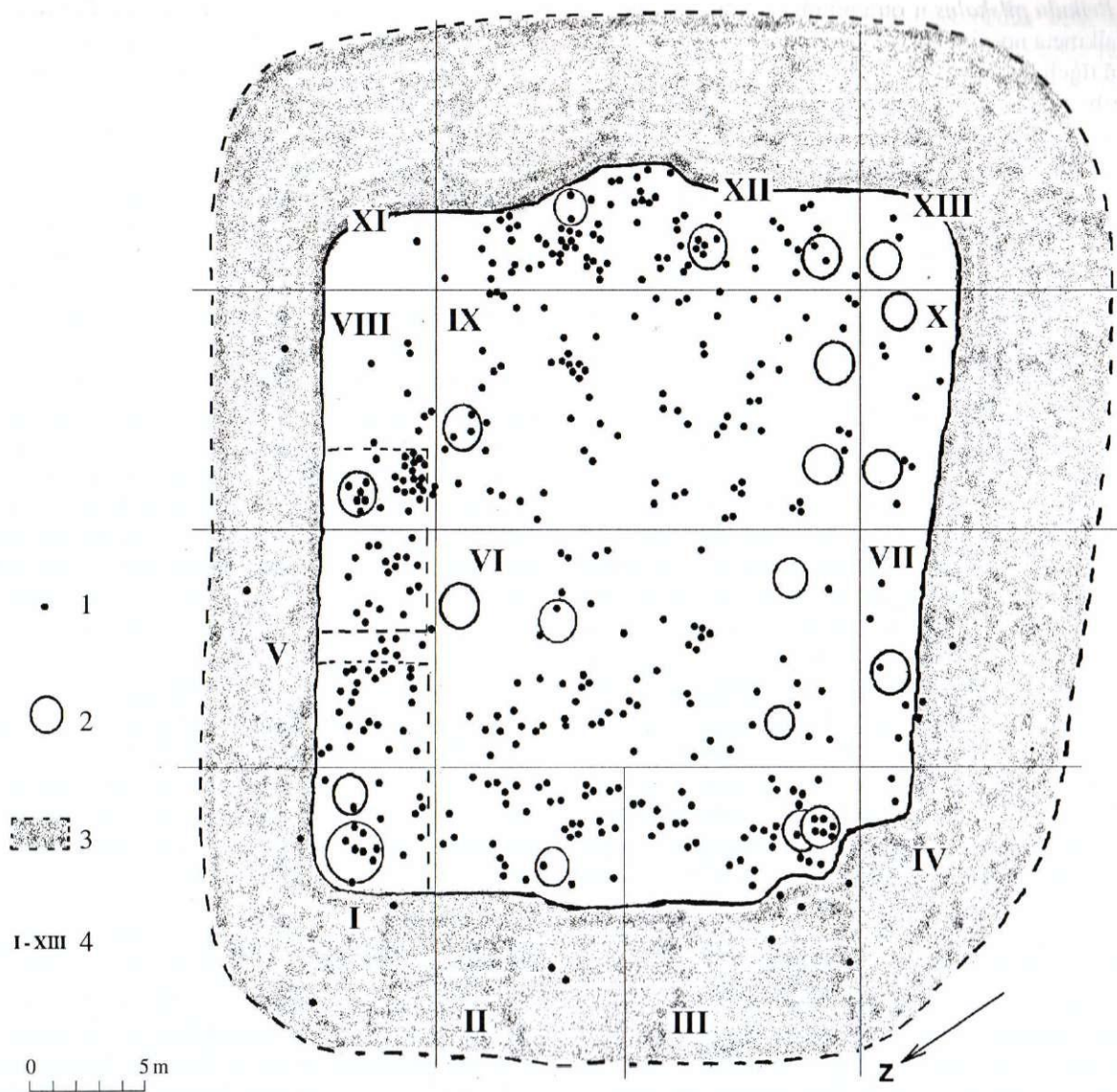

1. att. Ķivutkalna senlietu stratigrāfija

tiem. Lielākā šo atradumu daļa (87,5%) koncentrējās kultūrslāņa augšējās kārtās (1.–4. kārtā), īpaši 2. un 3. kārtā (52%). Šādu tīģeļu un lejamveidņu stratigrāfiju var skaidrot divējādi. Pirmkārt, tas var liecināt par pilskalna iedzīvotāju lielāku skaitu un intensīvu saimniecisko darbību pilskalna apdzīvotības vēlākajā posmā, t.i., laikā, kad izveidojās kultūrslāņa augšējā daļa (1.–4. kārtā). Taču tādā gadījumā šajā kultūrslāņa daļā koncentrētos arī citu – kaula, raga un akmens senlietu lielākā daļa. Šo atradumu stratigrāfiskā analīze liecināja, ka to vairums atrasts kultūrslāņa vidusdaļā, t.i., 3.–6. kārtā (1. att.). To ievērojot, ticamāks šķiet cits skaidrojums, proti, tīģeļu un lejamveidņu īpatsvara pieaugums kopējā senlietu klāstā kultūrslāņa 1.–4. kārtā liecina par pastiprinātu pievēršanos bronzas apstrādei, resp., par pilskalna iedzīvotāju specializāciju šajā nozarē.

Saskaņā ar J. Graudona sniegtajiem Ķivutkalna kultūrslāņa atsevišķo kārtu datējumiem 1.–3. kārtā attiecas uz 1. gadsimtu pirms Kristus (5.–1. gs. pr. Kr.), 4.–6. kārtā datējama ar 8.–6. gs. pr. Kr., bet kultūrslāņa 7.–9. kārtā – ar 10.–9. gs. pr. Kr.²⁰ Ievērojot šos datus, bronzas apstrādes straujš pieaugums Ķivutkalnā sākās 7. gs. pr. Kr., t.i., bronzas laikmeta beigās Montēliusa VI periodā, un turpinājās arī senākajā dzelzs laikmetā līdz pilskalna pastāvēšanas beigām.

Tīģeļu un lejamveidņu planigrāfija Ķivutkalnā. Lai noskaidrotu, kurās vietās pilskalna plakumā notika bronzas kausēšana un priekšmetu atliešana, pilskalna plānā tika atzīmētas tīģeļu un lejamveidņu fragmentu atradumu vietas (2. att.). No visiem 702 tīģeļu un lejamveidņu fragmentiem šim nolūkam varēja izmantot tikai tos, kuriem bija fiksēta precīza atrašanās vieta, – tāds bija 481 fragments. Tāpat pilskalna plānā

2. att. Ķivutkalna tīģeļu un lejamveidņu planigrāfija: 1 – tīģeļa vai lejamveidnes fragmenta atraduma vieta, 2 – pavarda vieta, 3 – pilskalna nocietinājumu vaļņa teritorija, 4 – izrakumu laukumu numuri

tika atzīmētas pavardu vietas. Intensīvās saimnieciskās darbības, blīvās apbūves un gadsimtu gaitā notikušo pārbūvju dēļ celtņu un pavardu vietas bija slikti saglabājušās (aptuvenas divu celtņu kontūras varēja fiksēt tikai I, V un VIII izrakumu laukumā plakuma ziemeļaustrumu malā pie aizsargvaļņa). Pavisam varēja identificēt 20 pavardus, lai gan nav šaubu, ka to skaits bijis ievērojami lielāks. J. Graudonis min vēl 32 vietas, kur izkļiedēti deguši akmeņi un pelni liecināja par pavardu esamību, taču precīzu to atrašanās vietu noteikt nevarēja.²¹ Kā redzams 2. attēlā, tīģeļu un lejamveidņu fragmenti ir izkaisīti visā Ķivutkalna plakumā. Lielāka to koncentrācija vērojama 5–6 m platā joslā gar vaļņa iekšpusi I, II, III, V, VIII un XII izrakumu laukumā. Plakuma centrālajā daļā, kā arī dienvidrietumu daļā šo atradumu bija mazāk, kas it kā liecina par bronzas lēģeļu mazāku aktivitāti šajās vietās. Lai pārlicinātos par šī novērojuma pamatoību, plānā tika atzīmētās

1.–4. kārtā un atsevišķi 5.–9. kārtā atrasto tīģeļu un lejamveidņu atradumu vietas. Izrādījās, ka 5.–9. kārtā iegūtie atradumi koncentrējās līdz 5 m platajā plakuma joslā gar vaļņa iekšpusi, bet plakuma centrālajā daļā to nebija. Savukārt 1.–4. kārtā tīģeļi un lejamveidnes tika atrastas gan joslā gar valni, gan arī plakuma centrālajā daļā. No tā var secināt, ka bronzas apstrāde Ķivutkalnā notikusi jau pilskalna pastāvēšanas agrākajā posmā – 10.–8. gs. pr. Kr. Amatnieku darbnīcas šajā laikā bija izvietotas plakuma malās gar valni. Pilskalna vēlākajā pastāvēšanas posmā, sākot ar 7. gs. pr. Kr., līdz pilskalna pamešanai bronzas apstrāde norisinājās ne vien agrākajās vietās gar plakuma malām, bet arī celtnēs plakuma centrālajā daļā. Acīmredzot bronzas apstrādātāju skaits vēlajā posmā bija ievērojami pieaudzis. Tas liecina arī par pieaugušo specializāciju bronzas apstrādē. Vēlajā posmā, kad šai nozarei bija svarīgākā nozīme pilskalna iemītnieku saimniecībā.

Brikuļu pilskalns ir otra pilnībā izpētītā agro metālu laikmeta nocietinātā dzīvesvieta, kur atrasto senlietu vidū tīģeļi un lejamveidnes ieņem nozīmīgu vietu. Atšķirībā no Ķivutkalna, kurš bija apdzīvots tikai vēlajā bronzas un senākajā dzelzs laikmetā, Brikuļu pilskalns bija apdzīvots divos posmos – agrajā, kas aptvēra vēlo bronzas un senāko dzelzs laikmetu, un vēlajā posmā – 7.–11. gs. pēc Kr. Atradumu lielākā daļa attiecas uz apdzīvotības agro posmu. No 1092 senlietām šim posmam pieskaitāms 1000 senlietu. 418 no tām (41,8%) bija tīģeļu un lejamveidņu fragmenti. Pilnībā izpētītā pilskalna arheoloģiskais materiāls un tā analīze ir publicēta atsevišķā izdevumā.²²

Tīģeļu un lejamveidņu stratigrāfija Brikuļu pilskalnā. Salīdzinājumā ar Ķivutkalnu Brikuļu pilskalna kultūrslānis bija plānāks un sasniedza tikai 0,9 m biezumu. Šī iemesla dēļ senlietu stratigrāfija neuzrāda tik skaidru bronzas apstrādes ieviešanos un izaugsmes ainu kā Ķivutkalnā. Tabulā apkopotie dati rāda, ka 90% no visiem tīģeļu un lejamveidņu fragmentiem ir atrasti kultūrslāņa 1. un 2. kārtā un tikai 10% dziļākajās (3. un 4.) kārtās. Dziļākās kultūrslāņa kārtas visumā attiecas uz pilskalna apdzīvotības sākumposmu – 9. un 8. gs. pr. Kr. Kā redzams, pilskalna iedzīvotāji ar bronzas apstrādi nodarbojās jau šajā laikā. Tas liecina, ka bronzas apstrādes māka, kas Lubāna ezera zemienē bija pazīstama jau agrajā bronzas laikmetā, nebija zudusi, izveidojoties arī jaunai lopkopju–zemkopju sabiedrībai. Ievērojot to, ka 3. un 4. kārtā atrasto tīģeļu un lejamveidņu daudzums attiecībā pret pārējām senlietām veidoja tikai 22%, bronzas apstrādi var uzskatīt par nozīmīgu, taču vēl ne par prioritāru nozari. Par tādu šī nozare izvirzījās bronzas laikmeta beigās un senākajā dzelzs laikmetā. Šim laika posmam atbilst kultūrslāņa 1. un 2. kārtā, kur tīģeļu un lejamveidņu īpatsvars pārejo senlietu vidū veidoja jau 48%. Šis bronzas apstrādes piederumu vairāk nekā divkārtīgais pieaugums liecina, ka bronzas laikmeta beigās arī Brikuļu pilskalnā bronzas apstrāde bija kļuvusi par svarīgāko saimniecības nozari.

BRIKUĻU PILSKALNA AGRĀ APDZĪVOTĪBAS
POSMA SENLIETU SADALĪJUMS
PA KULTŪRSLĀŅA KĀRTĀM

Kārta	Tīģeļi un lejamveidnes	Bronzas priekšmeti	Kaula un rāga priekšmeti	Akmens priekšmeti
1. kārta	116 29%	3 14%	55 16%	72 37%
2. kārta	240 61%	16 76%	168 49%	94 49%
3. kārta	38 9%	2 10%	103 30%	25 13%
4. kārta	3 1%	–	16 5%	1 1%
Kopā:	397 100%	21 100%	342 100%	192 100%

Tīģeļu un lejamveidņu planigrāfija Brikuļu pilskalnā. Atšķirībā no Ķivutkalna, kur apdzīvoto plakumu aizsargāja no smiltīm, māliem, akmeņiem un koka kameru iebūvēm veidots valnis, Brikuļu pilskalnā apdzīvotās teritorijas aizsardzībai kalpoja koka palisāde un tai apkārt izraktie divi grāvji. Dzīvojamās ēkas ar pavardiem bija izvietotas gar plakuma malām pie ziemeļu un dienvidu palisādes. Šo ēku kontūras varēja izsekot tikai retos gadījumos, taču to aptuvenās vietas norādīja plakumā fiksētie 80 pavardi (no tiem 60 pavardi ar māla apmali un smilšu klonu). Pavardu resp. dzīvojamo ēku rajonā tika atrasta lielākā daļa tīģeļu un lejamveidņu fragmentu. Plakuma centrālajā daļā un 5–8 m platā joslā gar austrumu palisādi dzīvojamās ēkas un pavardus neatklāja, kaut gan stabos celtas, acīmredzot saimnieciska rakstura ēkas te bijušas. Ar dažiem izņēmumiem šeit neatrada arī tīģeļus un lejamveidnes. Kopumā redzams, ka Brikuļu pilskalna plakumā visur tur, kur bija dzīvojamās ēkas ar pavardiem, atrada arī tīģeļus un lejamveidnes.²³ Tas liecina, ka, tāpat kā Ķivutkalnā, Brikuļu pilskalna iemītnieki bija specializējušies bronzas apstrādē.

Pilnībā tika izpētīts arī *Vīnakalns* pie Ikšķiles. Pilskalns bija ierīkots Daugavas senlejas ziemeļu krastā atsevišķi stāvošā morēnas paugurā. Lai arī pilskalns pieskaitāms nelielām dzīvesvietām (tā plakums sākumā bijis tikai 120–140 m² liels, vēlāk paplašināts līdz ~ 450 m²; salīdzinājumam: Ķivutkalnā plakums bija ~ 1000 m², Brikuļu pilskalnā ~ 1350 m², vēlāk ~ 2000 m²), tam bijusi iespaidīga, 6–10 m plata nocietinājumu sistēma. Stāvās smilšu nogāzes tika nostiprinātas ar mālu klājumu un akmeņu krāvumu, bet plakumu ietverošā zemes vaļņa noturība tika nodrošināta, iebūvējot valnī koka kameras.²⁴ Pilskalnā atrada 280 senlietu. No tām 29 (10,4%) bija māla tīģeļu un lejamveidņu fragmenti. Lai arī bronzas apstrādes piederumu skaits nav liels, var tomēr konstatēt, ka tīģeļi un lejamveidnes atrastas četrās virsējās kultūrslāņa kārtās (kultūrslāņa biezums bija 0,3–1 m, vietām 1,5 m), bet 5. un 6. kārtā to nebija. Tas it kā norāda, ka sākotnēji – 1. gadu tūkstoša pr. Kr. sākumā, kad vēl nebija veikta kalna dabiskā reljefa pārveidošana un izveidoti spēcīgi nocietinājumi, ar bronzas apstrādi pilskalna iedzīvotāji nenodarbojās. Tas notika vēlāk – pēc vareno nocietinājumu uzcelšanas, taču arī šajā laikā, ievērojot tīģeļu un lejamveidņu nelielo skaitu, bronzas apstrādi Vīnakalnā nevar uzskatīt par plaši izvērstu.

Dažādā skaitā tīģeļi un lejamveidnes atrastas arī citos Daugavas piekrastes agro metālu perioda pilskalnās. Šajos pilskalnās ir notikuši dažāda apjoma izrakumi, tāpēc arī iegūtais materiāls ir atšķirīgs.

Bronzas apstrāde 1. gadu tūkstošā pr. Kr. notikusi arī savulaik pilnībā izpētītajā *Ķentes pilskalnā*, kur atrasts ap 50 gaistošo lejamveidņu fragmentu. Apskatāmā laikmeta kultūrslāni un lielāko daļu celtniecības palieku bija iznīcinājuši 5.–9. gs. veiktie pilskalna pārbūves un nocietināšanas darbi. Ar apdzīvotību 1. gadu tūkstošā pr. Kr. varēja saistīt pamatzemē

ieraktās apaļās vai nedaudz iegarenās saimniecības bedres 0,9–2 m caurmērā, kā arī stabu bedres no koka nocietinājumiem. Uz šo laika posmu attiecas akmens cirvju fragmenti, akmens urbuma tapiņas, krama bultu gali, kasīkļi, atšķīlas, kaula rotadatas un kaula smaili, kā arī švīkātā keramika.²⁵ Šķiet, arī lielākā daļa gaistošo māla lejamveidņu fragmentu bronzas riņķu atliešanai jāpieskaita šim periodam. A. Stubavs minētās lejamveidnes pieskaitīja 5.–9. gs. amatniecības liecībām.²⁶ Tomēr tik viennozīmīgu visu minēto atradumu pieskaitīšanu vidējam dzelzs laikmetam liek apšaubīt vairāki apstākļi. Pirmkārt, lejamveidņu fragmenti ir atrasti tikai vēlā bronzas un senākā dzelzs laikmeta nocietinājumu ietvertajā teritorijā, it īpaši vēlāk uzcelto trīs dienvidu vaļņu rajonā. Otrkārt, dzīvesvietās, kurās nav par agro dzelzs laikmetu senākas apdzīvotības pazīmju, gaistošās lejamveidnes riņķu atliešanai nav atrastas, turpretim tīģeļi krāsaino metālu kausēšanai sastopami lielā skaitā. Acīmredzot agrajā dzelzs laikmetā ieviesās jauna tehnoloģija – priekšmetu atliešana veidzemes veidnēs, kas nesaglabājas. Nav, protams, izslēgts, ka atsevišķos gadījumos lietotas arī māla veidnes. Tādas, piemēram, ir bronzas stieņu atliešanai paredzētās vaļējās veidnes, kuru fragmenti atrasti arī Ķentes pilskalnā, tāpat Āraišu ezerpilī, Oliņkalnā u.c.

No Daugavas lejteces pilskalniem izrakumi veikti arī *Klaņģukalnā*. Tur izpētīja 380 m² lielu platību un atrada 131 agro metālu periodam raksturīgu senlietu. Starp atradumiem bija arī 8 tīģeļu un 23 lejamveidņu fragmenti. Precīzas atradumu koordinātas nav fiksētas. Atrasto bronzas apstrādes piederumu apjoms (23,7% no visiem atradumiem) ir tomēr diezgan liels, tāpēc bronzas apstrādi Klaņģukalnā nevar uzskatīt par nejaušu epizodi. Pilskalnā atrasti arī vairāki vēlā bronzas laikmeta bronzas priekšmeti.²⁷

Aplūkojamajā laikā Daugavas lejtece apdzīvota bija arī tagad gandrīz pilnībā nopostītais *Sauliešu pilskalns* Daugavas kreisajā krastā. Sistemātiski izrakumi pilskalnā nav notikuši, taču starp savrupatradumiem bez švīkātās keramikas bija māla bļodveida tīģeļa fragments.²⁸ Tas liecina, ka bronza apstrādāta arī šeit.

Plaši izrakumi kopš 20. gs. 30. gadiem notikuši *Daugmales pilskalnā* Daugavas kreisajā krastā. Pilskalns faktiski ir pilnībā izpētīts. Iegūts ļoti bagātīgs arheoloģiskais materiāls, kas attiecas uz dzelzs laikmetu, īpaši 10.–12. gadsimtu. Tomēr starp atradumiem ir virkne agro metālu laikmeta senlietu (akmens cirvju fragmenti, kaula bultu gali, īleni, rotadatas, divi bronzas sirpjveida naži). Apmetnei izvēlēta vieta – zemesmēle starp Daugavu un tajā ietekošo Varžupīti – ir raksturīga pilskalniem, un arī Daugmalē jau 1. gadu tūkstoī pr.Kr. trijstūrveidīgo plakumu no atklātās puses aizsargāja izraktais grāvis un uzbērtais valnis ar koka nocietinājumiem.²⁹ Starp atradumiem tomēr nav nedz agro metālu periodam raksturīgo tīģeļu, nedz lejamveidņu fragmentu.

Agro metālu perioda dzīvesvietas paliekas atklātas Salaspils pils vietā. Ceļot mūra pili, ar iepriekšējo

apdzīvotību saistītās celtniecības pēdas lielā mērā iznīcinātas. Par vienkāršas koka aizsargsienas pastāvēšanu 1. gadu tūkstoī pr.Kr. liecināja stabu rinda. Ņemot vērā cita veida celtniecības palieku trūkumu, kā arī šim laikam atbilstošo senlietu nelielo skaitu, A. Stubavs vietu raksturoja kā vāji vai īslaicīgi apdzīvotu patvēruma pilskalnu.³⁰ Spriežot pēc dabiskā reljefa, vieta nebija īpaši piemērota pilskalna izbūvei, kā tas, piemēram, bija Ķivutkalna, Vīnakalna vai Daugmales gadījumā. Dzīvesvieta vairāk atgādina atklāta tipa lauka apmetni (kurai varēja būt arī koka žogs), līdzīgu netālu esošajām apmetnēm Zviedru skanst vietā, Laukskolā un Lipšos. Bronzas apstrādes liecības Salaspils apmetnē, tāpat kā apmetnēs Zviedru skanst vietā, Laukskolā un Lipšos, nav iegūtas.

Bronzas apstrāde vēlajā bronzas laikmetā konstatēta vēl vairākos Daugavas piekrastes pilskalnos. Lielvārdes *Dievukalna* galvenais apdzīvotības posms attiecas uz vēlo bronzas un senāko dzelzs laikmetu 1. gadu tūkstoī pr.Kr. Uz šo laiku attiecas arī atrasto senlietu (345 vienības) un keramikas (3499 fragmenti) lielākā daļa. Vāja apdzīvotība pilskalnā turpinājusies agrajā un vidējā dzelzs laikmetā.³¹ Bez agro metālu periodam raksturīgajiem kaula bultu galiem, rotadātām, dažādiem smailiem, raga rokturiem, akmens cirvjēm, urbuma tapiņām, graudberžiem un krama rīkiem pilskalnā atrada arī 6 māla tīģeļu un 17 lejamveidņu fragmentus.³² Šie fragmenti tika iegūti visos slāņos, kas liecina par bronzas apstrādi Dievukalnā jau tā pastāvēšanas sākuma posmā 1. gadu tūkstoša pr.Kr. pirmajā pusē.

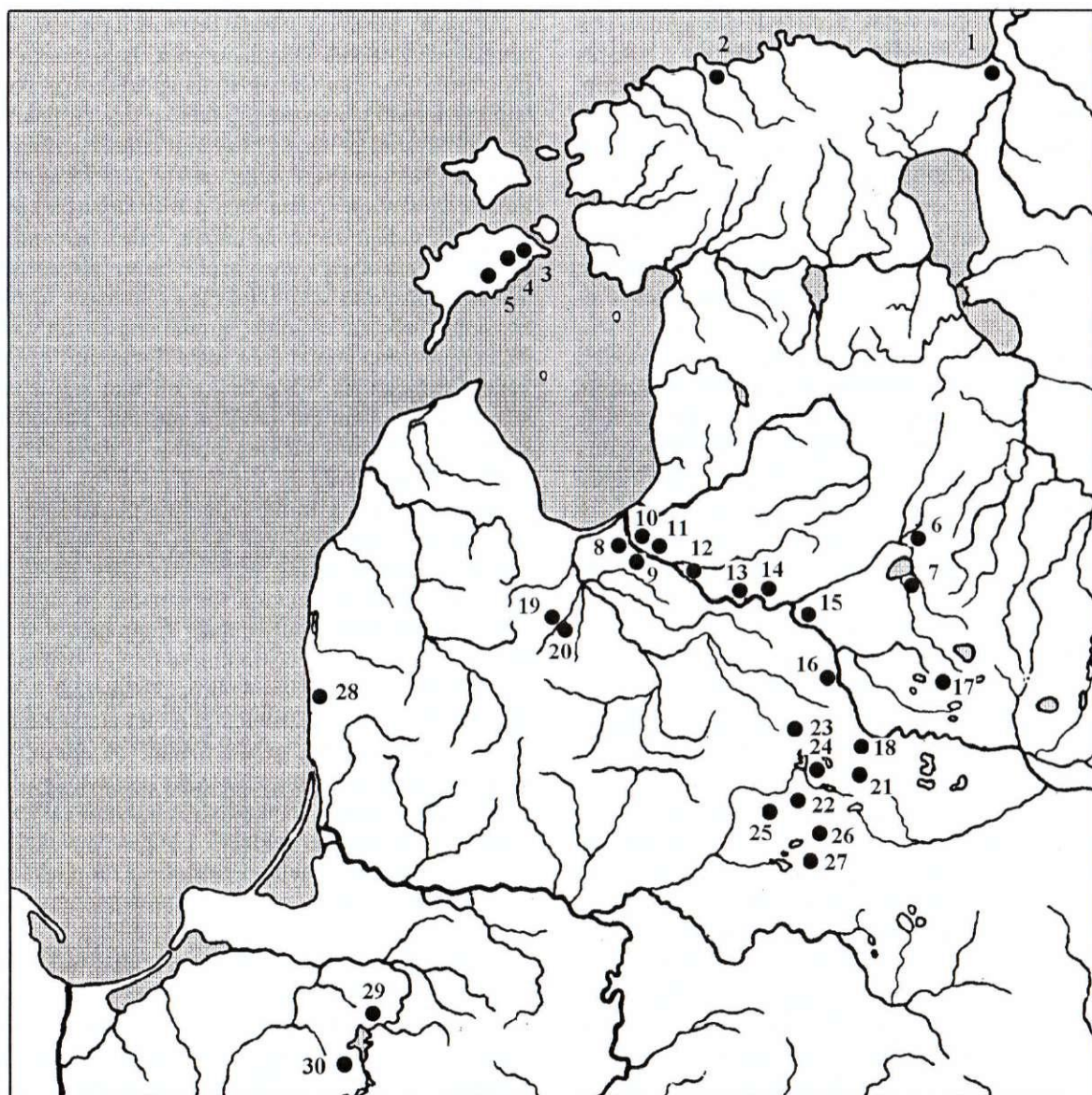
Arheoloģiski pilnībā izpētītais Kokneses *Mūkukalns* bija apdzīvots gan 1. gadu tūkstoī pr.Kr., gan arī 1. gadu tūkstoī pēc Kr. Uz krāsaino metālu apstrādi Mūkukalnā norāda tur atrastie 16 tīģeļu un vienas saliekamās lejamveidnes fragments.³³ Tīģeļi pēc formas atbilst dzelzs laikmeta cilindriskajiem un bumbiurveida paraugiem. Ar bronzas apstrādi 1. gadu tūkstoī pr.Kr. var saistīt vienīgi minēto lejamveidnes fragmentu. Interesanti, ka Mūkukalnā nav atrasti riņķu atliešanai izmantoto gaistošo māla lejamveidņu fragmenti, kuri parasti ir nospiedošā vairākumā salīdzinājumā ar saliekamajām veidnēm. Lai gan Mūkukalnā ir atrasti vairāki agro metālu perioda bronzas priekšmeti, 1. gadu tūkstoī pr.Kr. šī metāla apstrāde nav bijusi plašāk izvēsta.

Astoņus tīģeļu un četrus lejamveidņu fragmentus atrada arī *Asotes pilskalna* kultūrslāņa apakšējā horizontā, kas samērā netraucēts bija saglabājies kalna nogāžu rajonā zem vairākus metrus biežā 1.–13. gs. kultūrslāņa. Ap 1 m biežajā un ar 1. gadu tūkstoī pr.Kr. datētajā apakšējā horizontā vēl atrada kaula kaltus, rotadatas, bultas galu, akmens cirvja fragmentu, urbuma tapiņas – pavisam 14 priekšmetu.³⁴ Lai gan uz 1. gadu tūkstoī pr.Kr. attiecināmo atradumu kopējais skaits ir neliels (26 priekšmeti), uzmanību saista fakts, ka ievērojamu daļu no tiem veido tīģeļi un lejamveidnes. Tāpēc ir pamats domāt, ka Asotes pilskalnā bronzas apstrāde nebija tikai nejauša epizode.

Nākamais un pēdējais pilskalns augšup pa Daugavu, kur atrastas māla lejamveidnes, ir *Dignājas pilskalns*. Tas apdzīvots gan 1. gadu tūkstoši pr. Kr., gan 1. gadu tūkstoši pēc Kr. un vēl 2. gadu tūkstoša sākumā. Priekš Kristus laiku raksturo atradumi – švīkātā keramika, kaula un akmens priekšmeti, kā arī 14 lejamveidņu bronzas riņķu atliešanai fragmenti.³⁵ Pilskalnā tāpat atrasti tīģeļu fragmenti, taču to lielākā daļa pieskaitāma dzelzs laikmetam.

No 15 vietām Latvijas teritorijā, kur vēlajā bronzas laikmetā apstrādāta bronza, deviņas vietas, tātad lielākā daļa, atrodas pie Daugavas (3. att.). Pa daļai tas izskaidrojams ar Daugavas ielejas plašāku un

sistemātiskāku arheoloģisko izpēti. Tomēr, kā rāda līdzšinējie pētījumi, ārpus Daugavas ielejas esošajos pilskalnos bronzas apstrāde vai nu nav notikusi, vai arī notikusi niecīgā apjomā (Brikuļu pilskalns šai ziņā ir izņēmums, par ko nedaudz tālāk). Latgalē plaši pētītajā Madalānu pilskalnā (plakumā izpētīja 812 m² lielu platību) kultūrslāņa apakšējā horizontā ieguva samērā prāvu vēlā bronzas un senākā dzelzs laikmeta materiālu – švīkātā keramiku, kaula rotadatas un smailus, akmens ķīļveida un kātcauruma cirvjus, urbuma tapiņas, graudberžus, krama rīkus, bet tikai vienu bronzas riņķa atliešanai izmantotas lejamveidnes fragmentu.³⁶ Netālu esošo Gūtiņu un

3. att. Tīģeļu un lejamveidņu atradumi dzīvesvietās Austrumbaltijā
(pēc Luchtanas A., Sidrys R.V., 1999, pav. 13, ar autora papildinājumiem).

- Igaunija: 1 – Narva, 2 – Iru, 3 – Ridala, 4 – Asva, 5 – Kāli;
 Latvija: 6 – Lagaža, 7 – Brikuļi, 8 – Saulieši, 9 – Kļauņukalns, 10 – Ķivutkalns, 11 – Vīnakalns, 12 – Ķenteskalns, 13 – Dievukalns, 14 – Mūkukalns, 15 – Asote, 16 – Dignāja, 17 – Madalāni, 18 – Baltkāji, 19 – Tērvete, 20 – Klosterkalns;
 Lietuva: 21 – Dūkštas, 22 – Vozgeļi, 23 – Moškeņi, 24 – Velikuške, 25 – Narkūni, 26 – Neveriške, 27 – Ķretona I C, 28 – Kurmaiči;
 Polija: 29 – Tarlavki, 30 – Ribno I

Upursalas pilskalnu izrakumos, lai gan ieguva uz 1. gadu tūkstoši pr. Kr. attiecināmu keramiku un senlietas, tomēr ne tīģeļu, ne lejamveidņu starp tām nebija. Arī Vidzemē līdz šim zināms tikai viens bronzas riņķa atliešanai izmantotas lejamveidnes fragments. Tas atrasts Sārumu pilskalnā kopā ar dažām citām uz 1. gadu tūkstoši pr. Kr. attiecināmām senlietām.³⁷ Vidzemes pilskalni vēl maz pētīti, un droša apdzīvotība 1. gadu tūkstoši pr. Kr. konstatēta tikai jau pieminētajā Sārumu pilskalnā. No Daugavas ielejas attālinātajos Augšzemes pilskalnās līdz šim vienīgais lejamveidnes fragments (tā bijusi saliekama veidne, šķiet, bronzas cirvja atliešanai) kā savrupatradums iegūts Baltkāju pilskalnā.³⁸ Plašāki izrakumi Augšzemē veikti vienīgi Stupeļu pilskalnā (izpētīti 160 m²), taču arī tur starp vēlā bronzas – senākā dzelzs laikmeta nedaudzajiem atradumiem tīģeļu un lejamveidņu nebija.³⁹ Lielupes baseinā Zemgalē izrakumi veikti piecos pilskalnās, taču vēlā bronzas – senākā dzelzs laikmeta apdzīvotība konstatēta tikai trijos – Bauskas pilskalnā zem mūra pils drupām, Tērvetes pilskalnā un tam blakus esošajā Klosterkalnā. Abos pēdējos atrasti arī māla lejamveidņu fragmenti. Tērvetes pilskalnā mūs interesējošā laikmeta apdzīvotības kultūrlāni bija izpostījušas vēlāko laiku iespaidīgās pārbūves, tomēr starp atradumiem bija virkne vēlā bronzas laikmeta senlietu, to skaitā divi bronzas riņķu atliešanai izmantotu lejamveidņu fragmenti.⁴⁰ Iespējams, ka vēlajam bronzas laikmetam pieskaitāms arī, domājams, bļodveida formas tīģeļa fragments.⁴¹ Četri bronzas riņķu atliešanai izmantotu lejamveidņu fragmenti atrasti Klosterkalnā. Pilskalnā izpētīja 1000 m² lielu platību, taču mazais atradumu skaits liecina, ka apdzīvotība nav bijusi intensīva. Minētais pilskalns bija apdzīvots 1. gadu tūkstoši pr. Kr. un mūsu ēras sākumā.⁴²

Līdz šim nav iegūtas liecības par bronzas apstrādi Rietumlatvijā. Šajā Latvijas daļā ir pētīti vairāki pilskalni, četros no tiem – Matkules,⁴³ Padures,⁴⁴ Paplakas⁴⁵ un Milzkalna⁴⁶ pilskalnā konstatēta apdzīvotība vēlajā bronzas un senākajā dzelzs laikmetā. Lai gan iegūtais senlietu materiāls nav sevišķi plašs, starp atradumiem ir četri apročveida riņķu fragmenti Paplakas pilskalnā⁴⁷ un bronzas bārdas naža fragments ar cilpveida rokturi Milzkalna pilskalnā.⁴⁸ Rietumlatvijā bronzas laikmeta bronzas priekšmetu savrupatradumu skaits ir relatīvi lielāks nekā pārējās Latvijas daļās, un tas, ievērojot arī pieminēto bronzas priekšmetu klātbūtni skaitliski nelielajā abu pilskalnu senlietu materiālā, liecina par šī metāla plašāku lietojumu Rietumlatvijā. Tai pašā laikā ne tīģeļu, ne lejamveidņu fragmenti minētajos pilskalnās nav atrasti. Tiesa, Paplakas pilskalnā atrada vairākus bronzas sakusumus, kas varētu liecināt par metālapstrādi, taču tās var būt arī ugunsgrēkā cietušu bronzas priekšmetu atliekas. Tālāk uz dienvidiem – Rietumlietuvā, kur tāpat ir samērā liels savrupatradstu bronzas priekšmetu skaits, liecības par metālapstrādi ir ļoti trūcīgas. Vēlā bronzas un senākā dzelzs laikmeta apdzīvotība tur konstatēta piecos pilskalnās,⁴⁹ un tikai vienā no tiem – Kurmai-

ču pilskalnā atrastas māla lejamveidnes apročveida riņķu atliešanai.⁵⁰ Bronzas apstrādes liecību trūkums Latvijas rietumdaļā, visticamāk, izskaidrojams ar šīs teritorijas nepietiekamo arheoloģisko izpēti.

BRONZAS APSTRĀDE UN DZĪVESVIETU DIFERENCIĀCIJA

Nozīmīgs sabiedrisko attiecību rādītājs ir dzīvesvietas, to lokalizācija apvidū, to plānojums un iekārtojums. Austrumbaltijā bronzas laikmetā raksturīgas divu tipu dzīvesvietas – atklātas lauka apmetnes un nocietinātas apmetnes – pilskalni grūtāk pieejamās vietās. Sabiedrisko attiecību nozīmē tā ir pietiekami saskatāma robežšķirtne starp vienkāršajiem lauka apmetņu lopkopjiem–zemkopjiem un pilskalnās dzīvojošajiem, kuru rīcībā bija lielāki ekonomiskās, militārās un ideoloģiskās varas resursi. Šāda dzīvesvietu hierarhija ar nocietinātu apmetni kā centrālo vietu un tai subordinētām lauka apmetnēm bronzas laikmetā raksturīga arī Centrālajā un Rietumu Eiropā.⁵¹ Taču, tāpat kā citur Eiropā, arī Austrumbaltijas, tai skaitā Latvijas teritorijas nocietinātajām apmetnēm – pilskalniem varēja būt visai atšķirīga nozīme un ietekme. Viens no rādītājiem ir bronzas apstrādes apjoms un līmenis. Kā redzams no iepriekš rakstītā, galvenās liecības par bronzas apstrādi ir iegūtas Daugavas baseinā, it īpaši Daugavas krastos. Daugavas baseinā arheoloģiski pētīts 21 aplūkojamā laikmeta pilskalns (15 no tiem atrodas pie Daugavas), taču bronzas apstrādes pēdas atklātas tikai 11 pilskalnās (9 no tiem atrodas pie Daugavas). Par to, ka ne visos pilskalnās apstrādāja bronzu, liecina arī pētījumi Austrumlietuvā. No apmēram 20 pētītajiem Austrumlietuvās pilskalniem tikai sešos ir atrasti tīģeļu un lejamveidņu fragmenti.⁵²

Bez tam Daugavas baseinā zināmas gandrīz 60 atklātas lauka apmetnes, kurās, spriežot pēc švīkātās keramikas atradumiem, apdzīvotība varēja sākties vēlajā bronzas vai senākajā dzelzs laikmetā (vismaz trešdaļā šo apmetņu iegūtie atradumi – akmens kātcauruma un ķīļveida cirvji, urbuma tapiņas, krama rīki, kaula un daži bronzas priekšmeti – neapšaubāmi liecina par apmetņu apdzīvotību vismaz kopš vēlā bronzas laikmeta).⁵³ Tomēr nevienā no šīm apmetnēm nav atrastas liecības par vietējo bronzas apstrādi. Taču arī tajos pilskalnās, kur šādas liecības ir iegūtas, bronzas apstrāde notikusi dažādā apjomā.

Atkarībā no tā, cik lielā mērā dzīvesvietās ir apstrādāta bronza, izšķirami četri dzīvesvietu līmeņi. *Pie pirmā – zemākā līmeņa* pieskaitāmas lauka apmetnes bez ārēji redzamu nocietinājumu pazīmēm un bez jebkādam liecībām par bronzas apstrādi. *Pie otrā līmeņa* pieskaitāmi pilskalni, kuriem izbūvēti vairāk vai mazāk spēcīgi nocietinājumi, bet bronzas apstrāde tajos nav atklāta. Pie šī līmeņa varētu piederēt Latvijas teritorijas pilskalnu lielākā daļa. *Pie trešā līmeņa* pieskaitāmi pilskalni, kur notikusi bronzas apstrāde, taču ierobežotā apjomā vai arī epizodiski. *Pie ceturta – augstākā līmeņa* pieskaitāmi spēcīgi

Upursalas pilskalnu izrakumos, lai gan ieguva uz 1. gadu tūkstoši pr.Kr. attiecināmu keramiku un senlietas, tomēr ne tīģeļu, ne lejamveidņu starp tām nebija. Arī Vidzemē līdz šim zināms tikai viens bronzas riņķa atliešanai izmantotas lejamveidnes fragments. Tas atrasts Sārumu pilskalnā kopā ar dažām citām uz 1. gadu tūkstoši pr.Kr. attiecināmām senlietām.³⁷ Vidzemes pilskalni vēl maz pētīti, un droša apdzīvotība 1. gadu tūkstoši pr.Kr. konstatēta tikai jau pieminētajā Sārumu pilskalnā. No Daugavas ielejas attālinātajos Augšzemes pilskalnos līdz šim vienīgais lejamveidnes fragments (tā bijusi saliekama veidne, šķiet, bronzas cirvja atliešanai) kā savrupatradums iegūts Baltkāju pilskalnā.³⁸ Plašāki izrakumi Augšzemē veikti vienīgi Stupeļu pilskalnā (izpētīti 160 m²), taču arī tur starp vēlā bronzas – senākā dzelzs laikmeta nedaudzajiem atradumiem tīģeļu un lejamveidņu nebija.³⁹ Lielupes baseinā Zemgalē izrakumi veikti piecos pilskalnos, taču vēlā bronzas – senākā dzelzs laikmeta apdzīvotība konstatēta tikai trijos – Bauskas pilskalnā zem mūra pils drupām, Tērvetes pilskalnā un tam blakus esošajā Klosterkalnā. Abos pēdējos atrasti arī māla lejamveidņu fragmenti. Tērvetes pilskalnā mūs interesējošā laikmeta apdzīvotības kultūrslāni bija izpostījušas vēlāko laiku iespaidīgās pārbūves, tomēr starp atradumiem bija virkne vēlā bronzas laikmeta senlietu, to skaitā divi bronzas riņķu atliešanai izmantotu lejamveidņu fragmenti.⁴⁰ Iespējams, ka vēlajam bronzas laikmetam pieskaitāms arī, domājams, bļodveida formas tīģeļa fragments.⁴¹ Četri bronzas riņķu atliešanai izmantotu lejamveidņu fragmenti atrasti Klosterkalnā. Pilskalnā izpētīja 1000 m² lielu platību, taču mazais atradumu skaits liecina, ka apdzīvotība nav bijusi intensīva. Minētais pilskalns bija apdzīvots 1. gadu tūkstoši pr. Kr. un mūsu ēras sākumā.⁴²

Līdz šim nav iegūtas liecības par bronzas apstrādi Rietumlatvijā. Šajā Latvijas daļā ir pētīti vairāki pilskalni, četros no tiem – Matkules,⁴³ Padures,⁴⁴ Paplakas⁴⁵ un Milzkalna⁴⁶ pilskalnā konstatēta apdzīvotība vēlajā bronzas un senākajā dzelzs laikmetā. Lai gan iegūtais senlietu materiāls nav sevišķi plašs, starp atradumiem ir četru apročveida riņķu fragmenti Paplakas pilskalnā⁴⁷ un bronzas bārdaš naža fragments ar cilpveida rokturi Milzkalna pilskalnā.⁴⁸ Rietumlatvijā bronzas laikmeta bronzas priekšmetu savrupatradumu skaits ir relatīvi lielāks nekā pārējās Latvijas daļās, un tas, ievērojot arī pieminēto bronzas priekšmetu klātbūtni skaitliski nelielajā abu pilskalnu senlietu materiālā, liecina par šī metāla plašāku lietojumu Rietumlatvijā. Tai pašā laikā ne tīģeļu, ne lejamveidņu fragmenti minētajos pilskalnos nav atrasti. Tiesa, Paplakas pilskalnā atrada vairākus bronzas sakusumus, kas varētu liecināt par metālapstrādi, taču tās var būt arī ugunsgrēkā cietušu bronzas priekšmetu atliekas. Tālāk uz dienvidiem – Rietumlietuvā, kur tāpat ir samērā liels savrupatrastu bronzas priekšmetu skaits, liecības par metālapstrādi ir ļoti trūcīgas. Vēlā bronzas un senākā dzelzs laikmeta apdzīvotība tur konstatēta piecos pilskalnos,⁴⁹ un tikai vienā no tiem – Kurmai-

ču pilskalnā atrastas māla lejamveidnes apročveida riņķu atliešanai.⁵⁰ Bronzas apstrādes liecību trūkums Latvijas rietumdaļā, visticamāk, izskaidrojams ar šīs teritorijas nepietiekamo arheoloģisko izpēti.

BRONZAS APSTRĀDE UN DZĪVESVIETU DIFERENCIĀCIJA

Nozīmīgs sabiedrisko attiecību rādītājs ir dzīvesvietas, to lokalizācija apvidū, to plānojums un iekārtojums. Austrumbaltijā bronzas laikmetā raksturīgas divu tipu dzīvesvietas – atklātas lauka apmetnes un nocietinātas apmetnes – pilskalni grūtāk pieejamās vietās. Sabiedrisko attiecību nozīmē tā ir pietiekami saskatāma robežšķirtne starp vienkāršajiem lauka apmetņu lopkopjiem–zemkopjiem un pilskalnos dzīvojošajiem, kuru rīcībā bija lielāki ekonomiskās, militārās un ideoloģiskās varas resursi. Šāda dzīvesvietu hierarhija ar nocietinātu apmetni kā centrālo vietu un tai subordinētām lauka apmetnēm bronzas laikmetā raksturīga arī Centrālajā un Rietumu Eiropā.⁵¹ Taču, tāpat kā citur Eiropā, arī Austrumbaltijas, tai skaitā Latvijas teritorijas nocietinātajām apmetnēm – pilskalniem varēja būt visai atšķirīga nozīme un ietekme. Viens no rādītājiem ir bronzas apstrādes apjoms un līmenis. Kā redzams no iepriekš rakstītā, galvenās liecības par bronzas apstrādi ir iegūtas Daugavas baseinā, it īpaši Daugavas krastos. Daugavas baseinā arheoloģiski pētīts 21 aplūkojamā laikmeta pilskalns (15 no tiem atrodas pie Daugavas), taču bronzas apstrādes pēdas atklātas tikai 11 pilskalnos (9 no tiem atrodas pie Daugavas). Par to, ka ne visos pilskalnos apstrādāja bronzas, liecina arī pētījumi Austrumlietuvā. No apmēram 20 pētītajiem Austrumlietuvā pilskalniem tikai sešos ir atrasti tīģeļu un lejamveidņu fragmenti.⁵²

Bez tam Daugavas baseinā zināmas gandrīz 60 atklātās lauka apmetnes, kurās, spriežot pēc švīkātās keramikas atradumiem, apdzīvotība varēja sākties vēlajā bronzas vai senākajā dzelzs laikmetā (vismaz trešdaļā šo apmetņu iegūtie atradumi – akmens kātcauruma un ķīļveida cirvji, urbuma tapiņas, krama rīki, kaula un dažī bronzas priekšmeti – neapšaubāmi liecina par apmetņu apdzīvotību vismaz kopš vēlā bronzas laikmeta).⁵³ Tomēr nevienā no šīm apmetnēm nav atrastas liecības par vietējo bronzas apstrādi. Taču arī tajos pilskalnos, kur šādas liecības ir iegūtas, bronzas apstrāde notikusi dažādā apjomā.

Atkarībā no tā, cik lielā mērā dzīvesvietās ir apstrādāta bronza, izšķirami četri dzīvesvietu līmeņi. *Pie pirmā – zemākā līmeņa* pieskaitāmas lauka apmetnes bez ārēji redzamu nocietinājumu pazīmēm un bez jebkādam liecībām par bronzas apstrādi. *Pie otrā līmeņa* pieskaitāmi pilskalni, kuriem izbūvēti vairāk vai mazāk spēcīgi nocietinājumi, bet bronzas apstrāde tajos nav atklāta. *Pie šī līmeņa* varētu piederēt Latvijas teritorijas pilskalnu lielākā daļa. *Pie trešā līmeņa* pieskaitāmi pilskalni, kur notikusi bronzas apstrāde, taču ierobežotā apjomā vai arī epizodiski. *Pie ceturtā – augstākā līmeņa* pieskaitāmi spēcīgi

nocietināti pilskalni, kur bronzas apstrādei bijusi būtiska loma to iemītnieku dzīvē. Šīs nozares nozīmi zināmā mērā raksturo atrasto tīģeļu un lejamveidņu fragmentu skaits, kā arī to skaitliskā attiecība pret pārējām atrastajām senlietām. Lielākajā bronzas apstrādes centrā Ķivutkalnā no 2094 senlietām 702 bija tīģeļu un lejamveidņu fragmenti, kas veido 33,5%. Kļauņu pilskalnā šie skaitļi attiecīgi bija 131; 31 un 24%, Vīnakalnā – 280; 29 un 10%, bet Brikuļu pilskalnā – 1000; 418 un 42%.

Jāpiezīmē, ka starp bronzas apstrādes apjomu, no vienas puses, un nocietinājumu izbūvi, no otras, vērojamas zināmas sakarības. Pilskalnās, kur bronzas apstrādei bija būtiska nozīme, raksturīgi arī pietiekami iespaidīgi, pat vareni nocietinājumi. Un otrādi – pilskalnās, kur bronzas apstrāde nav konstatēta vai arī tā notikusi epizodiski, nocietinājumi parasti mēdz būt visai vienkārši. Šādā pavērsumā tomēr var būt arī izņēmumi, kā tas, piemēram, ir Mūkukalna gadījumā. Acīmredzot spēcīgu nocietinājumu izbūvi varēja sekot arī citi faktori.

BRONZAS IZSTRĀDĀJUMU VEIDI

Lai pievērstos jautājumam par bronzas priekšmetu nozīmi bronzas laikmeta sabiedrībā, aplūkosim vispirms, kādus priekšmetus izgatavoja vietējie bronzas lējēji. Vislabāk par to var spriest pēc atrastajām lejamveidnēm un zināmā mērā arī pēc pašiem bronzas priekšmetiem, kas konstatēti pilskalnās. Tiesa, par pilskalnās atrastajiem priekšmetiem (kas parasti ir fragmentāri), tāpat kā par savrupatrastajiem bronzas priekšmetiem ne vienmēr iespējams pateikt, vai tie ir izgatavoti uz vietas vai ievesti no citurienes. Ar atsevišķiem izņēmumiem var tomēr apgalvot, ka gandrīz visiem savrupatrastajiem bronzas priekšmetiem ir Austrumbaltijas reģionam raksturīgās formas un ka tie ir bijuši lietošanā vietējās sabiedrībā.

Pilskalnās atrastās lejamveidnes ir divu tipu – saliekamās, kuras varēja lietot atkārtoti, un t.s. gaistošās jeb viengabala veidnes, kuras, lai izņemtu atlieto priekšmetu, bija jāsasit. Saliekamo lejamveidņu fragmentu vienmēr ir ievērojami mazāk nekā gaistošo lejamveidņu fragmentu. Brikuļu pilskalnā, piemēram, no 248 lejamveidņu fragmentiem tikai 21 bija no saliekamajām veidnēm. Kopumā no Igaunijā, Latvijā un Lietuvā atrastajiem 2139 lejamveidņu fragmentiem tikai 82 bija no saliekamajām veidnēm.⁵⁴ Lielākā daļa saliekamo lejamveidņu izmantota bronzas uzmavas cirvju un šķēpu galu atliešanai. Šādās veidnēs atlieti arī citi priekšmeti, tomēr par tiem tuvāk neļauj spriest veidņu fragmentu nelielie izmēri. Gaistošo veidņu lielākā daļa izmantota gludu riņķu atliešanai. No Baltijas valstīs atrastajiem 2057 gaistošo lejamveidņu fragmentiem šim nolūkam atbilst 1920 fragmentu. Atlieto riņķu loka šķērsriezums pārsvarā bija 0,4–0,8 cm diametrā. Pašu riņķu diametrs, spriežot pēc lejamveidņu loka izliekuma, bijis no 4 līdz 32 centimetriem. Apmēram pusei no izmērtajām

tas bijis 10–12 cm, bet trešdaļai – 16–20 centimetru.⁵⁵ Kā liecina šie diametru mērījumi, atlietie riņķi izmantoti kā aproces un kaklariņķi. Šķiet, ka tā ir Austrumbaltijas īpatnība, kad samērā lielā skaitā gatavoti vienkārši bronzas riņķi ar vaļējiem galiem, kas izmantoti kā rotas. Kopā 34 vienkārši, gludi, pārsvarā 8–9 cm diametrā lieli apročveida riņķi ar vaļējiem galiem, pie kuriem bija saglabājušies lējuma defekti, bija skandināviskas izcelsmes Staldzenes depoziātā. Vēl tur bija liels skaits salūzušu vai nolietotu rotu, tāpēc to uzskata par “lūžņu” depoziātu, kas atvests pāri Baltijas jūrai kā metāla izejviela pārkausēšanai.⁵⁶ Eiropā bronzas laikmetā bronzas stieņi kā metāla uzglabāšanas un pārvadāšanas veids ir retums. Biežāk no transportēšanai un maiņai paredzētās bronzas bija izlieti jau gatavi priekšmeti, piemēram, cirvji vai sirpji.⁵⁷ Austrumalpu un Rietumkarpatu rajonā agrā bronzas laikmeta depoziātos lielā skaitā atrod t.s. ošiņriņķus, kas savas masivitātes un paviršās apdares dēļ tiek uzskatīti par bronzas sagatavēm.⁵⁸ Acīmredzot arī Staldzenes depoziāta apročveida riņķi pieskaitāmi šai kategorijai – savdabīgai “prečnaudai”. Tā kā Austrumbaltija bija Centrālās Eiropas bronzas izplatības perifērija, šādi riņķi, šeit nonākuši, līdzās savai sākotnējai nozīmei varēja iegūt arī patstāvīgas rotas statusu. Uz to norāda Ķivutkalna otrais depoziāts. Tā sastāvā bija bronzas uzmavas cirvis, spirālgalvas rotadata un gluds apročveida riņķis.⁵⁹ Ņemot vērā abu pirmo priekšmetu reprezentatīvo nozīmi, arī apročveida riņķis šajā kontekstā ir jāuzskata par rotu. Atšķirībā no Staldzenes riņķiem Ķivutkalna depoziāta riņķim bija nogludināti lējuma defekti un simetriski nolīdzināti gali.

Starp Austrumbaltijā atrastajiem bronzas priekšmetiem ir arī gludi kaklariņķi ar sašaurinātiem galiem, kuru atliešanai izmantotas gaistošās veidnes. Piemēram, četri šādi kaklariņķi, kuru diametrs ir 15–16 cm, atrasti Pabaļu depoziātā Lietuvā kopā ar divām spirālgalvas rotadatām.⁶⁰ Dažas gaistošās veidnes izmantotas taisnu stieņveida priekšmetu atliešanai. Šajos gadījumos veidnes kanāla šķērsriezums nav apaļš, bet četrstūrains.⁶¹ No šādiem lējumiem varēja izgatavot, piemēram, īlenus.

Pilskalnās atrastie bronzas priekšmeti ir nelielu izmēru, bieži fragmentāri, tāpēc nereti ir grūti noteikt to nozīmi. Neraugoties uz šīm grūtībām, vairums šādu atradumu kvalificējams kā rotas – apročveida riņķu un skārda aproču fragmenti, rotu plakanspirāles, rotadatas, apkalumi u.c. Nelielu, bet savdabīgu atradumu grupu veido t.s. tualetes piederumi. Pie tiem pieskaita pincetes, bārdas nažus un īlenus. Bronzas pincetes līdz šim atrastas tikai Reznu kapulaukā,⁶² bet bārdas naži bez jau pieminētā Reznu kapulauka arī Brikuļos⁶³ un Milzukalna pilskalnā.⁶⁴ No tualetes piederumu grupas visplašāk pārstāvēti bronzas īleni. Tā Ķivutkalnā atrasti 10 šādi īleni vai to fragmenti,⁶⁵ Brikuļu pilskalnā – 6,⁶⁶ Reznu kapulaukā – 2,⁶⁷ bet Vīnakalnā – viens.⁶⁸ Uzskata, ka šādus bronzas īlenus izmantoja kā tetovējamās adatas.⁶⁹

No bronzas darināti ieroči – cirvji un šķēpu gali dzīvesvietās atrasti ļoti maz – pavisam piecas vienības, turklāt trijos gadījumos tie ir tikai fragmenti. Te jāņem vērā, ka dzīvesvietās atrastā bronza ir vai nu salūzuši priekšmeti, kas bija paredzēti pārkausēšanai, vai arī veseli, bet sīki un tāpēc vieglāk pazaudējami darinājumi. Necīgs ir arī darbarīkiem pieskaitāmo priekšmetu skaits – tikai trīs. Divi no tiem ir Daugmales pilskalnā atrastie sirpjveida naži – viens vesels, bet otrs fragmentārs.⁷⁰ Trešais ir bronzas makšķerāķis Ķivutkalnā.⁷¹

Citāds ir bronzas priekšmetu sastāvs depoziēs un savrupatradumos. Šeit nepārprotami dominē ieroči – cirvji, šķēpu gali,⁷² kā arī viens zobens.⁷³ Kopumā Latvijas teritorijā atrastie 124 vēlā bronzas laikmeta bronzas priekšmeti sadalās šādi: ieroči – 36, rotas – 60, t.s. tualetes piederumi – 25, darbarīki – 3. Šeit nav ieskaitīti Staldzenes depoziē atradumi, jo tie importēti kā izejviela tālākai pārstrādei un nebija paredzēti izmantošanai pēc to sākotnējās nozīmes. Vairums agrā bronzas laikmeta bronzas priekšmetu nāk no savrupatradumiem, viena (Kalēju) depoziē un četriem kapulaukiem (Ķivutkalns, Reznas, Kalnieši I, Pukuļi) – kopumā 37 priekšmeti. No tiem 28 bija šķēpu gali un cirvji un 8 rotas (rotadatas, aproces, pogas, spirālīte).

BRONZAS APSTRĀDE UN SOCIĀLĀS ATTIECĪBAS

Līdzšinējā Latvijas arheoloģiskajā literatūrā, aplūkojot agro metālu perioda bronzas apstrādi un bronzas izstrādājumus, galvenokārt raksturots to sortiments, tipoloģiskās īpatnības, atzīmēta bronzas kā izejmateriāla augstā vērtība un grūtā sasniedzamība, kā arī konstatēta šī metāla apstrādes mākas samērā plašā izplatība.⁷⁴ Jautājums par šo priekšmetu izgatavošanas un lietošanas vietu un nozīmi sabiedrisko attiecību sistēmā ar dažiem izņēmumiem⁷⁵ īpaši netika aplūkots. Acīmredzot sava nozīme šādai atturībai bija apstāklim, ka aplūkojamais laikmets atbilstoši valdošajai marksistiskajai paradīgam tika ietverts par pirmatnējās kopienas iekārtu dēvētajā sabiedriskās attīstības stadijā.

Eiropas bronzas laikmeta pētnieki jau kopš 20. gs. 70. gadiem materiālās kultūras studijās lielu uzmanību pievērš sociālo attiecību kontekstam, tai skaitā arī aplūkojot metalurģiju.⁷⁶ Pievēršot uzmanību tādām ārējām pazīmēm kā dzīvesvietu diferenciacijai, monumentālu kapeņu būvei, kurās apbedīti atsevišķi indivīdi ar bagātu kapa inventāru, grezniem bronzas un reizēm pat zelta izstrādājumiem, apjomīgiem bronzas priekšmetu depoziētiem, kā arī tālo maiņas sakaru pastāvēšanai, Eiropas bronzas laikmeta sabiedrības tiek raksturotas jau kā neegalitāras, kā tādas, kurās ir notikusi sociāla hierarhizācija un izveidojies virslānis – elite ar savām dinastijām, savstarpējām savienībām, varas centriem un jaunu ideoloģiju.⁷⁷ Vairākas no minētajām ārējām pazīmēm, lai arī vājinātā veidā,

saskatāmas Latvijas agro metālu perioda arheoloģiskajā materiālā. Bronzas priekšmetu kopumu gandrīz pilnībā veido ieroči, rotas un tualetes piederumi, bet darbarīku skaits ir pavisam niecīgs. Tātad bronzas izstrādājumi norāda uz tādām sociālās prakses pusēm, kas saistītas ar karošanu un indivīda reprezentāciju. Uz militāru konfliktu iespējamību norāda arī pilskalnu izbūve. Cik lielā mērā bronzas laikmetā bija raksturīga karošana, kādi varēja būt tās mērķi un apmēri? Piemēram, Antonijs Hārdings, izvērtējot dažādus apstākļus, par iespējamiem militāro sadursmju cēloņiem min atriebību (tai skaitā asinsatriebību), aizvainojumu, zādzību (īpaši sieviešu zādzību), slepkavību vai citu par ļaunu uzskatītu rīcību. Viņš uzskata, ka bronzas laikmetā nevar runāt par karu kā institucionalizētu praksi ar iespējam mobilizēt nepieciešamos cilvēku un materiālos resursus, jo tāda ir raksturīga tikai valsts sabiedrībām. Cilšu sabiedrībām, pie kurām viņš pieskaita Centrālās un Ziemeļeiropas sabiedrību lielāko daļu, vairāk raksturīgi militāri reidi, kuros piedalījās ne vairāk kā daži desmiti cilvēku.⁷⁸ Tomēr karošana deva iespēju atsevišķiem indivīdiem izcelties ar savu varonību un tā iemantot apkārtējo atzinību un cieņu. Šādā nozīmē karošana kļuva par prestižu nodarbošanos, ko centās izcelt ar īpašu ieroču un bruņojuma izmantošanu (bronzas laikmetā pirmo reizi sāk izgatavot ieročus cilvēku nogalināšanai). Bieži vien šiem bronzas ieročiem un bruņojumam bija tīri dekoratīvs parādes raksturs – no bronzas skārda izgatavotās krūšu bruņas, kājsargi, vairogi un bruņucepures, tāpat daži bronzas cirvji un zobeni gan izskatījās mirdzoši un fascinējoši, norādot uz šo izstrādājumu īpašnieka īpašo stāvokli, bet nebija piemēroti reālai karošanai.⁷⁹ Iespējams, ka vairāk simboliska nekā praktiska nozīme bija arī virknei Latvijā atrasto bronzas cirvju – uz to norāda vai nu šo cirvīšu nelielie izmēri, vai arī jebkādas praktiskas lietošanas atstāto pēdu trūkums.

Centrālajā un Ziemeļeiropā bronzas laikmetā karošana tiek raksturota arī kā decentralizētu sabiedrību elites dzīvesveida neatņemama sastāvdaļa ar atbilstošu militāru ideoloģiju.⁸⁰ Tai pašā laikā karošanai varēja būt tīri ceremoniāls raksturs bez ievērojamiem cilvēku upuriem.⁸¹ Šāds sabiedrības elites dzīvesveids un ideoloģija atspoguļojās arī indivīdu ārējā atribūtiskā, izskatā un uzvedībā, reprezentējot sevi kā karotājus (bronzas ieroči, bruņojums), kas savu sociālo distanci uzsvēra ārējā izskatā (bronzas tualetes piederumi), bet ģeneoloģisko pēctecību un pārākumu demonstrēja, apbedījot dzimtas piederīgos īpaši izbūvētās, dažkārt pat monumentālās un no tālienes pamanāmās kapeņās – kapu uzkalniņos. Tā kā bronzas izstrādājumi bija svarīgs sociālā prestiža izteiksmes līdzeklis, šo sabiedrību elite kontrolēja metālapstrādi un tās nodrošināšanai nepieciešamos maiņas tālsakarus. Šo funkciju nodrošināšanai kalpoja nocietinātās apmetnes kā lielāku vai mazāku apgabalu centrālās vietas.⁸²

Rodas jautājums: cik lielā mērā šādas sociālās attiecības varēja būt raksturīgas Austrumbaltijas, tai skaitā Latvijas teritorijas agro metālu laikmeta

sabiedrībām? Lai gan Latvijas teritorija, tāpat kā Austrumbaltija kopumā, bija perifērija attiecībā pret Centrālās un Ziemeļeiropas sociālajām, ekonomiskajām un ideoloģiskajām norisēm, vairākas pazīmes liecina, ka zināma līdzība vietējo sabiedrību attīstības trajektorijās ir vērojama. Jau iepriekš tika atzīmēts bronzas ieroču ievērojamais īpatsvars, savukārt tualetes piederumi norāda uz personas ārējā izskata nozīmes pieaugumu. Latvijas teritorijā lielākie bronzas apstrādes centri izceļas ar spēcīgiem nocietinājumiem, kuriem bez tīri praktiskās aizsardzības funkcijas, iespējams, bija arī noteikta simboliska nozīme. Tik masīvi nocietinājumi, kādi bija, piemēram, Ķivutkalnā vai Vīnākalnā, šķiet neadekvāti tā laika uzbrukuma apdraudējumam un praktiskajām iespējām to pārvarēt. Acīmredzot varenu nocietinājumu būvei bija arī tīri psiholoģiska nozīme – parādīt elites spēju piesaistīt resursus un organizēt celtniecības darbus. Šādi nocietinātai dzīvesvietai bija jāatstāj monumentālas un neienemamas būves iespaids uz laikabiedriem, un, tāpat kā kapu uzkalniņiem, tai varēja būt arī savas zemes simboliska nostiprinājuma jēga. Vairāk simboliska nekā praktiska nozīme tiek saskaņota arī daudzos Centrālās Eiropas eneolīta un bronzas laikmeta nocietinājumos.⁸³ Nenoliedzot pilskalnu nocietinājumu aizsardzības funkcijas (tai pašā laikā daudzu nocietinātu dzīvesvietu pastāvēšana liecina par attiecīgo sabiedrību pieņemto defensīvo stratēģiju ar pasīviem aizsardzības līdzekļiem⁸⁴), tomēr šķiet, ka sava nozīme te bija arī jaunajai militārajai ideoloģijai.

Atsevišķu indivīdu vai dzimtu sociālās lomas pieaugumu rāda kapu uzkalniņu būve, kas Austrumbaltijā sākās agrajā bronzas laikmetā. Pat virspusīga demogrāfiskā kalkulācija liecina, ka šīs no zemes, akmeņiem un, domājams, arī ar koka konstrukciju iebūvēt veidotās savam laikam monumentālās būves bija nevis visu attiecīgās sabiedrības locekļu apbedīšanas vietas, bet tikai ievērojamāko.⁸⁵ Kapu uzkalniņu būve bija raksturīga jaunām, ekspansīvām un sociāli diferencētām sabiedrībām, kurām bija svarīgi nostiprināt savu teritoriju un sociālās pozīcijas arī šādā tīri simboliskā veidā. Tomēr kapu uzkalniņi kā sociālās kompleksitātes rādītāji zināmi tikai noteiktos Austrumbaltijas rajonos. Tā Baltijas jūras dienvidaustrumu piekrastē, īpaši Sambijas pussalā, kā arī Lietuvas piejūras zonā tie parādījās jau agrajā bronzas laikmetā (Rantavas, Alkniku, Slažu kapulauks), bet to būve turpinājās arī vēlajā bronzas un senākajā dzelzs laikmetā (Eglišķu, Kurmaiču kapulauks).⁸⁶ Dziļāk Lietuvas iekšzemē agro metālu perioda uzkalniņi nav zināmi. Agrajā bronzas laikmetā kapu uzkalniņi parādījās arī Latvijas rietumdaļā (Pukuļu kapulauks) un pie Daugavas (Reznu, Vējstūru, Kalniešu I kapulauks). Tālāk uz ziemeļiem Vidzemes rietumdaļā tie parādījās tikai vēlajā bronzas laikmetā. Šajā pašā laikā tos sāka būvēt Igaunijas teritorijā, taču arī galvenokārt piejūras zonā un salās.⁸⁷ Uzkalniņu kapu dislokācija Baltijas jūrai tuvākajos rajonos un pie Daugavas vedina domāt, ka liela nozīme uzkalniņu būves idejas, respektīvi, jaunas

ideoloģijas (tai skaitā arī jaunu reliģisku priekšstatu) izplatībā bija sakaru ceļiem, savstarpējiem kontaktiem un maiņai. Kā savulaik atzīmēja Klauss Goldmans (1970): "Maiņa ir kods, ar kura starpniecību tiek nodota statusa informācija."⁸⁸

Kā izriet no pilskalnos izgatavoto un lietoto bronzas priekšmetu apskata, tie ar retiem izņēmumiem bija paredzēti elitāra sociālā statusa reprezentācijai. No otras puses, šiem pilskalniem, respektīvi, tur strādājošiem bronzas amatniekiem, bija nozīmīga loma sabiedrisko attiecību regulēšanā. Tas dod pamatu bronzas apstrādes pilskalnus, vismaz augstākajam – trešajam un ceturtajam līmenim pieskaitāmos, uzskatīt arī par sociālās hierarhijas uzturēšanas centriem. Tos var uzlūkot arī par varas centriem ar tiem pakļautajiem zemāka līmeņa pilskalniem un lauka apmetnēm. Ir ļoti grūti noteikt, cik liela varēja būt šo centru kontrolētā teritorija. Labāk izpētītajā Daugavas zonā šāda teritorija jeb politija⁸⁹ iezīmējas Daugavas lejtecē apmēram no Ogres ietekas līdz Doles salas lejasgalam. Galvenais centrs te bija Ķivutkalns Doles salā. Pārējie lejteces pilskalni, iespējams, atradās zināmā atkarībā no galvenā centra, tāpat arī šī apgabala lauka apmetnes. Apgabalam varēja būt arī savs sakrālais centrs – Reznu uzkalniņu kapulauks. Tas atradās vietā, kur Daugavā ietekoša upīte atdalīja no cietzemes ap 2,5 km garu un 0,4 km platu "salu", kuras vidusdaļā bija ap 3 m augsts, 500 m garš un 200 m plats zemes pacēlums, uz kura rindā cits aiz cita bija izvietoti astoņi kapu uzkalniņi.⁹⁰ Otrs šāds apgabals varēja būt Lubāna ezera ieplaka ar galveno centru Brikuļu pilskalnā, diviem zemāka līmeņa pilskalniem un virkni lauka apmetņu.⁹¹

Šādu bronzas apstrādes centru nepieciešams pastāvēšanas nosacījums bija regulārs bronzas pieplūdums, ko varēja nodrošināt tikai tālie maiņas sakari. Tā kā bronzas apstrādei bija svarīga loma elites sociālā statusa uzturēšanā un sociālo attiecību regulēšanā, liela nozīme bija arī elites kontrolei pār maiņas sakariem. Kā liecina pētījumi Centrālajā Eiropā, tālie maiņas sakari tika realizēti no vienas centrālās nocietinātās apmetnes uz otru, šķērsojot apvidus ar zemāka līmeņa dzīvesvietām un veicot dažkārt pat 100–150 km lielus attālumus.⁹² Tā kā bronzas apstrādes apjoms pilskalnos pa Daugavu uz augšu samazinās, iespējams, ka tieši šādi sakari izskaidro Brikuļu pilskalna kā ievērojama bronzas apstrādes centra ilgstošu pastāvēšanu. Šo sakaru uzturētāju organizētās ekspedīcijas nodrošināja ne tikai metālu vai citas materiālas vērtības. Ne mazāk svarīgi, ka ekspedīciju dalībnieki, veicot bīstamus un grūtus ceļojumus uz tāliem, mītiskiem novadiem, iepazinās ar turienes rituāliem, leģendām un dzīvesveidu, tā vairojot savu nozīmību un heroismu laikabiedru acīs. Kristians Kristiansens atzīmē, ka bronzas laikmeta ideoloģijā heroisku ceļojumu mitoloģijai bija liela nozīme un Odiseja ceļojumi tam ir klasisks piemērs.⁹³

Aplūkojot bronzas priekšmetu izplatību Baltijā no Vislas grīvas dienvidos līdz Somu līcim ziemeļos, redzams, ka atradumu vietu skaits virzienā no dien-

vidiem uz ziemeļiem samazinās. Atradumu skaita samazināšanās vērojama arī virzienā no Baltijas jūras piekrastes uz austrumiem. Kopumā šāda lejupejošas trajektorijas aina atbilst maiņas modelim, ko sociālajā antropoloģijā raksturo kā "dāvanu apmaiņu", kas notiek starp līdzīga statusa indivīdiem vai neatkarīgām sabiedrībām (polītijām) abpusēji izdevīgā veidā, nepastāvot centralizētai kontrolei. Taču šāda tīkla respektīvi modeļa darbības teritorijā atsevišķu politiju ietvaros varēja pastāvēt arī otrs maiņas veids – redistribūcija, kad apmaināmo objektu plūsmu nosaka centrālās vietas autoritātes (elite).⁹⁴ Apmaināmie objekti šādā gadījumā varēja būt vietējas izcelsmes ražojumi. Iegūstot tos no apkārtējām lauka apmetnēm apmaiņā pret bronzas izstrādājumiem vai cita veida vietējiem ražojumiem, centra, piemēram, Ķivutkalna vai Brikulu pilskalna elite varēja nodrošināt arī zināmu specializāciju bronzas apstrādē, iesaistot daļu iegūto vietējo ražojumu tālsakaru apmaiņā bronzas izejvielu nodrošināšanā.

Ir diezgan grūti pateikt, ko vietējās sabiedrības mainīja pret bronzu. Centrālajā un Dienvidēiropā jau kopš bronzas laikmeta sākuma iecienīts, protams, bija Baltijas dzintars. Taču ar dzintara maiņu var izskaidrot tikai Baltijas jūras piekrastes tuvumā nonākušos bronzas priekšmetus. Parasti tiek minētas arī kažokādas.⁹⁵ Tā tas varētu būt arī Latvijas teritorijā. Īpaša nozīme acīmredzot bija bebru ādām. Ķivutkalnā no visiem nomedīto dzīvnieku kauliem 55% bija bebru kauli, Vīnākalnā – pat 65%,⁹⁶ Mūkūkalnā – 37%, bet Aso-tē – 29%.⁹⁷ Brikulu pilskalnā turpretim šis kažokzvērs pēc atrasto kaulu daudzuma (13%) ieņem tikai trešo vietu pēc aļņiem un meža cūkām.⁹⁸

Kā liecina Ķivutkalna un Brikulu pilskalna piemēri, vēlā bronzas laikmeta beigās – senākā dzelzs laikmeta sākumā bronzas apstrādē vērojams kāpinājums. Šķiet,

ka to var izskaidrot ar metāla importa pieaugumu, aktivizējoties sakariem pāri Baltijas jūrai. Uz to norāda gan skandināviskas cilmes jūrasbraucēju kolonijas izveidošanās Ziemeļkurzemē, gan, domājams, no Gotlandes pārkausēšanai atvestais un ar 600 gadiem pr. Kr. datējams Staldzenes depoziāts.⁹⁹ Līdz tam acīmredzot galvenais bronzas imports bija saistīts ar sakariem dienvidrietumu virzienā – ar Austrumprūsijas teritoriju. Attīstoties jūras sakariem, Latvijas teritorijā nonāca lielāks metāla daudzums.

Kopumā raksturojot bronzas apstrādi, lielāko centru specializāciju šajā nozarē un ar to cieši saistīto maiņu, jāatzīst, ka tai bija svarīga loma šo nozari kontrolējošās elites sociālo pozīciju un atbilstošās ideoloģijas stiprināšanā. Bronzas apstrāde pati par sevi ir lai arī svarīgs, taču tikai viens hierarhizācijas veicinošs faktors. Attiecīgo sabiedrību sociālo kompleksitāti raksturo arī dzīvesvietu hierarhizācija, sarežģīti bērū rituāli un nevienlīdzīga attieksme pret mirušajiem. Šādā skatījumā Latvijas teritorijas (tāpat kā kopumā Austrumbaltijas) sabiedrības agro metālu periodā bija atšķirīgas. Spriežot pēc pilskalniem, to nocietinājumu rakstura, bronzas apstrādes izvēsuma, bronzas priekšmetu izplatības, attiecīgo apvidu iesaistes maiņas sakaros, kapu uzkalniņu būves, izceļas rajoni, kur sociālā kompleksitāte bija lielāka, kā arī tādi, kur tā bija mazāka. Izvērstāka sociālā hierarhija bija raksturīga Lietuvas piejūras apgabalam, Rietumlatvijai, Daugavas piekrastei, Igaunijas salām un piekrastes zonai. Mazāka tā bija Austrumbaltijas iekšzemes rajonos. Latvijas teritorijā tā būtu Ziemeļaustrumvidzeme (atskaitot Lubāna baseinu), Latgale un Augšzeme, iespējams, arī Lielupes baseins Zemgalē. Jāatzīst gan, ka daudzos gadījumos par minētajām teritorijām vēl maz materiālu, tāpēc pašreizējais vērtējums jāuzskata par prelimināru.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

¹ Sk., piem.: Šturms E. Die bronzezeitliche Funde in Lettland // Congressus Secundus Archaeologorum Baltiorum Rigaе, 19.–23.VIII 1930. – Rīga, 1931. – S. 103–144; Ванкина Л. Новейшие находки эпохи бронзы на территории Латвийской ССР // Советская археология. – 1960. – № 3. – С. 153–161; Граудонис Я. Я. Латвия в эпоху поздней бронзы и раннего железа. – Рига, 1967. – С. 93–102.

² Dr. hist. Ilgas Zagorskas informācija raksta autoram.

³ Zagorskis F. Zvejnieku akmens laikmeta kapulauks. – Rīga, 1987. – 57. lpp.

⁴ Vandkilde H. The Earliest Metalwork // Digging into the Past. 25 Years of Archaeology in Denmark. – Copenhagen, 1993. – P. 145.

⁵ Лоце И. Стоянка Лагажа (Лубанская низменность) // LZAV. – 1972. – Nr. 6. – 63. lpp.

⁶ Turpat.

⁷ Turpat. – 72. lpp.

⁸ Girininkas A. Baltų kultūros ištakos. – Vilnius, 1994. – P. 218, pav. 259.

⁹ A. Girininka mutiska informācija.

¹⁰ Лоце И. А. Поздний неолит и ранняя бронза Лубанской равнины. – Рига, 1979. – С. 58, рис. 53.

¹¹ Girininkas A. Baltų kultūros ištakos. – P. 217, pav. 258.

¹² Лоце И. А. Поздний неолит и ранняя бронза Лубанской равнины. – С. 125, табл. 13.

¹³ Daugora L., Girininkas A. Osteoarcheologija Lietuvoje. Vidurinis ir vėlyvasis holocenas. – Vilnius, 1996. – P. 89.

¹⁴ Лоце И. Лубānas лідзєnuma akmens laikmeta aizsargājamie pieminekļi. – Madona, 1978. – Tabula 23., 24. lpp.

¹⁵ Rītums R., Kalniņa L. Ieskats Abavas ielejas senāko apdzīvoto vietu izpētē // Latvijas arheoloģija. Pētījumi un problēmas (Latvijas Vēstures muzeja raksti Nr. 8). – Rīga, 2002. – 161. lpp.

¹⁶ Grasis N. Žucevas kultūras izcelšanās un attīstība apmetņu kontekstā: retrospektīva un perspektīva // Latvijas arheoloģija. Pētījumi un problēmas (Latvijas Vēstures muzeja raksti Nr. 8). – Rīga, 2002. – 73. lpp.

¹⁷ Vasks A. Akmens darba cirvji Daugavas baseinā: apdzīvotības raksturojums // LVIŽ. – 2002. – Nr. 2. – 37. lpp.

- 18 *Graudonis J.* Nocietinātās apmetnes Daugavas lejtecē. – Rīga, 1989. – 157 lpp.: il., [4 lp.] krās. il.
- 19 Ķivutkalnā pavisam atrasts ap 2700 senlietu. Statistiskajiem aprēķiniem izmantotas tikai tās senlietas, kurām fiksēta atraduma vieta konkrētā kultūrslāņa kārtā, t.i., 2094 senlietas.
- 20 *Graudonis J.* Nocietinātās apmetnes Daugavas lejtecē. – 21. lpp.
- 21 Turpat. – 14. lpp.
- 22 *Vasks A.* Brikūļu nocietinātā apmetne. Lubāna zemiene vēlajā bronzas un dzelzs laikmetā (1000. g. pr.Kr. – 1000. g. pēc Kr.). – Rīga, 1994. – 124 lpp.: il.
- 23 *Vasks A.* Tīģeļi un lejamveidnes Brikūļu nocietinātajā apmetnē // AE. – Rīga, 1994. – 17. laid. – 2. att., 122. lpp.
- 24 *Graudonis J.* Nocietinātās apmetnes Daugavas lejtecē. – 55.–62. lpp.
- 25 *Stubavs A.* Ķentes pilskalns un apmetne. – Rīga, 1976. – 10.–15. lpp.
- 26 Turpat. – 95. lpp.
- 27 *Граудонис Я. Я.* Латвия в эпоху поздней бронзы и раннего железа. – С. 16–18.
- 28 *Atgāzis M.* Arheoloģisko pieminekļu apzināšana Rīgas un Jelgavas rajonā 1971. gadā // ASM 1971. – Rīga, 1972. – 45. lpp.
- 29 *Zemītis G.* Senā Daugmale (2. g.t. p.m.ē. – m.ē. 12. gs.) // Daugavas raksti. No Aizkraukles līdz Rīgai. – Rīga, 1991. – 132., 133. lpp.
- 30 *Stubavs A.* Arheoloģiskie izrakumi Salaspilī 1969. gadā // RT 1969. – Rīga, 1970. – 63. lpp.
- 31 *Zariņa A.* Atradumi nocietinātā apmetnē Lielvārdes Dievukalnā // LZAV. – 1982. – Nr. 2. – 59. lpp.
- 32 Turpat. – 63. lpp., 4. att.
- 33 *Graudonis J.* Apdzīvotība un celtniecība Mūkukalnā // AE. – Rīga, 1978. – 12. laid. – 1. pielikums, 46., 47. lpp.
- 34 *Шноре Э. Д.* Асотское городище. – Рига, 1961. – Приложение II.
- 35 *Šnore E.* Dignājas pilskalns: Īss pārskats par 1939. gada izrakumiem // Senatne un Māksla. – 1939. – Nr. 4. – 55. lpp.
- 36 *Urtāns V.* Arheoloģiskie izrakumi Madalānu pilskalnā un kapulaukos // ASM 1982 un 1983. – Rīga, 1984. – 99., 100. lpp.
- 37 *Граудонис Я. Я.* Латвия в эпоху поздней бронзы и раннего железа. – С. 22.
- 38 Turpat. – 58. att.: 1, 113. lpp.
- 39 *Stubavs A.* Izrakumi Stupeļu pilskalnā un senpilsētā 1977. gadā // ASM 1977. – Rīga, 1978. – 63., 64. lpp.
- 40 *Brīvkalne E.* Daži amatniecības darinājumi Tērvetes pilskalnā // AE. – Rīga, 1964. – 6. laid. – 85.–88. lpp., 3. att.: 4, 5, 88. lpp.
- 41 Turpat. – 3. att.: 3, 88. lpp.
- 42 *Atgāzis M.* Izrakumi Tērvetes Klosterkalnā un arheoloģisko pieminekļu apzināšana Zemgalē 1976. gadā // ASM 1976. – Rīga, 1977. – 9., 10. lpp.
- 43 *Mugurēvičs Ē.* Arheoloģiskie izrakumi Matkules pilskalnā 1965. gadā // RT 1965. – Rīga, 1966. – 23., 24. lpp.
- 44 *Asaris J., Vasks A.* Arheoloģiskie izrakumi Padures pilskalnā un apmetnē // APL 2002 un 2003. – Rīga, 2004. – 19.–23. lpp.
- 45 *Vasks A.* Jauns agro metālu laikmeta piemineklis Rietumlatvijā // LZAV. – 1978. – Nr. 3. – 65.–74. lpp.
- 46 *Urtāns J.* Aizsardzības izrakumi Smārdes Milzukulnā // APL 2002 un 2003. – Rīga, 2004. – 12.–14. lpp.
- 47 LVM A 12438: 3–6.
- 48 *Urtāns J.* Aizsardzības izrakumi Smārdes Milzukulnā. – 2. att.: 9, 13. lpp.
- 49 *Grigalavičiene E.* Žalvario ir ankstyvais geležies amžius Lietuvoje. – Vilnius, 1995. – Pav. 3, p. 23.
- 50 *Merkevičius A.* Kurmaičių (Kretingos raj.) piliakalnis // Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1978 ir 1979 metais. – Vilnius, 1980. – P. 22.
- 51 *Kristiansen K.* Europe before History. – Cambridge, 1998. – P. 111.
- 52 *Luchtanas A., Sidrys R. V.* Bronzos plitimas rytiniame Pabaltijo regione ili Kristaus // Archaeologia Lituana, I. – Vilnius, 1999. – Pav. 13.
- 53 *Vasks A.* Apdzīvotība, saimniecība un sabiedrība Daugavas baseinā bronzas un senākajā dzelzs laikmetā // LVIŽ. – 1994. – Nr. 4. – 60. lpp.
- 54 *Madsen H. B.* Bronze Casting Technology in the Late Bronze Age in Estonia, Latvia and Lithuania // XV Congresso internazionale sui bronzi antichi. Produzione e tecnologia. Aquileia e Grado, 22–26 Maggio 2001: Abstracts. – Aquileia e Grado, 2001. – P. 15.
- 55 Turpat.
- 56 *Vasks A., Vijups A.* Staldzenes bronzas laikmeta depozīts. Staldzene Bronze Age Hoard. – Rīga, 2004. – 9., 10. lpp.
- 57 *Kristiansen K.* Europe before History. – P. 94.
- 58 *Sherrat A.* The Emergence of Élites: Earlier Bronze Age Europe, 2500–1300 BC // The Oxford Illustrated Prehistory of Europe. – Oxford; New York, 1994. – P. 259.
- 59 *Graudonis J.* Nocietinātās apmetnes Daugavas lejtecē. – XLVI tabula.
- 60 *Григалавичене Э., Мяркявичюс А.* Древнейшие металлические изделия в Литве. – Вильнюс, 1980. – С. 76.
- 61 *Graudonis J.* Nocietinātās apmetnes Daugavas lejtecē. – XXXV tab.: 10–13.
- 62 *Graudonis J.* Reznu kapulauks // AE. – Rīga, 1961. – 3. laid. – I tab.: 13, 14.
- 63 *Vasks A.* Brikūļu nocietinātā apmetne. Lubāna zemiene vēlajā bronzas un dzelzs laikmetā (1000. g. pr. Kr. – 1000. g. pēc Kr.). – X tab.: 51.
- 64 *Urtāns J.* Aizsardzības izrakumi Smārdes Milzukulnā. – 2. att.: 9, 13. lpp.
- 65 *Graudonis J.* Nocietinātās apmetnes Daugavas lejtecē. – XXXIII tab.: 13–18.
- 66 *Vasks A.* Brikūļu nocietinātā apmetne. Lubāna zemiene vēlajā bronzas un dzelzs laikmetā (1000. g. pr. Kr. – 1000. g. pēc Kr.). – 43. lpp.
- 67 *Graudonis J.* Reznu kapulauks. – I tab.: 16, 17.
- 68 *Graudonis J.* Nocietinātās apmetnes Daugavas lejtecē. – XLIV tab.: 5.
- 69 *Treherne P.* The Warrior's Beauty: The Masculine Body and Self-Identity in Bronze-Age Europe // Journal of European Archaeology. – 1995. – Vol. 3.1. – P. 110.
- 70 *Urtāns V.* Arheoloģiskie pētījumi Daugmalē // Muzeji un kultūras pieminekļi. – Rīga, 1969. – 63. att.: 7, 8, 89. lpp.
- 71 *Graudonis J.* Nocietinātās apmetnes Daugavas lejtecē. – XXXII tab.: 5.
- 72 *Ванкина Л.* Находки бронзовых изделий на территории Латвийской ССР // Латвийской PSР vēstures muzeja raksti. Arheoloģija. – Rīga, 1962. – 28.–35. lpp.
- 73 *Atgāzis M.* Latvijā atrastie senākie zobeni // Civitas et castrum ad Mare Balticum. Baltijas arheoloģijas un vēstures problēmas dzelzs laikmetā un viduslaikos. – Rīga, 2002. – 2. att.: 1, 351. lpp.

- ⁷⁴ Latvijas PSR arheoloģija. – Rīga, 1974. – 82., 83., 89. lpp.; *Graudonis J.* Agro metālu periods. 1500. – 1. g. pr. Kr. // Latvijas senākā vēsture. 9. g.t. pr.Kr. – 1200. g. – Rīga, 2001. – 169.–175. lpp.
- ⁷⁵ *Vasks A.* Apdzīvotība, saimniecība un sabiedrība Daugavas baseinā bronzas un senākajā dzelzs laikmetā // LVIŽ. – 1994. – Nr. 4. – 54.–76. lpp.; *Vasks A., Vaska B., Grāvere R.* Latvijas aizvēsture. 8500. g. pr.Kr. – 1200. g. pēc Kr. – Rīga, 1997. – 94. lpp.
- ⁷⁶ *Harding A. F.* European Societies in the Bronze Age. – Cambridge, 2000. – P. 386, 387; sk. arī plašo literatūras sarakstu 436.–530. lpp.
- ⁷⁷ *Sherrat A.* The Emergence of Élites: Earlier Bronze Age Europe, 2500–1300 BC. – P. 244–276.
- ⁷⁸ *Harding A. F.* European Societies in the Bronze Age. – P. 273, 274.
- ⁷⁹ *Kristiansen K.* Europe before History. – Fig. 59, p. 116–119; *Neustupny E.* Otherness in Prehistoric Times // The World-View of Prehistoric Man. Konferenser 40. – Stockholm, 1998. – P. 69.
- ⁸⁰ *Kristiansen K.* Europe before History. – P. 379.
- ⁸¹ *Neustupny E.* Otherness in Prehistoric Times. – P. 67.
- ⁸² *Kristiansen K.* Europe before History. – P. 111.
- ⁸³ *Neustupny E.* The Significance of Facts // Journal of European Archaeology. – 1995. – Vol. 3.1. – P. 199–201.
- ⁸⁴ *Venc S.* K problematice fortifikací v archeologii // Archeologické rozhledy, XXXV. – 1983. – Nr. 3. – Str. 284–286.
- ⁸⁵ *Vasks A.* Apdzīvotība, saimniecība un sabiedrība Daugavas baseinā bronzas un senākajā dzelzs laikmetā // LVIŽ. – 1994. – Nr. 4. – 64., 65. lpp.
- ⁸⁶ *Grigalavičiene E.* Žalvario ir ankstyvasis geležies amžius Lietuvoje. – P. 64–82.
- ⁸⁷ *Selirand J., Tõnisson E.* Through Past Millennia. Archaeological Discoveries in Estonia. – Tallinn, 1984. – P. 59–63.
- ⁸⁸ Citēts pēc: *Kristiansen K.* From Stone to Bronze – the Evolution of Social Complexity in Northern Europe, 2300–1200 BC // Specialization, Exchange and Complex Societies. – Cambridge, 1987. – P. 34.
- ⁸⁹ Politija ir politiski neatkarīga vai autonoma sociāla kopība (tā var būt valsts, bet tā var būt arī mezolīta mednieku–vācēju grupa). Sīkāk sk.: *Renfrew C., Bahn P.* Archaeology. Theories, Methods and Practice. Second edition. – London, 1996. – P. 166.
- ⁹⁰ *Graudonis J.* Reznu kapulauks. – 19. lpp.
- ⁹¹ *Vasks A.* Brikulu nocietinātā apmetne. Lubāna zemiene vēlajā bronzas un dzelzs laikmetā (1000. g. pr.Kr. – 1000. g. pēc Kr.). – 68. lpp., 36. att., 69. lpp.
- ⁹² *Kristiansen K.* Europe before History. – P. 89.
- ⁹³ Turpat. – 96. lpp.
- ⁹⁴ *Champion S.* A Dictionary of Terms and Techniques in Archaeology. – Oxford, 1980. – P. 107.
- ⁹⁵ *Kristiansen K.* Center and Periphery in Bronze Age Scandinavia // Centre and Periphery in Ancient World. – Cambridge, 1987. – P. 83.
- ⁹⁶ *Graudonis J.* Nocietinātās apmetnes Daugavas lejtecē. – 10. tab.
- ⁹⁷ *Граудонис Я. Я.* Латвия в эпоху поздней бронзы и раннего железа. – С. 123.
- ⁹⁸ *Vasks A.* Brikulu nocietinātā apmetne. Lubāna zemiene vēlajā bronzas un dzelzs laikmetā (1000. g. pr. Kr. – 1000. g. pēc Kr.). – 9. tab.
- ⁹⁹ *Vasks A., Vijups A.* Staldzenes bronzas laikmeta depozīts. Staldzene Bronze Age Hoard. – 14.–17. lpp.

Andrejs Vasks

BRONZE-WORKING CENTRES AND BRONZE OBJECTS IN THE SYSTEM OF SOCIAL RELATIONS IN THE TERRITORY OF LATVIA DURING THE EARLY METAL PERIOD

Summary

The earliest metal artefacts in the territory of Latvia are two rings, probably copper, from Grave 277 at the cemetery of Zvejnieki (radiocarbon data: 5545±65 BP, Ua-19810). The earliest evidence of metallurgy, in the form of fragmentary bronze-casting crucibles, comes from the settlement site of Lagaža in the Lake Lubāns Depression. One crucible had traces of metal, and analysis showed this to be bronze with 3% tin. The site is dated to 1750–1250 BC, i.e. to the Early Bronze Age. Approximately contemporaneous or slightly earlier is a two-part stone mould and fragmentary clay crucibles found at the settlement of Kretuonas I C in eastern Lithuania. Both settlements were located in limited areas of relatively dense population during the Neolithic, which had whole clusters of other settlements in the Late Neolithic. Such settlement agglomerations or centres could only develop in the areas most advantageous for a hunting-fishing-gath-

ering economy: in the areas of contact between different ecological zones. These centres of settlement also became cross-roads of communications routes, which were very important not only for maintaining various kinds of social ties between close and more distant neighbours, but also in terms of the spread of new materials and technologies. However, there is so far insufficient archaeological evidence to permit an assessment of the role of metalworking at this time in the life of the inhabitants of the Lagaža site.

There is significantly more evidence of this kind with respect to the Late Bronze Age (1100–500 BC). At this time, alongside the pre-existing open settlements of stock-breeders and agriculturalists, new kinds of residential sites developed: fortified settlements or hillforts. So far, the most extensive excavations of Late Bronze Age and Earliest Iron Age hillforts have been undertaken in the Daugava

Basin, especially along the banks of the Daugava. Excavation has been conducted at 21 hillforts altogether. At 11 hillforts, in addition to the stone, bone and antler inventory characteristic of this period, bronze-working equipment has been found: fragments of crucibles and moulds. Exceptional in this regard are two hillforts: Ķivutkalns on Dole Island and Brikuļi Hillfort at Īdeņa near Lake Lubāns.

Of the total 2094 non-pottery artefacts found at Ķivutkalns, 702, or 33.5%, were fragments of clay crucibles and moulds. (Considered in this calculation is only that part of the total number of 2700 artefacts which were recorded as coming from a definite stratum of the cultural deposit.) Such artefacts were found in all strata of the 1.6–2 m thick cultural deposit. However, the different layers produced different quantities of such finds. Thus, the lowermost part of the cultural deposit (layers 5–9) produced only 12.5% of the crucible and mould fragments. Most of the finds of this kind (87.5%) were concentrated in the upper layers of the cultural deposit (layers 1–4), particularly in layers 2 and 3 (52%) (Fig. 1).

The spatial distribution of crucibles and moulds (Fig. 2) showed that the finds from layers 5–9 were concentrated in a belt of the hillfort plateau up to 5 m wide, along the inside of the rampart, and were absent from the central part of the plateau. On the other hand, the crucibles and moulds in layers 1–4 occurred not only in this same belt along the rampart, but also in the central part of the plateau. We may conclude that bronze-working at Ķivutkalns was practised already in the earliest period of the hillfort's existence, in the 10th–8th centuries BC. At this time, crafts workshops were ranged along the perimeter of the plateau, next to the rampart. During the later phase of occupation at the hillfort, from the 7th century BC up to abandonment of the site, bronze-working was practised not only along the perimeter of the plateau, as it had been before, but also in the buildings in the central part of the plateau. Evidently, the number of bronzesmiths had increased significantly by the later stage. This also indicates growing specialisation in bronze-working during the later stage, when this activity was of the greatest importance for the economy of the hillfort's residents.

A second major bronze-working centre was Brikuļi Hillfort by Lake Lubāns. Out of 1000 bone, antler, stone, bronze and ceramic artefacts (excluding pottery), 418 (41.8%) were fragments of clay crucibles and moulds. As seen from Table 1, 90% were found in layers 1 and 2 of the cultural deposit, and only 10% came from the deeper layers, 3 and 4. These deeper layers generally relate to the initial phase of occupation in the 9th and 8th centuries BC. Evidently, already at this time the residents of the hillfort were engaged in bronze-working. This indicates that the knowledge of bronze-working,

evidenced in the Lake Lubāns Lowlands already in the Early Bronze Age, had not been lost with the development of a new stock-breeding and agricultural community. Bronze-working was practised on a much larger scale at the end of the Bronze Age and in the Earliest Iron Age. At Brikuļi Hillfort too, crucibles and moulds were found in all areas where there were houses with hearths. This indicates that, just as at Ķivutkalns, the residents of the hillfort specialised in bronze-working.

Crucibles and moulds have been found in various numbers at another seven Early Metal Period hillforts along the banks of the Daugava. The scale of excavation at these hillforts has varied, and the material obtained is accordingly different. Nine out of 15 sites in Latvia where bronze was worked in the Late Bronze Age, i.e. the majority, lie on the Daugava. In part, this is explicable in terms of the more extensive and systematic excavation work conducted in the Daugava Valley. However, research to date indicates that at the hillforts lying outside the Daugava Valley (Brikuļi being an exception in this regard) bronze-working was either not practised at all or else occurred on a very small scale. So far, no evidence has been found of bronze-working in western Latvia, something that may be explained in terms of insufficient archaeological research in this region.

In terms of the scale of bronze-working, four levels of residential sites may be distinguished. The *first, lowest level* includes open settlements apparently without any defences and without any evidence of bronze-working. The *second level* includes hillforts provided with some kind of defences, but without evidence of bronze-working. This level may include most of the hillforts in the territory of Latvia. The *third level* includes hillforts where bronze-working did take place, but on a limited scale or episodically. The *fourth, highest level* includes strongly fortified hillforts where bronze-working had an important role in the lives of the residents (Ķivutkalns, Kļauģukalns and Brikuļi).

It should be added that correlation may be observed between the scale of bronze-working, on the one hand, and the building of fortifications, on the other. Those hillforts where bronze-working was of significance are also characterised by impressive, even powerful defences. Conversely, for those hillforts where bronze-working has not been observed or else took place episodically, the defences are generally very simple.

The moulds found at the hillforts are of two types: impermanent moulds and composite moulds. The impermanent moulds were used to cast smooth armbands with a circular cross-section, as well as neck-rings. Cast in the composite moulds were socketed axes and spearheads. The bronze objects found at the hillforts are predominantly ornaments (armbands, neck-rings and dress-pins). An unusual

group consists of the so-called toiletry articles: awls, razors and pincers. (Pincers have so far been found only at the cemetery of Reznas.) Axes and spearheads have been found in very small numbers at residential sites: a total of five objects, and in three cases these are only fragments. The same refers to the number of objects that can be regarded as tools: there are only three (two sickle-shaped knives and one fish-hook).

The composition of bronze artefacts among hoards and stray finds is different. Here, weapons – axes, spearheads and one sword – clearly predominate. The total of 124 bronze objects from the Late Bronze Age found in Latvia can be broken down into the following groups: weapons – 36, ornaments – 60, the so-called toiletry articles – 25, tools – 3. These figures do not include the finds from the Staldzene Hoard, since these were imported as raw material for reprocessing and were not intended for use according to their initial function. As regards the Early Bronze Age objects, most of these are stray finds, with one hoard (Kalēji) and finds from four cemeteries (Ķivutkalns, Reznas, Kalnieši I, Pukuļi), with a total of 37 objects. Of these, 28 were spearheads and axes, and eight were ornaments (dress-pins, armbands, buttons and a spiral).

Considering the total corpus of bronze artefacts, we see that this consists almost entirely of weaponry, ornaments and toiletry articles, with a very small number of tools. Thus, the bronze artefacts reflect aspects of social praxis connected with warfare and individual representation. Another indication of the possibility of military conflict is the building of hillforts. Warfare provided an opportunity for individuals to stand out by displaying their prowess in war. In this regard, warfare became a prestigious activity, an aspect that was enhanced by the use of special weapons and armour. Often, these bronze weapons and armour were purely decorative, for show. It is possible that the series of bronze axes found in Latvia were likewise more symbolic than practical in terms of their significance, as indicated either by the small size of these axes, or by the absence of any traces of wear from practical use. Warfare may have been ceremonial in character, without any major loss of life. The way of life and ideology of the social élite was also reflected in the attributes that individuals used to distinguish themselves, in their appearance and behaviour, presenting themselves as warriors (with bronze weapons and armour) and emphasising their social difference through their appearance (using bronze toiletry articles), and also demonstrating genealogical continuity and superior status by burying the members of their families in specially created, sometimes even monumental burial sites that were visible from a distance – barrows. Since bronze artefacts were an important way of expressing social prestige, the élites in these societies controlled

metalworking and the necessary long-distance contacts. Hillforts served these functions as the central places of districts of various sizes. In the territory of Latvia, the major bronze-working centres stand out in terms of their powerful defences, which, in addition to their purely practical defensive function, possibly also had a definite symbolic significance. The massive defences of Ķivutkalns and Vīnakalns Hillforts, for example, appear inappropriate in relation to the real threats of attack at this time and the practical possibilities of withstanding such an attack. Evidently, the building of strong defences also had a purely psychological significance: to display the élite's capacity for mobilising resources and organising building work. Such a fortified residence had to give the impression of being a monumental and impregnable structure, and, like the barrows, hillforts may have been connected with the symbolic idea of control over the land.

Considering the bronze artefacts that were made and used, we may conclude that they were, with rare exceptions, intended for representing élite social status. Thus, these hillforts, or rather the bronzesmiths working there, had a significant role in regulating social relations. There is therefore a basis for regarding these hillforts with bronze-working, at least those belonging to the highest (third and fourth) levels, as centres for maintaining the social hierarchy. They may also be regarded as centres of power, the lower-level hillforts and open settlements being subsidiary to them. It is very difficult to say how large an area may have been controlled from such centres. In the better-researched Daugava area, one such territory or polity is identifiable as stretching approximately from the mouth of the River Ogre to the downstream end of Dole Island. The main centre here was Ķivutkalns on Dole Island. The other hillforts along the lower course of the river, and likewise the open settlement sites in this district, may have been to some degree dependent on this main centre. The district may also have had its sacred centre: the barrow cemetery of Reznas, which had eight barrows in a row. Another such district may have been the Lake Lubāns depression with its main centre at Brikuļi Hillfort, two lower-level hillforts and a series of open settlements.

As shown by the examples of Ķivutkalns, Brikuļi and some other hillforts, the scale of bronze-working grew significantly at the end of the Late Bronze Age. This may be explained in terms of an increase in the volume of metal imports along with the commencement of active contacts across the Baltic Sea. This is indicated by the establishment of a colony of Scandinavian mariners in northern Kurzeme, and by the Staldzene Hoard, dated to 600 BC and thought to have been brought from Gotland to be melted down. Prior to this time, bronze imports mainly involved contacts with areas to the south-west, with

the territory of East Prussia. With the development of maritime contacts, a greater amount of metal reached the territory of Latvia.

Looking at bronze-working in general, at the specialisation of the largest centres in this activity and at exchange, which was closely tied up with bronze-working, we may recognise that bronze-working had an important role in reinforcing the social position and corresponding ideology of the élite that controlled this activity. Although bronze-working itself was an important factor contributing to such hierarchical development, it was not the only such factor. The social complexity of these societies is also reflected in the development of a hierarchy of residential sites, in the complex funerary rites and in the inequality seen in the attitude towards the deceased. From this point of view, the Early Metal Period societies in the territory of Latvia (and in

the East Baltic as a whole) were not all the same. Judging from the hillforts, the character of their defences, the scale of bronze-working, the distribution of bronze artefacts, the involvement of the different areas in exchange contacts and the creation of grave barrows, we may distinguish areas with greater social complexity from those with less marked complexity. More developed social hierarchy was characteristic of the coastal area of Lithuania, western Latvia, the banks of the Daugava, the Estonian islands and the coastal zone. Social complexity was less marked in the inland areas of the East Baltic. In Latvia, this means the area of north-eastern Vidzeme (apart from the Lubāns Basin), Latgale and Augšzeme, and possibly the Lielupe Basin in Zemgale. It must be admitted that we still have little material on many of these areas, so the present assessment must be regarded as provisional.

FIGURE CAPTIONS

Fig. 1. Vertical distribution of artefact finds at Ķivutkalns

Fig. 2. Horizontal distribution of crucibles and moulds at Ķivutkalns: 1 – findspot of a fragment of crucible or mould; 2 – place of a hearth; 3 – territory of the hillfort's rampart; 4 – numeration of the excavation sites

Fig. 3. Finds of crucibles and moulds at residential sites in the East Baltic (after: Luchtanas A., Sidrys R. V., 1999, Fig. 13, supplemented by the author).

Estonia: 1 – Narva; 2 – Iru; 3 – Ridala; 4 – Asva; 5 – Kaali.

Latvia: 6 – Lagaža; 7 – Brikuļi; 8 – Saulieši; 9 – Kļauņukalns; 10 – Ķivutkalns; 11 – Vīnakalns; 12 – Ķenteskalns; 13 – Dievukalns; 14 – Mūkukalns; 15 – Asote; 16 – Dignāja; 17 – Madalāni; 18 – Baltkāji; 19 – Tērvete; 20 – Klosterkalns.

Lithuania: 21 – Dūkštas; 22 – Vosgėliai; 23 – Moškėnai; 24 – Velikuškės; 25 – Narkūnai; 26 – Nevieriškė; 27 – Kretuonas I C; 28 – Kurmaičiai.

Poland: 29 – Tarlawki; 30 – Ribno I

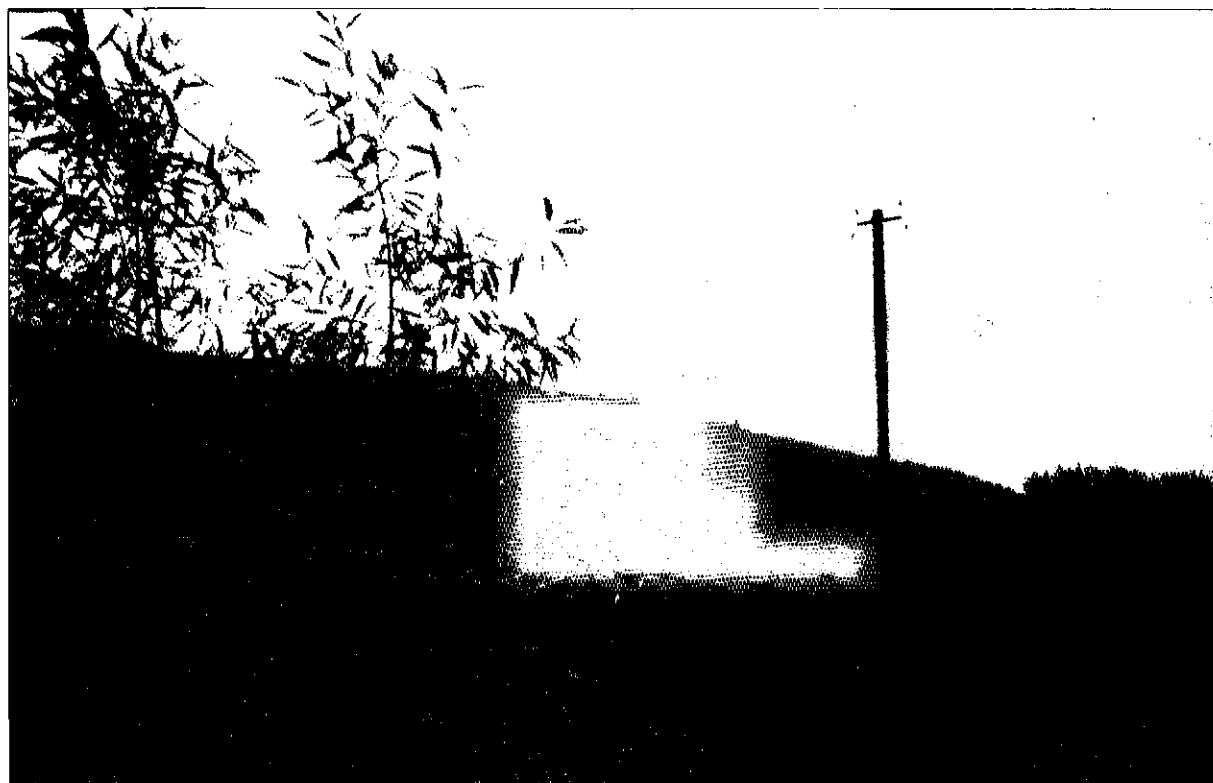
*Ilga Zagorska, Ligita Lukševiča,
Ervīns Lukševičs, Høgne Jungners*

SENIE ZIEMEĻBRIEŽI (*RANGIFER TARANDUS*) UN TO MEDNIEKI LATVIJĀ

Baltijas teritorijas deglaciācijas gaitā šeit parādījušies arī pirmie aukstumizturīgo zīdītāju faunistiskā kompleksa pārstāvji. Šis komplekss, kuru bieži vien dēvē par periglaciālo jeb vēlā pleistocēna mamutu faunu, bija plaši izplatīts daudzos Eiropas un Āzijas apgabalos. Austrumeiropā viena no raksturīgākajām vēlā pleistocēna un agrā holocēna dzīvnieku sugām bija ziemeļbriedis (*Rangifer tarandus* L.). Ziemeļbriedim bija izcila nozīme Latvijas teritorijas senākās apdzīvotības izveidē. Ledājiem atkāpjoties un Austrumbaltijā ieceļojot ziemeļbriežiem, radās priekšnoteikumi arī senā cilvēka eksistences nodrošināšanai. Pašlaik muzeju fondos glabājas vairāk nekā divdesmit ziemeļbriežu subfosilo kaulu no visas Latvijas teritorijas. Labi zināmas arī liecības par seno mednieku klātbūtni

mūsu zemē. Atradumi – kaula un raga harpūnas, krama medību riki pēc to morfoloģiskās formas un līdzīgiem atradumiem citur Eiropas ziemeļrietumu apgabalos tiek datēti ar vēlo paleolītu un mezolīta sākumu. Apmetnes bija izvietotas lielāko upju krastos, pa kuriem varēja iet briežu migrācijas ceļi. Loģiski saistot ziemeļbriežu kaulu un arheoloģiskās liecības, tika secināts, ka šie atradumi pieder vienam un tam pašam aizvēstures periodam. Līdz šim tomēr nebija zināmi precīzi ziemeļbriežu kaulu datējumi. Tagad, iesaistoties vairāku zemju speciālistiem, pirmo reizi iegūti ar radioaktīvā oglekļa metodi veikti ziemeļbrieža subfosilo atlieku datējumi.

Sadarbību ierosināja paleozoologe Pirkko Ukonena (*Ukkonen*), kas līdzīgu pētījumu par senajiem

1. att. Baltijas ledus ezera senkrasts pie Medzes Rietumlatvijā (I. Zagorskas foto)

ziemeļbriežiem kopā ar arheologiem bija veikusi Somijā.¹ Paraugus Latvijā paņēma un Helsinku universitātes Radioaktīvā oglekļa pētījumu laboratorijā analizēja Hogne Jungners. Analīžu veikšanu finansēja *Oskar Öflund* fonds Somijā. Paleozooloģiskās analīzes veikuši Ligita un Ervīns Lukševiči (Latvijas Dabas muzejs), bet arheoloģiskā materiāla iesaisti veica Ilga Zagorska (Latvijas vēstures institūts).

VĒLĀ PALEOLĪTA VIDES RAKSTUROJUMS

Baltijas baseina austrumu piekraste no ledus segas atbrīvojās apmēram pirms 14–12 tūkstošiem gadu, kad kusa kontinentālā ledāja sega un izveidojās Baltijas ledus ezers (BLE). Aleroda klimatiskajā periodā, kas iezīmējas ar klimata pasiltināšanos un augu segas un mežu veidošanos, liecības par senā cilvēka klātbūtni vēl nav iegūtas. Klimats atkal kļuva vēsāks sekojošā – jaunākā driasas laikā (DR III). Šis periods saistās ar Baltijas ledus ezera trešo fāzi (BLE III a, b, c), kurai atbilstīgie krastu veidojumi vēl šodien labi saskatāmi reljefā, it īpaši Kurzemes piekrastē (1. att.) un toreizējā Rīgas līča dienvidaustrumu krastā pie Salaspils (2. att.). Veģetāciju raksturoja t.s. parka tundra ar priedēm, pundurbērziem, melnalkšņiem, pundurvītoliem un dažādiem grīšļiem, vērmelēm (*Artemisia*, *Chenopodiaceae*), sūnām. Ļoti raksturīgas augu valsts pārstāves bija driādes (*Dryas octopetala*), no kurām

periods ieguvis savu nosaukumu. Līdzīga augu valsts mūsu dienās novērojama Skandināvijas ziemeļos, kalnainajos apgabalos (3. att.). Vēsi un mitri klimatiskie apstākļi vēl valdīja nākamā – preboreālā klimatiskā perioda sākumā, dēvētā arī par “pēcdriasu”.² Paleozoologi un arheologi uzskatīja, ka tieši šiem abiem minētajiem laikposmiem – jaunākajam driasam un preboreālā perioda sākumam – pieder Latvijā iegūtie ziemeļbriežu kaulu atradumi, tāpat kā tas bija pārējās Ziemeļeiropas zemēs, kur leduslaikmeta beigās ziemeļbriedis bija galvenais medību objekts (4. att.).

ZIEMEĻBRIEŽU SUBFOSILO ATLIEKU ATRADUMI LATVIJĀ

Austrumbaltijā ziemeļbriežu subfosilo atlieku skaits samazinās ziemeļu virzienā. Samērā daudz to ir bijušajā Austrumprūsijā, tagadējā Kaļiņingradas apgabalā (Krievija), un Lietuvas dienvidos, turpretī Latvijā to skaits nedaudz pārsniedz divdesmit, bet Igaunijas teritorijā zināmi tikai kādi astoņi atradumi.³

Par ziemeļbriežu izplatību Baltijā diskutēts jau 19. gadsimtā, attiecinot šo dzīvnieku izplatību uz leduslaikmeta beigu posmu, kad te valdīja tundras fauna. K. Greve⁴ atzīmējis, ka ziemeļbriežu kaulu atradumu arheoloģiskajā materiālā ir maz, un secinājis, ka šī suga bijusi retums Austrumbaltijā jau pirms vairākiem tūkstošiem gadu. H. Gross ziemeļbrieža atlieku lielo skaitu pleistocēna beigu un holocēna sākuma nogulās

2. att. Baltijas ledus ezera senkrasts pie Salaspils (I. Zagorskas foto)

3. att. Tundras ainava Norvēģijas vidusdaļā, kalnos pie Dombosas (*I. Zagorskas foto*)

4. att. Ziemeļbriedis

Austrumprūsijā (Kaļiņingradas apgabals, Krievija) mēģinājis skaidrot ar briežu iespējamo ziemošanu šajā rajonā. Citur Baltijā ziemeļbrieži acīmredzot nonākuši sezonālu migrāciju laikā no tālākiem ziemeļaustrumu apgabaliem, kur ziemā bijusi pārāk bieza sniega sega.⁵ Pēc H. Grosa domām, daudzas Austrumbaltijā iegūtās subfosilās atliekas pieder meža ziemeļbrieža formai. Pilnīgāku apskatu par ziemeļbriežu izplatību Austrumbaltijā sniedzis igauņu paleozoologs K. Pāvers,⁶ apkopodams citu autoru datus un minot dažus agrāk nezināmus atradumus. Kopumā viņš uzskaita 17 šīs sugas pārstāvju atlieku atradumus Latvijā. Viņaprāt, Austrumbaltijā vēlajā

pleistocēnā dzīvojušas divas viena otru nomainījušas ziemeļbriežu formas. Pleistocēna beigās šeit bijuši sastopami tundras brieži, kas apdzīvoja periglaciālos apgabalus un, sekojot ledājam, atkāpās uz ziemeļiem, izveidojot mūsdienu Eiropas tundras briežu populācijas pamatu. Vēlāk tos Baltijā nomainījuši meža brieži, kas izdzīvojuši Āzijas skujkoku mežos. Šo divu sugu kontakta rajonos, iespējams, veidojās jauktas populācijas.

Pašreiz Latvijā zināmo ziemeļbriežu atlieku atradumu saraksts pārskatīts un papildināts, ietverot gan literatūrā minētos, gan arī reāli muzeju fondos atrodošos eksemplārus.

1. tabula

ZIEMEĻBRIEŽU KAULU ATRADUMI LATVIJAS TERITORIJĀ

Nr. p.k.	Materiāls	Atradumu vieta	Glabāšanas vieta	Literatūra
1.	rags	Puze, uz lauka	LDM 1-7/68	Schweder, 1906; Greve, 1909; Paaver, 1965; Lukševiča, 1991
2.	rags	Puze, uz lauka	LDM 1-7/69	tas pats
3.	rags	Tīrelpurvs	LDM 1-7/71	tas pats
4.	rags	Ķeipene, kūdrā, 1860. vai 1861. g.	LDM 1-7/72	Grewingk, 1861; Schweder, 1906; Greve, 1909; Paaver, 1965; Lukševiča, 1991
5.	rags	Odziens, 1,5–2 m dziļi, 1903. g.	LDM 1-7/74	Schweder, 1906; Greve, 1909; Paaver, 1965; Lukševiča, 1991
6.	rags	Nītaure, 3,3 m dziļi mālā, 1901. g.	LDM 1-7/181	tas pats
7.	rags	Nītaure, 3,3 m dziļi mālā, 1901. g.	LDM 1-7/182	tas pats
8.	rags ar galvaskausa daļu	Olaine, 3 m dziļi nogulumos	LDM 1-7/183	tas pats
9.	rags	Olaine, 3 m dziļi nogulumos, 1903. g.	LDM 1-7/184	tas pats
10.–11.	ragi	Lubāna ezera krasti, 1930. g.	CVVM A 11894	Paaver, 1965
12.–13.	ragi	Tetele, 2 m dziļi mālā, 1938. g.	CVVM A 9546	Paaver, 1965
14.	rags	Dundaga, ezera dibenā, 1837. g.	nav saglabājies	Grewingk, 1861; Schweder, 1906; Greve, 1909; Paaver, 1965
15.	skelets	Ķeipene, 4 m dziļi kūdrā, pirms 1880. g.	nav saglabājies	tas pats
16.	galvaskauss ar ragiem	Dzērbene, 0,6 m dziļi kūdrā	nav saglabājies	Schweder, 1906; Greve, 1909; Paaver, 1965
17.	galvaskauss un citas daļas	Valgunde, 3 m dziļi, 1882. g.	nav saglabājies	Grewingk, 1886; Schweder, 1906; Greve, 1909; Paaver, 1965
18.	skelets	Valgunde, 1883. g.	nav saglabājies	Greve, 1909; Paaver, 1965
19.	rags	Cenasmuiža, 1892. g.	nav saglabājies	Schweder, 1906; Greve, 1909; Paaver, 1965
20.	rags	Ozolmuiža, 1893. g.	nav saglabājies	tas pats
21.	galvaskauss	Valgunde, 1904. g.	nav saglabājies	tas pats
22.	galvaskauss	Ogre, Daugavas terasē, 1963. g.	CVVM, nav identificējams	Paaver, 1965
23.	galvaskauss ar ragiem	Atraduma vieta nezināma	LDM 1-7/222	Lukševiča, 1991

Latvijā liela daļa ziemeļbriežu kaulu atradumu iegūta purvos – kūdrā vai zem tās, divi paraugi atrasti ezeros, daži pacelti upju terasēs vai pat uz lauka, tomēr par daudzu atradumu vietām ziņu nav vai tās nav saglabājušās (1. tab.). Starp ziemeļbriežu atlieku atradumiem bijuši divi skeleti, pieci galvaskausi vai to fragmenti ar ragiem, arī atsevišķi ragi vai to daļas.⁷ Daļa no literatūrā minētajiem atradumiem diemžēl nav saglabājusies, tomēr vairāki paraugi joprojām glabājas Latvijas Dabas muzejā un Latvijas Vēstures muzeja fondos.⁸ Dabas muzejā ir vairāki ziemeļbrieža skeleta fragmenti, par kuru atrašanās vietu un laiku nav ziņu. K. Pāvers minējis arī raga fragmentu, kas iegūts Mēmeles grants nogulās un it kā glabājas Bauskas novadpētniecības muzejā.⁹

Skatot ziemeļbriežu fosiliju atradumu izplatību Latvijā, redzam, ka lielākā daļa atradumu saistās ar Zemgali, respektīvi, Lielupes baseinu, īpaši upes lejteci (9. att.). Te jāmin tādas vietas kā Cenasmuiža, Olaine, Ozolmuiža, Tetele un Valgunde. Šai teritorijai galvenokārt raksturīgi Baltijas ledus ezera nogulumi.

Par diviem atradumiem ir saglabājušās tuvākas norādes. Ziemeļbrieža galvaskausa fragments ar liela izmēra kreiso ragu 20. gs. sākumā atrasts Olaines purvā 3 m dziļumā zem sūnu kūdras muldas starp aleirītu un oļu grants slāņiem, rokot meliorācijas grāvi.¹⁰ Raga atraduma vietā K. R. Kupfers ir noteicis tundrai raksturīgu augu atliekas – *Betula nana* un *Dryas octopetala*.¹¹ Otrs paraugs ar samērā labu stratigrāfisko piesaisti ir vienam indivīdam piederoši divi ragi, kas 1938. gadā atrasti Teteles pagastā apmēram 2 m dziļumā māla un smilšu slāņu mijā, rokot izejmateriālus ķieģeļu ceplim.¹² Domājams, ka šis paraugs ievākts no t.s. Teteles slāņiem, kuri Latvijā tiek izsekoti daudzos atsegumos, kur tos pārstāv pēc ģenēzes dažādi kontinentāli nogulumi, arī Baltijas ledus ezera vēlinās attīstības stadijas nogulas. Daudzos griezumos Teteles slāņi ievērojamā daudzumā satur periglaciālās floras augu makroatliekas, starp kurām dominē sūnas, samērā lielā daudzumā kārklu lapas, nereti arī polārberza un driādes atliekas. Teteles slāņos atrasto augu makroatlieku absolūtā vecuma datējumi ir no 10840±130 līdz 10390±105 gadiem un atbilst jaunākā driasa laikposmam.¹³

Gandrīz tikpat daudz ziemeļbriežu fosiliju ir iegūts Vidzemē (9. att.). Tās gan nekoncentrējas vienā noteiktā areālā, bet ir izklidētas pa visu teritoriju. Te jāmin Lubāna ezera krasti, Ķeipene, Dzērbene, Nītaure, Odziens un Tīrelpurvs pašos ziemeļos, pie Igaunijas robežām. Lielākā daļa atlieku atrasta kūdrā, vienīgi Ķeipenes paraugs ir izrakts no māla slāņa apmēram 4 m dziļumā zem kūdras. Stratigrāfisko piesaisti diemžēl aprūtinā jebkādu palinoloģisko un paleokarpoloģisko datu trūkums. Daugavas krasta terasē pie Ogres 1963. gadā atrasto ziemeļbrieža galvaskausu ģeoloģe M. Majore raksturojusi kā nākušu no jaunākā driasa laika slāņiem.¹⁴

Kurzemē līdz šim zināmo ziemeļbrieža palieku atradumu ir maz (9. att.). Literatūrā minēts kāds ziemeļ-

brieža rags, kas atrasts Dundagas apkaimē bijušā ezera gultnē pēc ūdens nolaišanas, bet šis paraugs nav saglabājies. Vēl divi fragmentāri ragi, kas pēc savas morfoloģijas un labās saglabāšanās pakāpes krasi atšķiras no visiem citiem Latvijas muzejos esošajiem ziemeļbriežu kaulu paraugiem, atrasti Puzē uz lauka.¹⁵

Kā jau minēts, šos ziemeļbriežu fosiliju savrupatradumus bija grūti datēt. Bijušajā Austrumprūsijas teritorijā, balstoties uz stratigrāfiskiem apsvērumiem un putekšņu analīzēm, atradumi tika pieskaitīti aleroda un jaunākā driasa laikam, t.i., leduslaikmeta pašām beigām. Atradumus Kuršu kāpā Lietuvas teritorijā uzskatīja par nedaudz jaunākiem, datējot tos ar preboreālo klimatisko periodu.¹⁶ Vadoties pēc šiem datējumiem un dažiem jau minētajiem stratigrāfiskajiem novērojumiem, K. Pāvers uzskatīja, ka pie Olaines, Ķeipenes, Ogres, kā arī Mēmeles krastiem iegūtie ziemeļbriežu kaulu paraugi varētu saistīties ar jaunākā driasa laiku. Par pārējiem bija grūti ko teikt. Pētnieki domāja, ka tie varētu būt arī jaunāki, attiecoties uz pēcledu-laikmeta sākumu – preboreālo klimatisko periodu. Pēcledu-laikmeta sākumā ziemeļbriežu populācija no Austrumbaltijas pamazām izzuda.¹⁷

JAUNIE RADIOAKTĪVĀ OGĻEKĻA DATĒJUMI

Pateicoties starptautiskajai sadarbībai, pirmo reizi Latvijā iegūti subfosilo ziemeļbriežu kaulu absolūtā vecuma datējumi. Pašlaik datēti astoņi no Latvijas ziemeļbriežu kaulu atradumu paraugiem. Septiņus paraugus datējis H. Jungners Helsinku universitātes Radioaktīvā ogļekļa pētījumu laboratorijā Somijā, bet vienu paraugu izanalīzējis un datējis G. Skogs Lundas universitātes Kvartārģeoloģijas nodaļas Radioaktīvā ogļekļa datējumu laboratorijā Zviedrijā (2. tab., 10. att.).

Salīdzinot tiešos radioaktīvā ogļekļa gadus, izrādījās, ka paši senākie ziemeļbriežu kaulu atradumi attiecināmi jau uz alerodu. Par vissenāko atzīts raga fragments, kas iegūts Nītaurē, un tas ir 11565±80 gadu vecs (5. att.). Tam seko Odziens atradums, kura vecums ir 11030±80 gadu (6. att.). Nedaudz jaunāks ir Tīrelpurva atradums – 10890±135 gadu vecs (7. att.). Lielais, robustais kreisais rags ar galvaskausa daļu, kas iegūts Rīgas tuvumā Olaines kūdras purvā un kas jau pēc atraduma apstākļiem bija datēts ar jaunākā driasa laiku, tagad ieguvis sava senuma apstiprinājumu. Tā vecums ir 10780±90 gadu (13. att.). Otrais labi stratificētais atradums no Teteles apkaimes arī datēts ar jaunākā driasa laiku – pirms 10345±75 gadiem. Tātad šis datējums labi sasaucas ar jau zināmajiem Teteles slāņu augu makropalieku datējumiem, no kuriem viens bija 10390±105 gadi. Jaunākie ziemeļbriežu ragi atrasti Dienvidaustrumlatvijā – Lubāna ezera krastos. Tie datēti ar laiku pirms 9980±70 gadiem.

Atsevišķi jārunā par diviem Rietumlatvijā iegūtajiem ziemeļbriežu ragu eksemplāriem. Atšķiras jau to atrašanās apstākļi. Par abiem piezīmēts, ka tie atrasti

LATVIJAS ZIEMEĻBRIEŽU RAGU DATĒJUMI
(RADIOAKTĪVĀ OGLEKĻA GADI NO MŪSU DIENĀM UN TO KALIBRĒJUMI,
GRONINGEN CAL-25 PROGRAMMA, 1 SIGMA INTERVĀLS), H. JUNGNERŠ

Laboratorijas nr.	Atradumu vieta	Datējums	Kalibrējums	¹³ C dati
Hela-606	Nītaure	11 565±80	13 760–13 460	- 19,2
Hela-604	Odziens	11 030±80	13 110–12 990	- 20,2
Hela-602	Tīrelpurvs	10 890±135	13 050–12 850	- 17,9
Hela-603	Olaine	10 780±90	12 930–12 700	- 18,9
Hela-608	Tetele	10 345±75	12 500–12 010	- 18,7
Hela-607	Lubāns	9 980±70	11 560–11 290	- 20,0
LuA-5395	Puze	410±80	1430–1660 AD	- 19,5
Hela-605	Puze	105±35	1710–1900 AD	- 22,0

5. att. Nītaurē atrastais ziemeļbrieža raga fragments, LDM 1-7/181 (H. Birznieka foto)

6. att. Odzienā atrastais ziemeļbrieža raga fragments, LDM 1-7/74 (H. Birznieka foto)

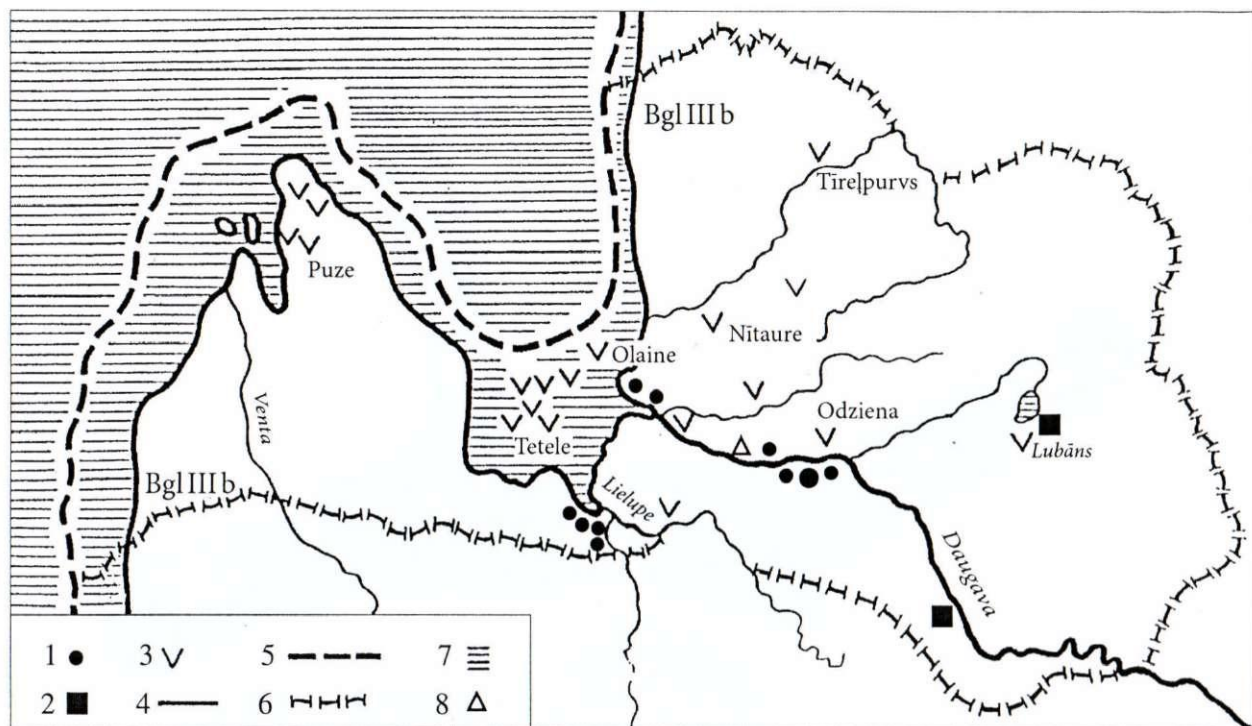
7. att. Tīrelpurvā atrastais ziemeļbrieža raga fragments, LDM 1-7/71 (H. Birznieka foto)

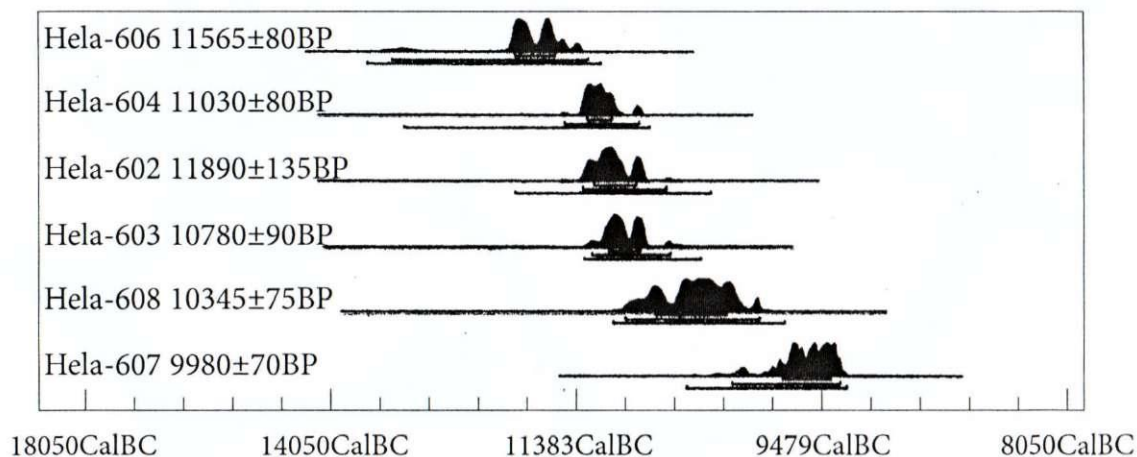
8. att. Puzē uz lauka paceltie ziemeļbriežu ragi, LDM 1-7/68, 69 (H. Birznieka foto)

Puzē uz lauka, nevis kādos zemes slāņos. Tie ir arī labāk saglabājušies, nelieli, graciozāki un pieder ziemeļbriežu mājtītēm. Domājams, ka šie ragi pieder jau ziemeļbriežu mūsdienu formai (8. att.). To datējums tomēr izrādījās pārsteidzoši jauns. Viens rags datēts ar laiku pirms 410 ± 80 gadiem, bet otrs ir tikai 105 ± 35 gadus vecs. Šķiet, ka vismaz pēdējais rags

saistās ar kādu nesekmīgu reaklimatizācijas mēģinājumu, par ko stāsta vēstures avoti.¹⁸ Iespējams arī, ka abi samērā jaunie ziemeļbriežu ragi varētu būt ziemas klejojumos no bara noklīdušu briežu paliekas. Vēsturiskajos laikos ziemeļbrieži Eiropas ziemeļaustrumos bijuši daudz plašāk izplatīti un Krievijā sastopami līdz pat Pēterburgai un Novgorodai.¹⁹

9. att. Vēlā paleolīta atradumi Latvijā: 1 – krama rīki, 2 – kaula un raga harpūnas, 3 – ziemeļbriežu ragu un skeleta daļu atradumu vietas, 4 – BLE krasta līnija, 5 – mūsdienu krasta līnija, 6 – Latvijas valsts robeža, 7 – Baltijas ledus ezera izplatība pleistocēna beigu posmā, 8 – krama iegulas pie Vinkelmaņu gravas

10. att. Latvijas ziemeļbriežu kaulu un ragu fragmentu datējums ar radioaktīvā oglekļa metodi un datu kalibrējums (Stuiver et al., Radiocarbon 40, 1041–1083 (1998); OxCal v3.3 Bronk Ramsey (1999))

DISKUSIJA

Iegūtie astoņu ziemeļbriežu palieku paraugu datējumi liecina, ka *Rangifer tarandus* Latvijā uzturējās, sākot ar aleroda klimatisko periodu vēlajā leduslaikmetā līdz pat agrā pēcleiduslaikmeta sākumam – preboreālajam laikam, pirms 11 500–10 000 gadiem (nekalibrēti).

Alerodā Latvijas teritorijai pieguļošajā Baltijas baseinā un Rīgas līča ieplakās sāka veidoties Baltijas ledus ezers. Sauszeme lielākoties bija brīva no ledāja,

izņemot dažus apraktā ledus blāķus. Pieledāja baseini izveidojās par atliku ezeriem, kuros pārsvarā uzkrājās limnoglaciālie nogulumu, arī slokšņu māli. Spriežot pēc palinoloģiskajiem datiem, šajā laikā bijusi attīstīta zālaugu veģetācija, nogulumos sastop arī koku putekšņus, starp kuriem agrā aleroda slāņos dominē bērzs, bet vēlajā alerodā – priežu putekšņi. Agrāk ar šo periodu datētas ziemeļbriežu atliekas bija zināmas tikai Kaļiņingradas apgabalā un Lietuvas dienvidrietumu apgabalos. Tagad arī Latvijas teritorija pievienojas šim

areālam. Ar alerodu tātad datēti atradumi no Nītaures, Odzianas un varbūt arī Tīrelpurva. Ziemeļbriežu galvaskausi ar ragiem no Olaines un Teteles viennozīmīgi pierāda jau agrāk pausto uzskatu par šo dzīvnieku klātbūtni Latvijas teritorijā jaunākā driasā laikā. Klimats tad kļuvis aukstāks un sausāks, izveidojusies t.s. aukstās stepes tipa retināta lakstaugu veģetācija ar pārtraukumiem un atsevišķiem nelieliem skrajmeža puduriem, bet Baltijas ledus ezera attīstība sasniegusi trešo stadiju, tagadējā Rīgas līča ūdeņiem iesniedzoties tālu uz dienvidiem. Teteles ziemeļbrieža parauga vecums samērā labi atbilst arī augu makroatlēku datējumiem, būdams tikai kādus 45 gadus jaunāks par jaunāko datēto augu paraugu. Vairākās laboratorijās dažādos laikos veikto analīžu atbilstība apliecina to augsto ticamības pakāpi.

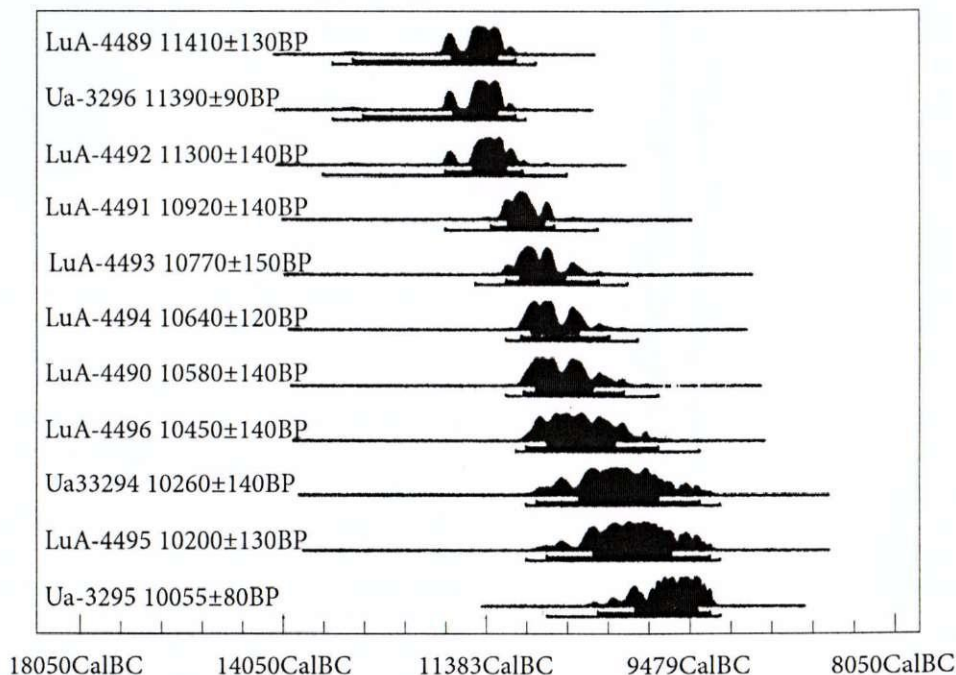
Arheologiem arī citādā ziņā ir svarīgs Olaines ziemeļbrieža raga datējums. Paleozoologe L. Leugasa (Tallina) izteikusi domu, ka spēcīgais brieža rags ar pie tā saglabājušos galvaskausa daļu varētu liecināt, ka dzīvnieks ticis nomedīts (13. att.). Ja tas tā būtu, tad laiks pirms 10780±90 gadiem saistāms ar pirmajiem mums zināmajiem medniekiem – ieceļotājiem Latvijas teritorijā.

Jaunākais pašlaik datētais ziemeļbrieža rags no Lubāna ezera krastiem jau attiecas uz pēcleduslaikmetu – preboreālā laika sākumu. Arī Igaunijas ziemeļos Kundas ezera nogulumos atrastais ziemeļbrieža kaula fragments datēts ar laiku apmēram pirms 9970±85 gadiem.²⁰ Šie atradumi pagaidām jāuzskata par pēdējām liecībām par ziemeļbriežiem Austrumbaltijas teritorijā.

Rietumeiropas ziemeļdaļā, piemēram, Dānijā, no ledāja atbrīvotajās teritorijās ziemeļbrieži ieceļojuši agrāk – pirms apmēram 12 500 gadiem.²¹ Zviedrijā tie ieceļojuši nedaudz vēlāk. Dienvidrietumzviedrijā, nelielā purvā pie Haselbergas (*Hasselberg*), kur atrasti arī zirga, aļņa un arktiskā zaķa kauli, dominēja ziemeļbrieža kauli. To radiometriskie datējumi aptver laika posmu no aleroda vidus līdz jaunākā driasā beigām, preboreālā laika sākumam, principā atbilstot Latvijā iegūtajiem datiem²² (11. att.).

Līdz šim arheologi vienmēr uzsvēruši, ka senākajās Austrumbaltijas vidējā akmeņa laikmeta – mezolīta apmetnēs, kuras datētas ar preboreālā perioda vidusdaļu, ziemeļbriežu kaulu atradumu vairs nav.²³ Tā tiešām arī ir, jo ne Suļkas apmetnē, ne Zvejnieku II apmetnes agrajā slānī Latvijā, ne Pulli apmetnē Dienvidigauņijā šādu atradumu starp iegūto dzīvnieku kaulu paraugiem nav. Tomēr pēdējo gadu multidisciplinārie pētījumi Zvejnieku arheoloģiskajā kompleksā atklājuši, ka daži no Zvejnieku II apmetnes ezerkaļķa slānī visdziļāk iegrimušajiem kaula rīkiem varētu būt pagatavoti no tādu dzīvnieku kauliem, kas bijuši zālēdāji un galvenokārt pārtikuši no sūnām.²⁴ Šis secinājums sasaucas ar jau agrāk izteiktajām domām par paleolīta industrijas ietekmi krama rīkos²⁵ un kaula apstrādes paņēmieniem.²⁶

Arheoloģiskās liecības, kas raksturo senos ziemeļbriežu medniekus, Latvijā, kā jau minēts, saglabājušās, tikai sākot ar jaunākā driasā periodu. Par pašiem senākajiem mūsu teritorijas iedzīvotājiem liecina atsevišķu krama rīku savrupatradumi, kaula un raga harpūnu savrupatradumi un ar krama izstrādājumiem bagātās apmetņu vietas.²⁷

11. att. Haselbergā (Zviedrija) iegūto ziemeļbrieža ragu un kaulu datējumi un to kalibrācija (pēc L. Larsson, 2002)

Viens no izplatītākajiem medību rīkiem vēlajā paleolītā bija harpūna, kas lietota arī ziemeļbriežu medībās.²⁸ No četrpadsmit veselajām un fragmentārajām kaula un raga harpūnām, kas zināmas Latvijas teritorijā, īpaši jāizdala divas.

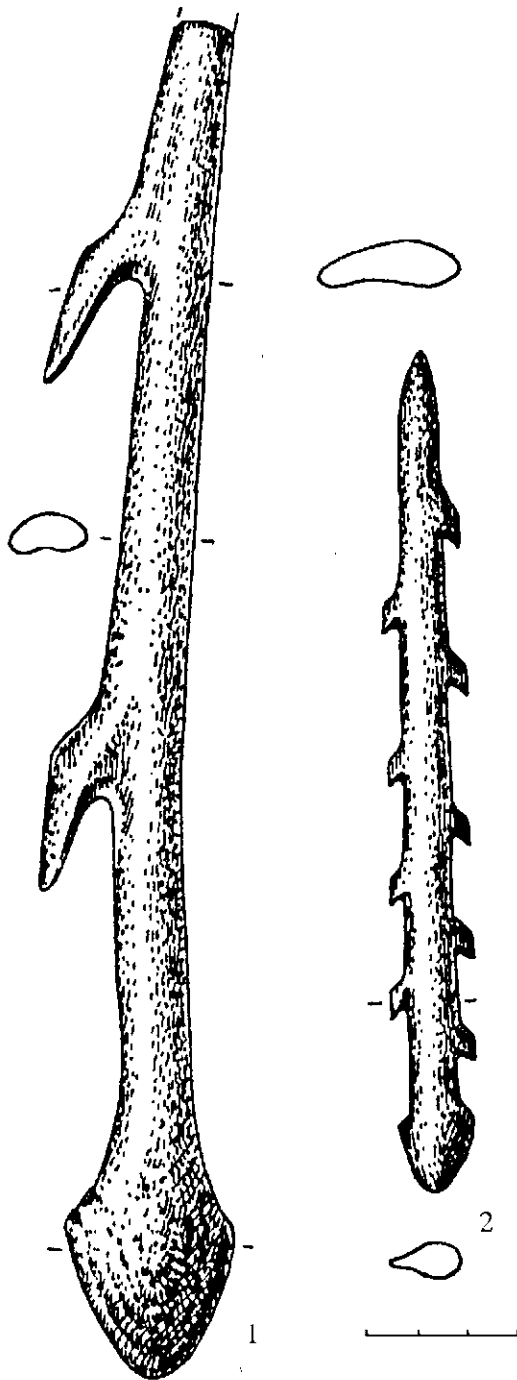
Lubāna krastos atrastā harpūna ir gara, ar nolauztu smaili un diviem spēcīgiem, stipri liektiem zobiem. Tās pamatnei neregulāra lāpstveida forma (12. att.: 1). Latvijā šāda harpūna ir vienīgā, bet līdzīgas tai, datētas ar jaunāko driasu, zināmas no Voinovas (Kaļiņingradas apgabals, Krievija) un Štelmoras apmetnes (Ziemeļrietumvācija).²⁹ Neliela harpūniņa iegūta pie

Dvietes Daugavas kreisajā krastā. Tai ir abās pusēs pamīšus izvietoti nelieli zobi un iegarena lāpstveida bāze (12. att.: 2). Šādas harpūnas Ziemeļeiropā jaunākā driasas laikā plaši izplatītas, atrastas arī Latvijā Lubāna ezera krastos.³⁰ Abas interesantas ar to, ka atšķiras no pārējiem kaula darinājumiem ar gaiši pelēku, nedaudz izaļganu nokrāsu un blīvāku kaula struktūru. Pēc K. Pāvera domām, tās izgatavotas no ziemeļbrieža raga.³¹

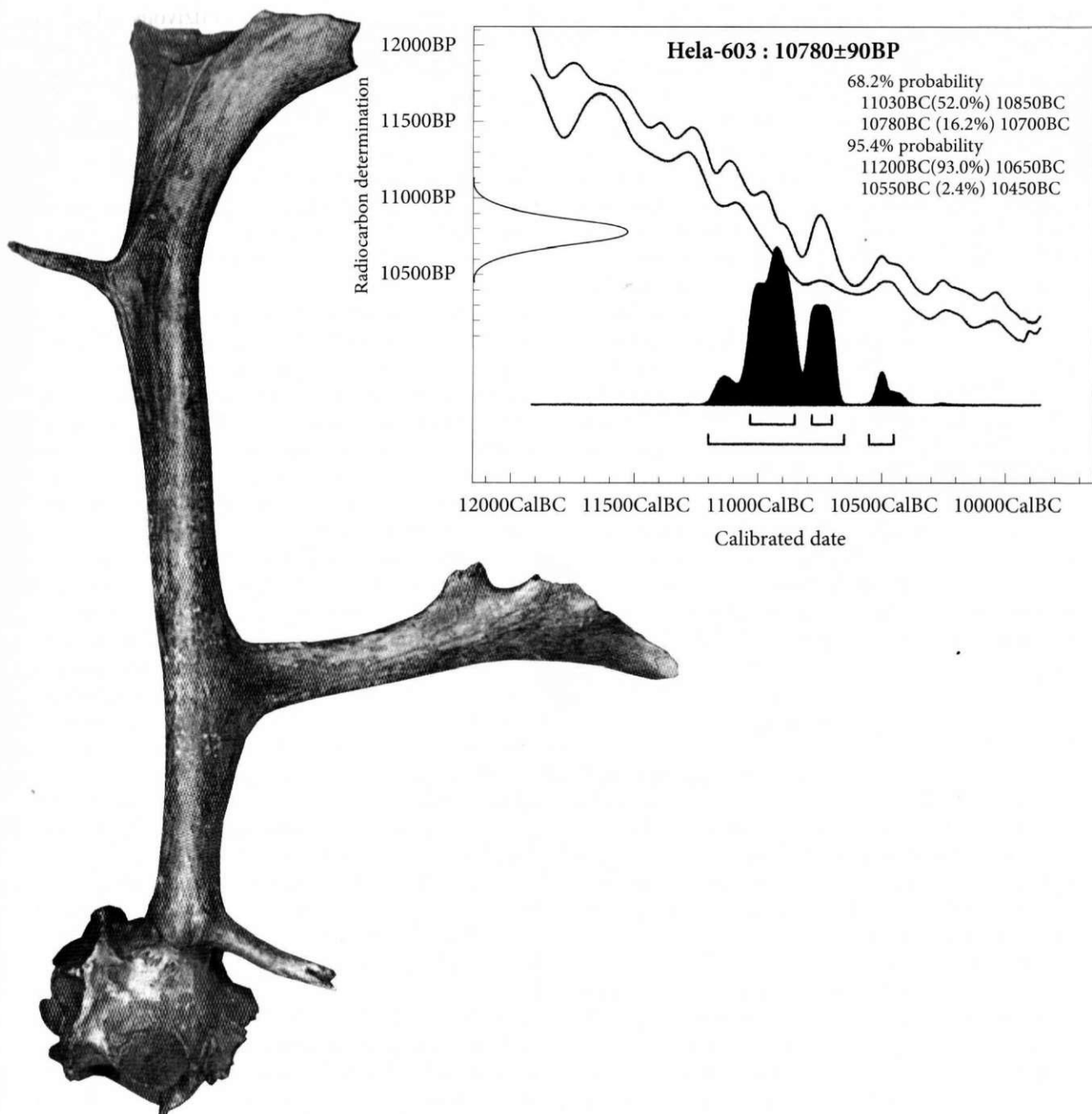
Visbagātākā šī laikmeta apmetne, kā zināms, atklāta pie Salaspils Laukskolas, 20 km no Rīgas, un tai raksturīgs plašs krama medību rīku klāsts, kurā ievērojamu vietu ieņem krama bultu gali.³² Pēc šo atradumu līdzības izdalīts atbilstošs krama inventārs visā pārējā Latvijas teritorijā.

Šis arheoloģiskais materiāls iegūts no smilšainajiem upju krastiem, kur grūti izsekot atradumu slāņu secībai un tos stratigrāfiski datēt. Vienīgā iespēja šos atradumus datēt bija to salīdzināšana ar jau labi datētiem atradumiem uz rietumiem no Austrumbaltijas. Tā Polijas teritorijā šādi atradumi pieskaitīti t.s. terminālajam paleolītam jeb Mazovijas industrijas ciklam. R. Šilds šo periodu datē ar laiku pirms 10450–9700 gadiem (nekalibrēti).³³ Arī neseno Dienvidlietuvā Kabeļu 2. apmetnē iegūto vēlā paleolīta laika materiālu datējumi parāda apmēram tādu pašu laikposmu – pirms 10450–9820 gadiem.³⁴ Šīs apmetnes pārstāv vēlā paleolīta Svidru kultūrgrupu, kuras centrs izveidojies Višlas, Pripetes un Nemunas baseinā. Arī Latvijas senākie atradumi pieder šai seno ziemeļbriežu mednieku kultūrgrupai, un no minētajām teritorijām šīs kultūras nesēji varēja ieceļot Latvijā.

Senākās liecības par cilvēku klātbūtni saistās ar divām mūsu lielākajām ūdens artērijām – Daugavu un Lielupi, kā arī Lubāna baseinu, kas caur Aivieksti saistīts ar Daugavas ieleju. Gan kaula un raga, gan krama rīku izplatība labi parāda kā ziemeļbriežu, tā seno cilvēku pārvietošanās maršrūtus. Ziemeļbriežu mednieku ciltis, kas jau agrāk mīta Lietuvas austrumdaļā, caur Dvietes ieleju un tās ezeru sistēmu varēja sasniegt Daugavu pie tagadējās Daugavpils un, virzoties gar upi, nonākt līdz tās ietekai Baltijas ledus ezerā, kur pāris kilometru no tā krastiem ierīkota Salaspils Laukskolas apmetne. Savukārt no Lietuvas dienvidu un vidusdaļas nākošie ziemeļbrieži un to mednieki acīmredzot izmantoja Mēmeli un Mūsu, vēlāk Lielupes ieleju, lai arī nonāktu pie Baltijas ledus ezera krastiem. Maz mums vēl pagaidām ziņu no Rietumlatvijas, bet iespējams, ka pēdējos gados aizsākusies intensīvāka Rietumlatvijas arheoloģiskā izpēte dos jaunus materiālus. Savrupatradumu un seno apmetņu vietu saistība ar dziļajām, dienvidu–ziemeļu virzienā orientētajām lielo upju ielejām ir labi zināma tradīcija Ziemeļeiropas vēlā paleolīta periodā.³⁵ Daudzas no plašajām ziemeļbriežu mednieku apmetnēm situētas Reinas, Višlas u.c. lielo upju ielejās. Šīs apmetņu vietas norādīja uz ziemeļbriežu migrācijas ceļiem, tiem pārvietojoties no vasaras uz ziemas ganībām un

12. att. No ziemeļbrieža raga (?) pagatavotās harpūnas no Lubāna ezera (1; A 10519:1522) un Dvietes (2)

13. att. Olaines purvā iegūtā ziemeļbrieža raga datējums ar radioaktīvā oglekļa metodi un tā kalibrējums (Stuiver et al., Radiocarbon 40, 1041–1083 (1998); OxCal v3.3 Bronk Ramsey (1999))

otrādi. Ziemeļbrieži parasti izmantoja jau iemītas takas, un mednieki tos sagaidīja augstākās, apkārtni labi pārskatāmās vietās. Latvijā kā tādas jāmin, piemēram, Sēlpils un Skrīveru Lielrutuļi pie Daugavas, Ziedoņskola pie Lielupes u.c. Leduslaikmeta beigu posmā ziemeļbriedis, šķiet, bijis galvenais seno mednieku iztikas avots, kuram viņi neatlaidīgi sekoja. Katrā ziņā senās mednieku apmetnes bija īslaicīgas, varbūt atkārtotas apmešanās vietas medību laikā, norādot uz seno mednieku mobilo dzīvesveidu.

Par ziemeļbriežu baru pārvietošanos atkarībā no gada laika nav šaubu. Iespējams, ziemeļbriežu atlie-

ku zināma koncentrācija bijušajā Austrumprūsijā un Dienvidlietuvā (uz dienvidiem no Nemunas) liecina par ziemeļbriežu ziemas ganībām minētajās teritorijās.³⁶ Latvijas un Igaunijas apgabalus brieži varēja sasniegt pavasara un rudens pārgājienos. Vistālāk ziemeļos atzīmētais atradums ir daži Kundas purvā Igaunijas ziemeļu piekrastē iegūtie ziemeļbriežu ragu paraugi.

Pētnieki uzskata, ka visi Eirāzijas pleistocēna un holocēna ziemeļbrieži pieder vienai sugai – *Rangifer tarandus* L. Mūsdienās tiek izdalītas vairākas ziemeļbriežu pasugas, kuras raksturo atšķirīgas morfoloģiskās

īpašības un ekoloģiskās prasības. Agrāk Karēlijā un Somijā dzīvojošie brieži tika izdalīti kā atsevišķa pasuga – meža ziemeļbriedis (*Rangifer tarandus fennicus* Lönneberg). Meža brieži ir lielāki, ar garākām ekstremitātēm. Tundras ziemeļbriežiem ir platāki, šķērsgrīzumā apaļāki ragi, bet meža briedim tie ir kompaktāki, ar plakanākiem stumbriem.³⁷ Vienlaicīgi tiek atzīmēta ziemeļbriežu ragu izmēru un proporciju ļoti lielā daudzveidība. Lai gan starp meža un tundras ziemeļbrieža formām ir atšķirības, lielākā daļa pētnieku Eiropas tundras un meža briežu populācijas pieskaita Eiropas ziemeļbriežu pasugai *Rangifer tarandus tarandus*.

Varētu domāt, ka arī sugas maksimālās izplatības laikā leduslaikmeta nobeigumā bijušas vairākas briežu pasugas ar dažādām morfoloģiskajām īpašībām. Tas zināmā mērā izskaidro tos strīdus, kas norisēja pētnieku vidū, interpretējot ziemeļbriežu fosiliju atradumus.

Mūsu datēto un analizēto paraugu morfoloģisko pazīmju sākotnējā analīze ļauj izteikt pieņēmumu, ka meža ziemeļbrieži, iespējams, vismaz agrajā holocēnā tomēr nav sasnieguši Latvijas teritoriju un visi līdz šim zināmie ziemeļbrieža atradumi pieder tundras formai. Izņēmums, protams, ir Puzē uz lauka atrastie ziemeļbriežu ragi.

SECINĀJUMI

Spriežot pēc jauniegūtajiem datiem, ziemeļbrieži Latvijas teritorijā uzturējušies no aleroda klimatiskā perioda līdz preboreālā laika sākumam, laikposmā pirms 11 500 – apmēram 10 000 radioaktīvā oglekļa gadiem. Pārvēršot tos kalendārajos datos, šis laikposms iesniedzas vēl tālākā senatnē – pirms 13 800–11 300 gadiem (10. att.).

Lietuvas dienvidos ziemeļbrieži sastopami jau kādus 500 gadus agrāk, Igaunijā pēc pašreiz zināmajiem datiem – krietni vēlāk, bet ziemeļbriežu kaulu pēdējie – jaunākie datējumi Latvijas un Igaunijas teritorijā sakrīt.³⁸ Tas kopumā atbilst ledāju atkāpšanās procesam Austrumbaltijā. Lietuvas dienvidaustrumu mala pēdējā apledošanas laikā netika skarta, bet Igaunijas teritorija no ledus segas atbrīvojās pēdējā. Iespējams, ka ziemeļbriežu populācija, kas sasniedza Austrumbaltiju, nāca no Rietumeiropas ziemeļu vai pat vidusdaļas apgabaliem. Igaunija tātad bija Eiropas vēlā leduslaikmeta ziemeļbriežu sugas tālākā izplatības robeža Baltijas baseina austrumu krastā.

Arī liecības par pirmajiem medniekiem Lietuvas teritorijā ir senākas, uzrādot pirms Svidru kultūrgrupas eksistējošas Lingbi kultūras tradīcijas.³⁹ Gribētos cerēt, ka tagad, kad arī Latvijā iegūti pierādījumi par agrāku ziemeļbriežu klātbūtni, iespējams atklāt vēl senākas apmetnes. Pēdējos gados aizvien pieaug ar vēlā paleolīta medniekiem saistīto krama riku atradumu skaits, stingri iezīmējot abus lielos ūdensceļus – Daugavu un Lielupi. Savukārt Igaunijā būtu jāatrod pirmās ziemeļbriežu mednieku apmetnes, ja jau tās teritorija ietilpst ziemeļbriežu izplatības areālā.⁴⁰

Ziemeļbriedis Austrumbaltijā ir dzīvojis laikā, kad cilvēku apdzīvotība tomēr bijusi salīdzinoši reta un tā nespēja būtiski ietekmēt medijamo dzīvnieku faunu, tajā skaitā ziemeļbriedi, lai gan šai sugai bijusi izšķiroša nozīme paleolīta mednieku dzīvē.

Daudz diskutēts un vēl līdz galam nenoskaidrots ir jautājums par ziemeļbriežu izzušanu Austrumbaltijas teritorijā leduslaikmeta beigās – pēcloduslaikmeta sākumā. Acīmredzot galvenais ziemeļbriežu izzušanas iemesls Latvijā bija klimata izmaiņas un dabas zonu pārbīde. Tundra, subarktiskie meži, meža tundra, kas bija plaši izplatīta Baltijā vēlajā pleistocēnā, atbilda tundras ziemeļbriežu ekoloģiskajām prasībām. Vasaras temperatūru paaugstināšanās, dažu rajonu pārpurvošanās un strauja visas teritorijas apmežošanās sekmēja daļas ziemeļbriežu bojāeju, bet daļa varbūt aizceļoja uz tālākiem ziemeļaustrumu reģioniem.

Somu pētnieki neatzīst, ka tundras ziemeļbrieži Somijas teritorijā varētu būt ieceļojuši no Baltijas baseina austrumu daļas.⁴¹ Pirmkārt, leduslaikmeta beigās Somijas dienvidrietumu daļa vēl bija liels arhipelāgs ar plašiem to ietverošiem ūdeņiem. Otrkārt, visā Somijas dienviddaļā nav zināmi tundras ziemeļbriežu kaulu atradumi. Treškārt, vissenākie – ar boreālo laiku datētie ziemeļbriežu kaulu atradumi koncentrēti Somijas ziemeļos. Tādēļ somu paleozoologi un arheologi uzskata, ka Somijas ziemeļos ieceļojušais *Rangifer tarandus* bijis Centrāleiropas briežu pēctecis. Ziemeļu apgabalus tas varējis sasniegt gar Norvēģijas rietumu krastu. Vēlāk tam, iespējams, pievienojušies citi ieceļotāji tieši no austrumiem, caur Kolas pussalu, pārstāvētot Sibīrijas ziemeļbriežu populāciju.⁴²

Acīmredzot Latvijā daudzi ziemeļbrieži leduslaikmeta beigās vienkārši izmira. Viena no liecībām varētu būt ziemeļbriežu kaulu koncentrācija Lielupes lejasdaļā, kur, klimatam mainoties, tie iestīga purvajos un mežos, aiziedami bojā. Pašlaik trūkst datu par ziemeļbriežu virzīšanos no Austrumbaltijas teritorijas tālāk uz ziemeļiem vai ziemeļaustrumiem. Interesanti būtu arī noskaidrot, vai pēdējie ziemeļbriežu mednieki aizgāja bojā tāpat kā to iztikas avots – brieži vai arī adaptējās apkārtējā vidē, piemērojoties zvejnieku – mednieku – savācēju dzīvesveidam. Daļēju atbildi varētu dot Zvejnieku arheoloģiskā kompleksa tālāka multidisciplināra izpēte.

Latvijā ziemeļbriežu laikmeta pētniecībā vēl daudz citu neskaidrību. Tāpēc jāpārbauda visi novadpētniecības muzeju krājumi, varbūt papildinot esošo eksemplāru skaitu, jo nebūt ne visa Latvijas teritorija pārstāvēta ar šiem atradumiem. Iespēju robežās, cik atļauj pieejamie materiāli, jāizpēta arī iegūto paraugu dzimums, vecums, gadalaiks, kad briedis gājis bojā, vai ragi nometi, vai briedis nometīts utt. Vēl būtu jādatē arī citi mūsu muzeju fondos esošie ziemeļbriežu kaulu paraugi un jāsalīdzina ar atradumiem pārējā Ziemeļeiropā.

Mūsu pētījums ir tikai pirmais mēģinājums noteikt ziemeļbriežu klātbūtni Latvijā un raksturot briežu attiecības ar senākajiem teritorijas apdzīvotājiem – ziemeļbriežu medniekiem.

- ¹ Rankamaa T., Ukkonen P. On the Early History of the Wild Reindeer (*Rangifer tarandus* L.) in Finland // *Boreas*, 30, 2001, 131–145.
- ² Kalniņa L., Juškevičs V., Stiebriņš O. Palynostratigraphy and Composition of Late Glacial and Holocene Sediments from the Gulf of Riga, Eastern Baltic Sea // *The Baltic – Past, Present and Future*. – Stockholm, 1999. – P. 55–62. – (Quaternaria, ser. A, nr. 7).
- ³ Ukkonen P., Lõugas L., Zagorska I., Lukševica L., Lukševics E., Daugnora L., Jungner H. Recolonization and Local Extinction of the Glacial Reindeer (*Rangifer tarandus* L.) in the Baltic Region after the Weichselian Maximum // *Boreas* (iespiešanās).
- ⁴ Greve K. Säugetiere Kur-, Liv- und Estlands. – Riga, 1909. – S. 183.
- ⁵ Groß H. Die subfossilen Rentierfunde Ostpreußens // *Schriften der Physikalisch-oekonomischen Gesellschaft zu Königsberg*. – 1939. – Bd. 71. – S. 79–126.
- ⁶ Паавер К. Л. Формирование териофауны и изменчивость млекопитающих Прибалтики в голоцене. – Тарту, 1965. – С. 281–291.
- ⁷ Grewingk C. Übersicht der bisher bekannten Reste altquartärer und ausgestorbener neuquartärer Säugetiere Liv-, Est- und Kurlands // *Sitzungsberichte der Naturforscher-Gesellschaft bei der Universität Dorpat*. – 1881. – Bd. 5; Grewingk C. Geologie von Liv- und Kurland mit Inbegriff einiger angrenzenden Gebiete // *Archiv für die Naturkunde Liv-, Esth- und Kurlands*. Serie 1. – Dorpat, 1861. – Bd. 2. – S. 479–774; Grewingk C. Neue Funde subfossiler Wirbelthierreste unserer Provinzen // *Sitzungsberichte der Naturforscher-Gesellschaft bei der Universität Dorpat*. – 1886. – Bd. 7. – S. 143–145.
- ⁸ Lukševiča L. Kvartāra zīdītāju fosilo atlieku kolekcija Latvijas Dabas muzejā // *Daba un muzejs*. – Rīga, 1991. – 3. laid. – 8.–15. lpp.
- ⁹ Паавер К. Л. Формирование .. – С. 286. LDM 1-7/184.
- ¹⁰ Schweder G. Der Rentierfund in Olai und andere baltische Cerwidenfunde // *Korrespondenzblatt des Naturforscher-Vereins zu Riga*. – 1906. – Bd. 49. – S. 17–39. LVM A 9546.
- ¹¹ Данилан И. Четвертичные отложения Латвии. – Рига, 1973. – С. 312.
- ¹² Паавер К. Л. Формирование .. – С. 286. LDM 1-7/68, 69.
- ¹³ Groß H. Der Ostpreussische Lebensraum in der ausklingenden Eiszeit // *Der Forschungskreis der Albertus-Universität*. – Königsberg, 1943. – S. 28–63.
- ¹⁴ Паавер К. Л. Формирование .. – С. 288.
- ¹⁵ Mugurēvičs A. Meža dzīvnieki Latvijā // *Latvijas mežu vēsture*. – Rīga, 1999. – 210. lpp.
- ¹⁶ Соколов И. И. Копытные звери (отряда *Perissodactyla* и *Artiodactyla*) фауны СССР // *Млекопитающие*. – Москва, 1959. – Т. 1, вып. 3. – С. 640.
- ¹⁷ Ukkonen P. et al. Recolonization ..
- ¹⁸ Rankamaa T., Ukkonen P. On the early history .. – P. 131.
- ¹⁹ Larsson L., Liljegren R., Magnell O., Ekström J. Archaeofaunal Aspects of Bog Finds from Hässleberga, Southern Scania, Sweden // *Recent Studies in the Final Palaeolithic of the European Plain*. Jutland Archaeological Society Publication. – 2002. – Vol. 39. – P. 61–74.
- ²⁰ Zagorska I. The Mesolithic in Latvia // *Acta Archaeologica*, 1992. – København, 1993. – Vol. 63. – P. 97–117.
- ²¹ Eriksson G. Human and Faunal Remains from Zvejnieki Studied by Means of Stable Isotope Analyses // *Multidisciplinary Studies of Zvejnieki Archaeological Complex* (iespiešanās).
- ²² Zagorska I. Das Frühmesolithikum in Lettland // *Veröffentlichungen des Museums für Ur- und Frühgeschichte Potsdam*. – 1980. – Bd. 14/15. – S. 79.
- ²³ Davida E., Zagorska I. Zvejnieku mezolīta apmetne un kapulauks Eiropas kontekstā: kaula un raga industrijas tehniskās izpētes pirmie rezultāti // *LVIŽ*. – 2004. – Nr. 2. – 16.–18. lpp.
- ²⁴ Zagorska I. The Earliest Settlement of Latvia // *PACT 57: Environmental and Cultural History of the Eastern Baltic Region*. – 1999. – P. 131–156.
- ²⁵ Zagorska I. Salaspils Laukskolas akmens laikmeta apmetne // *AE*. – Rīga, 1994. – 16. laid. – 14.–17. lpp.; Vankina L. The Collection of Stone Age Bone and Antler Artefacts from Lake Lubana. – Riga, 1999. – P. 27, 28.
- ²⁶ Rust A. Die Alt- und Mittelsteinzeitliche Funde von Stellmoor. – Neumunster, 1943. – S. 138, 139; Gross H. Rentierjäger Kulturen Ostpreussens // *Prähistorische Zeitschrift*. – 1940. – Nr. 30/31. – S. 60, Abb. 4: c.
- ²⁷ Vankina L. The Collection .. – P. 27, 28, fig. 1.
- ²⁸ L.Vankinas mutiska informācija, 1980. gads.
- ²⁹ Zagorska I. Vēlā paleolīta krama kātveida bultu gali Latvijā // *AE*. – Rīga, 1996. – 18. laid. – 181.–190. lpp.
- ³⁰ Schild R. Radiochronology of the Early Mesolithic in Poland // *The Earliest Settlement of Scandinavia and its Relationship with Neighbouring Areas*. – 1996. – P. 285–295. – (Acta Archaeologica Lundensia. Series in 8°, No. 24).
- ³¹ Ostrauskas T. Kabelių akmens amžius 2-oji gyvenvietė // *Lietuvos archeologija*, 16. – Vilnius, 1999. – P. 31–66; Ostrauskas T. Kabeliai 2 Stone Age Site // *Archaeologia Baltica*, 5. – Vilnius, 2002. – P. 51–83.
- ³² Schild R. Terminal Palaeolithic of the North European Plain: a Review of Lost Chances, Potential and Hopes // *Advances in World Archaeology*. – 1984. – Vol. 3. – P. 193–273.
- ³³ Daugnora L., Girininkas A. Reindeer and People Migration in Lithuania during the Late Glacial // *Interaction between East and West in the Great European Plain during the Final Palaeolithic. Finds and concepts*. Conference abstracts. – Vilnius, 2004. – P. 9, 10.
- ³⁴ Паавер К. Л. Формирование .. – С. 288–291.
- ³⁵ Ukkonen P. et al. Recolonization ..
- ³⁶ Римантене П. Палеолит и мезолит Литвы. – Вильнюс, 1971. – С. 19–36; Rimantiene R. Die Steinzeit in Litauen // *Bericht der Römisch-Germanischen Kommission*, 75. – Mainz am Rhein, 1994. – S. 30–34; Šatavičius E. Bromes (Liungbiu) kultura Lietuvoje // *Lietuvos archeologija*, 25. – 2004. – P. 14–44.
- ³⁷ Moora T. Muistsete loodusolude osast kiviaja asustuse kujunemisel Kunda ümbruses // *Loodus, inimene ja tehnologia. Interdistsiplinaarseid uurimusi arheologias*. Munasaja teadus, Nr. 5. – 1998. – Lk. 145, 146.
- ³⁸ Schulz H. P. Pioneerit pohjoisessa. Suomen varhaismesoliittinen asutus arkeologisen ainesston valossa // *Suomen Museo*. – 1996. – P. 25.
- ³⁹ Mattiskainen H. The Plaeoenvironment of Askola, Southern Finland. Mesolithic Settlement and Susistance 10000–6000 b.p. // *ISKOS, Suomen Muinaismuistoyhdistys*. – 1989. – P. 67.

ANCIENT REINDEER (*RANGIFER TARANDUS*) AND THEIR HUNTERS IN LATVIA

Summary

During the retreat of the last ice sheet at the end of the Late Glacial period the reindeer (*Rangifer tarandus* L.) probably was the main species hunted in the northern arctic regions, indicating also the post-glacial re-immigration of man in Northern Europe.

Up to now more than 20 specimens of subfossil reindeer remains have been recorded in the territory of Latvia. They are stray finds, found in bogs and mires, coming from peat layers and sediment under the peat. Some of the finds were collected from lakes and from the river terraces, two of them picked up in the fields (Table 1). Until now no dating of reindeer remains has been made. During the last two years, the radiocarbon analyses were performed at the Radiocarbon Laboratory of Helsinki University (P. Ukkonen, H. Jungner) and at the Lund University (G. Skog). From Latvia eight samples were dated (Table 2).

The ages of the dated reindeer remains are in accordance with the deglaciation history of the area. The earliest find comes from south-eastern Lithuania, preceding even Allerød. Most of the dated specimens cover the Allerød and Younger Dryas period. The newest dated samples from Latvia and Estonia relate

to the very beginning of the Preboreal period. These specimens perhaps refer to the time of the local extinction of the European glacial reindeer. Paleozoologists, relying on preliminary analyses of morphometric data for Latvian subfossil reindeer finds, are more convinced that they are representatives of a tundra variety.

Archaeological evidence of the earliest human occupation in Latvia consists of stray finds of flint artefacts and harpoons from bone and antler, as well as settlement sites with a rich flint inventory, such as the Salaspils Laukskola site near Riga. Archaeological material typologically was dated to the end of Younger Dryas and the beginning of the Preboreal. Relying on the first radiocarbon data from reindeer remains, we may confirm that reindeer species *Rangifer tarandus* was present in the territory of Latvia at the end of Late Glacial period, relating to the time span from approximately 11500–10000 years BP (uncalibrated). At present the appearance of the reindeer in our region is dated a thousand years earlier than it is documented by archaeological finds. So, there is possibility of people having been present on the eastern coast of the Baltic Ice Lake even earlier than it was thought.

FIGURE CAPTIONS

- Fig. 1. The coast of the Baltic Ice Lake by Medze, western Latvia (photo by Ilga Zagorska)
Fig. 2. The coast of the Baltic Ice Lake by Salaspils (photo by Ilga Zagorska)
Fig. 3. Present-day tundra scenery in mountain range near Dombos, Middle Norway (photo by Ilga Zagorska)
Fig. 4. Reindeer (card)
Fig. 5. Fragment of the reindeer antler from Nītaure, LDM 1-7/181 (photo by H. Birznieks)
Fig. 6. Fragment of the reindeer antler from Odziēna, LDM 1-7/74 (photo by H. Birznieks)
Fig. 7. Fragment of the reindeer antler from Tīrelpurvs, LDM 1-7/71 (photo by H. Birznieks)
Fig. 8. Reindeer antlers from Puze, found on the surface of the field, LDM 1-7/68, 69 (photo by H. Birznieks)
Fig. 9. Late Palaeolithic finds in Latvia: 1 – flint artefacts; 2 – bone and antler harpoons; 3 – fragments of reindeer antlers and other parts of the skeleton;

- 4 – coastline of the Baltic Ice Lake; 5 – present-day coastline; 6 – frontier of the Republic of Latvia; 7 – the territory of the Baltic Ice Lake at the end of the Pleistocene; 8 – raw flint sediment by the ravine at Vinkelmaņi
Fig. 10. Dating of the reindeer antlers and bones from Latvia, radiocarbon data and their calibrations (Stuiver et al., Radiocarbon 40, 1041–1083 (1998); OxCal v3.3 Bronk Ramsey (1999))
Fig. 11. Reindeer antler and bone sample datings and their calibrations from Hasleberga, Sweden (after L. Larsson, 2002)
Fig. 12. Antler harpoons from Lake Lubāns (1; CVVM A 10519: 1522) and Dviete (2; CVVM A), presumably made from the reindeer antler
Fig. 13. Dating of the reindeer antler from Olaine bog, radiocarbon data and its calibration (Stuiver et al., Radiocarbon 40, 1041–1083 (1998); OxCal v3.3, Bronk Ramsey (1999))

DZELZS LAIKMETS

Jānis Apals

GRĀFS KĀRLIS GEORGS ZĪVERSS UN LATVIJAS EZERPILIS

2004. gadā pagāja 125 gadi, kopš miris grāfs Kārlis Georgs Zīverss – arheologs amatieris, kurš pirmais nu jau tālajā 19. gadsimtā uzsāka Latvijas ezerpiļu izpēti.¹

19. gadsimta vidū Šveices, pēc tam arī Vācijas un citu Eiropas zemju ezeros atklāja t.s. pāļu būves. Informācija par šiem izcilajiem akmens un bronzas laikmeta senvēstures pieminekļiem ar teicami saglabājušos, bagātīgo atradumu klāstu drīz vien nonāca līdz toreizējās Krievijas impērijas Baltijas jūras provincēm, kā tolaik apzīmēja tagadējo Latviju un Igauniju. Šīs ziņas deva ierosmi līdzīgu arheoloģisko pieminekļu meklējumiem arī Latvijā. Pirmie atradumi kādā no Latvijas ezeriem ir cieši saistīti ar grāfa Kārļa Georga Zīverss un izcilā 19. gadsimta vācu zinātnieka Berlīnes profesora Rūdolfa Virhova vārdu.

Plašajai Baltijas vācu muižnieku Zīversu dzimtai pierīgais Kārlis Georgs Zīverss (1. att.) dzimis 1814. gada 12. septembrī² Vidzemes guberņas Bauņu muižā, kas atradās Latvijas ziemeļrietumu daļā netālu no Burtnieku ezera. Septiņu gadu vecumā viņš uzsāka skolas gaitas privātās mācību iestādēs. Viņa skolotāju vidū bija ievērojami tā laika pedagogi, tādi kā Holanders un vēlākais Vidzemes ģenerālsuperintendents mācītājs fon Klots. Pēdējais bija liels Senās Grieķijas cienītājs. Viņa ietekmē K. G. Zīverss uz visu mūžu iemantoja nezūdošu jūsmu par Homēru un viņa varoņiem.

Pēc sākumskolas K. G. Zīverss mācījās Tartu ģimnāzijā Igaunijā, kur pievērsās dabaszinātnēm. Ģimnāziju viņš tomēr nebeidza, jo septiņpadsmit gadu vecumā iestājās Krievijas armijā, kur uzdienēja no junkura līdz leitnanta pakāpei. Armijas karjera tomēr neapmierināja viņu, un pēc sešu gadu dienesta viņš 1838. gadā no armijas aizgāja. Pēc tam viņš nodarbojās ar lauksaimniecību vecākiem un vecvecākiem pieredzējušajās Koškeles un Bauņu muižās. 1865. gadā viņš šīs muižas pārdeva un pārcēlās uz dzīvi pie Cēsīm, kur t.s. *Villa Sievers* mita līdz mūža galam. K. G. Zīverss mira 1879. gada 31. jūlijā 65 gadu vecumā. Viņš apbedīts dzimtajā pusē Mazsalacas kapsētā Zīversu dzimtas kapos līdzās vecākiem. Viņa kapa vieta ar piemiņas plāksni saglabājusies līdz mūsdienām. Pēc pārcelšanās uz Cēsīm K. G. Zīverss ar lauksaimniecību vairs neno- darbojās, turpmākos piecus gadus veltot pašizglītbai.

Šajā nolūkā viņš izmantoja savu visai plašo bibliotēku, kuru papildināja ar jaunām grāmatām, kā arī izvērsa korespondenci. Viņš lasīja 13. gadsimta sākumā latīņu valodā sarakstīto Indriķa hroniku, studēja Homēra “Iliādu” un “Odiseju”, ziemeļnieku sāgas, kā arī darbus par mitoloģiju. Zīverss interešu lokā iekļāvās gan vēsturiskā ģeogrāfija, gan dabaszinātnes.

Taču K. G. Zīverss lielākā aizraušanās bija arheoloģija, kurai viņš ar jauneklīgu spāru pievērsās 56 gadu vecumā un kurai nedalīti veltīja sava mūža beidzamos deviņus gadus. Pēc paša izteikumiem, ar Vidzemes “pagānu senkapu pētniecību un pāļu būvju palieku meklēšanu” viņš sācis nodarboties 1870. gadā. Turpmākos trīs gadus viņš cieši sadarbojās ar Tartu

1. att. Kārlis Georgs Zīverss
(pēc: F. Balodis. Latviešu vēsture)

universitātes mineraloģijas profesoru Konstantīnu Grēvinku, kuru tolaik pelnīti uzskatīja par lielāko autoritāti Baltijas akmens laikmeta jautājumos. Vēlāk gan viņu sadarbība atšķirīgo uzskatu dēļ beidzās – un K. G. Zīverss darbojās patstāvīgi.

Savas patstāvīgās darbības laikā viņš pirmais Latvijā atklāja vairākas akmens laikmeta atradumu vietas Burtnieku ezera krastos, Ziemeļvidzemē pētīja somu cilšu akmeņu krāvuma kapulaukus, baltu cilšu kapu uzkalniņus un līdzenos kapulaukus, cītīgi vāca izrakumos iegūtos senos galvaskausus, no Gaujas pie Turaidas izcēla atskalotas senas laivas paliekas. Konfrontējot izrakumos iegūtos atradumus ar Indriķa hronikas ziņām, viņš mēģināja identificēt vairākus Vidzemes pilskalnus. Lai arī G. K. Zīversa darbības lauks galvenokārt bija Ziemeļlatvija un Dienvidigauņa, viņš interesējās arī par Krievijas ziemeļrietumu daļas arheoloģiskajiem pieminekļiem.

K. G. Zīversa un R. Virhova sadarbība sākās 1872. gadā. Izrakumos Pūricu lībiešu kapu uzkalniņos iegūtos galvaskausus K. G. Zīverss nosūtīja uz Berlīni R. Virhovam, lūgdams izdarīt antropoloģiskos mērījumus. R. Virhovs lūgumu atbalstīja, un vēlāk starp viņiem attīstījās savstarpējas cieņas pilna draudzība. Bet atgriezīsimies pie pāļu būvēm. Kā izriet no sarakstes ar K. Grēvinku, jau 1871. gadā kļuva zināms par it kā senu koka celtņu paliekām Burtnieku ezerā. Pēc K. G. Zīversa domām, tām vajadzēja būt pāļu būvēm. Tā domāt rosināja ne vien akmens laikmeta atradumi ezera krastos, bet arī Sanktpēterburgas Zinātņu akadēmijas akadēmiķa Georga Frīdriha Parrota darbošanās Burtnieku ezerā 1838. gadā, kur viņš ar speciāli šim nolūkam izgatavota kesona tipa plosta palīdzību ezera gultnē bija meklējis fosilijas.³

Lai labāk sagatavotos šiem meklējumiem, K. G. Zīverss 1874. gada vasarā devās četrus mēnešus ilgā ceļojumā uz Vāciju un Šveici, kur iepazinās ar pāļu būvju pētniecību un nodibināja kontaktus ar vairākiem ievērojamiem tā laika zinātniekiem. Brauciena laikā notika arī viņa pirmā tikšanās ar R. Virhovu, kad K. G. Zīverss Berlīnes Antropoloģijas, etnoloģijas un senvēstures biedrības 1874. gada 17. oktobra sēdē ziņoja par saviem akmens laikmeta atklājumiem Latvijā.⁴

1875. gada vasarā K. G. Zīverss kopā ar K. Grēvinku devās uz Burtnieku ezeru. Pārbaudot ziņas par pāļiem, kas novēroti zem ūdens ap ¼ versts attālumā no Burtnieku muižas, viņi no vietējiem iedzīvotājiem uzzināja, ka šie koki esot plūdu laikā ieskalota siena šķūnīša paliekas, tādēļ meklējumus pārtrauca.⁵ Jāpiebilst, ka arī J. Apala 1963. un 1964. gadā veiktās Burtnieku ezera zemūdens apsekošanas laikā jau minētajā un citās ezera vietās senu dzīvesvietu paliekas neatrada. Atrastie koki bija jaunāko laiku izcelsmes.⁶

Neraugoties uz sākotnējām neveiksmēm, K. G. Zīverss turpināja pāļu būvju meklējumus. Šajā nolūkā viņš 1876. gadā "Baltijas Vēstneša" slejās latviešu valodā publicēja plašu rakstu par Latvijas senatnes pētīšanu, kurā aicināja iesūtīt ziņas par dažādiem arheoloģiskajiem pieminekļiem un senlietu atradumiem.⁷

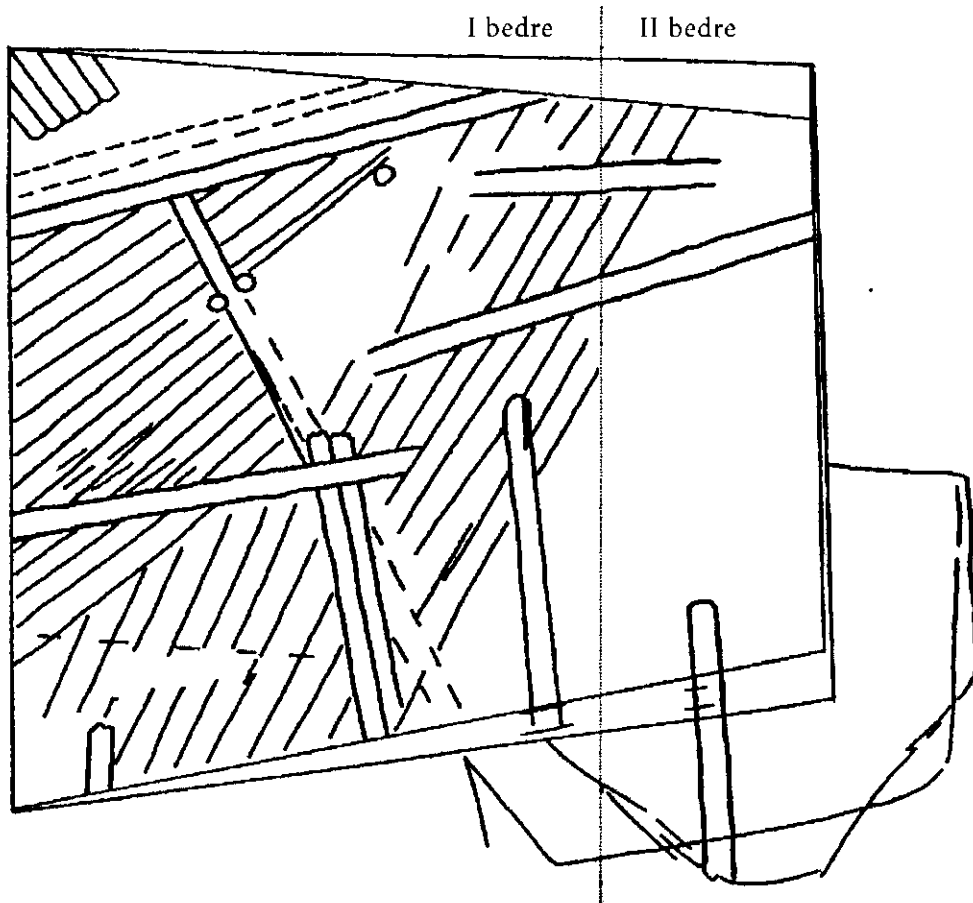
Tā paša gada vasaras sākumā K. G. Zīverss no Cēsīm devās uz Turaidu. Brauciena laikā tika aptaujāti gados vecie iedzīvotāji par ezeros novērotām pāļu paliekām. Aptauja izrādījās veiksmīga. Izvaicātie stāstīja, ka Āraišu ezerā pie Cēsīm apkārt saliņai redzamas ezera gultnē iedzītu pāļu un mietau paliekas. Tūdaļ pēc atgriešanās no Turaidas brauciena K. G. Zīverss 1876. gada jūnija sākumā devās uz Āraišiem. Veco zemnieku sniegtās ziņas izrādījās patiesas. Āraišu ezera ziemeļrietumu līcī iepretim baznīcai atradās neliela, kupliem bērziem un melnalkšņiem apaugusi saliņa, kuras virsma par 0,48 m pacēlās virs ūdenslīmeņa. Ap saliņu ūdenī bija redzami apmēram 80 pāļu gali, kā arī vairāki horizontāli guļoši balķi. K. G. Zīverss pēc objekta apskates secināja, ka šeit atrodas pāļu vai klāstu būve, un ķērās pie izrakumiem.⁸

Izrakumi notika saliņas ziemeļrietumu malā, un to vietas vēl šodien dabā var daļēji saskatīt. Tur tika izraktas divas taisnstūrveida bedres: pirmā – 10,38 m² platībā, līdz 1,68 m dziļumam, bet otrā – 11,45 m² platībā, līdz 1,32 m dziļumam. Tomēr izrakumus drīz vien nācās pārtraukt, jo jau 0,5 m dziļumā laukumos strauji ieplūda ezera ūdens, kas tālākos darbus padarīja neiespējamus. Tad tika izgatavots sūknis, ar kuru izpumpēt ieplūstošo ūdeni, un jūlija beigās izrakumi turpinājās. Pēc tam sekoja vēl viens pārtraukums, un trešo reizi darbi atsākās septembrī, kad sāka rakt otro bedri. Otrā bedrē līdz pamatzemei neizraka, jo diviem vīriem, strādājot uz maiņām, nepārtraukti vajadzēja atsūknēt ūdeni. Šī imesla, kā arī uznākušā aukstuma dēļ 1876. gada oktobrī izrakumus pārtrauca. Diemžēl nav saglabājušās ziņas par K. G. Zīversa lietotā sūkņa konstrukciju un jaudu – taču tai vajadzēja būt pietiekami lielai, lai viens vai divi cilvēki spētu atsūknēt no izrakumu bedrēm turpat 20 m³ pastāvīgi ieplūstošā ūdens.

Izrakumu gaitā pirmajā bedrē, ko izraka līdz neskartai pamatzemei, atklāja deviņas, bet otrajā bedrē – sešas kārtas dažāda resnuma un dažādos virzienos guļošu balķu. Abās bedrēs tika konstatēti arī atsevišķi vertikāli stāvoši pāļi, daži māla un zilās glūdas plankumi, kuros uz apdegušiem kokiem vairākos slāņos gulēja egļu mizas, smiltis, māli un pelni. Starp balķu kārtām atradusies ar humusu bagāta zeme, kā arī lopu mēsli. Ne salmi, ne labības graudi mēslos netika konstatēti. Turpretī abās bedrēs lielā daudzumā atrasti lazdu rieksti, to čaumalas, ozolzīles, māla trauku lauskas, bērza tāsis, dzīvnieku kauli, augu stiebrī un citi materiāli.

Tika atrastas vairākas senlietas, to skaitā bronzas pakavsakta un rotadata, māla lejamā forma, vērptomās vārpstas skriemeļi, kā arī vairākas citas kaula un akmens senlietas. Tāpat atradumu vidū bija auklas gabali, tāšu trauka dibens, sarullēta bērza tāss un augu šķiedru sainītis, ko Zīverss uzskatīja par nātrēm.

Koku kārtās bijuši iebūvēti 10–27 cm resni bērzi ar visu tāsi, kā arī egles, priedes un ozola balķi. No ezera izvilkti ozola un egles pāļi bijuši 2,54–2,62 m gari. Kādu konkrētu ēku paliekas viņš izrakumu bedrēs

2. att. K. G. Zīverss 1876. gadā zīmētais izrakumu plāns Āraišu ezera salā

nesaskatīja, tikai baļķu kārtas, kuras fiksēja astoņos uzzīmētajos plānos (2. att.). Izrakumu beigās K. G. Zīverss Berlīnes Antropoloģijas, etnoloģijas un senvēstures biedrībai nosūtīja izsmeļošu pārskatu par savu darbību 1876. gadā, kurš nekavējoties tika publicēts. Tajā pašā laikā analogu ziņojumu viņš nosūtīja arī Igaunijas mācīto biedrībai Tartu, bet uz Čīrihi – vēstuli pāļu būvju izpētes pionierim F. Kelleram ar lūgumu sniegt konsultāciju par pāļu būvju literatūru.

Āraišu atradumi izraisīja lielu interesi tā laika zinātnieku aprindās, jo līdz tam pastāvēja uzskats, ka klimatisko un vides apstākļu dēļ pāļu būves Ziemeļaustrumeiropai nav raksturīgas. Sakarā ar to ievērojami pieauga K. G. Zīverss popularitāte. Par viņa atklājumiem arheoloģisko pieminekļu izpētē profesors K. Grēvinks 1876. gadā referēja arheologu kongresā Budapeštā, bet profesors A. Brikners – 1877. gadā Krievijas arheologu kongresā Kazanā.⁹

Atsaucoties vairākkārtējiem K. G. Zīverss uzaicinājumiem, 1877. gada 8. augustā Latvijā ieradās profesors Rūdolfs Virhovs. Šī daudzpusīgā zinātnieka – patoloģiskās anatomijas pamatlicēja – interešu lokā bez medicīnas ietilpa arī antropoloģija, arheoloģija, etnogrāfija un citas zinātņu nozares. Ar šīm interesēm tad arī bija saistīta viņa pirmā vizīte Latvijā. Tās laikā R. Virhovs apmeklēja Rīgas un Jelgavas muzejus, pēc tam devās uz Cēsīm. Kopā ar K. G. Zīversu viņš

apmeklēja akmens laikmeta apmetnes pie Burtnieku ezera, pēc tam veica izrakumus iegūto galvaskausu, kā arī Cēsu apkārtnes vietējo iedzīvotāju kranioloģiskos mērījumus.

Āraišos R. Virhovs ieradās 21. augustā. Pēc ezera saliņas sākotnējās apskates viņam šķita, ka ārēji tā izskatās kā tīra pāļu būve no pašiem pamatiem. Pēc tam kad līdz salas neskartajai pamatzemei bija izrakta 1,5 m dziļa bedre, viņa uzskati mainījās. Diemžēl R. Virhovs nav norādījis ne bedres izmērus, ne atrašanās vietu. Visticamāk, tā atradusies blakus K. G. Zīverss raktajām bedrēm salas ziemeļrietumu malā, kur vēl šodien var samanīt aizmilzuša rakuma pēdas. R. Virhova izraktajā bedrē atradumi bija tādi paši kā K. G. Zīversam – vairākas kārtas egles, ozola un bērza baļķu ar visu mizu, daži dzelzs un bronzas priekšmeti, daudz bebru un mājlopu – zirga, liellopu un cūkas kaulu. Taču atradumu interpretācijā K. G. Zīverss un R. Virhova uzskati bija atšķirīgi.¹⁰

R. Virhovs uzskatīja, ka savā laikā Āraišu ezerā niedrēm apaugušas zemesmēles galā pastāvējis neliels, zem ūdens guļošs paaugstinājums. Uz tā vairākas kārtas likti apaļkoku klāsti, kas nostiprināti ar vertikāli iedzītiem pāļiem, tādējādi radot salas veida pamatu. R. Virhovs ievēroja, ka daļa atrasto koku bija apstrādāti, to vidū redzami asi tēsti pāļi, šķērsām cirsti baļķi, kā arī plēsti dēļi. Viņaprāt, to nebija iespējams

izdarīt ne ar akmens, ne bronzas cirvjiem. Arī atrastās māla trauku lauskas nelīdzinājās Burtnieku ezera akmens laikmeta keramikas atradumiem. Tādēļ viņš secināja, ka Āraišu ezera būve ir daudz jaunāku laiku izcelsmes – no dzelzs laikmeta un ka tās iedzīvotāji varbūt pat ir pieredzējuši vācu bruņinieku un priesteru atnākšanu Baltijā.

Salīdzinot Āraišu un Austrumprūsijas ezeru klāstu mītņu atradumus ar klasiskajām Šveices un Vācijas pāļu būvēm, R. Virhovs ierosināja izdalīt slāvu–latviešu klāstu celtņu grupu pretstatā Rietumeiropas pāļu celtnēm, kas esot augstas virsūdens celtnes – *Hochbauten*. Āraišu un *Arys* (tagad Polijā, *Orzysz*) ezeru nosaukumā no valodniecības viedokļa varot saskatīt pierādījumus āriešu ieceļošanai šajās teritorijās. R. Virhova vizīte un draudzīgais atbalsts spārnoja K. G. Zīversu tālākiem pētījumiem un sadarbībai. Turpinot saraksti, viņš uzaicināja R. Virhovu nākamā – 1878. gada vasarā atkal apmeklēt Vidzemi, taču aizņemības dēļ pēdējais to nevarēja, jo universitātes pavasara brīvdienas viņš izmantoja, lai apmeklētu Heinriha Šlīmaņa izrakumus Trojā. Uzzinājis par šo apmeklējumu, K. G. Zīverss ātrumā pat gribēja doties caur Odesu uz Konstantinopoli, lai no R. Virhova iegūtu jaunāko informāciju par Trojas izrakumus redzēto.¹¹ Šāda aizrautība izskaidrojama ar skolas gados mantotajām simpātijām pret sengrieķiem, īpaši pret Trojas kara varoni Hektoru.

Steigā iecerētais brauciens uz Konstantinopoli, protams, nenotika. Kā izriet no pēdējās R. Virhovam rakstītās vēstules, 1879. gada pavasarī K. G. Zīverss bija iecerējis meklēt pāļu celtnes Žīguru un Muižas ezerā pie Nurmu muižas Rūjienas tuvumā,¹² kas izrādījās neveiksmīgi.¹³ Tas bija viņa pēdējais pāļu būvju meklēšanas pasākums Latvijā. Pēc tam viņš devās uz Igauniju, uz Kundu, Tartu un Vilandi, no kurienes steidzās mājup. Ceļā K. G. Zīverss saslima, jūlija beigās atgriezās Cēsīs, kur pēc dažām dienām savās mājās mira.

K. G. Zīverss atklājums un R. Virhova hipotēzes izraisīja asu polemiku Baltijas arheologu un vēstures interesentu aprindās.¹⁴ Lielākais pretinieks bija jau minētais profesors K. Grēvinks. Viņš uzskatīja, ka Baltijas klimatiskajos apstākļos šādas celtnes maz piemērotas aizsardzības nolūkiem, tādēļ pirms vācu ierašanās Baltijā kā patvēruma vietas izmantoti tikai pilskalni. Arī rakstītie avoti neminot nekādas ziņas par vietējo iedzīvotāju apdzīvotām salām vai pāļu celtnēm. Ezerā atrastās koku paliekas varētu būt kādas medību būdas paliekas, kas ierīkota ezerā blakus bruņinieku celtajai mūra pilij.

K. Grēvinks Āraišos nekad nebija bijis, tādēļ viņa kontrargumentiem bija tikai teorētisks raksturs. Tos šodien varētu arī nepieminēt, ja vien ilgākā laika posmā tie nebūtu atstājuši jūtamu ietekmi uz Latvijas senvēstures pētnieku prātiem. Tā, piemēram, vēsturnieks Teodors Šīmanis šo spriedumu iespaidā rakstīja, ka jautājums par pāļu celtņu esamību Baltijas provincēs uz visiem laikiem esot svītrojams no arheoloģiskās literatūras.

Nākamais izrakumu mēģinājums Āraišu ezera salā notika gandrīz pēc pusgadsimta. 1922. gadā muzeju darbinieks J. Krieviņš (pseidonīms – Lietgaliētis) salā izraka “trīs pēdas dziļu bedri”, kurā atrada dažas māla trauku lauskas. Viņš secināja, ka visi iepriekšējie spriedumi par šo pieminekli esot “arheoloģiska pīle jeb Zīverss un Virhova pārsteidzīga maldīšanās”.¹⁵

Tā kā tehnisku iemeslu dēļ plašākus izrakumus salā toreiz nevarēja veikt, arheologi joprojām savos spriedumos balstījās uz K. G. Zīverss un R. Virhova atradumiem, uzskatot, ka Āraišu ezerā atrodas klāstu mītne, kas pēc sava konstruktīvā risinājuma un atradumiem ar maz izņēmumiem atbilst Mazuru ezeru mītnēm.

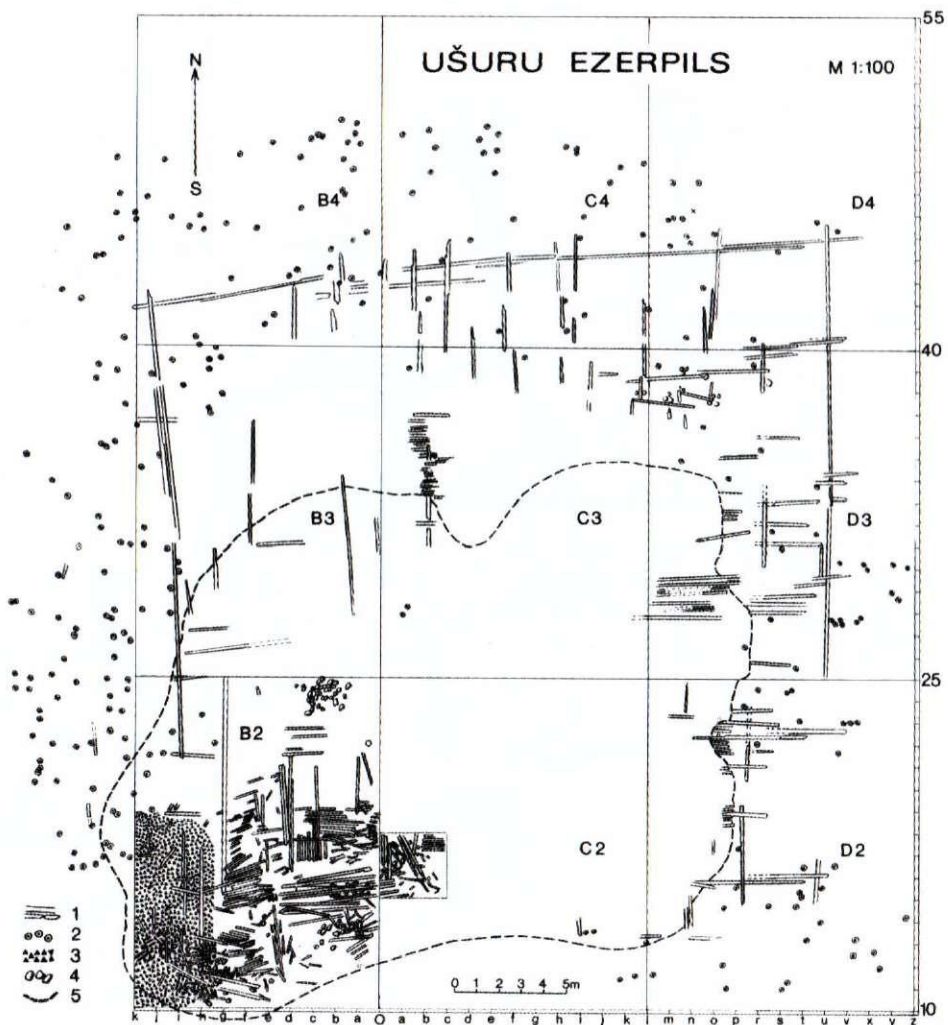
Kvalitatīvi jauns posms Latvijas ezeros atrodamo seno dzīvesvietu izpētē sākās 20. gadsimta otrajā pusē, kad vieglo ūdenslīdzēju un zemūdens sporta tehnikas attīstība deva iespēju pētniekam pašam nokļūt zem ūdens un veikt tur vajadzīgos novērojumus. Eiropas zemūdens arheologu panākumu iespaidā šī raksta autoram radās ideja par senu dzīvesvietu un citu zemūdens arheoloģisko pieminekļu meklēšanu Latvijas ezeros, jo pieeja Baltijas jūras piekrastei tajā laikā bija liegta.

1958. gadā Madonas rajonā Kākīšu ezerā notika pirmais tāds mēģinājums, piedaloties arheologiem un zemūdens sportistiem,¹⁶ bet kopš 1959. gada Latvijas Zinātņu akadēmijas Vēstures institūta (tagad Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūts) hidroarheoloģiskā ekspedīcija Jāņa Apala vadībā veica sistemātisku Latvijas hidroarheoloģisko pieminekļu apzināšanu, kopumā apsekojot 103 ezerus, 15 purvus un četras vietas upēs. Apsekojamus objektus izvēlējās, vadoties no latviešu folkloras, vietējo iedzīvotāju un rakstīto avotu sniegtajām ziņām. Sevišķi veiksmīgs bija sākuma posms, kad laikā no 1959. līdz 1964. gadam Vidzemes ezeros tika atklātas deviņu jaunu, līdz tam zinātnei nezināmu senu dzīvesvietu paliekas, kā arī vēlreiz apstiprinājās tādas dzīvesvietas esamība Āraišu ezerā. Bija atklāta jauna Latvijas arheoloģisko pieminekļu kategorija, kuru kopumā uz savākto savrupatradumu un 19. gadsimta izrakumos iegūto senlietu pamata varēja datēt ar 1. g. t. pēc Kristus otro pusi. Noskaidrojās arī, ka šo senmītņu paliekas ir objektīvais pamats latviešu tautas teikām par ezeros nogrimušajām pilīm un mājām.¹⁷

Tomēr apzināšanā iegūtie materiāli vien vēl nevarēja dot skaidru priekšstatu par šo dzīvesvietu hronoloģiju, konstruktīvo un plāna risinājumu, iedzīvotāju etnisko piederību, nodarbošanos un citiem jautājumiem. Bija nepieciešami izrakumi kādā no tām. Pirmajiem pārbaudes izrakumiem izvēlējās Jaungulbenes Ušuru ezerpili,¹⁸ kuras virsma pēc ezera līmeņa pazemināšanas meliorācijas darbu nolūkā par 0,4 m pacēlās virs ūdens. 1964. un 1965. gada vasarā nelieli izrakumi 165 m² platībā notika mītnes virsūdens daļā, kur atsedza divu ēku un apbūves platformas daļas (3. att.). Pamatu režģoga forma bija kvadrātiska, lielums (pēc zemūdens daļas uzmērojuma) – 30×30 m (4. att.).

3. att. Koka celtņu paliekas Ušuru ezerpilī. 1965. gads (J. Apala foto)

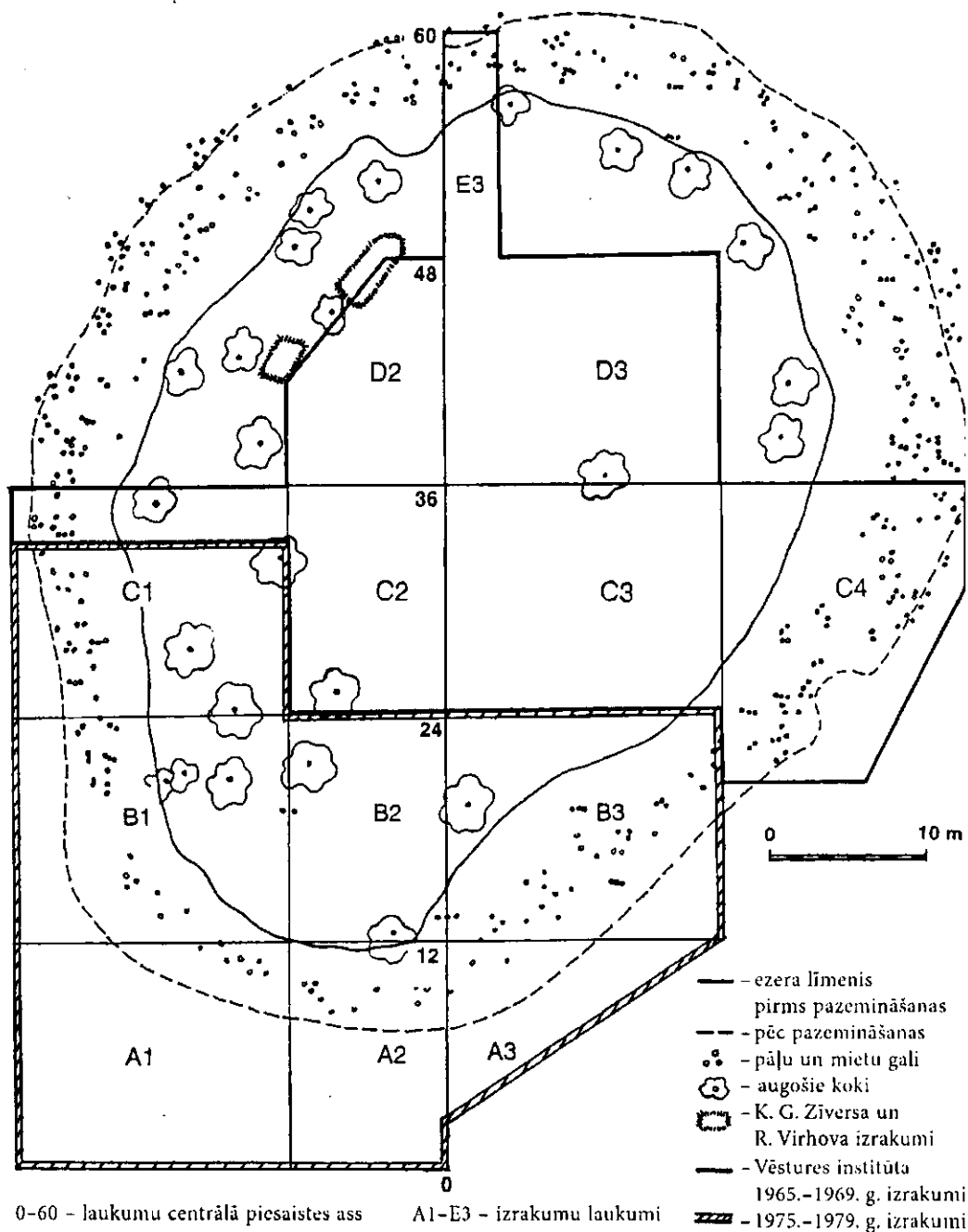
4. att. Ušuru ezerpils pamatu guļkoku režģoga un celtņu palieku plāns. 1965. gads. J. Apala uzmērojums:
1 – guļkoki, 2 – pāļi, 3 – kokogles, 4 – akmeņi, 5 – ezerpils kultūrslāņa virsūdens daļas robeža

Izrakumu materiāls parādīja, ka Ušuru ezerpili cēluši un apdzīvojuši senie latgaļi ap 715. gadu pēc Kristus. Tās pamatu režģoga absolūtais vecums pēc ^{14}C datējuma ir 1235 ± 70 gadu.¹⁹ Ušuru ezerpils tātad pastāvējusi 8., varbūt arī vēl 9. gadsimtā pēc Kristus. Tās iedzīvotāji apglabāti līdzenajā kapulaukā, t.s. Kara kapos pie Ezeriešu mājām,²⁰ kas tagad pilnīgi nopostīts.

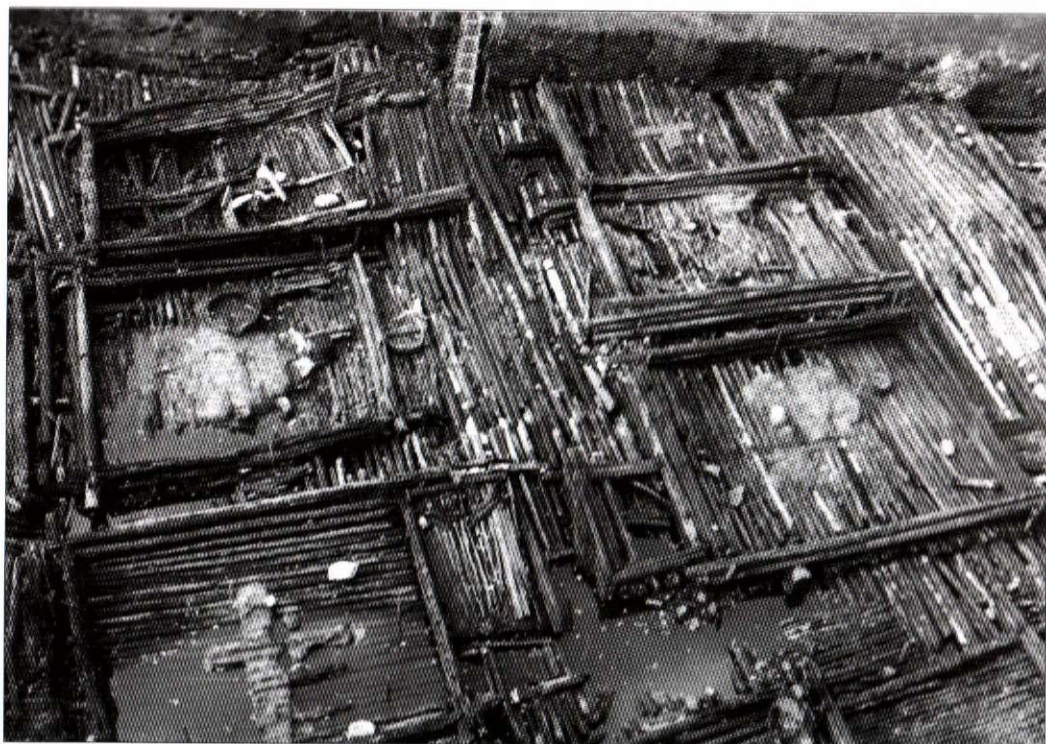
Tā kā Ušuru ezerpils apbūves paliekas ezera viļņi bija stipri noskalojuši, tālākiem pētījumiem izvēlējās Āraišu ezerpili kā labāk saglabājušos. Desmit izrakumu sezonu laikā (1965.–1969.; 1975.–1979. g.) līdz neskartajai pamatzemei tika izpētītas $\frac{3}{4}$ no apmēram 2500 m^2 lielās ezerpils kopplatības (5. att.), kā arī ap 80 m garā uzeja, kas ezerpili savienoja ar krastu.

Āraišu ezera līmeni izrakumu laikā pazemināja par 1 m, ap izrakumu laukumiem no pārmeklētā kultūrslāņa uzbēra dambjus, bet laukumos ieplūstošo ezera ūdeni atsūkņēja ar motorsūkņiem.²¹

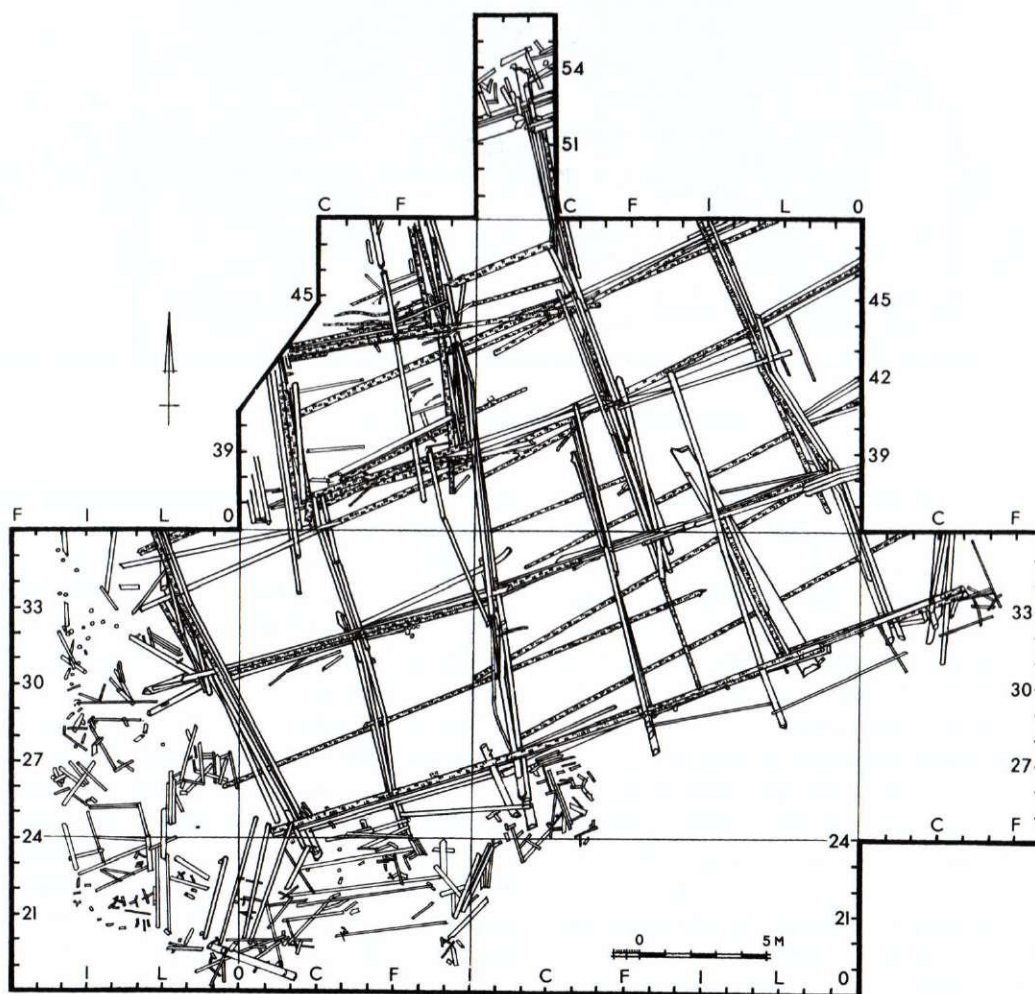
Izrakumu gaitā noskaidrojās, ka Āraišu ezerpils kultūrslānis sastāv no piecu apbūvju kārtu paliekām, kas uzslāņojušās cita citai bez hronoloģiska pārtraukuma. Ezerpils pamati celti ap 830. gadu pēc Kr., to absolūtais vecums pēc ^{14}C datējuma ir 1150 ± 50 gadu, bet ceturtā jeb priekšpēdējā apbūve celta ap 890. gadu pēc Kr., tās absolūtais vecums ir 1060 ± 60 gadu.²² Āraišu ezerpili vikingu laikmetā cēluši un apdzīvojuši senie latgaļi, kas apbedīti līdzenajā kapulaukā ezera ziemeļaustrumu piekrastes pakalnā pie Liepiņu mājām.

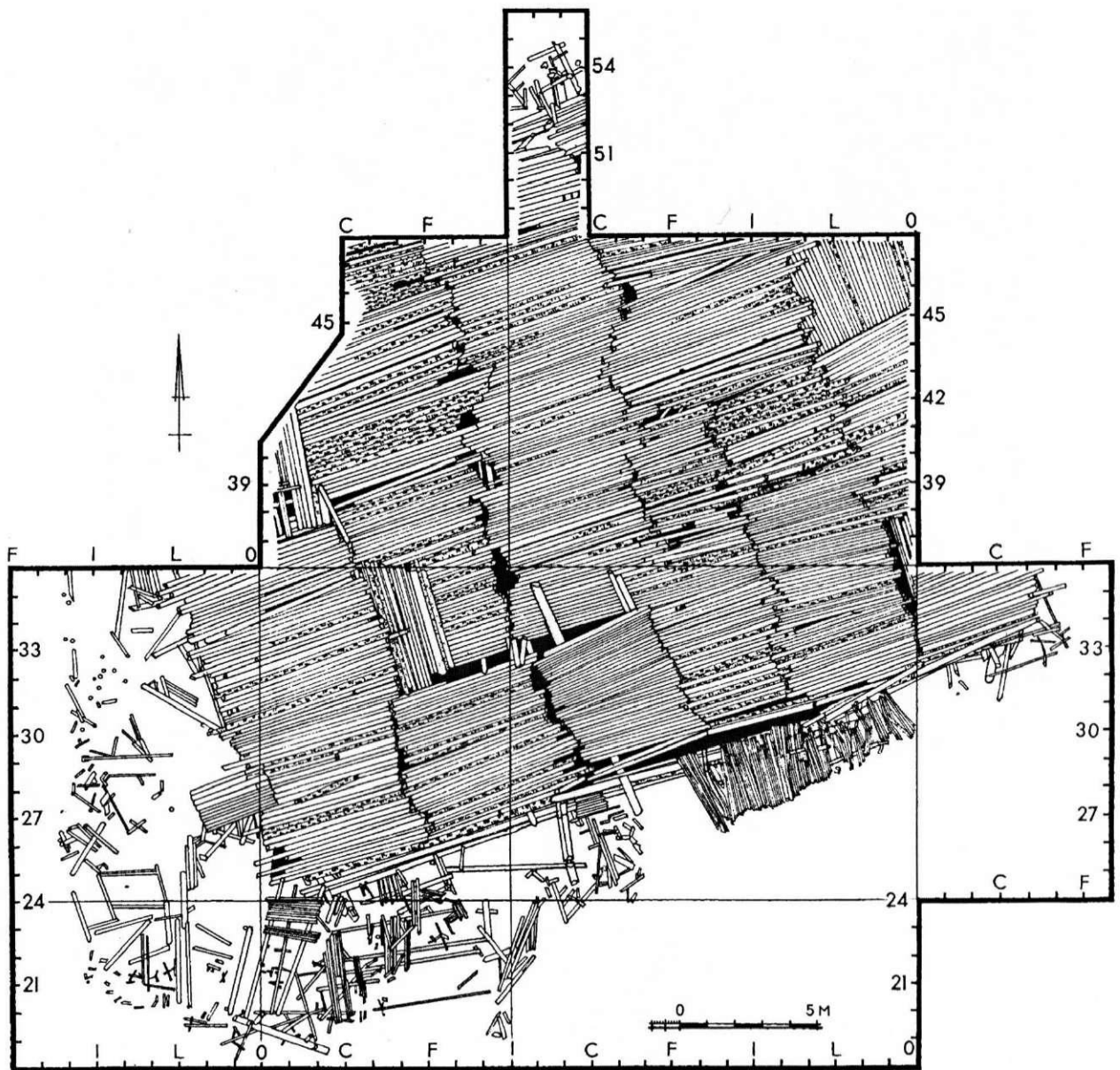
5. att. Āraišu ezerpils plāns ar izrakumu laukumiem

6. att. Daļa no koka celtņu atsegumiem Āraišu ezerpilī (J. Apala foto)

7. att. Āraišu ezerpils pamatu guļkoku režģogs

8. att. Āraišu ezerpils pamatu platforma

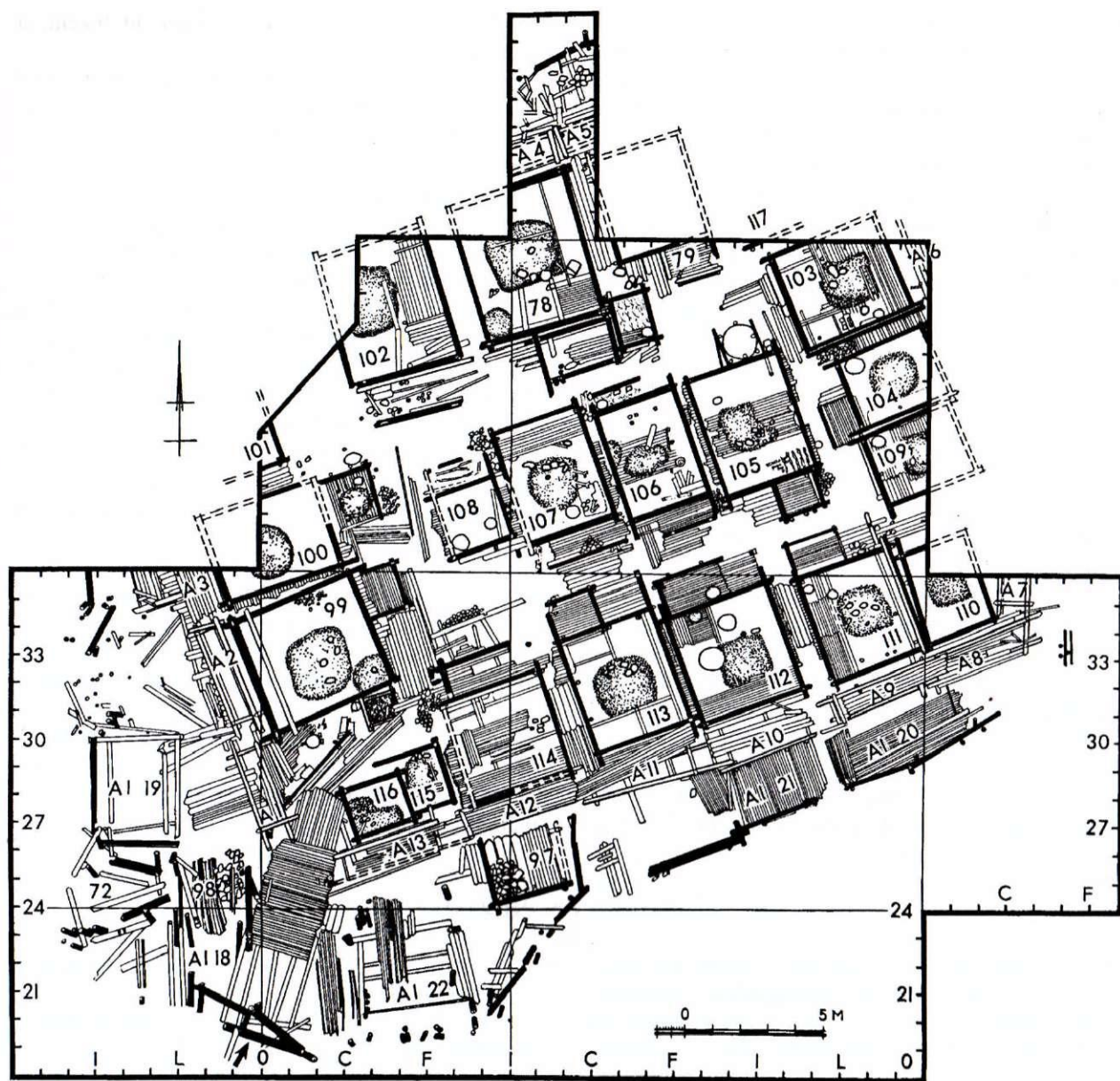
Pateicoties anaerobajiem apstākļiem, Āraišu ezerpilī zem ūdens bija labi saglabājušās koka celtnu paliekas (6. att.). Ezerpils pamati, kaut laika gaitas un apbūvju slodzes deformēti, bija saglabājušies pilnīgi, tādēļ varēja detalizēti izpētīt to uzbūvi. Dzīvesvieta tikusi celta uz zemas, pārplūstošas saliņas, kuru ar krastu savienojis dabisks akmeņains sēklis, ko vēlāk pārveidoja par dambjveida uzeju.

Uzsākot būvdarbus, 9. gadsimta celtnieki uz saliņas virsmas no 0,2–0,6 m resniem, 8–10 m gariem bērza, egles un priedes baļķiem uzcēla apmēram 28×35 m lielu guļkoku pamatu režģogu, kas būvlaukumu pārsedza ar atbalsta kameru tīklu (7. att.). Pēc tam režģoga virsmu pārklāja ar tievāku apaļkoku klāstu (8. att.). Tā izveidojās stabila, apmēram 800 m² liela, mazliet nepareizas taisnstūrveida formas platforma, kas par apmēram metru pacēlās virs ūdens. Platformas uzdevums bija organizēt apbūvi, pasargāt

to no ezera līmeņa svārstībām, kā arī kalpot virsūdeņu novadīšanai ezerā.

Pamatu platforma bija blīvi un plānveidīgi apbūvēta ar dzīvojamām un saimniecības ēkām. Šo ēku kompleksu aptvēra aizsargceltnes. Ieeja ezerpilī atradās tās dienvidrietumu stūrī, no kurienes uz krastu veda ceļš (9. att.).

Nākamās apbūves sekoja pirmajai pēc apmēram 15 gadiem. Tās izraisīja pamatu nosēšanās, kā arī ugunsgrēki, kas tik blīvā apbūvē bija nenovēršama parādība. Katras nākamās apbūves laikā jaunu pamatu platformu vairs necēla, bet būvlaukuma platību palielināja ar uzpildījumiem ezerā gar iepriekšējās apbūves ārmalām. Aizsargceltnes gar to ārmalām papildināja ar joslas veidā ezera dibenā iedzītiem pāļu žogiem. Tā Āraišu ezera saliņā tika izveidota pilskalniem līdzīgi nocietināta, pastāvīgi apdzīvota dzīvesvieta, kas pastāvējusi nepilnus 100 gadus.

9. att. Āraišu ezerpilis pirmās (9. gs.) apbūves plāns

Pēc plašajiem izrakumiem Āraišu ezerpili varēja secināt, ka analogi bijuši celti arī Ušuru un Ižezera senmītnu pamati. Tas nozīmēja, ka Latvijas ezerpilis pēc to pamatu konstruktīvā risinājuma nav bijušas ne pāļu, ne klāstu būves. Ar apaļkoku platformām pārklātie guļbaļķu režģoga pamati ir it kā starpforma starp t.s. īstajām pāļu būvēm, kurās apbūvi nesošās platformas balstās uz vertikāli iedzītu pāļu galiem, un klāstu būvēm, kurās apbūvi nesošās platformas guldītas tieši uz zemes.

Latvijas ezerpiļu paliekas nokļuva zem ūdens divu galveno iemeslu dēļ. Pirmkārt, apbūves un apdzīvotības slodzes dēļ pamatu konstrukcijas nosēdās – un ēku apakšējās daļas nonāca pastāvīga mitruma apstākļos, kur dabiski iekonservējās. Otrkārt, Zemes ziemeļu puslodē 9.–10. gadsimtā bija t.s. mazais klimata optimums – silts un mitrs klimats, kam raksturīgas biežas un spēcīgas lietusgāzes. Acīmredzot šo divu

faktoru ietekmē ezerpiļu paliekas nonāca zem ūdens, kur anaerobos apstākļos saglabājās līdz mūsdienām un kļuva par objektīvo pamatu tautas teikām, tādējādi saglabājot atmiņas par ļoti seniem notikumiem kā dabā, tā cilvēku dzīvē.

Kā izriet no iepriekš sacītā, K. G. Zīversa un R. Virhova hipotēzes attiecībā uz Āraišu ezerpili neizturēja laika pārbaudi. Taču neaizmirsīsim, ka viņi, īpaši K. G. Zīverss, bija pirmie, kas sāka jaunu, līdz tam nezināmu Latvijas senākās vēstures avotu izpēti, un viņu rīcībā nebija un arī nevarēja būt tie tehniskie līdzekļi un resursi, kas 20. gadsimta otrās puses zinātniekiem.

Savas īsās, bet intensīvās darbības laikā K. G. Zīverss nepaguva publicēt iegūtos izrakumu materiālus, izņemot īsākus vai garākus ziņojumus. Pētnieka atstātie izrakumu plāni, pieraksti un vēstules pēc viņa nāves tika apkopoti divās biežās burtniecās – “Grāfa

K. G. Zīversā piezīmes” (I un II sējums), kas sākotnēji glabājās Tartu, Igaunijas mācīto biedrības arhīvā, bet pašreiz Tallinā, Igaunijas Vēstures institūta arhīvā. Diemžēl laika gaitā daļa šo materiālu ir sajaukta, daļa gājusi zudumā. Dzīves laikā K. G. Zīverss bija vairāku zinātnisko biedrību biedrs un goda loceklis un kopš 1872. gada arī Berlīnes Etnoloģiskās biedrības korespondētājloceklis.

K. G. Zīverss nebija studējis vēsturi, tāpat izrakumu pieredze viņam nebija liela. Taču līdzīgā situācijā atradās arī citi tā laika pētnieki, kam arheoloģija bija nevis specialitāte, bet aicinājums. Zināma iepriekšēja sagatavotība tomēr viņam bija, jo K. Grēvinks jau kādā 1872. gada vēstulē vērsa Zīversā uzmanību uz to, cik liela nozīme arheoloģijā un etnoloģijā ir precīzai izrakumu materiālu un atradumu apstākļu fiksācijai. Vēlāk viņš aizrādīja par atradumu nepietiekami precīzu aprakstu. Domājams, ka daudz ko no izrakumu metodikas K. G. Zīverss apguva pašmācības ceļā, tai skaitā 1874. gada ceļojuma laikā uz Vāciju un Šveici; K. G. Zīversā dienasgrāmatā atrodas labi akmeņu krāvuma kapulauku uzmērojumi, kā arī šo un citu arheoloģisko pieminekļu apraksti. Tādēļ jādomā, ka viņam bija zināmas 1840. gadā Rīgā iznākušās Haralda fon Brakela Baltijas provinču vēstures un senatnes pētītāju biedrības uzdevumā izstrādātās arheoloģisko izrakumu instrukcijas prasības.²³ Kā bija novērojis R. Virhovs, K. G. Zīverss izrakumos iegūtos materiālus esot sistematizējis un skaidrojis

“ar īsta dabaszinātnieka objektivitāti un inženiera precizitāti”.

Tajā pašā laikā K. G. Zīversā darbībā, kā atzīmēja laikabiedri un vēlākie vērtētāji, bija vērojami vairāki trūkumi.²⁴ Tos izraisīja apstākļi, ka viņš vēl uienāca zinātnē, nebija tai pietiekami sagatavots, trūka arī plašāku zināšanu arheoloģiskajā literatūrā. Tādēļ viņam bija tieksme veidot hipotēzes, kuras pats nevarēja ne pietiekami pamatot, ne aizstāvēt. Viņam bija grūti pieņemt citu uzskatus, uz kritiku viņš reaģēja asi un neieciētiēgi. Vairākas K. G. Zīversā hipotēzes neizturēja laika pārbaudi. Piemēram, kā noskaidrojās vēlākajos pētījumos, Ziemeļvidzemes akmeņu krāvuma kapulauki nebija visnormaņu kuēu kapi, bet gan Baltijas somu cilšu ugunsapbedījumu vietas.

Līdz šim arheoloēiskajā literatūrā vairāk uzsverta K. G. Zīversā darbība izrakumos un referatīvajos ziņojumos izteiktās hipotēzes, turklāt palaikam to visu vērtējot no jaunāku laiku atziņu viedokļa. Mazāk pieminēta viņa – provinciāla Vidzemes muiēznieka – zinātnes organizatora darbība. Viņš veidoja kontaktus ne vien ar sava laika Krievijas zinātniekiem, bet Latvijas arheoloēijas jautājumu risinājumā aicināja piedalīties arī Eiropas mēroga zinātniekus no Šveices un Vācijas, ar to uzsākdams dabaszinātnisko metožu pielietojumu izrakumu materiāla analizē. K. G. Zīversā darbība viņa mūēa pēdējos deviņos gados bija īss, bet spilgts un progresīvs solis Latvijas arheoloēijas zinātnes vēsturē.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ K. G. Zīversā dzīves un darbības aprakstus sk.: *Hausmann R.* Übersicht über die archäologischen Forschungen des Grafen Carl George Sievers // *Verhandlungen der Gelehrten Estnischen Gesellschaft.* – Bd. 22. – Dorpat, 1907. – S. 55–70; *Pahlen A. v. d.* Nekrolog des Grafen Carl Georg Sievers // *Verhandlungen der Berliner Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte (turpmāk – Verh. Berl. Ges.).* – Berlin, 1879. – S. 406–408; *Stieda L.* Carl George Graf Sievers // *Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft.* – Dorpat, 1879. – S. 224–229.
- ² Šeit un turpmāk datumi pēc jaunā stila.
- ³ *Parrot G. F.* Essai sur les ossements fossiles des bords du lac de Burtnek // *Mémoires de l'Académie imp. des Sciences de St.-Pétersbourg.* – XVI Sér., T. IV. – Saint-Pétersbourg, 1838.
- ⁴ *Pahlen A. v. d.* Nekrolog des Grafen Carl Georg Sievers. – S. 409.
- ⁵ *Grewingk C.* Das Inandergreifen und Zusammenwirken von Naturwissenschaft und Archäologie, erläutert an einem Beispiele aus den Ostseeprovinzen Russlands (namentlich über Funde aus der Umgebung des Burtneksees) // *Sitzungsberichte der Dorpater Naturforschervereins (turpmāk – Sb. Dorp. Naturf.).* – Bd. 4. – Dorpat, 1875. – S. 22.
- ⁶ *Apals J.* Pārskats par hidroarheoloēisko pieminekļu apzināšanu Latvijas PSR teritorijā no 1958. līdz 1963. gadam. – 65.–67. lpp.; *Apals J.* Pārskats par hidroarheoloēisko pieminekļu apzināšanu Latvijas PSR teritorijā 1964. gadā. – 9., 10. lpp. Pārskati ar nr. 1:123 un

1:124 glabājas LU Latvijas vēstures institūta Arheoloēijas nodaļas arhīvā.

- ⁷ *Zīverss K. G.* Par Latvijas senatni un viņas pētīšanu // *Baltijas Vēstnesis.* – 1876. – Nr. 16, 17.
- ⁸ *Sievers C. G.* Pfahlbau im Arrasch-See (Lievland) // *Verh. Berl. Ges.* – Berlin, 1876. – S. 276–279. Materiāli glabājas Igaunijas Vēstures institūta fondos, nr. 1256:1–8, 10, 22.
- ⁹ *Брикнер А. Г.* О раскопках графа Карла Сиверса в Лифляндской губернии. Доложено в заседании 1 августа. Sonderdruck aus den “Trudi” des archäol. Kongresses zu Kasan 1877. – S. 1–4.
- ¹⁰ *Virchow R.* Pfahlbau vom Arrasch-See // *Zeitschrift für Ethnologie.* – Berlin, 1877. – S. 433–435.
- ¹¹ *Pahlen A. v. d.* Nekrolog des Grafen Carl Georg Sievers. – S. 110.
- ¹² Turpat. – 111. lpp.
- ¹³ *Sommer A.* Bericht über seine im Sommer 1880 ausgeführte wissenschaftliche Reise zum Burtnecksee (Rinnekaln und Pfahlgruppen bei Nurmis) // *Sb. Dorp. Naturf.* – Bd. 5. – Dorpat, 1881. – S. 414–416.
- ¹⁴ 19. gs. polemikas un 20. gs. pirmās puses arheologu uzskatu atstāstu sk.: *Apals J.* Klāstu mītnes Latvijas PSR teritorijā // *LZAV.* – 1965. – Nr. 5. – 45.–49. lpp.
- ¹⁵ *Ltg.* Maldīšanās par stabu būvēm Āraišu ezerā pie Cēsīm // *Latvijas Saule.* – 1926. – Nr. 41. – 451., 452. lpp.
- ¹⁶ *Panteļejevs J.* Hidroarheoloēisko pētījumu pirmais mēģinājums // *Rīgas Balss.* – 1958. – Nr. 209.

- ¹⁷ *Apals J.* Klāstu mītnes .. – 49.–62. lpp. Apzināšanas laikā autors vēl lietoja terminu “klāstu mītnes”. Pamatojoties uz atradumiem Āraišu ezerā un tautas tradīcijām, jaunatklāto pieminekļu kategoriju nosauca par ezerpilīm. Sk.: *Apals J.* Āraišu ezera pils izrakumu rezultāti (1965.–1969. g.) // LZAV. – 1971. – Nr. 12. – 93. lpp.
- ¹⁸ *Apals J.* Hidroarheoloģisko pieminekļu apzināšana 1964. gadā // RT 1964. – Rīga, 1965. – 4. lpp.; *Apals J.* Hidroarheoloģiskās ekspedīcijas darbs 1965. gadā // RT 1965. – Rīga, 1966. – 15. lpp.
- ¹⁹ Ильвес Э., Лийва А., Пунинг Я. Радиоуглеродный метод и его применение в четвертичной геологии и археологии Эстонии. – Таллин, 1974. – С. 194.
- ²⁰ Letgaļi. Latviešu kultūra senatnē. – Rīga, 1937. – XXXI tab., 1.–3. att.
- ²¹ *Apals J.* Āraišu ezerpils. Historiogrāfisks apskats // LVIŽ. – 1999. – Nr. 4. – 25.–45. lpp.
- ²² Ильвес Э., Лийва А., Пунинг Я. Радиоуглеродный метод .. – С. 194.
- ²³ *Brackel H.* v. Instruction für Ausgrabungen, entworfen im Auftrage der Allerhöchst bestätigten Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde der Ostsee-Provinzen Russlands mit Zugrundlegung der von der Ausgrabungs-Deputation des Vereins für Mecklenburgische Geschichte und Altertumskunde zu demselben Zwecke entworfenen Instruction. – Riga, 1840. – S. 3–24.
- ²⁴ *Hausmann R.* Übersicht .. – S. 70.

Jānis Apals

GRAF CARL GEORG SIEVERS UND DIE INSELSIEDLUNGEN LETTLANDS

Zusammenfassung

125 Jahre (2004) sind seit dem Tode des Grafen Carl Georg Sievers vergangen, des Amateurarchäologen, der als erster die Inselesiedlungen Lettlands untersuchte.

Mitte des 19. Jhs wurden in Seen der Schweiz und anderer europäischer Länder Überreste sog. Pfahlbauten entdeckt. Das bewog zur Suche nach ähnlichen archäologischen Denkmälern auch in Lettland. Die ersten Untersuchungen in einem der Seen Lettlands sind mit dem Namen des Grafen Carl Georg Sievers von Cēsis (Wenden) und Rudolf Virchows, Professor der Berliner Universität, verknüpft.

Carl Georg Sievers wandte sich der Archäologie erst in den letzten neun Jahren seines Lebens zu. 1875 begab er sich zusammen mit dem Professor der Universität Tartu (Dorpat) C. Grewingk zum Burtņieku-See, wo Überreste alter Holzbauten vermutet wurden. Leider waren die Hölzer jüngerer Datums. Schon 1876 erfuhr Sievers von den Ortsbewohnern von Pfählen, die um einen Holm im Āraišu-See (Arraschen-See) bei Cēsis eingerammt seien, und ging unverzüglich ans Werk. Auf dem Holm des Āraišu-Sees hob er zwei Gruben aus: die eine 10,38 m² groß und 1,68 m tief, die andere 11,45 m² groß und 1,32 m tief.

Bei den Grabungen entdeckte er in der ersten Grube, die man bis zum unberührten Grundboden aushob, neun, in der zweiten sechs Schichten von Balken sowie Pfähle und Flächen von Lehm. Gleichzeitig fand er einige Artefakte aus Bronze, Knochen und Ton, Splitter von Tongeschirr, Birkenrinde, Halme u.a. Die bloßgelegten Balkenschichten fixierte er in acht gezeichneten Plänen, jedoch erblickte er in den Grabungsgruben keine Umrisse konkreter Gebäude. Zum Schluss der Grabungen folgerte Sievers, dass auch im Āraišu-See sich Pfahlbauten befunden haben mußten.

Auf Einladung von Sievers kam 1877 Rudolf Virchow nach Lettland, und ließ am 21. August auf der Insel des Āraišu-Sees eine 1,5 m tiefe Grube graben. Die Funde ähnelten den vorigen: mehrere Schichten Balken, ein paar Gegenstände aus Eisen und Bronze, viele Knochen von Haustieren und Wild. Doch bei der Interpretation unterschieden sich die Meinungen der beiden. Virchow meinte, im Āraišu-See handelte es sich nicht um Pfahl-, sondern Packbauten, ähnlich denen wie sie in den Masurischen Seen entdeckt wurden, die in der Eisenzeit entstanden und womöglich den Einzug deutscher Ritter und Priester ins Baltikum erlebt haben. Er schlug vor, eine Reihe slawisch-lettischer Packbauten gegen westeuropäische Pfahlbauten auszusondieren. Seiner Meinung nach können die Namen der Seen Āraiši und Arys (im heutigen Polen, “Orzysz”) Beweise der Einwanderung der Arier in diese Territorien erbringen.

Weitere Untersuchungen in den Seen Lettlands folgten erst etwa einhundert Jahre später, als die Expedition der Erkundung hydroarchäologischer Denkmäler am Institut der Geschichte Lettlands (1958–1964) unter Leitung von Jānis Apals in den Seen Lettlands neun neue, bis dahin unbekannte Überreste von Inselesiedlungen entdeckte und großangelegte Grabungen (1965–69, 1975–79) in der Inselesiedlung Āraiši vornahm. Dabei wurde klar, dass die Inselesiedlungen Lettlands konstruktiv eine Zwischenform zwischen den Pfahl- und den Packbauten waren: ihre tragenden Rundholzplattformen stützen sich auf das Rostwerk der Balkenfundamente, nicht auf die Beläge senkrecht eingerammter Pfähle oder waagrecht geschichteter Balken. Die Inselesiedlungen Lettlands waren in der zweiten Hälfte des 1. Jt. n.Chr. bewohnt, sie wurden von Lettgallen, dem größten altlettischen Stamm,

zu Verteidigungszwecken errichtet und gleich Burgbergen befestigt.

Die kleinen Probegrabungen von Carl Georg Sievers und Rudolf Virchow auf der Insel des Āraišu-Sees waren der erste Schritt in der Erforschung der Inselsiedlungen. Bisher hat man in der archäologischen Literatur meistens die Tätigkeit Carl Georg Sievers' an den Grabungsarbeiten und

seine Hypothesen erwähnt, die der Prüfung der Zeit nicht immer standgehalten haben. Weniger beachtet wurde seine wissenschaftlich organisatorische Tätigkeit. Er schuf Kontakte nicht nur zu zeigenössischen Wissenschaftlern in Russland, sondern in ganz Europa und bezog sie in die Lösung der Fragen der Archäologie Lettlands ein.

VERZEICHNIS DER ABBILDUNGEN

- Abb. 1.* Carl Georg Sievers (nach: Fr. Balodis. Latviešu vēsture)
- Abb. 2.* Der von Sievers 1876 gezeichnete Plan der Ausgrabungen auf der Insel des Āraišu-Sees
- Abb. 3.* Überreste der Holzbauten in der Inselsiedlung Ušuri. 1965, Foto J. Apals
- Abb. 4.* Plan des Balkenrostwerks der Fundamente und der Überreste der Bauten in der Inselsiedlung Ušuri: 1 – Balken, 2 – Pfähle, 3 – Holzkohle, 4 – Steine, 5 – Grenzlinie des Oberwasserteils der Kulturschicht der Inselsiedlung
- Abb. 5.* Plan der Inselsiedlung Āraiši mit den Grabungsflächen
- Abb. 6.* Teil der bloßgelegten Holzbauten in der Inselsiedlung Āraiši. Foto J. Apals
- Abb. 7.* Balkenrostwerk der Fundamente der Inselsiedlung Āraiši
- Abb. 8.* Plattform der Fundamente der Inselsiedlung Āraiši
- Abb. 9.* Plan der ersten Bebauung (9. Jh.) der Fundamente der Inselsiedlung Āraiši

Tatjana Berga

AUSTRUMU MONĒTU ATDARINĀJUMI LATVIJĀ

Austrumeiropā un Skandināvijā kufiskie dirhēmi sastopami kopš 8. gadsimta beigām. 10. gadsimtā Austrumu monētu plūsma kļuva īpaši intensīva, dirhēmi bija daudzu un dažādu tautu naudas apgrozībā. Depozītu topogrāfija Austrumeiropā parāda, ka Austrumu monētu galvenais ceļš vedis augšup pa Volgu un nozīmīgākais šī ceļa posms bijusi Volgas Bulgārija.

Latvijā dirhēmi parādījās, sākot ar 9. gadsimta otro pusi. Šie agrie dirhēmi ienāca pa jūru no Rietumiem, caur Gotlandes salu. Vēlāk, 10. gadsimtā, kā liecina monētu atradumu topogrāfija, Latvijas teritorijā dirhēmi ieplūda galvenokārt pa Daugavas ūdensceļu.¹ Latvijā atrasts ap 2400 kufisko dirhēmu. To lielākā daļa ietilpst 23 depozītu sastāvā, bet 140 dirhēmu atrasts arheoloģiskajos pieminekļos: 4 pilskalnās, 2 apmetnēs un 25 kapulaukos. Vislielākais dirhēmu pieplūdums mūsu teritorijā bija 10. gadsimta sākumā – pirmajā pusē. Visbiežāk Latvijas teritorijā atrastas Samanīdu valdnieku kaluma monētas: Ismaila ibn Ahmada (892–907), Ahmada ibn Ismaila (907–914) un Nuha ibn Nasra (943–954). Pārsvārā tās kaltas Vidusāzijas pilsētās: Šašā (Taškenta), Samarkandā, Madinatassalāmā (Bagdāde), Buhārā, Balhā, Anderabā.

Austrumeiropā bieži tiek atrasti arī kufisko dirhēmu atdarinājumi. Tie pazīstami arī Latvijā – depozītu sastāvā ir 31 eksemplārs, bet arheoloģiskajos pieminekļos atrasts 20 monētveidīgo piekariņu – dirhēmu atdarinājumu.

Monētu atdarinājumus nedrīkst jaukt ar viltojumiem. Atdarinājumi bija likumīgi, bieži to kalšanu ierosināja pats monētu senjors – valdnieks, kam bija piešķirtas monētu kalšanas tiesības. Atdarinājumu galvenais mērķis bija jauno monētu aktīva izmantošana. Parasti atdarināja pilnvērtīgas monētas, kaltas no augstas proves sudraba, tās, kuras jau bija iekarojušas stabilas ekonomiskās pozīcijas kaimiņvalstīs vai pilsētās un kuras labprāt pieņēma vietējie iedzīvotāji. Jaunās pilsētu vai valstu monētu kultuves, sākot darbu, centās iegūt autoritāti, imitējot labas un tirdzniecībā pazīstamas monētas, atkārtot to attēlu, izmēru, svaru, sudraba kvalitāti. Atdarinājumā vispirms tika kopēts monētas izskats un tikai tad izmērs un svars. Leģendas varēja palikt bez izmaiņām, būt kļūdainas vai pilnīgi

atšķirties no oriģināla. Līdzības pakāpe varēja būt ļoti dažāda – no burtiska atkārtojuma līdz aptuvenai līdzībai. Rietumeiropā, piemēram, ļoti daudz bija Ķelnes monētu atdarinājumu, jo kā Vācijā, tā arī ārpus tās Ķelnes denāri jau no 10. gs. bija slaveni ar savu augsto sudraba kvalitāti un stabilo svaru. Ķelnes monētas atdarināja Korvejā, Zostā, Ksantenā un citās vācu pilsētās. Vēlāk plaši tika atdarināti angļu sterliņi (īpaši Vācijā), ungāru un Holandes dukāti utt. Daudzas valstis uzsāka savu monētu kalšanu ar Bizantijas monētu atdarināšanu.

Viltotās monētas atšķirībā no atdarinājumiem tika kaltas nelikumīgi, bieži no sliktāka sudraba, maksimāli cenšoties nemainīt monētas attēlu un izmēru. Viltojumi apdraudēja valsts finansiālo stabilitāti, bet atdarinājumi – gluži otrādi – to veicināja.

Ir zināmi ļoti daudzi arābu kalifāta dirhēmu atdarinājumi, tos kala Volgas Bulgārijā, Hazāru kaganātā un citur. Depozītu, atsevišķu atradumu topogrāfija un daži rakstītie avoti liecina, ka Volgas Bulgārija bija svarīgs tirdzniecības centrs, kur nonāca tūkstošiem kufisko dirhēmu. No turienes Austrumu sudrabs aizplūda tālāk dažādos virzienos, lielākoties uz rietumiem un dienvidrietumiem. Volgas Bulgārijas nozīmi apliecina arī tas, ka šeit 10. gs. pilsētās Bulgārā un Suvarā tika uzsākta dirhēmu atdarinājumus kalšana. Sākumā atdarinājumu bija maz un naudas apgrozībā tie bija vienlaicīgi ar tūkstošiem dirhēmu. Bulgāras valdnieka cara Almuša laikā 10. gs. sākumā Volgas Bulgārijā tika pieņemta islāma ticība un drīzumā sākās masveidīga vietējo monētu (dirhēmu atdarinājumu) kalšana. Volgas Bulgārijas dirhēmi ir zināmi kopš 346. hidžras gada (958. g.). Krievu numismāts I. Spaskis uzskatīja, ka atdarinājumi šeit parādījušies sakarā ar to, ka 9. un 10. gs. dirhēmu svars un kvalitāte bija pazeminājusies, tāpēc tika uzsākta atdarinājumu kalšana ar mērķi veidot jaunu monētu – savu dirhēmu ar stabili svaru.² Tagad kopā ar īstiem dirhēmiem uz rietumiem aizplūda arī patstāvīga vietēja kaluma dirhēmi, kas vairāk vai mazāk precīzi atkārtoja Austrumu monētu vispārējo tipu.

Ilgu laiku pētniekiem bija zināmi tikai Volgas Bulgārijā kaltie atdarinājumi, līdz numismāts R. Fasmers Kohtlas (Igaunija) depozītā atklāja neparastu

atdarinājumu ar uzrakstu "hazāru zeme". Austrumu numismātikas speciālists A. Bikovs, strādājot ar Devičkas (Krievija) depoziāta monētām, pierādīja, ka Hazāru kaganāts bijis otrais centrs, kur Itilas pilsētā tika kalti dirhēmu atdarinājumi.³ Viņš izdalīja trīs atdarinājumu variantus: 1) rupjie, barbariskie dirhēmu atdarinājumi ar nelasāmām vai tikai daļēji lasāmām leģendām; 2) monētas ar vairāk salasāmiem uzrakstiem, uz tām attēlota īpašuma zīme – rūrveidīga "tamga" (zars); 3) sākot ar 223. hidžras gadu (837./838. g.), uz dirhēmiem norādīti reāli kalšanas gadi un vieta. Visi trīs dirhēmu atdarinājumu varianti izplatījās kaimiņu zemēs. Iespējams, ka atdarinājumus kala arī citur, bet, ja uz monētām nav norādīta kalšanas vieta vai valdnieka vārds, noteikt, no kurienes nāk atdarinājums, reizēm ir neiespējami. Liela nozīme būtu monētu atradumu kartografēšanai, jo viena tipa atdarinājumu atradumu koncentrēšanās var norādīt uz to iespējamo kalšanas vietu. Var pieņemt, ka daļa Latvijas depoziātos atrasto atdarinājumu tika kalta arī uz vietas Latvijas teritorijā. Tādā gadījumā jābūt vairākām (vismaz divām) absolūti identiskām monētām, kas kaltas ar vienu spiedi. Īpaši svarīgi, lai šādi atdarinājumi tiktu atrasti arī arheoloģiskajos pieminekļos – pilskalnos un kapulaukos, tas liecinātu par to vietējo izcelsmi. Pagaidām tādi atdarinājumi nav atrasti.

Latvijā dirhēmu atdarinājumi zināmi septiņos depoziātos:

1. Nāvēssala, tpq (*terminus post quem*) 913./914. g., depoziāta 316 monētu, 2 atdarinājumi, sudrabs, puses. Abi – Samanīdu dirhēmu atdarinājumi (viens pēc Ahmada ibn Ismaīla, 295. hidžras g. / 907./908. g.) ar kļūdainiem uzrakstiem. Glabājas Latvijas Vēstures muzejā, CVVM 101116: 151, 152.

2. Dundagas Kaņkumi, tpq 914./915. g., depoziāta 40 monētu, 1 atdarinājums pēc Samanīda Ahmada ibn Ismaīla dirhēma, 295. hidžras g. / 907./908. g. Glabājas Latvijas Vēstures muzejā, CVVM 101127: 21.

3. Kušķi, tpq 953. g., depoziāta 106 monētas, 5 atdarinājumi pēc Samanīdu dirhēmiem, publicēti kā barbariskie atdarinājumi ar nelasāmām leģendām.⁴ Glabājas Maskavā, GIM 36217, 36225.

4. Austrumlatvija (Rezvoja depoziāts), tpq 980./981. g., depoziāta 194 monētas, bijuši arī 4 Volgas Bulgārijas dirhēmi un 5 barbariskie atdarinājumi. Monētas nav saglabājušās.⁵

5. Eversmūiža, tpq 1027. g., depoziāta 1100 monētu, 12 dirhēmu barbarisko atdarinājumu. Monētas nav saglabājušās.⁶

6. Cēsis, tpq 1039. g., depoziāta 16 monētu, 1 dirhēma primitīvs atdarinājums. Glabājas Rīgas vēstures un kuģniecības muzejā, VRVM 12372.

7. Pildas Bullīši, tpq 1501. g., depoziāta 266 Livonijas un Lietuvas lielkņazistes monētas, 1 atdarinājums pēc Samanīda Nasra ibn Ahmada (914–943) dirhēma, vesela monēta, piekariņš, stipri nodilis. Glabājas Latvijas Vēstures muzejā, CVVM 101556: 16.

Kopā Latvijas depoziātos zināms 31 dirhēma atdarinājums. Par 21 atdarinājumu no Eversmūižas un

Austrumlatvijas depoziātiem, kas nav saglabājušies, mēs zinām tikai to, ka tie noteikti kā barbariskie, bet četri kalti Volgas Bulgārijā. Uz pārējo depoziātu sešām monētām leģendas ir nelasāmas, bet vēl četras atdarina Samanīdu Ahmada ibn Ismaīla un Nasra ibn Ahmada dirhēmus. Visiem šiem atdarinājumiem, izņemot Volgas Bulgārijas monētas, noteikt kalšanas vietu nav iespējams. Līdzīgi atdarinājumi zināmi citur Austrumeiropā.

Latvijā arheoloģiskajos izrakumos atrasts tikai viens reālas monētas atdarinājums ar salasāmu leģendu – atdarinājums pēc Volgas Bulgārijas emīra Abdallaha ibn Mikaila 10. gs. vidus dirhēma (5. att.: 2), pārējie visi ir primitīvie atdarinājumi. To precīzāks nosaukums būtu monētveidīgie atdarinājumi, no tiem lielākā daļa ir vienpusīgie un divpusīgie piekariņi. Kopumā Latvijā atrasts 20 dirhēmu monētveidīgo atdarinājumu. Šos atdarinājumus var iedalīt trīs grupās.

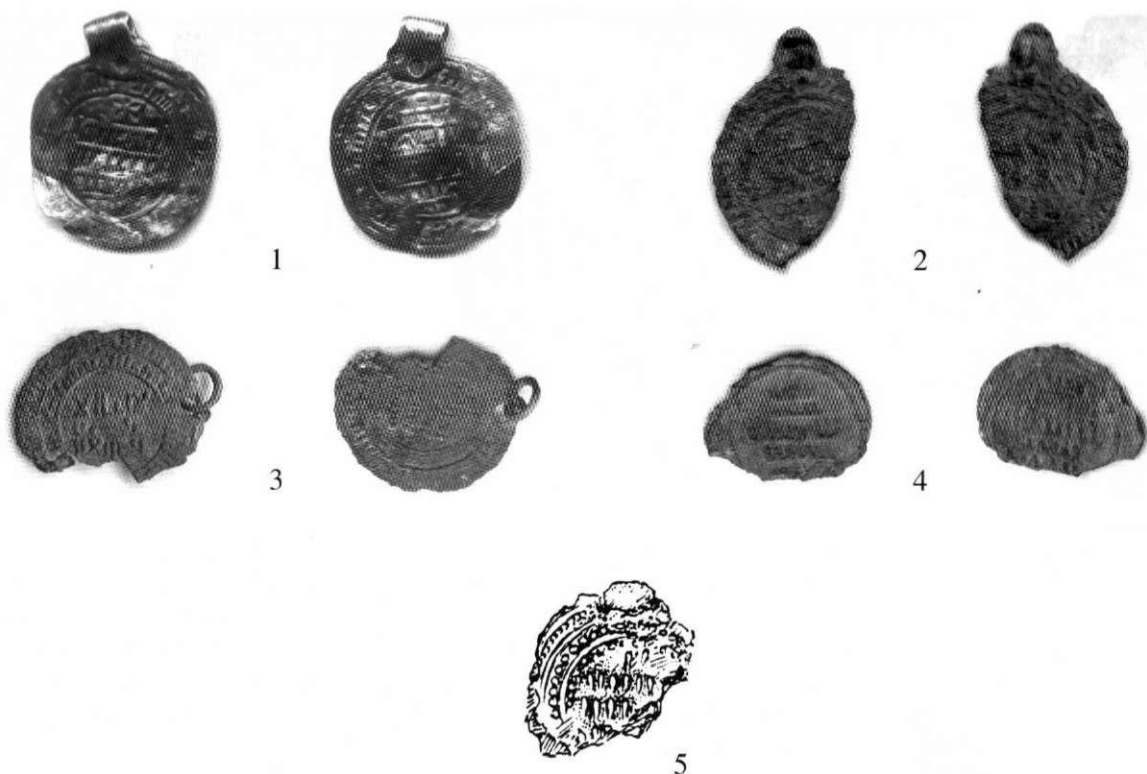
I. DIVPUSĪGIE MONĒTVEIDĪGIE ATDARINĀJUMI, KALTI UN LIETI

1. Daugmale, divpusīgs 10. gs. pirmās puses Samanīdu dirhēma atdarinājums.⁷ Noteikt, pēc kuras monētas atdarinājums veidots, nav iespējams. Tam ir divi aplī gar malu un raksts centrā, kas imitē arābu burtus. Kalts, apsudrabota (?) bronza, monētā caurumiņš un bronzas stieples riņķītis piekāršanai, mala aplauzta. Diametrs – 26 mm. A 9964: 3616 (1. att.: 3).

2. Daugmale, dirhēma atdarinājums, divpusīgs sudraba monētveidīgs piekariņš ar ģeometrisku ornamentu, kalts. Tā centrā un gar malu strīpas, kas imitē kufisko rakstu. Vienā pusē diska augšpusē attēlota rozete – līdzīgas mēdz būt uz īstiem dirhēmiem. Gar monētas malu trīs aplī, starp tiem – dirhēmiem neraksturīgs punktu aplis kā vācu monētām, apkārtleģendā vietām ir daži latīņu burti: c, o, e. Cilpiņa sudraba, piekniedēta, plāksņveidīga, vesela. Svars – 2,60 g, diametrs – 26 mm. A 11971: 64 (1. att.: 1).

3. Daugmale, atdarinājums pēc 10. gs. beigu dirhēma, baltmetāls (alva), divpusīgs, liets, apdrūpis, ar pielodētu cilpiņu. Attēls uz piekariņa redzams ļoti slikti, var atšķirt tikai divas apla līnijas un dažas strīpas, kas imitē rakstu uz dirhēmiem. Svars – 3,04 g, diametrs – 27 mm. A 11451 (1. att.: 2).

4. Daugmale, dirhēma rupjš atdarinājums, divpusīgs, baltmetāls (alva), liets, trausls, apdrūpis, malas aplauzta. Monētas centrā četras rindas ar nesalasāmām zīmēm, kas imitē rakstu izvietošanu uz dirhēmiem, apkārt riņķis. Svars – 1,64 g, diametrs – 23 mm. A 11452 (1. att.: 4). Atdarinājums ļoti līdzīgs lieti baltmetāla monētveida piekariņiem, kas atrasti Mordvijā Verhņeje Posurjes 10. gs. apmetnēs.⁸ Uz tādiem atdarinājumiem parasti ir divi aplī monētas malā un trīs vai četras "uzrakstu rindas" centrā. Šie uzraksti ir strīpiņas, kas pat nemēģina kopēt arābu leģendas. Attēls otrā pusē līdzīgs, malā divi caurumiņi, kas nav izsisti, bet veidoti jau liešanas laikā.

1. att. Divpusīgie monētveidīgie dirhēmu atdarinājumi: 1 – Daugmale, A 11971: 64; 2 – Daugmale, A 11451; 3 – Daugmale, A 9964: 3616; 4 – Daugmale, A 11452; 5 – Salaspils Laukskola, VI 128: 1919

5.–8. Salaspils Laukskola, 161. kaps. Kopā ar monētām atrasti četri divpusīgi, lieti, stipri apdrupuši vidēja diametra alvas piekariņi. Trīs punktētas un divas vienlaidu apla līnijas vilktas ar cirkuli, centrā trīs “rakstu rindas”. Diametrs – 28 mm. Uz dažiem var redzēt plākšņu cilpiņas paliekas. Visi četri piekariņi vienādi, ļoti līdzīgi iepriekš aprakstītajam atdarinājumam no Daugmales pilskalna. VI 128: 1919 (1. att.: 5).

II. VIENPUSĪGIE MONĒTVEIDĪGIE ATDARINĀJUMI, LIETI

9. Vampeniešu II kapulauks, 3. kaps. Monētveidīgs bronzas piekariņš, cilpiņa piekāršanai lieta kopā ar disku. Centrā sfērisks lodveida pacēlums. Uz īstiem dirhēmiem reizēm redzamas tādas lodītes – tās veidojas no cirkuļa bedrītes uz spiedņa (matrices). Uz diska četri ar cirkuli veidoti aplī, centrā nelasāmas zīmes, kas imitē arābu rakstu un atdarina 11. gs. dirhēmu burtu (raksta) dekoratīvo stilu. Diametrs – 37 mm (2. att.: 2). Piekariņš bija kaklarotas sastāvā: uz bronzas stieples uzvērtas dažādas krelles, bronzas zvārguļi, kauri gliemežvāki un divas Rietumeiropas monētas – Reinas apgabals, Ņelne, ķeizars Konrads II (1027–1039) un arhibīskaps Hermanis II (1036–1056), kalta 1036.–1039. g., Dbg.⁹ 386, Hāv.¹⁰ 264, 268; Bavārija, ķeizars Heinrihs IV, kalta līdz 11. gs. 90. gadiem, Rēgensburga, Dbg. 1101a (3. att.). Kaps datējams ar 11. gs. beigām. VI 144: 6.

10. Nurmuiža. Monētveidīgs bronzas piekariņš pie važiņu rotas, liets.¹¹ Identisks Vampeniešu II kapulauka piekariņam. Diametrs – 38 mm. Glabājas Ģ. Eliasa Jelgavas vēstures un mākslas muzejā, KPM 313 (2. att.: 1). Divi identiski piekariņi atrasti arī Gotlandes kapulaukā Hallā (Broe): “2 Bronzebrakteaten: im grossen Mittelfeld eine Reliefverzierung, welche arabische Schriftzeichen o.dgl. imitiert; mitgegossene Hängeöse.”¹² Diametrs – 38 mm (privātkolekcija). Visi četri iepriekš minētie piekariņi lieti no vienas veidnes, identiski. Abi Latvijā atrastie piekariņi iegūti apbedījumos ar vaidu kapu kompleksiem, tāpēc to darināšanas vieta nevarētu būt Daugmale. Diemžēl pagaidām nevar pateikt, vai šie piekariņi bija importēti vai lieti uz vietas.

11.–15. Salaspils Laukskola, 161. kaps. Kopā ar monētām un četriem vidēja diametra divpusīgiem alvas piekariņiem atrasti pieci lielāki baltmetāla (alvas) piekariņi, lieti, vienpusīgi, stipri apdrupuši, līdzīgi Vampeniešu II kapulauka un Nurmuižas bronzas piekariņam. Diametrs – 42 mm. Uz diska ar cirkuli vilkti četri aplī – divas punktētas, divas vienlaidu līnijas. Centrā mēģinājums atdarināt arābu rakstu. Cilpiņas ornamentētas. Piekariņi salīpuši, saglabājušies fragmentāri (2. att.: 3). Vēl kaklarotā ir seši monētpiekariņi, Rietumeiropas denāri: Anglija, Etelreds II, tips “Last small Cross”, 1009–1017, Bedforda, monētu meistars *Leofwine*; Anglija, Knuts, “Quatrefoil”, 1017–1023, Vinčestera, monētu meistars *Sigar*; Anglija, Harolds I,

2. att. Vienpusīgie monētveidīgie dirhēmu atdarinājumi: 1 – Nurmuiža, KPM 313; 2 – Vampenieši II, VI 144: 6; 3 – Salaspils Laukskola, VI 128: 1919

3. att. Vampeniešu II kapulauka 3. kapā atrastā kaklarota ar monētām un bronzas monētas atdarinājumu

4. att. Monētveidīgie dirhēmu atdarinājumi – brakteāti: 1 – Daugmale, A 13303: 1; 2 – Daugmale, A 9964: 8252; 3 – Daugmale, A 9964: 8285

“Jewel Cross”, 1036–1037, Bāta, monētu meistars *Aelfwig*; Vācija, Švābija, Strasbūra, Konrads II (1024–1039), Dbg. 1797; Tīringene, Erfurte, virsbīskaps Lupolds (1051–1059), Dbg. 882; Ostfāle, Magdeburga, anonīms, 11. gs. vidus (?), Dbg. 648c. Kaps datējams ar 11. gs. vidu. VI 128: 1919.

III. MONĒTVEIDĪGIE DIRHĒMU ATDARINĀJUMI – BRAKTEĀTI

16. Daugmale, sudraba brakteāts, vienpusīgs dirhēma primitīvs atdarinājums, puse, griezts. Līniju izvietojums imitē leģendas izvietojumu uz dirhēmiem: trīs rindas centrā un trīs aplī gar malu, viens no tiem ir dirhēmiem netipisks punktēts aplis, līdzīgi kā Rietumeiropas monētām. Svārs – 1,22 g, diametrs – 39 mm. A 9964: 8285 (4. att.: 3).

17. Daugmale, savrupatradums, sudraba medaljons – brakteāts, tam apkārt pielodēta smalka vīta stieplīte, ar kuras palīdzību tas bijis piekarams. Brakteātam ir trīs lodīšu apli, centrā četrās rindās raksts, kas imitē arābu burtus (4. att.: 1). Svārs – 1,64 g, diametrs – 28 mm (A 13303: 1). Brakteāts ir ļoti neparasts, kā uzskata Austrumu numismātikas speciālists V. R. Nastičs, tas ir līdzīgs Ungārijā kaltajiem musulmaņu monētu vienpusīgajiem atdarinājumiem. Tādas vara un zelta monētas ar imitētu arābu rakstu kala Ungārijas karalis Stefans IV (1162–1163).¹³ Monētas bija divpusīgas, ar nelielu diametru. Uz tām attēlots nelasāms raksts no strīpiņām un aplīšiem. Šādu monētu kalšana skaidrojama ar to, ka 12. gs. Ungārijā dzīvoja daudz ietekmīgu musulmaņu – baņķieru un tirgotāju. Stefans IV atdarināja arī Bizantijas monētas. Viņa kaltās zelta monētas apgrozībā nebija, bet tika izmantotas kā rotas. Nevar noteikt, kur tieši bijis kalts Daugmales brakteāts, bet par paraugu tam kalpojusi Stefana IV monēta. Ungāru monētas Latvijā zināmas maz, tikai 14 eksemplāru, visvairāk ir Andreja I (1046–1061) un Ištvana (1000–1038) denāru. No aptuveni 200 Daugmalē atrastajām monētām tikai viena ir Ungārijas karaļa Andreja I denārs. Jaunākā monēta līdz šim Daugmalē bija dāņu karaļa Erika Lama (1137–1146) denārs, kalts Roskildē. Šis brakteāts – rota, arābu monētas atdarinājums, bija

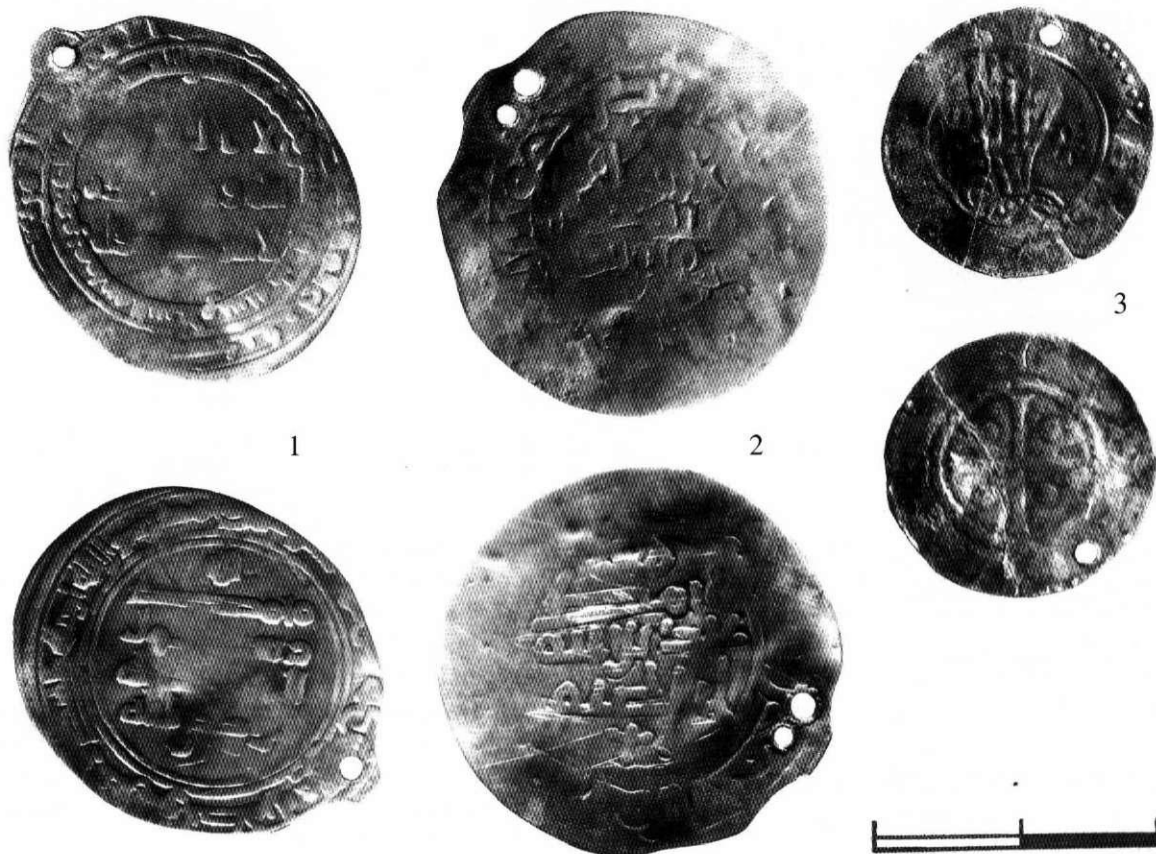
kalts, iespējams, 12. gs. otrajā pusē. Jāatzīmē, ka Eiropā arābu monētas mēģināja atdarināt arī Vācijā. Tā 11. gs. beigās Vācijā kaltās monētas (Dbg. 1185) aversā bija Heinriha II (1014–1024) vārds un krusts, bet reversā četrās rindās uzraksts arābu valodā.

18. Daugmale, monētveidīgs piekariņš ar caurumiņu no kniedes, ir nospiedums no plāksņveida cilpiņas, kalts bronzas brakteāts. Vienpusīgs atdarinājums pēc Samanīda Nasra ibn Ahmada (301.–331. hidžras g. / 914.–943. g.) dirhēma reversa. Diametrs – 30 mm, mala aplauzta. A 9964: 8252 (4. att.: 2).

19. Salaspils Laukskola, 400. kaps. Kopā ar 11. gs. Rietumeiropas denāra fragmentu un atsvariņu atrastas dirhēma atdarinājuma – sudraba brakteāta divas grieztas ceturtdaļas. Svārs – 0,07 un 0,05 g, garums – 15 un 14 mm. Saglabāšanās pakāpe ļoti slikta, uz sudraba plāksnītēm ar grūtībām var atšķirt arābu burtu imitāciju. VI 128: 5715.

20. Krimuldas Tālēna kapulauks, 6. kaps. 19. gadsimtā izrakumos Gaujas lībiešu uzkalniņu kapulaukā atrasts dirhēma sudraba atdarinājums ar piekniedētu bronzas cilpiņu, kuru A. Markovs noteica kā Volgas Bulgārijas monētas atdarinājumu – brakteātu pēc Samanīdu dirhēma, keltu 300.–359. hidžras g. / 912.–961. gadā.¹⁴ Svārs – 2,61 g, diametrs – 35 mm. Šķiet, ka tas noteikts kļūdaini, jo sudraba brakteāti – dirhēmu atdarinājumi tika kalti Senās Krievzemes teritorijā, bet ne Volgas Bulgārijā. Glabājas Igaunijas Vēstures institūtā, AI 1161: 136.

Salaspils Laukskola, 459./460. kaps. Sudraba atdarinājums pēc Volgas Bulgārijas emīra Abdallaha ibn Mikaila 10. gs. vidus dirhēma (5. att.: 2). Daļa leģendas ir spoguļattēlā. Monētā divi caurumiņi no kniedēm. Kopā ar atdarinājumu atrastas divas monētas: Abasīdi, ar-Radi, Madinatassalāma, 934./935. g., dirhēms (5. att.: 1) un Vācija, Deventera, ķeizars Heinrihs II (1014–1024), denārs, Dbg. 563, monētā divi caurumiņi no kniedēm (5. att.: 3).¹⁵ Atdarinājuma kalšanas vieta nav zināma, daļa pētnieku uzskata, ka tādi varēja būt izgatavoti turpat Volgas Bulgārijā, bet daži tomēr domā, ka tos kala citur – Austrumeiropā. Svārs – 2,61 g, diametrs – 30 mm. VI 128: 6809.

5. att. Salaspils Laukskolas 459./460. kapa monētas: 1 – Abasīdi, ar-Radi, Madinatassalāma, 934./935. g., dirhēms; 2 – atdarinājums pēc Volgas Bulgārijas emīra Abdallaha ibn Mikaila 10. gs. vidus dirhēma; 3 – Vācija, Deventera, ķeizars Heinrihs II (1014–1024), denārs, Dbg. 563

Jāatzīmē viens dirhēms no Vampeniešu II kapulauka 105. kapa, kas agrāk bija kļūdains publicēts kā atdarinājums.¹⁶ Īstenībā tas ir “multiplet” dirhēms (*Multiple dirhems*), Samanīdi, Nuhs ibn Nasrs (943–954) un Mansurs. 10. gs. tādus dirhēmus kala vairākās monētu kaltuvēs mūsdienu Afganistānas teritorijā. Kļūda ir saprotama, jo tad, kad monēta tika noteikta, šos dirhēmus uzskatīja par atdarinājumiem. Šo monētu grupu atklāja angļu numismāts M. B. Mitčiners.¹⁷ Latvijā vēl viens “multiplet” dirhēms glabājas Rīgas vēstures un kuģniecības muzeja kolekcijā, bet tā atrašanās vieta nav zināma (2/3 monētas, svars – 4,32 g, diametrs – 42 mm; VRVM 11455).

Apkopojot visus datus par Latvijā atrastajiem monētveidīgajiem dirhēmu atdarinājumiem, var izdarīt šādus secinājumus. Latvijā atrasto monētveidīgo dirhēmu atdarinājumu izmērs svārstās no 20 līdz 40 mm diametrā. Svītriņas, punkti, zigzaga līnijas uz šiem atdarinājumiem atgādina uzrakstus uz arābu monētām. Reizēm uz tiem attēloti pat Rietumeiropas monētu elementi – krustiņi, latīņu burti, lodīšu apli. Spriežot pēc attēliem, uzrakstus uz monētām vietējie iedzīvotāji nesaprata.

Monētveidīgos piekariņus lielākoties darināja no baltmetāla (11 eks.). Daudz retāk tika izmantots sudrabs (5 eks.) un bronza (4 eks.). Atdarinājumi tikuši izmantoti kā rotas – par to liecina cilpiņas piekāršanai un atrašanās kaklarotu sastāvā. Sudraba atdarinājumus

nepieciešamības gadījumā varēja izmantot kā dārgmetālu, ņemot vērā tikai to svaru un metāla kvalitāti, bet sagrieztus sudraba brakteātus varēja lietot arī dārgmetālu svēršanai. Atdarinājumus veidoja dažādās tehnikās. Latvijas arheoloģiskajā materiālā tie ir kalti, lieti, divpusīgi un vienpusīgi. Atdarinājumus no baltmetāla varēja izgatavot tikai liešanas tehnikā, savukārt sudrabu un bronzu varēja kalt un liet. Baltmetāla (alva, svins) liešanai izmantoja cietas lejamās formas no akmens, retāk bronzas. Akmens formas, kas paredzētas dirhēmu atdarinājumu liešanai, ir atrastas Baltkrievijā un Somijā. 1892. gadā Vitebskas apgabālā Nevelē tika atrasta 57×68 mm liela akmens forma dirhēmu atdarinājumu liešanai (6. att.).¹⁸ Vēl viena akmens formiņa zināma Somijā, Ālandu salās. Somijā atrasti arī vairāki sudraba dirhēmu atdarinājumi – brakteāti.¹⁹ Atdarinājumus šeit sāka gatavot 11. gs. sākumā, drīz pēc Austrumu sudraba importa pārtraukuma. Kufas raksts uz šiem atdarinājumiem, līdzīgi kā uz Latvijā atrastajiem, pārveidots vienkāršā dekoratīvā zīmējumā, visi atdarinājumi ir atšķirīgi, līdzīgu nav.

Paralēles Latvijā atrastajiem monētveidīgajiem dirhēmu atdarinājumiem ir zināmas Zviedrijā, Baltkrievijā un Mordvijā. Zviedrijā atrasti divi piekariņi, kas identiski Vampeniešu II un Nurmuižas piekariņiem. Mordvijā izplatītajiem atdarinājumiem līdzīgs eksemplārs iegūts Daugmales pilskalnā. Senās Krievzemes teritorijā atrasti 126 Samanīdu 10. gs. sudraba dirhē-

mu atdarinājumi – piekariņi, kalti brakteātu tehnikā (Krievijā – 75, Baltkrievijā – 30, Ukrainā – 21), kas attiecas uz 10. gs. pirmo pusi – 11. gadsimtu. Tie ir liela izmēra, attēls iekalts tikai plāksnes centrā, atstājot platas, nelīdzenas malas. Šie atdarinājumi pārsvarā atrasti apbedījumos, bet ir arī septiņu depoziņu sastāvā.²⁰ Latvijā līdzīgi piekariņi nav zināmi.

Savukārt Baltkrievijā Vitebskas apgabala Kozlovces kapulaukā, kurā konstatēts daudz baltu etnisko elementu, tika atrasti trīs bronzas dirhēmu atdarinājumi, kalti brakteātu tehnikā. Visi trīs eksemplāri ir identiski, no vienas matricas, to leģendas imitē Nasra ibn Ahmada (914–943) reversa pusi, visi ir piekariņi, ap 28 mm diametrā. Atdarinājumu apkārtleģendās un centrā skaidri var izlasīt tekstu un valdnieka vārdu. Senkrievu teritorijā līdzīgi atdarinājumi nav zināmi. Baltkrievijas numismāts V. Rjabcevičs šiem atdarinājumiem atrod paralēles Latvijas teritorijā.²¹ Viņš uzskata, ka bronzas atdarinājumi varētu būt izgatavoti Latvijā, ne agrāk par 11. gadsimtu. Daugmales pilskalnā tiešām atrasts līdzīgs vienpusīgs vara dirhēma atdarinājums, kalts pēc Samanīda Nasra ibn Ahmada dirhēma reversa (nr. 18, Daugmale, A 9964: 8252). Taču, tā kā Latvijā zināms tikai viens tāds atdarinājums, apgalvot, ka šie atdarinājumi kalti Latvijas teritorijā, pagaidām nevar.

Dirhēmu atdarinājumi nav vienīgie monētu atdarinājumi Latvijā. Arheoloģiskajos pieminekļos atrasts ap 40 Rietumieropas denāru atdarinājumu.²² Šos vietējos atdarinājumus 11. gs. otrajā pusē sāka kalt Daugmales pilskalnā, un monētu kalšanas iemesls varēja būt Rietumieropas monētu plašā izplatība Latvijas teritorijā, it īpaši Daugavas lejtecē. Visas šīs monētas bija līdzīgas – kaltas no apsudrabota vara, divpusīgas, aptuveni vienāda diametra, uz tām attēloti Rietumieropas monētu izplatītākie elementi. Daudzas valstis savu monētu kalšanu iesāka ar jau zināmu svešzemju monētu atdarināšanu. Vietējie monētu atdarinājumi varēja būt izgatavoti kā rotaslietas vai kulta priekšmeti, bet varēja kalpot arī par maiņas līdzekli. Latvijas 11. gs. Rietumieropas monētu atdarinājumi

6. att. Neveles (Vitebskas apg., Baltkrievija) akmens veidne dirhēmu atdarinājumu liešanai

labi izdalās starp citiem Eiropas valstu monētu atdarinājumiem. Tie atrasti tikai Latvijā. Savukārt daudziem Latvijas dirhēmu atdarinājumiem ir paralēles citās zemēs, tie gatavoti dažādās tehnikās un no dažādiem materiāliem. Latvijas teritorijā noteikti darināja lietus baltmetāla piekariņus, dažus bronzas un, iespējams, arī sudraba piekariņus. Pilnīgi identisku sudraba dirhēmu atdarinājumu, kas kalti ar vienu spiedi, nav ne mūsu arheoloģiskajos pieminekļos, ne depoziņos.

Spriežot pēc dažiem kapu kompleksiem, kuros atrasti monētveidīgie atdarinājumi, dirhēmu atdarinājumi Latvijā datējami ne agrāk par 11. gadsimtu. Tā kā atradumi koncentrējās Daugavas lejtecē, ļoti iespējams, ka lielāko daļu dirhēmu atdarinājumu, līdzīgi kā Rietumieropas denāru atdarinājumus, izgatavoja Daugavas lībieši, jo Daugavas lībiešu materiālās kultūras īpatnība bija plaši izplatītā Rietumu un Austrumu izcelsmes priekšmetu atdarināšana.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

¹ Берга Т. М. Монеты в археологических памятниках Латвии IX–XIII вв. – Рига, 1988.

² Спасский И. Г. Русская монетная система. – Ленинград, 1970. – С. 40–44.

³ Быков А. Загадочные монеты Девицкого клада // Восточный путь (Austrvegr). – 1996. – № 2. – С. 4–7.

⁴ Frank H. Die baltisch-arabischen Fundmünzen // Mitteilungen aus dem Gebiete der Geschichte Liv-, Est- und Kurlands. – Riga, 1908. – S. 337–340.

⁵ Vasmer R. Ein neuer Münzfund des elften Jahrhunderts in estnischem Privatbesitz // Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft, 1934. – Tartu, 1936. – S. 155–224.

⁶ Sitzungsberichte der Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde der Ostseeprovinzen Russlands aus dem Jahre 1912. – Riga, 1914. – S. 163–167.

⁷ Autore izsaka pateicību Austrumu numismātikas speciālistiem I. Dobrovoļskim (Krievijas Valsts Ermitāža), V. Nastičam (Krievijas ZA Austrumu pētniecības institūts)

un V. Lebedevam (Dzeržinska) par monētu noteikšanu un konsultācijām.

⁸ Винничек В. А., Лебедев В. П. Восточные монеты X века и монетовидные подвески с домонгольских поселений Верхнего Посурья // Археология восточноевропейской лесостепи. – Пенза, 2003. – С. 367–391, рис. 3: 3, 4.

⁹ Dbg. – Dannenberg H. Die deutschen Münzen der sächsischen und fränkischen Keiserzeit. – Berlin, 1876–1905. – Bd. I–IV.

¹⁰ Häv. – Hävernack W. Die Münzen von Köln. Die Münzen und Medaillen von Köln. – Köln, 1935.

¹¹ Šturms E. Zur Vorgeschichte der Liven // Eurasia Septentrionalis Antiqua, X. – Helsinki, 1936. – S. 45.

¹² Die Wikingerzeit Gotlands. IV: 1–3. Katalog von Lena Thunmark-Nylen. – Stockholm. – II att.: 170: 3.

¹³ Rethy L., Probszt G. Corpus Nummorum Hungariae. – Graz, 1958. – S. 60, 61, Taf. VII, Nr. 101–103.

¹⁴ Katalog der Ausstellung zum X archäologischen Kongress in Riga 1896. – Riga, 1896. – Nr. 550, S. 77; Tönisson E.

Die Gauja-Liven und ihre Materielle Kultur (11. Jh. – Anfang 13. Jhs.). – Tallinn, 1974. – S. 48, Tab. I, Nr. 6.

¹⁵ Berga T. M. Монеты .. – С. 80, табл. IX.

¹⁶ Turpat. – 75. lpp., XI tab.

¹⁷ Mitchiner M. B. The Multiple Dirhems of Medieval Afghanistan. – London, 1973; Mitchiner M. B. The World of Islam. – London, 1977.

¹⁸ Минцкабинет в Новом Эрмитаже. – Санкт-Петербург, 2002. – С. 92.

¹⁹ Talvio T. Coins Imitations as Jewelry in Eleventh Century Finland // Finska Fornminnesforeningen. – 1978. – P. 26–38.

²⁰ Рябцевич В. Н. Находки брактеатов, имитирующих куфические дирхамы, на территории Беларуси // Материалы по археологии Беларуси. – Минск, 2001. – № 3. – С. 211–214; Рябцевич В. И. Брактеаты – подражания куфическим дирхамам в археологических памятниках Древней Руси // Восьмая Всероссийская нумизматическая конференция. – Москва, 2000. – С. 61, 62.

²¹ Turpat.

²² Berga T. 11. gadsimta Rietumeiropas monētu atdarinājumi Latvijā // LVIŽ. – 1993. – Nr. 3. – 22.–28. lpp.

Tatjana Berga

IMITATIONS OF ORIENTAL COINS IN LATVIA

Summary

About 2400 Kufic dirhams have been found in Latvia. As in the whole of Eastern Europe, imitations of Kufic dirhams are also commonly found in Latvia. Thirty-one imitations are known from hoards, while 20 coin-like pendants imitating dirhams have been found on archaeological sites. A large number of imitation dirhams of the Arab caliphates are known from Eastern Europe, minted in Volga Bulgaria and the Khazar Kaganate. It is possible that imitations were minted elsewhere as well, but if the mint or the ruler's name is not indicated on the coin, then it is often impossible to determine the origin of a particular imitation. Very important in this regard would be mapping of coin finds, since a concentration of imitations of one type may indicate the location of the mint. The coin-like dirham imitations in archaeological material from Latvia vary in diameter from 20 to 40 mm. The lines, dots and zigzags on these imitations resemble the script on Arabic coins. In some cases they even show elements from Western European coins: crosses, Latin letters or dotted circles. These coin-like pendants are mostly made of white metal, examples of silver or bronze being much less common. The imitations were worn as jewellery – as indicated by the loops for suspension and the pieces found as part of necklaces. In case of necessity, the silver imitations could also have been used as precious metal. The imitations are made in a variety of techniques: struck or cast, two-faced and uniface.

Parallels for the coin-like imitations of dirhams from Latvia are known in Sweden, Belarus and Mordovia. In Sweden two pendants have been found identical to those from Vampenieši II and Nurmuiža. An example resembling the imitations widespread in Mordovia comes from Daugmale Hillfort. From Ancient Rus,

there are 126 silver imitations of Samanid 10th century dirhams – pendants minted in bracteate technique. No similar pendants have been found in Latvia. From the cemetery of Kozlovce in Vitebsk Region of Belarus, where a number of Baltic traits have been observed, there are three bronze dirham imitations, minted in bracteate technique. Belarussian numismatist V. Râbcevič finds parallels for these imitations in the territory of Latvia. It is true that a similar uniface copper dirham, minted after the reverse of a dirham of Samanid Nasr ibn Ahmad, has been found at Daugmale Hillfort. However, since only one such find is known from Latvia, it cannot at present be asserted that such imitations were minted in the territory of Latvia. Dirham imitations are not the only coin imitations from Latvia. Archaeological sites have produced around 40 imitations of Western European coins. These local imitations began to be minted at Daugmale Hillfort in the second half of the 11th century. These coins are all similar – struck from silvered copper, two-faced and approximately the same diameter, showing the elements most commonly occurring on Western European coinage. On the other hand, many of the dirham imitations from Latvia have parallels in other countries. They are made using a variety of techniques and materials. The cast white metal pendants are certainly made in the territory of Latvia, as well as some of the bronze and possibly also silver pendants. Judging from the few grave assemblages that include coin-like imitations, dirham imitations in Latvia may be dated no earlier than the 11th century. Since the finds are concentrated in the Lower Daugava area, it is quite possible that most of these dirhams, as with the imitations of Western European coins, were made by the Daugava Livs.

FIGURE CAPTIONS

Fig. 1. Two-faced coin-like imitations of dirhams: 1 – Daugmale, A 11971: 64; 2 – Daugmale, A 9964: 3616; 3 – Daugmale, A 11452

Fig. 2. Uniface coin-like imitations of dirhams: 1 – Nurmuiža, KPM 313; 2 – Vampenieši II, VI 144: 6; 3 – Salaspils Laukskola, VI 128: 1919

Fig. 3. Necklace with coins and a bronze coin imitation, from Burial 3 at Vampenieši II

Fig. 4. Coin-like dirham imitations, bracteates: 1 – Daugmale,

A 13303: 1; 2 – Daugmale, A 9964: 8252; 3 – Daugmale, A 9964: 8285

Fig. 5. Coins from Burial 459/460 at Salaspils Laukskola: 1 – Abbasid dirham, al-Radi, Madinat as-Salam, 934/935; 2 – imitation of a mid-10th century dirham of Abdallah ibn Mikail, Emir of Volga Bulgaria; 3 – German coin, Deventer, Emperor Heinrich II (1014–1024), Dbg. 563

Fig. 6. A stone mould for casting imitation dirhams, from Nevel (Vitebsk Region of Belarus)

Roberts Spirģis

DAUGAVAS LĪBIEŠU VAŽTURI 10.–14. GADSIMTĀ

“Latvijas Vēstures Institūta Žurnālā” ir publicēta rakstu sērija par Daugavas lībiešu bruņrupu saktām,¹ savukārt šis raksts turpina lībiešu krūšu važiņrotu tipoloģiskās izpētes darbu, un tas ir veltīts otrai svarīgākajai važiņrotu sastāvdaļai – važturiem. Parasti važturi valkāti pa pāriem, un uz to funkcionālo nozīmi – saturēt kopā važiņas – norāda jau pats važtura nosaukums. Austrumbaltijā, galvenokārt Lietuvas teritorijā un Zemgalē, kopš agrā dzelzs laikmeta pazīstami senākie važturi, kuru forma bija gan trīsstūraina, gan saspiesta segmenta veida un kas bija veidoti sarežģītā ažuāra tehnikā. Šādus važturus izmantoja ne tikai bagātās važiņrotās, kuras tolaik vēl bija retums, bet arī kaklariņķu rotāšanai.²

Vidējā dzelzs laikmetā važturus sāka izmantot važiņrotās, jo tās kļuva arvien krāšņākas un ar važturu palīdzību saktai vai rotadai vieglāk bija pievienot divas vai vairākas važiņas. Šajā laikā Baltijas jūras austrumu piekrastē vērojama liela važturu formu daudzveidība, tomēr to attīstībā var izdalīt trīs galvenās formas: segmentveida važturi, cilpveida važturi un važturi ar divu stilizētu dzīvnieku attēlu. Jāatzīmē, ka īpatnējas figurālas formas važtura attīstība notika arī Gotlandē.

Lielākā važturu daudzveidība vērojama vēlajā dzelzs laikmetā, kad tie papildināja Daugavas lībiešu važiņrotas ar bruņrupu saktām. Jāatzīmē, ka Skandināvijas sievietes parasti valkāja bruņrupu saktas vienas pašas vai savienoja tās ar stikla kreļļu virkni, tikai retu reizi – ar vienu metāla važiņu. Turpretī lībietes bija iecienījušas krūšu rotas ar vairākām važiņām, kuras ar važturu palīdzību piestiprināja pie bruņrupu saktām, kas bija novietotas pie pleciem.

AVOTI UN HISTORIOGRĀFIJA

Kopumā šajā rakstā ir analizēti 308 Daugavas lībiešu važturi. Tie ir Daugavas lejteces pieminekļu arheoloģiskajos izrakumos no 122 važiņrotām ar bruņrupu saktām zināmie 220 važturi, bez tam 28 važturi no važiņrotām, kurām trūka bruņrupu saktu, kā arī 9 važturi no važiņrotām ar cita veida saktām vai rotadām un 51 kapulaukos un dzīvesvietās

savrupatrasts važturis. Jāatzīmē, ka Daugavas lejteces pieminekļos iegūtie, bet lībiešiem neraksturīgie važturi no važiņrotām ar zemgaļu, igauņu un vendu rotadām šeit netiek apskatīti.

Lielākā daļa analizēto rotu – 281 važturis – tagad glabājas Latvijas Vēstures muzejā un galvenokārt ir iegūta Latvijas vēstures institūta 1966.–1975. gada arheoloģiskajās ekspedīcijās Rīgas HES teritorijā. Tikai 6 važturi – 19. gadsimta pirmās puses atradumi no Aizkraukles un Baldones Lauriem – glabājas Ģederta Eliasa Jelgavas vēstures un mākslas muzejā,³ viens važturis no pētījumiem Alberta laukumā Rīgā glabājas Rīgas vēstures un kuģniecības muzejā.⁴ Vairāki 19. gadsimtā Latvijā atrastie važturi jau toreiz aizvesti uz ārzemēm, tāpēc tie šajā darbā ir izmantoti pēc pieminējumiem un attēlu publikācijām arheoloģiskajā literatūrā.

Pirmās ziņas par važturiem no Daugavas lībiešu apdzīvotās teritorijas zinātniskajā literatūrā parādījās 19. gadsimta vidū Frīdriha Krūzes⁵ un Kārļa Bēra publikācijās.⁶ Tālāk jāatzīmē Riharda Hausmaņa 1896. gada apcerējums, kurā, apskatot lībiešu krūšu važiņrotas ar bruņrupu saktām, minēti arī važturi.⁷

Īpaši atzīmējams Lisijas Melkus 1944. gadā Rīgā izstrādātais diplomdarbs par lībiešu važiņrotām,⁸ kurā īsi apskatīti važturu veidi. Autore visus lībiešu zemēs atrastos važturus iedala sešos tipos:

- 1) segmentveida ažuāri važturi ar zvēru galvām abos galos (šajā darbā 3. tips),
- 2) zvanveida ažuāri važturi ar palmetes ornamentu (4. tips),
- 3) segmentveida važturi,
- 4) brillveida važturi (2a tips),
- 5) ažuāri trīsstūrveida važturi, kas sastāv no diviem olveidīgiem ovāliem, ar pievienoto segmentu (2b tips),
- 6) trīsstūrveida važturis ar robotām malām un paralēli ejošu svītriņu ornamentu (figurāls važturis).

Tomēr jāatzīmē, ka L. Melkus darbā galvenajiem lībiešu važturu tiptiem (1. un 2. tips) nav izstrādāts sīkākā iedalījums variantos un līdz ar to nav izstrādāta važturu hronoloģija, trūkst arī važturu atradumu kataloga.

Lībiešu rotaslietu apskatu devis igauņu arheologs Ēvalds Tenisons 1974. gadā, atspoguļojot ne tikai Gaujas lejteces materiālu, bet arī īsi raksturojot pie Daugavas atrastos važturus. Arheologs izdala divas lībiešu trīsstūra vai trapeceveida formas ažuŗu važturu grupas – važturi ar ģeometrisko ornamentu un ar palmeti sirdsveida kontūrā.⁹ Atsevišķi Daugmales pilskalnā atrastie važturi publicēti latviešu arheologu Arņa Radiņa un Gunta Zemīša rakstā par Daugmales sakariem ar Skandināviju, kur norādīts uz važturu izgatavošanu šajā pilskalnā.¹⁰ Latviešu arheoloģes Annas Zariņas pētījumos¹¹ atrodamas svarīgas atziņas par važturu izmantošanu važiņrotā ar bruņrupuŗu saktām.

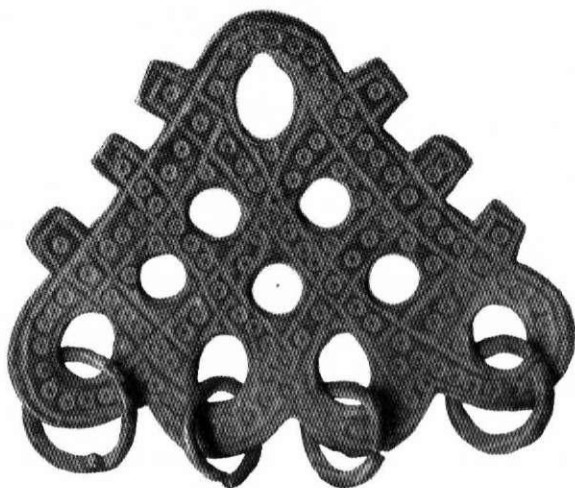
Literatūras apskats liecina, ka lībiešu važturi zinātniskajā literatūrā līdz šim tuvāk nav apskatīti un analizēti, trūkst pat primitīvas klasifikācijas. Līdz ar to līdz šim nebija skaidra važturu izcelsme un to hronoloģija. Tāpēc to mēģināts realizēt šajā darbā.

VAŽTURU TIPI, TO IZCELSME UN ATTĪSTĪBA

Apkopojot ziņas par visiem Daugavas lejtecē atrastajiem lībiešu važturiem, kurus vienmēr gatavoja no bronzas, bija iespējams tos pēc formas un ornamenta sadalīt četros tipos ar vairākiem variantiem un apakšvariantiem. Važturu tipi apzīmēti ar arābu cipariem no 1 līdz 4, variantu apzīmēšanai izmantoti latīņu alfabēta mazie burti, bet apakšvariantiem – arābu cipars indeksā. Tiem važturiem, kas attiecas uz pārejas laiku no vienas formas uz otru, norādīti abi varianti ar slīpu svītriņu starpā. No Daugavas lībiešu izstrādājumiem atšķirti apskatīti importētie važturi, kam nav piešķirts tipa numurs.

Katram važturu tipam raksturota forma un rotājums, atzīmēts atradumu skaits un izplatība, kā arī doti galvenie izmēri. Visi izmēri – važturu garums un platums – apkopoti tabulās. Pēc katra tipa apraksta mēģināts skaidrot tā izcelsmi. Važturu hronoloģijas jautājumu palīdzēja atrisināt to tiešā saistība ar jau apskatītajām bruņrupuŗu saktām.

1. tipam atbilst **trīsstūraini važturi** ar desmit ažuŗiem apaļiem caurumiem (1. att.). Šie važturi ir no 59 līdz 62 mm gari un 75–77 mm plati. Važturu bronzas plāksnes biezums ir 2 milimetri. *Važturiem sānu malās katrā pusē redzami trīs taisnstūraini izvirzījumi. Važturu apakšdaļas četri caurumi kalpoja važiņu piestiprināšanai, bet augšējais viens caurums – savienošanai ar saktu.* Važtura virsma klāta ar ieštancētām robotām līnijām un koncentriskiem aplīšiem – saulītēm. Pavisam Latvijā ir zināmi pieci 1. tipa važturi (1. tab.), no kuriem trīs iegūti divu važiņrotu sastāvā: Doles Vampeniešu I kapulauka 6. skeletkapā (2) un Salaspils Laukskolas 51. ugunskapā (1). Divi pārējie važturi ir savrupatradumi no Aizkraukles un Baldones Lauriem (19. att.).

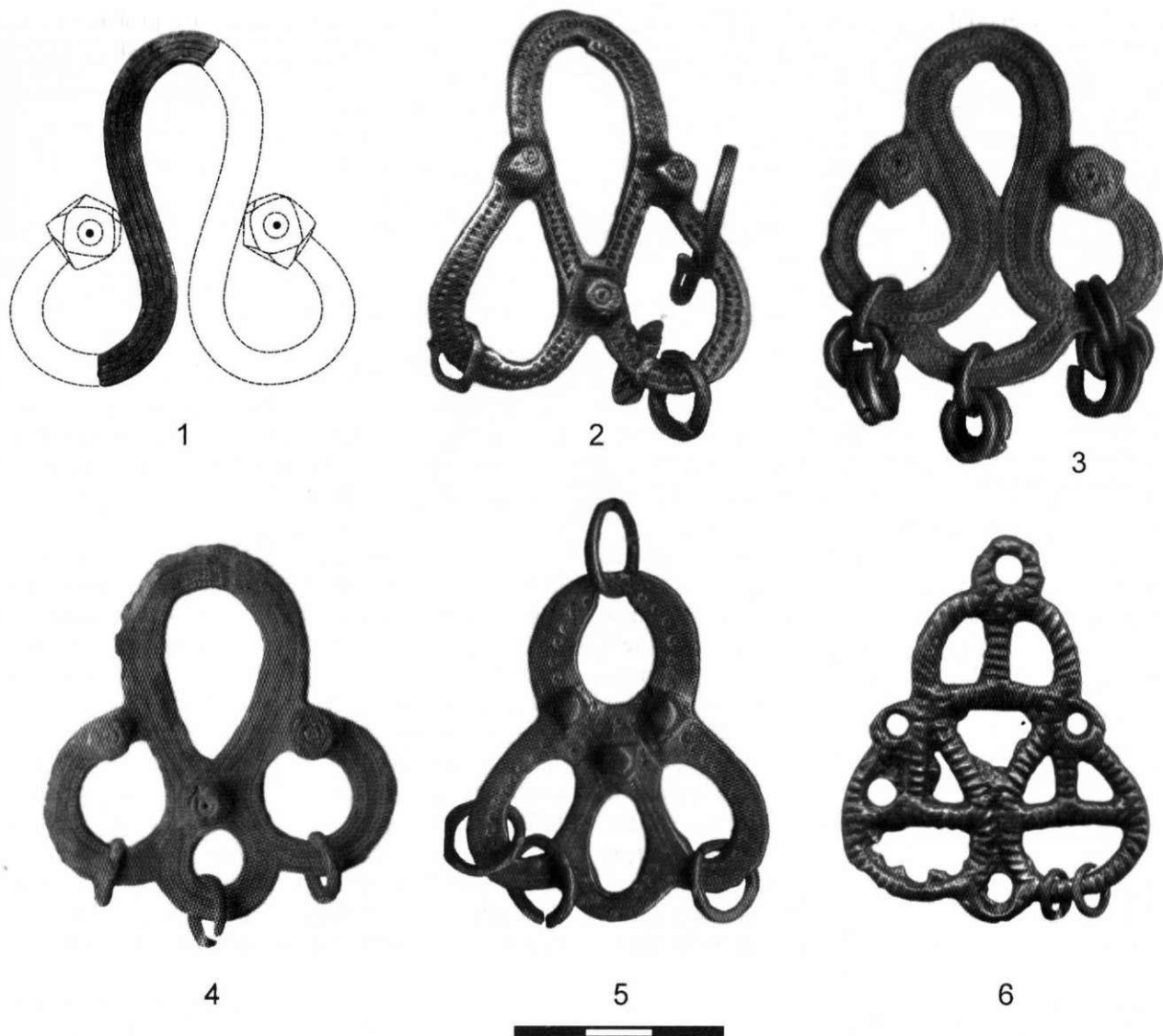
1. att. 1. tipa lībiešu važturi no Doles Vampeniešu I kapulauka 6. kapa (VI 124: 41)

1. tipa trīsstūrainie važturi ir vieni no senākajiem važturiem lībiešu krūšu rotās ar bruņrupuŗu saktām. Par to liecina fakts, ka abos kapos 1. tipa važturi piestiprināti skandināvu bruņrupuŗu saktām, un tāpēc tos var datēt ar 10. gadsimta otro pusi.

Trīsstūraino važturu izcelsme īsti nav skaidra. Šķiet, ka šie važturi simbolizē dzīvības koka lapotni, jo līdzīgā ažuŗā tehnikā, ar taisnstūrainiem izvirzījumiem ir attēloti dzīvības koki Igaunijas važturos ar divu dzīvnieku attēliem (sk. 5. tipa važturu aprakstu). 1. tipa važturiem lībiešu teritorijā nav zināma turpmākā attīstība.

2. tipam pieder **ovālie važturi** (2. att.). Šī tipa važturi sastāv no trim pilienvēida ovāliem – augšējam ir uzblīdums augšmalā, bet diviem vai trim apakšējiem ovāliem ir uzblīdums lejasgalā. 2. tipu pārstāv 20 važturi, no kuriem astoņi ir atrasti sešos Salaspils Laukskolas kapulauka kapos, četri važturi atrasti trijos Doles Vampeniešu I kapulauka apbedījumos, pa vienam važturu pārim iegūts Aizkraukles un Lielvārdes Kaibalas senkapos, divi savrupatrasti važturi nāk no Aizkraukles kapulauka, pa vienam no Ikšķiles Freimaņu kapulauka un Mārtiņsalas pils (19. att.). Ovālos važturus var iedalīt divos variantos (2. tab.).

2a varianta važtura (2. tab.: 1–15) loku veido griezumā četrstūrainā plakana strēmele. Rotas augšējais ovāls ir lielāks par apakšējiem, ovālu sadures vietās izveidoti četrskaldņu, retāk sešskaldņu izvirzījumi. Varianta ietvaros izdalāmi trīs apakšvarianti. **2a, apakšvariants** pārstāvēts ar diviem važturiem no Salaspils Laukskolas 288. ugunskapā (2. att.: 2) un Aizkrauklē (?)¹² savrupatrastu važturi (2. tab.: 1–2). Salaspils Laukskolas važturi uguns iedarbības rezultātā ir nedaudz izlocīties, tā garums ir 55 mm, platums – 50 milimetru. Virsma klāta ar divām paralēlām iekalto trīsstūru rindām, skaldņotos izvirzījumus rotā saulīte – aplītis ar punktu centrā. Šādas formas važturi

2. att. 2. tipa lībiešu važturi:

1 – 2. tipa važturis no Zlēku Priedniekiem (A 9291: 22), 2 – 2_a apakšvarianta važturis no Salaspils Laukskolas kapulauka 288. kapa (VI 128: 3262), 3 – 2_a apakšvarianta važturis no Salaspils Laukskolas kapulauka 384. kapa (VI 128: 4618), 4 – 2_a apakšvarianta važturis no Lielvārdes Kaibalas (RDM I 502), 5 – 2_a apakšvarianta važturis no Doles Vampeniešu I kapulauka 110. kapa (VI 124: 1235), 6 – 2_b apakšvarianta važturis no Salaspils Laukskolas kapulauka 570. kapa (VI 128: 7822)

varēja iekārt tikai divas važiņas. Tāpēc, lai bagātinātu važiņrotu ar vēl vienu važiņu, tika izveidoti važturi, kuru *apakšējiem ovāliem ir papildu pusloka savienojums lejasdaļā*, – 2_a apakšvariants (2. tab.: 3–11). 2_a apakšvarianta važturi ir 43–57 mm gari un 48–55 mm plati. Šī apakšvarianta ietvaros tipoloģiski senākais ir važturu pāris no Salaspils Laukskolas 384. skeletkapa (2. att.: 3), jo, izveidojot papildu savienojumu važturu lejasdaļā, radies trīsstūrainis atvērums,¹³ savukārt pārējiem važturiem minētais atvērums ir apaļš, kas jau ir nākamais solis formas attīstībā (2. att.: 4). Važturu virsmu rotā punktu puansona ieštancētas līnijas, saulītes, punktētu trīsstūru rindas, arī raksts, kura līnijas veido divas paralēli iegravētas svītriņu rindas.

2_a apakšvarianta važturi bijuši diezgan populāri Daugavas lībiešiem – ir zināmi deviņi eksemplāri no

Salaspils Laukskolas (4), Lielvārdes Kaibalas (2), Aizkraukles (1), Doles Vampeniešu I (1) un Ikšķiles Freimaņu kapulauka (1).

Kā 2_a apakšvariantu var izdalīt važturu pāri no Doles Vampeniešu I kapulauka 110. skeletkapa (2. att.: 5) un fragmentāru važturi no Salaspils Laukskolas kapulauka 389. ugunska. Salīdzinājumā ar 2_a apakšvariantu 2_a apakšvarianta važturiem *papildu atvērums rotas apakšdaļas vidū ir pārveidojies par pilnvērtīgu trešo cilpu*. Doles Vampeniešu I kapulauka atradumu garums ir 51 mm, platums – 44 milimetri. Trīs četrskaldņainie izvirzījumi ir neregulāri, to forma pielabota ar kalšanas palīdzību. Virsmu rotā līnijas no divām paralēli iegravētām svītriņu rindām un koncentriski aplīši. Savukārt važturis no Salaspils Laukskolas ir 55 mm garš, bet tā platums nav nosakāms bojājuma

dēļ. Tā apakšējā daļā ir izveidoti trīs dažāda lieluma ovāli. Rota ir neproporcionāla, šķiet nevīžīgi izgatavota un atstāj brāķēta izstrādājuma iespaidu. Virsma rotāta ar punktu puansona līniju.

2b variantam pieskaitāmi pieci važturi: viens pāris no Salaspils Laukskolas kapulauka 570. kapa važiņrotas (2. att.: 6), otrs pāris no K. Bēra Aizkraukles kapulaukā atrastās važiņrotas un viens važturis no Mārtiņsalas pils izrakumiem (2. tab.: 16–20). Salaspils Laukskolas važturu garums ir 55–56 mm, plātums – 45 milimetri. 2b varianta važturi, saglabājot kopējo veidu, krasi atšķiras no 2a varianta važturiem: *lokam ir ieapaļš griezumam, cilpās ir ievietotas otrādi apgrieztam T burtam līdzīgas pārsedes. Šī varianta važturiem trūkst skaldņoto izvīzījumu, to vietā ovālu sadures vietās izveidotas mazas, apaļas cilpiņas.* Važtura augšdaļā līdzīga apaļa cilpa kalpo tā piestiprināšanai bruņrupuču saktai. Važtura virsma ir rievota.

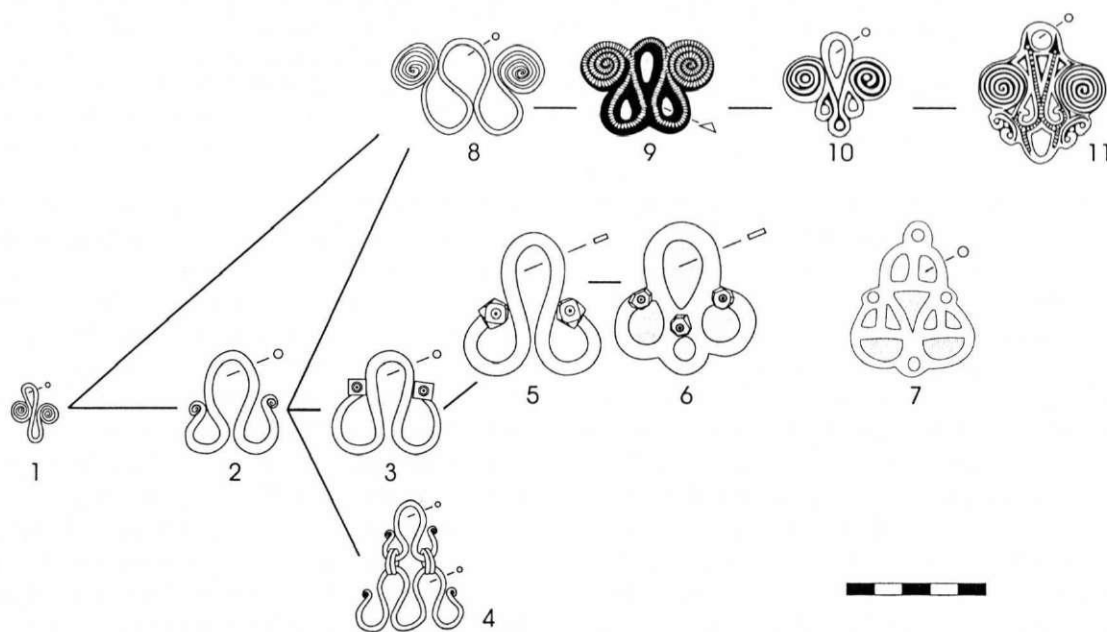
Tāpat kā 1. tipa trīsstūrainie važturi, arī 2a varianta ovālie važturi ir vieni no senākajiem važturiem lībiešu krūšu rotās ar bruņrupuču saktām. Bet salīdzinājumā ar 1. tipu tos izmantoja nedaudz ilgāk. Daugavas lejtecē 2a varianta važturi nāk no četrām važiņrotām ar skandināvu saktām un piecām važiņrotām ar agrākām vietējām 1a varianta saktām, kas datē šīs formas rotu ar 10. gadsimta otro pusi – 11. gadsimta sākumu. Salīdzinājumā ar 2a variantu 2b varianta važturi ir stipri jaunāki, tie ir atrasti važiņrotās ar 5b₁ un 5a₃ tipa bruņrupuču saktām – un tāpēc tos var datēt ar 12. gadsimta beigām vai 13. gadsimtu. Tā kā paralēles šādiem važturiem nav zināmas, jādoma, ka tie darināti uz vietas Daugavas lejtecē, bet to izcelsme

no 2a varianta važturiem ir apšaubāma, jo abas formas ir stipri atšķirīgas un arī hronoloģiski tās šķir gandrīz divi gadsimti.

Ovālie važturi ir cēlušies no cilpveidā saliektiem metāla stieples važturiem, kas plaši lietoti jau vidējā dzelzs laikmetā un sastopami visā Austrumbaltijā. Cilpveidīgā stieples važtura plašais izplatības areāls skaidrojams ar rotas vienkāršo uzbūvi. Lai izgatavotu šādu važturi, nepieciešams tikai stieples gabals, kuram vajadzēja noplacināt un atrotīt galus, tad to attiecīgi izliekt. Cilpveidīgie stieples važturi varēja būt izlocīti gan S,¹⁴ gan W veidā (3. att.: 1, 2). 9. gadsimtā kuršu un zemgaļu važiņrotās sāka savienot trīscilpu W veida važturi ar lielāku – piecās cilpās izlocītu važturi, kas ļāva palielināt važiņrotā iekārto važiņu skaitu līdz trim. Ja katrā cilpā iekarināja pa divām važiņām, tad kopumā važiņu skaits varēja sasniegt pat sešas (3. att.: 4).¹⁵

Visplašāk cilpveidīgos stieples važturus izmantoja latgaļi un sēļi. Vēlajā dzelzs laikmetā Latgalē un Augšzemē tie kļuva par universālu rotu, tos izmantoja ne tikai lociņu važiņrotās, bet arī trapeceveida mēlišu un zvārguļu piekāršanai pie apģērba, pie vainagu bižu važiņām, tos piestiprināja pat kaklariņķiem un gredzeniem.¹⁶ Latgalē retāk sastopams cilpveida važturis ar vienu augšējo cilpu, kuru veido pārvīta stieple, bet apakšdaļā tās gali katrā pusē izlocīti trijās cilpās un beidzas ar gliemezīti. Viens šāds važturis bez pārvījuma atrasts Puzes pilskalna depozīta sastāvā (važturis ar tam pievienotām septiņām dubultgredzenu važiņām ar divkāršiem rombveida piekariņiem galos bija pievienots vītam kaklariņķim).¹⁷ Savukārt Daugavas lībiešu

4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.
gadsimts	gadsimts	gadsimts	gadsimts	gadsimts	gadsimts	gadsimts	gadsimts	gadsimts	gadsimts	gadsimts

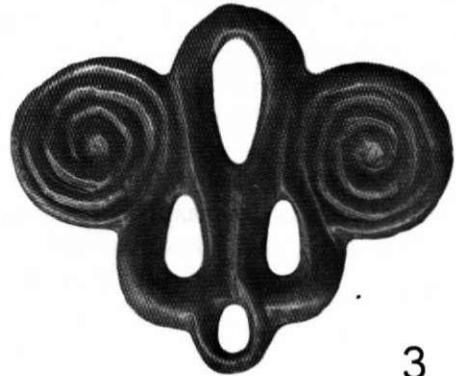
3. att. Cilpveida un ovālo važturu attīstība

1

2

3

4. att. Importētie cilpveida važturi:

1 – cilpveidīgs stieples važturis no Ogresgala Lielpēciem (RDM I 501), 2 – liets cilpveida važturis no Daugmales pilskalna (A 13186: 186), 3 – liets cilpveida važturis no Salaspils Laukskolas 120. kapa (VI 128: 1205)

teritorijā arī zināms viens 49 × 49 mm liels cilpveida važturis ar sešām apakšējām cilpām,¹⁸ kas iegūts kopā ar 5a₁ tipa bruņrupuču saktu Ogresgala Lielpēču uzkalniņu kapulaukā (4. att.: 1). Tomēr apskatāmā važtura loma šajā savrupatrastajā un fragmentārajā važiņrotā, kura turklāt dažus gadus atradās privātā kolekcijā,¹⁹ nav skaidra. Šajā gadījumā tas varēja kalpot arī par parastu piekariņu, uz ko it kā norāda apstākļi, ka muzejā važturis nodots, iekārts garā, dubulti saliktā divriņķu važiņā bez apakšcilpās iekārtām važiņām.

Vēlajā dzelzs laikmetā cilpveidīgo stieples važturu turpmākā attīstībā vērojamas divas reģionāli stingri nodalītas tendences: pirmkārt, Somijā cilpveidīgo stieples važturu iespaidā radās lietie cilpveida vai ovālie važturi ar divām plakanspirālēm.²⁰ Otrkārt, Austrumbaltijā cilpveidīgo stieples važturu atrotīto galu vietā izveidojās uz priekšu izvirzīti četrskaldņu gali.

Somijas lieto ovālo važturi veido lielāks ovāls augšpusē un divi mazāki apakšdaļā, bet važtura sānos ir divas plakanspirāles (3. att.: 9). Jāatzīmē, ka jau Merovingu laikmetā (600.–800. gads) Somijas cilpveidīgo stieples važturu galus veidoja plakanā spirāle, kas būtiski atšķīrās no Latvijas teritorijā parastiem važturiem ar noplacinātiem un gliemezīti satītiem galiem (3. att.: 8). Šī somu važturu īpatnība atrada savu turpinājumu arī lietajos važtos, kuriem

sānos izvietoto plakanspirāļu atveidojums ir galvenais rotājošais elements. Tipoloģiski agrāko Somijas lieto cilpveida važturu forma (3. att.: 9) saskan ar cilpveidīgajiem stieples važturiem, bet vēlāk tie ieguva vēl vienu cilpiņu starp apakšējām divām (3. att.: 10), lai varētu ērtāk piekārt trešo važiņu. Šādi važturi bija plaši izplatīti Somijā gan vikingu laikmetā, gan krustakaru laikā (1050.–1150. gads). Vēlākos – 12.–14. gadsimta Karēlijas cilpveida važturus rotā gan ažuģācija augšējā un apakšējā daļā, gan papildu volūtveida cilpas apakšdaļas sānos (3. att.: 11). Šeit var pieminēt, ka viens Somijas lietais cilpveida važturis iegūts kā savrupatradums Daugmales pilskalnā (4. att.: 2), otrs atrasts Salaspils Laukskolas 120. kapa važiņrotas sastāvā (4. att.: 3), kur bija izmantots par piekariņu. Abi važturi lībiešu zemē, neapšaubāmi, importēti.

Lībiešu ovālo važturu izcelsme ir saistīta ar cilpveidīgo stieples važturu attīstības līnijas Austrumbaltijas variantu. Kuršiem un viņu kaimiņiem 9. gadsimtā cilpveidīgo stieples važturu atrotīto galu vietā parādījās uz priekšu izvirzīti četrskaldņu gali (3. att.: 3). Šāda važturu galu forma tika aizgūta no tajā laikā plaši izplatītām pakavsaktām ar četrskaldņu galiem. Sākumā cilpveida važturiem ar četrskaldņu galiem loku veidoja griezumā apaļa stieple, vēlāk – noplacināta sloksne (3. att.: 5). Baltijas jūras austrumu piekrastē šos važturus

izmantoja arī važiņrotās ar skandināvu bruņrupuču saktām. Viena, iespējams, senākā šāda važiņrota ar P37 tipa bruņrupuču saktām, kuru var datēt ar 9. gadsimtu, nāk no Sembijas Austrumprūsijā (*Wiskiauten, Kr. Fischhausen*).²¹ Līdzīgi sakomplektētas važiņrotas ar skandināvu bruņrupuču saktām un cilpveida važturiem ir zināmas arī Ziemeļkurzemē: ar 9. gadsimta beigām un 10. gadsimta sākumu datējamas divas šādas važiņrotas no Stendes selekcijas stacijas²² un Zlēku Priedniekiem,²³ kuru važturi ir uzskatāmi par Daugavas lībiešu ovālo važturu sākotnējiem paraugiem.

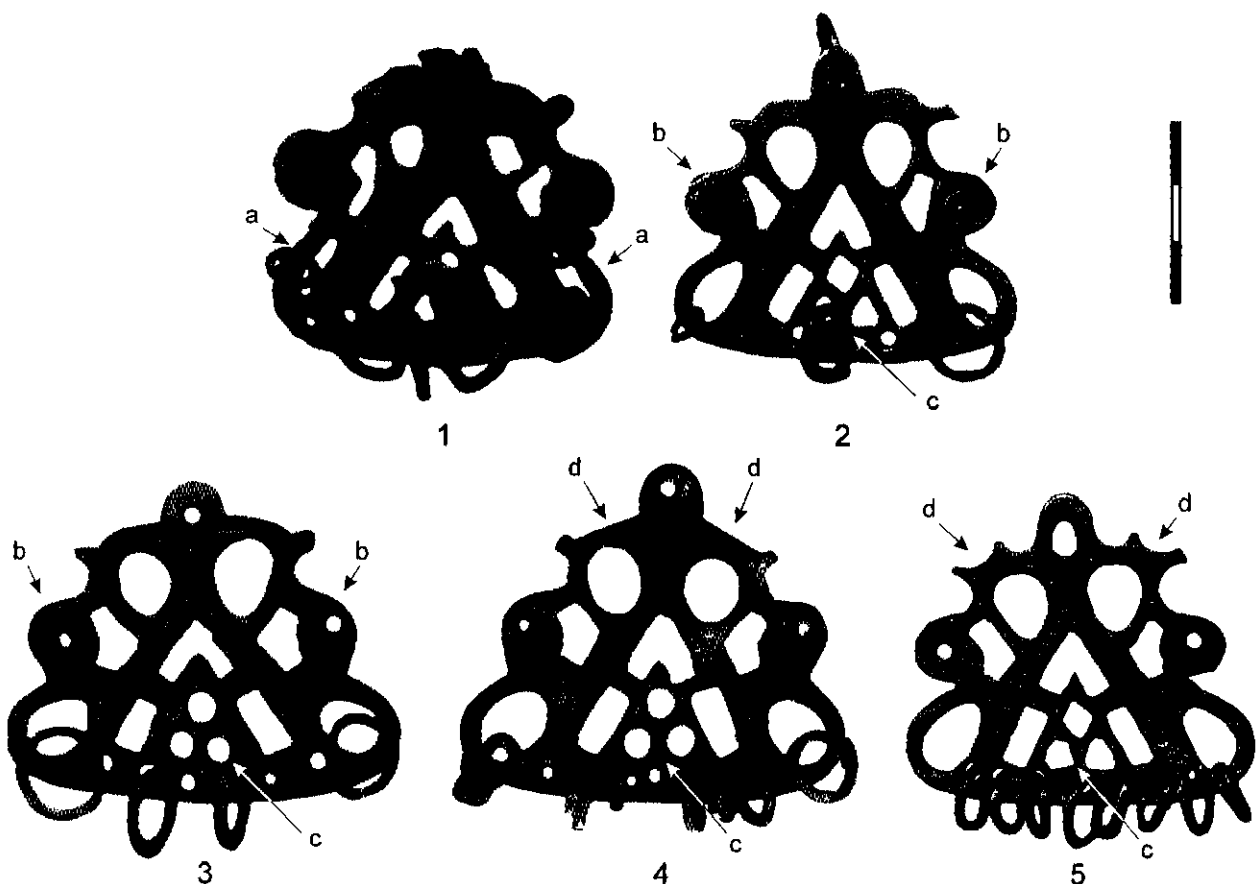
Atšķirībā no Ziemeļkurzemes Daugavas lejteces važturu forma vairs nav izlocīta no noplacinātas sloksnes, bet gan pilnībā iegūta atlejoj (3. att.: 6). Šī būtiskā atšķirība izgatavošanas paņēmienos atdala no stieples izlocītos cilpveida važturus no lietajiem ovāļajiem važturiem, kaut gan to ārējais izskats ir līdzīgs. *Minētie apstākļi norāda, ka Ziemeļkurzemē atrastiem važturiem ir arhaiskākas pazīmes un tie ir senāki.*

3. tipa važturi pēc formas un ažūrā ornamenta nosaukti par trapecveida važturiem ar ģeometrisko ornamentu. Važturu trapeces apakšdaļa ir nedaudz izliekta, bet sānos ir ieapaļi izvīzījumi. Augšdaļā iz-

veidots apaļš izvīzījums ar caurumu važtura piekāšanai pie saktas. Rotas plāksne ir 2–4 mm bieza, tajā redzami vairāki apaļi, ovāli, trīsstūrains, leņķveida, četrstūrains vai rombveida caurumi, kas veido sarežģītu kompozīciju. Važiņas tika iekārtas gan važturu pamatnē speciāli izurbtajos caurumos, gan arī apakšdaļas ažiurajos atvērumos.

3. tips ir visizplatītākais važturu veids Daugavas lībiešiem – kopā zināms 231 prickšmets, no kuriem 171 iegūts 91 krūšu važiņrotā ar bruņrupuču saktām, 21 važturi nāk no 11 lībiskām važiņrotām, kurām trūka bruņrupuču saktu. Pa vienam 3. tipa važturu pārim piestiprināts plāksnes saktām un pakavsaktām ar atrofītiem galiem, vienā kapā važturi atrasts kopā ar dzelzs rotadatām ar apaļu galvu, atlikušie 34 važturi kapulaukos vai dzīvesvietās atrasti atsevišķi (19. att., 3. tab.).

Ārpus Daugavas lībiešu apdzīvotās teritorijas 3. tipa važturi sastopami Gaujas lejtecē, kur tie veido pusi no visiem važturiem.²⁴ Trīs 3. tipa važturi iegūti latgaļu apdzīvotajā teritorijā: viens važturu pāris no važiņrotas ar skandināvu bruņrupuču saktām atrasts Daugavpilī,²⁵ viens atsevišķais važturi nāk no Kokneses senkapiem,²⁶ divi važturi atrasti Zemgalē Jaun-

5. att. 3a varianta lībiešu važturi:

1 – 3a₁ apakšvarianta važturi no Doles Vampeniešu I kapulauka 162. kapa (VI 124: 1723), 2 – 3a₂ apakšvarianta važturi no Salaspils Laukskolas kapulauka 37. kapa (VI 128: 113), 3 – 3a₃ apakšvarianta važturi no Doles Vampeniešu I kapulauka 56. kapa (VI 124: 547), 4 – 3a₄ apakšvarianta važturi no Ogresgala Sermuļu kapulauka (VI 334: 3), 5 – 3a₅ apakšvarianta važturi no Salaspils Laukskolas kapulauka 83. kapa (VI 128: 785)

svirlaukas Ciemaldē,²⁷ viens važturis zināms Kurzemē no Skrundas Gobziņiem.²⁸ Ārpus Latvijas teritorijas 3. tipa važturu atradumi ir zināmi Igaunijas cietzemē (5)²⁹ un Sāmsalā (1),³⁰ Somijā (2),³¹ Zviedrijā (2)³² un dažos Krievijas apgabalos (?).³³ 3. tipa važturus pēc formas var iedalīt piecos variantos ar apakšvariantiem.

3a varianta važturi (3. tab.: 1–59) ir 49–58 mm gari un 57–69 mm plati. Šī varianta važturiem ažuģācija sastāv no centrā izveidota leņķveida cauruma, kura stūris vērsts uz augšu, tam abās malās uz leju turpinās divi četrstūrāini caurumi, bet ornamenta vidū ir trīs trīsstūrāini vai apaļi mazāki caurumiņi. Važtura sānos veidoti vēl divi pret rotas centru vērsti leņķveida caurumi, bet augšdaļā un apakšējos stūros redzami pilieneida ovāli caurumi, kuru smailākais gals vērsts pret kompozīcijas centru (5. att.).

Daugavas lejtecē ir zināmi 62 šī varianta važturi no Salaspils Laukskolas (23), Doles Vampeniešu I (18), Aizkraukles (5), Ogresgala Sermuļu (2), Salaspils Jaunzemju (2), Ikšķiles Tīnūžu (2), Salaspils Vējstūru (2), Skrīveru Lielrutuļu (2), Skrīveru Lejasžagaru (2), Tomes Nariņu (1), Jumpravas Bajāru (1), Aizkraukles Lejasbitēnu (1) kapulauka un Daugmales pilskalna (1).

3a varianta važturus var uzskatīt par visa 3. tipa lībiešu važturu sākotnējiem paraugiem. Pēc ažuģācijas un formas atšķirībām var izdalīt piecus apakšvariantus (četriem važturiem apakšvariants nav noteikts): *3a₁* apakšvariantu pārstāv stipri deformēts važturis (var noteikt tikai tā platumu – 59 mm) no Doles Vampeniešu I kapulauka 162. ugunska (3. tab.: 1). Važturis atšķiras ar šauriem ažuģācijas atvērumiem, kas padara rotu smagnējāku. Īpaši jāatzīmē tievie un izstieptie ovāli važtura apakšējos stūros (5. att.: 1a), kuri pārējiem 3a varianta važturiem ir daudz platāki. Važtura pamatnē izurbti pieci caurumiņi važiņu piekāršanai. Neraugoties uz to, ka važtura virsma ir stipri cietusi ugunī, var saskatīt punktu puansona līniju rotājumu, sānu izvirzījumos pamanāmas saulītes.

3a₂ apakšvariants pārstāvēts ar sešiem važturiem (3. tab.: 2–7): divi važturu pāri nāk no Salaspils Laukskolas kapulauka 37. kapa (5. att.: 2) un Doles Vampeniešu I kapulauka 45. kapa, viens važturis atrasts Daugmales pilskalnā un viens savrupatrastais fragments Aizkraukles Lejasbitēnu kapulaukā. Važturi ir labi saglabājušies, to garums ir 53 un 55 mm, platumu – 59–60 milimetru. *3a₂* apakšvarianta važturu īpaša pazīme ir apaļos sānu izvirzījumos reljefā veidota plakanspirāle (5. att.: 2b). Jāatzīmē, ka visiem veselajiem šī apakšvarianta važturiem apakšdaļas centra trīsstūrī (5. att.: 2c) izveidoti trīs caurumi: rombveida – augšā un divi uz augšu vērsti trīsstūrveida caurumi – apakšā. Važturu pamatnē izurbti divi caurumi važiņu piekāršanai, vienīgi rotai no Daugmales pilskalna ir pieci caurumi. Važturu virsmu rotā iekaltas robotas līnijas vai punktu puansona līnijas un saulītes; vidusdaļā minētie rotājuma elementi veido divas paralēlas rindas ar saulītēm vidū.

Atšķirībā no *3a₂* apakšvarianta važturiem *3a₃* apakšvarianta rotas (3. tab.: 8–38) ir vienkāršojušās: no sānu izvirzījumiem ir pazudusi plakanspirāle (5. att.: 3b), rotu vairākumam apakšdaļas centrā novietotajā trīsstūrī (5. att.: 3c) ažuģācijas caurumu forma ir nevis rombs un divi trīsstūri, bet gan trīs aplī. Izņēmums ir važturu pāris no Doles Vampeniešu I kapulauka 19. un 179. kapa. Savukārt Doles Vampeniešu I kapulauka 63. kapa un Salaspils Laukskolas kapulauka 124. kapa važturiem caurumu forma ir rombs un divi kvadrāti. Važturu garums ir 51–58 mm, platumu – 55–69 milimetri. Vienam važturu pārim no Salaspils Laukskolas 242. kapa trūkst caurumu važiņu piekāršanai – važiņas iekārtas apakšdaļas atvērumos. Bet lielākajai *3a₃* apakšvarianta važturu daļai pamatnē izurbti trīs – septiņi caurumi važiņu piekāršanai, vienam važturim no Aizkraukles ir deviņi caurumi, bet Salaspils Laukskolas kapulauka 120. kapa važturiem pat 10 caurumu. Apakšvarianta važturu vairākumam (17 eksemplāriem) vienā vai abās pusēs sānu izvirzījumos redzami caurumi, kuri veidoti īsu papildu važiņu ievēršanai, lai taisnā līnijā savienotu abus važiņrotas važturus. Šāds caurumu skaita palielinājums važturos ir adekvāts važiņu skaita palielināšanai lībiešu važiņrotās. Virsma ornaments vienam važturu pārim (3. tab.: 12, 13) atkārtoti 1. tipa un *3a₂* apakšvarianta važturiem raksturīgo rakstu, kas sastāv no līnijām, kuras veido divas paralēli iegravētas svītriņu rindas, un saulītēm, savukārt važturu pārim no Doles Vampeniešu I kapulauka 63. kapa (3. tab.: 30, 31) saulīšu vietā ir punktēti trīsstūrīši. Pārējiem važturiem ornamentu veido ieštancēti punktēti trīsstūrīši (3. tab.: 29), punktu puansona līnijas (3. tab.: 10, 11, 14, 15, 24, 25) vai iekaltas robotas līnijas (3. tab.: 16, 35, 36), vai arī līnijas no divām paralēli iegravētām svītriņu rindām (3. tab.: 17–22, 31, 32, 34).

3a₃ apakšvarianta važturus Daugavas lejtecē pārstāv 31 eksemplārs no Doles Vampeniešu I (12), Salaspils Laukskolas (11), Salaspils Vējstūru (2), Skrīveru Lielrutuļu (2), Ikšķiles Tīnūžu (2), Tomes Nariņu (1) un Aizkraukles (1) kapulauka.

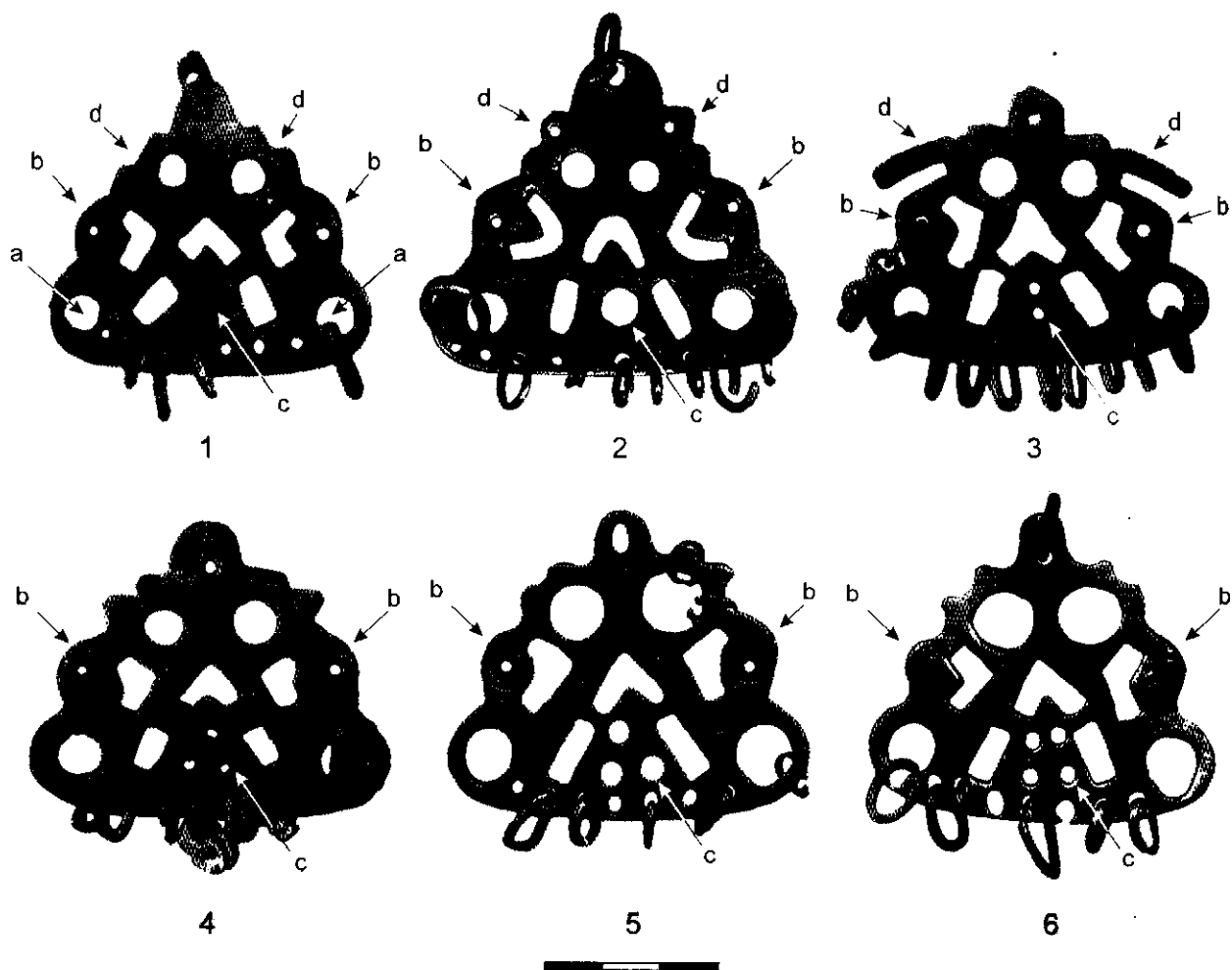
3a₄ apakšvarianta važturu (3. tab.: 39–50) pleci abpus augšējam izvirzījumam, kurā ir caurums piekāršanai pie saktas, ir nevis ieapaļi kā *3a_{1,3}* apakšvariantam, bet taisni (5. att.: 4d) un noslēdzas ar nelielām austiņām, kuras novietotas aptuveni 90° leņķī pret taisnajiem pleciem. Važturu garums ir 49–58 mm, platumu – 58–66 milimetri. *3a₄* apakšvarianta važturu apakšdaļas centra trīsstūrī (5. att.: 4c) izveidoti trīs apaļi caurumi. Visu *3a₄* apakšvarianta važturu virsmas rotājumā izmantotas iekaltas robotas līnijas, kuras Skrīveru Lejasžagaru važturī papildina štancēti aplīši. Divi važturu pāri no Salaspils Laukskolas kapulauka 506. kapa un Ogresgala Sermuļiem (5. att.: 4) vēl rotāti ar iekaltiem četrstūrīem, bet zem augšmalas cauruma ieštancēts kāškrusts, kuru veido divas sakrustotas robotas līnijas ar četrstūrīšiem galos. *3a₄* apakšvarianta važturu pamatnē izveidoti pieci – astoņi caurumi važiņu piekāršanai. Astoņiem važturiem abos sānu izvirzījumos ir pa caurumam (3. tab.: 39–46), savukārt

pārējiem caurums ir tikai vienā pusē (3. tab.: 47–50). Pavisam Daugavas lejtecē zināmi 12 šī apakšvarianta važturi no Salaspils Laukskolas (4), Ogresgala Sermuļu (2), Skrīveru Lejasžagaru (2), Salaspils Jaunzemju (2) un Aizkraukles kapulauka (2).

3a₂ apakšvariantā apvienoti trīs važturu pāri no Doles Vampeniešu I kapulauka 104. kapa, Salaspils Laukskolas 83. (5. att.: 5) un 374. kapa un savrupatras-tais važturis no Jumpravas Bajāru kapulauka (3. tab.: 51–57). Atšķirībā no pārējiem 3a varianta eksemplāriem *3a₂ apakšvarianta važturiem trapeces augšmalā abpus izvirzījumam ar caurumu piekāršanai pie saktas redzami divi izvirzītu austiņu pāri* (5. att.: 5d). Važturu garums ir 51–56 mm, platums – 60–64 milimetri. Četriem važturiem no Doles Vampeniešu I kapulauka 104. kapa un Salaspils Laukskolas kapulauka 83. kapa apakšdaļas centrā redzamajā trīsstūrī, līdzīgi kā *3a₂ apakšvarianta važturiem*, izveidoti trīs caurumi: rombveida – augšā un divi uz augšu vērsti trīsstūri – apakšā. Savukārt važturim no Jumpravas Bajāriem visi trīs caurumi ir trīsstūraini, bet rotām

no Salaspils Laukskolas kapulauka 374. kapa – apaļi. *3a₂ apakšvarianta važturu virsmas rotājums ir dažāds: Doles Vampeniešu I kapulauka 104. kapa važturu plā-tākās joslas centrā un augšdaļā ir ieštancēta punktu puansona līnija ar punktētiem trīsstūrīgiem sānos. Sa-vukārt Salaspils Laukskolas 83. kapa važturu virsmu ļoti blīvi pārklāj iekaltas saulītes, bet vidusdaļā ir di-vas paralēlas punktu puansona līnijas ar saulītēm vidū. Jumpravas Bajāru kapulauka un Salaspils Laukskolas 374. kapa važturi rotāti ar līnijām, kuras veido divas paralēli iegravētas svītriņu rindas. Važiņu piekāršanai visiem *3a₂ apakšvarianta važturiem ir vienāds caurumu skaits – septiņi, vienīgi rotai no Jumpravas Bajāriem tie nav veidoti vispār.**

3b varianta važturi (3. tab.: 75–152) ir 45–57 mm gari un 57–70 mm plati. Šī varianta važturu *plāksnes azūrā kompozīcija lielos vilcienos atkārtō 3a varianta rotājumu, bet augšdaļā un apakšējos stūros izvietotiem atvērumiem vairs nav pilienveida ovāla, bet gan apaļa forma* (6. att.: 1a). *3b varianta važturu trapeces augšē-jā malā redzami četri stūrāini izvirzījumi* (6. att.: 1d).

6. att. 3b varianta lībiešu važturi:

1 – 3b₁ apakšvarianta važturis no Doles Vampeniešu I kapulauka 147. kapa (VI 124: 1622), 2 – 3b₂ apakšvarianta važturis no Salaspils Laukskolas kapulauka 97. kapa (VI 128: 1001), 3 – 3b₃ apakšvarianta važturis no Salaspils Laukskolas kapulauka 183. kapa (VI 128: 2102), 4 – 3b₄ apakšvarianta važturis no Doles Raušu kapulauka 25. kapa (VI 146: 155), 5 – 3b₅ apakšvarianta važturis no Ikšķiles Zariņu kapulauka 36. kapa (VI 152: 284), 6 – 3b₆ apakšvarianta važturis no Salaspils Laukskolas kapulauka 77. kapa (VI 128: 417)

3b varianta važturi ir visizplatītākie Daugavas lejtecē – pavisam ir zināmi 79 eksemplāri no Salaspils Laukskolas (23), Aizkraukles (11), Doles Raušu (6), Salaspils Jaunzemju (6), Doles Vampeniešu I (5), Doles Vampeniešu II (5), Ikšķiles Zariņu (4), Salaspils Vējstūru (4), Ikšķiles Tīnūžu (2), Ikšķiles Kābeļu (2), Ikšķiles Rumuļu (1), Lielvārdes pārceltuves (1) kapulauka, kā arī Daugmales pilskalna (2), Mārtiņsalas (1) un Ikšķiles pilsdrupām (1), Ikšķiles ciema (1), kā arī kādas nezināmas atradumu vietas Lielvārdē (1) un Ogres krastā (1).

3b varianta važturi pēc apakšdaļas centra trīsstūra ažuŗācijas sadalīti sešos apakšvariantos. *3b₁ apakšvariantu* pārstāv viens važturu pāris no Doles Vampeniešu I kapulauka 147. kapa (3. tab.: 75, 76). Tam *apakšdaļas centra trīsstūris nav ažuŗs* (6. att.: 1c). *Važturu trapeces augšējā malā redzami četri stūraini izvirzījumi* (6. att.: 1b, d). Rotas ir 50 mm garas un 57 mm platas. To pamatnē izurbti septiņi caurumi važiņu piekāršanai, abos sānu izvirzījumos pa caurumam. Virsma rotāta ar līnijām, kuras veido divas paralēli iegravētas svītriņu rindas.

Pie *3b₂ apakšvarianta* pieskaitāms viens važturu pāris no Salaspils Laukskolas kapulauka 97. kapa (3. tab.: 77, 78). Važturiem *apakšdaļas centra trīsstūrī izveidots viens apaļš caurums* (6. att.: 2c). Važturi ir 56–57 mm garī un 64 mm plati, to ažuŗie atvērumi salīdzinājumā ar pārējiem 3b varianta važturiem ir šaurāki un ieapaļi. *3b₂ apakšvarianta* važturu pamatnē izurbti desmit caurumi važiņu piekāršanai. Caurumi veidoti arī abos sānu (6. att.: 2b) un augšējos izvirzījumos (6. att.: 2d), virsma rotāta ar līnijām, kuras veido divas paralēli iegravētas svītriņu rindas.

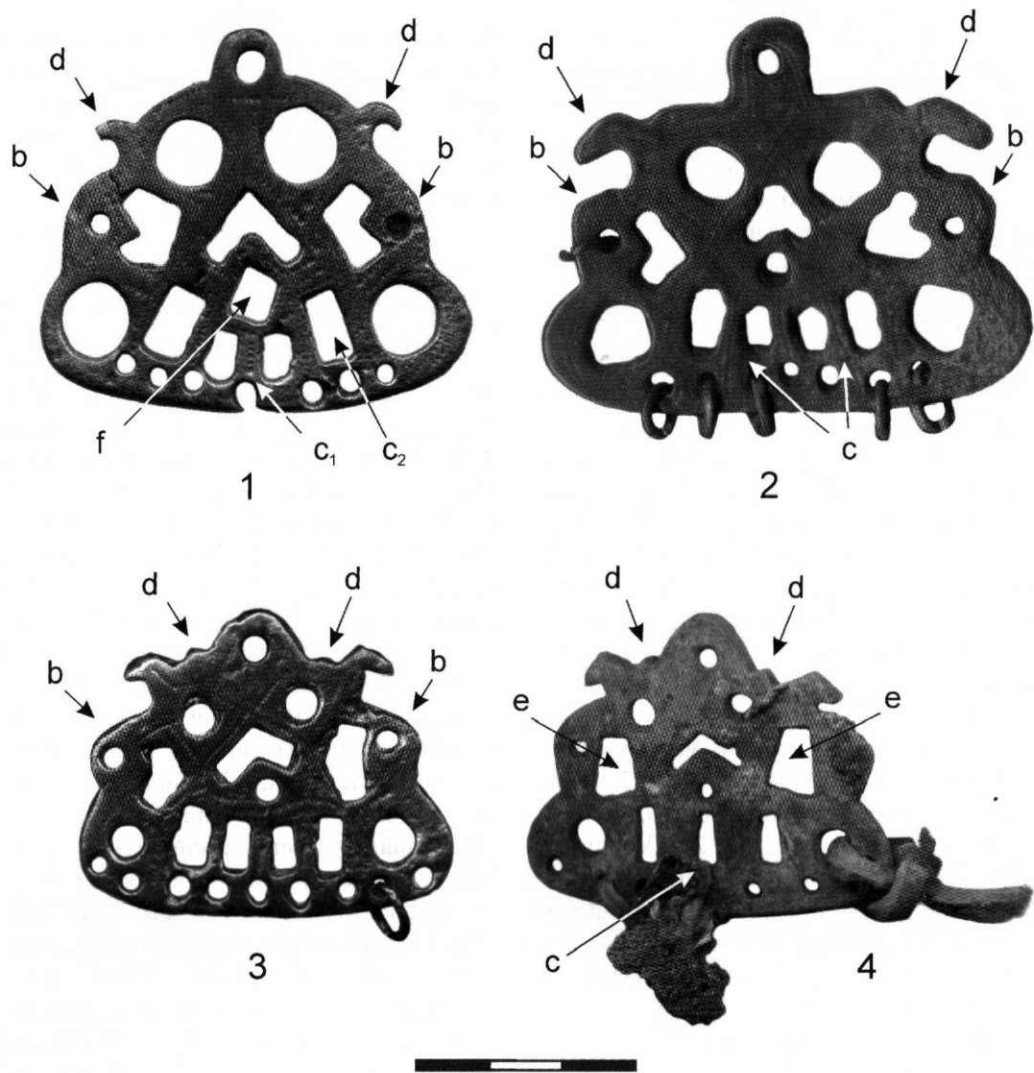
3b₃ apakšvariants pārstāvēts ar trim važturu pāriem no Salaspils Laukskolas kapulauka 74., 80., 183. kapa un atsevišķu važturi no Mārtiņsalas pils (3. tab.: 79–85). Šo važturu *apakšdaļas centra trīsstūrī izveidoti divi viens virs otra izvietoti apaļi caurumi*

(6. att.: 3c). Salaspils Laukskolas kapulauka 74. un 80. kapa važturu augšdaļas sānos redzamas neparasti garas austiņas (6. att.: 3d). Rotu garums ir 46–49 mm, platums – 57–59 milimetri. Važturu pamatnē izurbti septiņi caurumi važiņu piekāršanai, abos sānu izvirzījumos pa caurumam (6. att.: 3b). Salaspils Laukskolas 183. kapa važturu virsma rotāta ar līnijām, kuras veido divas paralēli iegravētas svītriņu rindas, bet pārējām šī apakšvarianta rotām ornamentu veido ieštancētas robotas līnijas.

Visbiežāk sastopams *3b₄ apakšvariants* (3. tab.: 86–135), kuru pārstāv 50 važturi no Salaspils Laukskolas (11), Doles Raušu (6), Salaspils Jaunzemju (6), Doles Vampeniešu II (5), Salaspils Vējstūru (4), Aizkraukles (3), Doles Vampeniešu I (3), Ikšķiles Zariņu (2), Ikšķiles Tīnūžu (2), Ikšķiles Kābeļu (2) kapulauka, Daugmales pilskalna (2), Ikšķiles ciema (1) un pils (1), kā arī kādas nezināmas atradumu vietas Lielvārdē (1) un pie Rīgas (1). Važturu *apakšdaļas centrā redzami trīs trīsstūrī izvietoti apaļi caurumi* (6. att.: 4c). Rotu garums ir 45–50 mm, platums – 57–70 milimetri. Važturu pamatnē važiņu piekāršanai izurbti četri – astoņi (lielākoties septiņi) caurumi, abos sānu izvirzījumos pa caurumam (6. att.: 4b). Tikai vienam važturim no Doles Vampeniešu II kapulauka 107. kapa caurums ir vienā sānā. 30 eksemplāriem virsma rotāta ar līnijām, kuras veido divas paralēli iegravētas svītriņu rindas (3. tab.: 86, 87, 96, 99–113, 116, 117, 120–124, 126–130, 135), deviņiem važturiem ornamentu papildina iekaltas saulītes (3. tab.: 97, 98, 108, 109, 116, 117, 130–132), vienam važturu pārim iekaltas četrstūrainas zvaigznītes (3. tab.: 99, 100), kādas ir parastas lībiešu dobajām aprocēm ar sašaurinātiem galiem, četru važturu virsma nav ornamentēta (3. tab.: 114, 115, 118, 119). Īpaši jāatzīmē divi važturi no Doles Raušu kapulauka 29. kapa (7. att.: 1) un Daugmales pilskalna (3. tab.: 93, 94), kuru virsmā redzamas dziļas, liešanas tehnikā veidotas svītras, kuru pārvijums rada sarežģītu

7. att. *3b₄ apakšvarianta* lībiešu važturi:
1 – važturi no Doles Raušu kapulauka 29. kapa (VI 146: 190),
2 – važturi no Salaspils Laukskolas kapulauka 532. kapa (VI 128: 7645)

8. att. 3c varianta lībiešu važturi:

1 – 3_{c1} apakšvarianta važturis no Ikšķiles Zariņu kapulauka (VI 152: 8), 2 – 3_{c2} apakšvarianta važturis no Doles Vampeniešu II kapulauka 105. kapa (VI 144: 726), 3 – 3_{c3} apakšvarianta važturis no Salaspils Laukskolas kapulauka 414. kapa (VI 128: 5789), 4 – 3_{c3} apakšvarianta važturis no Salaspils Laukskolas kapulauka 529. kapa (VI 128: 7626)

pinuma kompozīciju. Savukārt važturu pāri no Salaspils Laukskolas kapulauka 532. kapa (7. att.: 2) šī pati kompozīcija veidota ar ieštancētu robotu līniju palīdzību (3. tab.: 91, 92).

Atšķirībā no 3_{b4} apakšvarianta 3_{b5} apakšvarianta važturu apakšdaļas centra trīsstūrī redzamo trīs apaļo caurumu izvietojums neveido precīzu trīsstūri, jo augšējais caurums novirzīts uz sāniem (6. att.: 5c). Rotu garums ir 51–53 mm, platums – 63 un 65 milimetri. Važturu pamatnē izurbti septiņi caurumi važiņu piekāšanai. Vienam važturu pārim no Aizkraukles kapulaukā atrastās važiņrotas sānu izvīrējumos nebija izveidoti caurumi (3. tab.: 141, 142), diviem važturu pāriem (3. tab.: 136, 137, 143, 144) no Aizkraukles un Ikšķiles Zariņu kapulauka 36. kapa caurumi ir abos sānos (6. att.: 5b), bet pārējiem važturiem – vienā sānā. Visi važturi rotāti ar līnijām, kuras veido divas paralēli iegravētas svītriņu rindas, bet viena Ikšķiles Zariņu kapulauka un divu Aizkraukles kapulauka važturu pāru

ornamentu papildina iekaltas saulītes (3. tab.: 136, 137, 139, 140, 146, 147). 3_{b5} apakšvariantam pieder 12 važturi (3. tab.: 136–147): no Aizkraukles (8), Ikšķiles Zariņu (2), Ikšķiles Rumuļu (1) kapulauka un kādas nezināmas atradumu vietas Ogres upes krastā (1).

Uz 3_{b6} apakšvariantu attiecas pieci važturi ar četriem apaļiem caurumiem apakšdaļas centra trīsstūrī (6. att.: 6c). Šī apakšvarianta važturi nāk no diviem objektiem: četri atrasti Salaspils Laukskolas kapulauka 77. un 87. kapā (3. tab.: 148–152), viens savrupatradums zināms no Lielvārdes pārceltuves kapulauka. Rotas ir 53–54 mm garas un 60–62 mm platas. Važturu pamatnē izurbti septiņi caurumi važiņu piekāšanai. Važturiem no Salaspils Laukskolas kapulauka 77. kapa sānu izvīrējumos caurumi nav izveidoti (6. att.: 6b), bet važturiem no 87. kapa caurums ir vienā sānā, savukārt Lielvārdes eksemplāram šādi caurumi ir abos sānos. Visi važturi rotāti ar līnijām, kuras veido divas paralēli iegravētas svītriņu rindas.

3b varianta važturi cēlušies no 3a varianta, un tiem vistuvākais ir 3a₅ apakšvariants ar diviem austiņu pāriem. Jāatzīmē viens pārejas formas (3a₅/b₅ apakšvariants) važturu pāris no Doles Vampeniešu I kapulauka 3. kapa (3. tab.: 63, 64), kuram ovālie ažurācijas caurumi (11. att.: 1a) atbilst 3a variantam, bet divi stūrainie izvīzījumu pāri augšdaļas sānos (11. att.: 1d) raksturīgi 3b₄ apakšvariantam. Važturu pamatnē veidoti seši caurumi važiņu iekāršanai, bet sānu izvīzījumi nav caurumoti.

3c varianta važturi ir 40–56 mm gari un 51–68 mm plati. Šī varianta važturu plāksnes ažūrā kompozīcija saglabā 3a un 3b varianta elementus, bet to izpilde ir nevīzīgāka. Varianta galvenā atšķirība ir tā, ka, apakšējiem apaļajiem atvērumiem pārveidojoties par augšup vēršiem četrstūriem, vairs neizdalās 3a un 3b variantam apakšdaļā raksturīgais trīsstūris. Tā vietā 3c varianta važturu apakšdaļā izveidojušies četri paralēli izvīzīti četrstūri, parasti divi mazāki vidū un divi lielāki sānos (8. att.: 2c). Vēl 3c varianta važturiem raksturīga īpatnība ir līkas austiņas augšdaļas sānos (8. att.: 2d), kas trūkst tikai septiņiem važturiem (3. tab.: 172, 184–186, 189, 201, 202).

Pavisam Daugavas lejtecē ir zināmi 48 šī varianta važturi (3. tab.: 156–203) no Salaspils Laukskolas (16), Aizkraukles (11), Doles Vampeniešu II (4), Salaspils Lipšu (4), Ikšķiles Zariņu (3), Ogresgala Sermuļu (2), Ogresgala Lielpēču (2), Salaspils Vējstūru (1), Lielvārdes pārceltuves (1) kapulauka, kā arī Daugmales pilskalna (3) un Ikšķiles pils (1).

3c varianta važturi ir diezgan vienveidīgi, bet var izdalīt trīs apakšvariantus (viena fragmentārā važtura apakšvariants nav nosakāms), turklāt 3c₁ apakšvariants pārstāvēts tikai ar diviem važturiem no Ikšķiles Zariņu (8. att.: 1) un Aizkraukles kapulauka (3. tab.: 156, 157). Važturi ir 52 un 48 mm gari un 59 un 56 mm plati. Atšķirībā no pārējiem 3c varianta važturiem šim apakšvariantam apakšdaļas centrā divi vidējie mazākie četrstūri (8. att.: 1c₁) ir novietoti mazliet zemāk par malējiem četrstūriem (8. att.: 1c₂), kuri vērsti nedaudz ieslīpi uz centru, kas, kaut gan attāli, tomēr vēl iezīmē 3a un 3b variantam raksturīgo centrālo trīsstūri važtura apakšdaļā. Neparasta ir šī apakšvarianta trīsstūra augšdaļas cauruma forma – uz labo pusi pagriezts četrstūris (8. att.: 1f). Abu važturu pleci ir ieapaļi, eksemplāram no Ikšķiles Zariņiem tie beidzas ar 3c variantam raksturīgām austiņām (8. att.: 1d), bet Aizkraukles važturim austiņu vietā ir tikai ieapaļi izcilnīši. Važturu pamatnē ir seši vai septiņi caurumi važiņu iekāršanai. Ikšķiles Zariņu važtura abos sānu izvīzījumos ir pa caurumam (8. att.: 1b), savukārt, lejot Aizkraukles kapulauka eksemplāru, tam sānu izvīzījumos ir iezīmētas caurumu vietas, bet vēlāk tās nav izurbtas. Ikšķiles Zariņu važtura virsma ornamentēta ar iekalto punktu līnijām, bet važturim no Aizkraukles papildu ornamentācijas nav.

Pārējie 3c varianta važturi iedalāmi divos apakšvariantos, kuri savā starpā atšķiras pēc izmēriem. Lielākie važturi, kas ir 46–56 mm gari un 58–68 mm

plati, pieskaitāmi 3c₂ apakšvariantam, bet mazākie (40–44 mm gari un 51–54 mm plati) – 3c₃ apakšvariantam. Kā redzam, atšķirība starp mazāko 3c₂ apakšvarianta un lielāko 3c₃ apakšvarianta eksemplāru ir ievērojama – 2 mm garumā un 4 mm platumā. Tajā pašā laikā abu apakšvariantu ārējais izskats ir līdzīgs. Tikai važturu pārim no Salaspils Laukskolas kapulauka 529. kapa (3. tab.: 197, 198) izmēru samazināšanas rezultātā apakšdaļā četru četrstūru vietā palikuši trīs (8. att.: 4c). Arī sānos pret centru vērštie leņķveida atvērumi šim važturu pārim zaudējuši sākotnējo formu – to vietā redzami divi neregulāri četrstūrīši (8. att.: 4e).

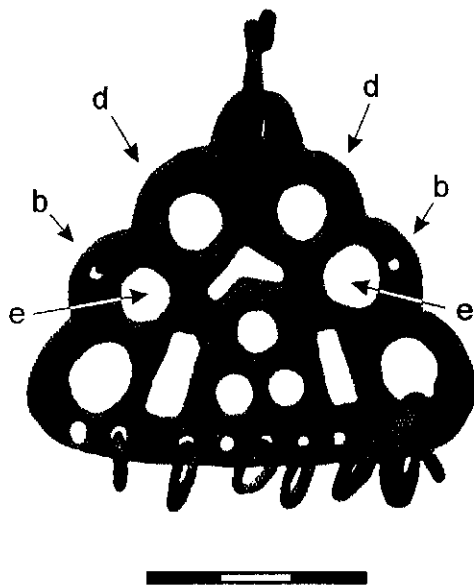
3c₂ apakšvarianta važturu pamatnē izurbti pieci – deviņi caurumi važiņu piekāršanai. Lielākoties (22 eksemplāri) sastopami važturi ar caurumiem abos sānu izvīzījumos (8. att.: 2b), retāk – tikai vienā (9 eksemplāri).

11 važturu virsma rotāta ar līnijām, kuras veido divas paralēli iegravētas svītriņu rindas (3. tab.: 160, 161, 163, 164, 172, 178, 179, 182, 183, 187, 188), 10 važturiem ornaments veidots no punktu puansona iekaltām līnijām (3. tab.: 158, 159, 162, 166, 167, 173–177), savukārt sešas rotas ornamentētas ar ieštancētām robotām līnijām (3. tab.: 168–171, 180, 181), seši važturi rotāti ar saulītēm (3. tab.: 158, 159, 162, 173, 174, 189).

3c₃ apakšvarianta važturu pamatnē izurbti pieci – deviņi caurumi važiņu piekāršanai. Sānu izvīzījumi, izņemot vienu eksemplāru bez caurumiem no Aizkraukles kapulauka 3. kapa (3. tab.: 196), caurbti abās pusēs (8. att.: 3b). Virsma piecos gadījumos rotāta ar līnijām, kuras veido divas paralēli iegravētas svītriņu rindas (3. tab.: 192–194, 199, 200), diviem važturiem iekaltas robotas līnijas (3. tab.: 190, 191), vienam – saulītes (3. tab.: 202).

3c₂ apakšvarianta važturi Daugavas lejtecē pārstāvēti ar 32 eksemplāriem (3. tab.: 158–189) no Salaspils Laukskolas (10), Aizkraukles (6), Doles Vampeniešu II (4), Salaspils Lipšu (4), Ikšķiles Zariņu (2), Ogresgala Lielpēču (2) un Lielvārdes pārceltuves kapulauka (1), kā arī Daugmales pilskalna (2) un Ikšķiles pils (1). Savukārt uz 3c₃ apakšvariantu var attiecināt 13 važturus (3. tab.: 190–202). Tie atrasti Salaspils Laukskolas (6), Aizkraukles (4), Ogresgala Sermuļu (2) un Salaspils Vējstūru kapulaukā (1).

3c tipa važturu ciešā saistība ar 3a un 3b varianta važturiem ir neapšaubāma, un to vislabāk parāda pārejas formas eksemplāri. Tā divi važturu pāri no Salaspils Laukskolas 94. un 188. kapa, viens pāris no Doles Vampeniešu I kapulauka 10. kapa un divi savrupatrasti važturu pāri no Aizkraukles kapulauka (3. tab.: 65–74) apvieno sevī gan 3a varianta važturu pazīmi – pilienvēda ovālus atvērumus augšdaļā un apakšējos stūros (11. att.: 2a, 3a), gan 3c varianta rotām raksturīgas garas, līkas austiņas augšdaļas sānos (11. att.: 3d). Arī apakšdaļas centra trīsstūra apakšējie caurumi ir neregulāri, un to forma norāda uz 3c variantam raksturīgo četrstūru veidošanās

9. att. 3d varianta lībiešu važturs no Aizkraukles kapulauka (RDM I 559)

aizsākumu (11. att.: 2c). Spriežot pēc dubultām austiņām, Salaspils Laukskolas važturiem vistuvākais ir 3a₃ apakšvariants, savukārt pārējiem apskatītajiem važturiem – 3a₃ apakšvariants. Važturi ir 48, 50–55 mm gari un 56, 59, 62–66 mm plati – tāpat tuvi 3c₁ apakšvarianta izmēriem. Pamatnē izurbti pieci – astoņi caurumi važiņu piekāršanai, bet sānu izvīrījumi caururbti tikai vienā pusē (11. att.: 2b, 3b). Važturu ornamentu veido ieštancētas svītras (3. tab.: 65–68, 91, 92) vai punktu puansona līnijas (3. tab.: 69, 70, 73, 74), diviem važturu pāriem ornamentu papildina iekaltās saulītes (3. tab.: 65, 66, 73, 74).

Pie 3d varianta pīckaitāms viens unikālu važturu pāris no Aizkraukles kapulauka (3. tab.: 204, 205). Važturi ir 49–50 mm gari un 62–63 mm plati. Šis variants no pārējiem 3. tipa važturiem atšķiras ar savu ažurāciju, jo *vidusdaļas sānos* divu pret centru vērsto leņķveida caurumu vietā *redzami apaļi caurumi* (9. att.: e). Arī rotas ārējā kontūra ir savdabīga – *važturu augšdaļas sāni ir ieapaļi, trūkst arī 3a-c variantiem raksturīgu austiņu* (9. att.: d). Važturu pamatnē izveidoti deviņi caurumi važiņu piekāršanai, pa vienam caurumam izurbts rotu abās pusēs (9. att.: b), ornamentu veido iekaltās punktu līnijas.

Spriežot pēc formas, 3d varianta važturi varētu būt attīstījušies no vēlajiem un noapaļotajiem 3a₃ apakšvarianta važturiem. Kā pārejas formu starp abiem variantiem var atzīmēt deģenerēto važturu pāri no Salaspils Laukskolas 118. kapa un vienu važturi no Doles Vampeniešu I kapulauka 54. kapa (3. tab.: 153–155). Važturi ir 50 un 52 mm gari un 60–61 mm plati, *augšdaļā trūkst stūraino izvīrījumu* (11. att.: 4d), kas tuvina rotas 3d variantam. Tomēr, salīdzinot ar 3d variantu, pleci vēl nav galīgi noapaļojušies un stūrainie atvērumi sānos vēl nav pārveidojušies apaļajos (11. att.: 4e). Rotas ir slikti saglabājušās: Doles

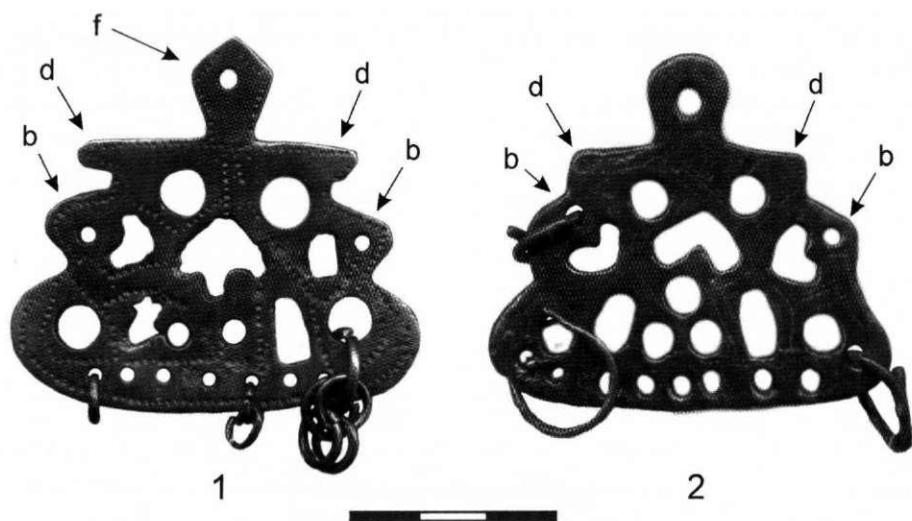
Vampeniešu I eksemplārs ir fragmentārs un bojāts ugunī, bet Salaspils Laukskolas važturu virsma stipri korodējusi. Salaspils Laukskolas važturu pamatnē izveidoti seši caurumi važiņu piekāršanai, sānu izvīrījumos caurums tikai vienā važtura pusē (11. att.: 4b), bet virsmas ornamenti nav nosakāms. Savukārt Doles Vampeniešu I kapulauka važtura virsmā iekaltas robotas līnijas

Kā pēdējais 3. tipa važturu variants izskatāmi 3e varianta važturi (3. tab.: 206–229). Rotas ir 51–59 mm garas un 57–63 mm platas. Šī varianta plāksnes ažurācija visumā turpina populārā 3b₁ apakšvarianta motīvus, bet 3e variantam ir raksturīga *stūrainā, augsti pacelta cilpa piekāršanai pie saktas* (10. att.: 1f). Pavisam Daugavas lejtecē ir atrasti 24 šī varianta važturi no Aizkraukles (11), Salaspils Laukskolas (6), Doles Raušu (4), Ogresgala Sermuļu (1) un Lielvārdes pārceltuves kapulauka (1), kā arī no nezināmas atradumu vietas Ikšķiles pagastā (1). Pēc važturu augšdaļas plecu noformējuma tos var iedalīt divos apakšvariantos (diviem važturiem apakšvariants nav noteikts).

Uz 3e₁ apakšvariantu attiecināmi važturi, kuru taisnie pleci beidzas ar smailu pagarinājumu (10. att.: 1d). Rotas ir 52 un 54 mm garas un 59–61 mm platas. Važturu pamatnē izveidoti septiņi, astoņi vai deviņi caurumi važiņu piekāršanai, pa vienam caurumam izurbts izvīrījumos važtura abās pusēs (10. att.: 1b). Virsmu rotā vai nu iekalto punktu līnijas, vai līnijas, kuras veido divas paralēli iegravētas svītriņu rindas. 3e₁ apakšvariantu pārstāv astoņi važturi (3. tab.: 206–213) no Aizkraukles (4), Salaspils Laukskolas (2), Ogresgala Sermuļu (1) un Lielvārdes pārceltuves kapulauka (1).

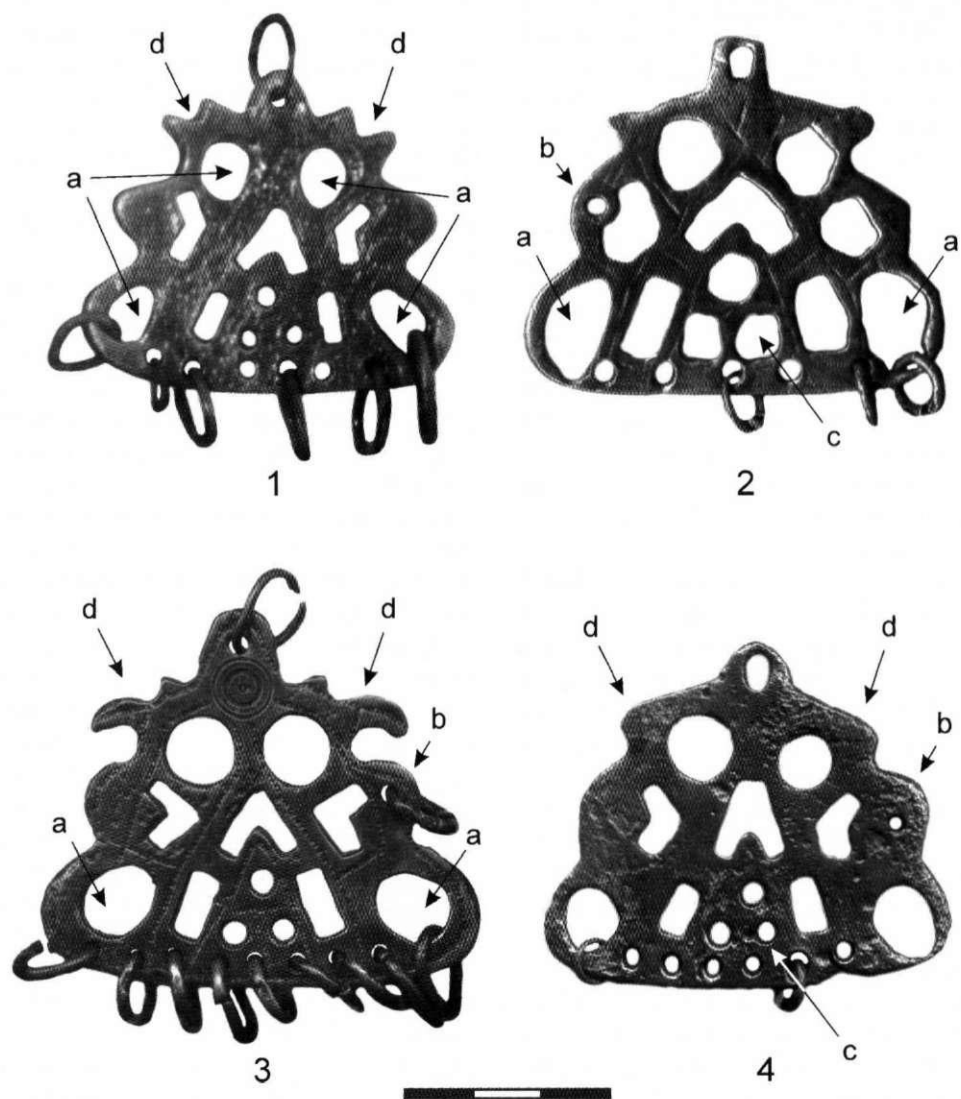
Atšķirībā no 3e₁ apakšvarianta 3e₂ apakšvarianta važturu pleciem trūkst pagarinājuma un tie beidzas taisnā leņķī (10. att.: 2d). Rotas ir 51–59 mm garas un 57–63 mm platas. Līdzīgi kā 3e₁ apakšvariantam, važturu pamatnē izveidoti septiņi vai deviņi caurumi važiņu piekāršanai un pa vienam caurumam izurbts abos sānu izvīrījumos (10. att.: 2b). Tikai vienam važturim no nezināmas atradumu vietas Ikšķiles pagastā caurums ir vienā pusē (3. tab.: 214). Važturu virsmu parasti rotā līnijas, kuras veido divas paralēli iegravētas svītriņu rindas, bet vienam važturu pārim no Salaspils Laukskolas kapulauka 569. kapa – iekaltas saulītes (3. tab.: 222, 223). 3e₂ apakšvariantu pārstāv 14 važturi (3. tab.: 214–227) no Aizkraukles (5), Salaspils Laukskolas (4) un Doles Raušu kapulauka (4), kā arī nezināmas atradumu vietas Ikšķiles pagastā (1).

3. tips Daugavas lejtecē ir ne tikai visbiežāk sastopamais, bet arī visilgāk izmantotais važturu veids. Acīmredzot šī tipa rotas Daugavas krastos parādījās nedaudz vēlāk par 1. un 2. tipa važturiem un to izmantošanas sākums ir saistāms ar senāko lībiešu bruņrupu saktu parādīšanos. Tā tipoloģiski senākie 3a₁ un 3a₂ apakšvarianta važturi važiņrotās sastopami tikai kopā ar senākajām 1a₁ apakšvarianta bruņrupu

10. att. 3e varianta lībiešu važturi:

1 – 3e₁ apakšvarianta važturis no Aizkraukles kapulauka (RDM I 556), 2 – 3e₂ apakšvarianta važturis no Doles Raušu kapulauka 70. kapa (VI 146: 490)

11. att. 3. tipa lībiešu važturi. Pārejas varianti:

1 – 3a₂/3b₄ apakšvarianta važturis no Doles Vampeniešu I kapulauka 3. kapa (VI 124: 16), 2 – 3a₂/3c₁ apakšvarianta važturis no Salaspils Laukskolas kapulauka 188. kapa (VI 128: 2135), 3 – 3a₂/3c₁ apakšvarianta važturis no Salaspils Laukskolas kapulauka 94. kapa (VI 128: 948), 4 – 3a₂/3d apakšvarianta važturis no Salaspils Laukskolas kapulauka 118. kapa (VI 128: 1186)

saktām. *Tas ļauj datēt 3. tipa važturu parādīšanos ar 10. gadsimta pēdējo desmitgadi vai laiku ap 1000. gadu.* Var arī atzīmēt, ka senāko 3. tipa važturu rotājums – divas paralēlas štancētas robotas līnijas ar koncentrisku aplīšu jeb saulīšu rindu vidū – atbilst 1. tipa trīsstūrīnaino važturu ornamentam, kas var liecināt par hronoloģisku tuvību.

Plašāk izplatītais $3a_3$ apakšvariants tipoloģiski ir tikai nedaudz vienkāršāks, bet važturi važiņrotās sastopami ar vairākiem bruņrupuču saktu variantiem ($1a_{1,2,4}$, $1c_1$ un $2b_{1,2}$). Salaspils Laukskolas 120. kapā (3. tab.: 17, 18) šie važturi iegūti kopā ar P51 C1 varianta skandināvu bruņrupuču saktām, kuras šajā gadījumā ir relikti un attiecas uz 11. gadsimta vidū. Arī šo važturu parādīšanās ir ļoti agra, jo dažām senākām rotām piemīt tādas $3a_2$ apakšvarianta arhaiskas pazīmes kā līdzīgs ornaments, kuru veido divas paralēlas štancētas robotas līnijas ar saulītēm vidū, neliels (3–4) caurumu skaits važiņu piekāršanai, papildu caurumu trūkums sānu izvīrējumos, apakšdaļas centra trīsstūra ažuģijas caurumu rombiska, trīsstūrīga vai kvadrātiska forma (3. tab.: 12, 13, 27–31, 34), kas norāda, ka $3a_3$ apakšvariants parādījies $3a_2$ apakšvarianta pastāvēšanas laikā. $3a_3$ apakšvariantu lietoja vēl ilgi pēc $3a_2$ apakšvarianta izzušanas, un tā galveno izmantošanas laiku var datēt ar 11. gadsimta otro un trešo ceturksni, atsevišķos gadījumos iesniedzoties pat 12. gadsimtā. Tā viens no ilgās lietošanas ļoti nodilis važturu pāris no Salaspils Laukskolas 109. kapa važiņrotā bija komplektā ar $2c_1$ apakšvarianta bruņrupuču saktām (3. tab.: 19, 20). Salaspils Laukskolas 77. ugunskapā (3. tab.: 8, 9, 150, 151), kurā piedevas novietotas līdzīgi kā skeletkapā, pāri kalcinēto kaulu grupai augšdaļā pārstiepta važiņrota ar 2d varianta bruņrupuču saktām un $3b_6$ apakšvarianta važturiem, bet vidusdaļā novietota neliela važiņrota no diviem $3a_3$ apakšvarianta važturiem (bez bruņrupuču saktām), kuras savieno īsa važiņa.³⁴

Retāk sastopamais $3a_4$ apakšvariants parādās vēl nedaudz vēlāk, jo šie važturi sastopami kopā ar $1c$ un $2b_1$, $2c_1$ apakšvarianta bruņrupuču saktām, kuras datētas ar laiku no 11. gadsimta vidus līdz 12. gadsimta sākumam. Šeit jāatzīmē, ka no kopējās ainas izkrīt 19. gadsimta pirmajā pusē Aizkraukles kapulaukā atrastā važiņrota (3. tab.: 45, 46) ar diviem $3a_4$ apakšvarianta važturiem, diviem lībiskiem ažuģiem četrstūrīnainiem važiņu dalītājiem ar līkločveida robotiem sāniem un trim ieapaļiem izvīrējumiem galos, kā arī septiņām pamatvažiņām un pa vienai važiņai starp važturiem un važiņu dalītājiem, kura bija piestiprināta pie $5a_2$ un $5b_1$ apakšvarianta bruņrupuču saktām. Ņemot vērā važiņrotas atraduma apstākļus un faktu, ka pirms nokļūšanas Rīgas Latviešu biedrības kolekcijā tā atradies privātā kolekcijā, var domāt, ka šīs neparasti bagātās 11. gadsimta važiņrotas savienojums ar vēlām 12./13. gadsimta bruņrupuču saktām ir atradēju kompilācijas rezultāts.

Važturu korelācija ar saktām norāda, ka $3a_3$ apakšvarianta važturi sastopami kopā ar $1a_1$ apakšvarianta lībiešu bruņrupuču saktām. Spriežot pēc nelielajiem

saktu izmēriem, tie nav paši senākie apakšvarianta eksemplāri, un apskatāmie važturi, pēc visa spriežot, izmantoti 11. gadsimta pirmajā pusē. $3a_3$ apakšvarianta važturi ar austiņām kļuva par paraugu $3b$ varianta važturu izveidei. Visplašāk sastopamais $3b_4$ apakšvariants savienots ar $2b_1$, $2c_{1,2}$, $2d$, $3b$, $4b_2$ un $5a_{1/3}$ apakšvarianta bruņrupuču saktām, kas liecina, ka šie važturi parādās 11. gadsimta vidū un tos turpina izgatavot līdz 12. gadsimta beigām. Kā redzams, $3b$ varianta važturi nav sastopami kopā ar bruņrupuču saktu 1. tipu un kopumā ir vēlāki par $3a$ varianta važturiem. Virsmas ornamentam vairs netiek izmantoti punktēto līniju un trīsstūrīņu puansonī, raksta veidošanā dominē līnijas, kuras veido divas paralēli iegravētas svītriņu rindas. Pavisam vēlos šī varianta izstrādājumus raksturo pavisam izpildījums un mazāki izmēri.

Atsevišķu uzmanību pelna skaisti $3b_4$ apakšvarianta važturi ar lieto ornamentu (7. att.: 1), kuru noformējums ir visai neparasts lībiešu juvelieru mākslā. Diemžēl apskatāmie važturi atrasti atsevišķi un nav korelējami ar bruņrupuču saktām. Var vienīgi atzīmēt vienu līdzīgi noformētu važturu pāri ar vienkāršoti štancētu ornamentu no Salaspils Laukskolas kapulauka 532. kapa važiņrotas (7. att.: 2), kur važturi kombinēti ar $2c_2$ apakšvarianta saktām. Tas norāda uz rotu piederību 12. gadsimta vidum. Savukārt važturi ar lieto ornamentu varētu būt agrāki un datējami ar 12. gadsimta pirmo pusē. Važturu lietais ornaments stilistiski atbilst krāšņajām un arī retajām 4. tipa mezglu saktām. Var pieņemt, ka gan sākotnējie bruņrupuču mezglu saktu varianti, gan skaistie $3b_4$ apakšvarianta važturi ar lieto ornamentu ir viena amatnieka meistardarbs.

Salīdzinājumā ar $3b_4$ apakšvariantu pārējie varianta paveidi ir daudz mazāk izplatīti, to tipoloģiskās atšķirības nav būtiskas – un datējums kopumā iekļaujas $3b_4$ apakšvarianta izmantošanas laikā. Spriežot pēc agrās $2c_1$ apakšvarianta bruņrupuču saktas, $3b_1$ apakšvarianta važturi datējami ar 11. gadsimta beigām. Savukārt $3b_2$ apakšvarianta važturu pāris uzrāda deģenerācijas pazīmes, un, kaut gan tas atrasts ar līdzīgām, bet tomēr mazāka izmēra $2c_1$ apakšvarianta bruņrupuču saktām, šie važturi ir attiecināmi uz 12. gadsimtu. $3b_3$ apakšvariants korelējas ar $2a_3$, $2c_1$ un $4a_1$ apakšvarianta bruņrupuču saktām, tātad to var datēt ar 11. gadsimta otro pusē – 12. gadsimta pirmo pusē. $3b_5$ un $3b_6$ apakšvarianta važturu nevīžīgais izpildījums un korelācija ar $2c_1$, $2d$ un $4b_1$ apakšvarianta bruņrupuču saktām ļauj tos datēt ar 12. gadsimtu.

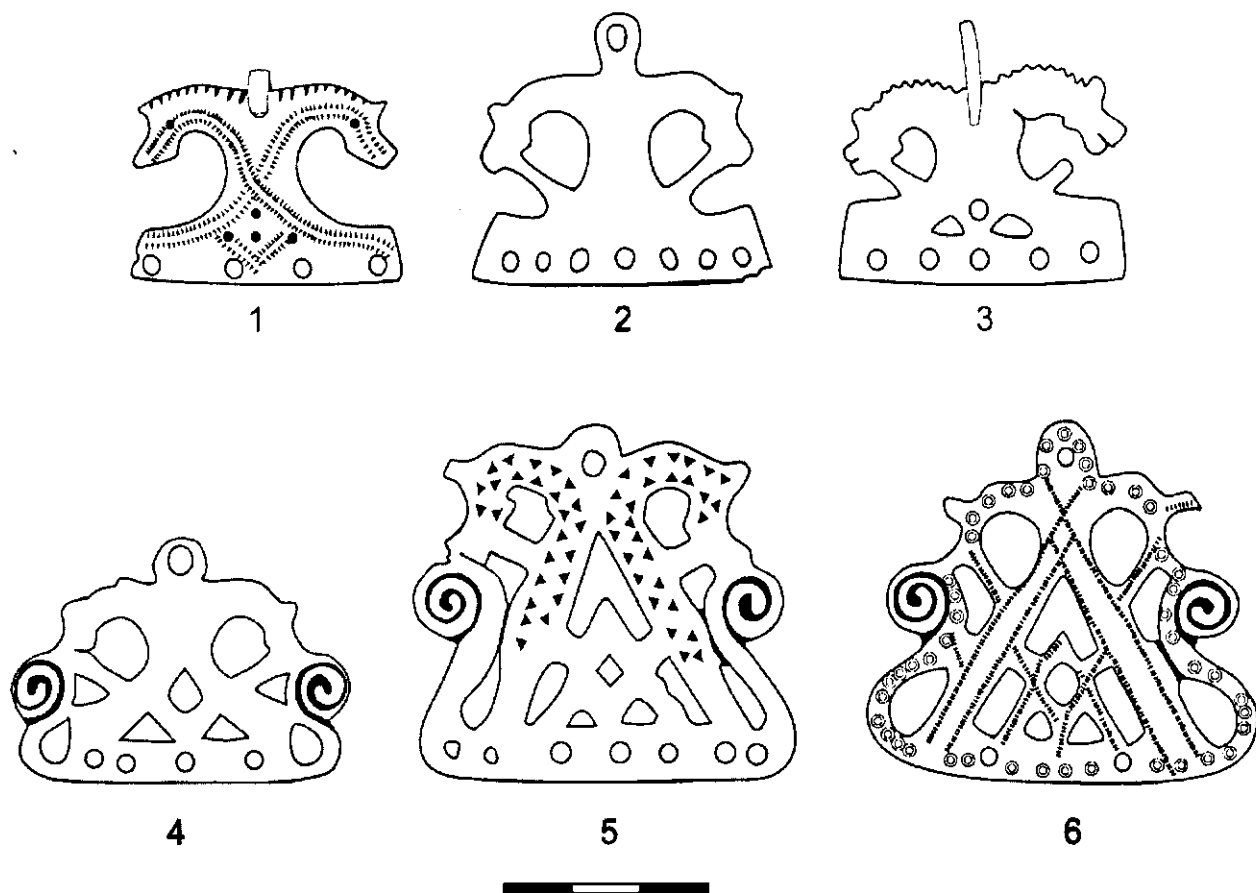
Runājot par $3c$ varianta važturiem, jāatzīmē, ka diemžēl abi $3c_1$ apakšvarianta važturi atrasti savrup, kas liedz korelācijas iespēju ar bruņrupuču saktām, tomēr tipoloģiski tiem raksturīgas agrākas pazīmes. Savukārt $3c_2$ apakšvarianta važturi sastopami kopā ar $2c_1$, $2d$, $4a_1$, $4b_1$ un $5a_2$ apakšvarianta bruņrupuču saktām, kas datē apakšvariantu ar laiku no 11. gadsimta beigām līdz 12./13. gadsimta mijai. $3c_3$ apakšvarianta važturi ir mazāki un deģenerējušies, tie sastopami kopā ar $2c_1$ un $2b_3$ apakšvarianta bruņrupuču saktām, tātad to datējums ir 12. gadsimta otrā pusē.

Kā paraugs 3c varianta važturiem kalpojīs 3a variants, ko spilgti demonstrē pārejas formas važturi. Arī pārejas formas važturu datējums atbilst abu variantu izmantošanas laikam, jo 3a₁/c₁ un 3a₂/c₂ apakšvariante važturi korelējas ar 2a₁ un 2b₁ apakšvariante bruņrupuču saktām, tātad attiecināmi un 11. gadsimta vidū vai otro pusī. Zināmu iespaidu uz 3c varianta važturiem atstāja arī visizplatītākais 3b variants. Tā vairāku 3c varianta važturu plecos blakus likajām austiņām redzams stūrainš izvirzījums (8. att.: 2d, 3d), kas ir raksturīgs 3b variantam (3. tab.: 166, 167, 176, 177, 180–189, 192–194, 197–202). Pārējo eksemplāru pleci ir taisni vai apaļi, kas līdzinās 3a variantam (vairākos gadījumos iespējama arī 3b varianta deģenerācija). Šķiet, ka arī unikālais 3d varianta važturu pāris veidojies no 3a varianta, par ko liecina rotas apaļie pleci. Važturi ir iestrādāti važiņrotā ar 2d variantu bruņrupuču saktu, kas datētos ar 12. gadsimtu.

Pēdējie radušies 3e varianta važturi. Starp abiem 3e varianta apakšvariantiem ne tipoloģiski, ne hronoloģiski nav būtisku atšķirību. Važturi sastopami kopā ar 2c₁, 2b₃, 2d, 3a, 5a_{1,2} un 5b₁ apakšvariante bruņ-

rupuču saktām un datējami ar 12. gadsimta otro pusī. 3e variants veidojies, zūdot stūrainajiem izvirzījumiem 3b varianta važturu plecos.

No kurienes un kā cēlušies lībiešiem visraksturīgākie 3. tipa važturi? Atbilde uz šo jautājumu arheoloģiskajā literatūrā līdz šim nav rasta.³⁵ Lai atrisinātu šo problēmu, aplūkosim senākos šī tipa izstrādājumus, kas slēpj sevī sākotnējo važturu semantisko jēgu. Daugmales pilskalnā atrasto 3a₂ apakšvariante važturi (3. tab.: 2) 1936. gadā pieminējis F. Balodis, norādot, ka važturi attēlots somu kultūras novados raksturīgais dubultdzīvnieks. Jāatzīmē, ka pētnieks uzskatīja šo važturi par latviešu rotkaļa darbu, kuram bijusi sveša somiskā motīva sākotnējā jēga – un tāpēc dzīvnieku novietojums neesot saprasts un pārveidots gandrīz vai sievietes figūrā.³⁶ Patiešām, labi saglabājušos 3a₂ apakšvariante važturos saskatāms stipri stilizēts ažiurs tēls, kas iekļauj sevī Baltijas somiem plaši sastopamo divu zirgu motīvu. Jau 1915. gadā somu pētnieks Hjalmars Apelgrens-Kivalo ievietojis Krievijā, Vladimīras guberņā, atrasto lībiešu 3a₁ tipa važturi vienā virknē ar somu važturiem ar divu zirgu attēlu.³⁷

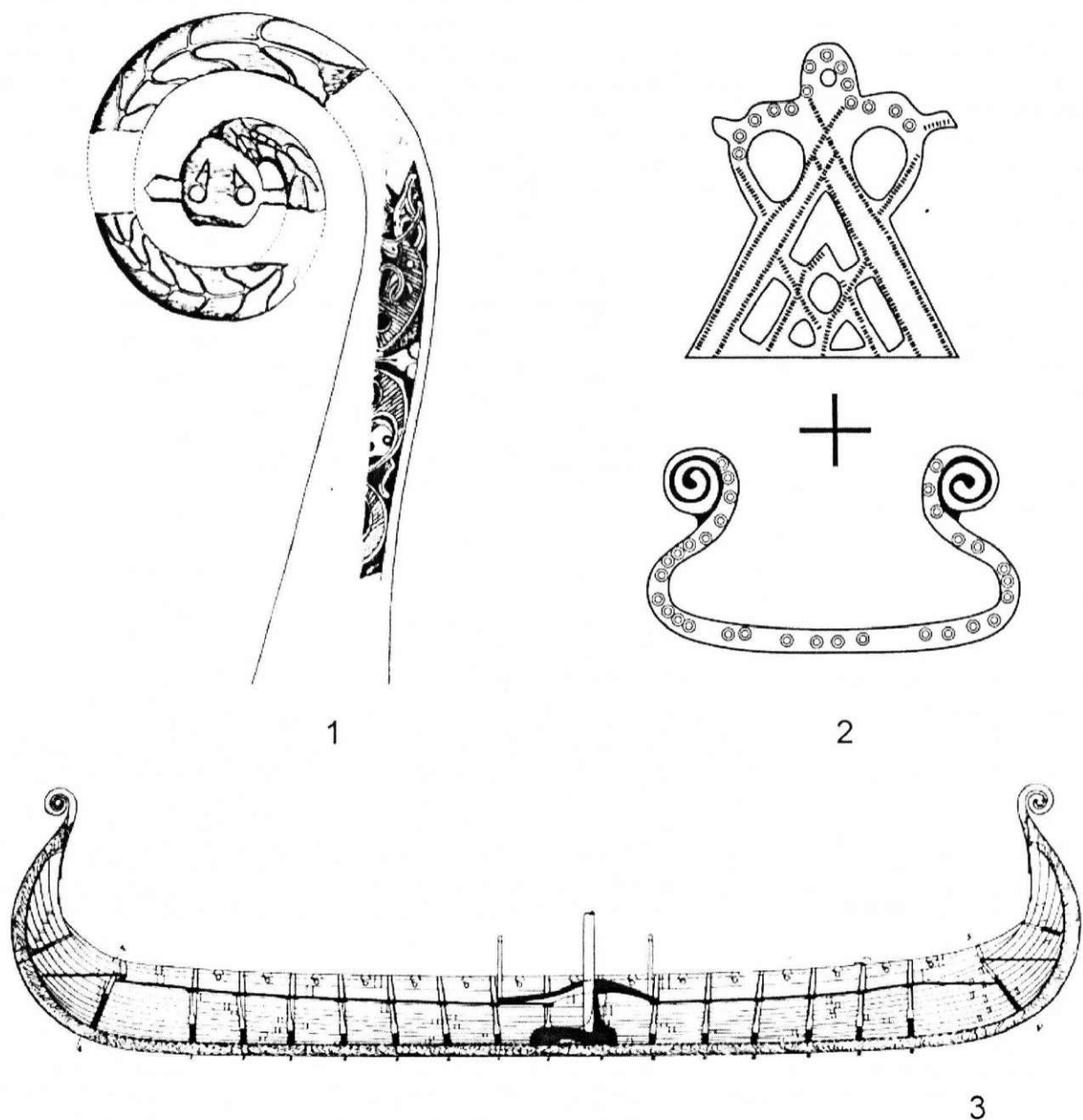
12. att. 3. tipa lībiešu važturu izcelšanās:

1 – važturi no Hemēnlīnnas Hatelmālas (*Hämeenlinna – Hatelmala*, pēc: *Kivikoski E. Die Eisenzeit Finnlands .. – Abb. 473*), 2 – važturi no Huitīnenas Hiukkainvainionmekes (*Huittinen – Hiukkainvainionmäki*, pēc: *Appelgren-Kivalo H. Kansallisuusmääräyksistä muinaistieteessä. – Kuva 43*), 3 – važturi no Kalanti Pietilēs (*Kalanti – Pietilä*, pēc: *Appelgren-Kivalo H. Kansallisuusmääräyksistä muinaistieteessä. – Kuva 42*), 4 – važturi no Kavolas Pahnainmeki (*Kavola – Pahnainmäki*, pēc: *Kivikoski E. Die Eisenzeit Finnlands .. – Abb. 765*), 5 – važturi no Sismes (*Švsmä*, Somijas Nacionālā muzejā Arheoloģijas nodaļa, KM 29600: 3), 6 – 3a₂ apakšvariante važturi no Doles Vampeniešu I kapulauka 45. kapa (VI 124: 449)

Divu zirgu motīvs plaši izplatīts somugru tautām un parādās uz dažādiem piekariem, važturiem un kaula ķemmēm. Agrākie važturi ar divgalvainā dzīvnieka attēlu augšdaļā Somijas cietzemē un Ālandu salās parādās jau 7. gadsimta beigās vai 8. gadsimta sākumā³⁸ (12. att.: 1). Tie nēsāti važiņrotās ar simetriskām un vēžu saktām. Pēc labi izpildītām detaļām – mutes, auss, acs un krēpēm – skaidri atpazīstamas zirgu galvas. Važturu apakšējā daļā redzama četrstūrainā pamatne ar caurumiem važiņu iekāršanai. Somijā un Ālandu salās pavisam ir atrasts ap 10 šādu važturu, un tie nonāk Baltijas reģionā no Pievolgas somu teritorijas.³⁹ Kamas apgabalā minētie važturi ir ažūrāki un rotāti ar lieto punktu un svītru ornamentu.⁴⁰ Latvijas teritorijā arī ir zināms viens

Somijas važturis ar divu zirgu attēlu no Ludzas Odukalna.⁴¹

Vikingu laikmetam sākoties, Somijas važturi ar zirgu attēlu kļūst sarežģītāki: dzīvnieku galvas ar tievu sloksnīti savienotas ar pamatni (12. att.: 2), vidusdaļā parādās apaļi un trīsstūraini atvērumi, kas padara rotu ažūru (12. att.: 3). Nākamais solis formas attīstībā ir plakanspirāles parādīšanās rotas sānos (12. att.: 4). Abas plakanspirāles graciozi savienotas ar važtura pamatni, kur ir caurumi važiņu iekāršanai, un veido visas kompozīcijas balstu. Šķiet, ka šāda važturu pamatne ar plakanspirālēm sānos simbolizē kuģi (13. att.: 2). Tā slavenā 9. gadsimta Osebergas kuģa (Norvēģija) priekšgalu veido kokā griezta plakanspirāle (13. att.: 1, 3). Ar šādām plakanspirālēm

13. att. Kuģa motīvs uz lībiešu 3. tipa važturiem:
1 – Osebergas kuģa priekšgals, 2 – kuģa attēls uz lībiešu 3a₂ apakšvarianta važturiem, 3 – Osebergas kuģa plāns (1 un 3 pēc: Vikings. The North Atlantic Saga. – Washington; London, 2000. – Fig. 5.13, 5.15)

galos vikingu kuģi attēloti arī skandināvu rūnakmeņos (14., 15. att.). Plakanspirāles motīvs ir saistīts ar jūras viļņa simbolu, un tā parādīšanās kuģa priekšgalā ir likumsakarīga.

Sākumā Somijas važturi ar divu zirgu attēlu ir nelieli – ap 35 mm gari un 50 mm plati, bet parādās arī lielāki eksemplāri. Īpaši jāatzīmē važturis (12. att.: 5) no Sismes (*Sysmä*). Rota ir degusi, bet saglabājusies pilnībā, tās garums ir 52 mm, platums – 55 milimetri. Pamatni veido ap 8 mm plata josla ar septiņiem caurumiem važiņu iekāršanai, kas sānos virzīti uz augšu un pāriet plakanspirālēs. Caurumos ievērti trīs riņķīši un ir saglabājušies divu trīsstūra griezuma vienriņķa važiņu fragmenti. Važtura vidusdaļa ažūra, vidusdaļas apakšā veidots trīsstūris ar rombveida atvērumu augšdaļā un diviem trīsstūrainiem caurumiem apakšā. Atvērumi ir precīzi fasetēti. Važtura augšdaļā skaidri redzamas zirgu galvas, kas rotātas ar iekaltiem trīsstūriem. Jāatzīmē, ka atvērumi važtura apakšdaļas sānos, kurus veido pamatnes pacēlums pie plakanspirālēm, ir izstiepti ovālas formas.

Kopumā Sismes važturis un lībiešu 3a₁ apakšvarianta važturis no Doles Vampeniešu I kapulauka 162. kapa atrodas uz vienas šo važturu attīstības pakāpes un pieder vienam apakšvariantam. Tomēr Somijas

rotas datējums ir agrāks, uz ko norāda tai piekārtas fragmentārās vienriņķa važiņas no šķērsgriezumā trīsstūrainas stieples. Šādas važiņas parādās agrajā dzelzs laikmetā un ir parastas visās Baltijas jūras piekrastes zemēs vidējā dzelzs laikmetā. Vēlā dzelzs laikmeta sākumā šī veida važiņas nomaina divriņķu važiņas no šķērsgriezumā apaļas stieples – un vienriņķa važiņas ar trīsstūraino griezumu Daugavas lībiešu važiņrotās ar bruņrupuču saktām vairs nav sastopamas, kas norāda uz Sismes važtura izmantošanu pirms lībiešu parādīšanās Daugavas krastos.

Uz senākiem Daugavas lībiešu 3a_{1,2} apakšvarianta važturiem divu zirgu un kuģa motīvs ir skaidri redzams (5. att.: 1, 2). Savukārt vēlāk važturi vienkāršoti un apskatītie agrāko eksemplāru elementi paviršā ģeometrisko figūru ažurācijā vairs nav saskatāmi.

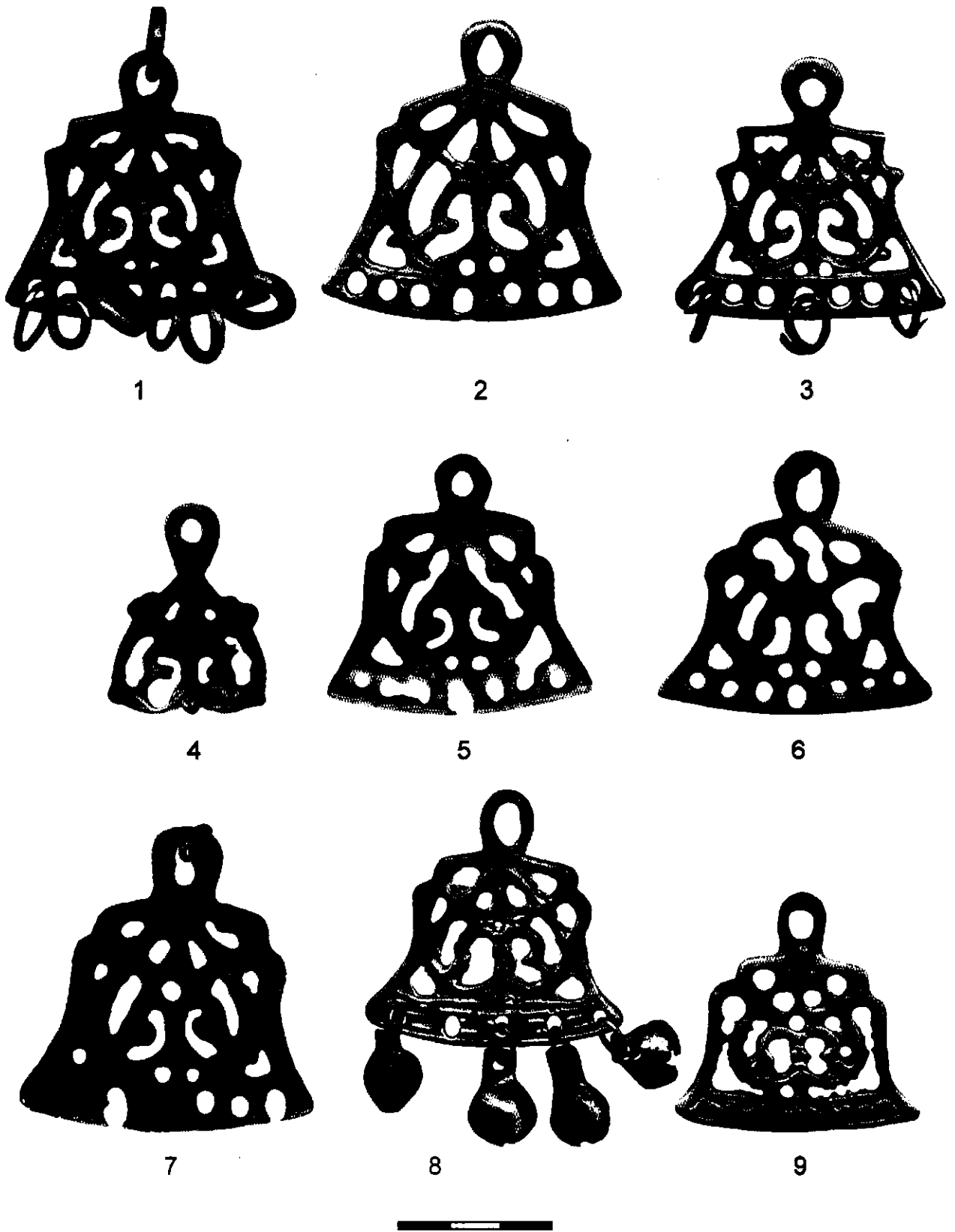
Uz 4. tipu attiecināmi važturi ar palmēti. Vienlaikus ar bruņrupuču saktām ar augu motīviem atbilstoši jaunajam stilam sāka izgatavot arī važturus, kuru centrā redzama sirds kontūra ar palmēti attēlu vidū. Daugavas lejteces pieminekļos pavisam ir zināmi 52 šī tipa važturi, no kuriem 30 nāk no 18 važiņrotām ar bruņrupuču saktām, piecos kapos 7 važturi važiņrotās nēsāti bez saktām (acīmredzot piešūti pie apģērba),

14. att. 7.–8. gs. rūnakmens ar kuģa attēlu no Stenkirkas Līlbjeres (*Lillbjärs, Stenkyrka*) Gotlandē (pēc: Wikinger, Waräger, Normannen. Die Skandinavier und Europa 800–1200. – Berlin, 1992. – S. 2)

15. att. 8.–9. gs. rūnakmens ar kuģa attēlu no Alskugas Čengvides (*Tjängvide, Alskog*) Gotlandē (pēc: Wikinger, Waräger, Normannen. Die Skandinavier und Europa 800–1200. – Berlin, 1992. – S. 145, Abb. 1)

16. att. 4. tipa libiešu važturis:

1 – 4a₁ apakšvariānta važturis no Ikšķiles Kābeļu kapulauka 45. kapa (RDM I 2238a), 2 – 4a₂ apakšvariānta važturis no Mārtiņsalas pils (VI 127: 1440), 3 – 4a₃ apakšvariānta važturis no Ikšķiles kapsētas 250. kapa (VI 130: 319), 4 – 4a/c variānta važturis no Mārtiņsalas pils (RDM I 2323), 5 – 4b variānta važturis no Doles Raušu kapulauka 149. kapa (VI 146: 955), 6 – 4c variānta važturis no Ikšķiles Kābeļu kapulauka 25. kapa (RDM I 2218a), 7 – 4d variānta važturis no Mārtiņsalas pils (RDM I 2248), 8 – 4e₁ apakšvariānta važturis no Ikšķiles kapsētas 299. kapa (VI 130: 364), 9 – 4e₂ apakšvariānta važturis no Mārtiņsalas kapsētas 1464. kapa (VI 122: 866)

4 važturi izmantoti kā piekariņi ar zvārguļiem (divos gadījumos piekārti pie riņķsaktām). Pārējie 11 važturi iegūti dzīves un apbedījumu vietās atsevišķi vai kā savrupatradumi (19. att., 4. tab.). 4. tipa važturi bija izplatīti arī Gaujas lejtecē, kur tie veido gandrīz pusi no visiem atrastajiem važturiem.⁴² Ārpus lībiešu apdzīvotā reģiona pa vienam važturim atrasts Jēkabpils Oglenieku latgaļu kapulauka 8. kapā,⁴³ Mežotnes pilskalnā⁴⁴ un Sāmsalā.⁴⁵ 4. tipa važturus var iedalīt piecos variantos (sešiem 4. tipa važturiem variants nav noteikts).

4a varianta važturiem pieder trapecveida formas ažuŗas rotas ar sirds kontūru un palmeti centrā. Važturu augšdaļā izveidota frontāli pagriezta cilpa rotas piestiprināšanai pie saktas, apakšdaļā ir septiņi apaļi caurumi važiņu piekāŗšanai. Šī varianta rotas sastopamas visbiežāk – pavisam ir zināmi 22 eksemplāri no Doles Raušu (5), Aizkraukles (4), Ikšķiles Kābeļu (4) un Salaspils Lipšu (1) kapulauka, Ikšķiles (3), Lielvārdes (2) un Mārtiņsalas (1) kapsētas, kā arī Mārtiņsalas pilsdrupām (2). Pēc ornamenta šos važturus var iedalīt trijos apakšvariantos (divi važturu pāri no Aizkraukles kapulauka, kuri pašlaik glabājas Berlīnē, autoram pazīstami tikai pēc literatūras, un, spriežot pēc attēla, tie attiecas vai nu uz 4a₁, vai 4a₂ apakšvariantu).

4a₁ apakšvariantu pārstāv precīzi izpildīti eksemplāri ar skaidru, lietu ornamentu. Pavisam ir zināmi 11 šī apakšvarianta važturi, no kuriem četri ir atrasti Ikšķiles Kābeļu kapulauka 42. un 45. kapā (16. att.: 1), trīs važturi nāk no Doles Raušu kapulauka 45. un 167. kapa, divi – no Lielvārdes kapsētas 10. kapa, pa vienam važturim ir atrasts Mārtiņsalas kapsētas 666. kapā un Salaspils Lipšu kapulauka 55. kapā (4. tab. 1–11). 4a₁ apakšvarianta rotas ir 48–52 mm garas un 52–56 mm platas. Šie važturi ir gaumīgi un skaisti, ažuŗā kompozīcija ir labi pārdomāta, augu ornamenta detaļas ir precīzas un skaidras. Važturu kontūru veido trapecveida ietvars ar nelieliem izvīŗzījumiem sānu augšdaļā. Ietvaru rotā lieto punktiņu līnija – punktu puansona štancējuma imitācija, kas turpinās arī uz augšējās cilpas. Važturu centrā ir redzama sirds kontūra ar uzblīdumu uz leju, ievilkta trapecveida rāmī. Sīka rievīņa līnijas vidū padara to dubultu, pie kam iekšējā reljefā līnija ir punktēta. Palmeti sirds kontūras vidū norobežo seši ovāli caurumi. Neraugoties uz sarežģīto ažuŗo formu, lējums parasti ir kvalitatīvs, un tikai vienam 4a₁ apakšvarianta važturim no Doles Raušu kapulauka 167. kapa (4. tab.: 5) rotas forma nav pilnīgi atlieta. Trim važturiem no Lielvārdes kapsētas 10. kapa (1) un Doles Raušu kapulauka 45. kapa (2) ažuŗācijas atvērumi (4. tab.: 4, 6, 7) atliešanas laikā nav pilnībā izdevuŗies un, lai padarītu važturus ažuŗus, izurbīti apaļi caurumi, pilnībā neizņemot lējuma ūves (sal. 16. att.: 9).

Uz 4a₂ apakšvariantu attiecināms važturis no Mārtiņsalas pils (16. att.: 2) un viens važturu pāris no Doles Raušu 119. kapa (4. tab.: 12–14). Salīdzinājumā ar 4a₁ apakšvarianta važturiem 4a₂ apakš-

varianta rotu izmēri ir nedaudz lielāki: garums ir 54 un 59 mm, platums – 55, 56, 60 milimetru. *Tiem trūkst arī punktējuma uz sirds kontūras iekšējās līnijas.* Pateicoties lielākiem izmēriem, labam ažuŗam lējumam un detaļu precizitātei, šī apakšvarianta važturi ir skaisti un viegli. Sevišķi labi izstrādāts Mārtiņsalas pils izrakumos iegūtais važturis, kura apakšmalu papildus rotā ieštancēti aplīŗi un punktēts rombiņš.

4a₃ apakšvariantu pārstāv četri važturi (4. tab.: 19–22) no Ikšķiles kapsētas 250. (2) un 370. kapa (1), kā arī no Mārtiņsalas pils (1). Važturu garums ir 50–51 mm, platums – 54 milimetri. Šī apakšvarianta rotas ir vienkārŗākas: *tām trūkst punktējuma uz trapecveida ietvara, kas kļuvis tievāks, un uz sirds kontūras iekšējās līnijas.* Kaut gan augu ornamenta detaļas 4a₃ apakšvarianta važturiem vairs nav ievilkta, tie tomēr izceļas ar formas precizitāti un labu kvalitāti (16. att.: 3).

Salīdzinājumā ar 4a variantu 4b varianta važturi zaudējuŗi ārējo ietvaru un apakšmalu ar caurumiem važiņu piekāŗšanai, *tāpēc rotu veido tikai ažuŗa sirds ar palmeti centrā un cilpu augšdaļā važtura piestiprināšanai pie saktas.* Līdz ar to važturu garums sarucis līdz 38–42 mm, platums – 30–34 milimetri. Pavisam Daugavas lejtecē ir zināmi septiņi 4b varianta važturi: divi no Ikšķiles kapsētas 280. un 356. kapa, pāris no Doles Raušu 149. kapa (16. att.: 5), pa vienam iegūts Ikšķiles Kābeļu kapulauka 9. kapā, Salaspils Lipšu kapulauka 165. kapā un Mārtiņsalas pilī (4. tab.: 29–35).

Zaudējot apakšdaļu ar caurumiem važiņu iekāŗšanai, 4b varianta važturiem važiņas varēja iekāŗt sirds kontūras atvērumos. Šāds vienkārŗojums radies, pateicoties važiņu skaita, kā arī važiņrotas kopējā svara samazinājumam. Neraugoties uz formas vienkārŗošanu, 4b varianta važturi saglabāja visas 4a variantam raksturīgās smalkā lietā augu ornamenta nianšes un izpildījuma kvalitāti.

4c variantā var iedalīt 8 važturus (4. tab.: 36–43) no Ikšķiles Kābeļu kapulauka 23. (2) un 25. kapa (1), Doles Raušu kapulauka 129. kapa (2), Ikšķiles kapsētas 430. kapa važiņrotas (2) un Mārtiņsalas pils (1). Šie važturi ir 48–51 mm gari un 52–54 mm plati. *Važturi kopumā atkāŗto 4a varianta formu un ažuŗāciju, bet to ornamentā vērojama strauja degradācija. Sirds atveids un palmete zaudējuŗi smalko lieto augu ornamentu un detaļu precizitāti tiktāl, ka to forma ir tik tikko saskaņā. Važturus rotā primitīvs svītrojums.* 4c varianta rotas izceļas ar sliktu izgatavošanas kvalitāti – trīs važturi (4. tab.: 36–38) ir liešanas brāķis, jo to forma pilnībā nav atlieta (16. att.: 6).

Par to, ka 4c varianta važturi veidojuŗies no 4a₁ apakšvarianta, liecina seŗi pāŗejas formas važturi (4. tab.: 23–28) no Mārtiņsalas kapsētas 1212. kapa (2), Mārtiņsalas pils (2), Ikšķiles kapsētas 419. kapa (1) un Rīgas Alberta laukuma (1). Sākotnējais 4a₁ apakšvarianta ornaments šiem 51 un 53 mm garajiem un 56 un 53 mm platajiem 4a/c varianta važturiem ir izplūdis un punktējums uz sirds apveida sāk pāŗtapt par

4c varianta važturu virsmā redzamo svītrojumu (16. att.: 4). Lai kompensētu ornamenta nodilumu, kas radies sliktā lējuma dēļ, vienam važturim no Mārtiņsalas kapsētas 1212. kapa rotas virsmā iegravētas divas paralēlas svītras, bet rotai no Ikšķiles kapsētas 419. kapa ieštancēts ornaments no diviem dažāda lieluma trīsstūriem – līdzīgi rotāta apmale 2c₂ apakšvarianta bruņrupuču saktai no Salaspils Laukskolas 535. kapa.⁴⁶

4d variantam pieskaitāms viens 60 mm garš un 58 mm plats Mārtiņsalas pilī atrasts važturis (4. tab.: 44). Rota pārstāv 4. tipa važturu attīstības vēlo stadiju, uz ko norāda noplacinātas, neprecīzas formas līnijas. *Važtura virsma zaudējusi lieto rotājumu, kura trūkumu senais meistars mēģinājis kompensēt ar štancētu ornamentu* (16. att.: 7). Spriežot pēc važtura lielajiem izmēriem, tas tika izgatavots, nevīžīgi pārkopējot kādu nodilušu 4a₂ apakšvarianta važturi.

Kā pati vēlākā 4. tipa važturu attīstības fāze atzīmējams 4e variants. Pavisam ir zināmi tikai trīs šim variantam piederoši eksemplāri (4. tab.: 45–47). *4e varianta važturi ir divpusēji rotāti un izmantoti kā piekariņi*. Pēc ornamenta tos var iedalīt divos apakšvariantos: pie 4e₁ apakšvarianta pieskaitāmi divi 50 mm garī un 49 vai 51 mm plati važturi no Mārtiņsalas kapsētas (savrupatradums) un Ikšķiles kapsētas 299. kapa (16. att.: 8). Šo važturu ažūrās daļas ornaments līdzīgs 4a₃ apakšvarianta važturiem, bet ir vēl vienkāršāks. Savukārt to pamatni ar pieciem caurumiem, kuros iekārti zvārguļi, rotā klasiskais meandrs.⁴⁷ Meandrs raksturīgs antīkajai pasaulei, bet viduslaikos tas tikpat kā nav sastopams.⁴⁸ Varētu domāt, ka lībiešu važturos meandrs parādās, pateicoties kontaktiem ar Bizantiju, no kurienes, iespējams, ar Senkrievijas starpniecību vietējā mākslā ienācis arī palmetes motīvs.

Mārtiņsalas kapsētas 1464. kapā iegūtais važturis (4. tab.: 47) pieder 4e₂ apakšvariantam (16. att.: 9). Važtura pamatni vienā pusē rotā līklocis, bet otrā pusē – vertikālās svītras. Važtura plāksnes ažurācija veikta ar urbšanas palīdzību. Pamatnē vairs nav caurumu važiņu vai zvārguļu piekāšanai – tādējādi šī važtura forma pilnīgi pārtapusi par piekariņu.

Nobeidzot 4. tipa važturu apskatu, var secināt, ka tie saglabā vēlākajiem 3. tipa lībiešu važturiem (3e₂ apakšvariants) raksturīgu trapecveida kontūru ar nelieliem izvirzījumiem sānos, bet ornaments pilnīgi izmainījies – primitīvā ažūrā ģeometriskā ornamenta vietā parādījies augu motīvs, kas gan kompozicionāli, gan izpildes tehnikas ziņā parāda līdzību 5b varianta lībiešu bruņrupuču saktām. *Augu ornamenta motīviem atrodami paraugi Senkrievijas mākslā, kur tie parādījās Bizantijas iespaidā*. Līdz ar 5. tipa bruņrupuču saktām važturi ar palmeti ir vienīgais važturu tips, kuru var sastapt Daugavas lejteces kristīgo kapsētu apbedījumu inventāra sastāvā. Kā agrākais šai tipā atzīmējams 4a₁ apakšvarianta važturis, kurš tikai vienā važiņrotā (Lielvārdes kapsētas 10. kaps) atrasts kopā ar vēlākām 5b₂ un 5a₄ apakšvarianta bruņrupuču

saktām, bet pārējos gadījumos kombinēts ar 5b₁ apakšvarianta saktām. Tāpēc 4a₁ apakšvarianta važturu parādīšanās laiku var datēt ar 12. gadsimta beigām, bet to intensīvākais izmantošanas laiks attiecas uz 13. gadsimta sākumu. Tomēr rota ir lietota arī 14. gadsimtā, par ko liecina šī apakšvarianta nodiluša važtura atradums Mārtiņsalas kapsētas 666. – trīs – piecus gadus veca bērna kapā, kur tas ar sešiem kaltiem zvārguļiem bija piekārts stienīšu važiņā pie riņķsaktas un izmantots kā skanošs piekariņš.⁴⁹ Sakta pieder riņķsaktu tipam ar šauru, plakanu loku un uzrakstu AVE MARIA. Šī tipa saktas sauktas arī par Hanzas saktām, jo ir saistītas ar Hanzas pilsētu apvienību. Austrumbaltijā tās datētas ar 13. gadsimta beigām – 14. gadsimtu.⁵⁰ Šāds važiņrotas sakārtojums novērots arī Mārtiņsalas kapsētas 39. kapā, kur 12–15 gadu veca bērna apbedījumā pie riņķsaktas ar līkloča ornamentu zoslas stienīšu važiņā bija iekārts ļoti slikti atliets važturis (spriežot pēc formas un izmēriem, neveiksmīgs 4a₁ apakšvarianta važtura kopēšanas mēģinājums) ar trim piekārtiem kaltiem zvārguļiem.⁵¹ Līdzīgas riņķsaktas ar plakanu loku un atveri zoslas piestiprināšanai Dobeles kapsētā datētas ar 14. gadsimta beigām – 15. gadsimta vidu,⁵² kas liecina, ka atsevišķi 4. tipa važturī piekariņu vietā lietoti vismaz līdz 14. gadsimta beigām.

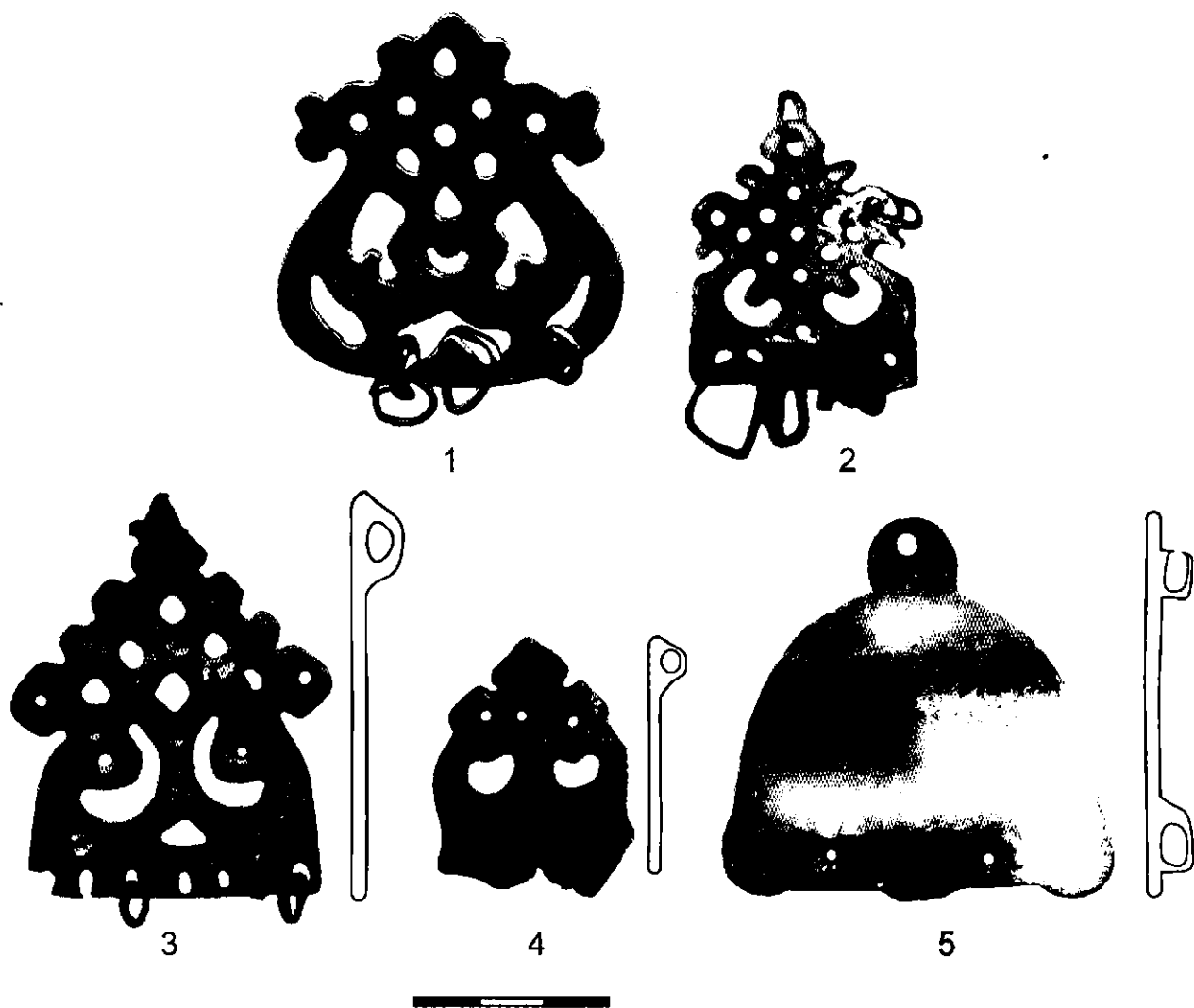
4a_{2,3} un 4b varianta važturi gan tipoloģiski, gan pēc korelācijas ar bruņrupuču saktām (5a_{3,4} apakšvarianti) ir vēlāki, un to parādīšanās datējama ar 13. gadsimta pirmo pusi un vidu. *4e varianta važturi važiņrotās sastopami kopā ar 5b₂ un 5a_{2,3} apakšvarianta bruņrupuču saktām, kas norāda uz šo važturu lietošanu 13. gadsimta otrajā pusē*. Pagaidām nav zināms neviens gadījums, kad 4d un 4e varianta važturi būtu atrasti vienā važiņrotā ar bruņrupuču saktām, kas vedina uz domu, ka to izmantošanas laiks ir ārpus lībiešu krūšu važiņrotu ar bruņrupuču saktām lietošanas hronoloģiskajiem ietvariem. *4d un 4e varianta važturu parādīšanos var attiecināt uz 14. gadsimtu*. 4e₁ apakšvarianta važturus izmantoja kā skanošus piekariņus ar zvārguļiem, savukārt 4e₂ apakšvariants, kas jau īsti vairs nav važturis, bet gan tikai piekariņš (jo bez caurumiem pamatnē tas nevar kalpot važiņu turēšanai), noslēdz ne tikai 4. tipa važturu, bet arī visu lībiešu važturu attīstību.

Daugavas lībiešu važturu apskats būtu nepilns, ja mēs vēl nepakavētos pie dažiem lībiešiem neraksturīgiem važturu veidiem, kas gan ārkārtīgi reti, tomēr parādās krūšu važiņrotās ar bruņrupuču saktām (19. att.). Tie reprezentē divas galvenās formas: važturi ar stilizētiem dzīvības koka un divu dzīvnieku motīviem ar segmentveida važturi. Tā kā minētās rotas ir importētas un to izcelšanās un attīstība norisa ārpus mūsu pētāmā reģiona, šajā darbā to tipoloģija netiek izstrādāta, bet būs ieskicēti tikai galvenie rotu attīstības virzieni, parādīta aptuvena hronoloģija un izcelšanās, kas ir svarīgi sakaru un kultūru iespaidu pētīšanai. Līdz ar to importētiem važturiem nav

piešķirti tipu numuri un tekstā tie apzīmēti aprakstoši, apkopojot galvenos parametrus 5. tabulā.

Važturi ar stilizētiem dzīvības koka un divu dzīvnieku motīviem. Kā norāda nosaukums, šo važturu rotājums sastāv no dzīvības koka centrā un divu stilizētu dzīvnieku attēliem sānos. Važturi ir veidoti kā ažuŗa, figurāla, 1–2 mm bieza bronzas plāksne. Astoņi važturi ar stilizētiem dzīvības koka un divu dzīvnieku motīviem ietilpa četrās lībiešu važiņrotās ar bruņrupuču saktām (5. tab.: 1–8), viens važturis iegūts ugunskapā (5. tab.: 9), kurā citi važiņrotas elementi gājuši bojā rituālajā ugunī, un līdz ar to nevar spriest par rotas veidu, bet cits bojāts važturis (2. tab.: 10) kā piekariņš uzziets meitenes kapā. Šos važturus var iedalīt divos variantos pēc stilizēto dzīvnieku novietojuma ar skatu pretējos virzienos (a variants) vai virzienā uz dzīvības koku (b variants).

a variants ir pārstāvēts ar diviem važturu pāriem no Salaspils Laukskolas 13. ugunsropa važiņrotas ar 1c₁ varianta bruņrupuču saktām un Aizkraukles Lejasžagaru kapulauka 7. kapa važiņrotas ar 2a₃ varianta bruņrupuču saktām (5. tab.: 1–4). No Salaspils Laukskolas 13. kapa važturiem pilnībā saglabāties tikai viens, tā garums ir 57 mm, platums – 55 milimetri. *Augšdaļa ar deviņiem rombveidā izvietotiem apaļiem caurumiem veido kompozīciju, kuras malās saskatāmas divas putnu galvas profilā, ar atvērtu knābi, vērstas pretējos virzienos.* Neraugoties uz stilizēto izpildījumu, var atpazīt ūdensputnus. Starp tiem novietots ažuŗs stilizēts dzīvības koks. Važtura apakšdaļā ir trīs atvērumi: sānos divi nedaudz līki, 45° leņķī izstiepti caurumi, vidū – līkločveida atvērums. Šajos atvērumos varēja ievērt četras važiņu rindas. Važtura virsmā redzamas līnijas, kuras veido divas paralēli iegravētas svītriņu rindas (17. att.: 1).

17. att. Importētie važturi lībiešu važiņrotās:

1 – važturis ar stilizētiem dzīvības koka un divu dzīvnieku motīviem no Salaspils Laukskolas kapulauka 13. kapa (A 9968: 42), 2 – važturis ar stilizētiem dzīvības koka un divu dzīvnieku motīviem no Aizkraukles Lejasžagaru kapulauka 7. kapa (A 12221: 17), 3 – važturis ar stilizētiem dzīvības koka un divu dzīvnieku motīviem no Doles Vampeniešu I kapulauka 89. kapa (VI 124: 888), 4 – važturis ar stilizētiem dzīvības koka un divu dzīvnieku motīviem no Doles Vampeniešu I kapulauka 15. kapa (VI 124: 141), 5 – Sāmsalas tipa važturis no Doles Vampeniešu II kapulauka 52. kapa (VI 144: 270)

Savukārt Aizkraukles Lejasžagaru kapulauka 7. kapa važturi ir nelieli – tikai 40 mm gari un 35 mm plati. To augšdaļu veido rombveidīga dzīvības koka lapotne ar deviņu apaļu caurumu ažurāciju vidū un pa vienam caurumam katrā stūrī. Šiem važturiem putnu figūras sānos gandrīz vairs nav saskatāmas, bet to vietā starp pamatni un koka lapotni redzami izliekti caurumi. Važtura virsma ornamentēta ar lietu punktu rindām (17. att.: 2).

b varianta važturus pārstāv seši eksemplāri: divi važturu pāri nāk no Doles Vampeniešu I kapulauka 89. kapa (17. att.: 3) un Salaspils Laukskolas kapulauka 91. kapa, atsevišķs važturis atrasts Doles Vampeniešu I kapulauka 189. ugunskaņā, viens bojāts eksemplārs iegūts Salaspils Laukskolas kapulauka 96. kapā (5. tab.: 5–10). Važturi ir 51, 62–68 mm gari un 45, 50–52 mm plati. *Važturu kompozīcijas centrā redzams dzīvības koks un divi stilizēti dzīvnieki, kuru galvas pagrieztas virzienā pret koka stumbru.* Dzīvības koku veido ažūrs rombs ar četrstūrīgiem izvīzījumiem sānos. Dzīvības koka lapotnes ažurāciju veido seši rombveida caurumi, vēl divi mazi caurumiņi izvīzēti sānu stūros. Īpaši izcelts koka stumbrs, bet stipri stilizētos dzīvnieciņus sānos attēlo vienkāršotas liektas figūriņas ar caurumiņu acs vietā. Važturu pamatnē izveidoti pieci – septiņi caurumi važiņu iekāršanai. Važturu virsma ornamentēta ar palielām saulītēm un līnijām, kuras veido divas paralēli iegravētās svītriņu rindas.

Atšķirībā no lībiešiem parastiem važturiem šim rotām raksturīgs cits važtura piestiprināšanas princips. Ar bruņrupuču saktu savienojošo riņķīti ievēra nevis ažūras kompozīcijas augšējā caurumā, bet piestiprināja mugurpusē pie speciāli izveidotās cilpas.

Runājot par važturu hronoloģiju, jāatzīmē, ka starp a varianta rotām *senākie ir važturi no Salaspils Laukskolas 13. ugunskaņā*, kas atrasti važiņrotā kopā ar Ic_1 varianta bruņrupuču saktām, *kuras var datēt ar laiku ap 11. gadsimta vidū.* Viens šāds važturis atrasts Sanktpēterburgas apgabalā,⁵³ savukārt līdzīgu, bet neidentisku rotu atradumi ir zināmi Somijā. Pēc E. Kivikoski domām, Somijā atrastie važturi ir cēlušies no Austrumbaltijas,⁵⁴ tomēr Salaspils Laukskolas rotas ir vienīgais šāds atradums reģionā. Savukārt Somijā ir zināmas arī rotas vienkāršākās agrākās formas, kas liecina par Somijas materiāla prioritāti. Otrais a varianta važturu pāris no Aizkraukles Lejasžagariem tipoloģiski ir unikāls un, spriežot pēc $2a_3$ apakšvariānta bruņrupuču saktām, ir jaunāks un datējams ar 11. gadsimta vidū un otro pusi.

b varianta važturi Daugavas lībiešiem atrasti kopā ar $2b_1$ un $2c_1$ apakšvariānta bruņrupuču saktām, kas kopumā datē tos ar laiku no 11. gadsimta vidus līdz 12. gadsimta vidum. Balstoties tikai uz Daugavas lejteces atradumiem, nevar izstrādāt apskatīto važturu attīstības tipoloģisko rindu, jo rotas *galvenais izplatības areāls ir Igaunijas cietzeme*, kur to datē ar 11.–12. gadsimtu.⁵⁵ Važturi ar divu stilizētu dzīvnieku attēlu kopumā ir raksturīgi tikai somugru tautām; atse-

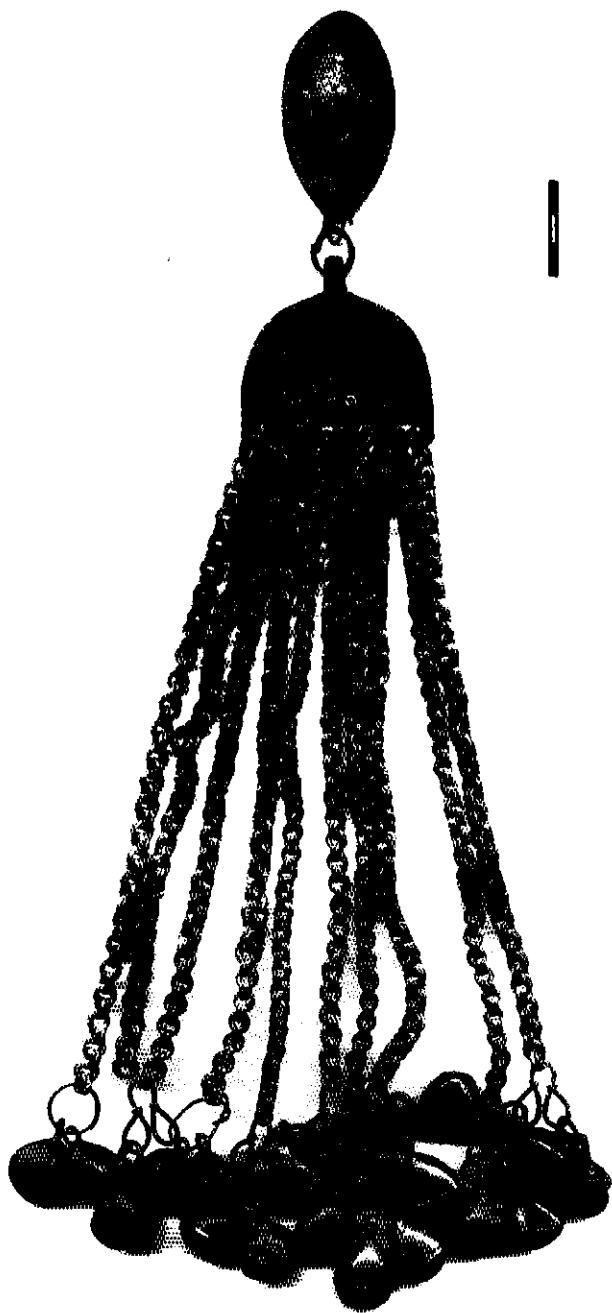
višķi b variānta važturi ir zināmi arī igauņu kaimiņos: votu un somu zemēs, tie ir atrasti Zviedrijā un pat Krievijas pilsētas Muromas tuvumā (agrāk somugru cilts muros apdzīvotais apgabals).⁵⁶

Šeit ir jāatzīmē vēl viena mazo važturu forma ar stilizētiem dzīvības koka un divu dzīvnieku motīviem, kuru Latvijas arheoloģiskajā materiālā reprezentē divas rotas. Viens 36 mm garš un 32 mm plats važturītis ir atrasts ar 11. gadsimta otro pusi datējamā Doles Vampeniešu I kapulauka 15. kapā (17. att.: 4), kur bija izmantots vaidu važiņrotas sastāvā kopā ar ažūrām trīsstūrdatām (tā saucamais Nurmuižas tips). Važtura augšējā daļā redzams dzīvības koks, kuru veido trīs stūraini izvīzījumi. Sānu izvīzījumos un centrā – trīs mazi caurumi. Dzīvības koka stumbrs savieno važtura augšdaļu ar pamatni. Papildu savienojumi starp pamatni un koka lapotni redzami važtura sānos – vietā, kur parasti igauņu važturiem attēlotas stilizētas dzīvnieku figūras. Pamatnes apakšā – trīs caurumi važiņu piekāršanai. Važtura virsma nav ornamentēta. Izņemot aprakstīto važturi, Latvijas teritorijā ir zināms vēl viens šāds važturis no 59. skeletkapa latgaļu kapulaukā Koknesē, kur tas izmantots par vainaga piekaru (sekundārā izmantošana?).⁵⁷

Segmentveida važturi lībiešu krūšu važiņrotās ar bruņrupuču saktām sastopami tikai vienā gadījumā – Doles Vampeniešu II kapulauka 52. kapā, un tie pārstāv tā saucamo **Sāmsalas tipu** (5. tab.: 11, 12). Važturi veidoti no 58 mm garas, 61 mm platas un 2 mm biezas monolītas segmentveida bronzas plāksnes. Saktas važiņu piestiprināšanai važtura mugurpusē izveidotas speciālas cilpiņas, kuras priekšpusē iezīmētas ar ieapaļiem izvīzījumiem (vienam važturim trūkst šādas cilpas saktas piekāršanai, tāpēc augšējā izvīzījumā izurbts caurums; 17. att.: 5). Važturu virsma ir gluda, ar balta metāla – platējuma lodējuma paliekām. Sāmsalas tipa važturi Latvijas teritorijā ir reti – zināmi tikai 14 eksemplāri: viens važturu pāris atrasts Salaspils Laukskolas 483. kapā – važiņrotā ar Sāmsalas tipa krustdatām,⁵⁸ otrs pāris iegūts Salaspils Reznū IV uzkalniņa 2. pēcapbedījuma važiņrotā ar igauņiskām krustdatām,⁵⁹ vēl viens pāris nāk no Lielvārdes pārceltuvas kapulauka 37. ugunskaņā važiņrotas, kurai trūka saktu vai rotadatu (važturi acīmredzot nēsāti, piešūti pie apģērba), divi važturi atrasti Mārtiņsalas⁶⁰ un viens Turaidas pilī.⁶¹ Līdzīgi Sāmsalas tipa važturi, bet ar lieto ornamentu atrasti Skrīveru Lielrutuļos (2),⁶² Dolē (2)⁶³ un Jersikā (1).⁶⁴

Doles Vampeniešu II kapulauka 52. kapā Sāmsalas tipa važturi važiņrotā atrasti kopā ar 2d variānta lībiešu bruņrupuču saktām, kas ļauj tos datēt ar 12. gadsimtu. Sāmsalas tipa važturi bija plaši izplatīti šajā salā, kur 11.–12. gadsimtā bija vienīgais važturu tips vietējām važiņrotām ar trīsstūrīgām Sāmsalas tipa rotadatu,⁶⁵ savukārt Latvijā tie attiecināmi uz 12.–13. gadsimtu.

Nobeidzot važturu tipu apskatu, jāmin vēl divi segmentveida važturi, kas atrasti īpatnēju važiņrotu sastāvā Aizkraukles kapulaukā. Viens važturis⁶⁶ ir 62 mm

18. att. Krūšu važiņota no Aizkraukles kapulauka (RDM I 572)

garš un 60 mm plats. To veido 2–3 mm biezs, nedaudz izliekts segments, kura augšā izveidota važtura plāksnei perpendikulāra cilpa piestiprināšanai pie saktas un apakšā – sešas līdzīgas cilpas važiņām. Tomēr desmit važiņas piestiprinātas nevis tieši pie cilpiņām, bet gan pie stieples, kas izvilkta caur tām. Važtura virsma ar līnijām, kuras veido divas paralēli iegravētas svītriņu rindas, ir sadalīta rombos ar saulītēm vidū. Cilpiņas važiņu piestiprināšanai ir rievotas (18. att.). Daugavas lejtecē šādi važturi zināmi no važiņrotām ar vendu ažuļajām trīsstūradatām (tā saucamais Nurmuižas tips),⁶⁷ tie zināmi arī Ziemeļkurzemē (Laidzes Pēči, Lībagu Ķīļi) važiņrotās ar trīsstūradatām (tā saucamais Sāmsalas tips). Otrs segmentveida važturis atšķiras ar

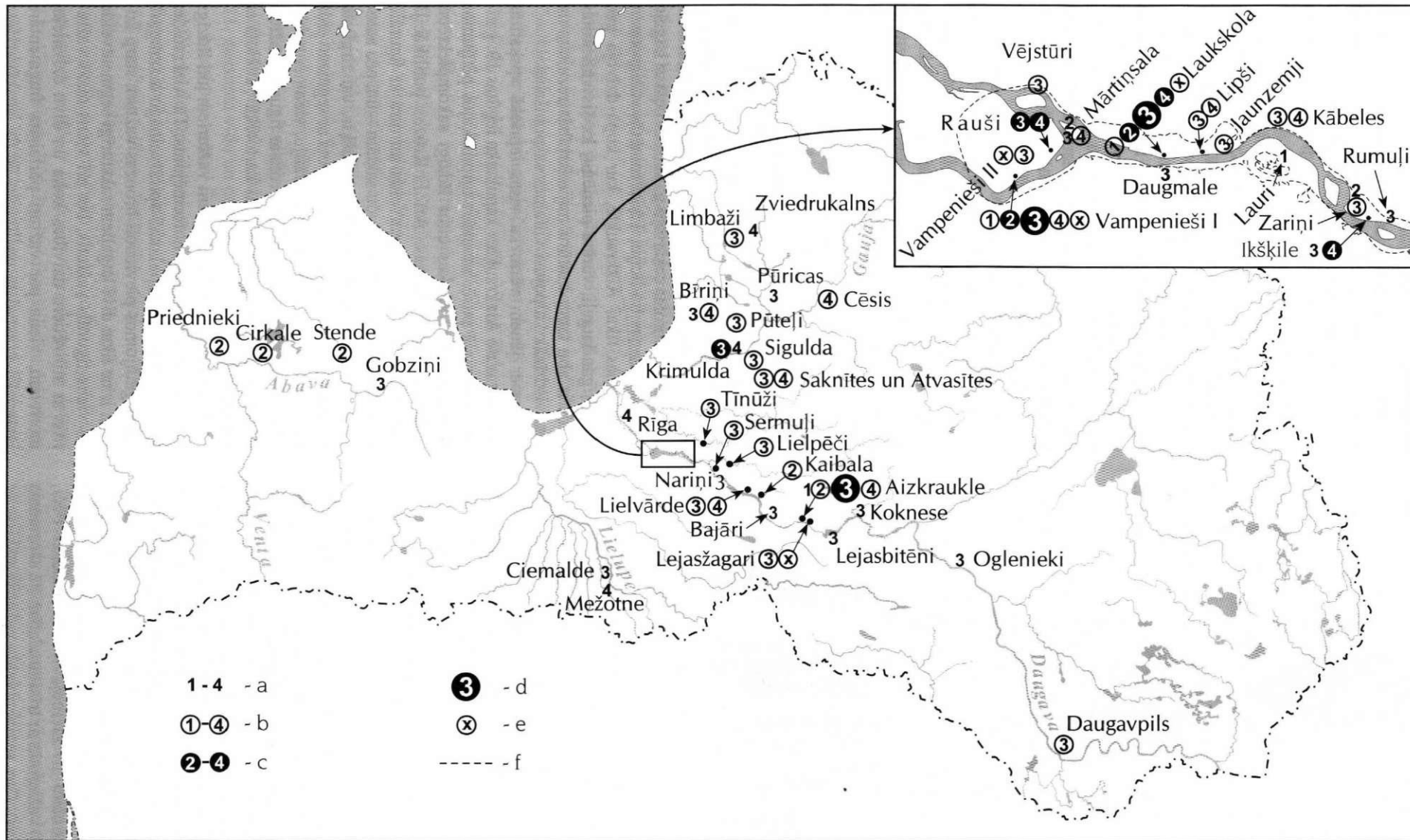
to, ka astoņu važiņu un saktas piestiprināšanai važtura plāksnē izveidoti mazi caurumi. Lieto ornamentālo kompozīciju veido koncentriskās trapecveida rievās ar četrstūri vidū (rota glabājas Londonā un autoram nebija pieejama. Tās apraksts dots pēc attēla K. Bēra publikācijā).⁶⁸

Abi minētie važturi literatūrā parādās važiņrotās, kuras sastāv no vienas bruņrupuču saktas (2c₁ un 5a₃ apakšvariants), viena važtura un 18 vai 25 cm garām važiņām ar mazos cilpveidīgos stieples turētājos iekārtiem lieti zvārguļiem ar krustveida šķēlumu.⁶⁹ Aizkraukles kapulaukā atrastas vēl trīs līdzīgas važiņrotas: viena komplektēta no 3b₄ tipa lībiešu važtura (3. tab.: 123) ar deviņām ap 20 cm garām važiņām un lieti zvārguļiem ar krustveida šķēlumu, bet bez bruņrupuču saktas, otro važiņrotu veido bruņrupuču saktā, figurāls važturis ar astoņām 20 cm garām važiņām un lieti zvārguļiem ar krustveida šķēlumu,⁷⁰ trešo važiņrotu, kas pašlaik glabājas Ķelnē Vācijā un sastāv no 2b₂ (?) apakšvarianta lībiešu bruņrupuču saktas un 3c₂ apakšvarianta važtura ar tajā iekārtām astoņām garām važiņām ar lieti zvārguļiem ar krustveida šķēlumu (rotas kopējais garums ir 35 cm), publicējusi Klāra Redliha.⁷¹

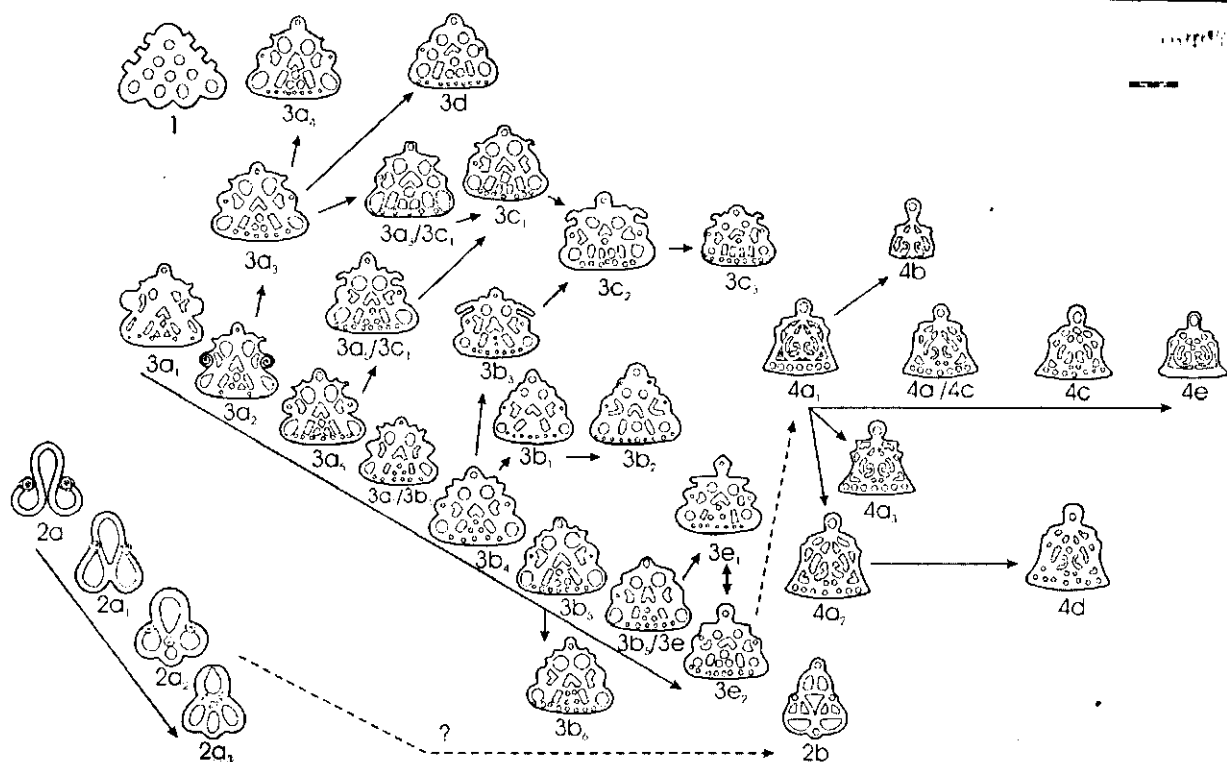
Līdzīgi noformētas važiņrotas, tikai piestiprinātas pie apgērba nevis ar bruņrupuču saktas palīdzību, bet piešujot vai piekarot pakavsaktas zoslai, pazīstamas Latgalē.⁷² 10. gadsimta beigās un 11. gadsimta sākumā šādas važiņrotas ar ievērtām važiņām un piekariem bija izplatīts dižciltīgu latgaļu vīriešu apgērba rotājums.⁷³ Līdz ar to varētu domāt, ka šāds lībiešiem netipisks važiņrotas sakārtojums saistīts tieši ar latgaļu rotu valkāšanas tradīciju. Tā kā minētās važiņrotas ir sastopamas tikai Aizkrauklē, kur kopā dzīvoja gan lībieši, gan latgaļi, varētu pieņemt, ka šis važiņrotas veids ir abu tautu kultūru mijiedarbības rezultāts un rota visdrīzāk kalpojusi villaines sasprausānai.

Tomēr jāņem vērā, ka visas iepriekš apskatītās važiņrotas no Aizkraukles kapulauka iegūtas 19. gadsimta pirmajā pusē, savukārt turpmākajos pētījumos ne Aizkrauklē, ne kur citur līdzīgi sakomplektētas važiņrotas nav atrastas. Arī F. Krūzes publikācijā viena važiņota ar segmentveida un otra ar figurālo važturi attēlota bez bruņrupuču saktām – un, pēc autora domām, tās bija vai nu jostas pušķis, vai zirglietu rotājums.⁷⁴ Turpmāk minētā važiņota ar segmentveida važturi, sākot ar K. Bēra monogrāfiju, vienmēr publicēta ar bruņrupuču saktu.⁷⁵ Arī rota ar figurālo važturi Rīgas Doma muzeja kolekcijas kartotēkā⁷⁶ attēlota ar bruņrupuču saktu.

Jāatzīmē, ka apskatāmajiem važturiem ļoti līdzīgs ir latgaļu vainagu bizes noformējums. Tā Aizkrauklei tuvajā Kokneses kapulaukā spirālvainagu aizmugurē sešos gadījumos pievienoti bronzas važturi, starp kuriem ir ne tikai divi latgaļiem raksturīgi segmentveida un viens figurāls važturis, bet arī viens mazs važturītis ar stilizētiem dzīvības koka un divu dzīvnieku motīviem, viena par važturi pārtaisīta fragmentāra igauniska krustadata un lībiešu 3c₁/b₃ apakšvarianta

19. att. Lībiešu važturu izplatība Latvijā: a – atsevišķu lībiešu važturu atradumu vietas (numurs norāda uz važtura tipu); b – krūšu važiņrotas ar lībiešu važturiem (numurs norāda uz važtura tipu); c – piecas – desmit krūšu važiņrotas ar lībiešu važturiem (numurs norāda uz važtura tipu); d – vairāk nekā desmit krūšu važiņrotu ar lībiešu važturiem (numurs norāda uz važtura tipu); e – važiņrotas ar importētiem važturiem; f – Rīgas hidroelektrostacijas applūdinātā teritorija

20. att. Līvīešu važturu attīstība 10.–14. gadsimtā

važturis. Jāņem vērā, ka pirms nokļūšanas muzejos 19. gadsimta sākuma atradumi parasti glabājās privātās kolekcijās un īpašnieki nereti nerūpējās par autentiskumu, bet gan centās papildināt fragmentāro līvīešu važiņrotu trūkstošās sastāvdaļas (parasti bruņrupu saktas), kā arī bieži vien pievienoja tām jaunus piekarius. Tāpēc visdrīzāk domājams, ka apskatītās Aizkraukles važiņrotas senatnē nav bijušas saistītas ar bruņrupu saktām, bet gan kalpojušas par latgaļu sievietēm raksturīgā vainaga bīzi.

Līvīešu važturi 10.–13. gadsimtā bija nozīmīga sastāvdaļa bagātajā krūšu važiņrotā ar bruņrupu saktām. To funkcija bija rotas papildināšana ar daudzām važiņām un dažādiem piekariem. Aplūkoto važturu tipu analīze ļauj precizēt vairākus ar Daugavas līvīešu važiņrotas izcelšanos un attīstību saistītus jautājumus.

Senāko – 10. gadsimta otrās puses Daugavas līvīešu krūšu važiņrotu ar bruņrupu saktām sastāvā sastopami trīsstūrains un ovāls važturi (20. att.). Reti sastopamo 1. tipa trīsstūrains važturu izcelšanās pagaidām vēl nav noskaidrota, bet 2a varianta ovālie važturi cēlušies no Ziemeļkurzemes cilpveida važturiem. Ņemot vērā iepriekš konstatēto faktu, ka Ziemeļkurzemē atrastās skandināvu bruņrupu saktas kopumā uzrāda arhaiskākas pazīmes, 2a varianta ovālo važturu analīze sniedz papildu liecības, kas atbalsta teoriju par Ziemeļkurzemes līvīešu pārceļošanu uz Daugavas krastiem 10. gadsimta vidū.

Ap 1000. gadu, kad Daugavas lejtecē parādās vietējās 1. tipa bruņrupu saktas, krūšu važiņrotas sāka greznot 3. tipa trapecveida važturi ar ģeometrisku ornamentu. Šo važturu senākie eksemplāri ar Baltijas somiem raksturīgu divu zirgu motīva savienojumu ar kuģa attēlu skaidri norāda uz rotas izcelsmi Somijā. Kopš šī laika Daugavas lejteces kultūrā somiskais elements pastiprinājās un sāka dominēt. Iespējams, ka to var saistīt ar kādas jaunas somu Baltijas somu iedzīvotāju grupas ienākšanu Daugavas lejteces apgabalā.

11. gadsimta sākumā važturu 3. tips Daugavas līvīešu krūšu važiņrotās ar bruņrupu saktām pilnīgi nomainīja 2a varianta ovālos važturus un kļuva par līvīešu arheoloģiskajā materiālā visplašāk pārstāvēto važturu tipu, kas savas pastāvēšanas laikā 11. un 12. gadsimtā raksturojams ar vairāku variantu un apakšvariantu parādīšanos. 11. gadsimta pirmajā pusē 3. tipa rotas vienkāršojās – un uz agrākiem eksemplāriem redzamie divu zirgu un kuģa stilizējumi pakāpeniski izzuda. Par važturu vienīgo rotājošo elementu kļuva ģeometrisku figūru ažurācija. Sākot ar aptuveni 12. gadsimta vidū, novērojama strauja trapecveida važturu izmēru samazināšanās (3c₂ apakšvariants, 3e variants), kas līdz ar bruņrupu saktu ornamenta pazūšanu (2d varianta saktas) iezīmēja zināmu krīzi līvīešu juveliermākslā.

Jauns pagrieziena punkts manāms 12. gadsimta beigās, parādoties 4. tipa trapecveida važturiem ar palmēti. 4a varianta važturi iezīmēja iepriekšējā važturu tipa ģeometrisku ornamentu nomainīju pret augu

stilu, kas jau nedaudz agrāk notika arī ar bruņrupu-
ču saktām. 4a₁ apakšvariānta važturi un 5b₁ apakš-
variānta bruņrupuču saktas gatavotas vienā stilā un
važiņrotā veidoja vienotu kompozīciju, kas liecina
par pārdomātu un teicami izpildītu meistardarbu.
Līdzīgi kā bruņrupuču saktas, 13. gadsimtā važturi
kļūst vienkāršāki: 4b variants zaudē ārējo ietvaru
un pamatni ar caurumiem važiņu piekāšanai, 4c un
4d variānta ornamenti un izpildes kvalitāte deģenerē-
jas. Kaut arī 13. gadsimta otrajā pusē krūšu važiņrotas

ar bruņrupuču saktām lībiešiem izgāja no modes,
4. tipa pēdējo variantu važturu lietošana iesniedzās
vēl 14. gadsimtā, kad tos izmantoja kā skanošus pie-
karus ar kaltiem zvārguļiem. Šajā laikā izveidojās arī
pēdējais 4e variants – lībiešu trapeceveida važturi ar
palmeti. Pateicoties jaunajai funkcijai, važturiem sāka
veidot ornamentu abās pusēs. Lībiešu važturu attīstī-
bu noslēdza 4e₂ apakšvariānta važturi, kura pamatnē
vairs nav caurumu važiņu vai zvārguļu piekāšanai,
rota pilnīgi pārtapusi par piekariņu.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ *Spirģis R.* Skandināvu bruņrupuču saktas Daugavas lejtecē 7.–11. gs. // *LVIŽ.* – 2003. – Nr. 3. – 23.–40. lpp.; *Spirģis R.* Lībiešu 1. un 2. tipa bruņrupuču saktas Daugavas lejtecē 10.–12. gadsimtā // *LVIŽ.* – 2003. – Nr. 4. – 31.–50. lpp.; *Spirģis R.* Lībiešu 3.–5. tipa bruņrupuču saktas Daugavas lejtecē 12.–13. gadsimtā // *LVIŽ.* – 2004. – Nr. 2. – 27.–48. lpp.
- ² *Moora H.* Die Eisenzeit in Lettland bis etwa 500 n. Chr. II Teil: Analyse. – Tartu, 1938. – S. 232–237.
- ³ Kurzemes provinces muzeja kolekcija.
- ⁴ *Vilsona M.* Muzeja arheoloģiskie izrakumi Rīgā un to nozīme pilsētas vēstures izpētē // Rīgas vēstures un kuģniecības muzejs 1773–1973. – Rīga, 1973. – 97. att.; *Smiltneice E., Vījups A.* Rotas Alberta laukuma arheoloģiskajā materiālā // Senā Rīga. Pētījumi pilsētas arheoloģijā un vēsturē. – Rīga, 1998. – 110. lpp., 1. att.: 10.
- ⁵ *Kruse F.* Necrolivonica oder Alterthümer Liv-, Esth- und Curlands bis zur Einführung der Christlichen Religion in den Kaiserlich Russischen Ostsee-Gouvernements. – Dorpat; Leipzig, 1842. – Tab. 1: a; Tab. 2; Tab. 15; Tab. 19: 6.
- ⁶ *Bähr J. K.* Die Gräben der Liven. Ein Beitrag zur nordischen Alterthumskunde und Geschichte. – Dresden, 1850. – Taf.: II, III, VI: 21, 22, VIII: 4, 5, IX: 1, 3, 4.
- ⁷ *Hausmann R.* Einleitung zur Abtheilung Archäologie // Katalog der Ausstellung zum X. archäologischen Kongress in Riga 1896 (turpmāk – RK). – Rīga, 1896. – S. XXXVII, XXXVIII.
- ⁸ *Melkus L.* Lībiešu važiņu rota. – Rīga, 1944 (Diplomdarbs mašīnrakstā LVI AA 530).
- ⁹ *Tõnisson E.* Die Gauja-Liven und ihre materielle Kultur (11. Jh. – Anfang 13. Jhs.). Ein Beitrag zur ostbaltischen Frühgeschichte. – Tallinn, 1974. – S. 121, 122.
- ¹⁰ *Radiņš A., Zemītis G.* Die Verbindungen zwischen Daugmale und Skandinaviern // Die Kontakte zwischen Ostbaltikum und Skandinaviern im frühen Mittelalter. – Stockholm, 1992. – S. 140, 141, Abb. 4.
- ¹¹ *Zariņa A.* Lībiešu apģērbs 10.–13. gs. – Rīga, 1988. – 44. lpp.; *Zariņa A.* Lībieši Daugavas lejtecē: ieskats arheoloģiskajā materiālā // LZAV. – 1996. – Nr. 4/5. – 125. lpp.; *Zariņa A.* Senākās ziņas par lībiešu apģērbu // Lībieši. – Rīga, 1994. – 63. lpp.
- ¹² *Redlich C.* Baltische Vorgeschichtsfunde im Rheinlande // Mitteilungen aus der Livländischen Geschichte. – Riga, 1939. – Taf. 3: 2. Senlieta nāk no Kokneses mācītāja G. F. Lienga kolekcijas, kura pašlaik glabājas Maincā. Važturi ir piekārti pie krūšu važiņrotas ar 12. gadsimta bruņrupuču saktām, savukārt tam apakšā divās divriņķu važiņās ir piekārti divi apaļie un viens rombveida piekars, kurus parasti datē ar 13.–14. gadsimtu. Šāds rotu savienojums ir kolekcionāra nepārprotama kompilācija. G. F. Lienga kolekcijas senlietu precīza atradumu vieta nav zināma, bet literatūrā ir pieņemts uzskats, ka visas senlietas iegūtas pēc Daugavas plūdiem Koknesē. Tomēr vienīgie līdz šim zināmie senkapi Koknesē ir izvietoti plūdu neapdraudētā augstā krasta nogāzē, tos atklāja tikai 20. gadsimta 70. gados pēc Pļaviņu spēkstacijas ūdenskrātuves izveidošanas. Arī šī kapulauka izpēte 20. gs. 80. gados (*Žeiere I.* 1986.–1989. gada izrakumi Kokneses senkapos // Latvijas Vēstures muzeja raksti. Latvijas arheoloģija: Pētījumi un problēmas. – Rīga, 2002. – Nr. 8. – 201.–236. lpp.) neuzrādīja tik lielu lībiešu senlietu klāstu, kā to var vērot G. F. Lienga kolekcijā. Kokneses mācītāja savāktās senlietas uzrāda tiešas paralēles ar lībiešu senlietu atradumiem 1837. gadā Aizkrauklē, kas norāda uz to, ka senlietas tomēr atrastas Aizkraukles kapulaukā.
- ¹³ Līdzīgi ir noformēta apakšdaļa ovāliem važturiem no Zlēku Cirkalē atrastās važiņrotas ar skandināvu P55: 1 tipa saktām (RDM III 152).
- ¹⁴ *Kivikoski E.* Die Eisenzeit Finnlands. Bildwerk und Text. – Helsinki, 1973. – S. 35, Abb. 137; Latvijas arheoloģija. – Rīga, 1926. – 60. lpp., 30. att.: 3.
- ¹⁵ *Bliujienē A.* Vikingu epochos kurši papuošalų ornamentika. – Vilnius, 1999. – P. 154, 155, pav. 85, 86.
- ¹⁶ *Kuniga I.* Kristapiņu kapulauks. 8. gs. beigās – 12. gs. – Rīga, 2000. – 43. lpp.
- ¹⁷ *Vījups A.* Puzes pilskalna depozīts // Ventpils muzeja raksti, III. – Rīga, 2003. – 20. lpp., 5. att.
- ¹⁸ RDM I 501.
- ¹⁹ Sitzungsberichte der Gelehrten estnischen Gesellschaft zu Dorpat. – Dorpat, 1875. – S. 114, 115.
- ²⁰ *Kivikoski E.* Die Eisenzeit Finnlands .. – S. 105, Abb. 767.
- ²¹ *Bezenberger A.* Analysen vorgeschichtlicher Bronzen Ostpreussens. – Königsberg, 1904. – S. 92, 93.
- ²² Glabājas Talsu novada muzejā.
- ²³ E. Šturma izrakumi 1932. gadā (A 9291: 22).
- ²⁴ *Tõnisson E.* Die Gauja-Liven .. – S. 121.
- ²⁵ *Сементовский А. М.* Белоруссия древности. – Санкт-Петербург, 1890. – С. 61, 62, рис. 35.
- ²⁶ *Žeiere I.* 1986.–1989. gada izrakumi Kokneses senkapos. – 209. lpp., 14. att.: 10.
- ²⁷ RLB 738, 9.

- ²⁸ A 1813, atradumu vieta tomēr ir šaubīga.
- ²⁹ Seleraud J. Eestlaste matmiskombed varafeodaalsete suhete tärkamise perioodil (11.–13. sajand). – Tallinn, 1974. – Tab. XXX: 6.
- ³⁰ AI K 77: 3.
- ³¹ Helsinki Nacionālā muzeja Arheoloģijas nodaļa, KM 29600: 3, KM 28363: 291.
- ³² Nerman B. Die Verbindungen zwischen Skandinavien und dem Ostbaltikum in der jüngeren Eisenzeit. – Stockholm, 1929. – S. 178, Fig. 192.
- ³³ Appelgren-Kivalo H. Kansallisuusmääräyksistä muinaistieteessä // Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja, 22 (turpmāk – SMYA). – Helsinki, 1915. – Kuva 40; Tönnison E. Die Gauja-Liven .. – S. 122.
- ³⁴ Zariņa A. Pārskats par arheoloģiskiem izrakumiem Salaspils Laukskolā un Salaspils Beikās 1967. gadā. – Pārskats mašīnrakstā, VI AA: 215.
- ³⁵ Tönnison E. Die Gauja-Liven .. – S. 121.
- ³⁶ Balodis F. Mākslas pieminekļi latviešu 9.–12. gs. apmetnēs un kapos // SM. – 1936. – Nr. 4. – 138. lpp.
- ³⁷ Appelgren-Kivalo H. Kansallisuusmääräyksistä muinaistieteessä. – S. 19.
- ³⁸ Kivikoski E. Die Eisenzeit im Auragebiet // SMYA, 43. – Helsinki, 1939. – S. 101.
- ³⁹ Kivikoski E. Kvarnbacken. Ein Gräberfeld der jüngeren Eisenzeit auf Land. – Helsinki, 1963. – S. 93.
- ⁴⁰ Седов В. В. Финно-угры и балты в средневековье. – Москва, 1987. – Табл. XX: 21, Л1: 1, 8.
- ⁴¹ Спицин А. А. Людинский могильник // Древности северо-западного края, I. – Санкт-Петербург, 1893. – Вып. 2. – Табл. V: 5.
- ⁴² Tönnison E. Die Gauja-Liven .. – S. 121, 122.
- ⁴³ Шноре Э. Д. Асотское городище // Материалы и исследования по археологии Латвийской ССР, II. – Рига, 1961. – С. 53, 54, рис. 76: 7.
- ⁴⁴ A 11429: 1447.
- ⁴⁵ Leiukoht Teadmata, AI K 85: 107.
- ⁴⁶ VI 128: 7660; Spirģis R. Lībiešu 1. un 2. tipa bruņurupuču saktas Daugavas lejtecē .. – 4. att.: e.
- ⁴⁷ Vēl viens 4e, apakšvarianta važturis ar meandra ornamentu atrasts Mežotnes pilskalnā (A 11429: 1447).
- ⁴⁸ Mayer F. S. Handbuch der Ornamentik. – Leipzig, 1927. – S. 144.
- ⁴⁹ Zariņa A. Pārskats par arheoloģiskajiem izrakumiem 1966. gadā Salaspils Mārtiņsalas kapulaukā. – Pārskats mašīnrakstā, VI AA 172. – 155. lpp.
- ⁵⁰ Vaska B. Dobeles riņķasaktas un to ornamenti (14.–17. gadsimtenis) // Letonica. – 2002. – Nr. 8. – 81.–83. lpp.
- ⁵¹ Zariņa A. Pārskats par arheoloģiskajiem izrakumiem 1966. gadā Salaspils Mārtiņsalas kapulaukā. – 11. lpp.
- ⁵² Vaska B. Dobeles riņķasaktas .. – 86., 87. lpp.
- ⁵³ Ивановский Л. К. Курганы С.-Петербургской губернии // Материалы по археологии России, изданные Археологической комиссией. – Санкт-Петербург, 1896. – Табл. VII: 11.
- ⁵⁴ Kivikoski E. Die Eisenzeit Finnlands .. – S. 105, 106, Abb. 772.
- ⁵⁵ Seleraud J. Eestlaste matmiskombed varafeodaalsete suhete tärkamise perioodil (11.–13. sajand). – J. 150.
- ⁵⁶ Tallgren A. Zur Archäologie Estland, II. Von 500 bis etwa 1250 n. Chr. – Dorpat, 1925. – S. 76.
- ⁵⁷ Žeiere I. 1986.–1989. gada izrakumi Kokneses senkapos. – 209. lpp., 14. att.: 7.
- ⁵⁸ Zariņa A. Izrakumi Salaspils Laukskolā 1974. gadā // ASM 1974. – Rīga, 1975. – 105., 106. lpp., 15. att.; Zariņa A. Lībiešu apģērbs .. – 39. lpp., 26. att.
- ⁵⁹ Берза Т., Граудонис Я. Впускные погребения и клад Резнеского могильника // LZAV. – 1983. – Nr. 12. – С. 36–40, рис. 6: 9, 10.
- ⁶⁰ RDM I 2321, VI 127: 442.
- ⁶¹ Graudonis J. Turaidas pils. II daļa. – Turaidas muzejrezervāts, 2003. – 4. tab.: 12.
- ⁶² A 5686.
- ⁶³ RK. – Taf. 14: 3, Doles Vampniešu I kapulauka 82. kaps.
- ⁶⁴ Važturis ir pārtaisīts par saktu (Vilcāne A. Senā Jersika. – Rīga, 2004. – 61. lpp., 17. tab.: 18).
- ⁶⁵ Māģi M. At the Crossroads of Space and Time. – Tallinn, 2002. – P. 105.
- ⁶⁶ RDM I 572.
- ⁶⁷ Doles Vampniešu I kapulauka 17. kaps, Salaspils Laukskolā 141. kaps.
- ⁶⁸ Bähr J. K. Die Gräben .. – Taf. VIII: 4.
- ⁶⁹ Turpat. – Taf. VIII: 4, 5; Aspelin J. R. Antiquités des Provinces Baltiques // Antiquités du Nord Finno-Ougrien. – Helsinki, 1884. – P. 381, nr. 2081; RK. – Taf. 11: 9; Tönnison E. Die Gauja-Liven .. – Taf. XXXVI: 3.
- ⁷⁰ RDM I 571 (rota līdz mūsdienām nav saglabājusies).
- ⁷¹ Redlich C. Baltische Vorgeschichtsfunde im Rheinlande. – Taf. 2: 1.
- ⁷² Zariņa A. Seno Latgaļu apģērbs 7.–13. gs. – Rīga, 1970. – 133. lpp.
- ⁷³ Kuniga I. Kristapiņu kapulauks .. – 43. lpp.
- ⁷⁴ Kruse F. Necrolivonica .. – Beilage C, S. 10, 18, Tab. 10.
- ⁷⁵ Bähr J. K. Die Gräben .. – Taf. VIII: 5.
- ⁷⁶ LVM Arheoloģijas nodaļas arhīvs.

DAUGAVAS LĪBIEŠU 1. TIPA VAŽTURU ATRADUMI

Nr. p.k.	Atradumu vieta	Kapa nr.	Inventāra nr.	Bruņrupuču saktas tips	Garums, mm	Platums, mm	Ornaments	Piezīmes
1	Salaspils Laukskola	51	VI 128: 217	P51 B2	?	77	š	b
2	Doles Vampenieši I	6	VI 124: 41	P48	60	75	šs	
3	Doles Vampenieši I	6	VI 124: 41	P48	62	75	šs	
4	Baldones Lauri	s.a.	DM III 217		59	75	šs	
5	Aizkraukle	s.a.	KPM 366		59	75	šs	

? – attiecīgais rādītājs bojājumu dēļ saktai nav nosakāms.

Kapa nr.: s.a. – savrupatradums.

Inventāra nr.: VI, DM – Latvijas Vēstures muzeja Arheoloģijas nodaļas kolekciju šifri, KPM – Ģederta Eliasa Jelgavas vēstures un mākslas muzeja nodaļas kolekciju šifri.

Bruņrupuču saktas tips: ja važturis iegūts važiņrotā ar skandināvu bruņrupuču saktām, tad saktas tips dots pēc J. Petersena, uz ko norāda lielais burts P ar skaitli, savrupatradumiem šī ailīte nav aizpildīta.

Ornaments: š – štancēts svītru līniju ornaments, s – štancētas saulītes.

Piezīmes: b – bojāts.

DAUGAVAS LĪBIEŠU 2. TIPA VAŽTURU ATRADUMI

Nr. p.k.	Atradumu vieta	Kapa nr.	Inventāra nr.	Bruņrupuču saktas tips	Vāžtura variants	Garums, mm	Platums, mm	Ornaments	Piezīmes
1	Salaspils Laukskola	288	VI 128: 3262	P51 C1	a1	55	50	t	
2	Aizkraukle?	s.a.	RGZ*		a1				
3	Salaspils Laukskola	384	VI 128: 4618	P51 B2	a2	55	50	p	
4	Salaspils Laukskola	384	VI 128: 4618	P51 B2	a2	53	50	p	
5	Doles Vampenieši I	113	VI 124: 1288	1a1	a2	57	55	?	u
6	Lielvārdes Kaibala	s.a.	RDM I 502	P51 Rörby	a2	55	51	p	
7	Lielvārdes Kaibala	s.a.	RDM I 502	P51 Rörby?	a2	55	51	p	
8	Salaspils Laukskola	61	VI 128: 291	1	a2	53	50	t1	
9	Salaspils Laukskola	320	VI 128: 3836	1	a2	55	48	t1	
10	Ikšķiles Freimaņi	s.a.	A 7999: 4		a2	56	?	t1	
11	Aizkraukle	s.a.	RDM I 569		a2	54	50	t1	
12	Doles Vampenieši I	110	VI 124: 1235	1a1	a3	51	44	sg	
13	Doles Vampenieši I	110	VI 124: 1235	1a1	a3	51	44	sg	
14	Salaspils Laukskola	389	VI 128: 4659	P51 C3	a3	55	?	p	b
15	Doles Vampenieši I	106	VI 124: 1181	1a1, 1a2	a?	?	?	s	f
16	Salaspils Laukskola	570	VI 128: 7822	5b1	b	56	45	l	
17	Salaspils Laukskola	570	VI 128: 7822	5b1	b	55	45	l	
18	Aizkraukle	s.a.	BM 52.3-29.15	5a3	b			l	
19	Aizkraukle	s.a.	BM 52.3-29.15	5a3	b			l	
20	Mārtiņsalas pils	s.a.	RDM I 2246		b			l	

Pašlaik konservēšanā, ekspozīcijās esošo vai citu iemeslu dēļ nepieejamo saktu parametri tabulā ir nepilnīgi, ailītes ar trūkstošiem datiem šīm saktām nav aizpildītas.

Inventāra nr.: A, RDM – Latvijas Vēstures muzeja Arheoloģijas nodaļas kolekciju šifri, RGZ – Romiešu un ģermāņu centrālais muzejs Maincā, BM – Britu muzejs Londonā.

Bruņrupuču saktas tips: Lībiešu bruņrupuču saktu tipi doti pēc: *Spirģis R. Lībiešu 1. un 2. tipa bruņrupuču saktas Daugavas lejtecē 10.–12. gadsimtā // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. – 2003. – Nr. 4. – 31.–50. lpp.; Spirģis R. Lībiešu 3.–5. tipa bruņrupuču saktas Daugavas lejtecē 12.–13. gadsimtā // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. – 2004. – Nr. 2. – 27.–48. lpp.*

Ornaments: t – štancēti trīsstūrīši, t1 – štancēti trīsstūrīši ar vienu punktiņu vidū, p – štancētas punktu puansona līnijas, s – štancētas saulītes, g – divas iegravētas paralēlo svītru līnijas, l – liets ornaments.

Piezīmes: u – apdedzis, f – fragments.

Citiem apzīmējumiem paskaidrojums skatīt pie 1. tabulas.

*Sk. *Redlich C. Baltische Vorgeschichtliche Funde im Rheinlande // Mitteilungen aus der Livlandischen Geschichte. – Riga, 1939. – Taf. 3: 2.*

DAUGAVAS LĪBIEŠU 3. TIPA VAŽTURU ATRADUMI

Nr. p.k.	Atradumu vieta	Kapa nr.	Inventāra nr.	Brunrupuču saktas tips	Vāžtura variants	Garums, mm	Platums, mm	Caurumi pamatnē	Caurumi sānos	Ornaments	Piezīmes
1	Doles Vampenieši I	162	VI 124: 1723	1a1	a1	?	59	5	n	ps	bu
2	Daugmales pilskalns		A 9964: 3753	-	a2	55	60	5	n	pšs	
3	Doles Vampenieši I	45	VI 124: 449	1a1	a2	53	59	2	n	šs	
4	Doles Vampenieši I	45	VI 124: 449	1a1	a2	53	59	2	n	šs	
5	Salaspils Laukskola	37	VI 128: 113	1a1	a2	53	59	2	n	ps	
6	Salaspils Laukskola	37	VI 128: 113	1a1	a2	53	59	2	n	ps	
7	Aizkraukles Lejasbitēni	s.a.	A 11912: 235	-	a2	?	?	?	n	ps	f
8	Salaspils Laukskola	77	VI 128: 418	-	a3	55	69	6	2	šs	
9	Salaspils Laukskola	77	VI 128: 418	-	a3	55	?	6	2	šs	
10	Doles Vampenieši I	56	VI 124: 547	1a2	a3	54	69	6	2	p	
11	Doles Vampenieši I	56	VI 124: 547	1a2	a3	54	69	6	2	p	
12	Salaspils Laukskola	242	VI 128: 2564	1a2	a3	56	68	?	n	šs	
13	Salaspils Laukskola	242	VI 128: 2564	1a2	a3	53	68	?	n	šs	
14	Skrīveru Lielrutuļi	1	A 7109: 9	-	a3	54	67	7	1	ps	
15	Skrīveru Lielrutuļi	1	A 7109: 10	-	a3	?	?	?	1	ps	fu
16	Salaspils Laukskola	309	VI 128: 3486	2a2	a3	53	66	6	1	š	
17	Salaspils Laukskola	120	VI 128: 1206	P 51 C1	a3	58	65	10	2	g	
18	Salaspils Laukskola	120	VI 128: 1206	P 51 C1	a3	56	64	10	2	g	
19	Salaspils Laukskola	109	VI 128: 1115	2c1	a3	57	?	5	2	g	
20	Salaspils Laukskola	109	VI 128: 1115	-	a3	56	?	5	2	g	
21	Doles Vampenieši I	53	VI 124: 508	2b2	a3	53	65	6	2	g	
22	Doles Vampenieši I	53	VI 124: 508	2b2	a3	53	65	6	2	g	
23	Tomes Nariņi	s.a.	A 8157: 6	2b1	a3	51	62	7	2	?	
24	Salaspils Laukskola	124	VI 128: 1285	2b2	a3	51	62	5	1	p	
25	Salaspils Laukskola	124	VI 128: 1285	2b2	a3	52	62	5	1	p	
26	Doles Vampenieši I	179	VI 124: 1822	p	a3	53	61	5	n	g	
27	Doles Vampenieši I	179	VI 124: 1822	p	a3	51	61	5	n	g	
28	Aizkraukle	R5	A 7670:5	2d	a3	52	61	9	n	?	
29	Doles Vampenieši I	27	VI 124: 308	-	a3	52	59	3	n	t3	
30	Doles Vampenieši I	63	VI 124: 603	1a1	a3	52	57	4	n	t3šs	
31	Doles Vampenieši I	63	VI 124: 603	1a1	a3	52	57	4	n	t3šs	
32	Doles Vampenieši I	19	VI 124: 204	1a2	a3	52	57	n	n	šs	
33	Doles Vampenieši I	19	VI 124: 204	1a1	a3	51	57	n	n	šs	
34	Doles Vampenieši I	49	VI 124: 480	1a1	a3	52	?	4	2	šgs	
35	Ikšķiles Tīnūži	s.a.	A 7913	1a4	a3	?	?	5	1?	š	b
36	Ikšķiles Tīnūži	s.a.	A 7913	1a4	a3	?	?	5	1?	š	b
37	Salaspils Vējstūri	26	VI 147: 67	1c1	a3	?	?	?	?	?	bu
38	Salaspils Vējstūri	26	VI 147: 67	1c1	a3	?	?	?	?	?	bu

Nr. p.k.	Atradumu vieta	Kapa nr.	Inventāra nr.	Brūņrupu saktas tips	Vāžtura variants	Garums, mm	Platums, mm	Caurumi pamatnē	Caurumi sānos	Ornaments	Piezīmes
39	Skrīveru Lejasžagari	s.a.	A 8590: 3	-	a4	58	66	5	2	šs	
40	Skrīveru Lejasžagari	s.a.	A 8590: 3	-	a4	?	65	5	2	?	
41	Ogresgala Sermuļi	s.a.	VI 334: 3	1c2	a4	57	66	8	2	šx	
42	Ogresgala Sermuļi	s.a.	VI 334: 3	-	a4	56	65	8	2	šx	
43	Salaspils Laukskola	506	VI 128: 7508	2b1	a4	56	66	8	2	šx	
44	Salaspils Laukskola	506	VI 128: 7508	2b1	a4	?	?	8	2	šx	
45	Aizkraukle	s.a.	RLB 231	5b1	a4	55	65	7	2	š	
46	Aizkraukle	s.a.	RLB 231	5a2	a4	55	?	7	2	š	
47	Salaspils Laukskola	500	VI 128: 7484	1a2	a4						
48	Salaspils Laukskola	500	VI 128: 7484	1c1	a4	52	62	6	1	š	
49	Salaspils Jaunzemji	s.a.	RDM I 962	-	a4	50	59	5	1	š	
50	Salaspils Jaunzemji	s.a.	RDM I 962	-	a4	49	58	5	1	š	
51	Doles Vampenieši I	104	VI 124: 1055	1a1	a5	55	64	7	n	pt1	
52	Doles Vampenieši I	104	VI 124: 1055	1a1	a5	55	64	7	n	pt1	
53	Salaspils Laukskola	374	VI 128: 4543	1a1	a5	56	62	7	n	g	
54	Salaspils Laukskola	374	VI 128: 4543	1a1	a5	53	62	7	n	g	
55	Jumpravas Bajāri	s.a.	A 10513	1a1	a5	51	62	n	n	g	
56	Salaspils Laukskola	83	VI 128: 785	P 37:3	a5	52	60	7	2	ps	
57	Salaspils Laukskola	83	VI 128: 785	P 37:3	a5	52	60	7	2	ps	
58	Doles Vampenieši I	77	VI 124: 739	-	a?	?	?	?	?	t2	fu
59	Salaspils Laukskola	342	VI 128: 4010	-	a?	?	?	?	?	g	fu
60	Aizkraukle?		MVFK 13001	2c1?	a?						
61	Aizkraukle?		MVFK 13001	2c1?	a?						
62	Salaspils Laukskola	296	VI 128: 3350	-	a?	?	?	?	1	šs	fu
63	Doles Vampenieši I	3	VI 124: 16	2a3?	a5/b4	47	55	7	n		a
64	Doles Vampenieši I	3	VI 124: 16	2a3?	a5/b4	46	54	7	n		a
65	Aizkraukle	s.a.	RDM I 2194	2a3	a3/c1	54	64	6	1	šst1	
66	Aizkraukle	s.a.	RDM I 2194	2a3	a3/c1	55	66	6	1	šst1	
67	Salaspils Laukskola	188	VI 128: 2135	2c1	a3/c1	51	62	5	1	š	
68	Salaspils Laukskola	188	VI 128: 2135	2c1	a3/c1	52	62	5	1	š	
69	Doles Vampenieši I	10	VI 124: 102	2b1	a3/c1	51	59	5	1	p	
70	Doles Vampenieši I	10	VI 124: 102	2b1	a3/c1	51	59	5	1	p	
71	Aizkraukle	s.a.	KPM 350	2d	a3/c1	50	59	7	2	š	
72	Aizkraukle	s.a.	KPM 350	2b3	a3/c1	50	59	7	2	š	
73	Salaspils Laukskola	94	VI 128: 948	2b1	a5/c1	55	65	8	1	ps	
74	Salaspils Laukskola	94	VI 128: 948	2b1	a5/c1	54	65	8	1	ps	
75	Doles Vampenieši I	147	VI 124: 1622	2b1	b1	50	57	7	2	g	
76	Doles Vampenieši I	147	VI 124: 1622	2c1	b1	50	57	7	2	g	
77	Salaspils Laukskola	97	VI 128: 1001	2c1	b2	57	64	10	4	g	a
78	Salaspils Laukskola	97	VI 128: 1001	2c1	b2	56	64	10	4	g	a
79	Salaspils Laukskola	74	VI 128: 409	2a3	b3	49	59	7	2	g	
80	Salaspils Laukskola	74	VI 128: 409	2a3	b3	48	59	7	2	g	

Nr. p.k.	Atradumu vieta	Kapa nr.	Inventāra nr.	Brūņrupu saktas tips	Vāžtura variants	Garums, mm	Platums, mm	Caurumi pamatnē	Caurumi sānos	Ornaments	Piezīmes
81	Salaspils Laukskola	80	VI 128: 739	2c1	b3	48	59	7	2	g	
82	Salaspils Laukskola	80	VI 128: 739	2c1	b3	48	59	7	2	g	
83	Mārtiņsalas pils		RDM I 2247	-	b3	48	58	7	2	š	
84	Salaspils Laukskola	183	VI 128: 2102	4a1	b3	46	57	7	2	g	
85	Salaspils Laukskola	183	VI 128: 2102	4a1	b3	48	57	7	2	g	
86	Salaspils Jaunzemji	s.a.	RDM I 929	-	b4	55	70	7	2	g	
87	Salaspils Jaunzemji	s.a.	RDM I 929	-	b4	55	69	7	2	g	
88	Ikšķiles ciems		VI 131: 92	-	b4	52	70	7	2	?	b
89	Salaspils Laukskola	535	VI 128: 7660	2c2	b4	52	69	?	2	?	
90	Salaspils Laukskola	535	VI 128: 7660	5a1/3	b4	52	68	?	2	?	
91	Salaspils Laukskola	532	VI 128: 7645	2c2	b4	55	68	5	2	š	
92	Salaspils Laukskola	532	VI 128: 7645	2c2	b4	55	68	5	2	š	
93	Doles Rauši	29	VI 146: 190	-	b4	54	67	5	2	l	
94	Daugmales pilskalns		A 9964: 2929	-	b4	54	67	5	2	l	
95	Ikšķiles pils		VI 129: 128	-	b4	52	68	7	2	?	
96	Aizkraukle	R11	A 7675:6	s	b4	53	67	5	2	g	
97	Salaspils Vējstūri	27	VI 147: 77	2b1	b4	57	66	5	2	šs	
98	Salaspils Vējstūri	27	VI 147: 77	2b1	b4	53	66	5	2	s	
99	Doles Vampenieši II	107	VI 144: 744	-	b4	52	66	6	1	gz	
100	Doles Vampenieši II	107	VI 144: 744	-	b4	52	66	7	2	gz	
101	Doles Vampenieši I	178	VI 124: 1819	-	b4	53	65	5	2	g	
102	Salaspils Laukskola	476	VI 128: 6914	3b	b4	50	65	5	2	g	
103	Salaspils Laukskola	476	VI 128: 6914	3b	b4	53	64	5	2	g	
104	Salaspils Vējstūri	24	VI 147: 53	2b1	b4	53	64			g	
105	Salaspils Vējstūri	24	VI 147: 53	2b1	b4	51	62			g	
106	Ikšķiles Tīnūži	s.a.	RDM I 1103	2d	b4	54	63	7	2	g	
107	Ikšķiles Tīnūži	s.a.	RDM I 1103	-	b4	54	63	7	2	g	
108	Salaspils Laukskola	480	VI 128: 6931	2c1	b4	53	63	7	2	gs	
109	Salaspils Laukskola	480	VI 128: 6931	2c1	b4	53	63	8	2	gs	
110	Doles Rauši	25	VI 146: 155	2c1	b4	52	63	7	2	g	
111	Doles Rauši	25	VI 146: 155	-	b4	52	63	7	2	g	
112	Pie Rīgas	s.a.	AM A 271: 1	2c1?	b4	52	63	5	2	g	
113	Aizkraukle	R5	A 7670:5	2c1	b4	51	63	7	2	g	
114	Doles Vampenieši II	63	VI 144: 349	2c1	b4	51	63	?	2	n	
115	Doles Vampenieši II	63	VI 144: 349	2c1	b4	51	63	?	2	n	
116	Salaspils Jaunzemji	s.a.	RDM I 930	-	b4	51	61	7	2	gs	
117	Salaspils Jaunzemji	s.a.	RDM I 930	-	b4	52	61	7	2	gs	
118	Doles Vampenieši II	58	VI 144: 306	-	b4	50	62	7	2	n	
119	Daugmales pilskalns		A 9964: 5384	-	b4	49	61	?	2	n	b
120	Salaspils Laukskola	161	VI 128: 1920	4b2	b4	49	61	6	2	g	
121	Salaspils Laukskola	161	VI 128: 1920	4b2	b4	48	61	7	2	g	

Nr. p.k.	Atradumu vieta	Kapa nr.	Inventāra nr.	Brunņpuču saktras tips	Vāžtura variants	Garums, mm	Platums, mm	Caurumi pamatnē	Caurumi sānos	Ornaments	Piezīmes
122	Doles Vampenieši I	16	VI 124: 151	2b1	b4	50	60	?	2	g	
123	Doles Vampenieši I	16	VI 124: 151	2b1	b4	50	60	?	2	g	
124	Salaspils Laukskola	600	VI 128: 7976	–	b4	?	60	8	2	g	b
125	Aizkraukle	s.a.	KPM 365	2d	b4	?	60	7	2		
126	Ikšķiles Zariņi	43	VI 152: 369	2d	b4	48	60	5	2	g	
127	Ikšķiles Zariņi	43	VI 152: 369	2d	b4	45	59	4	2	g	
128	Ikšķiles Kābeles	17/18	RDM I 2212	2d	b4	50	60	5	2	g	
129	Ikšķiles Kābeles	17/18	RDM I 2212	2c1	b4	49	58	5	2	g	
130	Doles Rauši	29	VI 146: 191	2c1	b4	?	?	7	2	gs	b
131	Doles Rauši	107	VI 146: 700	2d	b4	51	57	6	i	s	b
132	Doles Rauši	107	VI 146: 700	2d	b4	51	57	6	li	s	
133	Salaspils Jaunzemji	s.a.	RDM I 922	–	b4	?	?	?	?	?	bu
134	Salaspils Jaunzemji	s.a.	RDM I 922	–	b4	?	?	?	?	?	bu
135	Lielvārde	s.a.	AI 313	–	b4			4	2	g?	
136	Ikšķiles Zariņi	36	VI 152: 284	2c1	b5	53	65	7	2	gs	
137	Ikšķiles Zariņi	36	VI 152: 284	–	b5	53	63	7	2	gs	
138	Ogres krastā	s.a.	RDM I 224	–	b5	51	65	7	1	?	
139	Aizkraukle		RDM I 2195	–	b5	52	64	7	1	gs	
140	Aizkraukle		RDM I 2195	–	b5	50	64	7	1	gs	
141	Aizkraukle	s.a.	RLB 230	2d	b5	52	63	7	n	g	
142	Aizkraukle	s.a.	RLB 230	2a3	b5	52	63	7	n	g	
143	Aizkraukle	s.a.	RDM I 2159	–	b5	53	63	7	2	g	
144	Aizkraukle	s.a.	RDM I 680	–	b5	51	63	?	2	g	
145	Ikšķiles Rumuļi	s.a.	VI 203: 25	–	b5	52	62	6	1	g	
146	Aizkraukle		BM 52.3-29.5	?	b5					gs	
147	Aizkraukle		BM 52.3-29.5	?	b5					gs	
148	Salaspils Laukskola	87	VI 128: 875	4b1	b6	54	62	7	1	s	
149	Salaspils Laukskola	87	VI 128: 875	4b1	b6	54	61	7	1	s	
150	Salaspils Laukskola	77	VI 128: 417	2d	b6	54	60	7	n	g	
151	Salaspils Laukskola	77	VI 128: 417	2d	b6	53	61	7	n	g	
152	Lielvārdes pārceltuve	s.a.	A 12445: 5	–	b6	52	61	7	2	g	l
153	Salaspils Laukskola	118	VI 128: 1186	2b2	a3/d	52	61	6	1	?	
154	Salaspils Laukskola	118	VI 128: 1186	2b2	a3/d	50	60	6	1	?	
155	Doles Vampenieši I	54	VI 124: 521	1c1	a3/d	?	?	?	?	š	bu
156	Ikšķiles Zariņi	s.a.	VI 152: 8	–	c1	52	59	7	2	š	
157	Aizkraukle	s.a.	RDM I 681	–	c1	48	56	6	i	?	
158	Ikšķiles Zariņi	8	VI 152: 88	2d	c2			9	2	ps	
159	Ikšķiles Zariņi	8	VI 152: 88	2d	c2	56	68	9	2	ps	
160	Doles Vampenieši II	105	VI 144: 726	2c1	c2	54	68	6	2	g	
161	Doles Vampenieši II	105	VI 144: 726	2c1	c2	54	67	6	2	g	

Nr. p.k.	Atradumu vieta	Kapa nr.	Inventāra nr.	Brūņrupu saktas tips	Vāžtura variants	Garums, mm	Platums, mm	Caurumi pamatinē	Caurumi sānos	Ornaments	Piezīmes
162	Aizkraukle		RDM I 567	-	c2	55	67	9	2	ps	
163	Ogresgala Lielpēči	s.a.	RDM I 532	2c1	c2	55	67	7	2	g	
164	Ogresgala Lielpēči	s.a.	RDM I 532	2c1	c2	55	66	7	2	g	
165	Aizkraukle	s.a.	AI CM 1251	-	c2?	55	62	8	2	?	
166	Doles Vampenieši II	100	VI 144: 690	a	c2	54	65	7	1	p	
167	Doles Vampenieši II	100	VI 144: 690	a	c2	54	65	7	1	p	
168	Aizkraukle	B4	RDM I 1712a	2d	c2	52	65	9	2	š	
169	Aizkraukle	B4	RDM I 1712a	2c1	c2	54	62	8	2	š	
170	Salaspils Laukskola	593	VI 128: 7946	4a2	c2	54	64	7	2	š	
171	Salaspils Laukskola	593	VI 128: 7946	4a2	c2	53	64	7	2	š	
172	Salaspils Lipši	120	VI 185	3d	c2	53	64	?	2	g	
173	Salaspils Laukskola	491	VI 128: 7414	2c1	c2	51	64	9	2	ps	
174	Salaspils Laukskola	491	VI 128: 7414	2c1	c2	49	61	9	2	ps	
175	Ikšķiles pils		VI 129: 175	-	c2	54	63	7	1	p	
176	Aizkraukle	s.a.	RDM I 2193	2c1	c2	51	61	7	1	p	
177	Aizkraukle	s.a.	RDM I 2193	2c1	c2	51	60	7	1	p	
178	Salaspils Laukskola	507	VI 128: 7525	4b1	c2	50	61	7	2	g	
179	Salaspils Laukskola	507	VI 128: 7525	4b1	c2	50	60	7	2	g	
180	Salaspils Laukskola	116	VI 128: 1170	2c1	c2	50	59	7	1	š	
181	Salaspils Laukskola	116	VI 128: 1170	2c1	c2	50	59	7	1	š	
182	Salaspils Lipši	119	VI 185	5a2	c2	49	59	5	2	g	
183	Salaspils Lipši	119	VI 185	5a2	c2	49	58	?	2	g	
184	Daugmales pilskalns		A 12695: 375	-	c2	50	58	5	2	n	
185	Daugmales pilskalns		*Rad 2	-	c2			6	2	n	
186	Lielvārdes pārceltuve	21	VI 216: 20	2c1	c2			8			
187	Salaspils Laukskola	413	VI 128: 5781	2c1	c2	47	58	9	1	g	
188	Salaspils Laukskola	413	VI 128: 5781	2c1	c2	47	58	9	1	g	
189	Salaspils Lipši	115	VI 185	-	c2	46	58	?	2	s	
190	Ogresgala Sermuļi	s.a.	RDM I 793	-	c3	44	54	9	2	š	
191	Ogresgala Sermuļi	s.a.	RDM I 793	-	c3	44	?	?	?	š	
192	Salaspils Vējstūri	6	VI 147: 28	3d	c3	43	52	9	2	g	
193	Salaspils Laukskola	414	VI 128: 5789	2c1	c3	41	52	9	2	g	
194	Salaspils Laukskola	414	VI 128: 5789	2c1	c3	43	51	9	2	g	
195	Aizkraukle	R3	A 7668: 7	2c1	c3	41	52	5	?	?	
196	Aizkraukle	R3	A 7668: 8	-	c3	41	52	5	n	?	
197	Salaspils Laukskola	529	VI 128: 7626	2b3	c3	41	52	7	2	?	
198	Salaspils Laukskola	529	VI 128: 7626	2b3	c3	41	52	7	2	?	
199	Salaspils Laukskola	147	VI 128: 1816	2c1	c3	40	52	9	2	g	
200	Salaspils Laukskola	147	VI 128: 1816	2c1	c3	41	51	9	2	g	
201	Aizkraukle?	s.a.	MVFK 13002	b2?	c3			6			

Nr. p.k.	Atradumu vieta	Kapa nr.	Inventāra nr.	Brūņrupuču saktas tips	Vāžtura variants	Ģarums, mm	Platums, mm	Caurumi pamatnē	Caurumi sānos	Ornaments	Piezīmes
202	Aizkraukle?	s.a.	MVFK 12998	–	c3			5	n	s	
203	Daugmales pilskalns		A 9964: 2235	–	c?	?	?	?	?	?	
204	Aizkraukle	s.a.	RDM I 558	–	d	50	63	9	2	š	
205	Aizkraukle	s.a.	RDM I 559	2d	d	49	62	9	2	š	
206	Lielvārdes pārceltuve	s.a.	A 12472: 1	–	e1	52	61	9	2	g	
207	Aizkraukle	s.a.	RDM I 556	–	e1	54	60	7	2	š	1
208	Aizkraukle	s.a.	RDM I 556	–	e1	54	59	7	2	š	1
209	Salaspils Laukskola	176	VI 128: 2045	2d	e1	54	60	9	2	g	
210	Salaspils Laukskola	176	VI 128: 2045	2c1	e1	54	59	9	2	g	
211	Aizkraukle	s.a.	BM52.3-29.129	5a2	e1			9	2		
212	Aizkraukle	s.a.	BM52.3-29.129	5a2	e1			9	2		
213	Ogresgala Sermuļi	s.a.	Privātkolekcija	2b3	e1	56	64	8	2	g	
214	Ikšķiles pag.	s.a.	A 7003: 12	–	e2	59	?	?	1	?	
215	Aizkraukle	s.a.	KPM 350	–	e2	54	63	9	2	g	
216	Aizkraukle	s.a.	KPM 350	–	e2	55	62	9	2	g	
217	Aizkraukle	R11	A 7675:7	2c1	e2	58	60	?	2	?	
218	Doles Rauši	70	VI 146: 490	5a1	e2	52	60	9	2	g	
219	Doles Rauši	70	VI 146: 490	5a1	e2	52	60	9	2	g	
220	Aizkraukle	s.a.	RDM I 2160	–	e2	54	60	7	2	g	
221	Aizkraukle	s.a.	RDM I 2161	–	e2	51	57	9	2	g	
222	Salaspils Laukskola	569	VI 128: 7812	5a1	e2	52	59	9	2	s	
223	Salaspils Laukskola	569	VI 128: 7812	5a1	e2	52	58	9	2	s	
224	Doles Rauši	113	VI 146: 744	3a	e2	52	58	9	2	?	
225	Doles Rauši	113	VI 146: 744	3a	e2	52	58	?	2	?	
226	Salaspils Laukskola	592	VI 128: 7945	5a2	e2	52	57	?	?	?	
227	Salaspils Laukskola	592	VI 128: 7945	5a2	e2	?	?	?	?	?	
228	Aizkraukle?	s.a.	MVFK bez nr.	d?	e?						
229	Aizkraukle?	s.a.	MVFK bez nr.	d?	e?						
230	Daugmales pilskalns		A 9964: 3408	–	?	?	?	?	?	?	fu
231	Daugmales pilskalns		A 9964: 3409	–	?	?	?	?	?	s	fu

Inventāra nr.: AI – Igaunijas Vēstures institūta Arheoloģijas nodaļa, AM – Igaunijas Vēstures muzejs Tallinā, RLB – Latvijas Vēstures muzeja Arheoloģijas nodaļas kolekcijas šifrs, MVFK – Aizvēstures un agrās vēstures muzejs Ķelnē.

Brūņrupuču saktas tips: p – plāksnes sakta, s – Somijas apaļā sakta, a – pakavsakta ar atrotītiem galiem.

Caurumi pamatnē: n – caurumu nav.

Caurumi sānos: n – caurumu nav, i – caurumi iezīmēti, bet nav izurbti.

Ornaments: š – štancētas svītru līnijas, t2 – štancēti trīsstūrīši ar trim punktiņiem vidū, t3 – štancēti trīsstūrīši ar sešiem punktiņiem vidū, x – iekalts kāškrusts, z – “zvaigznīte”, n – virsma neornamentēta.

Piezīmes: a – auduma nospiedums otrā pusē, l – lējuma brāķis.

Citiem apzīmējumiem paskaidrojums skatīt pie 1., 2. tabulas.

*Radiņš A., Zemītis G. Die Verbindungen zwischen Daugmale und Skandinaviern. – Abb. 2: 4.

DAUGAVAS LĪBIEŠU 4. TIPĀ VAŽTURU ATRADUMI

Nr. p.k.	Atradumu vieta	Kapa nr.	Inventāra nr.	Brunūpuču saktas tips	Vāžtura variants	Garums, mm	Platums, mm	Ornaments	Piezīmes
1	Ikšķiles Kābeles	45	RDM I 2238a	5b1	a1	52	55		
2	Ikšķiles Kābeles	45	RDM I 2238a	5b1	a1	51	55		
3	Lielvārdes kapsēta	10	A 13237: 11	5a4	a1	52	54		
4	Lielvārdes kapsēta	10	A 13237: 10	5b2	a1	49	54		u
5	Doles Rauši	167	VI 146: 1064	5b1	a1	50	54		l
6	Doles Rauši	45	VI 146: 295		a1	49	54		u
7	Doles Rauši	45	VI 146: 295		a1	49	53		u
8	Mārtiņsalas kapsēta	666	VI 122: 822	r	a1	49	52		pl
9	Ikšķiles Kābeles	42	RDM I 2235a		a1	49	52		
10	Ikšķiles Kābeles	42	RDM I 2235a	5b1	a1	48	52		
11	Salaspils Lipši	55	VI 185	5b1	a1				
12	Mārtiņsalas pils		VI 127: 1440		a2	59	60	š	
13	Doles Rauši	119	VI 146: 813	5b1	a2	54	56		
14	Doles Rauši	119	VI 146: 813	5b1	a2	54	55		
15	Aizkraukle		MVFB II 6819	5b1	a1 vai 2				
16	Aizkraukle		MVFB II 6819	5b1	a1 vai 2				
17	Aizkraukle		MVFB II 6827	5b1	a1 vai 2				
18	Aizkraukle		MVFB II 6827	5b1	a1 vai 2				
19	Ikšķiles kapsēta	370	VI 130: 448	5a3	a3	51	54		
20	Ikšķiles kapsēta	250	VI 130: 319	5a3	a3	50	54		u
21	Ikšķiles kapsēta	250	VI 130: 319	5a3	a3	50	54		u
22	Mārtiņsalas pils		VI 127: 477		a3	51	54		
23	Mārtiņsalas pils		RDM I 2322		a/c	51	56		l
24	Mārtiņsalas kapsēta	1212	VI 122: 1582	5a2	a/c	53	53		
25	Mārtiņsalas kapsēta	1212	VI 122: 1582	5a2	a/c	53	53	g	l
26	Mārtiņsalas pils		RDM I 2323		a/c	51	53		l
27	Rīga, Alberta laukums		VRVM 41993/232		a/c	51	53		k
28	Ikšķiles kapsēta	419	VI 130: 478	5a4	a/c	51	53	š	
29	Ikšķiles Kābeles	9	RDM I 2203f		b	40	34		
30	Mārtiņsalas pils		VI 127: 465		b	40	31		
31	Doles Rauši	149	VI 146: 955	5a3	b	41	31		
32	Doles Rauši	149	VI 146: 955	5a3	b	41	30		
33	Ikšķiles kapsēta	280	VI 130: 343	5b1	b	38	31		
34	Ikšķiles kapsēta	356	VI 130: 441		b	38	31		

Nr. p.k.	Atradumu vieta	Kapa nr.	Inventāra nr.	Bruņrupu saktas tips	Vāžtura variants	Garums, mm	Platums, mm	Ornaments	Piezīmes
35	Salaspils Lipši	165	VI 185		b				
36	Ikšķiles Kābeles	25	RDM I 2218a		c	51	54		l
37	Doles Rauši	129	VI 146: 813	5b2	c	50	54		l
38	Doles Rauši	129	VI 146: 813	5a3	c	50	54		l
39	Mārtiņsalas pils		VI 127: 576		c	?	53		b
40	Ikšķiles kapsēta	430	VI 130: 511	5a2	c	50	52		
41	Ikšķiles kapsēta	430	VI 130: 511	5a2	c	50	?		b
42	Ikšķiles Kābeles	23	RDM I 2216a		c	50	?		b
43	Ikšķiles Kābeles	23	RDM I 2216a		c	48	52		
44	Mārtiņsalas pils		RDM I 2248		d	60	58	š	
45	Ikšķiles kapsēta	299	VI 130: 364		e1	50	51	m	pd
46	Mārtiņsalas kapsēta	s.a.	VI 122: 278		e1	50	49		pd
47	Mārtiņsalas kapsēta	1464	VI 122: 866		e2	47	49		pdu
48	Mārtiņsalas kapsēta	39	VI 122: 42	r	?	49	52	n	pl
49	Aizkraukle	s.a.	BM 52.3-29.35	5b1	?				
50	Aizkraukle	s.a.	BM 52.3-29.35	5b1	?				
51	Mārtiņsalas ciems		VI 121: 1824	5a4	?	52	52	?	b
52	Ikšķiles kapsēta	s.a.	A 4842		?			n	

Inventāra nr.: MVFB – Aizvēstures un agrās vēstures muzejs Berlīnē, VRVM – Rīgas vēstures un kuģniecības muzeja arheoloģiskās kolekcijas šifrs.

Bruņrupu saktas tips: r – riņķsakta.

Ornaments: š – štancēts ornaments, m – meandrs.

Piezīmes: u – ažiurs ornaments izurbts, p – piekariņš, k – korodējis, d – divpusīgs.

Citiem apzīmējumiem paskaidrojumus skatīt pie 1.–3. tabulas.

IMPORTĒTIE VAŽTURI LĪBIEŠU VAŽIŅROTĀS

Nr. p.k.	Atradumu vieta	Kapa nr.	Inventāra nr.	Brūņrupu saktas tips	Variants	Garums, mm	Platums, mm	Ornaments	Piezīmes
Važturi ar stilizētiem dzīvības koka un divu dzīvnieku motīviem									
1	Salaspils Laukskola	13	A 9968: 25, 26	1c1	a1	?	?	?	f
2	Salaspils Laukskola	13	A 9968: 42	1c1	a1	57	55	g	
3	Aizkraukles Lejasžagari	7	A 12221: 17	2a3	a2	?	35	l	b
4	Aizkraukles Lejasžagari	7	A 12221: 17	2a3	a2	40	35	l	
5	Doles Vampenieši I	89	VI 124: 888	2b1	b	62	50	gl	
6	Doles Vampenieši I	89	VI 124: 888	2b1	b	62	50	gl	
7	Salaspils Laukskola	91	VI 128: 896	2c1	b	68	50	g	
8	Salaspils Laukskola	91	VI 128: 896	2c1	b	63	52	s	
9	Doles Vampenieši I	189	VI 124: 2016		b	51	45	?	u
10	Salaspils Laukskola	96	VI 128: 972		b	?	?	g	b
Sāmsalas tipa važturi									
11	Doles Vampenieši II	52	VI 144: 270	2d		58	61		o
12	Doles Vampenieši II	52	VI 144: 270	2d		58	61		o

Piezīmes: o – platējuma pēdas.

Citiem apzīmējumiem paskaidrojumus skatīt pie 1.–4. tabulas.

KETTENTRÄGER DER DAUGAVA-LIVEN AUS DEM 10.–14. JAHRHUNDERT

Zusammenfassung

Kettenträger ist ein wichtiger Bestandteil des Brustgehänges der Daugava-Liven gewesen – dieses Zwischenglied vereinigte die Schildkrötenfibeln mit den Ketten des Brustgehänges. Bis jetzt fehlten aber umfassende Forschungen darüber. Im vorliegenden Beitrag werden 304 archäologisch erworbene Kettenträger aus dem Territorium der Daugava-Liven bewertet. Livische Kettenträger kann man aufgrund ihrer Form und ihrer Ornamente in 4 Haupttypen mit mehreren Varianten einteilen. Die Verbindung des Kettenträgers mit der Schildkrötenfibeln erlaubt es, ihre Chronologie zu erstellen.

Zum Typ 1 werden dreieckige Kettenträger mit zehn durchbrochenen Löchern und drei rechteckigen Vorsprüngen an den Seiten gezählt (Abb. 1). Ihre Herkunft ist nicht eindeutig geklärt, vermutlich sind sie mit der Symbolik des Lebensbaumes verbunden. Insgesamt sind in Lettland 5 Kettenträger dieses Typs bekannt (Taf. 1, Abb. 19), sie werden auf das 10. Jh. datiert. Die livischen Kettenträger des Typs 1 wurden zusammen mit den skandinavischen Schildkrötenfibeln getragen.

Zum Typ 2 gehören ovale gegossene Kettenträger (Taf. 2, Abb. 2), die aus drei Ovalen zusammengesetzt worden sind. In Lettland sind 20 Kettenträger dieses Typs bekannt (Abb. 19) und sie werden in zwei Varianten unterteilt. Livische Kettenträger der Variante 2a (Taf. 2: 1–15, Abb. 2: 2–5) vertreten eine ostbaltische Variante der Kettenträger aus Drahtösen (Abb. 2: 1). Solche Kettenträger wurden zusammen mit skandinavischen Schildkrötenfibeln in Ostpreussen und Nordkurland getragen. Die Variante 2a der livischen Kettenträger wurde zusammen sowohl mit skandinavischen als auch mit ältesten livischen Schildkrötenfibeln getragen und werden auf die zweiten Hälfte des 10. Jh. und Anfang des 11. Jh. datiert. Fünf in Lettland gefundene Kettenträger der Variante 2b (Taf. 2: 16–20, Abb. 2: 6) werden auf das Ende des 12. Jh. oder 13. Jh. datiert.

Zum Typ 3 werden Kettenträger in Form eines Trapezes mit durchbrochenem geometrischen Ornament gezählt (Taf. 3, Abb. 5–11). Diese Kettenträger sind am verbreitetsten – 227 Exemplare sind bekannt (Abb. 19), wobei man 5 Varianten unterscheiden kann. Kettenträger des Typs 3 wurden am längsten verwendet – sie wurden bereits zusammen mit den ältesten livischen Schildkrötenfibeln getragen. Darum kann man ihre älteren Exemplare auf die letzten zehn Jahre des 10. Jh. oder die Zeit der Jahrtausendwende datieren. Sie wurden das ganze 11. und 12. Jh. verwendet.

Die Herkunft der Kettenträger des Typs 3 hängt mit den Einwohner Finnlands zusammen. Die älteren Kettenträger der Variante 3a₂ weisen das Motiv zweier stilisierter Pferdeköpfe auf (Abb. 12: 6). Ähnlichen Kettenträgern begegnet man in Finnland und auf der Insel Åland bereits Ende des 7. Jh. und Anfang des 8. Jh. (Abb. 12: 1). In der Vikerzeit wurden die finnischen Kettenträger mit der Pferdeabbildung komplizierter (Abb. 12: 2–3), man begegnet dem symbolischen Bild eines Schiffes (Abb. 12: 4). Auch auf älteren livischen Kettenträgern der Variante 3a_{1,2} wurden klare Motive von zwei Pferden und Schiff verwendet (Abb. 13). Später werden die Kettenträger dieses Typs einfacher.

Zum Typ 4 gehören Kettenträger mit einer Palmette, die gleichzeitig mit den livischen Schildkrötenfibeln mit Pflanzenmotiven verwendet wurden (Taf. 4, Abb. 16). Unter den Denkmälern der Daugava-Liven sind insgesamt 52 Stücke bekannt, man kann sie in 5 Varianten unterteilen (Abb. 19). Nur Kettenträgern dieses Typs begegnet man in den christlichen Friedhöfen am Unterlauf der Daugava. Kettenträger des Typs 4 kommen Ende des 12. Jh. auf, sie wurden aber intensiv erst im 13. Jh. und einzelne als Anhänger sogar bis zum Ende des 14. Jh. verwendet.

Unter den Denkmälern der Daugava-Liven wurden auch importierte Kettenträger gefunden (Taf. 5, Abb. 17), darunter 10 Exemplare mit stilisiertem Lebensbaum und dem Motiv von zwei Tieren sowie zwei Exemplare Segment- oder sog. Saaremaa-Kettenträger.

Wie bereits oben erwähnt, steht die Herkunft der Kettenträger der Variante 2a mit den Ösen-Kettenträger aus Nordkurland in Verbindung. Diese Tatsache stützt die Theorie der Übersiedlung der Liven aus Nordkurland zum Unterlauf der Daugava in der Mitte des 10. Jh. Um das Jahr 1000 n. Chr., als die örtlichen Schildkrötenfibeln am Unterlauf der Daugava aufkommen, wurden Trapez- Kettenträger des Typs 3 im Brustgehänge verwendet. Die älteren Exemplare mit der für Finnen charakteristischen Abbildung von zwei Pferden und einem Schiff weisen auf die Herkunft aus Finnland hin. Seit dieser Zeit nehmen die finnischen Elemente in der Kultur der Daugava-Liven zu und werden dominierend. Wahrscheinlich hängt dies mit der Übersiedlung einer neuen Einwohnergruppe der Ostsee-Finnen zusammen.

In der ersten Hälfte des 11. Jh. werden die Kettenträger des Typs 3 einfacher und allmählich

verschwanden die auf den älteren Exemplaren anwesenden Motive von zwei Pferden und einem Schiff; wobei als einzige die geometrisch durchbrochene Verzierung übrig blieb. Seit Mitte des 12. Jh. kann man eine rasche Verkleinerung der Ausmasse der Trapez-Kettenträger beobachten, die sich in den Varianten 3c₂ und 3e widerspiegelt und zusammen mit dem Verschwinden des Ornaments der Schildkrötenfibeln der Variante 2d eine Krise des livischen Schmucks einleitet.

Eine neue Wende zeichnet sich Ende des 12. Jh. ab, als Kettenträger des Typs 4 aufkommen. Variante 4a zeigt den Übergang zum Pflanzenstil, wie er etwas früher an den Schildkrötenfibeln zu beobachten war. Die Kettenträger der Variante 4a₁ und Schildkrötenfibeln der Variante 5b₁ wurden

in einem Stil angefertigt und bildeten im Brustgehänge eine stilistisch verwandte Komposition. Ebenso wie die Schildkrötenfibeln wurden auch die Kettenträger während des 13. Jh. immer einfacher. Die Variante 4b hat ihre äussere Einfassung und den Unterteil mit Löchern verloren, Ornament und Qualität der Varianten 4c und 4d ist degeneriert. Obwohl in der zweiten Hälfte des 13. Jh. auf den livischen Brustgehängen auf Schildkrötenfibeln verzichtet wurde, hat man die letzte Variante der Kettenträger des Typs 4 allein als Anhänger mit Schellen sogar im 14. Jh. verwendet. In dieser Zeit wurde auch die letzte Variante 4e des livischen Kettenträgers mit Palmette gebildet, die die Entwicklung der Kettenträger beendet.

VERZEICHNIS DER ABBILDUNGEN

<i>Abb. 1.</i> Livischer Kettenträger des Typs 1 aus dem Gräberfeld Vampenieši I	<i>Abb. 12.</i> Herkunft der livischen Kettenträger des Typs 3
<i>Abb. 2.</i> Livische Kettenträger des Typs 2	<i>Abb. 13.</i> Motiv des Schiffes auf den livischen Kettenträgern des Typs 3
<i>Abb. 3.</i> Entwicklung der Kettenträger mit Ösen und der ovalen Kettenträger	<i>Abb. 14.</i> Runenstein mit der Abbildung eines Schiffes aus Lillbjärs Stenkirka auf Gotland
<i>Abb. 4.</i> Importierte Kettenträger mit Ösen	<i>Abb. 15.</i> Runenstein mit der Abbildung eines Schiffes aus Tjängvide Alskog auf Gotland
<i>Abb. 5.</i> Livische Kettenträger des Typs 3a	<i>Abb. 16.</i> Livische Kettenträger des Typs 4
<i>Abb. 6.</i> Livische Kettenträger des Typs 3b	<i>Abb. 17.</i> Importierte Kettenträger im livischen Brustgehänge
<i>Abb. 7.</i> Livischer Kettenträger des Typs 3b ₄	<i>Abb. 18.</i> Livischer Brustgehänge aus dem Gräberfeld Aizkraukle
<i>Abb. 8.</i> Livischer Kettenträger des Typs 3c	<i>Abb. 19.</i> Verbreitung der livischen Kettenträger in Lettland
<i>Abb. 9.</i> Livischer Kettenträger des Typs 3d aus dem Gräberfeld Aizkraukle	<i>Abb. 20.</i> Entwicklung der livischen Kettenträger im 10.-14. Jh.
<i>Abb. 10.</i> Livische Kettenträger des Typs 3e aus dem Gräberfeld Aizkraukle	
<i>Abb. 11.</i> Livische Kettenträger des Typs 3 – Übergangsvarianten	

Dagnija Svarāne

TALSU VILKUMUIŽAS EZERA 12.–14. GS. TAUSIJAS TEHNIKĀ SUDRABOTIE DZELZS ZIRGLIETU APKALUMI UN SIKSNU SADALĪTĀJI

Talsu Vilcumuižas ezers ir nozīmīga un netipiska vēlā dzelzs laikmeta kuršu apbedījumu vieta, kur ir nogremdētas ugunskaņu senlietas. Pirmais izpēti šai objektā veicis Eduards Šturms 1934. gadā, kad iegūts 85 kg smags senlietu krājums jeb 1300 dažādu priekšmetu.¹ Pakāpeniski senlietu skaits ir palielinājies līdz 3000 vienībām. Īpatnējo apbedīšanas paražu dēļ (mirušo sadedzinātos kaulus un ugunī bojātās senlietas iegremdēja ezerā), senlietas no ezera iegūstot ar smelšanu, nevis sistemātiskos izrakumos, nav bijuši nosakāmi kapa inventāra kompleksi. Tāpēc Vilcumuižas ezerā atrastie priekšmeti jāpiešķaita savrupatradumiem. Šis apstāklis sarežģī priekšmetu datēšanu. Šturms no ezera izvilktās hronoloģiski agrākās senlietas datējis ar 11. gs., bet vairumu – ar 13.–14. gadsimtu. Līdzīgas senlietas iegūtas netālu esošā Sāraju (Lībagu pagasts) un Pasilciema (Zlēku pagasts) kapulaukā, kā arī Lietuvā, Griezes kapulaukā (Mažeikiu raj.). Tur šādi siksnu apkalumi un sadalītāji tiek attiecināti uz laiku, sākot ar 12. gadsimtu.²

No dzelzs gatavoto siksnu sadalītāju un gala apkalumu rotāšanai lielākoties izmantots īpašs sudrabošanas veids – t.s. tausija. Tausija ir inkrustācijas paveids, kuru lieto greznu dzelzs juvelierizstrādājumu izrotāšanai ar dārgmetālu (sudraba stiepli, sloksnīti vai plāksnīti) bez lodēšanas palīdzības. Tehnikas pamatā ir daudz, dažādos virzienos ejošu rievīņu iegravēšana dzelzī, kurās pēc tam iekala par pamatmetālu – dzelzi mīkstāku metālu. Latvijā tas visbiežāk ir sudrabs. Par tausijas tehnikas lietojumu Latvijā jau ir publicēts raksts, kurā dota galvenā literatūra par šo sudrabošanas tehniku.³

Latvijā lielākais sudraboto dzelzs senlietu skaits atrasts Kurzemē, īpaši daudz Talsu Vilcumuižas ezerā. Vilcumuižas ezera un tā apkārtnes arheoloģiskās izpētes raksturojums un senlietu apskats sniegts Adolfa Karnupa,⁴ Eduarda Šturma un Jāņa Asara⁵ darbos. Sudrabotos priekšmetus analizējuši vairāki autori, bet tausijas tehnikas lietojums nav atpazīts. Šturms minējis, ka Vilcumuižas ezerā atrastas sudrabotas dzelzs zirglietas, dēvējot to par “sudraba aplikumu”.⁶ “Latvijas PSR arheoloģijā” ir neatbilstoši norādīts, ka

kuršu siksnu sadalītāji un siksnu gala apkalumi darināti, dzelzs plāksnes pārklājot ar sudraba platējumu.⁷

Visām šajā rakstā apskatītajām Vilcumuižas ezerā atrastajām tausijas tehnikā ornamentētajām zirglietām sudrabs, sadedzinot mirušo kopā ar senlietām, ir nokūsis. Ornaments parasti ir saglabājies nospieduma veidā. Reizēm priekšmeta virsma ir ļoti sarūsējusi, tāpēc ornaments vairs nav izsekojams – priekšmeta virsmā palikušas tikai atsevišķas rievās vai gropes, kurās kādreiz bijusi iekalta sudraba stieple vai piekalta plāksnīte. Lai rekonstruētu ornamentu, jāizmanto citos objektos atrastās līdzīgās senlietas, kuras ir saglabājušās pietiekami labā stāvoklī. Visnoderīgākais Vilcumuižas ezera atradumu analogiju meklēšanai ir aptuveni 10 km attālumā esošais Sāraju kapulauks. Tajā ugunskaņu inventāros atrodamas gan dedzinātas, gan nededzinātas senlietas.⁸ Latvijā pētījumi par tausijas tehniku ļauj konstatēt ne vien vāji saglabājušos sudraba ornamentu, bet arī to, kas laika gaitā atdalījies vai arī ugunsrituāla laikā, dedzinot mirušo, no rotām nokūsis. Uz daudzām analizētajām dzelzs senlietām redzami pusapaļi vai apaļi piekusumi, kas vairumā gadījumu varēja būt nokusušais sudrabs. Reizēm, ja senlieta ir notīrīta, šīs piekusumu bumbiņas pat sudrabaini spīd. Ja nepilnīgi notīrīta senlieta ir piesūcināta un pārklāta ar ķīmikālijām, piekusumu sastāvu var noteikt tikai hipotētiski, jo senlietai ugunskurā var piekust klāt ne vien sudrabs, bet arī citi materiāli. Tāpēc bez metāla sastāva analizēm piekusušās lodītes uzskatīt par sudrabu pilnīgi droši nevar.

Šajā pētījumā uzmanība pievērsta tausijas tehnikā sudraboto izstrādājumu daudzveidībai. Rakstā analizētas Vilcumuižas ezerā atrastās 89 senlietas. Gandrīz visas tās glabājas Latvijas Vēstures muzejā (LVM; kolekciju inv. nr. A 10994, A 8571, A 8129), bet septiņas – Talsu muzejā (inv. nr. TNNM 7630). Pēc formas izveidojuma izdalāmi septiņi dažādi zirglietu apkalumu un iemauktu siksnu sadalītāju veidi:

1) lieli, apaļi siksnu sadalītāji – vairogveida ripas, kurās ievērti divi vai trīs taisnstūrains vai trapeceveidīgi siksnu gala apkalumi;

2) gareni, ažiūri siksnu gala apkalumi ar divās daļās šķeltu galu;

3) trīsdaļīgi siksnu gala apkalumi, kas sastāv no divām garenām plāksnītēm ar galā piestiprinātu ažūru dekoratīvu apkalumu;

4) kvadrātam tuvas formas apkalumi ar trijstūra izvirzījumiem stūros;

5) taisnstūrains, garenis apkalumi ar zāģveidā robotu malu;

6) mazi, ovāli siksnu sadalītāji ar to caurumos ievērtiem diviem rombveida siksnu gala apkalumiem;

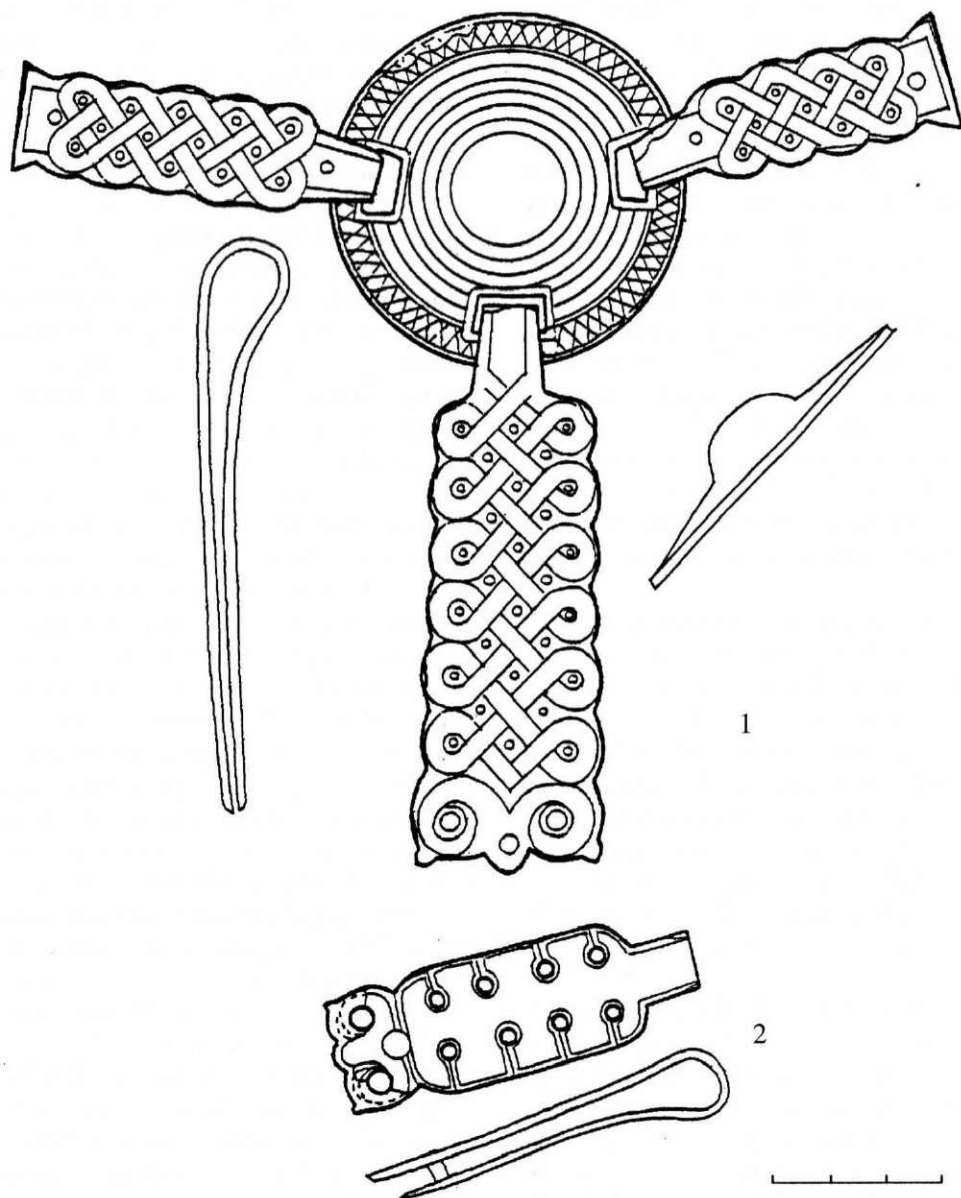
7) apaļi ripveida ažūri apkalumi.

SENLIETU GRUPU APRAKSTS

Pirmā grupa – **lielie, apaļie siksnu sadalītāji** – vairogveida ripas, kurās ievērti divi vai trīs taisnstūrains vai trapecveidīgi siksnu gala apkalumi, – ir skaitliski vislielākā (1. att.: 1, 4. att.: 1). To veido 40

ripas, no kurām 34 glabājas LVM Arheoloģijas nodaļas krātuvē un sešas – Talsu novada muzejā.⁹ Tās lietotas kā zirga seglu krūšu siksnu sadalītāji. Ripās iekārtas divas vai trīs garenas, dekoratīvi izveidotas dzelzs plāksnītes, kuras savukārt izmantotas kā siksnu gala apkalumi, ar kuru palīdzību ādas siksnas piestiprinātas pie dzelzs ripas. Bieži vien senlieta saglabājusies daļēji – ripā palicis ievērts tikai viens vai divi apkalumi, reizēm to vairs nav. Tikai divās ripās ir visi trīs apkalumi (inv. nr. A 8571: 709, A 9066: 1). Septiņos gadījumos apkalumu vietā ripas caurlauzumos ir ievērti vīti dzelzs stienīšu važiņu locekļi.¹⁰ Vēl LVM glabājas 21 atsevišķs līdzīgs gala apkalums (no tiem četri – fragmentāri) bez vidējās sadalītājas ripas.¹¹

Visi siksnu sadalītāji ir apaļas formas skārda ripas ar pussfērisku pacēlumu centrā – umbonu. Ripas diametrs svārstās no 45 līdz 70 mm, biezums ir ap

1. att. 1. grupas senlietas ar rekonstruētiem ornamentiem: 1 – seglu krūšu siksnu vairogveida sadalītājs ar gala apkalumiem (inv. nr. A 8571: 709), 2 – seglu krūšu siksnu sadalītāja gala apkalums (inv. nr. A 10994: 1522). Šo un pārējos attēlus rakstā zīmējusi A. Ivbule

2–2,5 mm. Gandrīz visām ripām ir bijuši trīs taisnstūrveida, retāk – kvadrātveida caurlauzumi malās, vidēji 0,6×0,9 mm lieli. Tausijas tehnikā veidotais ornaments bijis līdzīgs – koncentriskas, pamīšus izvietotas sudraba un dzelzs apļveida josliņas – saules simbols. Sudraba stieplītes, reizēm pat divās rindās, bijušas iekaltas arī gar caurlauzumiem. No sudraba stieples ornamenta uz senlietām saglabājies tikai nospiedums – sekls iedziļinājums pamatmetālā. Pēc virsmā esošām gropēm var konstatēt, ka 11 ripām¹² gar ārmaļu bijusi iekalta sudraba stieplīšu josliņa no slīpiem, rombiņus veidojošiem krustiņiem.

Sadalītāju caurlauzumus iestiprinātie siksnu gala apkalumi nedaudz atšķiras gan pēc formas, gan ornamenta. Apkalumu garenās malas pārsvarā ir viļņoti robotas, jo ornamentu veido krustotas lentes, kas apņem trijās vai piecās rindās izkārtotas bedrītes. Dažiem apkalumiem bedrīšu vietās veidoti sīki caurlauzumi. Apkalumu izmēri variējas – pārsvarā tie ir 20 mm plati un 50–60 mm gari. Četros gadījumos to garums sasniedz 100–115 mm (LVM, inv. nr. A 8129:6, A 8571: 709, A 9066: 1, A 10994: 1536). Malu robojumu – vilniņu skaits visbiežāk ir četri: mazākais – trīs, lielākais – septiņi vienā malā. Visiem apkalumiem aizmugurē ir gara, šaura (5–10 mm) mēlīte, ar kuru apkaluma viens gals iestiprināts ripā – sadalītājā, bet otrā galā apkalumam ir dzelzs kniede, ar kuras palīdzību tas ticis piestiprināts pie ādas siksnas.

Sastopami daži izņēmumi ar atšķirīgu formu vai rotājumu. Piemēram, sadalītājam no LVM (inv. nr. A 10994: 1517), kura diametrs – 45 mm, vidū nav izceltā umbona, bet caurlauzumi ir ovāli. Arī šai ripā ievērtie gala apkalumi ir atšķirīgi – tiem ir trapeceveida mēlītes forma. Otram priekšmetam – siksnas gala apkalumam (LVM, inv. nr. A 10994: 1522) ir taisnas malas un no ornamenta var izsekot tikai daļu. Sudraba stieplīte ir atkārtojusi mēlītes kontūru gar ārmaļu un apņēmusi divās rindās izkārtotos iedobumus, ar taisnām, paralēlām šķērslīnijām pieslēdzoties ārmales kontūrai. Spriežot pēc Sāraju senkapu 10. kapā atrastā analogiskā apkaluma, sudrabs bijis piekalts visai virsmas vidusdaļai. Šai mēlītei ir bijis ļoti dekoratīvs gala izveidojums, kas atgādina pūces galvu (1. att.: 2). Diemžēl gals ir apdrupis un saglabājies fragmentāri.

Apkalumu noslēguma veidojumi ir dažādi – parasti tie ir taisni, reizēm ar trapeceveida galu. Septiņos gadījumos¹³ noslēgums izveidots ļoti dekoratīvi, tas sastāv no diviem pusapļiem, ar izvirzījumu vidū. Jau pieminētajam apkalumam ar taisnajām malām uz abiem pusapļiem ir vēl pa vienam miniatūram ripveida izvirzījumam, t.s. pūces galva (LVM, inv. nr. A 10994: 1522). Citam šīs grupas paveidam uz abiem malējiem pusapļiem izkaltie ripveida izvirzījumi ir palieli, veidojot piecdaļīgu apļveida kompozīciju (LVM, inv. nr. A 10994: 1536).

Trīs siksnu gala apkalumi ir netipiski. Vienam apkalumam ir trapeceveida forma, un tas ir šaurāks nekā pārējie – 54 mm garš, 17 mm plats (LVM, inv. nr. A 8571: 705). Garenā malu robojumā lietas

līnijas mijas ar īsām, taisnām līnijām. Otrs apkalums (LVM, inv. nr. A 10994: 1517), kas ievērts jau minētā sadalītājā bez izcēluma jeb umbona vidusdaļā, ir vienkāršotas formas – trapeceveida, kāda parasti sastopama nevis dzelzs, bet gan analogiskiem bronzas izstrādājumiem; trešais ir izteikti miniatūrs (59 mm garš, 11 mm plats, 1,1 mm biezs), turklāt tā vidusdaļā izkalts ovāls, bet malas ir apaļi robotas (LVM, inv. nr. A 10994: 1641).

Autorei zināmi analogiski siksnu sadalītāji atrasti Latvijā Pasilciema¹⁴ un Sāraju kapulaukā,¹⁵ bet Lietuvā – Panevėžas rajonā Rimaisu kapulaukā¹⁶ un Kauņas piepilsētā Veršvu kapulaukā.¹⁷

Otro grupu – garenus, ažiūrus siksnu gala apkalumus ar divās daļās šķeltu galu – veido seši eksemplāri, kas glabājas LVM¹⁸ (2. att.: 2; 4. att.: 2). Apkalums sastāv no garenas plāksnītes, kurai vienā galā ir izkaltas ažiūras ripiņas, bet otrs gals ar iešķēlumu sadalīts divās mēlēs. Aizmugurē apkalumam ar trim kniedēm pievienota šaura divzaru dakšveida plāksnīte. Starp virsējo apkalumu un apakšējo plāksnīti bijusi iestiprināta ādas siksnas. Apkalumu garums ir 120–130 mm, platums – 40–50 mm, biezums – 2–3 mm.

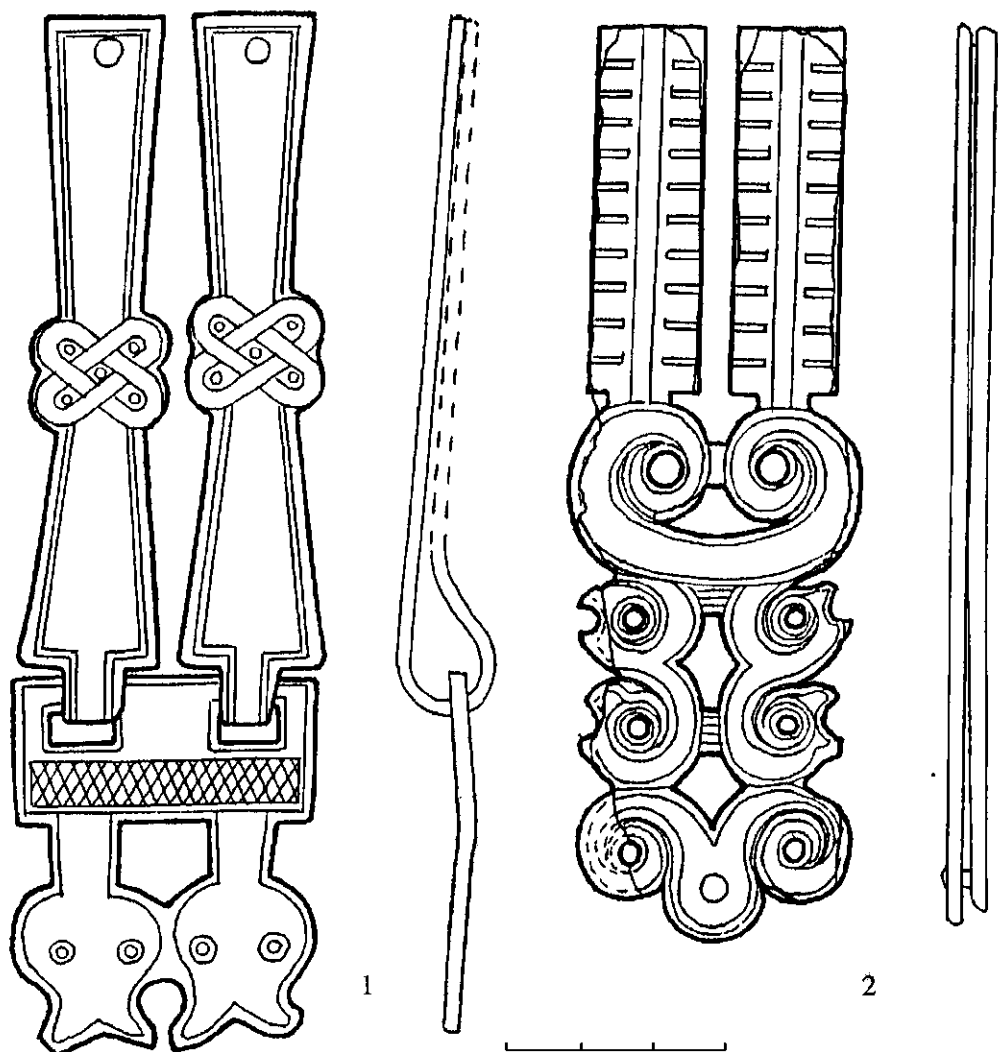
Virsmā šiem apkalumiem rotāta ar spirālveida ornamentu tausijas tehnikā, kurā izmantoti apļveida vijumi, vidū atveidota lunula ar ieritinātiem galiem, bet taisnstūrainajām mēlītēm sānos ir veidoti robiņi vai iegriezumi.

Četri šīs grupas apkalumi ir līdzīgi pēc apļu malu izveidojuma – to loka ārmaļā izkalta vēl viena neliela lunula, kas atgādina putna knābi, līdz ar to panākot zoomorfa ornamenta iespaidu.¹⁹ Vienam eksemplāram gala ripas padarītas krāšņākas ar nelieliem trīsstūrainiem izvirzījumiem (LVM, inv. nr. A 10994: 1648). Kāds cits apkalums ir ļoti vienkārši izgatavots un slikti saglabājies (LVM, inv. nr. A 8571: 711). Otrās grupas apkalumu skaitu papildina vēl viens neliels senlietas fragments (LVM, inv. nr. A 8571: 718) – garena, taisnstūraina mēlīte ar iecirtumiem.

Tā kā metāla sastāva analīzes šiem priekšmetiem nav veiktas, nav nekādu pierādījumu grāmatā "Latvijas PSR arheoloģija" izteiktajam apgalvojumam, ka uz šīs grupas apkalumiem izsekojamas zeltījuma pēdas.²⁰

Diemžēl Vilkuuižas senlietu sudrabošanas paņēmieni analīzi apgrūtina t.s. uguns patina, kas dedzināšanas un karsēšanas rezultātā izveidojusies, piemēram, uz apkaluma ar inv. nr. A 8571: 694 (LVM). Šī patina uz senlietas veido plānu pārklājumu, kas dažās vietās daļās nost no pamatmetāla, un to var pat sajaukt ar platējumu. Nākotnes uzdevums ir noteikt šīs uguns patinas sastāvu.

Vilkuuižas ezerā atrastie otrās grupas apkalumi ir augsta līmeņa mākslas amatniecības paraugi – viena no skaistākajām kuršu zirglietām. Apkalumi pēc formas nedaudz līdzinās etnogrāfiskajiem kokgriezumiem, kā norādījis 19. gs. arheologs V. Sizovs.²¹ Vismaz viens pēc formas līdzīgs, bet detaļu izveidojumā atšķirīgs apkalums atrasts Pasilciemā,²² otrs – Sāraju senkapu 36. kapā.²³

2. att. 2. un 3. grupas senlietas ar rekonstruētiem ornamentiem: 1 – trīsdalīgs iemauktu siksnas gala apkalums (inv. nr. A 10994: 1526), 2 – ažūrs iemauktu siksnas apkalums ar divās daļās šķeltu galu (inv. nr. A 8571: 695)

Ārpus Latvijas viens analogisks šīs grupas apkalums atrasts Igaunijā, Vilandes Pehklimegi (*Pähkli-mägi*) pilskalnā.²⁴

Trešā grupa – trīsdalīgi siksnu gala apkalumi, kas sastāv no divām garenām plāksnītēm ar galā piestiprinātu ažuuru dekoratīvu apkalumu. Tādi Vilikumuižas ezerā atrasti četri gabali, viens no tiem ir ļoti greznas, pārējie – vienkāršāki izstrādājumi. Trīs glabājas LVM (inv. nr. A 10994: 1525, 1526, 1620), bet viens – Talsu muzejā (inv. nr. TNNM 141/5). Apkaluma abām garenajām plāksnītēm vidū izveidots četrdaļīgs pasesninājums, bet galā izkalta atlocīta mēlīte, kas iestiprināta apakšā piekarinātās ažuūrās dekoratīvās plāksnes caurlauzumos (2. att.: 1; 4. att.: 3). Greznākā apkaluma (inv. nr. A 10994: 1526) garenās plāksnītes ir 95 mm garas, 19 mm platas un 2,8 mm biezas. Ažuūrā plāksnīte ir 45 mm gara, 20 mm plata un 28 mm bieza, tās caurlauzumi ir 10×7 mm lieli. Abu gareno plāksnīšu augšgalos ir kniedes, ar kurām bija piestiprināta ādas siksnā. Apakšdaļā piestiprinātā ažuūrā plāksnīte atgādina

divus kausveida ziedus. Tai bijusi tikai dekoratīva funkcija.

No ornamenta saglabājušās priekšmetā iegravētas rievīņas gar katras tā sastāvdaļas malu, kā arī vidū uz pasesninājuma – piecas bedrītes, kuras apņem krustoti ovāli. Apakšējai ažuūrajai detaļai virsmā saskatāmas četras bedrītes, kuras apņēma sudraba stieple un iedziļināta rievā gar ārmaļu. Jāpiebilst, ka šīs grupas apkalumu augšējās garenās plāksnītes atgādina latviešu etnogrāfijā pazīstamo sauļotā koka ornamentālo motīvu,²⁵ kas vēl nesenā pagātnē bija sastopams ēku koka stabos un pat krēslu atzveltnēs.²⁶

Vienkāršāk veidots trešās grupas apkalums atrodas Talsu muzejā (inv. nr. TNNM 141/5). Tā funkcionālā daļa – kustīgās mēlītes ir divas vienkāršas trapeces bez pasesninājuma vidusdaļā, bet apakšējai dekoratīvajai daļai ažuūrās plāksnes galā ir divas ripas, kurām savukārt izkalts pa trīsstūrainam izvīrējumam. Šis dekoratīvās daļas noslēgums atgādina pogaļas. Katrā ripā izkalsti divi iedobumi, ap kuriem varēja būt sudraboju.

Vēl viens vienkāršots variants ir no LVM (inv. nr. A 10994: 1525). Tam pie divām garenām, vienkāršām plāksnītēm apakšā piekarināta četrstūraina plāksnīte, kurai vidū ir dekoratīvs, sešstūrainš caurlauzums, bet apakšā – divi atvērumi – varbūtējās kniežu vietas. Ažūrā plāksne ir tā izrūsējusi, ka no varbūtējā sudrabojuma nav ne pēdu. Vēl no četrām šīs grupas senlietām (LVM, inv. nr. A 8511: 702, A 8571: 719, 728, A 10994: 1620) saglabājušies nelieli, vienkārši ažūrās plāksnes fragmenti. Diviem konstatējams kādreizējā ornamenta – lunulas nospiedums (inv. nr. A 8571: 719, 728).

Šīs grupai analogiskas, tikai detaļās atšķirīgas senlietas zināmas Sāraju senkapu 36. kapā (LVM, inv. nr. A 12820: 341), kā arī Pasilciema kapulaukā.²⁷

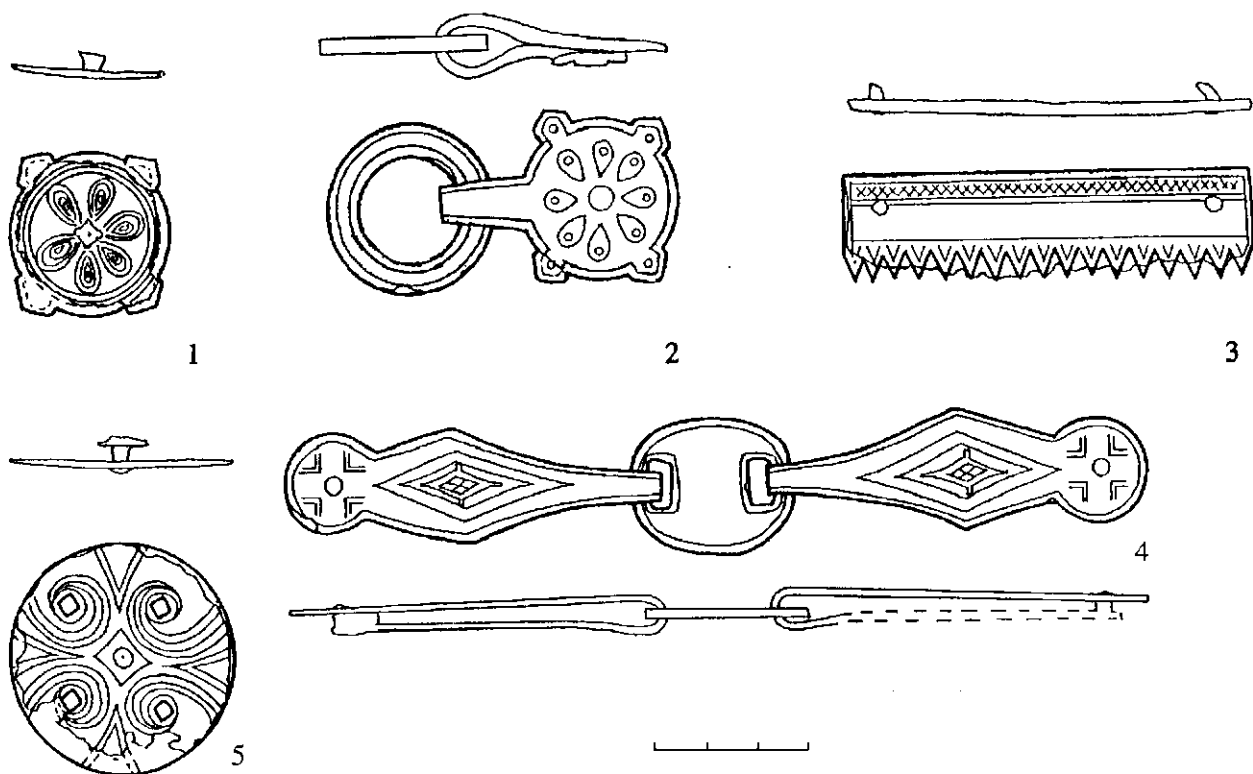
Ceturtajā grupā ietilpst kvadrātam tuvas vai apaļas formas apkalumi ar trijstūra izvirzījumiem stūros (3. att.: 1; 4. att.: 4). Šai grupai pieskaitīti 10 apkalumi, no tiem pieci kvadrātiski un pieci apaļi apkalumi ar četriem dekoratīviem trīsstūrīšiem, tādā veidā tuvinot to formu kvadrātam. Tie glabājas LVM.²⁸ Izmēri salīdzinoši nelieli – kvadrātiskajiem malas garums 26–28 mm, bet apaļajiem diametrs 25–28 mm. Apkalumu biezums 1,2–2,3 mm. No citiem nedaudz atšķirīgs ir viens četrstūrainš apkalums, kuram rotājošo trīsstūrīšu nav bijis (LVM, inv. nr. A 10994: 1664a). Apkalumiem parasti aizmugurē ir kniedes kājiņa – neliels stienītis, ar kura

palīdzību priekšmets piestiprināts pie ādas siksnas. Atšķirīgs piestiprinājuma veids ir apkalumam (LVM, inv. nr. A 10994: 1532) ar 5 mm platu, atlocītu dzelzs strēmeli vienā malā, kas piestiprināta dzelzs riņķim. Strēmele ar kniedes palīdzību nostiprināta pie apkaluma (3. att.: 2).

Uz ceturtais grupas senlietām ornaments ir vāji saskatāms. Raksturīgais sudraba stieples iekalums gar izstrādājuma ārmalu, atkārtotot tā kontūru, konstatējams visiem apkalumiem, izņemot vienu galīgi izrūsējušu eksemplāru (LVM, inv. nr. A 10994: 1659). Vislabāk rotājuma pēdas saglabājušās uz kāda apaļā apkaluma (LVM, inv. nr. A 10994: 1664; 3. att.: 1). Tā virsmā redzams gravējums, kas atgādina sešlapu rozeti, un gar ārmalu divās rindās iekaltas koncentriskas josliņas. Viss apkalums ir pārklāts ar tausijas gropēm, kas veido sīku rūtojumu. No sākotnējiem četriem stūru dekoratīvajiem trīsstūrīšiem trīs ir nodrupuši, bet viens saglabājies fragmentāri.

Līdzīgi rotāts ir apkalums (LVM, inv. nr. A 10994: 1532), kas pievienots riņķim. Tas bijis izrotāts ar divām koncentriskām sudraba josliņām, no kurām saglabājušās gropes (3. att.: 2). Apkalumu pārklāj slīpas, dažādos virzienos orientētas tausijas gropes.

Nelielas ornamenta paliekas izsekojamas vēl uz kāda četrstūrainā apkaluma (LVM, inv. nr. A 10994: 1663). Domājams, ka to ir rotājusi četrslāpju rozete un

3. att. 4.–7. grupas senlietas ar rekonstruētiem ornamentiem: 1 – iemauktu siksnas apkalums ar trijstūrveida izvirzījumiem (inv. nr. A 10994: 1664), 2 – laužņu un pavadas savienotājs (inv. nr. A 10994: 1532; ceturtais grupas paveids), 3 – iemauktu apkalums ar zāģveidā robotu malu (inv. nr. A 10994: 1631), 4 – siksnu sadalītājs ar rombveida apkalumiem (inv. nr. A 8571: 890), 5 – apaļš, ažūrs iemauktu siksnas apkalums (inv. nr. A 10994: 1645)

gar ārmalu iekaltas sudraba stieples trīs joslās. Šim apkalumam saglabājies tikai viens izvirzītais trīsstūrītis. Apkalumu pārklāj uguns patina.

Pavisam maz no ornamenta gropēm saskatāms jau minētajam četrstūrainajam apkalumam (LVM, inv. nr. A 10994: 1664a). Virspusē, centrā pie pacēluma – tieši pretī kniedes kājiņai –, redzamas īsas, taisnā leņķī izvietotas gropes. Jādomā, šādi leņķīši vai jumtiņi bijuši četri, simetriski iekalti ap centru. Iespējams, ka gar ārmalas kontūru iekaltās ornamentālās josliņas ir bijušas divas, turklāt viena no tām veidota no stieplu vijuma vai to atdarinošām daudzām ļoti smalkām šķērsvītriņām.

Pārējiem apkalumiem no ornamenta saskatāma tikai viena vai vairākas gar ārmalu izgredtas koncentriskas gropes.

Etnogrāfiskā ornamenta pētnieki aprakstīto kompozīciju uzskata par stūraino saulīti, kas saistīta ar gaismas kultu.²⁹ Šī veida apkalumiem tiešas formas analogijas zināmas Lietuvā, Traķu rajonā.³⁰

Piekto grupu veido taisnstūrāini, garenī apkalumi ar zāgveidā robotu apakšmalu. Tādi starp Vilkumuižas ezera atradumiem ir zināmi septiņi³¹ (3. att.: 3; 4. att.: 5). Apkalumu garums ir 60–70 mm, platums – 20 mm, bet biezums – 2,3–2,5 mm. Malu robojumu veido gan smalki, tuvu cits pie cita izvietoti, gan palieli, reti zobi. Apkalumiem aizmugurē katrā galā bijis pa vienai dzelzs tapiņai, ar kuru tie piekniedēti pie ādas siksnas.

Ornamenta nospiedums ir izsekojams tikai vienam eksemplāram (LVM, inv. nr. A 10994: 1631). Tā virsmai gar augšmalu bijusi josliņa ar rombiņu ornamentu. Zem tās iekaltas divas dziļas gropes sudraba stieplēm. Virsmā ir saskatāms siķs tausijas švīkojums – gropes iegredtas perpendikulāri garenajām malām un tad slīpā virzienā uz abām pusēm.

Pārējie Vilkumuižas apkalumi, jādomā, bijuši līdzīgi rotāti, bet ir ļoti izrūsējuši vai fragmentāri.

Pēc formas līdzīgus apkalumus, bet biežāk izgatavotus no bronzas, Latvijā atrod bieži. Tos izmantoja ne tikai zirglietās, bet arī vīriešu jostās. Par to liecina Tērvetes pilskalnā atrastais jostu ritulis, no kurām vienai bija zāgveida apkalumi.³² Toties analogas formas dzelzs izstrādājumu Latvijā ir zināms maz. Vairāki šādi apkalumi atrasti Sāraju kapulaukā.³³ Sudrabortus dzelzs zāgveida apkalumus bija iecienījuši arī lībieši. Par to liecina Raušu kapulauka 124. kapa³⁴ un 154. kapa³⁵ senlietas. Trīs dzelzs zāgveida apkalumi ar izsekojamu sudraba ornamentu atrasti Mārīņsalas pilī – viens eksemplārs Antona Buhholca izrakumos (LVM, inv. nr. DM I 4131), bet divi – Ēvalda Muguŗēviča vadītajos izrakumos 1968. gadā (LVM, inv. nr. VI 127: 2107, 1358).

Apkalumu zāgveidā robo to malu dēvē par lauzto līkloci. Tas var būt tulkojams kā zibens simbols³⁶ un saistāms ar visām indoeiropiešu tautām pazīstamo Pērkona kultu. Otrs tulkojums zāgveida robojumam saistīts ar ķemmi. Bronzas ķemmyeida piekariņus kā amuletus nēsāja gan lībieši,³⁷ gan kurši.³⁸

Arī latgalietes pie vainaga bizes bieži nēsāja ķemmyeida piekaru, kas, domājams, vienlaicīgi lietots gan kā rotaslieta, gan maģisks priekšmets vai amulets. Līdzīga nozīme bija arī lauztā līklocī robotajiem apkalumiem.

Etnogrāfiskā ornamenta pētnieki lauzto līkloci saista ar Māras zīmi kā auglības spēku valdnieci un dvēseļu kultu.³⁹

Sestajā grupā ietilpst mazs, ovāls siksnu sadalītājs ar tā caurlauzumos ievērtiem diviem rombveida siksnu gala apkalumiem (3. att.: 4). Vilkumuižas ezerā atrasts viens vesels eksemplārs un divi fragmenti. Šīs senlietas glabājas LVM (inv. nr. A 8571: 712, 890, A 10994: 1650, 1651). Siksnu sadalītājs sastāv no trīs daļām – nelielas ovālas ripas ar diviem caurlauzumiem, kuros iestiprinātas divas simetriski izvietotas garenas rombveida mēlītes ar apaļu ripu galā, kurā bijusi kniede. Atšķirībā no pirmās grupas vairogveida siksnu sadalītājiem šim ir tikai divi caurlauzumi. Ovālā ripa ir 29 mm gara, 45 mm plata, 1,2 mm bieza. Katra no rombveida mēlītēm ir 70 mm gara, 23 mm plata, 1 mm bieza. Jāpiebilst, ka sadalītāja centrālā ripa un gala apkalumi ir apmēram vienāda platuma. Par senlietas lietošanu liecina caurlauzumā ievērtā un aizmugurē atlocītā garā strēmele un virsējā elementa gala kniede – starp tām tika iestiprināta ādas sikсна.

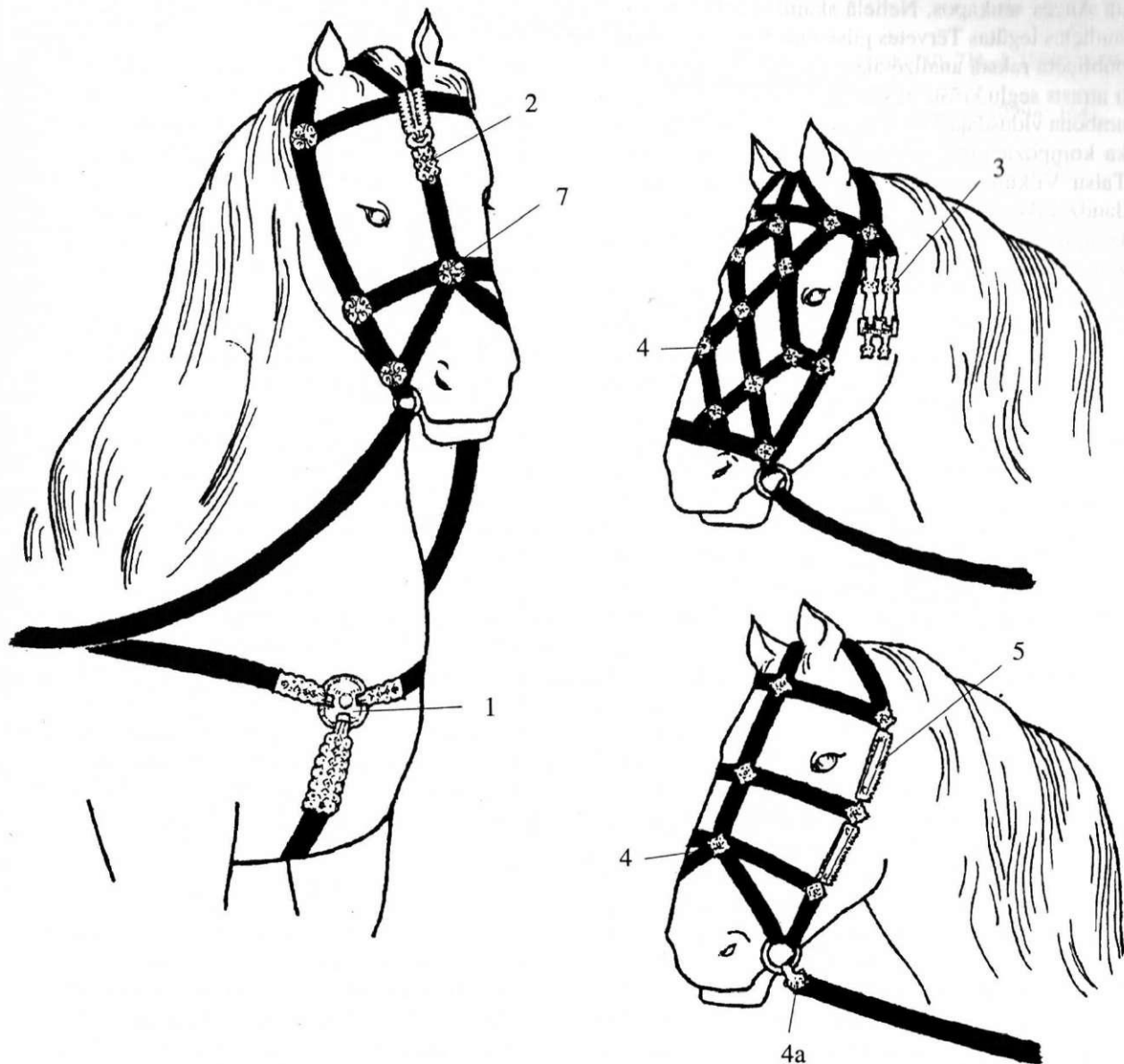
Visu trīs izstrādājumu virsma izrūsējusi. No kādreizējā sudraba ornamenta nospieduma redzams, ka no strēmēlītēm veidots koncentrīks, cits par citu mazāku rombu ornaments. Centrā izkalts vēl viens stūrainās saulītes motīvs. Noslēguma ripai bijis jumtiņu ornaments, kas izvietots gar kniedes pacēluma vietu. Vienam apkaluma fragmentam, kas ir stipri sarūsējis, redzamas krustām šķērsām izgredtas tausijas gropes.

Šīs grupas apkalumiem analogijas ārpus Vilkumuižas ezera nav zināmas.

Septītajai grupai pieder apaļi ripveida aŗūri apkalumi ar četriem rombveida caurlauzumiem un dzelzs kniedi aizmugurē (3. att.: 5; 4. att.: 7). Zināms viens eksemplārs, kas glabājas LVM (inv. nr. A 10994: 1645). Apkaluma diametrs ir 42 mm, biezums – 0,8 mm. Tam daļēji saglabājies ornamenta nospiedums – ap četriem caurlauzumiem iekaltas gliemeŗveidā saritinātas volūtas, kas veidotas no vairākām koncentrīskām stieplīšu vai josliņu rindām. Starp volūtām bijuši piekalti sudraba trīsstūri, bet centrā ap kniedes pacēluma vietu – rombs. Uz apkaluma virsmas vēl nedaudz redzamas krustām šķērsām orientētas tausijas gropes. Priekšmeta virsma ir izrūsējusi un grumbuļaina.

Par šīs grupas apkalumu analogijām nav ziņu.

Ornamenti un ornamentēšanas specifika. Aplūkotajām Vilkumuižas ezerā atrastajām senlietām visvairāk izplatītais ornaments ir krustoto leņšu motīvs. Tāds bija iekalts uz vairogveidīgajos siksnu sadalītājos ievērtajiem gala apkalumiem, kas atrasti,

4. att. Zirgu iemauktu apkalumu un segļu siksnu sadalītāju rekonstrukcija.
1-5, 7 – tekstā minēto senlietu grupu novietojums

ievērti 12 ripās. Vēl 21 gala apkalums ar krustoto lenšu ornamentu ir atdalījies no sadalītājām ripām un atrasts atsevišķi. Otrs izplatītākais ornaments ir koncentriski apli. Tie bija izveidoti uz vairogveida ripām. Vēl izmantots parastais un lauztais līklocis, rombiņus un trīsstūrīšus veidojošie slīpie krustiņi, lunulas un rozetes motīvs.

Ornamentēšanas paņēmienus var konstatēt, lielā palielinājumā aplūkojot dzelzs pamatmetālu un, ja ir saglabājies sudrabs, arī tā virsmu. Vienmērīgs, reizēm dažādos virzienos orientēts švīkojums pamatmetālā norāda, ka šajās vietās bijis piekalts sudraboījums. Noteiktā kārtībā, piemēram, koncentriskas vai gar izstrādājuma kontūru iedziļinātas gropes palīdz noteikt kādreizējo ornamenta motīvu. Ja senlietas sudraba plāksnīte dalās regulārās, šaurās josliņās, tas nozīmē, ka šī plāksnīte ir sakalta kopā no daudzām mažām

sloksnītēm. Zviedru arheoloģe K. Kroica izteikusi hipotēzi, ka plāksnīšu dalīšanās ir izskaidrojama ar seno meistarību darbarīku pēdām,⁴⁰ ko šī raksta autore uzskata par nepierādītu.

Drošākas liecības varētu sniegt sudraboto senlietu rentgena fluorescences analīzes, bet, kā jau minēts, sudrabs vairumā gadījumu no senlietas ir atdalījies vai ugunsritos nokūsis, tāpēc nav iespējams analīzes veikt. Secinājumus par Vilkuuizas atradumiem var iegūt, balstoties uz līdzīgu priekšmetu analīžu rezultātiem.⁴¹ Tie rāda, ka sudrabošanai lietots augstas probes sudrabs, kas bija plastisks un tāpat viegli piekaļams un izlīdzināms.

Tehnoloģijas izplatība. Vilkuuizas ezerā iegūtais lielais atradumu skaits apliecina tautsaimniecības plašu lietošanu Ziemeļkurzemē, kur šai tehnikā ornamentētas senlietas atrastas arī Sārjū, Pasilciema

un Ances senkapos. Nelielā skaitā sudrabotas dzelzs senlietas iegūtas Tērvetes pilskalnā, kur līdzās iepriekš publicētā rakstā analizētajām tausētajām krustadatām ir atrasts segļu krūšu siksnu sadalītājs bez izcēluma jeb umbona vidusdaļā⁴² un iemauktu apkalumi.⁴³ Jāatzīmē, ka kompozicionāli siksnu sadalītāji un apkalumi no Talsu Vilikumuižas ezera un Tērvetes pilskalna nedaudz atšķiras. Tausijas tehniku lietoja arī lībieši, ko apliecina jau pieminētie Raušu kapulaukā atrastie zāgveida siksnu apkalumi un ažiurs segļu krūšu siksnu sadalītājs tāpat bez izcēluma vidusdaļā.⁴⁴ Jādomā, ka latgaļi sudrabotas dzelzs senlietas uz vietas nav darinājuši, jo šī tehnika pagaidām konstatēta tikai uz Latgalē ieviestiem priekšmetiem. Jāpiezīmē, ka līdz šim nav apskatītas vairākas citas sudrabotu dzelzs senlietu grupas – laužņi, pieši, zobenu rokturi un šķēpu uzgaļi, to detalizēta izpēte ir nākotnes uzdevums. Turpinot pētījumus, atradumu skaits noteikti palielināsies.

Izgatavošanas vieta. Vilikumuižas ezerā atrasto sudraboto senlietu izgatavošanas vieta varētu būt Talsu pilskalns, kas bija ievērojams amatniecības centrs. Kā konstatējis A. Karnups, pētījumos pilskalnā atrastas bagātīgas liecības par metālapstrādi. Šeit ir kausēta dzelzs; to apliecina specifiskie sārņi ar ieapaļu pamatni, 120–150 mm diametrā.⁴⁵ Uz krāsainā metāla apstrādi norāda tīģeļu fragmenti,⁴⁶ akmens un māla lejamveidnes,⁴⁷ darbarīki – lūškas,⁴⁸ laktiņa,⁴⁹ veserīši,⁵⁰ kaltiņi,⁵¹ kā arī dažādi metālapstrādes pārpalikumi – sakusumi un atgriezumi. Metālapstrāde veikta arī Talsu senpilsētā.⁵²

Lietojums. Lielāko daļu Vilikumuižas ezerā atrasto dzelzs apkalumu un siksnu sadalītāju iepriekšējie pētnieki pieskaitījuši zirglietām.⁵³ Senā zirga seglojuma rekonstrukcijas veiktas Lietuvā, kur Veršvu, Ruseņu, Graužu, Rimaisu, Pakapju, Pakalnišķu un citos kapulaukos izpētīts liels skaits zirgu apbedījumu.⁵⁴ Arī no senlietu saglabāšanās viedokļa Viduslietuvas materiāls ir nozīmīgs, jo tur ugunskaļos sadedzināja mirušos jātniekus, bet zirgi netika dedzināti. Zirgus apbedīja ar visām zirglietām, kas bieži bija īpaši greznas.⁵⁵ Aplūkojot zirga seglojuma rekonstrukcijas, secināms, ka vairogveida sadalītājs (pirmā grupa) atradies zirgam uz krūtīm.⁵⁶ Tas kalpojās kā segļu krūšu siksnu sadalītājs (4. att.: 1). Šādas siksna, kas stiepās priekšpusē ap kaklu un starp priekškājām uz segļu vēdera jostu, novērsa segļu slidēšanu atpakaļ. Līdzīgas siksna segļu nostiprināšanai bija arī aizmugurē.⁵⁷ Par to, ka senlieta bija siksnu gala apkalums, liecina apakšpusē esošā garā strēmele, kas ar vienu galu ievērtā sadalītājā, bet otrā galā bijusi kniede, ar kuras palīdzību apkalums piestiprināts ādas siksmai. Šī detaļa norāda, ka sadalītāju līdz ar apkalumiem varēja pakļaut noteiktai slodzei.

Ar neliela izmēra apaļajiem un četrstūrainajiem apkalumiem (ceturtā grupa, 4. att.: 4), kuriem apakš-

pusē ir viena tapiņa kniedei, varēja būt izrotātas iemauktu siksnu krustojuma vietas.⁵⁸ Tomēr nav izslēgts, ka daļa no tiem tika izmantota jātnieku jostās. Šīs grupas apkalumiem apakšpusē esošā kniede norāda, ka šiem priekšmetiem salīdzinājumā ar sadalītājiem bija paredzēta mazāka slodze. Minējuma līmenī paliek šīs grupas atsevišķi izdalāmā paveida – ar apkalumā ievērtu riņķi lietojums. Par pamatu ņemot Sāremā salas atradumu,⁵⁹ iemauktu rekonstrukcijā senlieta novietota laužņu un pavadas savienojuma vietā (4. att.: 4a).

Līdzīgs novietojums – iemauktu siksnu krustojuma vietā – varēja būt arī apaļajam, ažiurajam septītās grupas apkalumam (4. att.: 7).

Jādomā, ka divējāds pielietojums bija zāgveida apkalumiem (piektā grupa). Spriežot pēc analogijām Tērvetes pilskalnā, kā arī Sāremā salā,⁶⁰ tos plaši izmantoja vīriešu jostu apkalšanai, bet ar garenēm, šauriem apkalumiem rotāja arī iemauktu sānu siksna⁶¹ (4. att.: 5).

Origināls risinājums rasts otrās un trešās apkalumu grupas novietojumam. A. Kulakovs savās zirgu iemauktu rekonstrukcijās vidēja lieluma garenas formas apkalumus novieto uz zirga pieres, virs acīm,⁶² kur otrās grupas apkalums atrodas arī mūsu rakstā sniegtajā rekonstrukcijā (4. att.: 5). Ņemot vērā trešās grupas apkaluma divas kustīgās detaļas, tas rekonstrukcijā novietots, piestiprināts sānos, ausu rajonā, ar dekoratīvo daļu uz leju kā piekars (4. att.: 3).

SECINĀJUMI

Pirmo reizi tausijas tehnikā veidots sudrabots ornaments ir konstatēts uz ceturtās (3. att.: 1, 2), sestās (3. att.: 4) un septītās (3. att.: 5) grupas senlietām.

Talsu Vilikumuižas ezerā, Sāraju un Pasilciema senkapos apzināts ievērojams skaits – 80 eksemplāru – viena parauga vairogveida siksnu sadalītāju. Tas ļauj secināt, ka kuršu zemessardzē noteiktai un, domājams, turīgai daļai jātnieku zirgu seglojumam bija tendence unificēties.

Ievērojamais ziemeļkuršu administratīvais un amatniecības centrs Talsu pilskalnā turpinājis pastāvēt vēl 14. gadsimtā.⁶³ Atradumi pilskalnā liecina, ka amatniecība, tai skaitā juveliermāksla bija saglabājusies 12.–13. gs. līmenī.

Tausijas tehnikas analīze ļauj konstatēt, ka atsevišķi, līdz šim par vienkāršiem un neornamentētiem uzskatīti priekšmeti senatnē ir bijuši smalki izrotāti ar dārgmetālu un bijuši dārgi, augstas klases juvelierizstrādājumi.

Sudrabošana tausijas tehnikā ir sarežģīta un darbietilpīga, un tas, ka kuršu amatnieki pārzināja šo tehniku, norāda uz juveliermākslas augsto attīstības līmeni agrajos viduslaikos.

- ¹ Šturms E. Talsu Vilkumuižas ezera atradumi // SM. – 1936. – Nr. 2. – 73., 84. lpp.
- ² Asaris J. Vīriešu apbedījumi Sāraju senkapos // ASM 1992 un 1993. – Rīga, 1994. – 18. lpp.; *Kazakevičius V.* Iš 19. lpp. Iš vilvojo geležies amžiaus baltu ginklu istorijos (Kalaviju makstu galu apkalai) // Lietuvos archeologija. – Vilnius, 1998. – T. 15. – P. 308, pav. 38.
- ³ Svarāne D. Par dzelzs rotaslietu sudrabošanas tehnoloģiju – tausiju Latvijā 12.–14. gs. // LVIŽ. – 2004. – Nr. 4. – 21.–37. lpp.
- ⁴ Karnups A. Izrakumi Talsu pilskalnā 1936. gadā // SM. – 1936. – Nr. 4. – 67.–85. lpp.; *Karnups A.* Izrakumi Talsu pilskalnā 1937. gadā // SM. – 1938. – Nr. 2. – 74.–92. lpp.
- ⁵ Asaris J., Tora A. Pētījumi Talsu senpilsētā // ASM 1992 un 1993. – Rīga, 1994. – 19.–22. lpp.; *Asaris J.* Talsi – from Curonian Central Place to Medieval Town // Lübeck Style? Novgorod Style? – Rīga, 2001. – P. 69–75.
- ⁶ Šturms E. Talsu Vilkumuižas .. – 79. lpp.
- ⁷ Latvijas PSR arheoloģija. – Rīga, 1974. – 245. lpp. Platēšana nozīmē plānas sudraba plāksnītes pielodēšanu pie senlietas. Latvijā parasti sudrabs ar lodalvu tiek pielodēts pie bronzas pamata.
- ⁸ *Asaris J.* Arheoloģiskie pētījumi Sāraju un Upīšu senkapos // ASM 1990 un 1991. – Rīga, 1992. – 20. lpp.
- ⁹ LVM, inv. nr. A 8129: 5, A 8170: 68, A 8571: 696–707, 709, 732, 889, A 9066: 1, A 10994: 1513–1524, 1533, 1534, 1534a, 1535, 1536, TNNM, inv. nr. 141/2, 7280/3, 7630/1, 7630/3, 7480/1, 7480/2.
- ¹⁰ LVM, inv. nr. A 8129: 696, A 8571: 700, 702, 704, 705, 889, A 10994: 1516.
- ¹¹ LVM, inv. nr. A 8129: 6, A 8571: 698, 705, 707, A 10994: 1626, 1627, 1634, 1639, 1641, 1646, 1654, 1656, 1661, 1662, 1666, 1667, 1669; fragmentārie – inv. nr. A 10994: 1643, 1658, 1642, 1640.
- ¹² LVM, inv. nr. A 8571: 696, 698, 699, 700, 702, 706, 709, A 9066: 1, A 10994: 1516, 1533, 1536.
- ¹³ LVM, inv. nr. A 8129: 6, A 8571: 706, 709, A 9066: 1, A 10994: 1514, 1522, 1536.
- ¹⁴ *Сизов В. И.* Предварительный отчет В. И. Сизова о поездке его с археологической целью летом 1895 г. в Курляндскую губернию // Археологические известия и заметки. – Москва, 1896. – Т. 4. – С. 40, рис. 1: 12. Pasilciema kapulaukā ir atrasti vismaz 24 analogas formas vairogveida sadalītāji. Divi no tiem glabājas LVM, bet lielākā daļa no šai kapulaukā iegūtā materiāla atrodas Maskavas un Sanktpēterburgas muzejos, kā rezultātā piecītiem ir krietni apgrūtināta. Iegūtie dati par Krievijas muzejos atrodošos Pasilciema kapulauka materiālu nāk no Ēvalda Mugarēviča personiskā arhīva materiāliem, par kuru pieejamību izsaku Mugarēviča kungam lielu pateicību.
- ¹⁵ *Asaris J.* Arheoloģiskie pētījumi Sāraju .. – 20.–23. lpp.; *Asaris J.* Vīriešu apbedījumi .. – 15.–18. lpp. Sāraju kapulaukā astoņos piedevām bagātos vīriešu ugunskapos ir atrasti 14 analogiski vairogveida siksnu sadalītāji ar tajos ievērtiem siksnu gala apkalumiem. 10. kapā līdzdoti trīs šādi sadalītāji, bet 30. kapā – dubultapbedījumā – pat četri. Vēl divi sadalītāji iegūti kā savrupatradumi.
- ¹⁶ *Vaitkunskiene L.* Sidabras senoves Lietuvoje. – Vilnius, 1981. – Pav. LVI.
- ¹⁷ *Lietuvių liaudies menas. Papuošalai.* – Vilnius, 1966. – Kn. 2. – Pav. 99, p. 158.
- ¹⁸ LVM, inv. nr. A 8571: 694, 695, 710, 711, A 10994: 1647, 1648.
- ¹⁹ LVM, inv. nr. A 8571: 694, 695, 710, A 10994: 1647.
- ²⁰ Latvijas PSR arheoloģija. – 246. lpp.
- ²¹ *Сизов В. И.* Предварительный отчет .. – С. 41.
- ²² Turpat. – 8. zīm.
- ²³ LVM, inv. nr. A 12820: 340.
- ²⁴ *Valk H.* Besieging Constructions from 1223 in Viljandi // Archaeological Field Works in Estonia. 2000. – Tallinn, 2001. – Fig. 7, p. 67.
- ²⁵ *Dzērvīte A.* Latvju raksti. – Toronto, 1973. – 36. lpp.
- ²⁶ *Kundziņš P.* Dzīvojamā rija Latvijā // Latvijas Universitātes raksti. Arhitektūras fakultātes sērija. 1. sēj., nr. 7. – Rīga, 1934. – 141., 142. att.; *Kundziņš P.* Viduslaiku formas stabu rotājumos latviešu tautas celtniecībā // SM. – 1936. – Nr. 2. – 1., 2. att.; Latvju raksti. – Rīga, [1931]. – 3. sēj. – X. 99. att.
- ²⁷ LVM, inv. nr. RLB 124; kā arī Ē. Mugarēviča arhīva materiāli.
- ²⁸ LVM, inv. nr. A 10994: 1532, 1629, 1632, 1653, 1659, 1660, 1663, 1664, 1664a, 1665.
- ²⁹ *Šnore R.* Dzelzs laikmeta latviešu rotas adatas // Latviešu aizvēstures materiāli. – Rīga, 1930. – 75. lpp.; *Zemgaļi senatnē.* – Rīga, 2003. – 61. lpp.
- ³⁰ *Lietuvių liaudies menas.* – Pav. 255, p. 163.
- ³¹ LVM, inv. nr. A 8571: 678, A 10994: 1623, 1628, 1630, 1631, 1635, 1655.
- ³² *Brīvkalne E.* Daži amatniecības darinājumi Tērvetes pilskalnā // AE. – Rīga, 1974. – 11. laid. – 20. att.; *Urtāns V.* Senākie depozīti Latvijā. – Rīga, 1977. – 118. att.
- ³³ 36. kaps, LVM, inv. nr. A 12820: 337; 10. kaps, inv. nr. 12816: 133, utt.
- ³⁴ LVM, inv. nr. VI 146: 847.
- ³⁵ LVM, inv. nr. VI 146: 996.
- ³⁶ *Ornamentika // Latviešu konversācijas vārdnīca.* – Rīga, 1937. – 13. sēj. – 30020. sl.
- ³⁷ Tādi atrasti Doles Raušu kapulauka 88. un 112. kapā (LVM, inv. nr. VI 146: 736, 859).
- ³⁸ *Озере И.* Привески – амулеты из могильников Курземе X–XV вв. // Краткие сообщения. – Москва, 1986. – Рис. 1.
- ³⁹ *Dzērvīte A.* Latvju raksti. – 36. lpp.
- ⁴⁰ *Creutz K.* Tension and Tradition. – Stockholm, 2003. – P. 493.
- ⁴¹ Divām Mārtiņsalas pilī atrastajām zāģveida apkalumu sudraba plāksnītēm 2003. gadā Valsts probes uzraudzības inspekcijā ir veiktas rentgena fluorescences analīzes, nosakot metāla sastāvu. Pirmais apkalums (inv. nr. VI 127: 1358) satur sudrabu – 87,7%, varu – 8,69%, cinku – 3,03%, svīnu – 0,47%, zeltu – 0,11%. Otra apkaluma (inv. nr. VI 127: 2107) sastāvs ir šāds: sudrabs – 92,18%, varš – 5,24%, svīns – 1,37%, cinks – 0,61%, zelts – 0,6% (analīžu rezultāti glabājas autores arhīvā). Analīzēs nav konstatēts dzīvsudrabs, tātad sudrabošana nav veikta ar amalgamēšanu. Latvijā izgatavotām senlietām ir veiktas vēl sešas analīzes. Tās ir līdzīgas – tāpat aplicina augstu sudraba provi un dzīvsudraba iztrūkumu. Autore par veiktajām analīzēm izsaka pateicību Valsts probes uzraudzības inspekcijai.
- ⁴² LVM, inv. nr. VI 24d: 1140.
- ⁴³ Latvijas PSR arheoloģija. – 55. tab.: 32.
- ⁴⁴ 124. kaps, LVM, inv. nr. VI 146: 847.
- ⁴⁵ LVM, inv. nr. A 11431: 2536–2541.

- ⁴⁶ LVM, inv. nr. A 11431: 1829, 2124, 2131, 2132 utt.
⁴⁷ LVM, inv. nr. A 11431: 1453, 1546, 1884, 2239, 2398.
⁴⁸ LVM, inv. nr. A 11431: 1186.
⁴⁹ LVM, inv. nr. A 11431: 808.
⁵⁰ LVM, inv. nr. A 11431: 1281, 2068.
⁵¹ LVM, inv. nr. A 11431: 766, 1250, 1392, 2699.
⁵² *Asaris J., Tora A.* Pētījumi Talsu senpilsētā. – 20. lpp.
⁵³ *Сизов В. И.* Предварительный отчет ...; *Šturms E.* Talsu Vilikumuižas .. – 77. lpp.; Latvijas PSR arheoloģija. – 245. lpp.
⁵⁴ Lietuvių liaudies menas. – P. 19.
⁵⁵ Turpat.
⁵⁶ Turpat. – 97. lpp.
⁵⁷ Latvijas konversācijas vārdnīca. – Rīga, 1939. – 19. sēj. – 37953. sl.
⁵⁸ Lietuvių liaudies menas. – P. 102, 115, 119, 130, 134; *Кулаков В. И.* Древности пруссов 6–13 вв. // Свод археологических источников. – Москва, 1990. – Вып. Г-1-9. – Рис. 21.
⁵⁹ *Magi M.* At the Crossroads of Space and Time. – Tallinn, 2002. – Plate 91: 5.
⁶⁰ Turpat. – Plate 37: 12, 38: 7–9, 50: 8, 52: 8–10, 66: 13, 69: 7, 72: 5, 6, 75: 8, 9, 79: 5, 90: 9, 10.
⁶¹ *Кулаков В. И.* Древности пруссов .. – Рис. 21: 14.
⁶² Turpat. – 21. zīm.: 3.
⁶³ *Karnups A.* Izrakumi Talsu pilskalnā 1937. gadā.

Dagnija Svarāne

13TH–14TH CENTURY SILVER MOUNTS AND STRAP DIVIDERS FOR HORSE-TRAPPINGS SILVERED BY INLAY TECHNIQUE FROM LAKE VILKUMUIŽA IN TALSI

Summary

Lake Vilikumuiža in Talsi is a major Late Iron Age Couronian burial site, which has produced artefacts from cremation graves sunk in the lake. The total number of artefacts from the lake has progressively grown to 3000. Because of the specific conditions of burial and recovery – the artefacts had been ritually burned and were recovered by scooping them up from the lakebed – the objects have the character of stray finds. Analysed in the course of the study were 87 iron mounts and strap-dividers for bridle and saddle straps decorated using a special technique of silvering: inlay. All the silvered horse-trappings from Lake Vilikumuiža have lost their silver: it has melted away during the ritual burning. The design is preserved in the form of impressions, although in some cases the surface of the object is so badly corroded that the design is virtually untraceable – only isolated grooves remain, into which the wire was once hammered, or recesses for hammering in silver bands or a plaque. Thus, in order to reconstruct the design, it is necessary to make use of similar artefacts found at other sites.

Most of the analysed artefacts, all except seven kept at Talsi Regional Museum, are in the collections of the Latvian History Museum. The largest group – 38 units – consists of shield-shaped discs, each having two or three suspended elongated, decoratively formed iron plaquettes, which served as strap-ends, used to attach the straps to the iron disc (Fig. 1). In seven cases, there are twisted bar chain links of iron threaded through perforations in the disc instead of the strap-ends. Another 21 separate similar strap-ends have been found on their own, without the central dividing disc. According to reconstructions based on the finds from Veršvai cemetery in Lithuania, such shield-shaped discs with

strap-ends served to divide the straps of the breast collar of the saddle (Fig. 4: 1).

The second group consists of elongated openwork strap-ends with a spiral design, forked in two at the end (Fig. 2: 2). These number six, and most likely served to adorn the horse's forehead above the eyes (Fig. 4: 2).

The third group includes tripartite strap-ends consisting of two elongated plaquettes with a decorative openwork piece at the tip (Fig. 2: 1). Four such pieces have been found in Lake Vilikumuiža, one of which is very ornate, the rest being badly preserved or fragmentary. In the reconstruction, such mounts are interpreted as having been placed at the horse's ears (Fig. 4: 3).

The fourth group includes eleven mounts, almost square in plan, with triangular projections at the corners (Fig. 3: 1). These are interpreted as having been placed at the intersections of the bridle straps (Fig. 4: 4). The group also includes an unusual annular strap-divider with a strap-end threaded through it, which resembles the other objects of this group in terms of the form and decoration (Figs 3: 2; 4: 4a).

The fifth group consists of seven elongated rectangular mounts with a zigzag lower margin (Fig. 3: 3). These could have been attached to bridles or to men's belts (Fig. 4: 5).

The sixth group includes a small oval strap divider with two rhombic strap-ends threaded through the perforations (Fig. 3: 4). One whole piece and two fragments have been found. This divider could likewise have been used on the lateral part of the bridle.

The seventh group includes one circular disc-like openwork mount with four round perforations

and an iron rivet at the back (Fig. 3: 5). The mount had been attached by means of the rivet to a leather strap of the bridle, most likely at an intersection of the straps (Fig. 4: 7). There is no information about possible analogies for this kind of mount.

The analysed artefacts were made on Talsi Hillfort, which was a major administrative centre. According to research by archaeologist A. Karnups, the hillfort has produced extensive evidence of metalworking. Since northern Kurzeme was not as

seriously affected by warfare as the rest of Latvia, we may conclude that in the 13th–14th centuries the jewellery-smith's art in this region did not decline.

The discovery that inlay technique has been used on the artefacts from Lake Vilcumuiža serves to extend our picture of the diversity of examples of craftsmanship in Latvia and of the level of development of metalworking, which turns out to be even higher than was hitherto considered.

FIGURE CAPTIONS

- Fig. 1.* Artefacts of Group 1: 1 – shield-shaped strap divider with strap-ends for the breast collar of the saddle (accession no. A 8571: 709); 2 – terminal mount of the strap divider of the breast collar (A 10994: 1522)
- Fig. 2.* Artefacts of Groups 2 and 3: 1 – tripartite strap-end for a bridle strap (A 10994: 1526); 2 – openwork bridle strap-ends, bifurcated at the tip (A 8571: 695)
- Fig. 3.* Artefacts of Groups 4–7: 1 – bridle strap mount with triangular projections (A 10994: 1664); 2 – joint between the bridle bit and the rein (A 10994: 1532, variant of Group 4); 3 – bridle mount with a saw-tooth edge (A 10994: 1631); 4 – strap divider with rhombic mounts (A 8571: 890); 5 – circular openwork bridle strap mount (A 10994: 1645)
- Fig. 4.* Reconstruction of mounts and strap-dividers for horse bridle and saddle straps: 1–5, 7 – placement of the groups of artefacts mentioned in the text.

Drawings by Aiga Ivbule

Antonija Vilcāne

JERSIKAS PILSKALNA VALNIS UN KOKA NOCIETINĀJUMI

Seno dzīvesvietu arheoloģiskā izpēte rāda, ka tajās aizsardzībai no ienaidnieku uzbrukumiem būvētas sarežģītas aizsardzības konstrukcijas, kuru neatņemama sastāvdaļa bija valnis. Valnis nocietinājumu sistēmā senatnē ieņēma nozīmīgu lomu – padarīja apdzīvoto vietu augstāku, stāvāku un apgrūtināja ienaidniekam ieņemt to triecienā. Drošības pastiprināšanai raka aizsarggrāvjus un būvēja koka nocietinājumus. Koka konstrukcijas laika gaitā pārsegušās ar zemi un bez arheoloģiskās izpētes nav konstatējamas, bez tam tās parasti slikti saglabājušās, jo lielākoties nopostītas uzbrukumos. Bet aizsarggrāvji aizmilzuši vai vēlāk saimnieciskās darbības rezultātā pat aizbērti un nereti dabā nav samanāmi.

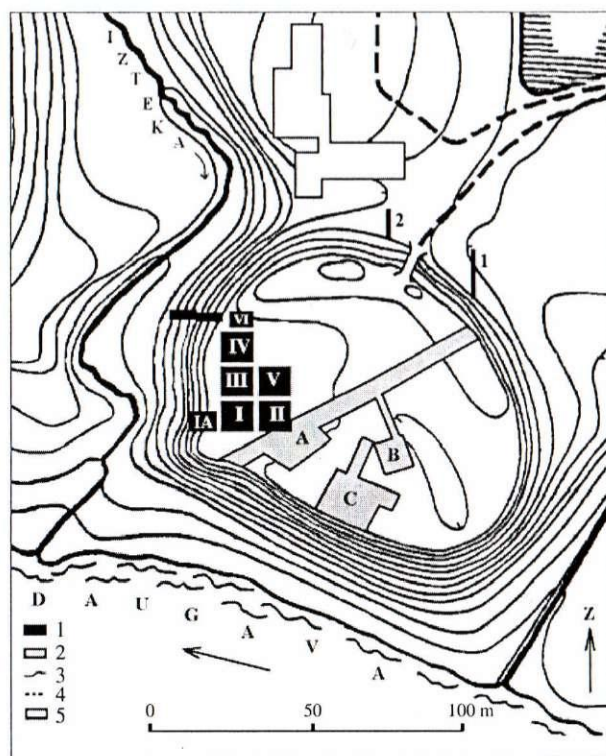
Jersikas pils būvei izvēlēta dabiski labi aizsargāta vieta Daugavas krasta pacēlumā uz savrupa kalna starp divām strautu gravām. Šajā vietā Daugava met asu līkumu un 16–18 m augstais kalns ļāva pārredzēt un novērot gan ūdensceļu, gan apkārtni. Sēkļi un krāces upē pie pilskalna bija ērta pārceļšanās vieta pāri Daugavai, bet svešiniekiem apgrūtināja piekļūšanu pilij no upes puses.

Kalns, uz kura celta pils, bijis gandrīz apaļas formas. Pašreiz tā izmēri – 75 × 100 metru. Salīdzinot 19. gs. otrās puses pilskalna uzmērojumus ar 20. gs. uzmērojumiem,¹ redzams, ka Daugavas krasta nogrūvumi un palu izskalojumi sasniedz 10–15 m platu joslu. Zemes nobrukumu rezultātā Daugavas pusē izveidojusies augsta un stāva krauja.

Jersikas pilskalna valnis dabā labi samanāms pilskalna ziemeļrietumu un ziemeļu pusē. Salīdzinot ar plakuma vidu, vietām tas 1,5–2 m augsts. Arī pārējās pilskalna malas ir nedaudz augstākas par plakuma vidu. Pilskalna rietumu malā dabā pacēlums nav vērojams, bet arheoloģisko pētījumu laikā konstatēja, ka lauksaimnieciskās darbības rezultātā vaļņa augša nolīdzināta gandrīz līdz plakuma līmenim. Jersikas pilskalna izrakumos noskaidrojies, ka kalna apdzīvotības laikā uzbērts valnis, būvētas koka aizsardzības sistēmas, veidots aizsarggrāvis pilskalna dabiski mazāk aizsargātajā pusē.

VAĻŅA ARHEOLOĢISKĀ IZPĒTE

Arheoloģiski Jersikas pilskalna valnis nedaudz pētīts gan 1939. gada, gan 1990.–2003. gada izrakumu gaitā² (1. att.). 1939. gadā profesora Franča Baloža vadībā, izrokot A tranšeju, izpētīts Daugavas palu laikā izskalojotā vaļņa posms dažu kvadrātmetru platībā pilskalna dienvidrietumu stūrī. Arī A tranšejas ziemeļaustrumu galā atsegts valnis 5 m platā laukumā. No šiem pētījumiem saglabājušies fotoattēli un plāni, bet sīkāku aprakstu trūkst. Tas apgrūtina salīdzināt šo izrakumu rezultātus ar jaunākajos izrakumos iegūto materiālu.

1. att. Jersikas pilskalna situācijas plāns: 1 – 1990.–2003. g. pētītie laukumi un tranšejas, 2 – 1939. g. pētītās tranšejas, 3 – augstuma līnijas, 4 – ceļš, 5 – 20. gs. apbūve

Pilskalna rietumu daļā valnis un tā nostiprinājumi atrakti, veicot I, III un IV laukuma izpēti. Šajos laukumos vaļņa uzbērums un koka nocietinājumu paliekas tika atsegta vienlaidu laukumos 30 m garumā.

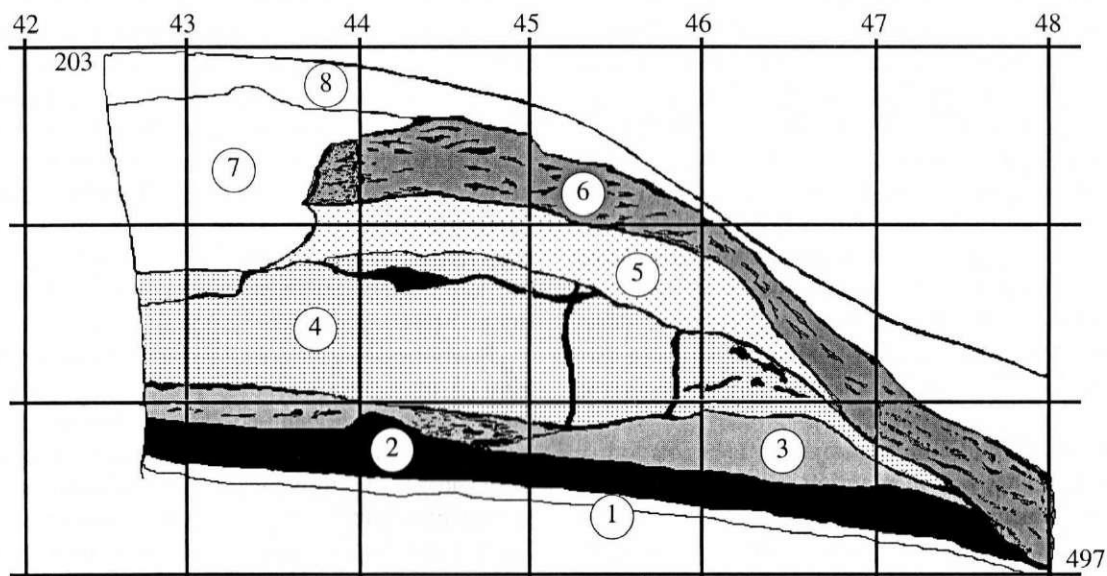
1990.–1991. gadā veikts vaļņa griezumus pilskalna dienvidrietumu malā IA laukumā 45 m² platībā (koordinātas 5–10×42–48 m), kā arī daļēji I laukuma ietvaros (gar laukuma rietumu malu). Iemērītā IA izrakumu laukuma austrumu pusē valnis postīts ar 1,6–2 m platu un 1,2 m dziļu 1. pasaules kara laika ierakumu tranšeju. Pilnīgu priekšstatu par kalna dienvidrietumu nogāzi iegūt traucēja kalna malas izskalojums.

1994. gadā izrakumu gaitā nedaudz tika pētīta arī pilskalna ziemeļrietumu nogāze, izvēloties par tranšejai piemērotāko vietu 24 m uz ziemeļiem no IA laukuma (koordinātas 34–36 (35–37)×43–57 m). Tranšejas iemērīšanu un rakšanu traucēja lieliem kokiem un lazdu krūmiem noaugusī nogāze.³ Tranšeja sniedzās no kalna malas līdz gandrīz tā pakājei (14 m gara). Rokot tranšeju, uz kalna nogāzes konstatēja samērā biezu humusa un no kalna malas noartās zemes kārtu (pat līdz 80–90 cm). Kalna nogāzes pārveidojumiem neizdevās izsekot pilnībā, jo tranšeja netika izrakta līdz pamatzemei.

2002. gada izrakumu sezonas laikā pilskalna ziemeļrietumu malā VI laukuma ietvaros valnis pētīts 30 m² platībā (koordinātas 31–36×34–40 m). Iemērītais laukums nesniedzās līdz kalna malai, tādējādi netika iegūts vaļņa griezumus visā vaļņa platumā. VI laukumā norakts 2,9–3,4 m biezs zemes slānis. Arī šajā laukumā konstatēja, ka vaļņa augšdaļā pāri visam laukumam 1. pasaules kara laikā izrakta līdz 1,5 m dziļa tranšeja. Jāatzīmē, ka jau 1. pasaules kara laikā pilskalna rietumu malā pacēlums vaļņa vietā nav pastāvējis – pretējā gadījumā ierakumu tranšeju dziļums nesasniegtu 1,2–1,5 metrus.

VAĻŅA UZBĒRUMA CELTNIECĪBA

Pilskalna apdzīvotības sākumā kalna malu nav aptvēris valnis, par ko liecina zem vaļņa atsegtais mītņu zemes slānis gan Daugavas pusē 1939. gada izrakumos, gan pilskalna rietumu malā 1990.–2003. gada pētījumos. F. Balodis, izpētot vaļņa uzbērums paliekas, konstatēja, ka pilskalna dienvidu nogāze senatnē bijusi par 4–8 m zemāka un slīpāka. Tā vairākkārt (10 reizi) paaugstināta ar māla un smilšu uzbērumiem, un pēdīgi uzbērts vēl augstāks valnis – pamatne koka nocietinājumiem.⁴ Pilskalna rietumu malas un nogāzes griezumus (IA izrakumu laukums) parādīja, ka gar pašu kalna malu pamatzemes mālu sedz 10–15 cm biezs pelēku smilšu slānis, kuram seko 20–25 cm biezs intensīvi melns, blīvas zemes slānis, kura apakšējā daļa 5–10 cm biezumā sajaukusies ar pelēkajām smiltīm (2. att.). Šis slānis izsekojams arī I un III laukuma rietumu daļā dažu metru platumā, austrumu virzienā slāņa biežums pakāpeniski samazinās, un līdz I un III laukuma austrumu malai tas nesniedzas. Mītņu zeme aizņem aptuveni 15–17 m platu joslu gar kalna malu. Slānī atradumu maz. To raksturo galvenokārt ar rokām darināto trauku lauskas – apmestā un gludā keramika. Uz kalna malas zem vaļņa IA laukumā uziet bronzas vienrindas riņķīšu važiņas fragments un kāds stipri korodējies dzelzs priekšmets, kura forma atgādina agrajam dzelzs laikmetam raksturīgo īlenu ar segmentveida galvu.⁵ Važiņas riņķīši izgatavoti no stieples, kura šķērsgrīzumā segmentveida. Šādas važiņas lietoja vidējā dzelzs laikmetā otrajā pusē.⁶ Arī VI laukumā zem 3 m biežā vaļņa uzpildījuma atsedzās 15–20 cm biezs melns zemes slānis, kas apliecināja, ka pilskalna apdzīvotības sākumā kalnu nav ietvēris valnis (3. att.). Diemžēl šajā laukumā melnās zemes

2. att. Vaļņa griezumus pilskalna dienvidrietumu stūrī (IA laukuma D profils): 1 – pamatzeme un smilšu slānītis, 2 – senākais pilskalna apdzīvotības slānis, 3 – sarkana māla slānis, 3–6 – vaļņa atkārtota uzbērums slāņi, 7 – Pirmā pasaules kara pārrakums, 8 – velēnas kārtā un uzbērtā zeme

3. att. Vaļņa griezums pilskalna ziemeļrietumu stūrī (VI laukuma D profils)

slānī senlietas netika uzietas, tādējādi vaļņa uzbēršanas sākumu neizdevās precizēt. Arī 1939. gada izrakumos šai slānī uzieti nedaudzi priekšmeti (dzelzs kaklariņķis, bronzas spirālgredzens, bronzas trapecveida piekariņš, bronzas aproces fragments), kurus F. Balodis datēja ar laiku ap 900. gadu un 10. gadsimtu.⁷

Minētie atradumi liecina, ka pirmie kalna malas paaugstināšanas darbi Jersikas pilskalnā tiek veikti ne ātrāk kā 10. gadsimtā. F. Balodis konstatēja, ka kalna vidus ir bijis augstāks par kalna malām un nav bijis piemērots apbūvei. Apmēram ap 900. gadu vai 10. gs., veicot nocietināšanas darbus, norakta kalna virsotne un zemes masas uzbērtas kalna malas pastāvināšanai Daugavas pusē (A tranšejas 10. slānis). Kultūrslāņa atsegšana A tranšejā devusi liecības par atkārtotiem zemes uzpildījumiem Daugavas pusē 11. gs. ietvaros. 9. slāņa apdzīvotības laikā šis pilskalns malas nostiprināšanas darbi turpināti, uzklājot līdz 40 cm biezu zemes slāni. Zemes uzpildījuma saturēšanu kalna nogāzes pusē nodrošinājis guļkoku iežogs, kurš nostiprināts ar zemē iedzītiem koka pāļiem. 8. slāņa laikā kalna malas uzbērums paaugstināts, radot pamatni varenim ozolkoka nocietinājumiem, kas ikreiz pēc nopostīšanas atjaunoti.

Pētījumi IA laukumā parādīja, ka vispirms kalna mala nolīdzināta, 8–9 m platumā uzklājot 10–20 cm biezu sarkanbrūna māla slāni. Pilskalns vaļņa griezuma profils (2. att.) rāda, ka lielākas zemes masas gar kalna malu uzbērtas pakāpeniski, pastāvinot vispirms nogāzi par 0,8–0,9 metriem. Virs šī māla slāņa gar kalna malu līdz 6 m platumā uzbērts valnis (tas nepārsedz visu iepriekš uzsegto māla slāni). Plakuma pusē

blakus valnim (III laukuma Z profilā) vērojams līdz 30 cm biezs dzeltenbrūna māla slānis, kas virzienā uz plakuma vidu vienmērīgi pielīdzinās iepriekšējam māla slānim. Starp abām māla kārtām 2–3 cm biezs melnas zemes slānītis. Domājams, šis māla slānis veidojies atkārtotas vaļņa uzbēršanas laikā, nobrūkot mālam vai arī vēlāk izbūvējot vaļņa nostiprinājuma sienu. Iespējams, ka māls pildīts no zaru vai klūgu pinumiem veidotās kamerās. Uz to norāda vaļņa griezuma profilā konstatētās šauras, vertikālas tumšākas zemes joslas – satrudējušas koksnes paliekas māla uzpildījumā. Arī starp šīm joslām uzpildītā māla nokrāsas ir atšķirīgas. Nelieli izrakumu laukumi nesniedz pietiekami skaidru ainu par šo kameru izmēriem, izkārtojumu. Šķiet, ka veidotās kameras izmēru ziņā nav bijušas vienādas. Spriežot pēc IA laukuma A profila (4. att.), vaļņa kodolu veidojošās kameras platums varēja būt 2,5–3 metri. Tai blakus nogāzes pusē pieslēgusies mazāka kamera. Atkārtoti kalna malai uzklātas vēl divas 0,4–0,8 m biezas māla kārtas.

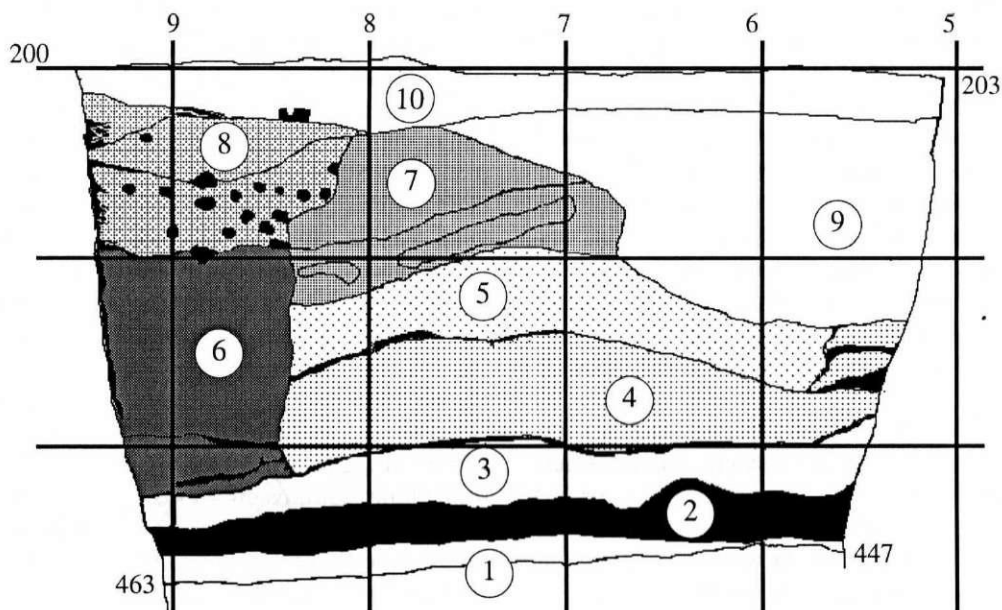
Izrakumi VI laukumā rādīja IA laukumam līdzīgu ainu (3. att.). Virs melnās zemes uzbērts gaiši brūna māla valnis. Tā augstums – 90 cm, platums – 5 metri. Atkārtoti paaugstinot valni, pielīdzināta vaļņa nogāzes puse (profilā 20 cm biezs gaiši brūna māla ieslēgums) un uzpildīts līdz 1,4 m biezs sarkana māla slānis (plakuma pusē). Tam blakus uz nogāzes pusi – gaišāka māla uzpildījums. Abus šos māla slāņus šķir taisna līnija, kas norāda uz kādu zemi saturošu konstrukciju lietojumu vaļņa celtniecības laikā. Tā kā laukumā vietām starp šiem māla uzpildījumiem konstatēja vāji

samanāmas trūdējuma pēdas, tad šim nolūkam varēja tikt izmantotas koka kārtis vai klūgu pinums.

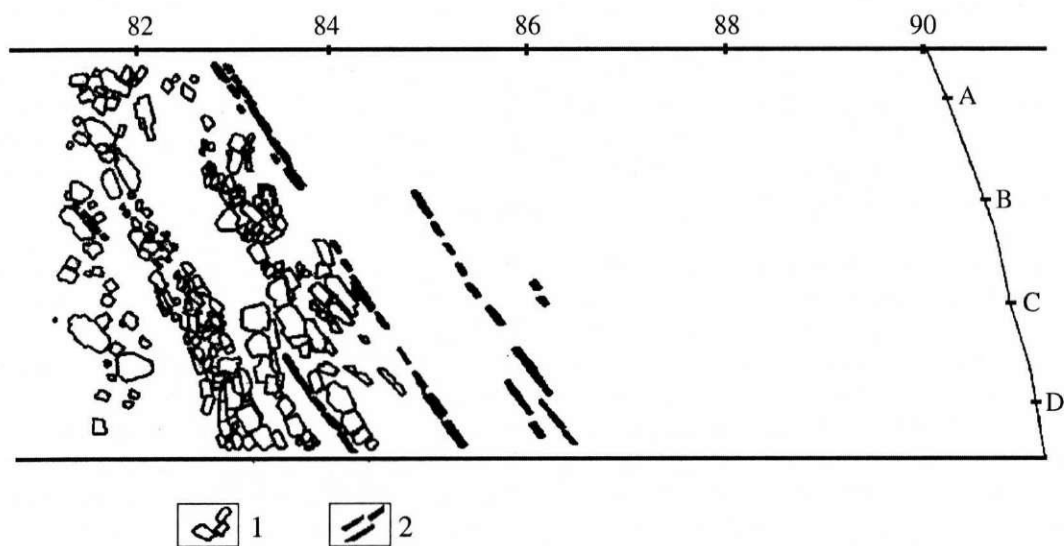
Pilskalna rietumu nogāzē (IA laukumā un R tranšējā) liecības par zemes uzbēruma iežogojumu ar guļkokiem, kāds fiksēts kalna Daugavas pusē, netika uzietas. Daugavas pusē šādas konstrukcijas nepieciešamība varētu būt saistīta arī ar nogāzes pastiprinātu un intensīvāku izskalošanos paaugstināta Daugavas ūdens līmeņa gadījumos (pavasara plūdi, lietavas).

Iespējams, ka valnis pēc pēdējiem paaugstināšanas darbiem bijis nostiprināts arī ar dolomītiem un laukakmeņiem. Akmeņu sakrāvums fiksēts 1939. gada

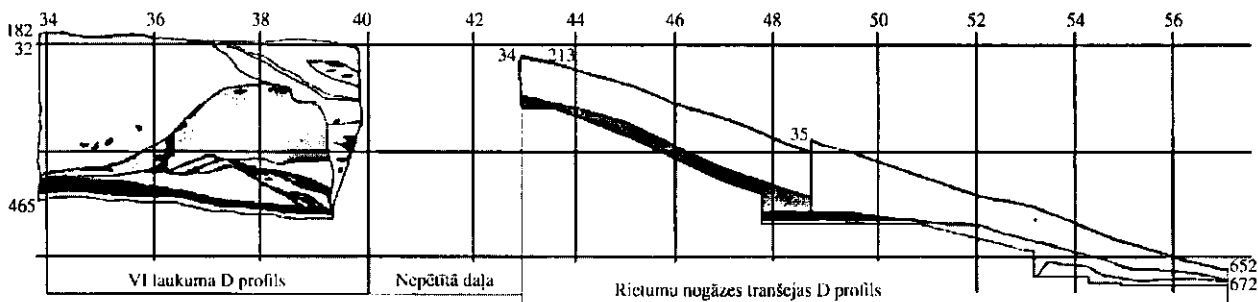
izrakumu A tranšejas ziemeļaustrumu gala 2. slāņa plānā⁸ (5. att.). Pēc izrakumu plāna spriežot, akmeņi atsegti aptuveni 20–35 cm dziļumā vaļņa plakuma pusē. Šķautņainu plienakmeņu sakrāvuma joslas fragments uz vaļņa virsmas plakuma pusē konstatēts arī VI izrakumu laukumā. Jāatzīmē, ka, norokot augšējos slāņus I, III un IV laukumā, atsedzās ievērojams daudzums haotiski guļošu akmeņu aptuveni 10–15 m platā joslā gar valni. Plienakmeņu jeb dolomīta plākšņu izmēri nereti sasniedza 30×40×20 cm, bet granītakmeņi lielākoties bija dūres un galvas lieluma. Tuvāk noteikt akmeņu sakrāvuma raksturu diemžēl

4. att. Vaļņa garengriezuma profils (IA laukuma A profils): 1 – pamatzeme un smilšu slānītis, 2 – senākais pilskalna apdzīvotības slānis, 3 – sarkana māla slānis, 4–8 – vaļņa atkārtota uzbēruma slāņi, 9 – Pirmā pasaules kara pārrakums, 10 – velēnas kārtā

5. att. A tranšejas ziemeļaustrumu galā atsegtās konstrukcijas: 1 – plienakmeņu sakrāvums, 2 – koka konstrukciju paliekas

6. att. Jersikas pilskalna vaļņa un rietumu nogāzes griezumā profils

nav iespējams, jo izrakumos atsegtie sakrāvumi ļoti fragmentāri. Trūkst liecību, vai akmeņi klājuši valni arī kalna nogāzes pusē. Pilskalna ziemeļrietumu daļā daļēji izraktajā R tranšējā uz kalna virsmas akmeņi netika atsegti. Samērā biežās humusa kārtas dēļ dabā akmeņi uz kalna nogāzēm nav vērojami, bet kalna rietumu pakājē, t.i., strautiņa gravā un gultnē, to ir ļoti daudz. Daļa šo akmeņu varētu būt noslīdējusi no vaļņa nostiprinājuma. Taču iespējams, ka vaļņa nogāzes puse nav bijusi nostiprināta ar akmeņu klājienu, tādējādi radot ienaidniekam uzbrukuma laikā papildu grūtības, sevišķi lietainos laika apstākļos – mitrais, slīdīgais māls traucēja virzīšanos pa stāvo nogāzi uz augšu.

Akmeņu krāvumi nocietinājumu sistēmās izmantoti kopš nocietināto dzīvesvietu izmantošanas sākuma. Tā, piemēram, tie konstatēti 1. g.t. pr.Kr. būvētajā Ķivutkalna valnī, Vīnkalna un Lielvārdes Dievukalna nocietinājumos.⁹ Ar akmeņu krāvējiem nosedza uzbēruma virsmu, lai pasargātu irdenās zemes noslīdēšanu (Mežotne, Daugmale).¹⁰ Akmeņu sakrāvumi izmantoti vaļņa kodola veidošanai (Doles Kļāņukalns),¹¹ uz akmeņu krāvējiem būvētas aizsargsienas un guļkoku celtnes (Ķente).¹² To lietošana atkarīga acīmredzot no uzbēruma rakstura. Ņemot vērā, ka Jersikā vaļņa uzbērumu neveido irdena zeme – smiltis, grants, bet gan blīvs māls, akmeņi kā uzbēruma saturētāji nebija nepieciešami. Pēc fortifikācijas pētnieku domām, akmeņu sakrāvums saturēja vaļņa uzpildījumu, pasargāja valni pret noslīdēšanu, kas varēja rasties masīvo koka nocietinājumu smaguma dēļ. Bez tam akmeņi traucēja uzbrucējiem izmantot tādu cīņas paņēmieni kā parakšanos zem aizsargsienas.¹³

Izrakumi Jersikas pilskalna rietumu malā apliecināja līdz 3 m augstu valni. Neapšaubāmi, senatnē valnis bijis augstāks, jo šajā pilskalna daļā, kā jau minēts, vaļņa pacēlums dabā nav vērojams. VI laukumā valnis pie pamatnes atsegts 6 m platumā. Faktiski tas senatnē bijis gandrīz divtik platāks. Velēnas līmenī attālums līdz nogāzes malai pret VI laukumu vēl 2–3 metri, bet zem vaļņa konstatētās melnās zemes slāņa līmenī attālums līdz nogāzes malai, kā to parādīja 1994. gadā izraktā tranšēja, sasniedz aptuveni 5–6 m (6. att.).

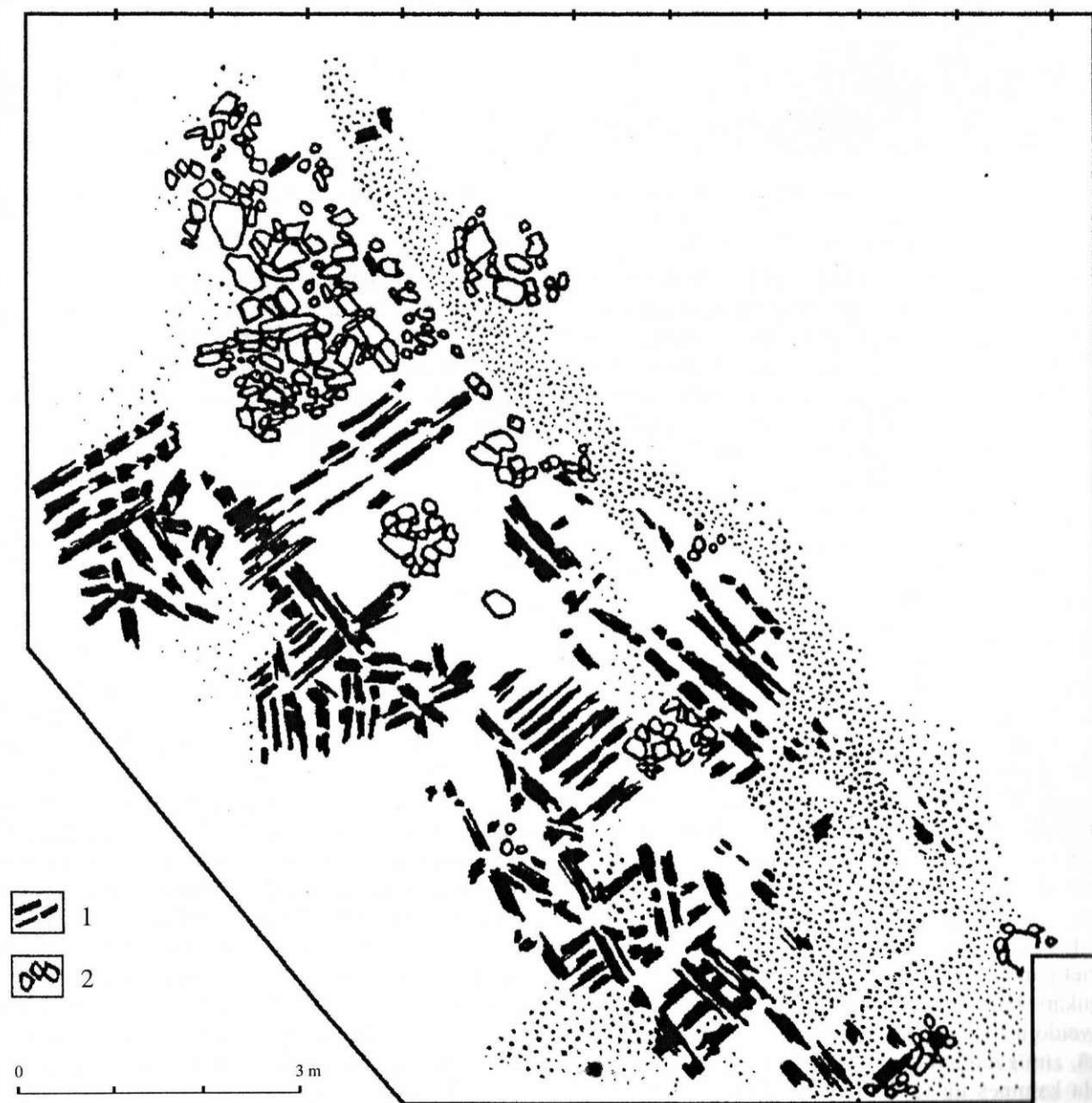
VI laukumā, norokot vaļņa māla uzpildījumu, konstatēja bedri ar tumšas zemes pildījumu. Tā iezīmējās

kā tumšas, irdenas zemes plankums starp divu atšķirīgu krāsu māla uzpildījumiem (kv. 34–35×37–38 m). Tumšas zemes pildījums aizņēma ap 0,5–0,7 cm dziļu bedri, kuras dibens slīpi nolaidens uz plakuma pusi. Pret nogāzi vērsta bedres mala 1,2 m gara, bet sānu malas virzienā uz plakuma pusi sašaurinājās un turpinājās kā 50–60 cm plata, ap 2 m gara un līdz 1,2 m dziļa tumšas zemes ieslēguma josla, kurā izrakumu gaitā atklāja citu virs cita sakritušus vairākus līdz 60 cm garus un ap 10–15 cm resnus pārslāņojušos apaļkokus. Izsmēlot tumšās, ogļainās zemes pildījumu, māla joslas ziemeļu pusē konstatēja horizontālus iespaidumus no apaļkokiem, kā arī divus vertikālus degušus apaļkokus 50 cm attālumā vienu no otra. No vertikālajiem kokiem saglabājušies 50–60 cm gari un līdz 35 cm resni fragmenti, bet horizontālo apaļkoku iespaidumu garums mālā sasniedza 1,2 metrus. Arī joslas dienvidu puses mālā bija vērojami līdzīgi viļņveida nospiedumi, kas varētu būt veidojušies no sānos izliktajiem apaļkokiem. Tādējādi ir pamats domāt, ka šeit atradusies ar guļbaļķiem, kurus saturējuši stabi, nostiprināta eja. Tā bijusi vismaz 1,2 m augsta un 1,2–1,5 m gara. Objekta šķērsriezums parādīja, ka ejas pamats atrodas uz 60 cm bieza gaiši brūna māla slāņa, t.i., konstrukcija ierīkota jau vaļņa uzbērumā. Savukārt izsmeltās bedres dibens atradās ejas konstrukciju palieku augšējā līmenī. Bedres vietā koka nostiprinājumu paliekas netika uzietas, bedrei bija saplacināta forma, kas acīmredzot izveidojusies laika gaitā no smagajiem vaļņa zemju uzpildījumiem. Bedrē uzgāja 67 ripas keramikas un 62 bezripas trauku lauskas, t.sk. 49 apmetās, 7 gludās un 6 nagiespiedumu keramikas lauskas, kā arī vairākas senlietas (bronzas spirālgredzeni, krama gabals, dzelzs bultas gals, kaula divpusīgās ķemmes fragments).¹⁴ Senlietu vidū bija arī retas formas iedzītņa bultas gals. Līdzīgas formas bultu gali vērojami Sauleskalna otrajā depoziētā, kurš, pēc pētnieku domām, noguldīts 9. gadsimtā. Jersikas atradumam līdzīgi bultu gali no minētā depoziēta tiek saistīti ar 9.–11. gs. izplatītajām bultām Somijā. Depoziēta bultu gali diemžēl nav saglabājušies un salīdzināmi tikai pēc attēla. Izsmēlot ejas vietu, uzietas 11 ripas keramikas lausku un 20 bezripas (4 gludās, 15 apmetās, 1 nagiespiedumu) keramikas lausku. Iespējams, ka valnī uzietā bedre bijusi mantu slēptuve briesmu brīžos.

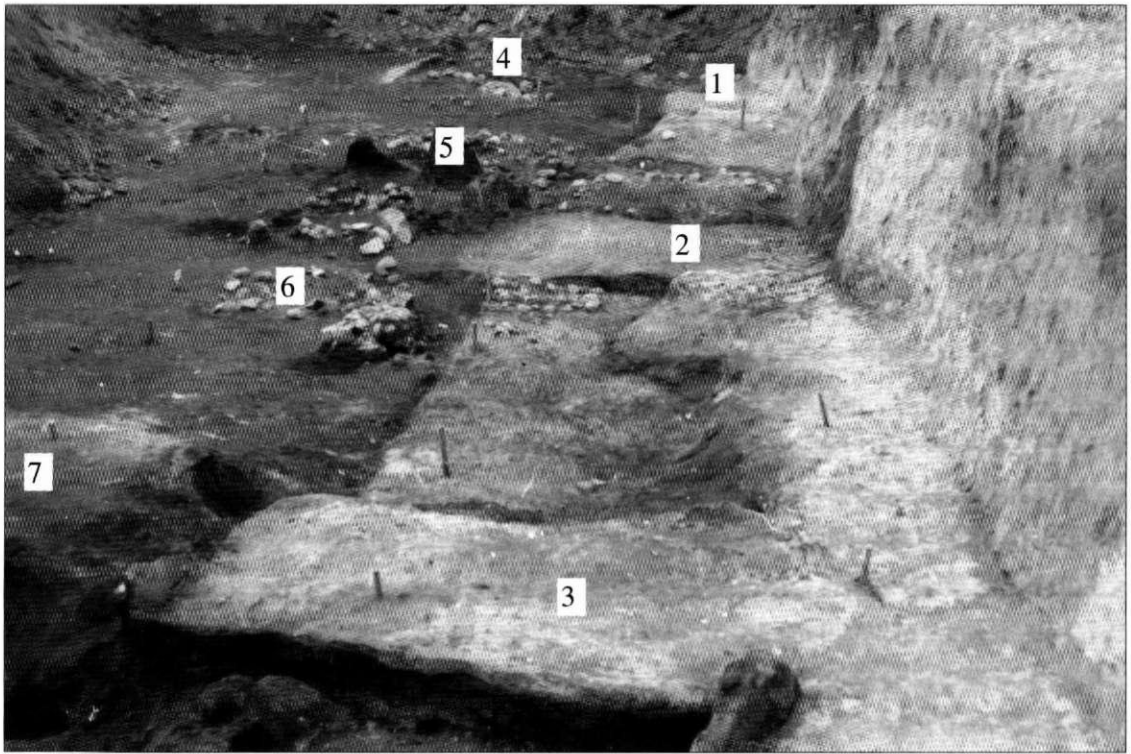
VALNIS UN KOKA NOCIETINĀJUMU KONSTRUKCIJAS

1939. gada izrakumu gaitā pamatīgus koka nocietinājumu celtniecības darbus konstatēja 8. slāņa (A tranšejas 10. kārtā un C tranšejas 7. kārtā) apdzīvotības laikā. Atsegtās koka konstrukciju paliekas F. Balodis interpretējis šādi: “.. atlikušās celtnu daļas apliecināja valnī 3 m garu, apm. 2 m (vai vairāk) platu un ar ozolkoka baļķiem segtu guļkoku konstrukcijas telpu rindas, kas gar Daugavas krastu paceļoties veidoja pilskalna galvenos nocietinājumus. Vaļņa pakājē, pilskalna plakumā, šai nocietinājuma celtni pieslēgās vēl 2,8 m plata piebūve, kas bija sadalīta 4,2 m garās telpās un veidoja vai nu palieņus, vai arī varbūt pat slēgtas un apkurināmas istabas..” (7. att.)

Šo nocietinājumu hronoloģiskās robežas norāda slānī iegūtie atradumi. A tranšejas 10. kārtā un C tranšejas 7. kārtā uztiets gredzens ar vidusplāksnīti, dzelzs kaklariņķis, bronzas pakavsakta ar atrofītiem galiem un tordeņu loku, pakavsakta ar četrskaldņu galiem, aproce ar zvērgalvu galiem, zilās bikoniskas stikla krelles. Koka aizsardzības sistēmu celtniecības datēšanai nozīmīgs ir C tranšejas 7. kārtā atrastais monētpiekariņš – Rietumeiropas monētas atdarinājums (Oto un Adelheides tipa denārs, kalts 991.–1040. gadā, Vācija) un monēta (Oto III (983–1002) vai Henrika II (1002–1024) denārs, Vācija, Špeiera).¹⁵ Latvijas teritorijā monētpiekariņi plaši izplatīti 11. gs., bet Rietumeiropas denāru intensīvs pieplūdums vērojams 11. gs. otrajā ceturksnī un vidū.¹⁶ Tādējādi aprakstītās koka nocietinājumu konstrukcijas varētu būt uzbūvētas 11. gs. pirmajā pusē.

7. att. 8. slāņa nocietinājumu paliekas (pēc: F. Balodis. Jersika un tai 1939. gadā izdarītie izrakumi. Rīga, 1939, 22. att.); 1 – koka konstrukciju fragmenti, 2 – plienakmeņi

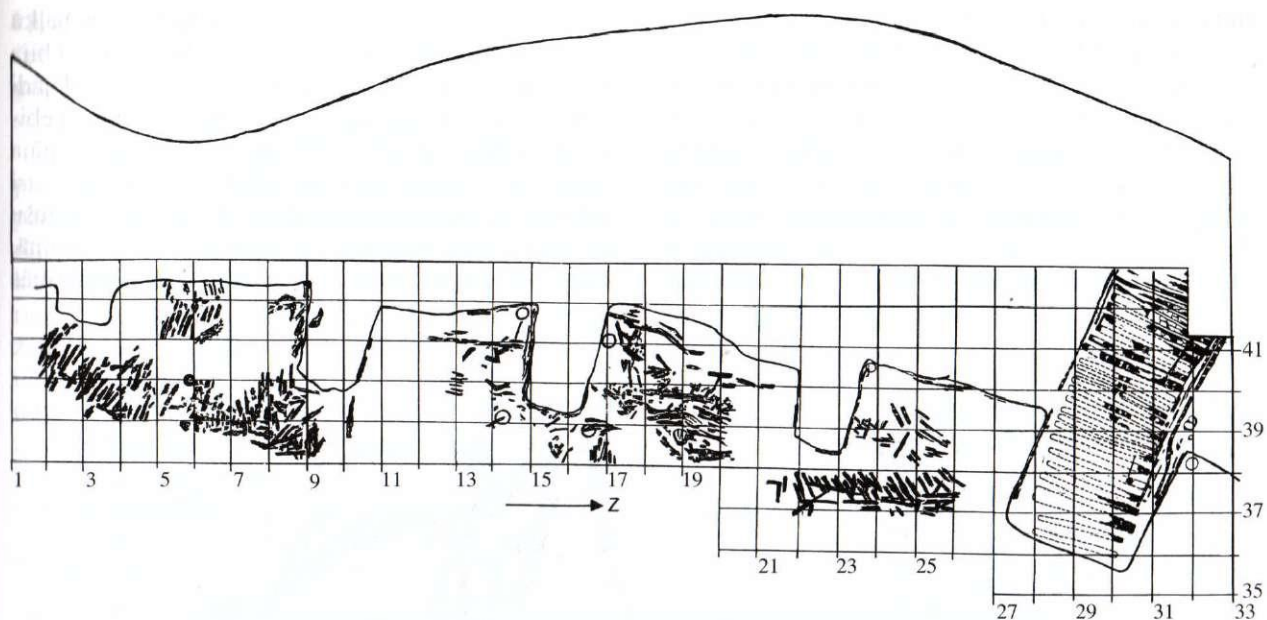
8. att. Nocietinājuma konstrukciju un apbūves paliekas gar valni pilskalna rietumu malā: 1–3 – kamerveida izvīrzījumi, 4–7 – ēku vietas

Uz 11. gs. F. Balodis attiecina arī pilskalna ziemeļaustrumu malā (6. slāņa laikā) atraktās konstrukcijas, kuras izbūvētas pēc iepriekšējo nopostīšanas. Tās veidoja koka nocietinājumu divas sienas valnī (2,5 m attālumā viena no otras) un piebūves blakus valnim plakuma pusē. Savukārt 5. un 4. slānī, kuri tiek datēti ar 12. gs., iegūtas liecības par valni (90 cm augstāku par plakuma vidu) ar divu guļkoku sienu (3 m attālumā viena no otras) pazīmēm tajā un par blakus valnim plakuma pusē bijušu 7,5 m platu terasi ar kādas celtnes ļoti vājām pazīmēm. Pēc F. Baloža domām, 5. slāņa nocietinājumi, iespējams, bijuši līdzīgi 8. slāņa konstrukcijām. 3. slānī A tranšejas ziemeļaustrumu galā 1,5 m augstā valnī fiksētas koka nocietinājumu paliekas ar šķietamu piebūvi iekšpusē, bet 2. slānī – divu guļkoku sienu, kuras atradušās 2 m attālumā viena no otras, pazīmes (5. att.).¹⁷

Arī 1990.–2003. gada izrakumos pilskalna rietumu malā iegūti pierādījumi par pamatīgām pilskalna aizsardzības būvēm. Senāko koka nocietinājumu celtniecības darbus palīdz datēt IV laukumā starp melnās zemes slāni un mālu uzpildījumu uzietie darbarīki – dzelzs grebļi, kuriem līdzīgi konstatēti dzīvesvietu 11.–13. gs. slāņos.¹⁸ Jersikas atradumu stratigrāfiskais novietojums ļauj tos attiecināt uz 11. gs. pirmo pusi. Savukārt slānī, kas pieslēdzas nocietinājumu paliekām un veidojies šo senāko nocietinājumu izmantošanas laikā, zīmīgāko atradumu vidū minamas vienpusīgās kaula ķemmes un to fragmenti.¹⁹ Citās dzīvesvietās (Asotē, Oliņkalnā, Tērvetē, Daugmalē, Talsos) un kapulaukos (sevišķi lībiešu) atrastās vienpusīgās kaula ķemmes pārsvarā tiek datētas ar 11. gadsimtu.²⁰

Slānī atrasta arī sakta ar magoņpogaļu galiem,²¹ kurai zem pogaļas ir gredzenveida valnītis un ap pogaļas vidu riņķī sīki iecirtumi. Saktas loks šķērsgrīzumā apaļš. Saktas ar magoņpogaļu galiem plaši lietotas Latvijā 11.–12. gadsimtā. Saktas ar gredzenveida valnīti tiek uzlūkotas par šī tipa saktu agro variantu (10.–11. gs.).²² 11. gs. piederīga arī neliela apročīte ar zvērgalvu galiem, šauru, šķērsgrīzumā trīsstūrveida loku, kurš rotāts ar līniju rakstu, galvu iezīmē līniju krusts.²³ Atradumu vidū vēl ir zilas bikoniskas stikla krellītes, kuras Latvijā plaši izplatītas kopš 11. gs.,²⁴ kā arī gan ripas, gan bezripas trauku lauskas.

Tādējādi arī pilskalna rietumu malā 11. gs. sākumā vai pirmajā pusē uzcelti koka nocietinājumi. Norokot kultūrslāni I, III un IV laukumā, konstatēja, ka no iekšpuses valnim piebūvēti guļkoku iežogojumi ar taisnstūrveida izvīrzījumiem uz plakuma pusi. 2,5–2,6 m garās un 1,5–1,6 m platās guļkoku izbūves – kameras pildītas ar mālu (8. att.). Pilskalna rietumu malā 30 m garā joslā konstatēti četri šādi izvīrzījumi (9. att.). 1. izvīrzījums (I laukumā) atsegts daļēji. 2. izvīrzījuma (arī I laukumā) izmēri – 2,6 × 1,6 metri. 3. izvīrzījuma (III laukumā) izmēri – 2,5 × 1,6 m, bet 4. izvīrzījuma (IV laukumā) izmēri – 2,4 × 1,4 metri. Attālums starp izvīrzījumiem – 4–5 metri. Nocietinājumu konstrukciju izbūvei izmantotie baļķi stipri sadeguši, tādējādi kameru sienu sākotnējais augstums nav nosakāms. Labāk bija saglabāties III laukuma 12. kārtā atsegtais 3. izvīrzījums (10. att.). No ar mālu pildītās kameras sienām izrakumos konstatēja trīs – četras degušu baļķu kārtas 30–40 cm augstumā (11. att.: 1–3). Atsegto baļķu fragmentu garums – 40–120 cm, diametrs –

9. att. Kamerveida izvirzījumi un apaļkoku klājiens pilskalna rietumu malā

10. att. Guļkoku iežogojuma un izvirzījuma paliekas pilskalna rietumu malā (3. kamerveida izvirzījums): 1 – ar mālu pildīts kamerveida izvirzījums, 2 – guļkoku siena, 3 – mietu žoga paliekas, 4 – ēkas vieta

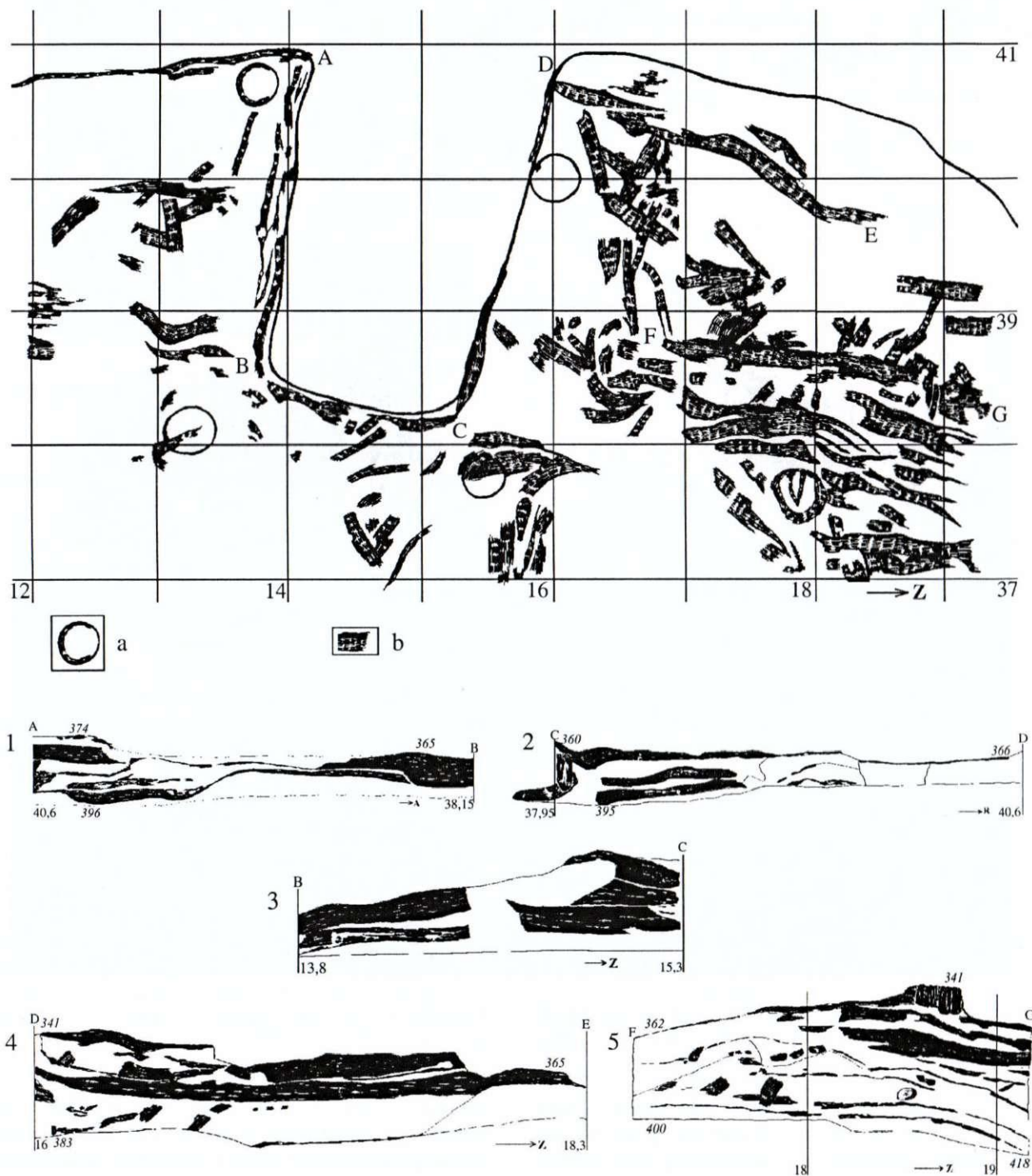
8–15 centimetru. Kameras sānu sienu garums – aptuveni 2,5 m, bet gala sienas garums – 1,5 metri. Uz plakuma pusi izvirzītā gala siena stūros varēja būt cirsta krusta pakšos, par ko liecina tas, ka viens no kameras sānu sienas balķiem krustojis gala sienas balķi, bet viens no gala sienas balķiem pārliecies pāri sānu sienas balķim. Savukārt izvirzījuma stūros uzietas arī stabu vietas, vienā no tām (dienvidaustrumu stūrī)

konstatēts vertikāli ejoša, 25 cm resna balķa gals. Tas norāda, ka nocietinājumu sienas balķi guldīti starp stūros un, iespējams, sienas vidū ieraktiem stabiem.

3. izvirzījuma ziemeļu pusē konstatēja vaļņa uzpildījumu saturošās guļkoku sienas paliekas. 20–30 cm platā, atšķirīga rakstura māla josla gar vaļņa uzbērumu un sadegušajiem sienas balķiem norāda, kas šīs konstrukcijas būvētas vēlāk, t.i., blakus valnim uzbūvēta

guļkoku siena un telpa starp to un vaļņa uzbērumu pēc tam aizpildīta ar mālu. III laukumā zem baļķu sienas bija vērojams izslīdējis māls, kas var veidoties svaiga māla pildīšanas laikā, to pieblīvējot vai tam nosēžoties. Arī uz plakuma pusi izvirzītajās kamerās pildītā māla krāsa atšķirīga no vaļņa uzpildījuma rakstura. No valnim paralēli ejošās guļkoku sienas bija saglabājušās tikai trīs baļķu kārtas ap 40 cm augstumā (11. att.: 4). Apakšējās kārtas apaļkoka garums sasnī-

dza 3 m, resnums – 20 cm, pārējo saglabājušos baļķu fragmenti bija īsāki. Vairums konstrukcijas baļķu bija sadeguši un haotiski sakrituši blakus sienai. Tādējādi vaļņa zemes saturošā guļkoku iežoga augstums nebija nosakāms. Ap 1,5 m attālumā no šīs sienas uzgāja otras – ap 1 m augstas ugunsgrēka laikā uz vaļņa pusi sagāzušās guļkoku sienas daļu (11. att.: 5). Degušo apaļkoku paliekas bija izsekojamas 2,5 m garumā. Kopumā varēja konstatēt 10 baļķu kārtas. Apakšējās

11. att. 3. kamerveida izvirzījuma plāns: 1 – izvirzījuma dienvidu sienas sānskata plāns, 2 – izvirzījuma ziemeļu sienas sānskata plāns, 3 – izvirzījuma gala (austrumu) sienas sānskata plāns, 4 – vaļņa uzbērumu saturošās guļkoku sienas sānskata plāns, 5 – starp izvirzījumu galiem izbūvētās sienas palieku sānskats; a – stabu vietas, b – degušo koka konstrukciju paliekas

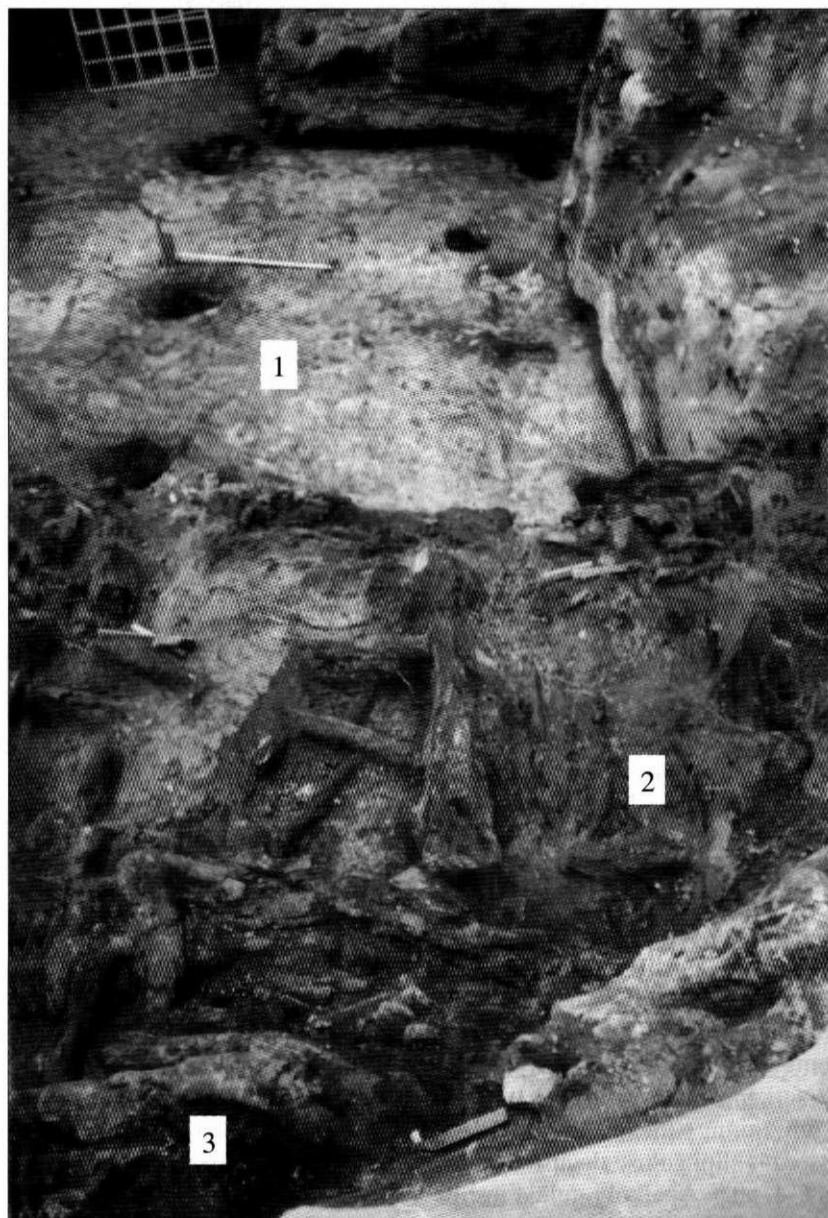
kārtas iezīmējās tikai kā melnas deguma līnijas, bet četrās augšējās kārtās bija saglabājušies līdz 1,5–2,5 m gari un 10–20 cm resni degušu baļķu fragmenti. Šai sienai plakuma pusē konstatēja staba vietu.

Līdzīgu valnim paralēli izbūvētu guļkoku sienu pastāvēšanu apliecināja to vājas paliekas arī starp pārējiem kamerveida izvirzījumiem. Šīs sienas saturējuši zemē ierakti stabi. Guļkoku iežogojumu un kamerveida izvirzījumus saturošo stabu vietas divās rindās ļoti labi iezīmējās ne tikai apakšējā melnās zemes slānī, bet arī pamatzemes mālā gan I, gan III un IV laukumā (12. att.: 1). Stabu bedrēm apaļas kontūras, to diametrs 25–50 cm, vairumam – 30–35 centimetri. I laukumā konstatētas divās rindās izkārtotas 24 stabu vietas, III laukumā – 12 stabu vietas, bet IV laukumā dienvidu pusē 5 m garā posmā uzietas 8 stabu bedres. Valnim tuvākā stabu rinda bijusi

ierakta dziļāk pamatzemē – līdz pat 0,5–0,6 m, jo tai vajadzēja saturēt vaļņa uzpildījumu. Otrās rindas stabi saturēja ar mālu pildītos kamerveida izvirzījumus un arī baļķu sienu starp tiem. Šo stabu bedru dziļums pamatzemē sasniedza 0,25–0,4 metrus. Attālums starp stabu rindām – 1,8–2 metri.

Laukuma daļā starp izvirzījumiem, ko norobežoja ar zemē ieraktiem stabiem nostiprinātā guļkoku siena, izveidojās daļēji vai pilnīgi slēgtas saimnieciskas nozīmes palīgtelpas – apkure šajās telpās netika konstatēta. Šo palīgtelpu pārsegums vienlaicīgi varēja kalpot kā pils aizstāvju kaujas eja jeb brustvērs.

Aprakstītajai nocietinājuma sistēmai piederīgs arī pilskalna rietumu malā (IV laukums, kv. 26–32 × 34–42 m) uzietais apaļkoku klājiens (12. att.: 2; 13. att.). No tā bija saglabājušies apaļkoku iespaidumi ap 10–15 cm biezajā apakšējā melnās zemes slānī un

12. att. Nocietinājuma konstrukcijas IV laukumā: 1 – stabu bedres pamatzemē, 2 – apaļkoku klājiens 1. kārtā, 3 – mietu žoga paliekas

13. att. Baļķu klājiena vieta IV laukumā

pat pamatzemes mālā (13. att.). 20–35 cm resni apaļkoki bijuši guldīti cits citam blakus paralēli valnim. Apaļkoku gali nostiprināti ar šķērsām liktiem baļķiem un uzbērtas zemes valnīti. Klājiena platums – 2,8–3 metri. Laukuma robežās klājiens atsegts 7 m garumā – visā garumā to neizdevās atsegt, jo tā rietumu gals turpinājās ārpus iemērītā izrakumu laukuma. Domājams, ka šī ar apaļkokiem izklātā cja vedusi uz valnī uz āru izvīzīto torni. Par labu torņa izbūvei šajā vietā runā arī nocietinājumu joslas ar kamerveida izbūvēm pagrieziens ziemeļaustrumu virzienā. Izrakumu gaitā konstatēts, ka apaļkoku klājiens pēc nodegšanas atkārtoti atjaunots – virs ogļu un biezas pelnu kārtas, kurai pāri sedzās sarkana māla slānis, atsegta paliekas no otras klājiena kārtas, kas bijusi būvēta no krietni resnākiem baļķiem (30–40 cm), arī to gali nostiprināti ar tikpat pamatīgiem baļķiem.

11. gs. beigās vai 12. gs. sākumā iepriekš aprakstītie koka nocietinājumi, kas pieslēdzās valnim plakuma pusē, nodeguši. Nopostītās konstrukcijas nosedz sarkana māla slānis. Tas, līdzīgi iepriekšējām konstrukcijām, izpētīts 30 m garā joslā (I, III un IV laukums). III laukuma Z profilā tas parādās kā 1 m bieza un 4 m plata sarkana māla josla, kas nosedz guļkoku sienu un izvīzījumu paliekas un pieslēdzas valnim. Šajā slānī atsedzās slīpi guļošu degušu apaļkoku – mietu paliekas (14. att.). Apaļkoki gulēja ieslīpi pret valni vairākās (trīs – četrās) kārtās cits virs cita. Vietām fiksētas pat divas šādi guļošu apaļkoku joslas (I un III laukumā – kv. 4–6×40–41,5 m; 17–19×

37–39 m). Valnim tuvākā josla saglabājusies vājāk. Atsetgto mietu diametrs lielākoties 10–20 cm, tiem pa vidu konstatēti arī tēstie koki, kuru platums vienā no konstrukcijas posmiem (IV laukumā) sasniedza pat 40 centimetru. Jāpiebilst, ka konstrukciju būvei izmantoto koku diametrs neapšaubāmi bijis lielāks, jo tie spēcīgi deguši, vietām iezīmējas tikai kā deguma līnijas. Mietu kārtām pa vidu konstatēti horizontāli guļoši – režģveida konstrukciju veidojoši 15–20 cm resni šķērsbaļķi. IV laukuma dienvidu pusē mietu paliekas atsedzās 4,5 m garā joslā. Konstrukciju attīrot, gan garenvirzienā, gan šķērsvirzienā starp mietiem konstatēja šķērskokus. Trīs konstrukcijai garenvirzienā novietotie baļķi (diametrs līdz 20 cm) sasniedza 2,5–3 m garumu un nodalīja mietu rindas citu no citas. Šķērsām guļošie 30–40 cm garie un 10–15 cm resnie apaļkoki atradās 0,8, 1,0 un 1,2 m attālumā cits no cita. Mietu faktiskais garums nebija nosakāms, jo saglabājusies tikai tā mietu daļa, kas atradusies mālā (0,6–1,2 m garumā), bet gali, kas atradušies virs māla uzpildījuma, pilnīgi sadeguši, uz ko norāda biezs, ar ogleņiem un pelniem jaukts slānis. Arī šo nocietinājumu joslā virs iepriekš aprakstītā baļķu klājiena vietas IV laukumā konstatēti vairākās kārtās gandrīz horizontāli guļoši apaļkoki. Klājiens aizņēma 3×6 m lielu laukumu. Atšķirībā no iepriekšējiem atsegtiem apaļkokiem bija tievāki (diametrs 10–15 cm), tie gulēja sarkana māla slānī nevis paralēli, bet gan ar galiem pret valni.

Šīs konstrukcijas atbilst 1939. gada izrakumos C tranšejas 5.–6. slānī atsegtajām celtniecības pa-

14. att. IV laukumā atsegtā mietu žoga josla

liekām. F. Balodis konstrukciju paliekās saskatījis līdzību ar A tranšejas 8. slāņa būvēm, uzlūkojis tās par aizsardzības celtņu iebrukušajām grīdām un datējis ar 11. un 12. gadsimtu.²⁵

Sarkanā māla uzpildījumā atradumu maz – uziets caunas žokļa piekariņš, bronzas gredzens ar vidusplāksnīti un dažas ripas keramikas lauskas.²⁶ Stratigrāfiski mietu žoga izbūvēšana attiecināma uz 12. gs. pirmo pusi. Šo datējumu pamato arī slānī, kas pieslēdzas mietiem, uzietās senlietas. Sarkanā māla joslai plākuma pusē konstatēta no 20 cm (II laukuma Z profils) līdz 50 cm (III laukuma Z profils) bieža mītņu zeme, kas apliecina samērā ilgu apdzīvotības un mietu konstrukciju izmantošanas periodu. Slānī, kas veidojies laika posmā, kad pastāvējušas mietu konstrukcijas, 1990.–2003. gada izrakumos iegūto atradumu vidū hronoloģiski senākais ir fragments no aproces ar nedaudz dobiem, paplašinātiem galiem, kuri rotāti ar pinuma rakstu. Šī veida aproces valkātas galvenokārt 10. gadsimtā. Paretam tās sastopamas arī 11. gadsimtā.²⁷ Starp atradumiem ir arī lirasveida jostas sprādze ar trīsstūrveida izvirzījumu loka priekšpusē un bronzas aproce ar zvērgalvu galiem un ar trīsstūrīšiem un lāsītēm rotātu loku, kuram vidus profilēts. Pētījumi citos pieminekļos apliecina analoģu jostas sprāžu izplatību 11. gs., bet līdzīgas aproces raksturīgākas 12. gs. – 13. gs. sākumam.²⁸ 12. gs. piederīgs arī greznī ar saulītēm rotāts gredzens ar vidusplāksnīti.²⁹ Sākot ar 12. gs., tiek izmantotas tādas lietas kā slānī atrastā viengabala divpusīgā kaula ķemme ar atšķirīga

biezuma zariem un no trim stieplēm vītas aproces ar cilpu galiem.³⁰ Pakavsaktai ar nelieliem naglu galiem un plašu loka tordējumu līdzīgas atrodamas 13. gs. materiālā.³¹ No iepriekš teiktā redzams, ka slānī pārstāvētās senlietas tipiskas 12. gs., tikai atsevišķi atradumi datējami ar agrāku vai nedaudz vēlāku laiku. Arī F. Baloža izrakumos šī slāņa atradumi (krustiņš ar palmetveida galiem, zvaigžņu sakta, apaļais piekariņš, sv. Jura piekariņš, divpusīgās kaula ķemmes, minētajai līdzīga lirasveida jostas sprādze u.c.) iekļaujas 12. gadsimtā.³²

Arheoloģiskie pētījumi pilskalnos rāda, ka mietu žogs jeb palisāde izmantota kā pastāvīga nocietinājumu sistēma vai arī, izvietota parasti vaļņa ārpusē, veidoja papildu aizsardzības līniju.³³ Asotes pilskalnā 11. gs. slānī iekšpus vaļņa uzietā viena vertikāli zemē nostiprināta mietu rinda, kuru saturējuši šķērskoki.³⁴ Konstrukcija kalpojusi vaļņa uzpildījuma saturēšanai no iekšpuses. Līdzīgs vaļņa stiprinājuma veids bijis pazīstams arī zemgaliem. Mežotnes pilskalnā 1939. gada izrakumos konstatēja ar šķērskokiem sastiprinātu stāvbaļķu rindu vaļņa ārējā nogāzē.³⁵ Jersikas pilskalnā atsegtie mieti neatrodas tiešā vaļņa tuvumā, tādējādi šī konstrukcija būvēta citos nolūkos. Mietu novietojums liek domāt, ka tie tomēr pildījuši pilskalna aizsardzības funkcijas. Nedaudz atstatus no vaļņa izvietota mietu rinda varēja sekmīgi aizkavēt iekļūšanu pili – ienaidnieks, pārķļūvis pāri valnim, atdūrās pret 2–3 m garu mietu joslu. Vienīgi šādi nocietinājumi nebija visai piemēroti pils aizstāvjiem,

organizējot pretuzbrukumu. Iespējams, ka aprakstītie nocietinājumi pastāvējuši laikā, kad norisinājušies celtniecības darbi uz vaļņa – vaļņa paaugstināšana un sagatavošana nocietinājumu izbūvei vaļņa virsotnē. Mietu funkcionālajā nozīmē skaidrību varētu ienest plašāki papildu pētījumi pilskalna nocietinājumu daļā un nenoraktās vaļņa daļas izpēte iepretim līdz šim atsegtajām konstrukcijām.

Pilskalna rietumu malā nav iegūtas pārliecinošas liecības par koka nocietinājumu pastāvēšanu uz vaļņa. Koka nocietinājumu esamību uz vaļņa aprakstījis F. Balodis. 8. slāņa nocietinājumi tiek rādīti kā uz pilskalna vaļņa celtas divstāvu ēkas ar plakuma jeb pagalma pusē piebūvētu vienlaidu celtni, kurā bija vairākas dzīvojamās telpas ar apkuri. Arī 12. gs. nocietinājumus pētnieks uzlūkojis kā līdzīgus 8. slānī atsegtajiem. Šai rekonstrukcijai par paraugu izmantota Sibīrijā no apaļkokiem celta aizsargbūve.³⁶

Nopostītās mietu konstrukcijas nosedz trīs 5–20 cm biezi slāņi, kuros uzietas vācu krustnešu raidītās iedzītņa un uznavas bultas. Šie valnim pieguļošie slāņi norāda uz īslaicīgiem apdzīvotības periodiem, kas atbilst Indriķa hronikā attēlotajiem Jersikas pils atkārtotās nopostīšanas notikumiem 13. gs. sākumā.³⁷ Minētajos slāņos liecības par nocietinājumiem nav iegūtas. Iespējams, ka, atjaunot pils nocietinājumus, koka konstrukcijas būvētas uz vaļņa. Pilskalna rietumu malā valnis, ilgstoši lauksaimnieciski apstrādājot zemi, nolīdzināts līdz plakuma līmenim, tādējādi nocietinājumus uz vaļņa, ja tādi arī bijuši, nav iespējams tuvāk raksturot, jo to paliekas nopostītas. IA laukuma ziemeļaustrumu stūrī gan konstatēja nedaudzus degušu apaļkoku galus, bet tie nesniedza ne mazāko nojausmu par iespējamo konstrukciju (4. att.). Apaļkoki atsedzās trijās kārtās sarkana māla slānī: pirmā kārtā 50–70 cm, otrā kārtā 70–80 cm, trešā kārtā ap 90 cm dziļumā. Pirmajā kārtā tika atsegti deviņi 5–8 cm resni apaļkoki, otrajā kārtā – četri 5–10 cm resni apaļkoki, bet trešajā kārtā – divi 5–10 cm resni degušu baļķīšu gali. Atsegtās apaļkoku paliekas ar galiem orientētas austrumu–rietumu virzienā, t.i., šķērsām valnim. Degušie baļķīši attīrīti apmēram pusmetra garumā. Rietumu pusē kokus postījusi kara tranšeja, to ziemeļu gals iegāja profilā, bet IA laukumam austrumu pusē pētītajā I laukumā tie neatsedzās.

Nedaudz pārliecinošākas liecības par koka nocietinājumiem uz vaļņa iegūtas, pētot IV laukumu. Šī laukuma rietumu malā (kv. 24–27×38–41 m) 60–70 cm dziļumā uzgāja kamerveida konstrukcijas paliekas. To iezīmēja pāroglojušies, 15–20 cm resni baļķi, kuru garums kameras sānos – 1,8 un 2 m, bet galā – 1,5 metri. Vaļņa pusē baļķu paliekas netika konstatētas. Kameras ziemeļu sienas ārpusē atraka arī 25 cm resna staba galu. Starp baļķiem bija pildīts māls, kurš krāsas ziņā atšķīrās no vaļņa uzpildījuma. Konstrukcijas paliekas visai līdzīgas jau iepriekš aprakstītajiem kamerveida izvīzījumiem, bet stratigrāfiski tās piederīgas citam apdzīvotības periodam, t.i., 13. gs. sākumam.

Domājams, ka nocietinājumi uz vaļņa būvēti Visvalža laikā un nodeguši vācu krustnešu uzbrukumos Jersikai. Par šādu konstrukciju esamību noprotams no Indriķa hronikas. Zīmīgs ir hronista apraksts, kas ataino 1214. gada vācu bruņinieku uzbrukumu Jersikai: “Un viņi kāpa augšā cits pēc cita, līdz beidzot visi bija ieņēmuši aizsargsienas brustvēru. Un viņi visi sapulcējušies apsargāja pili visapkārt pa aizsargsienu, lai neļautu nevienam krievam atstāt pili.”³⁸ Tādējādi saskaņā ar hronikas ziņām 13. gs. sākumā Jersikas pili apjozis nocietinājums (latīņu val. *arx munitio*) ar vārtiem (*porta*) un grāvi (*fossatum*).

Par iespējamo vārtu vietu tiek uzlūkota pašreizējā uzeja pilskalnā, kas atrodas tā ziemeļu pusē. Aptuveni šajā vietā uzeja iezīmēta arī 1878. gada uzmērojumā. Uzejas vieta valnī padziļināta ar buldozeru 20. gs. 70. gados, kad pilskalnu sāka izmantot sabiedrisko pasākumu rīkošanai. Vaļņa pārrakuma sānos nekādas koku konstrukciju paliekas nav vērojamas. Arheoloģiski šī vieta nav pētīta. No šajā periodā aizsardzībai izmantoto ieroču un pils aizsardzības taktikas viedokļa šāds vārtu novietojums nebija piemērotākais. Pēc pētnieku domām, uzejas daudzos pilskalnās ierīkotas tā, lai, ienaidniekam kāpjot kalnā, ar vairogu neaizsargātais plecs būtu pavērsts pret aizsāvju izmestajiem šķēpiem un izšautajām bultām.³⁹

Tā kā Jersikas pils atradusies pašā Daugavas krastā, pa kuru norisinājusies dzīva satiksme, iespējams, ka pastāvējusi arī otra – mazāka ieeja pili no upes puses. 1892. gada uzmērojumā iezīmēta vēl viena uzeja pilskalnā, kas atradusies tā dienvidrietumu stūrī pret Iztekas upītes gravu.⁴⁰ Šajā vietā kalna senā nogāzes virsma nav saglabājusies – tā noskalota. Iespējams, ka 19. gs. otrajā pusē un senāk uzejai pilskalnā izmantoti pazeminājumi valnī – senās vārtu vietas.

Arheoloģiskie atradumi un rakstītās ziņas apliecina Jersikas pilskalna apdzīvotību visu 13. gs. un arī 14. gadsimtā. Pēc Visvalža nāves 1239. gadā Jersikas kopīpašnieki – Rīgas bīskaps un Livonijas ordeņmestrs lemj par Jersikas tālāku nocietināšanu.⁴¹ Taču 13. gs. vidū Jersikas pils vieta acīmredzot savu militāri stratēģisko nozīmi ir zaudējusi. Celtniecības darbi nenotiek – iecerētā mūra pils netiek uzcelta, jo mūra celtniecības paliekas pilskalnā nav uzietas. Apbūve un iespējamie nocietinājumi acīmredzot bijuši no koka (augšējie slāņi, pilskalnu lauksaimnieciski apstrādājot, sapostīti).

PILSKALNA AIZSARGGRĀVIS

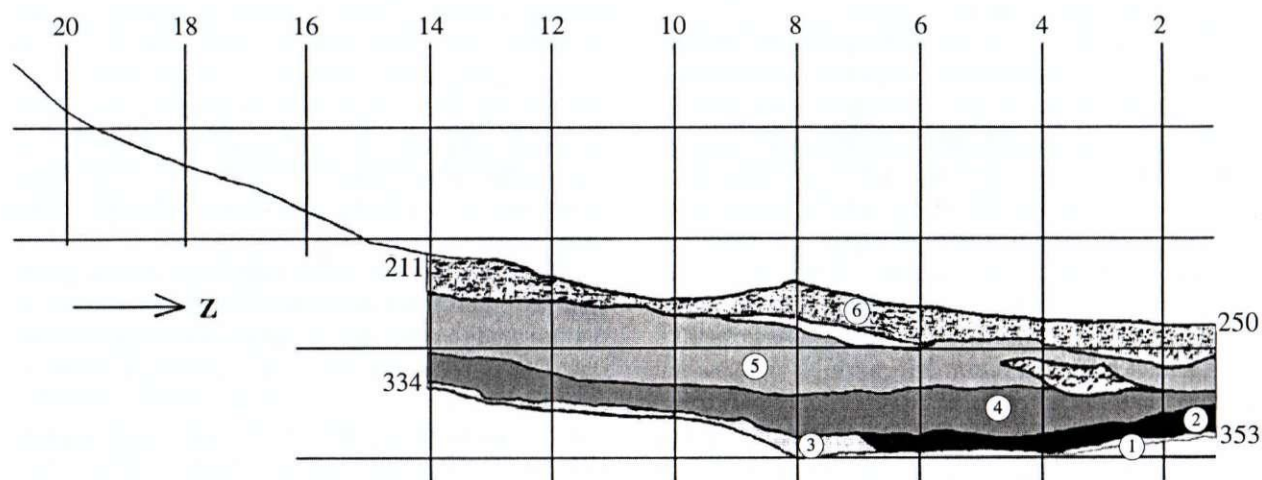
Nocietināto dzīvesvietu aizsardzības sistēmās valnis cieši saistīts ar vēl vienu seno fortifikāciju sastāvdaļu – aizsarggrāvi. Pētījumi pilskalnās rāda, ka nereti grāvis atrodas cieši blakus valnim. Šajos gadījumos no grāvja izrakto zemi izmantoja vaļņa uzbēršanai, kas atviegloja zemes transportēšanu. Bez tam šāds grāvja novietojums atturēja uzbrucējus tādā atālumā, kas apgrūtināja uzbrukuma ieroču (piemēram, metamo šķēpu) izmantošanu. Dažkārt grāvis pilskalnu

apjozis no mazāk stāvās un mazāk dabiski aizsargātās puses (piemēram, Oliņkalnā). Šāds grāvja novietojums konstatēts arī Jersikā. Jersikā piekļūšanu pilskalnam rietumu un austrumu pusē apgrūtināja strautu gravas, papildu aizsardzība bija nepieciešama pilskalna ziemeļrietumu, ziemeļu un ziemeļaustrumu pusē. Liecības par grāvja pastāvēšanu pie Jersikas pils atrodamas Indriķa hronikā.⁴² 1214. gada pils ieņemšanas aprakstā minēts, ka, lai nokļūtu līdz aizsargsienai, uzbrucējiem vispirms bija jāpārvar grāvja slīpums. Pilskalna ziemeļaustrumu pusē dabā samanāma ieplaka, bet ziemeļrietumu pusē pie muižas ēkām reljefs mainījies vēlāku celtniecības darbu rezultātā – te līdz pat kalna pakājei sabērta grants, smiltis un būvgruži. Latvijas Vēstures muzeja arhīvā ir saglabājies muzeja līdzstrādnieka Kārļa Rozīša 1947. gada ziņojums, kurā atzīmēts, ka pilskalna pakājes ziemeļu pusē, kas pa daļai jau piearta un vidū piebērta uzbraucamās daļas ierīkošanai, vērojama pilsgrāvja vieta ap 20 m platumā, kura labāk redzama pilskalna pakājes austrumu daļā.

2002. gada izrakumu sezonas laikā, arheoloģiski pārbaudot hronikā minētā grāvja esamību, tika izraktas divas tranšejas pilskalna ziemeļu un ziemeļrietumu pusē. 1. tranšēja tika iemērīta 25 m uz ziemeļaustrumiem no vaļņa pārrakuma vietas pilskalna ziemeļu pusē jeb pilskalnā uzbraucamās vietas. Tā bija 13 m gara un 1,5 m plata, to izraka aptuveni 1–1,2 m dziļū (15. att.). 1. tranšējā pēc velēnas noņemšanas atklājās pelēcīgas zemes slānis, kurā daudz pudeļu stiklu, drāšu gabalu, metāla ūdenscauruļu fragmenti, betona gabali un dažādi citi atkritumi – 20. gadsimtā sadzīvotais kultūrlānis. Zem pelēcīgās zemes kārtas tranšejas vidusdaļā 3 m platumā bija līdz 10 cm biezs dzeltenu smilšu ieslēgums. Tālāk visas tranšejas garumā vērojams gaiši brūna māla slānis – tranšejas dienvidu pusē 60–70 cm biezs, virzienā uz tranšejas ziemeļu galu tas paliek plānāks – 20–40 centimetru. Tranšejas ziemeļu galā apmēram 2 m platumā un līdz 30 cm biezumā

šajā māla kārtā bija melnas zemes un ķieģeļu šķembu ieslēgums, kurā tika uzietas trauku lauskas. Zem gaišā māla slāņa visā tranšejas garumā bija dienvidu galā 10–15 cm biezs, vidusdaļā līdz 40 cm biezs, bet ziemeļu galā ap 10 cm biezs brūngana māla slānis. Zem aprakstītā slāņa atsedzās sarkana, ļoti cieta māla slānis (pamatzeme), kas 7 m attālumā no tranšejas dienvidu gala noslīd uz leju. No šīs vietas virzienā uz ziemeļiem tika konstatēts dūņainas pelēkas zemes slānis līdz 20 cm biezumā, zem kura bija vērojams brūna trūdējuma slānis, līdz 5 cm biezs (šķiet, zāle, zari). Pamatzeme šajā tranšejas daļā netika sasniegta, jo, neskatoties uz ļoti karstajiem laika apstākļiem, tranšejas ziemeļu galā šajā līmenī krājās ūdens un rakšanu nebija iespējams turpināt bez ūdens atsūkņēšanas, kas savukārt ierobežoto finansiālo līdzekļu dēļ nebija izdarāms. Atradumu 1. tranšējā nebija, bet nevāpētas ripas trauku lauskas attiecināmas uz muižas pastāvēšanas laiku.

Otru tranšēju izraka pilskalnā uzbraucamās vietas otrā pusē, 4,5 m attālumā no tās, iepretim vecajai muižas ēkai pilskalna ziemeļrietumu pakājē. Tranšejas platums – 1,5 m, garums – 8 metri. Atsegto slāņu raksturs līdzīgs iepriekšējai tranšējai. Zem velēnas kārtas tranšējā atsedzās vairāki slāņi, kuri, tāpat kā pirmajā tranšējā, attiecināmi uz 20. gadsimtu. Zem tiem seko gaišā māla slānis, kas tranšejas dienvidu galā 95 cm biezs, vidusdaļā 55 cm biezs, bet ziemeļu galā tā biežums samazinās līdz 30–40 centimetriem. Pašā tranšejas ziemeļu galā gaišā māla slānis samērā strauji ieslīd dziļumā. Šim slānim seko plāns gaišu smilšu slānis (2–4 cm biezs). Zem tā atsedzās sarkana, cieta, oļaina māla slānis, kurš sākas 2 m attālumā no tranšejas dienvidu gala un tranšejas ziemeļu galā strauji noslīd uz leju. Domājams, ka te sākās eventuālā grāvja dienvidu mala. Lielāka skaidrība rastos, turpinot tranšejas rakšanu uz ziemeļu pusi, bet šo iespēju liedza padomju laikos gar ēkām uzklātā asfalta kārtā. Atradumu tranšējā nebija.

15. att. Jersikas pilskalna grāvja vietas griezuma profils: 1, 2 – pelēku dūņu un trūdu slānis, 3 – pamatzemes māls, 4 – brūngana māla slānis, 5 – gaiši brūna māla slānis ar melnas zemes ieslēgumu, 6 – pelēkas zemes slānis, jaukts ar būvgružiem un dažādiem atkritumiem

Šķiet, ka Šlosbergas muižas mūra ēka 19. gs. būvēta uz aizmilzušā pils grāvja ziemeļu malas, kā tas redzams arī 1892. gada pilskalna uzmērojumā. Plānā pilskalna ziemeļu pakājē iezīmēts grāvis, kas savieno abus strautus, un viena no muižas ēkām pieslēdzas grāvim.⁴³

Pētījumi pilskalna pakājē apliecināja grāvja vai dabiskas ieplakas esamību, bet nelielā izrakumu apjoma dēļ nedeva norādes uz tā hronoloģiju. Grāvis atradies pilskalna ziemeļu pusē aptuveni 7 m attālumā no kalna pakājes. Te varēja būt bijusi arī dabiska ieplaka ar visai lēzenu malu, kas senatnē padziļināta. Iespējams, ka virs pamatzemes konstatētais māla slānis veidojies ieplakas padziļināšanas rezultātā – izraktais māls pielīdzināts, veidojot hronikā minēto grāvja slīpumu.

SECINĀJUMI

Lai gan arheoloģiskie atradumi Jersikas pilskalnā norāda uz tā apdzīvotību 1. g. t. pr. Kr., tomēr ne mītņu slānis, ne liecības par nocietinājumiem no šī perioda izrakumu gaitā nav iegūtas. Jersikas pilskalna nocietināšanas darbi sākušies ievērojami vēlāk salīdzinājumā ar pilskalniem, kuru apdzīvotības sākums tāpat attiecināms uz agro metālu periodu un izmantošanas laiks sakrīt ar Jersikas pilskalna apdzīvotības laiku (piemēram, Asote, Daugmale).⁴⁴ Ņemot vērā pilskalna lielo platību, iespējams, senākās mītnes izvietojās vēl nepētītajā pilskalna austrumu vai dienvidaustrumu nogāzē un to aizsardzībai izmantotas pītas sētas, kādas konstatētas šajā periodā citās dzīvesvietās (Ķivutkalnā, Mūkukalnā, Brikuļos, Asotē).⁴⁵ Bez tam, kā jau ievadā minēts, dzīvesvieta ierikota dabiski labi aizsargātā vietā, kas aprūtināja piekļūšanu pilij. Dzīvošanai izvēlētajai vietai ir ne tikai pateicīgs reljefs, bet arī topogrāfiskā situācija. Tā atrodas dabiski norobežotā telpā – lielas ūdenstilpes krastā, bet no otras puses dažu kilometru attālumā arī senatnē pletās purvs, ezers un meži. Tādējādi Jersikas novietojums un dabiskie aizsargšķēršļi nodrošināja pilskalna iedzīvotāju drošību tā apdzīvotības sākuma posmā.

Jersikas pilskalnā aizsargvaļņa uzbēršana uzsāka ap 10. gs., bet intensīvi aizsardzības sistēmu būve norisinājusies kopš 11. gs., kad vaļņa uzbēruma saturēšanai un kā papildu aizsargsistēma būvētas arī baļķu konstrukcijas, kas ikreiz pēc nopostīšanas atjaunotas. Jāatzīmē, ka 10.–11. gs. ir laiks, kad arī citos pilskalnus vērojami intensīvi būvdarbi, kas saistīti ar dzīvesvietu aizsardzības sistēmu uzlabošanu, – aizsargvaļņu ievērojama paaugstināšana, nogāžu pastāvināšana, koka konstrukciju izbūve.⁴⁶ Nepieciešamību paaugstināt pilskalnu aizsardzības spējas noteica gan vietējo tautu savstarpējās nesaskaņas, centieni paplašināt savas teritorijas, iegūt laupījumu, gan vikingu aktivitātes un senkrievu kņazu centieni pakļaut meslu atkarībai kaimiņu teritorijās dzīvojošās tautas. Jersikas ekonomiskās un arī politiskās nozīmes pieaugums, ko neapšaubāmi sekmēja Daugavas kā tirdzniecības ceļa nozīmes palielināšanās kopš 10. gs. un atrašanās saus-

zemes komunikācijas ceļu krustpunktā, tirdzniecisko sakaru aktivizēšanās, izvirzīja citas prasības pilskalna iedzīvotāju drošībai. Vienlaicīgi, Jersikai izvirzoties par noteikta novada centru, varenu nocietinājumu būve bija arī pilskalnā dzīvojošo dižciltīgo prestiža jautājums.

Arheoloģisko pētījumu laikā Jersikas pilskalna rietumu malā konstatēja 2–3 m augstu un 8–12 m platu valni. Arī pilskalna ziemeļaustrumu pusē atsegtais valnis sasniedz 2 m augstumu. Valnis senatnē bijis augstāks, jo, kā jau minēts, pilskalna rietumu malā vaļņa pacēlums dabā nav vērojams, kā tas ir pilskalna ziemeļu pusē. Arī ziemeļaustrumu malā vaļņa augšdaļa ir nopostīta. Tādējādi iespējams, ka pret lauku vērstajā un dabiski mazāk nodrošinātajā pilskalna ziemeļu pusē zemes uzpildījums bijis ievērojami augstāks nekā pret strautu gravām vērstajās pusēs vai arī pati kalna ziemeļu mala bijusi augstāka. Dabā vērojamais zemes virsas paaugstinājums gar pilskalna plakuma malām un arheoloģiskie izrakumi apliecina, ka senatnē valnis pa perimetru tomēr aptvēris visu pilskalnu. Saglabājušies 1939. gada izrakumu plāni un attēli, kā arī atsegto konstrukciju līdzība ar pēdējos izrakumos konstatēto rāda, ka arī Daugavas pusē kalna malu ietvēris valnis. Tādējādi nav pamatojuma agrāk izteiktajam viedoklim par puslokveida vaļņa, kas pieslēdzas stāvajai un augstajai Daugavas krasta kraujai, pastāvēšanu Jersikā.⁴⁷

Lai arī līdzšinējo izrakumu laikā neizdevās noskaidrot Jersikas pilskalna vaļņa precīzu augstumu, taču virkne citu nozīmīgāko Latvijas pilskalnu zemes vaļņu (Mežotnes, Tērvetes, Daugmales, Kuldīgas) pārspēj to gan augstumā, gan platumā. Tas varētu būt saistīts ar dzīvesvietai izvēlētas vietas reljefu, gan ar tomēr nedaudz atšķirīgām dzīvesvietu ierīkošanas tradīcijām. Aizsargsistēmu konfigurāciju noteica apmetņu topogrāfija, jo šīs sistēmas parasti veidoja mazāk drošā, vieglāk pieejamā apmetnes pusē. Tā zemgaļi un kurši lielākoties savu mītņu celšanai izvēlējušies augstāko kalna grēdas galu, norobežojot to ar dziļu grāvi un augstu valni. Austrumlatvijā dzīvesvietas nereti būvētas uz dabiski aizsargātiem savrupiem kalniem un valnis uzbērts visapkārt gar kalna malu. Tas prasīja milzīgu darbu, laika patēriņu un cilvēkresursus. Lai gan Jersikā vaļņa veidošanai izmantots arī no kalna virsotnes noraktais māls, kā rezultātā atvieglojās zemes transportēšana, tomēr pilskalna ievērojamā platība un perimetrs (ap 350 m) acīmredzot ietekmēja uzbērtā vaļņa izmērus.

Detalizēti Jersikas vaļņa uzbēršanas hronoloģiskās stadijas noteikt nav iespējams. Pateicīgāki vaļņa attīstības stadiju datēšanai ir tie pilskalnu vaļņi (piemēram, Daugmalē, Oliņkalnā), kuru uzbēršanai izmantota mītņu zeme, kurā uzietas senlietas. Jersikas pilskalna valnis veidots galvenokārt no steriliem māla uzpildījumiem, māla slāņos senlietas netika uzietas. Taču skaidrs, ka valnis acīmredzot uzbērts salīdzinoši īsā laika posmā, jo 11. gs., kad valnim blakus piebūvēta koka siena, pilskalna rietumu malā tas jau sasniedzis vismaz 2 m augstumu.

Jersikas pilskalna valnī nav uzietas guļbūves kamerveida konstrukcijas, kādas izmantotas zemes saturēšanai citos pilskalnās (piemēram, Ķentē, Oliņkalnā, Asotē⁴⁸). Acīmredzot tas saistīts ar valņa uzbērumam izmantotajiem materiāliem. Koka sienas, kas veidoja savdabīgus apcirkņus vai kameras, bija nepieciešamas irstošu smilšu, grants saturēšanai. Jersikas pilskalna valņa celtniecībai izmantots tikai māls. Pamatīgi noblīveta māla saturēšanai pietiekams bija klūgu vai kāršu pinums. Jersikas pilskalnā guļbūves konstrukcijas tikai daļēji izmantotas kā valņa zemi saturošs karkass jeb guļkoku iežogs, līdztekus tās bez zemes pildījuma, pieslēdzoties valnim plakuma pusē, lietotas kā saimniecības ēkas vai pat kā dzīvojamās telpas.

1939. gada un 1990.–2003. gada arheoloģiskajos izrakumos atsegto nocietinājumu palieku interpretācija ir nedaudz atšķirīga. Pēdējo gadu pētījumos nav iegūti pierādījumi tik monumentālu nocietinājumu pastāvēšanai, kā to savā rekonstrukcijā rādījis F. Balodis. Iespējams arī, ka pils aizsargsistēmas efektivitātes nodrošināšanā izmantotas atšķirīgas konstrukcijas, kā tas ir konstatēts, piemēram, Turaidā, kur Kaupo pils nocietinājumus austrumu pusē veidoja zemes valnis, rietumu pusē – stabos balstīta guļbaļķu sēta,

bet dienvidaustrumu daļā – guļbūves kameras.⁴⁹ Līdzīgas liecības iegūtas arī Daugmales pilskalnā, kuras skaidrojot pieļauta doma, ka atšķirīgi nocietinājumu posmi varējuši veidoties, arī novēršot ienaidnieku postījumus.⁵⁰

Jersikas pilskalna valņa un koka konstrukciju celtniecībā izmantoti būvpaņēmieni, kuri bija pazīstami celtniekiem jau agro metālu periodā un plaši lietoti vēlā dzelzs laikmeta pilskalnu nocietinājumos Latvijas teritorijā un ārpus tās. Jersikas iedzīvotāji nocietinājumu sistēmas pielāgojuši reljefam un uz vietas pieejamajiem celtniecības materiāliem. Jersikā valņa celtniecībai izmantots māls, pilskalna tuvumā iegūtais dolomīts jeb plienakmeņi un granītakmeņi. Koka konstrukcijās izmantoti skujkoki (galvenokārt priede), bet pamatīgākie un nozīmīgākie nocietinājumu posmi būvēti arī no ozolkoka. Priedes kokmateriālu lietojums koka nocietinājumos konstatēts Asotes pilī, kur vienlaicīgi izmantots arī bērzs un ozols. Koksnes paraugu analīzes apliecina priedi arī Dinaburgas pilsētiņas 12./13. gs. mijas palisāžu celtnē.⁵¹ Palinoloģiskie pētījumi norāda uz skujkoku lielāku īpatsvaru Austrumlatvijā 10.–12. gs.,⁵² tāpēc arī celtniecībai šis materiāls šajā Latvijas daļā lietots plašāk.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ *Döring J.* Über einen Burgberg (Pilskalns) beim Hofe Schlossberg im Polnisch – Livland // *Sitzungsberichte der kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst aus dem Jahre 1878.* – Mitau, 1879. – S. 56–66, Taf. IV; *Brastiņš E.* Latvijas pilskalni. Vidzeme. – Rīga, 1930. – 210 lpp.; 1990. gadā pilskalnu uzmēroja Jānis Zariņš.
- ² *Balodis F.* Jersika un tai 1939. gadā izdarītie izrakumi. – Rīga, 1940. – 31., 69. lpp.; Latvijas Vēstures muzejs (turpmāk – LVM), Arheoloģijas nodaļas arhīva materiāli, inv. nr. AA 205; *Mugurēvičs Ē., Vilcāne A.* Arheoloģiskie izrakumi Jersikas pilskalnā // *ASM 1990 un 1991.* – Rīga, 1992. – 76., 78. lpp.; *Vilcāne A.* Jersikas pilskalna arheoloģiskā izpēte 2002. un 2003. gadā // *APL 2002 un 2003.* – Rīga, 2004. – 43.–46. lpp.; *Vilcāne A.* Senā Jersika. – Rīga, 2004. – 29.–38. lpp.
- ³ Minēto apstākļu dēļ tranšejas sākums iekļāvās koordinātās 34–36×43–49 m, bet otrs posms bija jāpavirza par 1 m uz ziemeļu pusi (koordinātas 35–37×50–57 m).
- ⁴ *Balodis F.* Jersika un tai .. – 31. lpp.
- ⁵ LVM, kol. nr. LVI 300: 440, 400.
- ⁶ *Moor H.* Die Eisenzeit in Lettland bis etwa 500 N. Chr. II. Teil: Analyse. – Tartu, 1938. – S. 225; *Mugurēvičs Ē.* Oliņkalna un Lokstenes pilsnovadi: 3.–15. gs. arheoloģiskie pieminekļi. – Rīga, 1977. – 103. lpp.
- ⁷ *Balodis F.* Jersika un tai .. – 19., 20. att., 40., 41. lpp.
- ⁸ Turpat. – 69. lpp., 39. att.
- ⁹ *Graudonis J.* Nocietinātās apmetnes Daugavas lejtecē. – Rīga, 1989. – 16. lpp., LII tab., 58. lpp., 33., 35. att.; *Zariņa A.* Celtniecība nocietinātā apmetnē Lielvārdes Dievukalnā // *LZAV.* – 1982. – Nr. 7. – 49. lpp., 53. lpp., 3: 1, 7., 12: 3, 5. att.
- ¹⁰ *Ģinters V.* Senā Mežotne. 1938. gada arheoloģiskie izrakumi pilskalnā un kapulaukā // *SM.* – 1939. – Nr. 1. – 88. lpp., 10. att.; *Brīvkalne E.* Rakstītās ziņas un arheoloģiskās liecības par 9.–13. gs. Mežotni // *AE.* – Rīga, 1960. – 2. laid. – 61.–78. lpp.
- ¹¹ *Šnore R.* Izrakumi Doles pag. Kļāņu pilskalnā // *SM.* – 1936. – Nr. 1. – 58. lpp., 3., 4. att.
- ¹² *Stubavs A.* Ķentes pilskalns un apmetne. – Rīga, 1976. – 22. lpp.
- ¹³ *Zemītis G.* Daugmales pilskalna valnis // *AE.* – Rīga, 1996. – 18. laid. – 220. lpp.
- ¹⁴ LVM, kol. nr. VI 300: 1374, 1377, 1399, 1389, 1391.
- ¹⁵ *Берга Т. М.* Монеты в археологических памятниках Латвии IX–XII вв. – Рига, 1988. – С. 88.
- ¹⁶ Turpat. – 81. lpp.
- ¹⁷ *Balodis F.* Jersika un tai .. – 42. lpp., 21. att., 43. lpp.
- ¹⁸ LVM, kol. nr. LVI 300: 1353, 1354; *Brīvkalne E.* Daži amatniecības darinājumi Tērvetes pilskalnā // *AE.* – Rīga, 1964. – 6. laid. – 95. lpp., 12. att.: 10; *Zariņa A.* Krāsni Salaspils Laukskolas lībiešu 10.–13. gs. ciemu vietās // *AE.* – Rīga, 1978. – 12. laid. – 87. lpp., 24. att.: 10, 91. lpp.; *Šnore E.* Raušu ciems Doles salā // *LZAV.* – 1991. – Nr. 6. – 85. lpp., 15. att.: 40; *Шноре Э.* Асотское городище // *Материалы и исследования по археологии Латвийской ССР.* – Рига, 1961. – Табл. XI: 30, 31.
- ¹⁹ LVM, kol. nr. LVI 300: 594, 600.
- ²⁰ *Шноре Э.* Асотское городище. – Табл. IX: 15, 19, 20; *Mugurēvičs Ē.* Oliņkalna un Lokstenes .. – 36. lpp., XI tab.: 15, 16; *Brīvkalne E.* Daži amatniecības darinājumi Tērvetes pilskalnā. – 2. att.: 15–17, 88. lpp.; *Urtāns V.* Arheoloģiskie pētījumi Daugmalē // *Muzeji un kultūras pieminekļi.* – Rīga, 1969. – 74. att.: 1, 2, 95. lpp.; *Karnups A.* Talsu pilskalns // *Vēstures atziņas un tēlojumi.* – Rīga, 1937. – 19. att.: 1, 344. lpp.; *Kuniga I.* Kristapiņu kapulauks. – Rīga, 2000. – 77. lpp.,

- XXIX att.: 45, 223. lpp.; *Šnore E.* Daugavas lībieši Doles salā // AE. – Rīga, 1996. – 18. laid. – 7. att.: 6, 118. lpp., 8. att.: 14, 119. lpp.; *Graudonis J.* Ikšķiles Rumuļu kapulauks // AE. – Rīga, 1987. – 15. laid. – 90. lpp., 4. att.: 19, 83. lpp., 9. att.: 15, 88. lpp.
- ²¹ LVM, kol. nr. LVI 300: 583.
- ²² *Brīvkalne E.* Tērvetes saktas // AE. – Rīga, 1974. – 11. laid. – 129. lpp.; Latvijas PSR arheoloģija. – Rīga, 1974. – 230. lpp.
- ²³ LVM, kol. nr. LVI 300: 595.
- ²⁴ LVM, kol. nr. LVI 300: 607, 605; *Мугуревич Э.* Восточная Латвия и соседние земли в X–XIII вв. – Рига, 1965. – С. 74.
- ²⁵ *Balodis F.* Jersika un tai .. – 43.–45. lpp., 52. lpp., 28. att.
- ²⁶ LVM, kol. nr. LVI 300: 508, 572.
- ²⁷ LVM, kol. nr. LVI 300: 383, 495; *Šnore E.* Kivtu kapulauks. – Rīga, 1987. – 22. lpp.
- ²⁸ LVM, kol. nr. LVI 300: 1245, 438; *Kuniga I.* Kristapiņu kapulauks. – 33. lpp., III att.: 12, 18, 178. lpp., 61. lpp., XVI att.: 13, 200. lpp.; Latvijas PSR arheoloģija. – 232. lpp., 60. tab.: 11, 12; *Tõnisson E.* Die Gauja Liven und ihre materielle Kultur (11. Jh. – Anfang 13. Jhs.). – Tallinn, 1974. – Taf. XXVI: 7; *Шnore Э.* Асотское городище. – Табл. IV: 15; *Šnore E.* Lejasdopeļu kapulauks senajā Sēlijā // AE. – Rīga, 1997. – 19. laid. – 77. lpp., 4. att.: 5, 71. lpp.
- ²⁹ LVM, kol. nr. LVI 300: 439.
- ³⁰ Latvijas PSR arheoloģija. – 239. lpp.; LVM, kol. nr. LVI 300: 439, 370, 571.
- ³¹ LVM, kol. nr. LVI 300: 345.
- ³² *Balodis F.* Jersika un tai .. – 48. lpp.
- ³³ *Hensel W.* Archeologia i prahistoria. – Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk, 1971. – Рyc. 51, s. 46; *Паннопом П. А.* Военное зодчество западно-русских земель X–XIII вв. – Ленинград, 1967. – С. 134, 135; Древняя Русь. Город, замок, село // Археология СССР / Отв. ред. тома Б. А. Колчин. – Москва, 1985. – С. 168; *Кулаков В. И.* Древности пруссов // Свод археологических источников. – Москва, 1990. – Вып. 4 (Г-1-9). – С. 9–12.
- ³⁴ *Шnore Э. Д.* Асотское городище. – С. 25, рис. 30.
- ³⁵ *Čintars V.* Senā Mežotne (1939. gada izrakumi) // SM. – 1939. – Nr. 4. – 30. lpp., 15. att., 31. lpp.
- ³⁶ *Balodis F.* Jersika un tai .. – 45. lpp., 23. att.
- ³⁷ *Indriķa hronika / Ā.* Feldhūna tulkojums, Ē. Mugurēviča priekšvārds un komentāri. – Rīga, 1993. – XIII, 4, XVIII, 4, 9.
- ³⁸ Turpat. – XVIII, 4.
- ³⁹ *Stubavs A.* Ķentes pilskalns un apmetne. – 58. lpp., 29. atsauce.
- ⁴⁰ *Abuls P.* Kur atradās virsaiša Visevalda pils Gerzika? // Austrums. – 1893. – Nr. 8. – Pielikums pirms 97. lpp.
- ⁴¹ Senās Latvijas vēstures avoti. II sēj., 1. burtn. – Rīga, 1937. – Nr. 234, 222. lpp.
- ⁴² *Indriķa hronika.* – XVIII, 4.
- ⁴³ *Abuls P.* Kur atradās virsaiša Visevalda pils Gerzika? – Pielikums pirms 97. lpp.
- ⁴⁴ *Graudonis J.* Agro metālu periods. 1500. – I. g. pr.Kr. // Latvijas senākā vēsture. 9. g.t. pr.Kr. – 1200. g. – Rīga, 2001. – 140. lpp.
- ⁴⁵ Turpat. – 138. lpp., 95. att.; *Шnore Э.* Асотское городище. – С. 76.
- ⁴⁶ *Brīvkalne E.* Rakstītās ziņas .. – 68. lpp.; *Mugurēvičs Ē.* Oliņkalna un Lokstenes .. – 25., 26. lpp.
- ⁴⁷ *Stubavs A.* Par Latvijas pilskalnu tipoloģiju un klasifikāciju // AE. – Rīga, 1974. – 11. laid. – 79. lpp., 10. att.
- ⁴⁸ *Stubavs A.* Ķentes pilskalns un apmetne. – 51. lpp., 48.–50. att.; *Mugurēvičs Ē.* Oliņkalna un Lokstenes .. – 29. lpp., 26. att.; *Шnore Э.* Асотское городище .. – С. 80, 81, рис. 108.
- ⁴⁹ *Graudonis J.* Kaupo lielā pils // Gaujas lībieši Latvijas kultūrvēsturē: apdzīvotības problēmas. 1998. gada 29. augusta konferences materiāli. – Rīga, 1999. – 12. lpp.
- ⁵⁰ *Zemītis G.* Daugmales pilskalna valnis. – 221. lpp.
- ⁵¹ Pārskats par 1984. gada izrakumiem Dinaburgā. – LU Latvijas vēstures institūta Arheoloģijas krātuve, VI AA 524.
- ⁵² *Zunde M.* Mežainuma un koku sugu sastāva pārmaiņu dinamika un to galvenie ietekmējošie faktori Latvijas teritorijā // Latvijas mežu vēsture. – Rīga, 1999. – 141. lpp.

Antonija Vilcāne

THE EARTHEN BANK AND WOODEN DEFENCES OF JERSIKA HILLFORT

Summary

The earthen bank of Jersika Hillfort is best observable on the north-western and northern side. In relation to the middle of the plateau, in places it reaches a height of 1.5–2 m.

There was limited excavation of the bank in 1939 and excavations in 1990–2003.

In the earliest period of occupation, Jersika Hillfort was not enclosed by a bank, as shown by the 20–25 cm thick occupation layer underlying the bank. The finds from this layer indicate that the first works to raise the perimeter of the hill at Jersika were undertaken no earlier than the 10th century. In the course of the 1939 excavations, Francis Balodis found that the middle of the hill had been higher than the perimeter and had not been

suitable for building. Around the year 900 or in the 10th century, the summit of the hill was removed and the earth thrown up to steepen the slope facing the River Daugava.

The cross-section of the bank shows that large amounts of earth were gradually thrown up along the edge of the hill. The excavation revealed a 2–3 m high and 8–12 m wide earthen bank. It is possible that the clay was filled into chambers constructed of woven branches or rods. This is indicated by narrow vertical bands of darker earth seen in the section – the remains of decayed wood within the clay fill. On the surface of the bank facing the plateau there was a layer of limestone and boulders. The bank of Jersika Hillfort was built

up mainly of sterile clay fill layers. No artefacts were found in the clay layers. Thus, it is impossible to date precisely the stages of building up the bank.

In the beginning or early part of the 11th century log structures were incorporated into the defences of Jersika Hillfort, in order to retain the bank and as an additional system of defence. In the 12th and early 13th century, these were repeatedly destroyed and rebuilt. In the documentation of the 1939 excavations, Francis Balodis indicates the presence of parallel walls of horizontal logs on the bank and structures next to the bank facing the plateau. Excavation on the western side of the hillfort has shown that in the early part or first half of the 11th century walls of horizontal logs were added on the inside of the bank, with projections towards the plateau. These log structures served as a frame retaining the earth of the bank. Apart from this, since they were not filled with earth and abutted the bank on the inside, they served as ancillary or even residential buildings.

In the defensive systems of fortified residential sites, the bank is closely connected with another component of the ancient fortifications: the ditch. Henry's Chronicle provides some evidence of the presence of a ditch at the castle of Jersika. Excavation at the foot of the hillfort has confirmed the presence of a ditch or a natural hollow, but because of the small scale of excavation, no indications were obtained as to its date. This ditch was on the north side of the hillfort, about 7 m from the foot of the hill.

For the bank and the wooden structures of Jersika Hillfort the materials and building methods were used already familiar to the builders from the Early Metal Period and widely used on hillfort defences in the Late Iron Age among the different peoples inhabiting the territory of present-day Latvia and other areas. Although the ancient building traditions were continued, the defences of each particular fortified settlement were adapted to the local relief and the character of the natural barriers. The materials used in construction were those available in each particular location.

FIGURE CAPTIONS

Fig. 1. Location plan of Jersika Hillfort

Fig. 2. Cross-section of the bank at the south-west corner of the hillfort (S section of Area IA)

Fig. 3. Cross-section of the bank at the north-west corner of the hillfort (S section of Area VI)

Fig. 4. Longitudinal section of the bank (E section of Area IA)

Fig. 5. Structures uncovered at the north-east end of Trench A

Fig. 6. Section across the bank and western slope of Jersika Hillfort

Fig. 7. Remains of the defences in Layer 8

Fig. 8. Remains of defensive structures and buildings along the bank on the west side of the hillfort

Fig. 9. Chambers and spread of round logs on the west side of the hillfort

Fig. 10. Remains of an area delimited by round horizontal logs and a projecting structure on the west side of the hillfort

Fig. 11. Plan of the 3rd chamber

Fig. 12. Defensive structures in Area IV

Fig. 13. Spread of logs in Area IV

Fig. 14. Fence of stakes uncovered in Area IV

Fig. 15. Section across the ditch of Jersika Hillfort

Gunita Zariņa

SIEVIETES STATUSS LATVIJĀ 7.–13. GS. PĒC PALEODEMOGRĀFIJAS DATIEM

Sievietes sociālo statusu un lomu Latvijas vidējā un vēlā dzelzs laikmeta sabiedrībā savos darbos analizējuši dažādu nozaru zinātnieki. Jau 1920. gadā vēsturnieks A. Švābe, balstoties galvenokārt uz folkloras materiāliem, mēģina rekonstruēt sabiedrības struktūru Latvijā agrajos viduslaikos. Viņš atzīst, ka sievietes tiesības un pienākumus saimē un ģimenē noteica vispārējās mantošanas tiesības, pēc kurām zemes mantošanas tiesības pienācās tikai dēļiem. Meitas mantoja daļu no tēva kustamās mantas, kas visbiežāk bija naudas pūrs. Blakus šim pūram nozīmīgs bija arī mātes dotais pūrs, kas ietvēra mājlopus, apģērbu, mēbeles un rotas.¹ Detalizēti sieviešu tiesības uz mantojumu un mantojuma formas pētījusi vēsturniece V. Stikāne, pamatojoties uz ģermāņu, sakšu, dāņu, zviedru, norvēģu, slāvu paražu tiesību grāmatām, kas pierakstītas galvenokārt 9.–13. gs., un kuršu un latgaļu zemes tiesībām, kuru pieraksti saglabājušies 16.–17. gs. norakstos, kā arī folkloras un etnogrāfiskajiem materiāliem. Spriežot pēc šiem tiesību avotiem, sievietes bija pakļautas aizbildniecībai, viņām nebija balsstiesību tautas sapulcēs un tiesību turēt īpašumu. Toties sievietēm bija arī mazāk pienākumu – viņas nepiedalījās karā un nemaksāja meslus un nodevas. Publiskos pienākumus un mantošanas tiesības sievietes vietā uzņēmās aizbildnis, kuram piederēja īpašums, – tēvs, vīrs, vecākais brālis, mātes vai tēva brālis, dēli.²

Arheologs A. Šnē jautājumu par sievietes sociālo statusu Austrumlatvijas sabiedrībās 7.–12. gs. analizējis, izmantojot kapulauku arheoloģisko materiālu. Galveno uzmanību pievēršot sieviešu un vīriešu apbedījumu īpatsvaram skeletkapos un ugunskapos, kā arī izvērtējot apbedījumos atrastās senlietas un rotas, viņš mēģina novērtēt sievietes iespējas ieņemt nozīmīgu vietu tā laika sabiedrībā.³ Šīs problēmas pētījis arī antropologs G. Gerhards.⁴

Šī raksta mērķis ir gūt ieskatu par sievietes sociālo lomu un dzīves apstākļiem Latvijas dzelzs laikmeta sabiedrībā, pamatojoties uz paleodemogrāfijas datiem, cik to atļauj kapulauku arheoloģiskajos izrakumos iegūtais osteoloģiskais materiāls. Paleodemogrāfisko analīzi bija iespējams veikt V. Urtāna 1961.–1964. gadā arheoloģiski pilnīgi izpētītajam Le-

jasbitēnu kapulaukam. Demogrāfiskajiem pētījumiem ir būtiski, lai apbedījumu vieta būtu pilnībā izpētīta, jo fragmentāri izrakumi bieži vien ienes gadījuma rakstura kļūdas apbedīto dzimumu proporciju novērtējumā. Kapulauks datēts ar 3.–10. gadsimtu. Mirušie 3.–5. gs. apbedīti kolektīvajos uzkalniņos, vēlāk – bedru kapos ap uzkalniņiem. Tas intensīvāk izmantots no 7. gs., ko skaidro ar iedzīvotāju skaita pieaugumu.⁵ Pavisam kapulauka teritorijā atsegti 459 apbedījumi; no tiem dzimumu un vecumu bija iespējams noteikt 188 (41%) 7.–10. gs. skeletkapos apbedītajiem.

Kā otrs izpētes objekts tika izvēlēts Salaspils Laukskolas 10.–13. gs. lībiešu kapulauks, kurā V. Ģinters (1936.–1937. g.) un A. Zariņa (1967.–1975. g.) izpētījuši 610 apbedījumus.⁶ Kapulaukā konstatēti trīs apbedījuma veidi – 428 ir skeletkapi, 162 ugunskapi un 20 simboliskie apbedījumi.⁷ Šajā gadījumā bija iespēja salīdzināt demogrāfiskos rādītājus vienā kapulaukā skeletkapos un ugunskapos apbedītajiem iedzīvotājiem.

Salaspils Laukskolas kapulauka skeletkapu osteoloģiskais materiāls bija ļoti slikti saglabājies, tāpēc vecumu varēja noteikt tikai 59 pieaugušajiem indivīdiem jeb 14% no pieaugušo apbedījumu skaita kapsētā. Bērniem vecumu bija iespējams noteikt 69 indivīdiem jeb 41% bērnu apbedījumu. Izmantojot kremēto apbedījumu dzimuma un vecuma noteikšanas metodiku, paleodemogrāfiski bija iespējams pētīt 111 kremētos apbedījumus.

Apbedījumu dzimumu un vecuma struktūra skeletkapos noteikta pēc amerikāņu antropologa D. H. Ubelakera izstrādātās metodikas⁸ un Eiropas Antropologu asociācijas ieteikumiem.⁹ Dzimums noteikts indivīdiem, vecākiem par 15 gadiem. Izmantojot minēto metodiku, bija iespējams noteikt mirušo vecumu līdz 60 gadu vecumam. Bērniem un jauniešiem līdz 20 gadiem vecumu noteica ar 2 gadu, vecākiem indivīdiem pamatā ar 5 vai 10 gadu precizitāti.

Kremēto apbedījumu dzimuma un vecuma noteikšanā bez jau minētās metodikas lietoja tiesu medicīnas ekspertu izstrādāto metodiku personu identifikācijai pēc dedzinātu kaulu materiāla¹⁰ un metodiskās rekomendācijas cilvēka dzimuma un auguma noteikšanai

pēc fragmentāra kaulu materiāla,¹¹ kā arī norvēģu antropologa P. Holka izstrādāto metodiku kremēto apbedījumu pētījumiem.¹² Kremētajos apbedījumos bērnu vecumu bija iespējams noteikt ar 5 gadu, pieaugušo indivīdu vecumu – ar 10 vai 20 gadu precizitāti.

Demogrāfiskie rādītāji aprēķināti pēc G. Ačādi un I. Nemeškēri izstrādātajām iedzīvotāju mirstības sadalījuma tabulām.¹³ Iedzīvotāju reprodukcijas rādītāji aprēķināti pēc M. Henneberga izstrādātajām tabulām.¹⁴ Kopējā mirstība aprēķināta pēc D. H. Ubelakera piedāvātās formulas.¹⁵

Viena no plaši diskutētajām problēmām ir apbedīto dzimumu sadalījums dzelzs laikmeta kapulaukos. Šeit jāatceras, ka dzimumu proporcionalitāte ir bioloģiski determinēta. Pēc jaundzimušo reģistrācijas statistikas vidēji uz 100 meitenēm dzimst 105–107 zēni. Šī likumsakarība ir attiecināma uz visām tautām un visiem vēsturiskajiem periodiem.¹⁶ Tā kā zēnu mirstība ir augstāka, tad reproduktīvajā periodā dzimumu proporcijas izlīdzinās un tuvinās attiecībai 1:1. Šāda vīriešu un sieviešu attiecība parasti ir konstatējama arī paleopopulācijās, ja tās nav cietušas no karadarbības vai plašām migrācijām.¹⁷

Dzelzs laikmeta perioda kapulaukos apbedīto dzimumu ir iespējams noteikt arī pēc bagātīgā arheoloģiskā materiāla – rotām, ieročiem, darbarīkiem. Tāpēc svarīgi ir salīdzināt, kā dzimumu proporcijas antropoloģiskajā materiālā atbilst arheoloģiskajiem datiem par dzimumu struktūru kapulaukos, ņemot vērā, ka antropoloģiskais materiāls iegūts tikai no daļas apbedījumu.

Pētīto vidējā un vēlā dzelzs laikmeta kapulauku arheoloģiskajā materiālā konstatēts būtisks vīriešu apbedījumu pārsvars. Lejasbitēnu kapulaukā maskulinizācijas indekss (vīriešu un sieviešu attiecība) pēc arheoloģiskā materiāla bija 2,2,¹⁸ Salaspils Laukskolas kapulaukā – 1,6.¹⁹ Tas nozīmē, ka starp kapulaukos apbedītajiem ir vērojams būtisks vīriešu pārsvars. Jāatzīmē, ka zināms vīriešu pārsvars ir novērots arī citos dzelzs laikmeta kapulaukos Latvijā. Tā Višķu Maskavas 8.–12. gs. kapulaukā, spriežot pēc arheoloģiskā materiāla, vīriešu apbedījumu ir 1,9 reizes vairāk nekā sieviešu,²⁰ Kristapiņu 8.–12. gs. kapulaukā – 1,3,²¹ Nukšu 9.–12. gs. kapulaukā – 1,6,²² Kivtu 7.–12. gs. kapulaukā – 2,2 reizes vairāk.²³ Lai noskaidrotu dzelzs laikmeta sabiedrības attieksmi pret sieviešu apbedīšanu kapsētās, būtiski ir salīdzināt zēnu un meiteņu proporcijas tajās. Pēdējos trijos minētajos latgaļu kapulaukos vērojams arī zēnu apbedījumu pārsvars par meiteņu apbedījumiem no 1,27 līdz 5,26 reizēm. Vīriešu skaita pārsvaru kapulaukos saista ar militārajām aktivitātēm un sieviešu iespējamo aizvešanu gūstā.²⁴ Tomēr vienmēr jāņem vērā, cik pilnīgi konkrētais kapulauks ir arheoloģiski izpētīts, jo nelieli izrakumi var sniegt maldīgu priekšstatu par dzimumu reālo sadalījumu apbedījumu vietā kopumā.

Jāatzīmē, ka kaimiņteritorijās šajā periodā nav konstatēts pastiprināts vīriešu pārsvars skeletkapu apbedījumos. Lietuvas 2.–6. gs. kapulaukos apbedīts

aptuveni vienāds vīriešu un sieviešu skaits.²⁵ Zviedrijas 9.–14. gs. kapsētās pieaugušo indivīdu dzimumu sadalījums ir mazāk vai vairāk proporcionāls, toties ir novērojama tendence vīriešus apbedīt kapsētās dienviddaļā un tuvāk baznīcas sienām, bet sievietes – kapsētās ziemeļdaļā.²⁶ Arī Norvēģijā visā kristīgo viduslaiku periodā saglabājās šī tradīcija.²⁷

Salaspils Laukskolas lībiešu kapulaukā kopumā, vērtējot pēc arheoloģiskā materiāla, apbedīts 1,6 reizes vairāk vīriešu nekā sieviešu un 2,1 reizi vairāk zēnu nekā meiteņu.²⁸

Salīdzinot antropoloģiskajā materiālā zēnu un meiteņu skaitu pa vecuma grupām, vērojams, ka vecumā līdz 5 gadiem tas ir 8 meitenes un 11,5 zēni, bet vecumā no 5 līdz 9 gadiem zēnu skaits būtiski palielinās (17,5), kamēr meiteņu skaits būtiski nemainās (10,5). Tātad atšķirības starp zēnu un meiteņu apbedīšanu parādās noteiktā vecumā, kas, domājams, ir saistīts ar rūpīgāku attieksmi, apbedot zēnus.

Tropisko mežu zemkopju cilšu antropoloģiskie pētījumi parādījuši, ka zēnu audzināšanai un aprūpei kara un pēckara periodos pievērsta daudz lielāka uzmanība nekā meiteņu, kuras reizēm pat tika nogalinātas.²⁹

Arheoloģiski pilnīgi izpētītajā Lejasbitēnu kapulaukā vīriešu apbedījumu bija 2,2 reizes vairāk nekā sieviešu, bet, pēc arheoloģiskajiem datiem, zēnu un meiteņu skaits bija praktiski vienāds – dzimumu attiecība – 1,07.

Zināmu skaidrojumu vīriešu augstajam īpatsvaram dzelzs laikmeta kapulaukos sniedz apbedīto vecuma struktūra.

No Lejasbitēnu 7.–10. gs. vīriešiem 22,3% un Salaspils Laukskolas 10.–13. gs. skeletkapos apbedītajiem vīriešiem 32,3% miruši 15–24 gadu vecumā. Augstais jaunu vīriešu apbedījumu īpatsvars kapulaukos, domājams, liecina par bruņotiem konfliktiem, kurus var saistīt ar šo apdzīvoto vietu atrašanos Daugavas ūdensceļa tuvumā un apdraudētību no pastiprinātas laupīšanas. 8. gs. beigās un 9. gs. sākumā Daugavas vidustecē un augštecē izveidojās jauna ekonomiskā, politiskā un etniskā situācija. Tas bija saistīts ar skandināvu tirdznieciskajām aktivitātēm un slavonizācijas procesiem šajā reģionā. Šo notikumu ietekmē tika izjaukti pastāvošie sakari Daugavas augšteces–vidusteices un lejteices baltu cilšu starpā. Sekojošajam laika periodam bija raksturīga cīņa par tiesībām kontrolēt Daugavas ūdensceļu. Tajā sadūrās gan vietējo iedzīvotāju savstarpējās, gan viņu un jaunatnācēju intereses.³⁰ 12.–13. gs. augstā jaunu vīriešu mirstība, domājams, bija krustakaru rezultāts.

Otrs mirstības maksimums vīriešiem vērojams, sākot ar 40 gadu vecumu: 40–54 gadu vecumā miruši 46% Lejasbitēnu un 48% Salaspils Laukskolas skeletkapos apbedīto vīriešu. Šis mirstības maksimums sakrīt ar pieaugušo vīriešu vidējo mūža garumu Latvijā dzelzs laikmetā, kas svārstījās no 40 līdz 44 gadiem.

Dzelzs laikmetā sievietēm Latvijā arī novērojami divi mirstības maksimumi: 15–24 gadu vecumā miruši 33–40% un 30–39 gadu vecumā – 28–37%

LATVIJAS 7.–13. GS. IEDZĪVOTĀJU
PALEODEMOGRĀFISKIE RĀDĪTĀJI

pētīto kapulauku sieviešu. Pirmajā gadījumā šī paugstinātā mirstība, domājams, saistāma ar dzemdību komplikācijām. Ar dzemdību pieņemšanu nodarbojās pieredzējušākas vecākas sievietes, ja iespējams, pirti kā tūrakajā vietā.³¹ Kā zināms, īpaši problemātiskas mēdza būt pirmās dzemdības, tāpēc jauno sieviešu mirstība bija tik augsta. Tā bija vispār raksturīga Eiropā 1. gadu tūkstoši un 2. gadu tūkstoša pirmajā pusē. Tā Zviedrijas Vesterhusas 11.–14. gs. kapsētas osteoloģiskā materiāla analīze parādījusi, ka ievērojams skaits sieviešu pirmo bērnu dzemdēja pirms 20 gadu vecuma, produktīvākais periods bija no 25 līdz 35 gadu vecumam. Šajā laikā sieviete vidēji dzemdēja reizi trijos gados.³²

Mikroelementu analīzes, konkrēti – stroncija (Sr) un kalcija (Ca) attiecību izmaiņas bērnu kaulos ļauj novērtēt, cik ilgi bērni baroti ar krūti. Jaundzimušajiem un ar krūti barotiem bērniem Sr/Ca attiecība kaulos ir zema, tāpēc ka piena dziedzeri aiztur stronciju un nodrošina kalcija pārsvaru piena veidošanās procesā. Stronciju aiztur arī placenta, bērnam attīstoties mātes organismā. Turpretī augos Sr/Ca attiecība ir augsta un, sākot bērnu barot ar augu valsts produktiem, stroncija īpatsvars organismā strauji palielinās.³³ 1984. gadā A. Sillens un P. Smits pirmo reizi mēģināja noteikt, kādā vecumā bērnus pārtrauc barot ar krūti, analizējot Sr/Ca attiecību Tuvo Austrumu 8.–13. gs. bērnu skeletos. Pētnieki konstatēja stroncija pieaugumu bērniem vecumā no 1,5 līdz 3,5 gadiem.³⁴ Ziemeļvācijas 11.–12. gs. bērnu kaulu analīzes liecina, ka šis pieaugums parādās no 6 mēnešu līdz 2 gadu vecumam un bērnu atšķiršana no krūts ir saistīta ar viņu augstu mirstību šajā periodā.³⁵ Vesterhusas 11.–14. gs. populācijā straujš Sr/Ca attiecības pieaugums konstatēts 1,5–2 gadus vecu bērnu skeletos. No 1,5 gadu vecuma bērnu uzturs papildināts ar auzu tumi, biežputrām, dārzeņu biezeņiem. 2,5–4 gadu vecumā vairāk lietots govns piens un dzīvnieku olbaltumvielas nekā iepriekš.³⁶

Tāpat sievietes organisms no 20 līdz 40 gadu vecumam bija pakļauts nepārtrauktai bērnu dzemdēšanas un barošanas slodzei. Lejasbitēnu un Salaspils Laukskolas reproduktīvie rādītāji liecina, ka vidējā un vēlajā dzelzs laikmetā sieviete vidēji (ieskaitot arī tās, kurām nebija bērnu) dzemdēja 4,1–4,9 bērnus, no kuriem vidēji 2,3 sasniedza reproduktīvo vecumu, un populāciju tūrais reproduktīvais temps jeb pēcnācēju skaits uz vienu vecāku paaudzes individu ne bija liels – vidēji 1,2 indivīdi (1. tab.).

Nepārtraukta kalcija izvadīšana no organisma atstāja ietekmi uz sievietes kaulu un zobu sistēmu. Dānijas Tirupes ciema 12.–14. gs. iedzīvotāju zobu sistēmas pētījumi parādījuši, ka viena bērna dzemdēšana mātei maksājusi 0,5–1 zoba zaudēšanu. Konstatētas būtiskas atšķirības kariesa sastopamībā sievietēm un vīriešiem. Sievietēm aktīva kariesa augstākā sastopamība vismaz vienā zobā (73%) konstatēta 39 gadu vecumā. Vīriešiem kariesa iespējamība visās vecuma grupās bija vienāda. Aktīvs kariess ir stāvoklis, kurā zoba emalja ir izirusi, vairumā gadījumu tiek atklāts

Kapulauks un datējums, gs.	Prognozējamais dzīves ilgums		Reproduktīvie rādītāji			Kopējā mirstība, %
	$e_{20}^0 V$	$e_{20}^0 S$	R_{pot}	R_0	C	
Lejabitēni 7.–10.	21,8	15,9	0,550	1,18	4,1	44,6
Laukskola 10.–13.	19,8	15,9	0,657	1,19	4,9	48,5

Prognozējamais dzīves ilgums:

$e_{20}^0 V$ – divdesmit gadu veciem vīriešiem,

$e_{20}^0 S$ – divdesmit gadu vecām sievietēm,

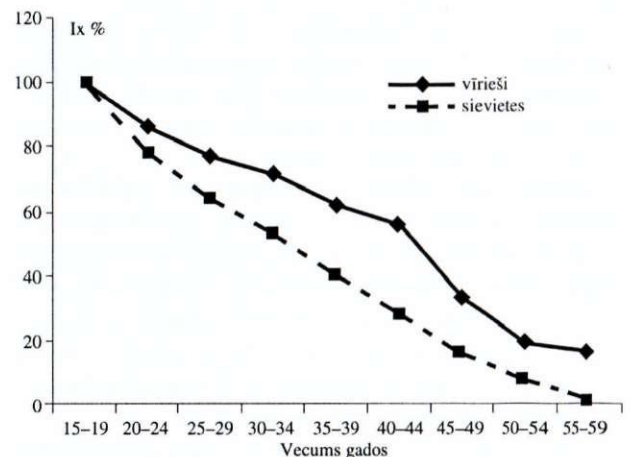
R_{pot} – rāda, kāda daļa no kopējā reproduktīvā potenciāla tiek realizēta populācijā pastāvošajos sieviešu mirstības apstākļos,

R_0 – pēcnācēju skaits uz vienu vecāku paaudzes individu,

C – vienai sievietei vidēji dzimušo bērnu skaits.

zoba dobums, un, kā tiek uzskatīts, tas ir galvenais cēlonis žokļa iekaisumiem. Aktīvs kariess var novest pie zoba zaudējuma, bet smagākajos gadījumos tiek saistīts ar priekšlaicīgu nāvi. J. L. Boldsens, analizējot Tirupes sieviešu mirstību un zobu sistēmas stāvokli, secina, ka aktīva kariesa gadījumā nomirt no plašāka žokļa iekaisuma bija daudz iespējamāks iznākums nekā zaudēt zobu.³⁷

Reproduktīvā slodze un ne vienmēr pietiekami kvalitatīva pārtika ar gadiem novājināja sievietes organismu, tas mazāk spēja pretoties infekcijām. Rezultātā parādās būtiskas atšķirības Latvijas vēlā dzelzs laikmeta sieviešu un vīriešu demogrāfiskajos rādītājos. Lejasbitēnu 7.–10. gs. un Salaspils Laukskolas 10.–13. gs. populācijās sievietēm otrais mirstības pieaugums sākas jau 30–35 gadu vecumā, vīriešiem – tikai 40–45 gadu vecumā. Izdzīvošanas varbūtība Lejasbitēnu sievietēm 20–45 gadu vecumā ir vidēji par 15% zemāka nekā vīriešiem (1. att.).

1. att. Lejasbitēnu 7.–10. gs. iedzīvotāju izdzīvošanas varbūtība

Rezultātā veidojās atšķirības mūža garumā. Divdesmit gadus sasniegušajiem vīriešiem pētītajās populācijās prognozējamais dzīves ilgums e_{20}^0 mainījās robežās no 19,8 līdz 21,8 gadiem, bet sievietēm tas bija tikai 15,9 gadi jeb vidēji par 4,9 gadiem īsāks nekā vīriešiem (1. tab.). Līdzīga tendence vērojama Eiropā 2.–13. gs. kopumā. Lietuvā sieviešu prognozējamais dzīves ilgums bija par 4,0,³⁸ Zviedrijā par 3,9,³⁹ Slovēnijā par 6,0,⁴⁰ Maķedonijā par 9,3,⁴¹ Vācijā par 6,9,⁴² Ungārijā par 3,3⁴³ gadiem īsāks nekā vīriešiem.

Salaspils Laukskolas 10.–13. gs. kapulauka antropoloģiskais materiāls ļauj salīdzināt skeletkapos un ugunskapos apbedīto demogrāfiskos rādītājus.

Arheoloģe A. Zariņa secina, ka senlietu atradumi Laukskolas kapulaukā raksturo daudzpusīgu kultūru, kuras pamatā ir baltu un somu cilmes iedzīvotāju senlietu formas un apbedīšanas tradīcijas ar spēcīgu skandināvu kultūras ietekmi. Ugunskapos novērotajām apbedīšanas tradīcijām arheoloģe atrod līdzību ar vendu apbedījumiem Ziemeļkurzemē. Senākajos – I hronoloģiskās grupas sieviešu apbedījumos, kuros vienlīdzīgi pārstāvēti ugunskapi un skeletkapi, galvenokārt ugunskapos sastopamas arī skandināviskas izcelsmes senlietas – bruņrupu saktas, masīvās aproces, važiņas un piekariņi, vīriešu kapos – ieroči un citi priekšmeti. Salaspils Laukskolas kapulauka izmantošanas laikā ugunskapu īpatsvaram ir tendence samazināties. No 10. gs. beigām līdz 11. gs. pirmajai pusei tie veido 34% no apbedījumu kopskaita, 11. gs. otrajā pusē un 12. gs. pirmajā pusē – 25%, 12. gs. otrajā pusē un 13. gs. sākumā – 18%. Savukārt, pēc arheoloģiskā materiāla salīdzinot vīriešu un sieviešu apbedījumu īpatsvaru skeletkapos un ugunskapos dažādos hronoloģiskajos periodos, redzams, ka I periodā ugunskapos apbedīto abu dzimumu indivīdu skaits ir aptuveni vienāds, bet II periodā vīriešu ir 2,6 reizes un III periodā 4,5 reizes vairāk. Savukārt skeletapbedījumos vīriešu pārsvars parādās tikai III periodā (2. tab.).

2. tabula

SALASPILS LAUKSKOLAS KAPULAUKA
APBEDĪJUMU DZIMUMU SADALĪJUMS
PĒC ARHEOLOĢISKĀ MATERIĀLA
(indivīdu skaits)

Hronoloģiskās grupas	Skeletkapi			Ugunskapi		
	vīrieši	sievietes	bērni	vīrieši	sievietes	bērni
I	21	20	39	17	19	1
II	52	58	107	46	19	1
III	44	23	23	18	4	0
Kopā	117	101	169	81	42	2

Tāpat kremācijas apbedīšanas tradīcija kapulauka izmantošanas laikā ir mazinājusies un vēlākajos periodos piekopta, galvenokārt apbedot vīriešus. No arheoloģiski fiksētajiem 162 ugunskapiem pēc kremēto kaulu materiāla vecumu un dzimumu bija iespējams noteikt 73 vīriešiem, 36 sievietēm un 2 bērniem jeb 68,5% kremēto apbedījumu. Tāpat pēc kaulu materiāla kremēto vīriešu skaits divas reizes pārsniedz sieviešu skaitu, bērni kremēti tikai atsevišķos gadījumos, tie apbedīti skeletkapos.⁴⁴

Skandināvijas valstīs veikti plaši kremēto apbedījumu antropoloģiskie pētījumi. Senākie atsevišķie kremācijas gadījumi šeit ir datēti ar vidējo neolītu, kremācija bija plaši izplatīta bronzas un dzelzs laikmetā. Kremācijas paradums Eiropā izplatījās no dienvidiem uz ziemeļiem. Tomēr paralēli ugunskapiem Ziemeļvalstīs saglabājās arī apbedīšana skeletkapos, kaut arī kremēšana, šķiet, bija dominējošā. Tā tika aizliegta līdz ar kristietības ieviešanos 11. gadsimtā.⁴⁵

Dati par vīriešu un sieviešu īpatsvaru Norvēģijas, Dānijas un Zviedrijas ugunskapos ir ļoti mainīgi un bieži atkarīgi no neliela izpētīto indivīdu skaita. Atsevišķos kapulaukos vērojams būtisks sieviešu apbedījumu pārsvars (*Rheinberg* 900–600 BC, *Bargstedt* 800 BC–100 AD, *Soderstorf* 550–300 BC). Šī parādība tiek skaidrota ar neiespējamību vīriešus apglabāt gadījumos, kad viņi gājuši bojā tālu no savas kopienas, kā arī citiem iemesliem. Vairākos Ziemeļvalstu dzelzs laikmeta kapulaukos (*North Spånga* 500 BC–1050 AD, *Vallhagar* 100–600 AD, *Illington* 400–700 AD), tāpat praktiski visās apbedījumu vietās no 1100. līdz 1700. gadam kremēto apbedījumu dzimumu sadalījums ir proporcionāls.⁴⁶

Salaspils Laukskolas kapulaukā starp 111 kremētajiem apbedījumiem, kuriem varēja noteikt vecumu, bija tikai 2 bērnu apbedījumi, savukārt skeletapbedījumu vidū to īpatsvars bija 40%. Neliels kremētu bērnu apbedījumu skaits konstatēts arī Skandināvijas valstīs. Bērnu apbedījumi veidoja tikai 6,1% no Norvēģijā, 7,6% no Dānijā pētītajiem kremētajiem apbedījumiem. Līdzīga situācija konstatēta visā Ziemeļeiropā.⁴⁷ Šie dati neatspoguļo bērnu reālo mirstību. Bērnu skeleti saglabājas daudz sliktāk nekā pieaugušo indivīdu, turklāt ne visi mirušie bērni tika apbedīti kapulaukos. Tā Stokholmas apkārtnes skeletkapu kapulaukos bērnu īpatsvars bija mazāks par 10%, bet Fjelkinges 9.–11. gs. vikingu ciema kapulaukā Dienvidzviedrijā 0–15 gadu vecu bērnu īpatsvars sasniedza 62% no kopējā apbedījumu skaita. Savukārt 61% no tiem miris 0–3 gadu vecumā.⁴⁸

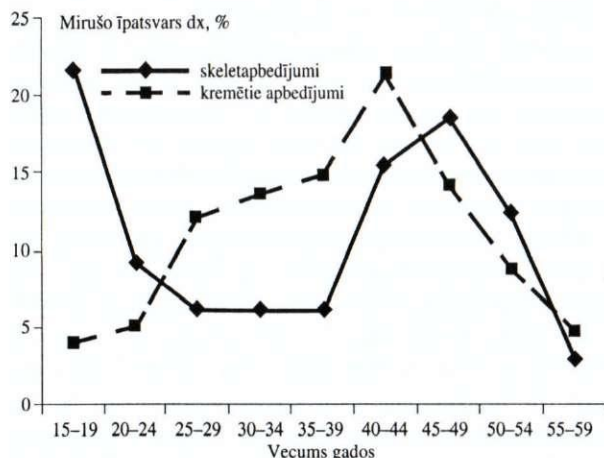
Oslo Anatomiskajā institūtā veiktie bērnu kremēšanas pētījumi parādīja, ka bērna kremācija ilgst 3 reizes ilgāk nekā pieauguša indivīda. Tas saistīts ar nelielu tauku daudzumu bērna ķermenī, tāpēc degšanas process ir neefektīvāks kā pieaugušajiem. Lai risinātu šo problēmu, bērni Skandināvijā bieži vien kremēti kopā ar pieaugušajiem vai apbedīti skeletkapos.⁴⁹ Salaspils Laukskolas kapulauka ugunskapos šādi bērnu un pieaugušo dubultapbedījumi netika konstatēti.

SALASPILS LAUKSKOLAS KAPULAUKA
SKELETKAPOS UN UGUNSKAPOS
APBEDĪTO PIEAUGUŠO IEDZĪVOTĀJU
PROGNOZĒJAMĀIS DZĪVES ILGUMS

Apbedījumu veids	Apbedījumu skaits		e^0_{20} vīrieši	e^0_{20} sievietes
	vīrieši	sievietes		
Skeletkapi	32	27	20,9	15,3
Ugunskapi	73	36	19,7	16,3
Skeletkapi un ugunskapi	105	63	19,8	15,9

Skeletkapos apbedīto divdesmit gadus sasniegušo Laukskolas vīriešu prognozējamais dzīves ilgums $e^0_{20} = 20,9$ gadi. Ugunskapos apbedītajiem vīriešiem šis rādītājs ir nedaudz zemāks – 19,7 gadi (3. tab.). Salīdzinot vīriešu mirstību pa vecuma grupām abos apbedīšanas veidos, redzams, ka skeletapbedījumiem izdalās divi mirstības maksimumi. 15–20 gadu vecumā miris 31% vīriešu. Otrs mirstības maksimums šajā apbedījumu grupā vērojams, sākot ar 40 gadu vecumu: 40–54 gadu vecumā miruši 47% vīriešu.

No ugunskapos apbedītajiem vīriešiem tikai 9,4% miruši 15–24 gadu vecumā, sākot ar 25–45 gadu vecumu, ugunskapos apbedīto vīriešu īpatsvars būtiski pārsniedz skeletkapos apbedīto vīriešu skaitu (2. att.).

2. att. Skeletkapos un ugunskapos apbedīto vīriešu mirstības salīdzinājums

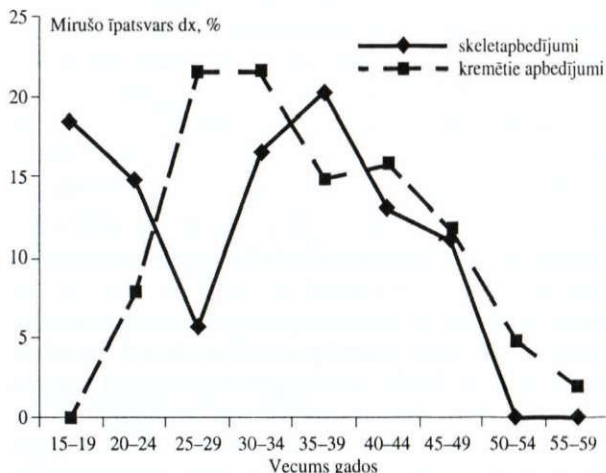
Šeit jāņem vērā daži metodiski aspekti. Pirmkārt, dzimumu un vecumu bija iespējams noteikt 32 skeletkapos un 73 ugunskapos apbedītajiem vīriešiem. Tātad par ugunskapos apbedīto vīriešu vecuma struktūru bija iespējams gūt pilnīgāku informāciju.

Otrkārt, skeletapbedījumos apbedītajiem indivīdiem vecumu pamatā varēja noteikt ar 5 gadu precizitāti, turpretī kremētajiem indivīdiem to bieži vien varēja noteikt tikai plašākā intervālā (20–40, 25–35,

40–50 gadu). Summējot rezultātus, šīs vecuma robežas pārklājas – un tiek iegūta augsta mirstība plašākā vecuma periodā.

Treškārt, apbedījuma veida izvēlei pamatā ir etniskais raksturs.

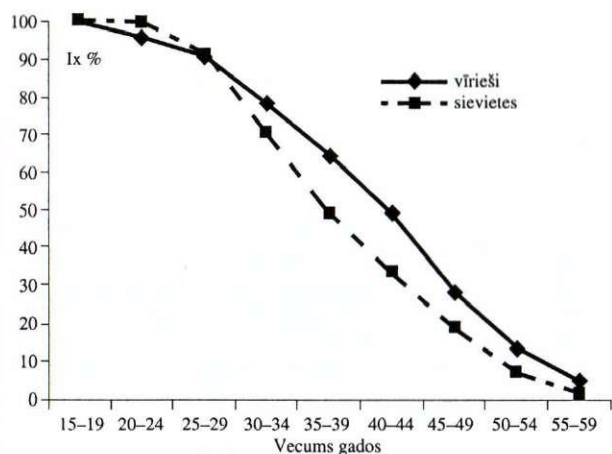
Tomēr ir arī iespējams, ka ugunskapos apbedīto 25–45 gadus veco vīriešu īpatsvars tiešām pārsniedza šī vecuma indivīdu apbedījumus skeletkapos. Tas bija periods, kad vīrieša sociālā loma sabiedrībā bija visnozīmīgākā. Jāņem vērā, ka ugunsapbedījumu ierīkošana bija darbietilpīgs un laikietilpīgs process. Izmantojot tiesu medicīnas ekspertu pētījumus,⁵⁰ bija iespējams novērtēt, ka kremācija Laukskolas 10.–13. gs. kapulaukā notikusi galvenokārt 700–800 °C temperatūrā, bērnu un pusaudžu apbedījumos – vidēji 600–700 °C.

3. att. Skeletkapos un ugunskapos apbedīto sieviešu mirstības salīdzinājums

Ugunskapos apbedīto divdesmit gadus sasniegušo sieviešu prognozējamais dzīves ilgums $e^0_{20} = 16,3$ gadi; tas nedaudz pārsniedz skeletkapos apbedīto sieviešu prognozējamo dzīves ilgumu – 15,3 gadi. Šī atšķirība veidojas tādēļ, ka 33% skeletkapos apbedīto sieviešu mirušas 15–24 gadu vecumā, no ugunskapos apbedītajām sievietēm šajā vecumā miruši tikai 7,6% un augstākā mirstība konstatējama 25–34 gadu vecumā (43%). Domājams, ka nelielais jauniešu īpatsvars ugunskapos, līdzīgi kā ar bērnu apbedījumiem, saistīts ar kremēšanas procesa problēmām.

7% ugunskapos apbedīto sieviešu mirušas 50–60 gadu vecumā, skeletkapos apbedītajām lielākais vecums bija 45–49 gadi (3. att.). Kremēto sieviešu izdzīvošanas varbūtība līdz 30 gadu vecumam ir tikpat liela vai pat augstāka nekā vīriešiem, tikai 35–50 gadu periodā tā ir par 14% zemāka nekā vīriešiem (4. att.), savukārt skeletkapos apbedītajām šajā vecumā tā ir par 20% zemāka. Rezultātā kremēto sieviešu prognozējamais mūža garums ir par 3,4 gadiem īsāks nekā vīriešiem, bet skeletkapos apbedītajām – par 5,6 gadiem (3. tab.). Šīs demogrāfisko rādītāju atšķirības varētu ļaut domāt, ka ugunskapos apbedītajām

4. att. Salaspils Laukskolas 10.–13. gs. ugunskaļos apbedīto iedzīvotāju izdzīvošanas varbūtība

sievietēm, iespējams, bija salīdzinoši augsts sociālais statuss sabiedrībā, par ko liecina arī bagātīgais rotu materiāls šajos apbedījumos.

Jāatzīmē, ka Zviedrijā pētītajā *North Spångas* (500 BC–1050 AD) kremēto apbedījumu kapulaukā, kā arī Vesterhusas 11.–14. gs. skeletapbedījumos nav novērota būtiska atšķirība starp sieviešu un vīriešu izdzīvošanas varbūtību, bet Dānijā dzelzs laikmeta skeletapbedījumos konstatēta augsta jaunu sieviešu mirstība un būtiski zemāka nekā vīriešiem sieviešu izdzīvošanas varbūtība. Ziemeļvalstīs demogrāfiskie rādītāji vairumā gadījumu atspoguļo konkrētas populācijas sociālekonomisko situāciju un nav saistīti ar apbedīšanas veidu.⁵¹

Latvijā dzelzs laikmeta sieviešu īsākais mūža garums un zemāka izdzīvošanas varbūtība reproduktīvajā

periodā salīdzinājumā ar vīriešiem izriet no sievietes bioloģiskās funkcijas atražot populāciju. Tās sievietes, kas bērnībā un pusaudža gados bija nodrošinātas ar veselīgu pārtiku, bija fiziski labāk attīstītas, ar stiprāku imūnsistēmu un mazāk cieta no biežajām dzemdībām. Tomēr, ņemot vērā Latvijas ģeopolitisko situāciju, biežo karadarbību, apdraudētību no laupīšanas, vīrieša sociālā loma kopienā tika vērtēta augstāk, un tāpēc meitenes un sievietes bieži vien nesaņēma pietiekami kvalitatīvu pārtiku un nepieciešamo medicīnisko palīdzību un bieži cieta no dzemdību komplikācijām.

Mūža garuma atšķirība starp dzimumiem un sieviešu paaugstinātā mirstība 20–40 gadu vecumā izzūd, būtiski uzlabojoties sociālekonomiskajai situācijai. Zviedrijā un Dienvidskandināvijā tas bija vērojams 18. gs., Anglijā – 17.–18. gs., Vācijā un Francijā – 19. gadsimtā.⁵²

Latvijā pēc Ventspils aprinča Landzes–Uzavas draudzes mirušo reģistru datiem sieviešu mūža garums pārsniedz vīriešu mūža garumu 1859. gadā, iespējams, arī agrāk, diemžēl autores rīcībā nav datu par 18. gs. beigām un 19. gs. pirmo pusi. Tas bija saistīts ar vispārējas ekonomiskās, izglītības un medicīniskās situācijas pakāpenisku uzlabošanu, kā arī ar dzimstības regulēšanas attīstību un bērnu skaita samazināšanu.

Jau 19. gs. 40. gados Kurzemes guberņā dzimstība bija zemāka par 40 promilēm. Demogrāfi uzskata, ja dzimstība ir tik zema, tad notiek tās apzināta kontrole. 19. gs. 60. gados Baltijas guberņās vērojama strauja dzimstības samazināšanās: Kurzemes guberņā no 36 promilēm 1859.–1864. gadā līdz 29 promilēm 1868.–1869. gadā. 1913. gadā dzimstība samazinājās līdz 18,7 promilēm un bija ne tikai pati zemākā Krievijā, bet arī Eiropā.⁵³

ATSAUCES

- ¹ Švābe A. Latvu kultūras vēsture. 1. sēj.: Sabiedriskā kultūra. – Rīga, 1921. – 20.–53. lpp.
- ² Stikāne V. Sieviete barbaru sabiedrības tiesību avotu spoguļī // Latvijas Vēsture. – 1997. – Nr. 4. – 20.–25. lpp.
- ³ Šnē A. Sievietes sociālais statuss Austrumlatvijas sabiedrībā aizvēstures beigās (7.–12. gs.) // Latvijas Vēsture. – 2003. – Nr. 4. – 5.–15. lpp.
- ⁴ Gerhards G. Dažas dzelzs laikmeta pētniecības problēmas antropoloģiskajā skatījumā // Latvijas Vēstures muzeja raksti, nr. 8. – Rīga, 2002. – 41.–52. lpp.
- ⁵ Urtāns V. Izrakumi Lejasbitēnu un Lejasziedu apmetnēs, Kalnaziedu pilskalnā un Lejasbitēnu kapulaukā // RT 1964. – Rīga, 1965. – 24. lpp.
- ⁶ Zariņa A. Izrakumi Salaspils Laukskolā 1975. gadā // ASM 1975. – Rīga, 1976. – 100.–103. lpp.
- ⁷ Zariņa A. Salaspils Laukskolas lībiešu kapulauks 10.–13. gs. – Manuskripts.
- ⁸ Ubelaker D. H. Human Skeletal Remains: Excavation, Analysis, Interpretation. – Washington, 1989. – P. 63–91.
- ⁹ Ferembach D., Schwidetzky I., Stloukal M. Recommendations for Age and Sex Diagnoses of Skeletons // Journal of Human Evolution. – 1980. – No. 9. – P. 517–549.
- ¹⁰ Голубович Л. Л. Современные возможности судебно-медицинской идентификации личности по костям, подвергшихся высокой температуре. – Москва, 1991.
- ¹¹ Звягин В. Н. и др. Диагностика пола и длины тела человека по фрагментированному костным останкам. – Москва, 1995.
- ¹² Holck P. Cremated Bones. A Medical-anthropological Study of an Archaeological Material on Cremation Burials. – Oslo, 1997. – P. 50–71.
- ¹³ Acsádi G., Nemeskéri J. History of Human Life Span and Mortality. – Budapest, 1970. – P. 331.
- ¹⁴ Henneberg M. Reproductive Possibilities and Estimations of the Biological Dynamics of Earlier Human Populations // The Demographic Evolution of Human Populations / Ed. by R. H. Ward. – New York, 1976. – P. 41–48.
- ¹⁵ Ubelaker D. H. Human Skeletal Remains: Excavation, Analysis, Interpretation. – P. 63–91.
- ¹⁶ Козлов В. И. Динамика численности народов. – Москва, 1969. – С. 116.
- ¹⁷ Brothwell P. R. Paleodemography // Brass W. (ed.). Biological aspects of Demography. Society for the Study of Human Biology, Symposium No. 10. – 1971. – P. 111–130.

- ¹⁸ *Urtāns V.* Pārskats par 1961. gada izrakumiem Lejasbitēnu kapulaukā. LVM AA – 419. Pārskats par 1962. gada izrakumiem Lejasbitēnu kapulaukā. LVM AA – 420. Pārskats par 1963. gada izrakumiem Lejasbitēnu kapulaukā. LVM AA – 421. Pārskats par 1964. gada izrakumiem Lejasbitēnu kapulaukā. LVM AA – 422.
- ¹⁹ *Zariņa A.* Salaspils Laukskolas lībiešu kapulauks 10.–13. gs. – Manuskripts.
- ²⁰ *Vilcāne A.* Višķu Maskavas kapulauks (8.–12. gs.) // AE. – Rīga, 1996. – 18. laid. – 165., 166. lpp.
- ²¹ *Kuniga I.* Kristapiņu kapulauks. – Rīga, 2000. – 10. lpp.
- ²² *Шноре Э., Зейдс Т.* Нукшинский могильник. – Рига, 1957. – С. 56–66.
- ²³ *Šnore E.* Kivtu kapulauks. – Rīga, 1987. – 31. lpp.
- ²⁴ *Šnē A.* Sievietes sociālais statuss Austrumlatvijas sabiedrībā aizvēstures beigās (7.–12. gs.). – 5.–15. lpp.; *Gerhards G.* Dažas dzelzs laikmeta pētniecības problēmas antropoloģiskajā skatījumā. – 41.–52. lpp.
- ²⁵ *Česnys G.* Paleodemography of Iron Age Man in Lithuania // *Historická demografie.* – Praha, 1987. – Nr. 11. – P. 16–19.
- ²⁶ *Cinthio H.* Sex Segregation and Social Stratification in an Early Medieval Cemetery // *Populations of the Nordic Countries. Human Population Biology from the Present to the Mesolithic.* University of Lund, Institute of Archaeology. Report series No. 46. – P. 271–276.
- ²⁷ *Holck P.* Cremated Bones. A Medical-anthropological Study of an Archaeological Material on Cremation Burials. – P. 56.
- ²⁸ *Zariņa A.* Salaspils Laukskolas lībiešu kapulauks 10.–13. gs. – Manuskripts.
- ²⁹ *Sigvallius B.* Funeral Pyres. Iron Age Cremations in North Spanga. Doctoral dissertation, Stockholm University, 1994. – P. 36.
- ³⁰ *Radiņš A.* Daugavas ceļš un Daugmale // *Cauri gadsimtiem: Rakstu krājums, veltīts Valdemāram Ģinteram (1899–1979).* – Rīga, 2000. – 101., 102. lpp.
- ³¹ *Derums V.* Baltijas sencilvēku slimības un tautas dziedzniecība. – Rīga, 1988. – 165.–194. lpp.
- ³² *Iregren E., Hult M., Homman P.* Diet and Heals of Infants in Medieval Scandinavian Population – Anthropological Studies Combined with Fast Neutron Activation Analyses // *Proceedings from the 6th Nordic Conference on the Application of Scientific Methods in Archaeology, Esbjerg 1993.* – Arkaeologiske Rapporter, Nr. 1. – 1996. – P. 40.
- ³³ *Katzenberg M. A., Herring D. A., Saunders S. R.* Weaning and Infant Mortality: Evaluating the Skeletal Evidence // *Yearbook of Physical Anthropology.* – 1996. – No. 39. – P. 187.
- ³⁴ *Sillen A., Smith P.* Weaning Patterns are Reflected in Strontium–Calcium Ratios of Juvenile Skeletons // *Journal of Archaeological Science.* – 1984. – No. 11. – P. 237–245.
- ³⁵ *Grupe G.* Rekonstruktion bevölkerungsbiologischer Parameter aus dem Elementgehalt bodengelagerter Knochen // *Herrmann B. (ed.). Innovative Trends in der prähistorischen Anthropologie. Mitteilungen der Berliner Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte.* – 1986. – Nr. 7. – S. 39–48.
- ³⁶ *Iregren E., Hult M., Homman P.* Diet and Heals of Infants in Medieval Scandinavian Population – Anthropological Studies Combined with Fast Neutron Activation Analyses. – P. 42–45.
- ³⁷ *Boldsen J. L.* A Child, a Tooth – the Cost of Reproduction in the Middle Ages // *Iregren E., Larsson L. (ed.). A Tooth for a Tooth. Seminar for Odontologists, Osteologists and Archaeologists May 28th 1998.* University of Lund, Institute of Archaeology. Report series No. 87. – 2003. – P. 81, 82.
- ³⁸ *Jankauskas R.* Anthropology of the Iron Age Inhabitants of Lithuania // *Ecological Aspects of Past Human Settlements in Europe. Biennial Books of EAA.* – Budapest, 2002. – Vol. 2. – P. 129–142; *Česnys G.* Paleodemografija ir antropologija // *Lietuvos archeologija.* – Vilnius, 1988. – T. 6. – P. 89–99; *Česnys G.* Plinkaigalio gyventojų. Paleodemografija, antropologija ir populiacine genetika // *Lietuvos archeologija.* – Vilnius, 1993. – T. 10. – P. 182–208.
- ³⁹ *Högberg U., Iregren E., Siven C. H., Diener L.* Maternal Death in Medieval Sweden: An Osteological and Life Table Analysis // *Journal of Biosocial Science.* – 1987. – No. 19. – P. 495–503; *Persson P. O., Persson E.* The Löddeköpinge Investigation 5. Report on the Anthropometrics of the Skeletons from the Early Medieval Cemetery in Löddeköpinge (Scania, S. Sweden). University of Lund, Institute of Archaeology. Report series No. 19. – P. 1–30.
- ⁴⁰ *Seljak P. L., Štefančič M.* Adult Mortality and Biodynamic Characteristics in the Early Middle Ages Population at Bled, Slovenia // *Variability and Evolution.* – 1999. – Vol. 7. – P. 65–77; *Stloukal M., Hanáková H.* Antropologický materiál z pohřebiště Mikulčice – Klášterisko // *Památky archeologické.* – 1985. – No. 76. – P. 540–588.
- ⁴¹ *Štefančič M.* Demography of Early Middle Ages Necropolis St. Erazmo near Ohrid // *Collegium Anthropologicum.* – 1980. – No. 4. – P. 213–220.
- ⁴² *Bach A.* Germanen-Slawen-Deutsche. Anthropologische Bearbeitung des frühmittelalterlichen Gräberfeldes von Rohnstedt, Kreis Sonderhausen. Weimarer Monographien zur Ur- und Frühgeschichte. – 1986. – Nr. 19.
- ⁴³ *Acsádi G., Harsanyi L., Nemeskéri J.* The Population of Zalavar in the Middle Ages // *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae.* – 1962. – No. 14. – P. 113–141.
- ⁴⁴ *Zariņa A.* Salaspils Laukskolas lībiešu kapulauks 10.–13. gs. – Manuskripts.
- ⁴⁵ *Sigvallius B.* Funeral Pyres. Iron Age Cremations in North Spanga. – P. 5.
- ⁴⁶ *Holck P.* Cremated Bones. A Medical-anthropological Study of an Archaeological Material on Cremation Burials. – P. 56–60.
- ⁴⁷ Turpat. – 119. lpp.
- ⁴⁸ *Helgesson B., Arcini C.* A Major Burial Ground Discovered at Fjälkinge Reflections of Life in a Scania Viking Village // *Lund Archaeological Review.* – 1996. – No. 2. – P. 51–61.
- ⁴⁹ *Holck P.* Cremated Bones. A Medical-anthropological Study of an Archaeological Material on Cremation Burials. – P. 105–119.
- ⁵⁰ *Голубович Л. Л.* Современные возможности судебно-медицинской идентификации личности по костям, подвергшихся высокой температуре.
- ⁵¹ *Sigvallius B.* Funeral Pyres. Iron Age Cremations in North Spanga. – P. 44–50.
- ⁵² *Högberg U., Iregren E., Siven C. H., Diener L.* Maternal Death in Medieval Sweden: An Osteological and Life Table Analysis. – P. 500.
- ⁵³ *Звидриньш П.* О демографическом переходе в Латвии // *LZAV.* – 1978. – Nr. 4. – 36. lpp.

WOMEN'S STATUS IN 7TH–13TH CENTURY LATVIA ACCORDING TO PALEODEMOGRAPHIC DATA

Summary

Women's status in prehistoric society recently has been an object of extensive studies. Also this paper is intended to give a contribution to understanding of women's social role and living conditions in the Iron Age society of Latvia. The study is based on the paleodemographic data, obtained by analyzing osteological material of archaeological excavations of completely investigated 7th–10th century Lejasbitēni cemetery, and 10th–13th century Salaspils Laukskola cemetery.

Archaeological material of these cemeteries shows substantial male prevalence – value of masculinization index is 1.6 for Salaspils Laukskola and 2.2 for Lejasbitēni. Possibly this is (at least, partly) a result of proximity to the Daugava waterway and hostilities and epidemics connected to it.

The study shows substantial differences between male and female demographical indices. Continual reproductive and nursing stress, often in combination with bad nutrition, depressed women's ability to resist infections resulting in the second maximum of mortality already at the ages of 30–35 in comparison with

40–45 for males. Female adult life expectancy e_{20}^0 is only 15.9 years – on average by 4.9 years less than for males. Similar tendencies are common in 2nd–13th century Europe.

Anthropological material from Salaspils Laukskola cemetery provided a possibility to compare demographical indices for inhumation and cremation burials. Noticeably higher average age was found for women in cremation burials, resulting in higher adult life expectancy e_{20}^0 – only by 3.4 years less than for males, compared to 5.6 years difference for inhumation burials. This difference might suggest comparatively higher status for those in cremation burials; this is confirmed also by presence of a richer artefact collection in cremation burials.

Difference between male and female adult life expectancies and high female mortality at the ages of 20–40 disappears with substantial improvement of socio-economic situation, medical aid, education, introduction of birth-control. In Latvia (by Landze-Užava Parish data) female life expectancy exceeds male in 1859, possibly even earlier.

FIGURE AND TABLE CAPTIONS

Fig. 1. Survival probability of Lejasbitēni 7th–10th century inhabitants

Fig. 2. Comparison of male mortality for inhumation and cremation burials

Fig. 3. Comparison of female mortality for inhumation and cremation burials

Fig. 4. Survival probability for Salaspils Laukskola 10th–13th century inhabitants, found in cremation burials

Table 1. Paleodemographical indices of 7th–13th century population of Latvia

Table 2. Distribution of Salaspils Laukskola burials according to sex (by archaeological context)

Table 3. Adult life expectancy for inhumation and cremation burials

Guntis Zemītis

VĒLĀ DZELZS LAIKMETA EKONOMISKO UN SOCIĀLO PĀRMAIŅU ATSPOGUĻOJUMS GAIDEĻU–VIDUČU KAPULAUKA ARHEOLOĢISKAJĀ MATERIĀLĀ

Izpētes vēsture. Gaideļu–Viduču kapulauks atrodas Svītenes upes labajā krastā pie Šauvu mājām Jaunsvīrlaukas pagastā Jelgavas rajonā. Kapulauks kļuva pazīstams 1926. gadā, kad Pieminēkļu valde ieguva pirmās ziņas par senlietām. 1929. gadā ar V. Biļķina starpniecību Valsts vēstures muzejam tika nodotas 14 vėlā un vidējā dzelzs laikmeta senlietas, 1942. gadā arheoloģe Emīlija Brīvkalne ieguva ziņas, ka 1928. gadā, rokot grāvjus, atrasti divi skeleti ar senlietām.¹ Vėl citi seši skeleti uzieti Svītenes upes krastā, bet lauka augstākajā vietā, kartupeļu bedrēs, atrasti cilvēku kauli.

Pēc ziņām, kuras sniegusi Austra Stepe, uz ziemeļiem no Šauvu mājām 1944. gadā, rokot kartupeļu bedres, uzziets cilvēka skelets, kas bijis guldīts no plienakmeņiem veidotā šķirstā.² Iespējams, tas saistāms ar agro metālu perioda apbedījumu. 1967. gadā vairākus vidējā un vėlā dzelzs laikmeta savrupatradumus kapulauka teritorijā ieguva Latvijas vēstures institūta arheoloģiskā ekspedīcija Māra Atgāža vadībā.³ Pirmie izrakumi notika 1992. gadā Jura Urtāna vadībā, izrakumi turpinājās 1993. un 1994. gadā, izpētot 24 apbedījumus.⁴ Kapi postīti gan ar mantraču rakumiem, gan saimnieciskas darbības rezultātā (grāvji, meliorācija). Apbedījumus šajā kapulauka daļā J. Urtāns datē ar vidējā dzelzs laikmeta vidu – 5.–7. gadsimtu.

Starp Gaideļu–Viduču senkapiem un Šauvu mājām acīmredzot atrodas viduslaiku kapsēta, kas stipri postīta. Uzartajā kapsētas daļā atrastas vairākas 16.–17. gs. monētas un citas tā laika senlietas. No 2002. līdz 2004. gadam Gaideļu–Viduču kapulaukā strādāja LU Latvijas vēstures institūta arheoloģiskā ekspedīcija šī raksta autora vadībā.⁵ Šobrīd Jaunsvīrlaukas Gaideļu–Viduču kapulaukā ir izpētīti 69 kapi, kuros konstatēti 72 apbedījumi.

Hronoloģija. 2002.–2004. gadā pētītās kapulauka daļas apbedījumi attiecas galvenokārt uz vidējā dzelzs laikmeta beigām, lai gan atsevišķas senlietas, piemēram, 10. kapā atrastās bronzas pakavsaktas ar atrotītiem galiem un četrstūrainu loku un bronzas riņķasakta, neapšaubāmi attiecas uz vėlā dzelzs laikmeta – 12. gadsimtu. Vėlā dzelzs laikmeta (10. gs. beigu – 11. gs. pirmās puses) apbedījumi konstatēti

tuvāk Svītenes upītei kapulauka rietumu daļā (1. att.). Ar kapulauka pastāvēšanas laiku nav saistāmi agrāku periodu atradumi – krama nazītis (domājams – mezolīts), švikātās keramikas lauska (1. g.t. pr.Kr.). Ja norādes par apdzīvotību un apbedījumiem, kas saistāmi ar bronzas laikmetu, bija iegūtas jau agrāk, tad mezolīta atradums ir jaunums, kas gan pilnībā atbilst situācijai, kāda bija izveidojusies šajā laika periodā – tuvumā atrodas Vecsvīrlaukas Avotiņu apmetne. Krama rīki atrasti arī Jaunsvīrlaukas Vedgās un Ciemaldē.

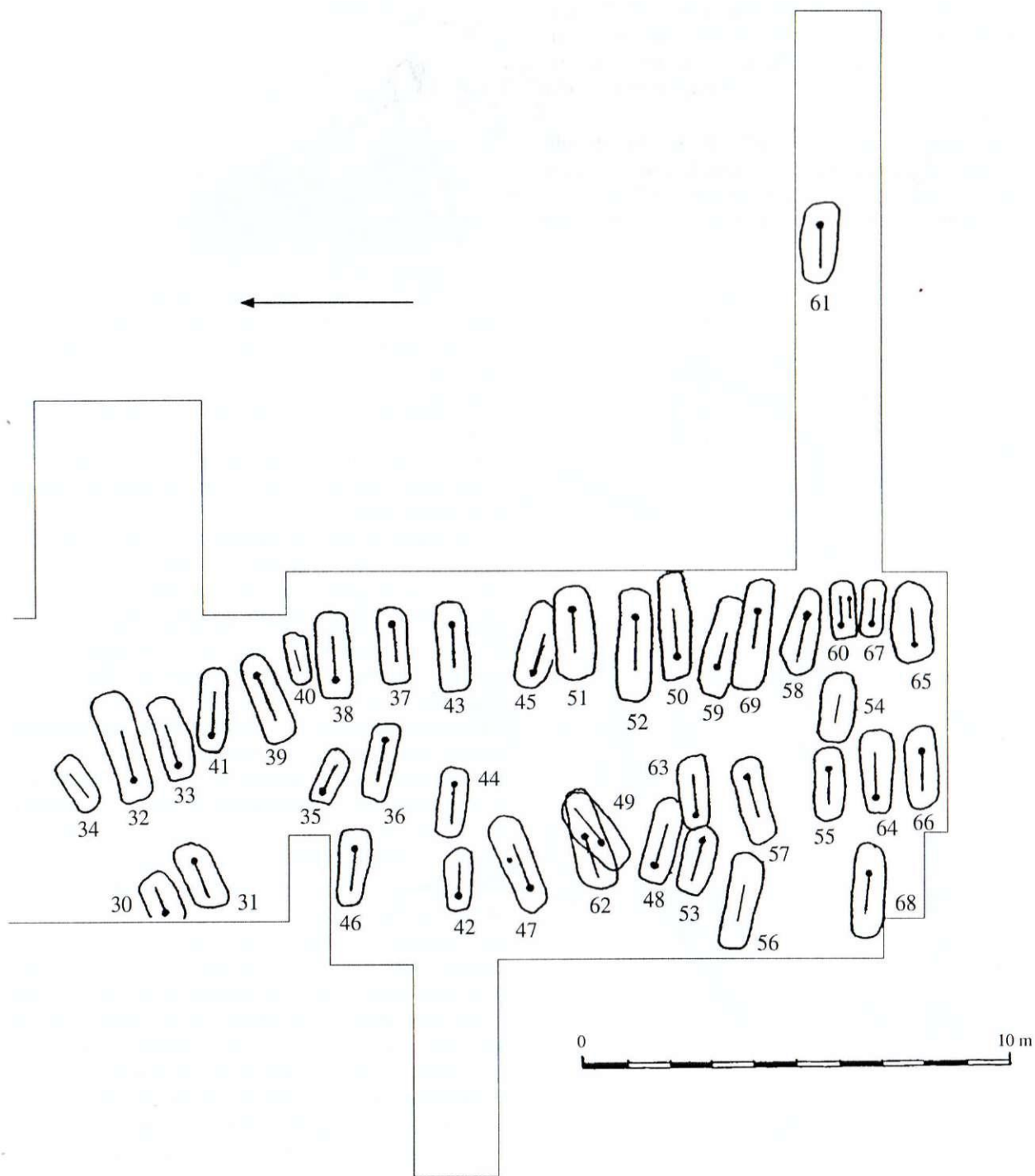
Lai izsekotu pārmaiņām, kas norisinās vėlajā dzelzs laikmetā (šeit jāatzīmē, ka 9. gs., kas hronoloģiski arī iekļaujas vėlajā dzelzs laikmetā, būtiskas izmaiņas salīdzinājumā ar vidējo dzelzs laikmetu netiek konstatētas), vispirms jāaplūko tās iezīmes, kas raksturo vidējā dzelzs laikmeta otro pusi – 7.–8. gadsimtu.

Vidējā dzelzs laikmeta otrās puses (7.–8. gs.) apbedīšanas tradīcijas. Visi šī perioda kapi ir skeletkapi, mirušie guldīti kapa bedrēs, kuru stūri noapaļoti. Bieži bedres pildījumā sīkas ogļītes. Reti atrod māla trauku lauskas. Mirušie guldīti uz muguras izstieptā stāvoklī. Vīrieši orientēti ar galvu uz austrumiem, sievietes – pretēji. Ieroči – šķēpi un cirvji – likti mirušajam pie galvas, parasti šķēpu novietojot labajā pusē. Kapa bedres lielums un dziļums, iespējams, norāda uz indivīda sociālo stāvokli. Bērniem tās parasti seklākas. Tomēr būtiskākā šī perioda iezīme ir tā, ka kapu bedres veido precīzas rindas, kuru izvietojums acīmredzot pieskaņots krasta līnijai (1. att., 34.–65. kaps). Kārtojums precīzās rindās raksturīgs lielākajai daļai zemgaļu vidējā dzelzs laikmeta apbedījumu (Svītenes Liksmaņos, Mežotnes centrā, Dobeles Bālās–Šķērstaiņos, Bauskas Dreņģeros–Čunkānos).⁶ Iespējams, ka vienas rindas vai vienas grupas apbedījumus varētu saistīt ar vienu saimi vai pat kopienu.⁷

Vidējā dzelzs laikmeta otrā puse neizceļas ar piedevu lielu skaitu. Bet vai tas izskaidrojams ar to, ka iedzīvotāji – kāda Upmales ciema kopiena – bijuši provinciāli nabadzīgi? Uz to varētu norādīt tas, ka līdzīgi dotie šķēpi ir salīdzinoši zemas kvalitātes, nelieli. Arī šķēpu skaits apbedījumos ir netradicionāli mazs – viens, retāk divi. Apkopojot plašo Dreņģeru–Čunkānu kapulauka materiālu, M. Atgāzis secinājis, ka viens

šķēps 8.–9. gs. kapā liecina, ka apbedītais bijis pusaudzis, vecs, slims vai trūcīgs. Parasti līdzīgi divi šķēpi.⁸ Tomēr kapi ir intensīvi postīti. Gandrīz visiem ir postījumi kakla–krūšu rajonā, kas liek domāt par nolaupītiem kaklariņķiem, iespējams, sudraba. Trīs sudraba kaklariņķi vidējā dzelzs laikmeta kapos atrasti netālu no Gaideļu–Viduču kapulauka – Jaunsvirlaukas Kakužēnu Mīklas kalnā (6., 54., 67. kapā).⁹ Šie kaklariņķi attiecas uz 5.–6. gadsimtu. Vīriešiem raksturīgas ir lielās stopsaktas ar magoņpogaļu galiem. Sieviešu kapos likti bronzas vainadziņi ar sudraba apkalumiem. Nav šaubu, ka Gaideļu–Viduču kapulaukā vērojama

tā pati tendence, kas visā Baltijas reģionā kopumā. Tā izpaužas šādi: 5.–6. gs. atšķirības kapu inventārā pēc priekšmetu daudzuma un kvalitātes ir ievērojamas, bet 7.–8. gs. – daudz mazākas.¹⁰ Viendabīgais kapa inventārs atbilst tendencei mirušos apbedīt precīzās rindās. To var uzskatīt par sociāli viendabīgas kopienas pazīmi. Šīs viendabīgās kopienas priekšgalā acīmredzot izvirzījās vadoņi, kuru autoritāte balstījās uz viņu sabiedriskajiem nopelniem. Šādi indivīdi zemgaļu sabiedrībā izceļas ar lielāku skaitu (3–6) šķēpu, bet, pēc pierakstītām ziņām, Bērsteles Liksmaņos pat 7 šķēpiem.¹¹

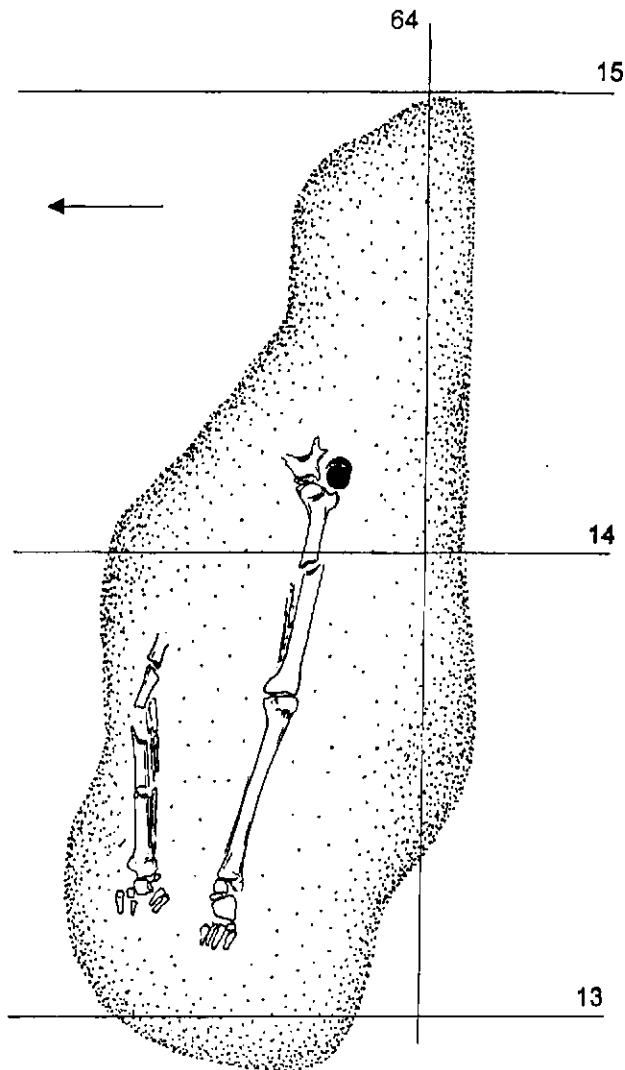

1. att. Gaideļu–Viduču kapulauka daļas situācijas plāns. M 1: 100. 1.–6. att. zīmējusi Dz. Zemīte

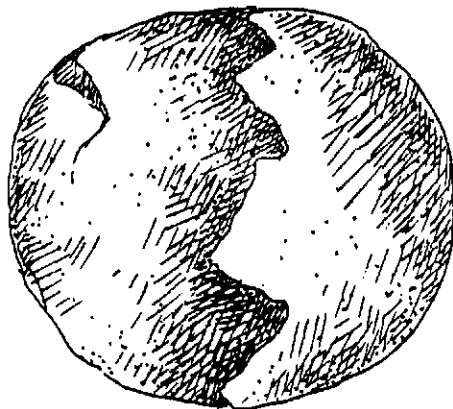
Jau šī perioda bērnu apbedījumi apgādāti ar kapa piedevām. Parasti viņu rotas un ieroči ir pārkalts vai pārveidotas pieaugušo lietas. Kaut gan bieži to pieņem kā aksiomu, tomēr bērnu apbedījumi ar pieaugušā artefaktiem vēl nenorāda uz mantojamu stāvokli sabiedrībā.¹² No vienas puses, šādi apbedījumi varētu norādīt uz noteiktu vecuma grupu, kurai jau piederētos noteikti artefaktu veidi, taču, no otras puses, tieši bērnu apbedījumos kā noteiktas dzimtas interešu nerealizēto nākotnes ieceru nesējos šī dzimta varēja manifestēt savas iespējas un stāvokli. Tomēr, īpaši jau attiecībā uz bērnu apbedījumiem, nevajadzētu aizmirst arī par emocionālo nokrāsu, kāda piemīt bērnu rituālam.¹³

Vēlā dzelzs laikmeta pirmās puses (9.–11. gs.) apbedījumi. Jāatzīmē, ka nav būtiskas atšķirības starp 8. un 9. gs. apbedījumiem. Pārmaiņas iezīmējas 10. gs. otrajā pusē – 11. gs. sākumā. Pārējo apbedījumu vidū īpaši izdalāmi četri kapi.

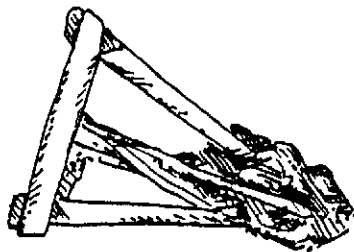
44. kaps (2. att.). Apbedīts vīrietis, pēc Gunta Gerharda atzinuma, pavecs. Apbedījums orientēts A–R virzienā, ar 8° novirzi uz ziemeļiem. Kapa bedres pildījumā lielas ogles. Ar meliorācijas tranšeju

2. att. 44. kaps

A

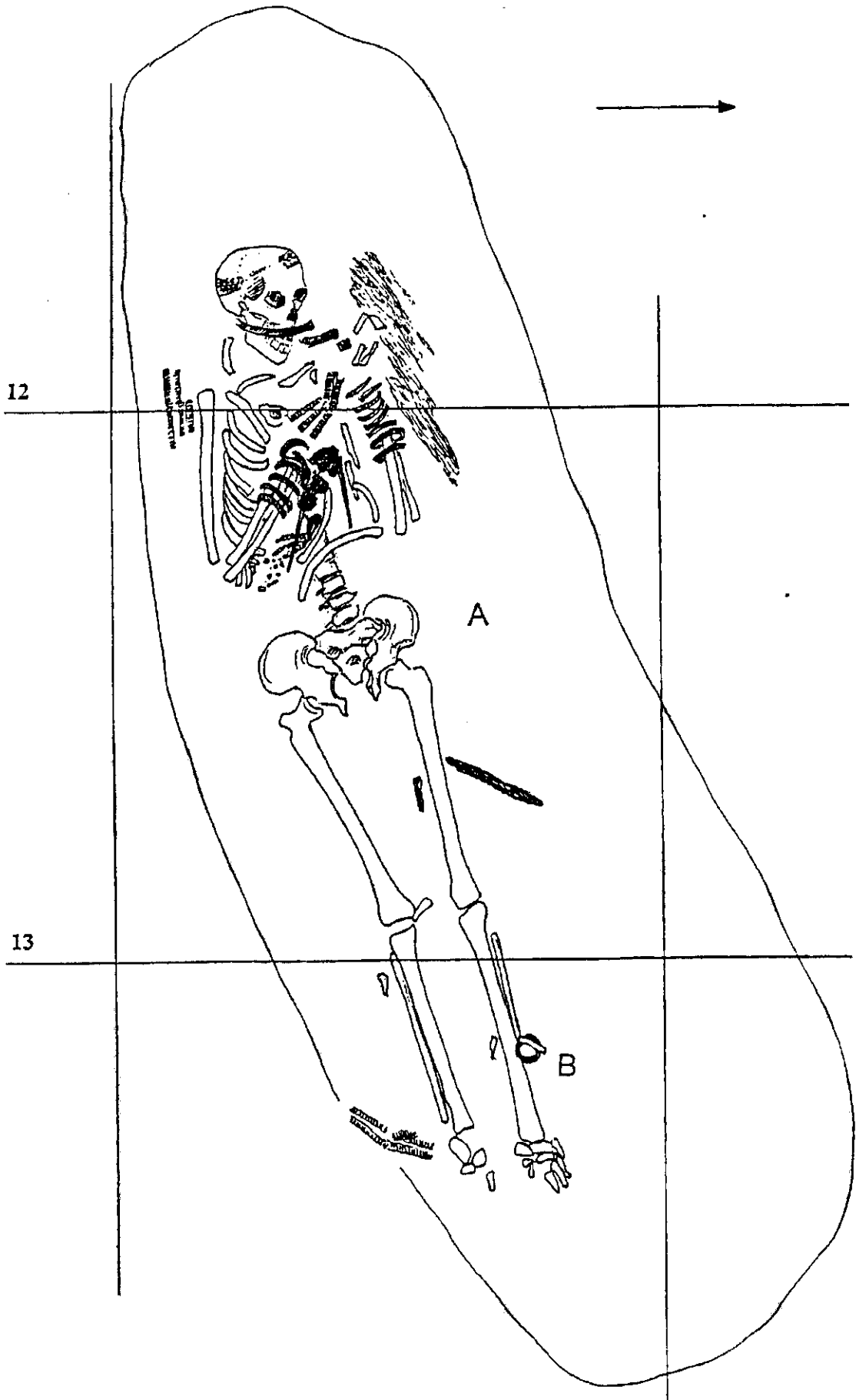
B

3. att. Svariņi no 44. kapa:

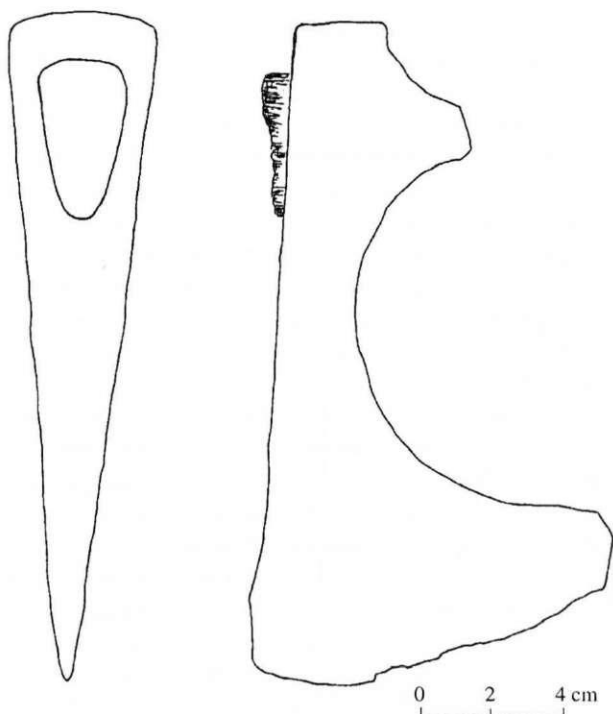
A – svariņu kārba pirms atvēršanas,
B – svariņu mehānisms pēc kārbas atvēršanas

postīts kapa galvgalis līdz jostasvietai. Apbedītā vīriša apģērbs bijis sasprausts ar bronzas pakavsaktu ar atrofītiem galiem, vidukļa rajonā bronzas saliekamie svariņi ar atsvariņiem (3. att.), starp kuriem arī bronzas krustadatas ripas.

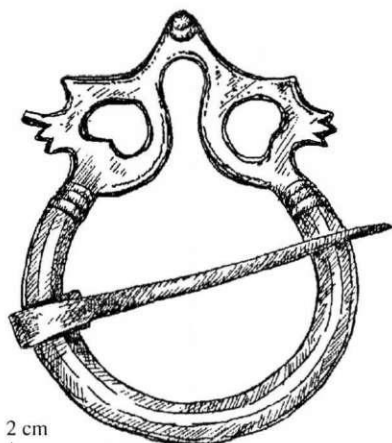
47. kaps, A un B apbedījums (4. att.). Apbedīta jauna sieviete (47.A apbedījums), pēc G. Gerharda atzinuma, ap 20 gadu veca, ķermeņa garums – 172 centimetri. Saglabājušās šķirsta paliekas. Mirusī guldīta ar galvu uz rietumiem (novirze uz ziemeļiem 15°), izstieptā stāvoklī uz muguras. Rokas saliekas elkonī un paceltas pret krūtīm. Ap galvu 3 cm plata lentveida galvasrota, sastāvoša no piecām rindām sīku bronzas riņķīšu, kas, domājams, bijuši uzšūti uz auduma lentes. Rotu komplektā ietilpst divi bronzas kaklariņķi ar paresninātiem un noslēgumā sašaurinātiem galiem, divas lielas bronzas krustadatas, kuru galvas bijušas klātas ar sudraba platējumu. Pie rotadām piestiprināti segmentveida važturi, rotāti ar cirkulāro rakstu. Rotadatas savienotas ar važiņu. Uz rokām bronzas spirālaproces – 10 šķērsgrīzumā trīsstūrveida vijas. Pirkstā – bronzas spirālgredzens. Kreisajā pusē pie augšstilba dzelzs īlens un dzelzs nazis. Pie mirušās kājām sīka māla trauka lauska, kā arī mazas bronzas spirālaproces viena vija un sīks kauliņš. Šeit konstatēts jaundzimušā apbedījums (47.B apbedījums). Pēc G. Gerharda atzinuma, bērna garums bijis 50–52 centimetri. Abi apbedījumi acīmredzot bijuši pārsegti ar villaini, kas gar malām rotāta ar bronzas spirālēm. Gar ķermeni spirāles iet paralēli augumam, galos perpendikulāri.

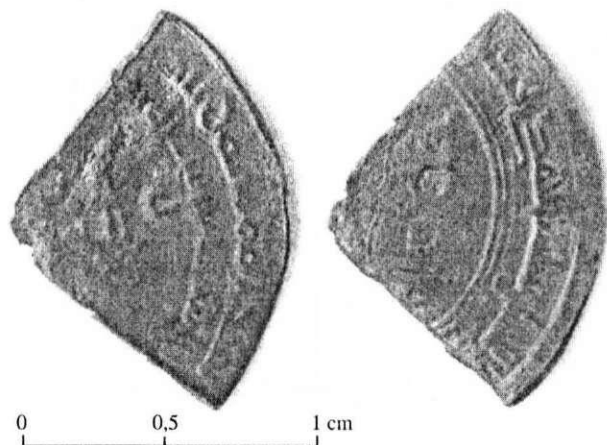
4. att. 47. kaps, A un B apbedījums

5. att. Dzelzs platasmens cirvis no 68. kapa

6. att. Bronzas pakavsakta ar stilizētiem zvērgalvu galiem no 53. kapa

7. att. Dirhēma ceturtdaļa no 68. kapā

53. kaps. Kapa bedre orientēta A–R virzienā. Apbedīts pusaudzis, pēc G. Gerharda atzinuma, 12–14 gadu vecs. Mirušais guldīts izstieptā stāvoklī uz muguras. Labajā pusē pie galvas dzelzs uznavas šķēps, zem galvaskausa dzelzs kaklariņķa fragmenti. Labajā pusē bronzas pakavsakta ar atrofītiem galiem, uz krūtīm dzelzs platasmens cirvis, jostasvietas rajonā dzelzs nazis, pie kreisā iegurņa bronzas spirālgredzens. Jostas rajonā bronzas pakavsakta ar stilizētiem ažiūriem zvērgalvu galiem (6. att.).

68. kaps. Kapa bedre orientēta A–R virzienā. Vīrieša apbedījums. Skelets saglabājies fragmentāri. Izpostīts galvas rajons A pusē. Pie kreisās kājas, ar asmeni uz leju, dzelzs platasmens cirvis (5. att.). Krūšu rajonā bronzas atsvariņš, bronzas jostas sprādze. Galvas rajonā arābu dirhēma ceturtdaļa (7. att.) un bronzas krustadatas galvas ripas puse, kas acīmredzot izmantota kā atsvariņš. Dirhēms kalts Samanīdu dinastijas valdnieka Ahmada ibn Ismaila (907–914) laikā Šašā, kalšanas gads nogriezts (noteica Ivars Leimuss Tallinā).

Uz vēlo dzelzs laikmetu attiecas arī 54., 55., 56. u. c. kapi Svitenes krasta tuvumā.

Apbedīšanas tradīcijās vēlajā dzelzs laikmetā būtiskas izmaiņas nav konstatējamas. Visi apbedījumi ir skeletkapi. Mirušie joprojām apbedīti, ievērojot vīriešu un sieviešu pretēju orientāciju – vīrieši ar galvu uz austrumiem, sievietes – uz rietumiem. Tomēr kapu rindas vairs nav tik precīzi ievērotas. Daži apbedījumi ierakti tuvu cits citam, tikai dažādā dziļumā.

Apbedīto sociālā stāvokļa raksturojums. Ar bagātu piedevu klāstu izceļas sievietes un jaundzimušā bērna dubultapbedījums (47. kaps). Arī pārējiem sieviešu apbedījumiem bagātīgs kapa inventārs. Tipiski ir krustadatu pāri, kas savienoti ar stienīšu važiņu rotu. 47. kapā guldītajai sievietei rokas paceltas pret krūtīm, tādējādi labi saskatāmas lielās spirālaproces. Krustadatu galvu ripas ir lielas, tāpat lieli ir segmentveida važturi. Tas rada reprezentablu priekšstatu. Runājot par skandināvu sabiedrību, tiek izteiktas domas, ka sievietes vikingu laikmetā, izmantojot vīriešu ilgstošo prombūtni sirojumos, varēja nostiprināt savu sociālo statusu.¹⁴ Šī vērā ņemamā tēze acīmredzami nav piemērojama zemgaļu sabiedrībai 10.–11. gadsimtā. Latvijas apstākļos to varētu attiecināt varbūt vienīgi uz kuršiem. Liels skaits sieviešu apbedījumu ar bagātām un pat ļoti greznām piedevām tomēr drīzāk saistāms ar plašu vidusslāni sabiedrībā.¹⁵ Nepieciešamība uzsvērt sociālo stāvokli un varu, dodot bagātīgas apbedījuma piedevas, ir lielāka tajā paaudzē, kas pirmā uzurpē augstāku sociālo stāvokli un varu. Vēlāk, kad sociālais stāvoklis kļūst mantojams, nav nepieciešama tā izteikta manifestēšana un bagātību noguldīšana apbedījumos.¹⁶ Jādomā, ka šeit varētu meklēt skaidrojumu, kādēļ 11. gs. Latvijas arheoloģiskajā materiālā ir krāšņāks nekā 12. gadsimts.

Vairāki kapos atrastie priekšmeti ir vai nu tirgotāju atribūti – svariņi, atsvariņi, pakavsaktu galvu ripas, kas izmantotas kā atsvariņi, vai arī importēti vai pēc

importētiem paraugiem veidoti vietējie priekšmeti. Starp priekšmetiem, kuru izcelsme saistāma ar kultūras sakariem, jāatzīmē pakavsakta ar stilizētiem, noplacinātiem zvērgalvu galiem (6. att.), kas atrasta 53. kapā. Šādas saktas zināmas arī Gotlandē, kur to skaits pārsniedz divdesmit.¹⁷ Latvijā tādas zināmas Salaspils Laukskolā (divas – 7. un 285. kapā)¹⁸ un Višķu Ģņilojručjes kapulaukā.¹⁹ Šī tipa saktas uzskata par Latvijas un Gotlandes reģiona īpatnību, pieļaujot, ka Latvijā atrastie tipi ir izgatavoti uz vietas,²⁰ tomēr tas tikai norāda uz ciešiem ekonomiskiem sakariem starp šīm teritorijām 10.–11. gadsimtā. Salaspils Laukskolas 285. kaps datējams ar 10./11. gadsimtu.²¹ Interesanti atzīmēt, ka gan Salaspils Laukskolas 7. un 285. kaps, gan Gaideļu–Viduču 53. kaps ir zēnu apbedījumi. Salaspils Laukskolas 7. kapā iegūtā sakta ir sudraba.²² Platasmens cirvis (5. att.) atrasts 68. kapā. Pēc M. Atgāža, šīs formas cirvi parādās jau 8. gs. un lietoti līdz 11. gs. vidum.²³ Cirvis atrodas apmēram vidū starp agrākajiem un vēlākajiem tiptiem un, visticamāk, attiecas uz 10. gs. otro pusi. Importētiem priekšmetiem neapšaubāmi jāpieskaita arābu dirhēma ceturtdaļa (7. att.).

Apkopojot iegūtos datus par vēlā dzelzs laikmeta pirmo pusi, var izdalīt atsevišķas jaunas tendences, kādas nebija vērojamas līdz tam:

1. Ar tirdzniecību saistītu artefaktu skaita pieaugums. Tie ir tirgotāju svariņi, atsvariņi, par atsvariņiem izmantotas krustadatu galvu ripas, arābu monētas ceturtdaļa. Skandināvu izcelsmes vai to ietekmē radītas senlietu formas – sakta ar stilizētiem zvērgalvu galiem, “bārdas cirvis”.

2. Pastiprinās tendence afsīēt sabiedrisko stāvokli (vairāki kaklariņķi, importa priekšmeti, noplacinātas rotu formas, tādējādi padarot tās pamanāmākas).

3. Apbedījumi netiek kārtoti tik precīzās rindās.

Mēģināsim rast izskaidrojumu katrai no šīm parādībām. Nav šaubu, ka 10. gs. beigās Zemgale tiek iesaistīta procesos, kas raksturo t.s. vikingu laiku. Latvijā šīs laikmeta iezīmes 10. gs. beigās saskatāmas Daugavas lejtecē. Šo procesu raksturo apbedījumi ar tirgotāja piederumiem. Salaspils Laukskolas 10.–13. gs. kapulaukā starp 610 kapiem 19 ir ar tirgotāja piederumiem.²⁴ Zemgaļi svariņus sāka izmantot no 10. gs. otrās puses.²⁵ Ar šo laiku varētu datēt arī Gaideļu–Viduču 44. kapu un tur atrastos svariņus (3. att.).

Skandināvu senlietas zemgaļu pieminekļos parādās, galvenokārt sākot ar 10. gs. otro pusi. Taču šādu atradumu ir visai maz. Turklāt daļa no tiem, piemēram, ieroči, pieskaitāmi pie reģionā pārņemtajiem, lokalizētiem un izplatītiem tiptiem.²⁶

Tāpat zemgaļu apdzīvotajā teritorijā nav konstatēti skandināvu apbedījumi. Turklāt mums trūkst jebkādu pierādījumu par zemgaļu kuģniecību. Tomēr zemgaļi skandināvu avotos minēti bieži salīdzinājumā ar citām Baltijas tautām. Šie avoti vairākkārt aplūkoti, minēšu tikai zīmīgākos. Tā ir Ingvara Tālbraucēja sāga (*Yngvars saga Vidforla*), kas attiecas uz 11. gs. sākumu.²⁷

Šī sāga nozīmīga ar to, ka liek domāt, ka zemgaļi kādu laiku maksājuši zviedriem meslus. Arnis Radiņš raksta, ka meslu vākšana visticamāk bija vienreizēja akcija,²⁸ kam var piekrist. Uzraksts uz 11. gs. sākuma Mērvalles (*Mervalla*) rúnakmens vēstī: “Sigrida lika uzstādīt šo akmeni par piemiņu savam vīram Svenam. Viņš bieži kuģī ar bagātu kravu braucis uz Zemgali apkārt Kolkasragam.”²⁹ Pēc tā var spriest, ka sakari starp Zemgali un Skandināviju bijuši regulāri.

Viens no iemesliem, kādēļ zemgaļu “atpazīstamība” Skandināvijā ir tik augsta, varētu būt Daugmales faktors, kuru, neskatoties uz iedzīvotāju etnisko sastāvu, uztvēra kā “Zemgales ostu”. Tomēr nav šaubu, ka kontaktos ar skandināviem iesaistījās arī citu novadu zemgaļi. Tāpat jāņem vērā, ka mūsu rīcībā ir salīdzinoši neliels 10.–11. gs. izrakumu materiāls no Zemgales pierobežas pie Lielupes. Gaideļu–Viduču kapulauks atrodas vietā, kur acīmredzot sākās īstā Zemgale. Nevarētu būt šaubu, ka plašā, purvainā un, jādūmā, arī mežainā teritorija Lielupes augštecē no Rīgas līča līdz Jaunsvirlaukai un Garozai – Salgalei arī skaitījās zemgaļu zeme, bet apdzīvota tā nebija. Ja skatās pēc pieminekļu izvietojuma, Zemgale sākas uz dienvidiem no Jelgavas. Šķiet, 10. gs. kuģojamas bija arī mazās Lielupes pietekas, to skaitā Svitene. Domājams, ka līdz ar skandināvu aktivitātēm Baltijā norisinājās arī zināmas pārmaņas “centra” un “perifērijas” attiecībās. Tirdzniecības centru pārvietošanos tuvāk upes grīvai Daugavas lejtecē jau uzskatāmi parādījis Andris Caune.³⁰ Runājot par zemgaļiem, kā to rāda plaši pētītais Dreņģeru–Čunkānu 8.–11. gs. (700.–1050. gads) kapulauks, līdz 11. gs. viens no šādiem centriem meklējams Mēmeles krastā.³¹ Dreņģeru–Čunkānu kapulaukā iegūtas divas skandināviskās trīsspārnu saktas, kas attiecas uz laiku ap 1000. gadu.³² Tomēr, ņemot vērā pētīto apbedījumu lielo skaitu, importa vai pēc importētiem paraugiem gatavotu priekšmetu skaits nav liels. Importa priekšmetu nav daudz arī tādā lielā zemgaļu centrā kā Mežotne. Pieaugot tirdzniecības lomai, izdevīgā situācijā nonāca tie, kuri dzīvoja pierobežā. Lai gan šeit nav iegūts plašs šā laikmeta izrakumu materiāls, ir pazīmes, kas to apliecina. Tā Karla Boja izrakumos 1895. gadā Jaunsvirlaukas Ciemaldes kapulauka 4. kapā – sievietes apbedījumā ar bagātu kapa inventāru (ripasskata, trīs bronzas kaklariņķi, divas bronzas krustadatas, krūšu rota, dzelzs naža paliekas, bronzas spirālgredzens, dzintara krelle, dzelzs gredzenu fragmenti) iegūts sudraba arābu dirhēms.³³ Tas ir Ismaila ibn Ahmada dirhēms, kalts Šašā 903./904. gadā.³⁴ Ciemaldē iegūti arī svariņi.³⁵ Lai gan Gaideļos–Vidučos vēlā dzelzs laikmeta apbedījumu skaits nav liels, gandrīz katrā no tiem ir kāds artefakts, kas liecina par tirdzniecību vai ekonomiskiem sakariem. Iespējams, ka simbolisks ir arī apbedījumu novietojums tuvāk upei. Arī Daugavas lejtecē vēlā dzelzs laikmeta kapulauki atrodas tiešā upes tuvumā.

Jādūmā, ka dzīve pierobežā nebija stabilas labklājības pamats. Ingvara sāgā aprakstītie notikumi

visticamāk norisinājās tieši pierobežas rajonā. Jaunsvirlaukā un Salgalē iegūti trīs šī laika depozi. Lielupes kreisajā krastā Staļģenes muižas laukos 1922. gada rudenī atrastas 16 Rietumeiropas monētas, no kurām jaunākā ir Vācijas denārs, arhibīskapa Pilgrima (1021–1036).³⁶

Lielupes labajā krastā 1939. gadā iegūts Salgales Rijnieku depozi, kura sastāvā esošo sudraba lietu kopējais svars ir 5749 grami. Depozīts datējams ar 11. gadsimtu.³⁷ Salgales Pudžās iegūts vēl viens ar laiku ap 1000. gadu datējams sudraba rotaslietu depozi.³⁸ Minētie depozi, īpaši Salgales Rijnieku, visai spilgti raksturo šo situāciju. Iespēja uzkrāt milzīgas bagātības, turklāt ne tikai rotu veidā, bet tieši apgrozāmā sudrabā (Rijnieku depozi sudraba stienīši) gāja roku rokā ar iespēju šīs bagātības vienā mirklī zaudēt. Pat pieņemot, ka sudraba slēpšanai bija arī sakrāls raksturs (Rijnieku depozi bija rūpīgi sapakots), tā tomēr bija savdabīga “zemes banka”, kurai uzticēties bija daudz drošāk nekā glabāt sudrabu mājās. Uz to, ka sudraba loma mainās, norāda tas, ka agrāk – 5.–7. gs. to lietoja reprezentācijai kā rotas un lika arī kapā, bet 10.–11. gs. apbedījumos to vairs nesastop. Sieviešu kapos atrod vairākus bronzas kaklariņķus. Tajā pašā laikā, kā to liecina netālu esošais Salgales Rijnieku depozi, sudrabs kļuvis par materiālo vērtību uzkrāšanas avotu un maiņas ekvivalentu (naudas stienīši).

Neapšaubāmi, lielle sudraba uzkrājumi ir saistāmi ar tirdzniecības, tai skaitā starptautiskās tirdzniecības lomas pieaugumu.

Salaspils Laukskolas materiāls liecina, ka no 12. gs. otrās puses līdz 13. gs. sākumam konstatējama tendence samazināties tirgotāju skaitam attiecībā pret iedzīvotāju kopskaitu.³⁹ Tas var liecināt gan par Salaspils–Daugmales reģiona nozīmes mazināšanos šajā laikā, gan arī par vispārēju tendenci, kāda iestājās pēc t.s. vikingu laika, kad apsīka skandināvu aktivitātes un mainījās tirdzniecības raksturs. Runājot par zemgaļiem, pierobeža šajā laikā varēja zaudēt savu lomu un priekšplānā izvirzījās tādi zemgaļu centri kā Tērvete, Mežotne, Dobeļe.

Kā rāda Gaideļu–Viduču izrakumu materiāls, vēlā dzelzs laikmeta sākumā apbedījumu kārtojums rindās vairs netiek tik precīzi ievērots. Tas pats vērojams arī Ciemaldes kapulaukā, kur pārsvarā konstatēti vēlā dzelzs laikmeta apbedījumi.⁴⁰ Iespējams, ka jaunais sociālais statuss, kas tika iegūts, izmantojot tās iespējas, ko piedāvāja jaunā ekonomiskā situācija, veicināja atsevišķu dzimtu nostiprināšanos, kas noveda pie zināmas atsvešināšanās no kopienas, bet nostiprināja saikni starp vienas ģimenes piederīgajiem. Ģimenes, īpaši turīgās un savu sociālo statusu nostiprinājušās, sāka attālināties no kopienas. Būtībā tas ir sākums tai tradīcijai, kura saglabājas kapsētās vēl mūsu dienās.

ATSAUCES

- ¹ LVM AA, E. Brīvkalnes 1942. g. 6. jūnija ziņojums.
- ² LVM AA, G. Zemīša 1984. g. 7. augusta ziņojums.
- ³ *Atgāzis M.* Arheoloģisko pieminekļu apzināšana Zemgalē 1967. g. // RT 1967. – Rīga, 1968. – 53. lpp.
- ⁴ *Urtāns J.* Arheoloģiskie pētījumi Gaideļu–Viduču senkapos // ASM 1992 un 1993. – Rīga, 1994. – 87.–89. lpp.; *Urtāns J.* Izrakumi Jaunsvirlaukas Gaideļu–Viduču senkapos // ASM 1994 un 1995. – Rīga, 1996. – 115.–119. lpp.
- ⁵ *Zemītis G.* Izrakumi Jaunsvirlaukas Gaideļu–Viduču kapulaukā // APL 2002 un 2003. – Rīga, 2004. – 46.–50. lpp.
- ⁶ *Atgāzis M.* Dreņģeru–Čunkānu kapulauks un zemgaļu senvēstures pētniecības jautājumi // ASM 1992 un 1993. – Rīga, 1994. – 29. lpp.
- ⁷ *Šnē A.* Sabiedrība un vara: sociālās attiecības Austrumlatvijā aizvēstures beigās. – Rīga, 2003. – 230. lpp.
- ⁸ *Atgāzis M.* Dreņģeru–Čunkānu kapulauks un zemgaļu senvēstures pētniecības jautājumi. – 25. lpp.
- ⁹ *Graudonis J.* Lielupes krastos pirms gadu simtiem. Arheoloģiskie pētījumi Jaunsvirlaukas pagastā. – Rīga, 2003. – 20., 37., 39., 40. att.
- ¹⁰ *Atgāzis M.* Vidējais dzelzs laikmets // Latvijas senākā vēsture. 9. g.t. pr.Kr. – 1200. g. – Rīga, 2001. – 270. lpp.
- ¹¹ *Atgāzis M.* Dreņģeru–Čunkānu 241. kaps un šķēpu līdzdošanas tradīcija 8.–9. gs. zemgaļu apbedījumos // AE. – Rīga, 1994. – 17. laid. – 36. lpp.
- ¹² *Šnē A.* Sabiedrība un vara: sociālās attiecības Austrumlatvijā aizvēstures beigās. – 197. lpp.; *Pader E. J.* Symbolism, Social Relations and the Interpretations of Mortuary Remains. Oxford: British Archeological Reports. – 1982. – P. 62.
- ¹³ *Šnē A.* Sabiedrība un vara: sociālās attiecības Austrumlatvijā aizvēstures beigās. – 197. lpp.
- ¹⁴ Turpat. – 199. lpp.
- ¹⁵ Turpat. – 199., 200. lpp.
- ¹⁶ Turpat. – 224. lpp.; *Schauman-Lönnqvist M.* The Vainiomäki society. – Helsiki, 1996. – P. 131.
- ¹⁷ *Carlsson A.* Vikingatida ringspännen från Gotland. Tex och katalog. – Stockholm, 1988. – P. 30–33.
- ¹⁸ A 8948: 10; *Ģinters V.* Pārskats par 1936./1937. g. arheoloģiskajiem izrakumiem Salaspils Laukskolas kapulaukā. AA 257; *Музуревич Э. С.* Восточная Латвия и соседние земли в X–XIII вв. – Рига, 1965. – Табл. XXIII: 2.
- ¹⁹ *Музуревич Э. С.* Восточная Латвия и соседние земли в X–XIII вв. – Табл. XXIII: 1.
- ²⁰ *Thunmark-Nylén L.* Gotland – Neighbour between the West and East // Acta Universitatis Stockholmiensis. Studia Baltica Stockholmensia 9. Die Kontakte zwischen Ostbaltikum und Skandinavien im frühen Mittelalter. – Stockholm, 1992. – S. 160.
- ²¹ *Zariņa A.* Lībiešu apģērbs 10.–13. gs. – Rīga, 1988. – 38. att.: 1, 2; 17. tab.: 9.
- ²² A 8948: 10.
- ²³ *Atgāzis M.* Āvas cirvji Latvijā // AE. – Rīga, 1997. – 19. laid. – 5. att., 59. lpp.
- ²⁴ *Zariņa A.* Kapi ar tirgotāja piederumiem Salaspils Laukskolas kapulaukā (10.–13. gs.) // AE. – Rīga, 1997. – 19. laid. – 97. lpp.
- ²⁵ *Radīņš A.* Zemgaļu un skandināvu sakari 10.–12. gadsimtā. Tirdzniecības uzbūves daži aspekti // Pētījumi zemgaļu

- senatnē. Latvijas Vēstures muzeja raksti, nr. 10. – Rīga, 2004. – 79. lpp.
- ²⁶ Turpat. – 78., 79. lpp.
- ²⁷ *Kursis A.* Mīti un īstenība. – Stokholma, 1998. – 21., 22. lpp.
- ²⁸ *Radiņš A.* Zemgaļu un skandināvu sakari 10.–12. gadsimtā. Tirdzniecības uzbūves daži aspekti. – 77. lpp.
- ²⁹ Senās Latvijas vēstures avoti. – Rīga, 1937. – 2. sēj., 1. burtn.
- ³⁰ *Caune A.* Die Siedlungszentren des 10.–12. Jahrhunderts im Gebiet des Daugava-Unterlaufs und ihre Beziehungen zu skandinavischen Ländern // Acta Universitatis Stockholmiensis. Studia Baltica Stockholmensia 9. Die Kontakte zwischen Ostbaltikum und Skandinavien im frühen Mittelalter. – Stockholm, 1992. – S. 41–48.
- ³¹ *Atgāzis M.* Dreņģeru–Čunkānu kapulauks un zemgaļu senvēstures pētniecības jautājumi. – 23.–30. lpp.
- ³² *Atgāzis M.* First Finds of Three-armed (trefoil) Brooches in Latvia // Acta Universitatis Stockholmiensis. Studia Baltica Stockholmensia 9. Die Kontakte zwischen Ostbaltikum und Skandinavien im frühen Mittelalter. – Stockholm, 1992. – S. 19–32.
- ³³ *Boy C.* Bericht über Ausgrabungen auf dem Kronsgute Zeemalden in Kurland // Sitzungsberichte der Kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst aus dem Jahre 1895. – Mitau, 1896. – S. 8, 9.
- ³⁴ *Берга Т. М.* Монеты в археологических памятниках Латвии IX–XII вв. – Рига, 1988. – С. 12, 13.
- ³⁵ *Berga T.* Waagen zum Wägen von Münzsilber in Lettland // Acta Universitatis Stockholmiensis. Studia Baltica Stockholmensia 9. Die Kontakte zwischen Ostbaltikum und Skandinavien im frühen Mittelalter. – Stockholm, 1992. – S. 36.
- ³⁶ *Urtāns V.* Senākie depoziiti Latvijā. – Rīga, 1977. – Nr. 66, 183., 184. lpp.
- ³⁷ *Šnore R.* 11. gs. sudraba depoziits Salgales Rijniekos // SM. – 1936. – Nr. 4. – 120.–123. lpp.; *Urtāns V.* Senākie depoziiti Latvijā. – Nr. 63, 180.–182. lpp.
- ³⁸ *Urtāns V.* Senākie depoziiti Latvijā. – Nr. 60, 180. lpp.
- ³⁹ *Zariņa A.* Kapi ar tirgotāja piederumiem Salaspils Laukskolas kapulaukā (10.–13. gs.). – 105. lpp.
- ⁴⁰ *Boy C.* Bericht über Ausgrabungen auf dem Kronsgute Zeemalden in Kurland. – S. 7.

Guntis Zemītis

THE REFLECTION OF LATE IRON AGE ECONOMIC AND SOCIAL CHANGES IN THE ARCHAEOLOGICAL MATERIAL FROM GAIDĒJI-VIDUČI CEMETERY

Summary

The pre-Christian cemetery of Gaidēji-Viduči is located on the right bank of the River Svitene at Šauvas Farm, in Jaunsvirlauka Parish of Jelgava District.

The burials in the part of the cemetery excavated in 2002–2004 date mainly from the latter part of the Middle Iron Age, the 7th–8th centuries. Late Iron Age (late 10th and early 11th century) burials were found closer to the River Svitene, in the western part of the cemetery (Fig. 1).

Second half of the Middle Iron Age (7th–8th cent.). Burial practices. All the burials from this period are inhumations, laid in graves with rounded corners. Fine charcoal is often found in the graves. Potsherds are found occasionally. The dead were laid in extended supine position. Males were oriented with heads to the east, females in the opposite direction. Weapons – spears and axes – were placed next to the heads of the deceased, usually putting the spear on the right hand side. The size and depth of the grave may reflect the individual's status. The most characteristic feature of Middle Iron Age burials is the arrangement of the graves in precise rows, evidently ranged parallel to the line of the riverbank (Fig. 1, Graves 34–65).

The homogeneous grave inventory corresponds to the tendency of burial in precise rows. This might be regarded as an indication of a socially homogeneous community.

Burials from the first half of the Late Iron Age (9th–11th cent.). It should be noted that there are no

significant differences between 8th and 9th century burials. Changes are seen in the second half of the 10th and the early 11th century. Among the rest of the graves, four stand out in particular:

Grave 44 (Fig. 2). A male burial. The dress of the buried man had been fastened with a bronze penannular brooch with rolled-back terminals, and at the middle there was a set of collapsible scales with weights (Fig. 3), among which there were also the discs of a bronze cruciform dress-pin.

Grave 47, Burials A and B (Fig. 4). A burial of a young female (Burial 47A) (age determined by Guntis Gerhards as about 20 years, stature – 172 cm). The set of jewellery includes two bronze neck-rings with thickened terminals narrowed at the ends and two large bronze cruciform pins, the heads of which had been silver plated. On the arms there were bronze spiral armbands with 10 windings of triangular section. By the legs of the deceased there was a small potsherd, as well as one winding from a small bronze spiral armband and a small bone. This was determined as the burial of a newborn child (Burial 47B).

Grave 53. Grave oriented east-west. A juvenile burial (age determined by Guntis Gerhards as 12–14 years). By the head there was an iron socketed axe, and under the skull fragments of an iron neck-ring. On the right hand side there was a bronze penannular brooch with rolled-back terminals and a broad-bladed

axe on the chest, an iron knife at the middle and a spiral ring at the left side of the pelvis. At the middle there was a bronze penannular brooch with stylised openwork animal-head terminals (Fig. 6).

Grave 68. Grave oriented east-west. A male burial. By the left leg, with the blade towards the feet, there was a broad-bladed iron axe (Fig. 5). In the chest area a bronze weight and a bronze belt buckle were deposited. In the area of the head there was a quarter of an Arab dirham (Fig. 7) and half of a disc from a bronze cruciform dress-pin, evidently used as a weight for scales.

Also dating from the Late Iron Age were Graves 54–56 and others near the bank of the Svitene.

Bringing together the data obtained regarding the first half of the Late Iron Age, we may distinguish certain new tendencies, not observable earlier:

1) There are increased numbers of artefacts connected with trade. These include merchants' scales, weights and the discs from cruciform dress-pins, also used as weights, and a quarter of an Arabic coin. Artefact forms of Scandinavian origin or made under Scandinavian influence include a brooch with stylised animal-head terminals and a "bearded axe";

2) An increased tendency is observed of displaying status (several neck-rings, imported artefacts and flattened – more conspicuous – ornament forms);

3) The burials are not arranged in such precise rows.

The Semigallians are mentioned frequently in Scandinavian sources, compared to other Baltic peoples, for example in Yngvars saga Vidforla, dating from the early 11th century, and the early 11th century Mervalla Runestone.

With the growth of Scandinavian trading activities, the people of the Jaunsvirlauka area, who, judging from the site distribution, inhabited a border area of Semigallia, took advantage of the new economic situation.

This is also attested by the three silver hoards from this period, found in Jaunsvirlauka and Salgale. The Stalģene Hoard includes 16 Western European coins, the latest of which is a German coin of Archbishop Pilgrim (1021–1036). The Salgales Rijnieki Hoard has silver artefacts with a total weight of 5749 grams. This hoard dates from the 11th century. Found at Salgales Pudžas was a hoard of silver ornaments dated to around the year 1000. Undoubtedly, these large stocks of silver are connected with the growing role of trade, including international trade.

Possibly, the new status obtained by utilising the opportunities existing in this new economic situation, stimulated the rise of particular families, leading to a degree of alienation from the community, while strengthening bonds between people belonging to the same family. Thus, the arrangement of burials in precise rows gradually disappeared.

FIGURE CAPTIONS

Fig. 1. Situation plan of part of Gaidelji-Viduči Cemetery.
Scale: 1:100

Fig. 2. Grave 44. Scale: 1:10

Fig. 3. Detail of Grave 44: *A* – scales box before opening;
B – scales mechanism after the box was opened.
Scale: 1:1

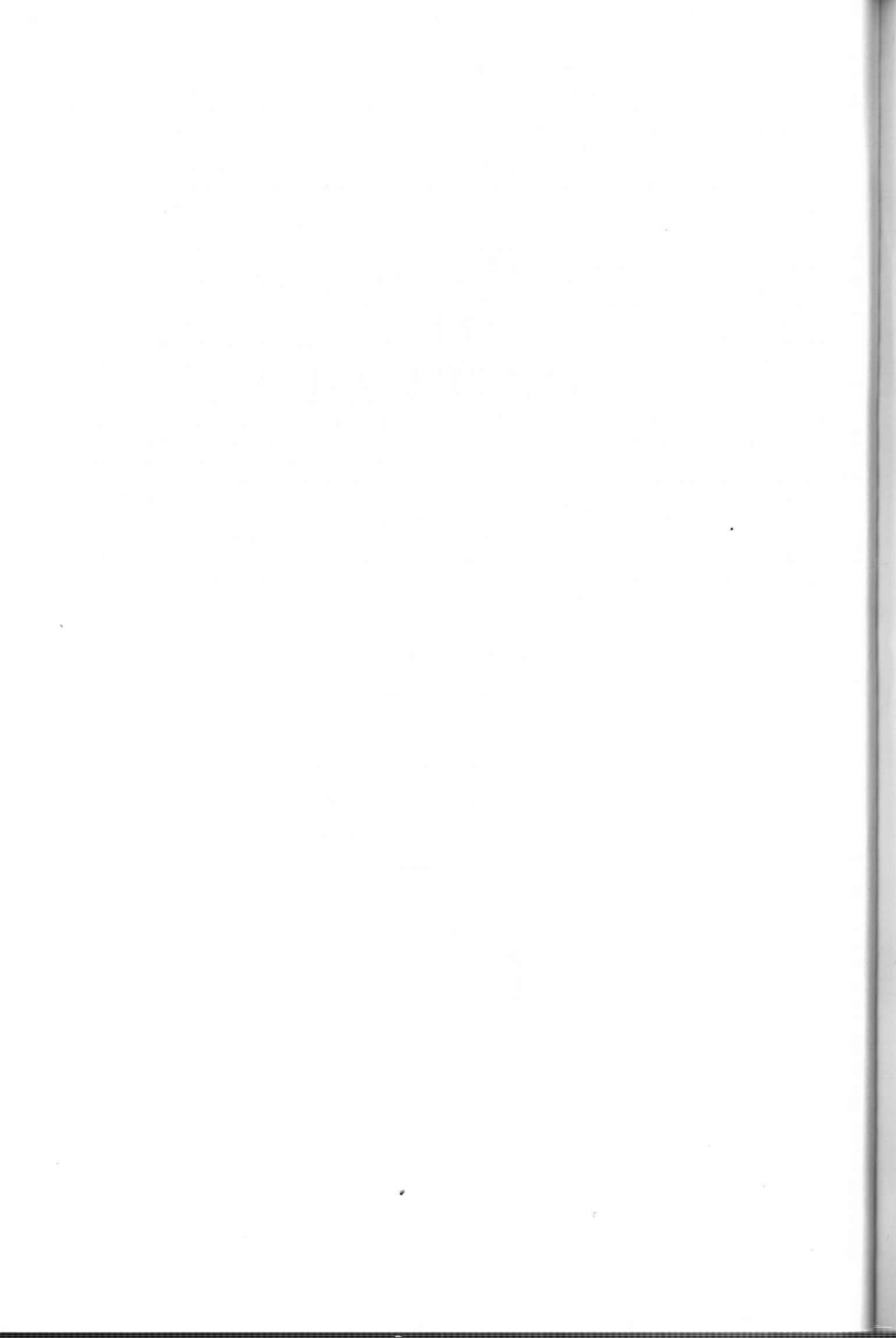
Fig. 4. Grave 47. Burials A and B. Scale: 1:10

Fig. 5. Broad-bladed iron axe. Grave 68. Scale: 1:1

Fig. 6. Bronze penannular brooch with stylised animal-head terminals. Grave 53. Scale: 1:1

Fig. 7. Arab dirham. Grave 68

**VIDUSLAIKI
UN
JAUNIE LAIKI**

*Zigrīda Apala***ZELTA GREDZENI CĒSU VIDUSLAIKU PILS
KULTŪRSLĀNĪ**

Ilgstošu arheoloģisko izrakumu (1974–2004) gaitā Livonijas ordeņa Cēsu pils (13. gs. sākums – 17. gs.) kultūrslānī iegūts plašs nozīmīgu arheoloģisko liecību klāsts. To veido dažādas funkcionālas nozīmes seno priekšmetu grupas, kuru vidū, īpaši beidzamajās izrakumu sezonās, dominē ar militāro darbību saistāmi atradumi.¹ Skaitliski nelielu (bez monētām) grupu veido sudraba izstrādājumi,² bet zelta priekšmetu ir pavisam maz: divi smalki apkalumi, ķēdveida kaklarotas fragmenti un trīs zelta gredzeni, kuriem tad arī pievērsīsimies tuvāk.

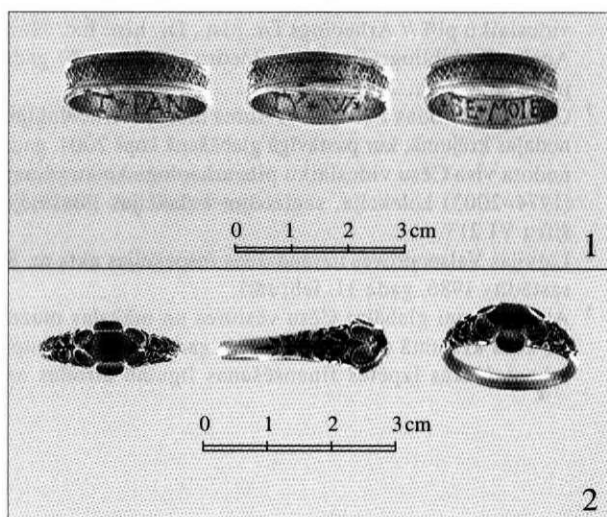
Pirmo zelta gredzenu (VI 213: 2937)³ atrada 1981. gadā pils dienvidpusē situētajā IV izrakumu laukumā. Gredzens maza izmēra, tā diametrs ir tikai 13 mm, loka platums – 4 mm, biezums – 1 milimetrs. Tas izgatavots no 958. raudzes zelta⁴ un sver 4,04 gramus. Gredzenam gluda virsma, bet iekšpusē nevienmērīgiem burtiem gravētais ieraksts – JoHANNES LIPHART norāda tā īpašnieku. Gredzentiņš, jādodomā, saistās ar kādu zīmīgu notikumu šī vīrieša – J. Lipharta dzīvē un, spriežot pēc gredzena mazā izmēra, darināts, viņam vēl bērna gados esot. Nekādus tuvākus datus par šo personu pagaidām iegūt nav izdevies. Gredzens atrasts kultūrslānī, kura kopējais datējums attiecināms uz 16. gadsimtu.

2004. gada vasarā, turpinot arheoloģiskos pētījumus Cēsu pils rietumu korpusa trešajā pagrabtelpā, atrada vēl divus zelta gredzenus.⁵ Tos, kopā saliktus, uzgāja ar būvgružiem pārjauktā kultūrslānī, attīrot pagrabtelpas ziemeļu daļu. Lielākā gredzena diametrs ir 24 mm, lentes platums – 6 mm, biezums – 1 mm, svars – 5,94 gramī. Gredzena loka malās izveidots neliels valnītis, kuru pārdala iedziļināta svītra. Gredzena virsmas vidusdaļu klāj vienmērīgs rombu tīklojuma raksts. Iekšpusē poļu valodā iegravētā moto * T * PAN * TY * W * SE * MOIE saīsinājumu burtus vai vārdus atdala dekoratīvas sešstaru zvaigznītes (1. att.: 1). Gravējums tulkojams šādi: burts T – vīrieša vārds (piemēram, Tadeušs), PAN – kungs, TY – tu, W – esi, SE – sirds, MOIE – mana. Tātad: *T(adeušs), tu esi manas sirds kungs vai – T., tu esi mans*. Moto, gredzena izmērs un noformējums rāda, ka tas ir vīrieša laulību gredzens ar sievas veltījumu.

Otrs – mazākais gredzens atšķiras pēc izmēriem un veidojuma. Tā diametrs – 19,5 mm, loka platums nevienmērīgs – no 3 mm (aizmugurē) līdz 5 mm (priekšpusē), svars – 4,6 gramī. Gredzena priekšpusē vairogu veido sešas noliekta ziedlapiņas, kas ietver iegarenas formas skaldņotu bezkrāsainu akmeni. Abpus vairogam gredzena lokā iegravēts 15 mm garš palmētes ornaments (1. att.: 2). Gredzens piederējis sievietei, visticamāk, bijis saderināšanās simbols.

Abu 2004. gadā Cēsīs atrasto zelta gredzenu metāla sastāvu noteica Latvijas Valsts probes uzraudzības inspekcijas laboratorijā.⁶ Analīzes veiktas ar rentģeno fluorescences analizatoru CLR – 9. Par analīzēm autore pateicas laboratorijas vadītājam Jānim Upmalim.

Noskaidrots, ka gredzenu metāla sastāvs ir visai līdzīgs, taču ne analogs. Laulību gredzena metāla sastāvā ietilpst zelts (81,81%), sudrabs (12,50%) un varš (5,69%). Sievietes gredzena sastāvā zelts ir 81,68%, sudrabs – 15,33%, bet varš – tikai 3,02%. Katru gredzenu ir izgatavojis cits meistars, par ko liecina arī atšķirīgā gredzenu apstrādes tehnoloģija un izpildījuma kvalitāte. Laulību gredzena apstrāde ir

1. att. Cēsu pilī atrastie zelta gredzeni: 1 – laulību gredzens (VI 213: 9280), 2 – saderināšanās gredzens (VI 213: 9281)

pavirša. Ar kaltiņu iestrādātā virsmas tīklojuma rakstā saskatāmas vietas, kur tīklojuma posmi pārklājas, tā traucējot ornamenta ritma precizitāti. Kā virspusē, tā iekšpusē redzams gredzena loka savienojuma lodējums. Izteikti nevienmērīgs arī gredzena malu valnītī ar vīli ievilktais padziļinājums. Vēl paviršāk veidota gredzena iekšpusei gar malām vilktā svītra, kuras uzdevums bijis ierobežot iegravēto moto. Savstarpēji nedaudz atšķirīgas arī zvaigznītes, kas atdala ieraksta vārdus vai burtus. Līdz ar to laulību gredzens vērtējams kā meistara iesācēja vai pat mācekļa darbs.

Sievietes gredzens turpretim ir sarežģīts, kvalificēta meistara veidots juvelierizstrādājums.⁷ Gredzena sagatave lieta formā, tālāko apstrādi veicot ar precīzu roku darbu. Gredzena loka noformējuma smalki gravētās palmetes ornamenta līnijas vēl glabā emaljas pēdas. Mikroskopiskie izmeklējumi rāda palmetes galos samanāmus atsevišķus sīkus zaļas emaljas graudiņus, kaut ar neapbruņotu aci līnijās saredzamās emaljas paliekas ir tumšas. Iespējams, arī gredzena akmens – kalnu kristāla ietvara ziedlapiņas kādreiz klājusi emalja, taču pierādījumu tam nav. Tāpat tikai par pieņēmumu uzskatāma juvelieru izteiktā doma, ka gredzena noformējumā varētu būt izmantota pat atšķirīgu krāsu emalja.

Latvijas arheoloģiski pētītajās viduslaiku dzīvesvietās – mūra pilīs, pilsētās un ciemos gredzena atradumu nav daudz. Kā izejviela to darināšanai parasti izmantota bronza, reti – sudrabs. Cēsu pils kultūrslānī atrastajiem zelta gredzeniem līdzīgi pagaidām nav zināmi. Tāpēc to datējums nosakāms pēc atradumu apstākļiem. Rakstītajos vēstures avotos minēto ziņu un arheoloģisko atklājumu veiksmīgas sakritības dēļ

var precīzi noteikt laiku, kad abi (laulību un saderināšanās) gredzeni nokļuva kultūrslānī. Tas noticis Cēsu pilij liktenīgajās Livonijas kara (1558–1583) dienās, kad pēc piecu diennakšu ilgas apšaudes 1577. gada septembra sākumā Krievijas cara Ivana IV armija ieņēma pili. Īsi pirms pils krišanas krievu rokās tās aizstāvji un pilī sabēgušie pilsoņi labprātīgi uzspīdzinājās, lai nenonāktu gūstā. Apšaudes un sprādziens sagrāva pils rietumu korpusu, cieta ziemeļu tornis un ziemeļu korpus. Kara postījumi bija lieli, un sagrautais rietumu korpus tā arī vairs netika atjaunots. Gandrīz 400 gadu tas aizmirsts gulēja zem gruvešiem, līdz 1974. gada arheoloģiskajos izrakumos atsedza tā divas pagrabtelpas, tā apliecinot šī korpusa esamību.⁸

Otrajā pagrabtelpā uz klona atrastie cilvēku skeleti ar retām monētām, sudraba un zelta lietām ir Livonijas kara notikumu unikāla liecība,⁹ kam tagad pievienojami arī abi 2004. gadā atrastie gredzeni. Kultūrslānī tie nokļuva 16. gadsimta beigu posmā, taču izgatavoti varēja būt agrāk. Īpaši tas attiecināms uz saderināšanās gredzenu, kas var būt līgavaiņa dzimtas sens mantojums. Jāpiebilst, ka šim Cēsu gredzenam formas un stila ziņā gandrīz analogs zelta gredzens, datēts ar 1360. gadu, zināms Anglijā.¹⁰ Īsumā aplūkotie zelta gredzeni ir kā vāja atblāzma no tām Cēsu un to tuvākā apvidus bagātībām, kas Livonijas kara dienās koncentrējās Cēsu pilī. Jo, kā raksta hronists Baltazars Rusovs: “Krievi Cēsīs, Valmierā un citās pilīs naudā, zelta un sudraba lietās un dārglietās savāca tādu bagātību, ka neviens cilvēks nevar tam ticēt. Tā bija muižnieku un citu godīgu cilvēku manta, kuru viņi, sev par nelaimi, bija saveduši minētās pilīs.”¹¹

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ *Apala Z.* Turpinās arheoloģiskie pētījumi Cēsu viduslaiku pilī // APL 2002 un 2003. – Rīga, 2004. – 60. lpp.
- ² *Apala Z.* Sudraba galda piederumu atradumi Cēsu viduslaiku pilī // *Arheologs Dr. hist., Dr. hist. h.c. Jānis Apals: Biobibliogrāfija, darbabiēdru veltījumi 70 gadu jubilejā.* – Rīga, 2000. – 55. lpp.
- ³ Gredzens atrodas Latvijas Vēstures muzeja Arheoloģijas nodaļas krājumā, kur pastāvīgā glabāšanā kopš 2004. gada nodota visa Cēsu viduslaiku pils arheoloģisko atradumu (1974–2003) kolekcija, saglabājot kolekcijas līdzšinējo šifru VI 213.
- ⁴ Latvijas Valsts probes uzraudzības inspekcijas akts nr. 8, sastādīts 1986. gada 11. februārī.
- ⁵ Abi gredzeni glabājas Cēsu vēstures un mākslas muzejā, kura krājumā saskaņā ar 2004. gada Cēsu pilsdrupu arheoloģiskās izpētes finansēšanas līgumu atrodas arī

pārējie 2004. gada pils rietumu korpusa 3. pagrabtelpas izrakumos iegūtie atradumi.

- ⁶ Veiktās analīzes akta oriģināls (nr. 2.2. – 105/2004) glabājas Z. Apalas personiskajā arhīvā, tā kopijas pievienotas pārskata par 2004. gada arheoloģiskajiem izrakumiem Cēsu pilsdrupās eksemplāriem.
- ⁷ Egona Šteinboka mutvārdu atzinums.
- ⁸ *Apala Z., Apals J.* Izrakumi Cēsu ordeņa pilī // *ASM 1974.* – Rīga, 1975. – 5.–7. lpp.
- ⁹ *Apala Z.* Daži uz Livonijas kara laiku attiecināmi atradumi Cēsu pilī // *AE.* – Rīga, 1983. – 14. laid. – 14.–21. lpp.
- ¹⁰ *Phillips C.* *Jewelry from Antiquity to the Past.* – London, 1996. – P. 68, fig. 53: 6.
- ¹¹ *Rusovs Baltasars.* *Livonijas hronika.* – Rīga, 1926. – 63. lpp.

GOLDENE RINGE IN DER KULTURSCHICHT DER MITTELALTERLICHEN BURG CĒSIS (WENDEN)

Zusammenfassung

Im Verlauf jahrelanger archäologischer Grabungen (1974–2004) in der livländischen Ordensburg Cēsis wurde reichhaltiges archäologisches Material erworben. Es besteht aus verschiedenen Gruppen alter Gegenstände verschiedener Funktionen, darunter dominieren mit Kriegsgeschehen verbundene Funde. Zu den Raritäten gehören auch drei goldene Ringe. Der erste Ring wurde im Jahre 1981 in der Kulturschicht der Grabungsfläche an der Südseite der Burg gefunden. Sein Durchmesser beträgt nur 13 mm, sein Gewicht 4,04 g. Die innen im Ring mit ungleichmäßigen Buchstaben eingravierte Inschrift JOHANNES LIPHART steht wohl im Zusammenhang mit einem bedeutenden Ereignis im Leben dieser Person. Nach der geringen Größe des Ringes zu urteilen, muss er noch in ihren Kinderjahren angefertigt worden sein. Näheres über diesen Liphart zu erfahren ist bisher noch nicht gelungen.

Im Jahre 2004 wurden noch zwei goldene Ringe erworben. Man fand sie aufeinanderliegend bei der Säuberung des Kellerraumes 3 im westlichen Flügel der Burg. Der Durchmesser des größeren Ringes beträgt 24 mm, das Gewicht 5,94 g. Die Oberfläche ist von einem Rautenmuster bedeckt. Die abgekürzten Wörter der innen eingravierten Inschrift in polnischer Sprache * T * PAN * TY * W * SE * MOIE sind durch zierende Sternchen getrennt (Abb. 1: 1). Bezeichnet der Buchstabe T einen Männernamen (etwa Tadeusz, Theodor), so wäre die Inschrift folgenderweise zu deuten: T(adeusz) du bist Herr meines Herzens, oder: T., du bist mein. Nach Größe und Form kann es sich um einen Ehering handeln.

Der zweite Ring unterscheidet sich nach Größe und Form. Sein Durchmesser beträgt 19,5 mm, sein Gewicht 4,6 g. Den Schild des Ringes bilden abgebogene Blütenblätter, die einen vielkantigen länglichen Schmuckstein von durchsichtigem Bergkristall umfassen. Zu beiden Seiten des Schildes ist in den Bogen des Ringes ein 15 mm langes Palmettenmuster eingraviert, in dessen feinen Linien noch Spuren von Emaille erhalten sind (Abb. 1: 2). Dieses komplizierte, von einem hochqualifizierten Meister angefertigte Schmuckstück hat einer Frau gehört und ist am ehesten ein Verlobungsring gewesen. Ähnliche Ringe sind bisher überhaupt nicht bekannt. Darum muss ihre Datierung nach den Bedingungen des Fundes bestimmt werden. Durch einen glücklichen Zusammenfall der Quellenangaben und der archäologischen Funde kann man präzise die Zeit bestimmen, wo beide Ringe, der Ehe- und der Verlobungsring, in die Kulturschicht kamen. Das sind die für die Burg Wenden verhängnisvollen Tage des Livländischen Krieges (1558–1583), als nach fünftägigem Beschuss der Burg und den Freitod ihrer Verteidiger und der dorthin geflüchteten Bürger, die sich selbst in die Luft sprengten, das Heer des russischen Zaren Iwan IV. Anfang September 1577 die Burg Wenden einnahm und ihren westlichen Flügel vollkommen vernichtete. Unter die Trümmer des zerstörten Gebäudes gelangten die Ringe Ende des dritten Viertels des 16. Jahrhunderts, doch ihre Herstellung mag früheren Datums sein. Insbesondere gilt dies für den Verlobungsring, da man ihn der Verlobten nicht selten aus dem Familienerbe des Bräutigams darbrachte.

ABBILDUNGEN

Abb. 1. Die in der Burg Cēsis/Wenden gefundenen goldenen Ringe: 1 – Ehering (VI 213: 9280), 2 – Verlobungsring (VI 213: 9281)

Vitolds Muižnieks

14.–18. GS. APBEDĪŠANAS VIETU PĒTNIECĪBAS VĒSTURE LATVIJĀ

Viduslaiku un agro jauno laiku apbedīšanas vietas ir vienas no visplašāk arheoloģiski pētītajām senvietām Latvijā. Tās veido atsevišķu arheoloģisko pieminekļu grupu, kas ir nozīmīgs avots 14.–18. gs. iedzīvotāju materiālās un garīgās kultūras izpētē.¹ Neskatoties uz to, ka apskatāmajā periodā, sākot jau ar 13. gs., pakāpeniski pieaug rakstīto avotu skaits, galvenokārt tie tomēr atspoguļo politiskās un saimnieciskās dzīves notikumus. Salīdzinoši reti tajos rodama informācija par garīgās dzīves norisēm. Arheoloģiskie izrakumi vēsturisko laiku kapsētās šajā ziņā ļauj papildināt rakstīto avotu liecības, kas ir fragmentāras un sava laika uzskatu iespaidotas.

Šajā rakstā sniegta un izmantota informācija par 230 tagadējā Latvijas teritorijā laika posmā no 19. gs. sākuma līdz 2004. gadam arheoloģiski pētītajām 14.–18. gs. apbedījumu vietām, kurās atsegts vairāk nekā 12200 kapu. Izrakumu rezultāti apkopoti senvietu izplatības kartē un raksta beigās pievienotajā tabulā, kurā norādīta izrakumu vieta, laiks, vadītājs, atsegto apbedījumu skaits un aptuvena to hronoloģija. Tabulā un senvietu izplatības kartē nav iekļauti vēlā dzelzs laikmeta kapulauki, kuru izmantošana turpinājusies 13. gs. un nereti vēl 14. gs. sākumā.² Apkopotajā materiālā un sniegtajos datos tāpat nav iestrādātas dzimts kapeņu inventarizācijas, kuras 19. un 20. gs. veikuši vairāku citu nozaru speciālisti.³

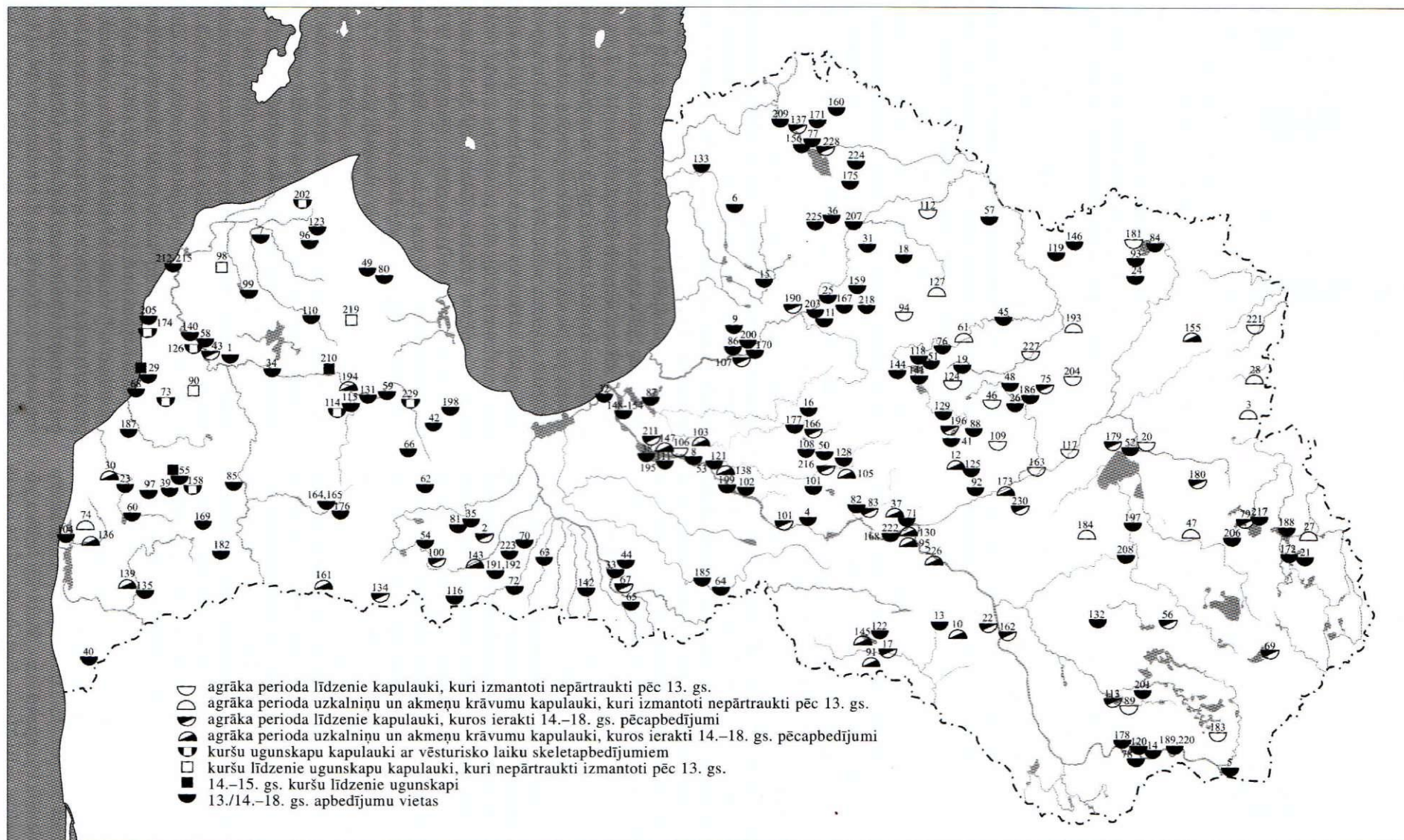
Rakstā aplūkota vēsturisko laiku apbedīšanas vietu pētniecības gaita no tās pirmsākumiem līdz pat mūsdienām, raksturojot izrakumu apjomus, izvirzītos mērķus un arheoloģiskā materiāla analīzi. Vadoties pēc Latvijas politiskās vēstures notikumiem, kas noteica pētnieku zinātniskās intereses un arheoloģiskā materiāla analīzes un interpretācijas iespējas, izdalīti pieci pētniecības posmi: 19. gs. pirmā puse – 1918. gads – cariskās Krievijas impērijas laiks, kad galvenokārt darbojās Baltijas vācu un krievu pētnieki; 20. gs. 20.–30. gadi – Latvijas neatkarīgās valsts pastāvēšanas un latviešu arheologu darbības laiks; 1940.–1944./1945. gads – padomju un vācu okupācijas laiks; 1945.–1990. gads – padomju varas gadi; pēc 1990. gada – atjaunotās Latvijas Republikas laiks.

PIRMAIS PĒTNIECĪBAS POSMS

Vēsturisko laiku kapsētas uzmanības lokā nonākušas salīdzinoši agri – jau 17. gadsimtā. Šajā laikā Zviedrijā tika veikti pirmie pasākumi vēsturisko pieminekļu apzināšanā un aizsardzībā, kas daļēji attiecās arī uz toreiz zviedru pakļauto Vidzemi.⁴ Pamatā toreiz uzmanība tika pievērsta monumentālām celtnēm – viduslaiku nocietinājumiem un baznīcām. Līdz ar baznīcām interesi izraisīja arī apbedīšanas vietas; sākotnēji tās bija kapeņas, kas atradās baznīcu iekšpusē. Pie baznīcām ierīkotās kapsētas un ar baznīcām nesaistītās apbedīšanas vietas, kuras bieži vien pastāvēja paralēli draudzes kapsētām, uzmanības lokā nonāca ievērojami vēlāk, jo 17. un 18. gs. vēl aktīvi norisa cīņa pret zemnieku izraudzīto apbedīšanas un kulta vietu izmantošanu. Par to liecina Vidzemes ģenerālgubernatora Hasfera 1693. gadā izdots rīkojums, ar kuru tika pavēlēts visas māņticībai un elkdievībai kalpojušās lietas, kā kapelas, krustus, birzis vai krūmus, kokus, akmeņus u.c., noplēst, sacirst, sadedzināt kopā ar upuriem, iznīdēt un visādā veidā izskaust.⁵ Šāda veida paņēmieni cīņā pret māņticību tika izmantoti arī vēlāk – 18. un 19. gadsimtā, par ko liecina plašais šī laika rakstīto avotu materiāls.⁶

17. gs. un 18. gs. sākumā lielāka vērība tika veltīta to mākslas vērtību apkopošanai, kas glabājās baznīcās, tas ir, sienu gleznojumiem, vitrāžām, kapa plāksnēm. Šo vērtību apzināšanas un saglabāšanas nolūkā jau 17. gs. sākumā (1627. g.) Zviedrijas valsts antikvārs Martins Ašaneuss (*Martin Aschaneus*) apceļoja Vidzemi, apkopodams kapakmeņu zīmējumus, kapa uzrakstus, baznīcas logu ornamentus u.c. Ar līdzīga materiāla vākšanu 17. gs. beigās nodarbojās Rīgas Domscolas profesors Kristofs Ceigners (*Christoph Zeigener*),⁷ bet 18. gs. pirmajā pusē Rīgas Doma baznīcas mācītājs K. Lauterbahs, Cēsu mācītājs H. Baumanis u.c.⁸

Senatnes liecību apkopošana īpaši aktualizējās 18. gs. otrajā pusē. Tolaik Eiropā sāka mosties interese par nacionālo kultūru un tēvzemes vēsturi. Romantisma kustības iespaidā par intereses un izpētes vērtu atzina vietējo mākslu un arhitektūru.

1. att. Latvijas teritorijā arheoloģiski pētīto 14.–18. gs. apbedīšanas vietu izplatības karte. Senvietu sarakstu sk. raksta beigās pievienotajā tabulā

Arī Latvijā 18.–19. gs. mija bija laiks, kad aizsākās kultūrvēsturisko liecību apzināšanas un apkopošanas darbs, kas aptvēra ne tikai monumentālo celtni, bet arī kultūrvides, kādā dzīvoja latvieši un cittautieši pilsētās un laukos, izpēti. Uzmanības lokā tobrīd nokļuva arī arheoloģisko priekšmetu atradumu vietas un pašas senlietas. Ar lieliem panākumiem šajā laikā darbojās skolotājs un novadpētnieks Johans Kristofs Broce. Viņa apkopotajos materiālos atrodami pilsētu, baznīcu, kapsētu, kā arī pilsētu apkārtnes un lauku novadu apbedīšanas vietu attēli, krustakmeņu, kapakmeņu un senlietu zīmējumi.⁹

Padziļināta interese un plašāka novadpētniecisko materiālu vākšana, rakstīto avotu apkopšana un izpēte aizsākās pēc senatnes pētnitāju biedrību dibināšanas Jelgavā (1816. g.), Rīgā (1834. g.) un Tērbatā (1838. g.). To paspārnē izveidojās muzeji, kas kļuva par arheoloģiskajos izrakumos atrasto senlietu un arheoloģiskajos pieminekļos iegūto savrupatradumu krātuvēm. 19. gs. sākumā veikti arī pirmie arheoloģiskie izrakumi. Par arheoloģijas aizsācēju Latvijā uzskatāms Tērbatas universitātes profesors Frīdrihs Krūze (1790–1866). Saistībā ar 1837. gada atradumiem Aizkrauklē, kur Daugavas palu laikā izskaloja vairākus kapus ar senlietām, F. Krūze Krievijas cara Nikolaja I uzdevumā 1838. un 1839. gadā apceļoja toreizējo Vidzemes, Kurzemes un Igaunijas guberņu, apsekoja un veica arheoloģiskos izrakumus vairākās Latvijas teritorijas senvietās. Plašāk pazīstami ir viņa pirmie zinātniskie izrakumi Aizkraukles vēlā dzelzs laikmeta etniski jauktā latgaļu un lībiešu kapulaukā, kur atsedza ap 15 kapu. Darba rezultāti publicēti 1842. gadā izdotajā grāmatā "*Necrolivonica*...".¹⁰

F. Krūzes pētījums pamatā velūts periodam pirms kristīgās ticības ieviešanas. Neskatoties uz to, senlietu aprakstos un zīmējumu tabulās atrodama informācija arī par vēsturisko laiku pieminekļiem un priekšmetiem – krustakmeņiem, viduslaiku saktām, gredzeniem. Fiksētas ziņas arī par jaunāko laiku kulta vietām – Puiša kalnu Dundagā, Svētupes lībiešu upurālām, Ances elku liepu, Ērgemes apkārtnes kultakmeņiem u.c. No vienas puses, tas skaidrojams ar to, ka F. Krūze apkopojis informāciju par visu, ko sastapis un redzējis ceļojuma laikā. No otras puses, toreiz – arheoloģiskā materiāla vākšanas un uzkrāšanas sākumposmā – vēl nebija skaidri zināma senlietu hronoloģija un labi pazīstamas senlietu formas un to attīstība. Par to liecina F. Krūzes apzināta vai neapzināta vēlme vēsturisko laiku atradumu vietas un senlietas sasaistīt ar aizvēstures periodu. Piemēram, Kapsēdē atrastās 16.–17. gs. sadoto roku riņķsaktas viņš attiecinājis uz agrā dzelzs laikmeta grieķu un romiešu tipa saktām. Līdzīgi arī Daugavas krastos fiksētie vēsturisko laiku krustakmeņi pieskaitīti 10.–11. gs. pieminekļiem.¹¹

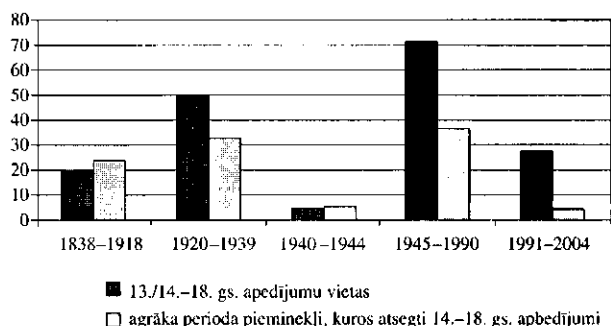
Pieredze un informācija par senlietu formām un hronoloģiju pakāpeniski veidojās, gūstot arvien jaunu materiālu arheoloģiskajos izrakumos un veicot arheoloģisko pieminekļu apzināšanu. Sākotnēji lielāka vērtība tika velūta apbedīšanas vietu izpētei. Šajā sakarā

jau 1840. gadā Krievijas Baltijas provinču vēstures un senatnes pētnitāju biedrības uzdevumā Haralds Brakels izstrādāja izrakumu instrukciju par rakšanas metodiku kapulaukos.¹² Tajā apskatīti vairāki senkapu veidi, norādot uz to pētniecības specifiku. Instrukcijas beigās uzskaitīti 35 jautājumi ar vairākiem apakšpunktiem, uz kuriem ir jācenšas atbildēt izrakumu veicējam, kā arī norādīti fiksācijas paņēmieni. Būtiski atzīmēt, ka instrukcijā pievērsta uzmanība arī izrakumu veicēju profesionālajai sagatavotībai. Tajā vairākkārt norādīts, ka svarīgas ir ne tikai senlietas, bet arī to iegūšanas apstākļi, tas ir, atradumu konteksts.¹³

Šķiet, ka instrukcijā nospraustie mērķi un uzdevumi vairāk atspoguļo idealizētas vēlmes, kas ne vienmēr tika ievērotas un atbilda tā laika realitātei. It īpaši tas sakāms par vēsturisko laiku apbedīšanas vietu pētniecību, kas toreiz šķita mazāk svarīga salīdzinājumā ar izrakumiem agrāka perioda senkapos. Uzskatāmi to raksturo krievu arheologa Vladimira Sizova izteicieni, kurš 1895. gadā veica plašākus izrakumus vairākās Kurzemes senvietās, to skaitā arī vēsturisko laiku kapsētās. Savā 1895. gada atskaitē viņš norādījis, ka Liepājas apkārtņē pārbaudes izrakumos izdevies atsegt 17. gs. kapus ar Jana Kazimira monētām, bet, tā kā kapi attiecās uz tik vēlu laiku, tie nav devuši interesantus rezultātus.¹⁴

Apkopojot pirmajā pētniecības posmā veikto pētījumu datus, ne reizi vien varēja konstatēt, ka arheoloģisko izrakumu skaitu un apjomu apskatāmajā periodā nav iespējams precīzi noteikt, jo nereti izrakumi norisējuši bez jebkādas fiksācijas un dokumentācijas. Piemēram, saglabājušās ziņas, ka 19. gs. 60. vai 70. gados vēsturisko laiku kapi atsegti pie Lielstraupes Ūdriem, 20. gs. sākumā Francis Balodis pētījis 16.–17. gs. apbedījumus Sapes Daniela kalnā.¹⁵ Bez plašākas dokumentācijas, nenorādot senlietu precīzu atrašanos un pētījumu apjomu, vairākās vēsturisko laiku kapsētās 1895. gadā izrakumus veicis V. Sizovs.¹⁶ Vēl jo vairāk līdzīga rakstura pētījumus saistībā ar mantas meklēšanu un senlietu kolekcionešanu šajā laikā Latvijas teritorijā daudzviet veikuši amatieri. Piemēram, 19. gs. beigās Zaļenieku Kēķos racis Rīgas Politehnikuma students A. Deglavs,¹⁷ vairākās senvietās izrakumus izdarījuši vietējie muižnieki, skolotāji u.c.

Nemot vērā minētos apstākļus, par laikposmu no 19. gs. sākuma līdz 1918. gadam izrakumu rezultāti apkopoti par 44 senvietām. No tām 24 gadījumos viduslaiku un agro jauno laiku apbedījumi atsegti agrāka perioda arheoloģiskajos pieminekļos – akmens un dzelzs laikmeta dzīvesvietās un kapulaukos, bet 20 – 14.–18. gs. ierīkotās kapsētās (sk. tab. un 2. att.). Lielāka apjoma pētījumi arheologa K. Zīverša un A. Zommera vadībā veikti akmens laikmeta apmetnē Riņņukalnā, kur atsedza ap simt 15.–17. gs. apbedījumu.¹⁸ Vairāki vēsturisko laiku apbedījumi izpēti arī dzelzs laikmeta kapulaukos, piemēram, labāk pazīstamajos Pasilciema, Kapsēdes, Ciblas, Saikavas senkapos u.c. Vairākās Rietumlatvijas 14.–18. gs. apbedīšanas vietās izrakumus veikuši krievu arheo-

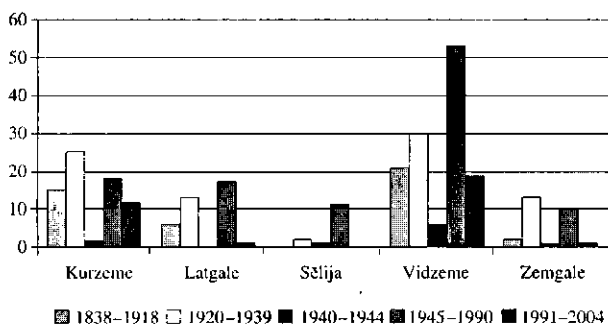

2. att. Arheoloģisko izrakumu intensitāte 14.-18. gs. apbedīšanas vietās un agrāka perioda pieminekļos, kur mirušo apbedīšana turpināta vai atsākta pēc 13. gs.

logi V. Sizovs un S. Bogojavlenskis. Gatavojoties 1896. gada Viskrievijas X arheologu kongresam Rīgā, 1895. gada vasarā V. Sizovs racis Zlēku Gaisiņos, Užavā, Pūnē, Lavīžos un citur.¹⁹ Sergejs Bogojavlenskis 1896. gadā veicis izrakumus Puzes, Matkules, Upesvagaru, Klāšu, Maku apbedīšanas vietās, kur izpētīti 13.-14. gs. ugunskaņi un 15.-17. gs. skelet-apbedījumi.²⁰ Pārējā Latvijas teritorijā periodā līdz kongresam un pēc tam pētījumus galvenokārt veikuši baltvācieši. Salīdzinot izrakumu skaitu un apjomu reģionāli, intensīvāk izrakumi norisējuši Vidzemē un Kurzemē. Mazāk šajā laikā rakts Latgalē, turklāt lielākoties agrāka perioda pieminekļos, kur atsegti arī vēsturisko laiku kaņi. Zemgalē vēsturisko laiku apbedījumi atklāti Dobelē un Ilē. Turpretim Sēlijā pirmajā pētniecības posmā 14.-18. gs. apbedīšanas vietās pētījumi nav veikti (sk. 3. att.).

Apskatāmā perioda izrakumu rezultāti plašāk atspoguļoti senatnes pētītāju biedrību periodiskajos izdevumos.²¹ Tajos atrodama informācija par izrakumu laiku, vietu, atsegto apbedījumu skaitu, kā arī izrakumos iegūto senlietu materiālu. Pateicoties nelielajiem izrakumu apjomiem, nereti publicēti arī kaņu apraksti. Ņemot vērā, ka 19. gs. un 20. gs. sākuma izrakumu dokumentācija ir saglabājusies nepilnīgi un bieži tās trūkst, publikācijas lielākoties ir vienīgais informācijas avots par izrakumiem un tajos iegūto arheoloģisko materiālu baltvācu un krievu arheologu darbības laikā.

Kā nozīmīgs apkopojošs pētījums ir minams Rīgas X arheologu kongresa katalogs, kas iznāca 1896. gadā, un vēlāk trīs sējumos izdotie kongresa materiāli.²² Tajos atrodama apkopojošā informācija par tagadējās Latvijas un Igaunijas teritorijā līdz 1896. gadam veiktajiem pētījumiem un iegūtajiem atradumiem, kas sistematizēti, vadoties pēc ģeogrāfiskā principa un izstrādātās senlietu un atradumu periodizācijas. Zīmīgi, ka Riharda Hausmaņa sagatavotajā kongresa kataloga ievaddaļā iekļauts laikposms arī pēc Livonijas kristianizēšanas.²³ Nodaļā par vēlo laiku atradumiem viņš devis koncentrētu Latvijas un Igaunijas teritorijas 13.-18. gs. senlietu apskatu no šī laika depoziātiem, savrupatradumu un apbedīšanas vietām. Autors pieminējis Mazjumpravas 17. gs. depoziātā, Ikšķiles baznīcā, Saikavā (*Friedrichswald*), Kazdangā u.c. iegūtos

3. att. Arheoloģisko izrakumu intensitāte 14.-18. gs. apbedīšanas vietās tagadējās Latvijas teritorijas vēsturiskajos novados

atradumus. Tuvāk aplūkoti tikai atsevišķi toreiz plašāk pētītie objekti – Kaltri kapsēta Igaunijā un Vecates Riņņukalns Latvijā.²⁴ Šajā publikācijā pirmo reizi arheoloģiskajā literatūrā vairāk pievērsta uzmanība vēsturisko laiku senlietu materiāla analīzei. Līdz tam publikācijās galvenokārt tika veikta atradumu uzskaitē. R. Hausmanis gan norādījis, ka vēl trūkst izrakumu materiāla, lai izvērstu plašākus secinājumus.²⁵

Bez senlietu materiāla apskatāmajā periodā uzmanība pievērsta arī citiem ar vēsturisko laiku apbedīšanas vietām saistītiem aspektiem. Senatnes pētnieks arheologs A. Zommers veicis Riņņukalna 15.-16. gs. kapsētā iegūto galvaskausu mērījumus un aprēķinus, mēģinot risināt jautājumu par šeit apbedīto etnisko piederību.²⁶ Kranioloģiskā materiāla izpētei pievērsies arī poļu pētnieks L. Dudrevičs. Viņš aprakstījis Z. Glogera 1880. gada izrakumos Viļakā paņemto vēsturisko laiku apbedījumu galvaskausu paraugus.²⁷

Saistībā ar restaurācijas darbiem²⁸ un mākslas vēstures pieminekļu apsekošanu 19. gs. beigās veikta vairāku kaņu izpēte Rīgas Doma baznīcā un Jelgavas pilī. Rīgas Doma baznīcas altārdaļā atvērts pirmā Livonijas bīskapa Meinarda, bet krustejā – arhibīskapa Mihaela Hildenbranda kaps.²⁹ Jelgavas pilī veikta Kurzemes-Zemgales hercogu kaņu apskate.³⁰ Paralēli šajā laikā norisa arī memoriālo pieminekļu fiksēšana. A. Buholcs un N. Bušs 19. gs. beigās publicējuši plašāku apkopojumu par Doma baznīcas kaņa plāksnēm.³¹ No šī laika uzglabāties arī kāda anonīma autora pētījums par memoriālās akmens tēlniecības pieminekļiem, ko vēlāk savā darbā izmantojis H. Leflers.³²

Virkne pētnieku šajā laikā pievērsusies kaņa plāksņu apzināšanas un fiksēšanas darbam saistībā arī ar pētījumiem viduslaiku un agro jauno laiku vēsturē. Kaņa plāksnes šajā ziņā satur informāciju par apbedītajām personām un ir nozīmīgs avots pētījumiem genealoģijā un heraldikā.³³

Vairākas piemiņas zīmes (krustakmeņi, akmens krusti un kaņa plāksnes) atklātas un apsektas arheoloģisko izrakumu un arheoloģisko pieminekļu apzināšanas ekspedīciju laikā.³⁴ Apjomīgāka publikācija sagatavota par Mārtiņsalas baznīcā A. Buholca izrakumos atrasto viduslaiku kapakmeņi ar iekaltu kareivja

attēlu. Pēc raksta autora H. Bruīnga vērtējuma, kapa plāksne pagatavota 12.–13. gs. mijā Livonijas krustakaru sākumposmā.³⁵

No rakstītās vēstures un arheoloģijas aspekta vēsturisko laiku apbedīšanas vietu pētniecībai 20. gs. sākumā pievērsies Rihards Hausmanis.³⁶ Balstoties uz rakstīto avotu liecībām un arheoloģiskā materiāla dotumiem, viņš atsevišķi izdalījis un aplūkojis vienu no vēsturisko laiku apbedīšanas vietu grupām – kapsētas, kuras nebija saistītas ar draudzes baznīcām un neatradās pie tām.

Jau agrāk šo īpatnību, kas bijušajā Livonijas teritorijā izveidojās pēc vietējo iedzīvotāju kristianizācijas un saglabājās līdz pat jaunajiem laikiem, bija ievērojuši mitoloģijas un vēstures pētnieki. Piemēram, Vilhelms Manharts savos rakstos vairākkārt atsaucies uz rakstītajos avotos minētajām krūmu kapsētām mežos un laukos, kur vietējie iedzīvotāji apglabājuši savus mirušos.³⁷ Liela daļa tā laika pētnieku šo parādību būs pamanījuši, arī veicot arheoloģiskos izrakumus agrāka perioda kapulaukos, kuru izmantošana turpinājusies pēc 13. gadsimta.³⁸ R. Hausmanis atšķirībā no viņiem šīs problemātikas izpētē sasaistījis un analizējis abas avotu grupas – gan arheoloģisko materiālu, gan rakstīto avotu liecības. Raksta ievadā viņš norādījis, ka arheoloģijā īpaša uzmanība līdz šim tikusi veltīta aizvēsturiskajiem laikiem, bet maz apskatīti vēsturisko laiku atradumi un pieminekļi, tādēļ zināšanas par kristīgo laiku kapiem ir ievērojami fragmentāras.³⁹ Ņemot to vērā, autors apskatījis Igaunijas teritorijā arheoloģiski pētītās vēsturisko laiku apbedīšanas vietas, raksturojot apbedīšanas veidu, atrasto kapa inventāru un tā hronoloģiju. Izmantojot rakstīto avotu liecības, R. Hausmanis izsekojis ar baznīcu nesaistīto apbedīšanas vietu izmantošanas praksei un tās iemesliem periodā no 13. gs. līdz 18. gs. beigām, kad mirušo apbedīšana baznīcās un pie tām tika aizliegta. Raksta nobeigumā autors minējis piemērus arī no Latvijas teritorijas, tiesa gan, norādot, ka viņam trūkst plašākas informācijas minētās situācijas raksturošanai.⁴⁰ R. Hausmaņa raksts ir uzlūkojams par pirmo pētījumu tagadējās Igaunijas un Latvijas teritorijas kapsētu vēsturē, kurā vēsturisko laiku apbedīšanas vietas ir izdalītas un aplūkotas arī kā atsevišķa arheoloģisko pieminekļu grupa, norādot uz tās izpēti nepieciešamību.

Kopumā raksturojot pirmo pētniecības posmu, jānorāda, ka ar vēsturisko laiku apbedīšanas vietu izpēti nodarbojušies ne tikai arheologi, bet arī citu nozaru speciālisti. Šīs jomas pirmsākumi saistāmi jau ar 17.–18. gs., kad atsevišķi entuziasti veica baznīcas kapeņu apsekošanu un kapa zīmju fiksāciju. 19. gs. sākumā vēsturisko laiku apbedīšanas vietu izpēte aizsākās arī saistībā ar arheoloģijas kā jaunas vēstures zinātnes nozares izveidošanos. Periodā no 19. gs. līdz 20. gs. sākumam arheoloģiskie izrakumi galvenokārt tika veikti agrāka perioda pieminekļos, kādēļ 14.–18. gs. apbedījumi lielākoties atsegti akmens un dzelzs laikmeta dzīvesvietās un kapulaukos. Nejaušas sakritības dēļ atsevišķi pētījumi 14.–18. gs. kapsētās

vairāk norisējuši perioda otrajā pusē. Uzkrājoties arheoloģiskajam materiālam, šajā laikā vēsturisko laiku apbedīšanas vietas sāka izdalīt un aplūkot kā atsevišķu arheoloģisko pieminekļu grupu, kas tika atzīta arī par nozīmīgu avotu viduslaiku un agro jauno laiku iedzīvotāju materiālās un garīgās kultūras izpētē.

OTRAIS PĒTNIECĪBAS POSMS

Jauni priekšnosacījumi vēstures zinātnē un arheoloģijā izveidojās pēc Pirmā pasaules kara, kad politisko notikumu rezultātā tika izveidota neatkarīga Latvijas valsts. Tās pastāvēšanas laikā 1918.–1940. gadā savas vadošās pozīcijas zaudēja baltvācu un krievu zinātnieki, ar arheoloģiju plašāk sāka nodarboties latviešu pētnieki. Galvenās instances, kas sagatavoja kadrus un nodarbojās ar Latvijas senākās vēstures pētniecību, bija: 1922. gadā izveidotā Latvijas Universitātes Arheoloģijas katedra, Valsts vēsturiskais muzejs, kas ar nosaukumu Latvijas Etnogrāfiskais muzejs darbojās jau kopš 1920. gada, un 1923. gadā dibinātā Pieminekļu valde.

Mantojumā no iepriekšējā perioda jaundibinātā Latvijas valsts saņēma neatrisinātu pieminekļu aizsardzības jautājumu. Tas aktualizējās jau pirmajos valsts pastāvēšanas gados, kad daži labs lauku skolotājs, iesaistot skolēnus, veica izrakumus, lai veidotu skolas muzeju kolekcijas. Daudz vairāk bija tādu "senatnes mīlētāju", kas savu darbību neaifšēja, bet nodevās arheoloģisko pieminekļu postīšanai. Tādēļ 1923. gadā tika pieņemts pieminekļu aizsardzības likums un dibināta Pieminekļu valde, kuras uzdevumos ietilpa Latvijas teritorijā esošo pieminekļu apzināšana, reģistrēšana un aizsardzība.⁴¹

Valsts vēsturiskā muzeja Arheoloģijas nodaļa šajā laikā kļuva par galveno senlietu materiāla krātuvi. Muzeja fondi tika izveidoti uz Rīgas Latviešu biedrības arheoloģiskās un etnogrāfiskās kolekcijas bāzes. Apskatāmajā periodā tos papildināja arheoloģiskajos izrakumos atrastās senlietas, kā arī Latvijas teritorijas arheoloģiskajos pieminekļos iegūtie savrupatradumi.⁴²

Latvijas Universitātē bija atvērta Arheoloģijas katedra, ko līdz 1924. gada pavasarim vadīja no Kēnigsbergas pieaicinātais profesors Makss Eberts, bet vēlāk – arheologs un mākslas vēsturnieks Francis Balodis. Latvijas Universitāte sekmēja vairāku latviešu arheologu sagatavošanu (V. Ģinters, E. Šturms, F. Jākobsons, A. Karnups, R. Šnore u.c.), kuri ar lieliem panākumiem darbojās Latvijas senākās vēstures pētniecībā.⁴³

Vēsture un tajā skaitā arī arheoloģija 20.–30. gados tika pakārtota valsts nacionālajām interesēm. Humanitāro zinātņu uzdevumā ietilpa "latviskā" meklējumi pagātnē un senatnes cildināšana. Arheoloģijā līdz ar to orientējās vairāk uz aizvēstures perioda pieminekļu izpēti. Vēsturisko laiku apbedīšanas vietās arheoloģiskie izrakumi šajā laikā galvenokārt veikti, pārbaudot ienākušās ziņas par agrāk neregistrētiem senkapiem

vai arī saistībā ar arheoloģisko pieminekļu zonā paredzētiem zemes darbiem. Kopumā laikposmā no 1920. līdz 1939. gadam vēsturisko laiku apbedījumi pētīti vairāk nekā 80 senvietās (sk. tab. un 2. att.).⁴⁴ Līdzīgi kā pirmajā pētniecības posmā, arī 20. gs. 20.–30. gados precīzs veikto izrakumu skaits un apjoms nav nosakāms, jo nereti izrakumi nav dokumentēti vai arī tos veikuši amatieri. It īpaši informācija par veiktajiem pētījumiem ir fragmentāra vai trūkst par atsevišķiem objektiem laikposmā līdz 20. gadu vidum, kad vēl norisēja pieminekļu aizsardzības jautājumu sakārtošana. Nereti šajā laikā vēsturisko laiku kapsētās izrakumi izdarīti bez jebkādas dokumentācijas. Zināms, ka Latvijas brīvvalsts pirmajos gados šāda veida pētījumi veikti Vecgulbenes Dumpjos, Krustpils Mantas kalniņā, Vidrižu pagasta Upesleju kapsētā u.c.⁴⁵ Bez plašākas apbedījumu un atradumu dokumentācijas 20. gadu sākumā izrakumus veikuši arī mediķi Gastons Bakmanis un Jēkabs Prīmanis. Lai iegūtu antropoloģisko materiālu (galvaskausus), viņu vadībā atsegti 13 uzkalniņi Jaunpiebalgas un vairāk nekā 33 apbedījumi Pāles Priecumu senkapos.⁴⁶

Ņemot vērā Latvijas brīvvalsts arheologu interese un prioritātes, 20. gados lielāka uzmanība pievērsta agrāka perioda pieminekļu izpētei, nereti šajos objektos atsedzot arī viduslaiku un agro jauno laiku apbedījumus, piemēram, Ciblas, Makašānu Greivuļu, Matkules Tojātu, Jaunpiebalgas, Viesienas Tropeļu u.c. senkapos. Vēsturisko laiku apbedīšanas vietas lielākoties pētītas pieminekļu apsekošanas laikā, pārbaudot ziņas par senlietu un cilvēku kaulu atradumiem vai veicot arheoloģisko uzraudzību, piemēram, Liezēres Blukās, Vestienas Dzīšļos, Mežotnes Galapielēnos, Blomē, Mārcienas Palleskalnā, Preiļu Vāveros, Purmsātu Priedniekos, Rīgā, Siguldā u.c. Šajos objektos atsegto apbedījumu skaits parasti bija neliels un bieži bez datējoša senlietu materiāla. Kā izņēmumu var minēt 1927. gada izrakumus Ikšķiles baznīcā, kur saistībā ar paredzētajiem Pirmajā pasaules karā izpostītās baznīcas rekonstrukcijas darbiem arheologa Eduarda Šturma vadībā tika izpētīts ap 200 apbedījumu.⁴⁷

Informācija par izrakumiem un savrupatradumiem koncentrētā veidā atrodama šī laika periodiskajos izdevumos – avīzē “Jaunākās Ziņas”, mākslas un senatnes mēnešrakstā “Latvijas Saule” un citur. 20. gadu zinātniskajās publikācijās un pētījumos lielāka uzmanība pievērsta Latvijas aizvēstures jautājumiem. Uzskatāmi tas atspoguļojas 1926. gadā izdotajā “Latvijas arheoloģijā” un Hugo Riekstiņa 1930. gadā publicētajā pieminekļu sarakstā, kur periods pēc 13. gs. atsevišķi nav izdalīts un aplūkots.⁴⁸ Vēsturisko laiku senvietas un senlietas atzīmētas saistībā tikai ar agrāka perioda senkapjiem un dzīvesvietām.⁴⁹

Jaunu pavērsieni arheologu līdzšinējā nostājā atklāj E. Šturma 1932. gadā publicētais raksts par 1931. gada ieguvumiem arheoloģijā. Notikumu sakrītības rezultātā 1931. un iepriekšējos divos gados izrakumi bija notikuši vairākās vēsturisko laiku ap-

bedīšanas vietās. E. Šturms īsumā sniedzis ieskatu par pētījumiem 13.–15. gs. Dundagas Laukmuižas, Zaubes Bērmuižas un 16.–17. gs. Zaļenieku Zaļās muižas, Raņķu Kraķu, Matkules Plattēvu kapsētā. Rezumējot viņš raksta: “Tādā kārtā pēdējo divu–trīs gadu laikā ir iegūts skaidrs ieskats agro vēsturisko laiku materiālā tiklab Vidzemē, kā Kurzemē, kamēr līdz šim Latvijas materiālās kultūras attīstība bija labi pārskatāma tikai līdz vāciešu ienākšanai. [...] Tomēr arheoloģiskiem pētījumiem Latvijā jānodarbojas arī ar vēl vēlākiem laikiem – 15.–17. gs. kapiem, jo tajos atrodamas samērā nesenās pagātnes senlietas, kuras mums vēl tiklab kā nemaz nav pazīstamas, ir ārkārtīgi svarīgas kultūras kontinuitātes noskaidrošanai, respektīvi, kontakta nodibināšanai starp pētījumiem arheoloģijā un etnogrāfijā.”⁵⁰

30. gados salīdzinājumā ar 20. gadiem vērojams straujš izrakumu skaita pieaugums. Šajā laikā krietni vairāk pētījumu veikts arī vēsturisko laiku apbedīšanas vietās, aptverot visus Latvijas vēsturiskos novadus (sk. 3. att.). Pateicoties izrakumos iegūtajam materiālam un tā izvērtēšanai, 30. gados ievērojami pieauga vēsturisko laiku problemātikai veltīto publikāciju skaits. Desmit gadu laikā izdoti vairāki raksti par vēsturisko laiku kapsētās, depozītos un dzīvesvietās iegūtajiem atradumiem. Elvīra Šnore apkopojusi izrakumu rezultātus un iegūto materiālu par tagadējā Ventpils rajona Jūrkalnes Darvdedžu 14.–15. gs. kapsētu.⁵¹ Eduards Šturms analizējis Valgales Veģu un Kazdangas Roņu 13.–14. gs. kuršu ugunskapus.⁵² Pēteris Stepiņš publicējis apskatu par izrakumiem Aizkraukles baznīcā un kapsētā.⁵³ Tāpat 30. gadu publikācijās vēsturisko laiku kapi nereti pieminēti saistībā ar izrakumiem bronzas un dzelzs laikmeta senkapos.⁵⁴

Vēsturisko laiku apbedīšanas vietas un tajās iegūtais arheoloģiskais materiāls 30. gados iekļauts arī apkopjošā rakstura izdevumos. 1937. gadā Franča Baloža redakcijā iznāca senlietu katalogs ar nosaukumu “Latviešu kultūra senatnē”. Šajā krājumā bez plašākiem teorētiskiem vispārīnājumiem aizvēstures posmi un vēsturiskie laiki reprezentēti ar katram laikmetam raksturīgiem atradumiem. Arheologs Adolfs Karnups šajā darbā sagatavojis pārskatu par 13.–17. gs. rotām.⁵⁵ Līdzīgi arī izdevumā “Latviešu tautas tērpu vēsture” iekļauts Valdemāra Čintera sagatavotais 13.–16. gs. apģērba apskats, kurā izmantoti tekstiliju atradumi no arheoloģiski pētītajām kapsētām.⁵⁶ Profesoram Arvedam Švābem veltītajā rakstu krājumā publicēts arheologa E. Šturma sagatavotais raksts par 13.–14. gs. baltu tautu apbedīšanas tradīcijām, kurā analizētas šī laika rakstīto avotu un arheoloģiskā materiāla liecības.⁵⁷

Ievērojami vairāk par vēsturisko laiku tematiku 20. un 30. gados rakstījuši citu nozaru speciālisti – etnogrāfi, vēsturnieki, folkloristi u.c. Ar nāves, aizkapa dzīves, bērnu tradīciju, apbedīšanas vietu jautājumu izpēti nodarbojušies Ludvigs Adamovičs, Pēteris Šmits, Kārlis Straubergs un citi pētnieki. Viņu sacelšanās pamatā balstīti uz rakstīto avotu, etnogrāfijas

un folkloras materiāla. P. Šmits un K. Straubergs vairāk pievērsuši uzmanību gadskārtu svinībām, tas ir, dvēseļu dienām un dzimts godiem – kristībām, kāzām, bērēm.⁵⁸ K. Straubergs un L. Adamovičs pētījuši priekšstatus par viņsauli, izmantojot tautasdziesmas, pasakas un rakstīto avotu liecības.⁵⁹ Pēc Otrā pasaules kara K. Straubergs 20.–30. gadu iestrādes apkopojis monogrāfijā “Latviešu ticējumi par mirušajiem”, kas 1949. gadā iznāca Zviedrijā.⁶⁰ Par latviešu reliģisko dzīvi Vidzemē 18. gs. plašāk rakstījis L. Adamovičs, analizējot tā laika rakstītos avotus. Viņš raksturojis lauku jeb lokālo apbedīšanas vietu izvēles iemeslus un 18. gs. bērū paražas.⁶¹

Informācija par vēsturisko laiku apbedīšanas vietām atrodama arī 20.–30. gadu vēsturnieku, novadpētnieku un garīdznieku rakstos. Piemēram, Jānis Juškēvičs savā darbā apskatījis Rīgas pilsētas galvenās baznīcu kapsētas, kā arī minējis kara, bada un mēra apstākļos ārpus pilsētas mūriem ierīkotās apbedīšanas vietas.⁶² Konkrēti par Valmieras draudzes kapsētām 30. gados rakstījis novadpētnieks Hermanis Enzeļiņš.⁶³ Neliels ieskats par Latvijas luterāņu baznīcu kapsētām atrodams arī draudžu jubileju gadadienām veltītajos bukletos.⁶⁴ Izvērstāku kapsētu apskatu sniedzis arhitekts Pauls Kampe 1937. gadā publicētajā disertācijas darbā, kurā viņš apskatījis pie draudzes baznīcām iekārtoto kapsētu plānojumu un ar mirušo apbedīšanu saistīto saimniecisko pusi.⁶⁵ 1956. gadā trimdā, turpinot 30. gados iesāktu tēmu, P. Kampe publicējis rakstu, kurā raksturojis Rīgas un lauku novadu kapsētu ierīkošanu, izmantošanu pirms un pēc mirušo apbedīšanas aizlieguma apdzīvotos centros 1773. gadā.⁶⁶ Šis nelielais Latvijas kapsētu vēstures apskats pamatā izstrādāts, balstoties uz rakstīto avotu liecībām. Autors atsaucies arī uz arheoloģiskajiem pētījumiem, kurus veicis viņš pats un citi.⁶⁷

Kopumā raksturojot otro pētniecības posmu, jānorāda, ka 20.–30. gadu arheologi vairāk nodarbojušies ar aizvēstures perioda izpēti. Vēsturisko laiku apbedīšanas vietās izrakumi veikti, galvenokārt pārbaudot ienākušās ziņas par agrāk neregistrētajiem senkapiem, kā arī saistībā ar arheoloģisko pieminekļu zonā paredzētajiem zemes darbiem. Neskatoties uz salīdzinoši lielo izrakumu skaitu, to rezultāti 20.–30. gadu arheologu publikācijās atspoguļoti tikai daļēji. Ievērojami vairāk par vēsturisko laiku apbedīšanas vietām un apbedīšanas tradīcijām šajā laikā rakstījuši citu nozaru speciālisti.

TREŠAIS PĒTNIECĪBAS POSMS

Padomju un vācu okupācijas laiks – no 1940. gada jūnija vidus līdz 1944./1945. gadam – arheoloģiskās pētniecības vēsturē līdz šim analizēts maz. Pēc Latvijas okupācijas 1940. gada jūnijā, neskatoties uz pārmaiņām politikā un saimniecībā, turpināja darboties Latvijas brīvvalsts gados izveidotās iestādes – Pieminekļu valde, Valsts vēsturiskais muzejs un LU Arheoloģijas katedra.

1940. gadā, pēc padomju armijas ienākšanas Latvijas teritorijā, F. Balodis, baidoties no komunistiskā režīma represijām, emigrēja uz Zviedriju. Latvijas Universitātes Arheoloģijas katedras vadību pārņēma E. Šturms.⁶⁸ Valsts vēsturiskā muzeja Arheoloģijas nodaļu līdz 1944. gadam turpināja vadīt E. Šnore, kura šajā amatā bija iecelta jau 1933. gadā.⁶⁹ Pirmajos padomju okupācijas mēnešos nebija vērojamas krasas pārmaiņas Pieminekļu valdes darbībā. Turpinot ierasto darbu, tās uzdevumā veikti nelieli izrakumi vairākās senvietās. 14.–18. gs. kapi šajā laikā atsegti septiņās apbedīšanas vietās – Pļaviņu Kalnapeļņos, Tukumā, Ventspils Kantsona kapsētā, Rītes Ķebēnu, Rūsīšu–Debešu, Asmu un Grantskalnu senkapos (sk. tab.). 1940. gada augustā Pieminekļu valde tika nodota LPSR Izglītības tautas komisariāta pārziņā un nosaukta par Muzeju un pieminekļu aizsardzības daļu.⁷⁰ Par Pieminekļu valdi tā atkal tika pārdēvēta vācu okupācijas laikā 1941. gada jūlija beigās.⁷¹

1941. gada vasarā, tuvojoties frontei, arheoloģiskie izrakumi Latvijā netika veikti. Tos atsāka vācu okupācijas laikā. Vēsturisko laiku apbedījumi atsegti E. Šturma 1943. un 1944. gadā vadītajos izrakumos Vecates Riņņukalnā un Kaulēnkalnā.⁷² Nelieli pētījumi 1943. gada vasarā norisējuši Aizkrāukles baznīcā arheologa P. Stepiņa vadībā.⁷³ Saglabājušās liecības, ka 1943. gada ziemā, klātesot arhitektam P. Kampem, atvērta un izpētīta Rīgas Pētera baznīcas dienvidu joma kapenes.⁷⁴

No 1940. līdz 1944. gadam neliela apjoma izrakumi aptvēruši gandrīz visus Latvijas vēsturiskos novadus. Galvenokārt pētījumi veikti agrāka perioda senkapos un dzīvesvietās (sk. 2., 3. att.). Ņemot vērā smagos kara un okupācijas apstākļus, izrakumu rezultāti un vēsturisko laiku apbedīšanas vietu arheoloģiskais materiāls nav apkopots tā laika publikācijās.

CETURTAIS PĒTNIECĪBAS POSMS

Sistemātiski pētījumi vēsturisko laiku apbedīšanas vietās un plašāka 14.–18. gs. arheoloģiskā materiāla analīze aizsākās periodā pēc Otrā pasaules kara. Kā atsevišķs arheoloģijas vēstures pētniecības posms ir izdalāms padomju varas laiks no 1945. līdz 1990. gadam. Vēstures zinātne un tajā skaitā arī arheoloģija šajā laikā tika pakārtota padomju režīma valdošajai ideoloģijai. Zinātniskajos pētījumos vajadzēja citēt un izmantot marksisma klasiku darbus.

Pēc Latvijas teritorijas atkārtotas padomju okupācijas 1944./1945. gadā savu darbību turpināja Valsts vēsturiskais muzejs, kas tika pārdēvēts par Centrālo Valsts vēstures muzeju, bet kopš 1956. gada – par Latvijas PSR Vēstures muzeju.⁷⁵ Šeit sākotnēji strādāja Latvijas brīvvalsts gados izglītību ieguvušie un pēc kara dzimtenē palikušie arheologi (E. Šnore, R. Šnore, A. Karnups, E. Brīvkalne, L. Vankina, M. Vilsone). Pēc 1946. gada, kad tika dibināts Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Vēstures un materiālās kultūras institūta Materiālās kultūras sektors, Elvīra Šnore un

Emīlija Brīvkalne savas darba gaitas arheoloģijas jomā turpināja šajā iestādē, kas izveidojās par ievērojamu un spēcīgu arheoloģijas centru pēckara gados. Šeit vienlīdz plaši pētījumi tika veikti visos aizvēstures periodos, kā arī viduslaiku arheoloģijā.⁷⁶

1945. gadā tika atjaunots vācu okupācijas laikā ar Valsts vēsturisko muzeju apvienotais Rīgas pilsētas vēsturiskais muzejs. Tas tika nosaukts par Valsts vēsturisko Doma muzeju, bet kopš 1964. gada – par Rīgas vēstures un kuģniecības muzeju. Ņemot vērā muzeja specifiku, Arheoloģijas nodaļas darbinieki (M. Vilsons, T. Pāvele, A. Celmiņš) pēckara periodā nodarbojušies ar Rīgas arheoloģisko izpēti.⁷⁷

Pēc Latvijas okupācijas likvidēja LU Arheoloģijas katedru. Turpmāk specializēties arheoloģijā bija iespējams ārpus Latvijas (Padomju Savienībā) vai arī nepieciešamās zināšanas un darba iemaņas apgūt pieredzējušu arheologu vadībā, aizstāvot disertācijas Rīgā, Maskavā un Ļeņingradā.⁷⁸

Pēc Otrā pasaules kara daudzi Latvijas brīvvalsts perioda arheologi, baidoties no komunistiskā režīma terora, bija emigrējuši (E. Šturms, V. Ģinters), citi tika represēti (A. Karnups, R. Šnore). Laikposmā no 1945. gada līdz 50. gadu sākumam strādāja tikai daži pieredzējuši pētnieki – E. Šnore, E. Brīvkalne, L. Vankina. Situācija uzlabojās 50. gadu vidū, kad arheoloģijas jomā darboties sāka vairāki jauni zinātnieki (I. Cimermane, V. Urtāns, Ē. Mugurēvičs, F. Zagorskis, J. Graudonis, A. Zariņa, J. Daiga u.c.). Šajā laikā tika atsākta arī plašāka arheoloģisko pieminekļu izpēte.⁷⁹ No 1945. līdz 1960. gadam vēsturisko laiku kapi pētīti 25 arheoloģiskajos pieminekļos (sk. tab.). No tiem 14.–18. gs. apbedījumi atsegti 14 vēsturisko laiku kapsētās un 10 agrāka perioda senkapos. Interesanti atzīmēt, ka 1953. gadā pēc Talsu novadpētniecības muzeja ierosmes A. Šulca vadībā turpināti 30. gados uzsāktie tehniski sarežģītie pētījumi Talsu Vilikumīžas ezerā, kur ar speciāli šim nolūkam pagatavotas ierīces palīdzību izsmeltas kuršu ugunskaņu 11.–15. gs. senlietas un veikta atradumu kartografēšana.⁸⁰

Jaunu pavērsieni arheoloģijā iezīmēja 1960. gads, kad sākās apjomīga arheoloģisko pieminekļu izpēte Pļaviņu un Rīgas hidroelektrostaciju plānoto ūdenskrātuvju zonās – Daugavas krastos posmā no Pļaviņām līdz Doles salai. Vairāku sezonu garumā laikposmā no 1960. līdz 1975. gadam tika veikti apjomīgi izrakumi viduslaiku un agro jauno laiku senvietu kompleksos. To vidū plaši pētījumi norisējuši 12./13.–17. gs. pārvaldes centru – Aizkraukles, Mārtiņsalas, Ikšķiles, Sēlpils u.c. kapsētās un lauku novadu apbedīšanas vietās – Ankeršmitos, Doles Dūdiņās, Salaspils Vējstūros, Lipšos u.c. Minētajos objektos atsegto apbedījumu skaits sasniedza vairākus desmitus un simtus. Gandrīz pilnīgi izpētīti senākie Latvijas teritorijas kristianizācijas centri Mārtiņsalā un Ikšķilē, kur jau pirmā Līvonijas bīskapa Meinarda laikā (12. gs. beigas) bija uzcelti dievnami un iekārtotas kristīgo kapsētas.

Pēc 1975. gada, kad tika noslēgti plašie pētnieciskie darbi Daugavas lejtecē, arheoloģisko pieminekļu ap-

zināšana un izrakumi no jauna tika organizēti 80. gadu sākumā plānotās Daugavpils HES applūdināmās teritorijas zonā – Daugavpils un Krāslavas rajonā.

Līdz 80. gadu beigām gar Daugavas augšteces krastiem izpētītas vairākas vēsturisko laiku apbedīšanas vietas – Vilmaņu, Šķerskānu, Slutišķu, Augustinišķu, Kerkūzu u.c. kapsētas (sk. tab.). Izrakumi šeit veikti lielās platībās, izpētot gandrīz visa arheoloģiskā pieminekļa teritoriju. Iespējams, ka Latvijas arheoloģijas vēsturē tik plaša apjoma izrakumi vairs neatkārtosies, vismaz ne tuvākajā nākotnē.

Neraugoties uz plašajiem darbiem Daugavas zonā, arheoloģiskie pētījumi padomju gados veikti arī citviet Latvijā. Saistībā ar saimnieciska rakstura darbību un senvietu teritorijā plānotajiem celtniecības darbiem plašāka apjoma izrakumi norisējuši viduslaiku pārvaldes centru kapsētās (Rīgā, Cēsvainē, Dobelē, Tērvetē u.c.) un lauku novadu apbedīšanas vietās (Bārtas Pukuļos, Grundzāles Jaunbemberos, Drabešu Uplantos, Launkalnes Pāvulkalnā u.c.). Kopumā laikposmā no 1945. līdz 1990. gadam izrakumi izdarīti 109 senvietās, kurās izpētīts vairāk nekā 9000 14.–18. gs. apbedījumu (sk. tab. un 2. att.). Pateicoties valsts finansiālajam atbalstam, pēckara periodā pētījumi aptvēruši visus Latvijas vēsturiskos novadus (sk. 3. att.). Sakarā ar realizētajiem un plānotajiem HES celtniecības darbiem intensīvāk izrakumi norisējuši novados gar Daugavu. Saimnieciskās darbības un ideoloģisko apsvērumu dēļ lielāka uzmanība pievērsta Austrumlatvijas izpētei. Pēckara periodā, meklējot baltu un slāvu kontaktus un kopēju vēsturisko attīstību pagātnē, plašāki izrakumi izdarīti agrāka perioda kapulaukos un dzīvesvietās Vidzemē un Latgalē. Bieži šo pētījumu laikā atklāti vēsturisko laiku kapi un apbedīšanas vietas, piemēram, Šelupinku, Verņu kapsēta un 13.–17. gs. apbedījumi Daņilovkas II, Kīvtu senkapos. Risinot latgaļu un sēļu etnogenēzes jautājumus, arheoloģe E. Šnore pētījumus veikusi vairākos Sēlijas dzelzs laikmeta kapulaukos, kuros nereti atklāti arī vēsturisko laiku kapi (Ratulānu, Beteļu, Ūncu, Jēkabpils Zvanītāju senkapos). Rietumlatvijā – Kurzemē un Zemgalē šajā laikā izrakumi veikti 27 objektos, turklāt pētījumi lielākoties norisējuši perioda pirmajā pusē – 50. gadu beigās un 60. gadu sākumā.

Padomju gados līdztekus apjomīgajiem izrakumiem veikta arī izrakumu rezultātu apkopošana un publicēšana. Regulāras atskaites par arheologu veikumu publicētas "Referātu tēzēs", kopš 1972. gada – "Zinātniskās atskaites sesijas materiālos".⁸¹ Šajā izdevumā, kas iznāk kopš 1959. gada, pamatā sniegts konspektīvs pārskats par izrakumu mērķi, gaitu un apjomu, akcentējot raksturīgākās izrakumu laikā konstatētās likumsakarības, izņēmumus un interesantākās lietas. Plašāka informācija par atsevišķiem arheoloģiski pētītajiem objektiem un tajos iegūtajiem atradumiem apkopota zinātniskajos rakstos, kas publicēti "Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis",⁸² krājumā "Arheoloģija un etnogrāfija"⁸³ un citos izdevumos.⁸⁴ Monogrāfijā "Senā Sēlpils" publicēts Annas Zariņas

sagatavotais materiāls par izrakumiem Sēpils 13.–17. gs. kapsētā.⁸⁵ Šajā darbā veikta kompleksa arheoloģiskā materiāla analīze, salīdzinot izrakumu rezultātus ar citām pētītajām vēsturisko laiku apbedīšanas vietām un rakstīto avotu liecībām.

Vairākiem ar vēsturisko laiku apbedīšanas vietām un tradīcijām saistītiem aspektiem savos rakstos pievērsies arheologs Ēvalds Mugurēvičs. Viņš raksturojis vēlā dzelzs laikmeta un viduslaiku kapu tipus un apbedīšanas veidu Kurzemē.⁸⁶ Tāpat viņš apskatījis izmaiņas apbedīšanas tradīcijās Austrumlatvijā, ko noteica kristietības izplatīšanās tagadējās Latvijas teritorijā un sakari ar Rietumeiropu.⁸⁷ Ē. Mugurēvičs norādījis arī uz vietējo iedzīvotāju praktizētajām senajām tradīcijām, kā kapu inventāra līdzdošana mirušajiem, atšķirīga mirušo orientācija u.c., kas ilgstoši saglabājās vēl pēc Latvijas teritorijas kristianizācijas. Par šiem jautājumiem autors uzstājies vairākās konferencēs bijušajā PSRS un ārpus tās.⁸⁸ Ē. Mugurēvičs vēl aplūkojis kristīgās ticības izplatīšanās ceļus un gaitu Latvijā,⁸⁹ kā arī, balstoties uz viduslaiku un agro jauno laiku apbedīšanas vietu materiālu, analizējis vietējo tautību konsolidēšanās un latviešu tautas veidošanās procesu.⁹⁰

Ar pēdējo jautājumu loku plašāk nodarbojušies antropologi. Raisa Denisova monogrāfijā "Latviešu etnoģenēze" šajā aspektā analizējusi Latvijas teritorijas 13.–18. gs. kranioloģisko materiālu no 32 arheoloģiski pētītajām apbedīšanas vietām.⁹¹ Līdzīgu pētījumu (disertācijas darbu) sagatavojusi un publicējusi Rīta Grāvere, izmantojot odontoloģisko materiālu.⁹² Par vēsturisko laiku iedzīvotāju antropoloģisko sastāvu Latvijā šajā laikā rakstījusi arī Gunita Zariņa.⁹³ Vilis Derums vēsturisko laiku apbedīšanas vietās iegūto kaulu materiālu analizējis pēc konstatētajām patoloģiskajām pazīmēm un kaulu traumām. Autors sniedzis ziņas arī par 13.–18. gs. iedzīvotāju dzīvesveidu un ārstnieciskās palīdzības attīstību Baltijā.⁹⁴

Pēckara perioda arheoloģiskajā literatūrā salīdzinoši plaši analizēta 13.–18. gs. materiālā kultūra. Vairāki senlietu klasifikācijai un tipoloģijai veltīti raksti publicēti "Arheoloģijas un etnogrāfijas" 11. laidienā. Šajā krājumā iekļauts A. Zariņas apskats par Mārtiņsalas baznīcas kapsētas izrakumos un citur Latvijā atrastajiem dzīvnieku figūru piekariņiem,⁹⁵ Ē. Mugurēviča sniegtā Latvijas arheoloģiskajos pieminekļos atrasto krustiņveida piekariņu klasifikācija,⁹⁶ Z. Apalas izstrādātā sirdsveida saktu tipoloģija,⁹⁷ E. Brīvkalnes pārskats par Tērvetē izrakumos atrastajām saktām⁹⁸ u.c. pētījumi. Atsevišķām senlietām un to grupām veltīti raksti publicēti arī vairākos citos izdevumos. Piemēram, Ē. Mugurēviča raksts par Latvijas arheoloģiskajos pieminekļos atrastajiem kauri gliemežvākiem, I. Ozeres apskats par Kurzemes 10.–15. gs. kapulaukos sastopamajiem piekariņiem – amuletiem, B. Vaskas Dobeles kapsētā atrasto 16.–17. gs. riņķsakta ornamenta analīze⁹⁹ u.c.

Ar viduslaiku arheoloģiskajos pieminekļos, to skaitā apbedīšanas vietās, atrasto numismātisko materiālu

strādājusi K. Pelda.¹⁰⁰ Vēsturisko laiku senlietu izpētei pievērsušies arī toreiz jaunākās paaudzes arheologi G. Zemītis, A. Vijups, Z. Gora. G. Zemītis rakstījis par 17. gs. sudraba saktu attīstību un lāča naga piekariņiem viduslaiku kapsētu materiālā,¹⁰¹ Z. Gora un A. Vijups strādājuši pie vēsturisko laiku saktu tipoloģijas.¹⁰² Plašāka viduslaiku materiālās kultūras analīze šajā laikā atrodama dzīvesvietu izrakumu materiāla publikācijās. Piemēram, Ē. Mugurēviča monogrāfijā "Oliņkalna un Lokstenes pilsnovadi" apskatīti Lokstenē atrastie sadzīves priekšmeti, ieroči un rotaslietas.¹⁰³ Senlietu materiāla analīze veikta arī publikācijās, kas sagatavotas par atsevišķām vēsturisko laiku apbedīšanas vietām.

Apkopojoša informācija par izrakumos iegūto arheoloģisko materiālu sniegta 1974. gadā izdotajā grāmatā "Latvijas PSR arheoloģija".¹⁰⁴ Šajā izdevumā apskatu par Latvijas teritorijas 13.–17. gs. apbedīšanas vietām sagatavojusi A. Zariņa. Autore materiālu klasificējusi divās grupās: kapsētas, kur mirušie apbedīti saskaņā ar kristīgajām tradīcijām, un kapulauki, kur mirušie apbedīti pēc senajām tradīcijām.¹⁰⁵ Šis dalījums pamatā veikts, ņemot vērā apbedīšanas vietu izmantošanas laiku un to saistību ar pārvaldes centriem vai lauku novadiem. Pēc līdzīga principa vēsturisko laiku apbedīšanas vietas grupējis Ē. Mugurēvičs, izdalot pils un ciema kapsētas.¹⁰⁶

Bez abiem minētajiem darbiem, kur veikta vispārīgāka vēsturisko laiku apbedīšanas vietu izrakumu materiāla analīze, apbedīšanas tradīciju apskati iekļauti arī atsevišķās apbedīšanas vietu izrakumu materiāla publikācijās.¹⁰⁷

Kopumā raksturojot padomju gadus, jāatzīmē, ka pēckara periodā, pateicoties plašajam celtniecības darbiem un saimnieciskajai darbībai, ir veikta apjomīga vēsturisko laiku apbedīšanas vietu izpēte Latvijā. Šajā laikā vienlīdz plaši pētījumi norisējuši gan viduslaiku un agro jauno laiku pārvaldes centru, gan lauku novadu 14.–18. gs. apbedīšanas vietās. Arheoloģisko izrakumu rezultāti atspoguļoti šī laika publikācijās, kur izrakumu materiāls analizēts no vairākiem aspektiem. Galvenokārt uzmanība veltīta materiālās kultūras un etnisko procesu izpētei. Salīdzinoši mazāk arheoloģiskais materiāls šajā laikā izmantots garīgās dzīves norišu skaidrošanai.

PIEKTAIS PĒTNIECĪBAS POSMS

Pēc Latvijas neatkarības atgūšanas 1991. gadā aizsācies jauns posms Latvijas vēsturē. Latvijas nākotne politiskajā, saimnieciskajā un citās dzīves sfērās tiek saredzēta vienotas Eiropas kontekstā. Līdzīgi arī zinātne iekļauta plašākā starptautiskā aprītē. Pavērušās abpusējas sadarbības un informācijas apmaiņas iespējas ar Rietumeiropas zinātniekiem, piedaloties starptautiskās konferencēs, iesaistoties starptautiskos zinātniskos projektos un līdzdarbojoties Eiropas zinātnieku asociācijās.

Pēc Latvijas neatkarības atgūšanas pārmaiņas skārušas arī arheoloģiju. Pēc gandrīz 50 gadu ilga

pārtraukuma LU Vēstures un filozofijas fakultātē atjaunota Arheoloģijas un vēstures palīgdisciplīnu katedra, kas bija likvidēta pēc Otrā pasaules kara. Arheoloģisko pieminekļu aizsardzībā un izpētē iesaistījusies 1989. gadā dibinātā Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcija (VKPAI) un 1991. gadā izveidotā privātkompānija SIA "AIG" (Arhitektoniskās izpēte grupa; vad. B. Eglāja). Pēc nelielām iekšējām reorganizācijām darbību turpina LU Latvijas vēstures institūta, Latvijas Vēstures muzeja un Rīgas vēstures un kuģniecības muzeja arheoloģijas nodaļas.

Pēc 1991. gada finansiālu apsvērumu dēļ ievērojami samazinājušies zinātnei, tai skaitā arī arheoloģijai atvēlētie budžeta līdzekļi, kā rezultātā sarucis arheoloģisko izrakumu skaits un apjomi. Pētnieku darbs galvenokārt tiek koncentrēts agrāk savāktā materiāla teorētiskajai izpētei. Pēc Latvijas neatkarības atgūšanas viduslaiku un agro jauno laiku apbedīšanas vietās izrakumi lielākoties veikti saistībā ar senvietās plānotajiem zemes darbiem un būvdarbiem. Šajā sakarā vairāk raksts pilsētu kapsētās, baznīcās un pie tām (Krimuldā, Saldū, Āraišos, Cēsis, Madlienā, Madonā, Tukumā, Liepājā, Ventspilī, Valmierā, Rīgā). Plašāka apjoma izrakumi Andra Celmiņa vadībā ir norisējuši Rīgas Doma dārza kapsētā (sk. tab. un 2. att.). Saistībā ar paredzētajiem būvdarbiem un pieminekļu aizsardzībai nepieciešamajiem pasākumiem izrakumi veikti arī lauku novadu apbedīšanas vietās (Ogres Pelicēnu, Rogu, Sēļu pagasta Silavas, Cēsu rajona Veselavas kapsētā, Rūsišu–Debešu senkapos u.c.). Pēdējos gados, pateicoties LU un Ventspils domes finansiālajam atbalstam, Rietumlatvijas izpētes projekta ietvaros organizētas vairākas studentu arheoloģisko lauka darbu prakses. To laikā no 2001. līdz 2004. gadam pētījumi veikti Puzes Lejaskroga, Užavas, Zlēku Gaišņu un Abavmuižas kapsētā. Kopumā laikposmā no 1991. līdz 2004. gadam izrakumi izdarīti 33 senvietās. Pētīto objektu skaits salīdzinājumā ar 90. gadu sākumu ievērojami palielinājies pēdējos gados. Reģionāli vairāk pētīta Vidzeme un Kurzeme. Latgalē un Zemgalē kopā izrakumi izdarīti tikai divos objektos, turpretim Sēlijā tie nav veikti vispār (sk. 3. att.).

Neskatoties uz nelielajiem pārbaudes un aizsardzības rakstura izrakumiem, pēc Latvijas neatkarības atgūšanas ievērojami palielinājies publikāciju skaits, kuras vēltītas vēsturisko laiku apbedīšanas vietās iegūtā arheoloģiskā un antropoloģiskā materiāla analīzei. Paplašinājies arī problēmu un jautājumu loks, kas tiek risināts, balstoties uz vēsturisko laiku apbedīšanas vietu materiāla bāzes.

Izrakumu galvenie rezultāti atspoguļoti izdevumā "Zinātniskās atskaites sesijas materiāli", kas kopš 2000. gada iznāk ar nosaukumu "Arheologu pētījumi Latvijā". Pēc 1991. gada publicēti arī vairāki atsevišķi raksti par pētījumiem Trūpu,¹⁰⁸ Ventspils,¹⁰⁹ Promultu,¹¹⁰ Silavu,¹¹¹ Preiļu,¹¹² Aizkraukles,¹¹³ Kokneses,¹¹⁴ Puzes,¹¹⁵ Daugavas augšteces¹¹⁶ u.c. vēsturisko laiku apbedīšanas vietās. Plašāks apskats par vēlajiem pēcapbedījumiem Sēlijas agrā dzelzs laikmeta uzkalniņu

kapulaukos iekļauts arī E. Šnores monogrāfijā.¹¹⁷ Minētajās publikācijās galvenokārt apkopots un analizēts iepriekšējā pētniecības posmā iegūtais arheoloģisko izrakumu materiāls.

Pēdējos gados lielāka uzmanība pievērsta 13.–17. gs. materiālās kultūras analīzei, kas ļāvusi pilnveidot vēsturisko laiku arheoloģiskā materiāla hronoloģiju. Virkne pētnieku strādājusi pie senlietu klasifikācijas un tipoloģijas.¹¹⁸ Tostarp vairākos rakstos veikta ornamenta analīze, kā arī aplūkota senlietu simboliskā nozīme.¹¹⁹ Materiālās kultūras apskati iekļauti arī vēsturisko laiku apbedīšanas vietu izrakumu materiāla publikācijās.¹²⁰

Atsevišķos rakstos aprakstīts un analizēts vēsturisko laiku apgērbs un rotaslietas.¹²¹ Plašāku apskatu par 13.–17. gs. apgērbiem un rotām sniegusi Anna Zariņa.¹²² Atsevišķas vēsturisko laiku apgērba sastāvdaļas pēc arheoloģiskā materiāla liecībām analizējusi Ieva Cimmermane¹²³ un Irita Žeiere.¹²⁴

Pēc Latvijas neatkarības atgūšanas aizsākta plašāka arheoloģiskā materiāla analīze saistībā ar garīgās dzīves norišu izpēti, kas padomju gados dažādu iemeslu dēļ bija mazāk populāra tēma. Vairāki pētnieki šajā sakarā pievērsuši uzmanību apbedīšanas tradīcijām. Piemēram, Arnis Rādiņš, vadoties pēc 11.–13. gs. kapulauku arheoloģiskā materiāla, savas monogrāfijas piektajā nodaļā "Kristīgā ticība un pagāniskās apbedīšanas tradīcijas" risinājis jautājumu par kristianizācijas iespaidu latgaļu sabiedrībā.¹²⁵ Andris Caune, salīdzinot Rīgas kapsētu izrakumu materiālu ar lauku novadu apbedīšanas vietām, aplūkojis kristīgo un seno tradīciju koeksistenci tagadējā Latvijas teritorijā 13.–14. gadsimtā.¹²⁶ Andris Celmiņš, balstoties uz Rīgas Doma dārza kapsētas izrakumu materiālu, apskatījis Latvijas viduslaiku kapsētās dažkārt sastopamos apbedījumus ķieģeļu, akmens šķīrstos un norādījis uz analogiem gadījumiem citās Eiropas zemēs.¹²⁷ Andris Celmiņš un Silvija Tilko pievērsuši uzmanību Rīgas kapsētās ievērotajām baznīcas normām un dažkārt praktizētajām senajām tradīcijām.¹²⁸ Līdzīga materiāla analīze veikta arī vairākās citās vēsturisko laiku apbedīšanas vietu arheoloģiskā materiāla publikācijās. Par senajām bērnu tradīcijām arheoloģiski pētītajās Daugavas augšteces (Augustiņišķi, Slutišķi, Vilmaņi) kapsētās rakstījusi Tatjana Berga.¹²⁹ Vairākos darbos viņa aplūkojusi arī monētu līdzdošanas tradīciju mirušajiem un to saistību ar bērnu rituālu.¹³⁰

Vēsturisko laiku apbedīšanas vietu izrakumu materiāls arheologu un antropologu darbos analizēts saistībā arī ar etnisko procesu izpēti Latvijā. Ē. Mugurēvičs apskatījis latviešu tautas veidošanās un maztautu konsolidēšanās gaitu 13.–16. gadsimtā.¹³¹ Saistībā ar etnisko piederību T. Bergas un A. Celmiņa rakstos analizētas apbedīšanas tradīcijas, kapu inventāros iegūtās senlietas un to kompleksi.¹³² Pēc cilvēku kaulu (osteoloģiskā un odontoloģiskā) materiāla Latvijas teritorijas iedzīvotāju etnisko sastāvu analizējuši antropologi.¹³³ Pēdējā laikā lielāka uzmanība pievērsta bioloģiskajiem un paleodemogrāfiskajiem procesiem,

kas ietekmējuši cilvēku dzimstību, mirstību, ķermeņa fiziskos parametrus u.c. Antropoloģiskā materiāla interpretācijas jomā darbojas galvenokārt antropologu jaunākās paaudzes pārstāvji – Gunita Zariņa un Guntis Gerhards.¹³⁴

Neskatoties uz plaši publicēto avotu materiāla klāstu un tā analīzi, vēsturisko laiku apbedīšanas vietu pētniecībā ir palicis daudz darāmā. Paralēli plašajam izrakumu materiālam vēl būtu nepieciešami jauni izrakumi līdz šim mazāk pētītajos Latvijas novados. Salīdzinot Latvijas teritorijas vēsturisko laiku apbedīšanas vietu izpētes dinamiku, vērojams, ka līdzšinējie pētījumi vairāk koncentrējušies Vidzemē un novados gar Daugavu. Salīdzinoši mazāk 14.–18. gs. apbedīšanas vietas pētītas pārējā Latvijas teritorijā. Turpmāk arheoloģiskie izrakumi būtu nepieciešami Sēlijā un Zemgalē, kur, atskaitot izrakumus pārvaldes centru kapsētās Sēlpilī, Dobelē un Tērvetē, pavisam vāji arheoloģiski pētīto apbedīšanas vietu materiālā

atspoguļojas lauku novadu 14.–15. gs. iedzīvotāju materiālā kultūra un apbedīšanas tradīcijas.

Jāizvērtē arī mantojumā no iepriekšējiem pētniecības posmiem uzkrātais un līdz šim maz publicētais vēsturisko laiku apbedīšanas vietu izrakumu materiāls. Uz tā bāzes varētu izstrādāt apkopjošus pētījumus gan atsevišķu reģionu, gan Latvijas mērogā. Šādi darbi tapuši kaimiņzemēs – Lietuvā un Igaunijā.¹³⁵ Latvijā, neskatoties uz vairāk nekā simt piecdesmit gadu ilgo 14.–18. gs. apbedīšanas vietu izpēti, šāda veida darbu pagaidām vēl nav. Pašreiz izstrādātas publikācijas galvenokārt tikai par atsevišķiem pieminekļiem, lai gan jāatzīmē, ka pēdējā laikā ir uzsākta vairāku plašāku pētījumu sagatavošana. Drīzumā gaidāma Tatjanas Bergas monogrāfija par Daugavas augšteces kapsētām Latgalē. Andris Celmiņš strādā pie disertācijas par Rīgas kapsētām. Nākotnē būtu nepieciešami līdzīgi pētījumi arī par citiem Latvijas novadiem un Latvijas teritoriju kopumā.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

¹ Turpmāk tekstā laikposmu no 14. līdz 18. gs. apzīmēšu par vēsturiskajiem laikiem un šī laika senkapus – par vēsturisko laiku apbedīšanas vietām.

² Vairums šādu senkapu zināms visā Latvijas teritorijā. Kā plašāk pētītos kapulaukus šeit var minēt Ceraukstes Podiņus, Ciemaldi, Bukaišu Atvases, Sēlpils Lejasdopes, Madalānu II kapulauku, Doles Raušus, Lielstraupes Pūricas, Ikšķiles Kābeles, Kauguru Beites, Raņķu Kapnickus, Lībagu Sāraļus, Alsungas Kantiņus, Nīcu u.c. Līdz šim vairāk analizētas šāda veida apbedījumu vietas Austrumlatvijā A. Radiņa un E. Tenisona monogrāfijās: *Radiņš A.* 10.–13. gadsimta senkapi latgaļu apdzīvotajā teritorijā un Austrumlatvijas etniskās, sociālās un politiskās vēstures jautājumi. – Rīga, 1999. – 199 lpp.; *Tõnisson E.* Die Gauja-Liven und ihre materielle Kultur (11. Jh. – Anfang 13. Jhs.). – Tallinn, 1976. – 299 S., 40 Taf., 9 Tab.

³ Pēckara gados kapenu apsekošana veikta vairākās Latvijas teritorijas baznīcās un baronu kapličās. Plašāks pētījums publicēts par Zlēku ev.-lut. baznīcas baronu fon Bēru dzimtas kapenes inventarizāciju, kur dotas norādes par līdzīgiem pētījumiem citur Latvijā: *Baltiņš J.* Materiāli par fon Bēru dzimtas kapenes inventarizāciju Zlēku luterāņu baznīcā // *Materiāli feodālisma posma Latvijas mākslas vēsturei*, 4. – Rīga, 1989. – 200.–227. lpp. Par baronu dzimtas kapliču apsekošanas rezultātiem plašāks ieskats gūstams grāmatā: Muiža zem ozoliem. Ungurmuiža un fon Kampenhauzenu dzimta Vidzemē (katalogs izstādei Rundāles pils muzejā un Herdera institūtā Marburgā). – Rīga, 1998. – 209.–220. lpp.

⁴ *Neumann W.* Denkmalschutz und Denkmalpflege in den baltischen Provinzen Liv-, Est- und Kurland // *Baltische Studien zur Archäologie und Geschichte. Arbeiten des Baltischen vorbereitenden Komitees für den XVI. Archäologischen Kongress in Pleskau 1914.* – Riga, 1914. – S. 285, 286.

⁵ Turpat.

⁶ *Bregžis K.* Baznīcu vizitāciju protokoli. – Rīga, 1931. – 136 lpp.; u.c.

⁷ *Neumann W.* Denkmalschutz und Denkmalpflege in den baltischen Provinzen Liv-, Est- und Kurland. – S. 285, 286.

⁸ *Siliņa M.* Latvijas memoriālās akmens tēlniecības tipoloģija un ikonogrāfija (12. gs. – 16. gs. pirmā puse) // *Materiāli feodālisma posma Latvijas mākslas vēsturei*, 1. – Rīga, 1986. – 106., 107. lpp.

⁹ Plašāk interneta adresē www.acadlib.lv (*Brotze J. C.* Sammlung verschiedener Liefländischer Monumente, Prospekte, Münzen, Wappen etc. 10 Bände). Manuskripts glabājas Latvijas Akadēmiskajā bibliotēkā.

¹⁰ *Kruse F.* Necrolivonica oder Alterthümer Liv-, Esth- und Kurlands. – Dorpat, 1842.

¹¹ Turpat. – 24. lpp.; pielikums G, 2. lpp.

¹² *Brackel H.* Instruction für Ausgrabungen, entworfen im Auftrag der Allerhöchsten Gesellschaft für Geschichte und Alterthumskunde der Ostseeprovinzen Rußlands. – Riga, 1840. – 24 S.

¹³ Turpat. – 5., 6., 18., 19. lpp.

¹⁴ “Впрочем мои разведочные раскопки в этих местах не дали интересных результатов, не смотря на то, что я папал на скелеты и даже находил монеты, но последние отосились к царствованию Яна-Казимира и не представляли поэтому для моих работ достаточного интереса.” – Предварительный отчет Г. Сизова о поездке его с целью археологических исследований в Курляндскую губернию летом 1895 года // *Труды десятого археологического съезда в Риге в 1896 г.* – Москва, 1896. – Т. II. – С. 7, 8.

¹⁵ *Grewing C.* Bericht über eine heidnische Begräbnisstätte beim Mase-Petsch-Gesinde // *Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft aus dem Jahr 1874* (turpmāk – Sb. GEG). – Dorpat, 1875. – S. 117; *Balodis F.* Senākie laiki. Latviešu senvēsture // *Latviešu vēsture* / Prof. F. Baloža un A. Tenteļa redakcijā. – Rīga, 1938. – 89. lpp.

¹⁶ Trūkst precīzas norādes par izrakumu vietām Bārtavas apkārtnē, pie Grobiņas, Ventpils u.c.

¹⁷ Pētera Stepiņa 1938. gada ziņojums par senlietu atradumiem Jelgavas apr. Zaļenieku pag. Ķēķu mājās. Glabājas

- Latvijas Vēstures muzeja Arheoloģijas nodaļas Pieminekļu valdes arhīvā.
- 18 Izrakumu rezultāti atspoguļoti vairākās publikācijās. Plašāk par vēsturisko laiku apbedījumiem un atradumiem rakstīts: *Sommer A.* In den Gräbern des Rinnekalns gefundene Gegenstände // *Sb. GEG* 1882. – Dorpat, 1883. – S. 124–135; *Sommer A.* Der Rinnekalns und seine Bedeutung für die ostbaltische Archäologie // *Sb. GEG* 1882. – Dorpat, 1883. – S. 175–182; *Sommer A.* Der Rinnekalns und seine Bedeutung für die Anthropologie Livlands // *Archiv für die Naturkunde Liv-, Ehst- und Kurlands.* – Dorpat, 1884. – Serie 2. – Bd. IX. – S. 345–400, Tab. I, II.
 - 19 Предварительный отчет Г. Сизова о поездке его с целью археологических исследований в Курляндскую губернию летом 1895 года. – С. 6–18.
 - 20 *Богоявленский С. К.* Раскопки в Лифляндской и Курляндской губерниях летом 1896 года // *Труды десятого археологического съезда в Риге в 1896 г.* – Москва, 1900. – Т. III. – С. 92–116.
 - 21 Verhandlungen der Gelehrten Estnischen Gesellschaft, 1–23. – Dorpat, 1840–1943 (turpmāk – Verh. Estn.); Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft. – Dorpat, 1861–1940; Sitzungsberichte Kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst aus den Jahren 1850–1935/36. – Mitau; Riga, 1850–1937 (turpmāk – Sb. Kurl.); Sitzungsberichte der Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde der Ostseeprovinzen Russlands aus den Jahren 1873–1934. – Riga, 1874–1936 (turpmāk – Sb. Rig.); Mitteilungen aus dem Gebiete der Geschichte Liv-, Ehst- und Kurlands, 1–25. – Riga, 1840–1937.
 - 22 Katalog der Ausstellung zum X. archäologischen Kongress in Riga 1896. – Riga, 1896; *Труды десятого археологического съезда в Риге в 1896 г.* / Под ред. П. С. Уваровой. – Москва, 1896–1900. – Т. I–III.
 - 23 *Hausmann R.* Einleitung zur Abtheilung Archäologie // Katalog der Ausstellung zum X. archäologischen Kongress in Riga 1896. – Riga, 1896. – S. LXXXI–LXXXV.
 - 24 Turpat.
 - 25 Turpat. – LXXXII lpp.
 - 26 *Sommer A.* Der Rinnekalns und seine Bedeutung für die Anthropologie Livlands. – S. 345–400, Tab. I, II.
 - 27 *Glogier Z.* Wykopalska Maryjehauske // *Pamiętnik Fizyograficzny* 1881. – T. I. – S. 399–402; *Dudrewicz L.* O czaszkach ludzkich z cmentarzyska w Maryjehauzie // *Pamiętnik Fizyograficzny* 1881. – T. I. – S. 403–406.
 - 28 Rīgas Doma baznīcas restaurācijas nolūkā 19. gs. 80. gados dibināta Doma baznīcas atjaunošanas sekcija. Tās ietvaros tika veikta Doma baznīcas interjera uzskaitē, arhitektonisko objektu dokumentācija un vēstures izpēte.
 - 29 *Löwis of Menar K.* Grabdenkmal des Bischofs Meinhard im Rigaschen Dom, wiederhergestellt 1896 // Zwölfter und Dreizehnter Rechenschaftsbericht der Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde der Ostseeprovinzen Russlands, Abtheilung für den Dombau zu Riga, 1896 und 1897. – Riga, 1898. – S. 31–34; *Jaksch R.* Das gemauerte Grab im Domhof zu Riga // *Sb. Rig.* 1892. – Riga, 1893. – S. 62–64.
 - 30 *Raphael A., Raphael W.* Die Herzogsgruft im Schloß zu Mitau // *Sb. Kurl.* 1915–1933. – Mitau, 1934. – S. 1–104.
 - 31 *Bucholtz A.* Denkmäler im Dom zu Riga. Sonderabdruck aus dem Rigaschen Almanach für 1886. – Riga, 1885. – 57 S.; *Busch N.* Grabsteine im Dome zu Riga // Zehnter und Elfter Rechenschaftsbericht der Dombauabtheilung der Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde der Ostseeprovinzen Russlands, für die Jahre 1894 und 1895. – Riga, 1896. – 65 S., Taf. III.
 - 32 *Loeffler H.* Die Grabsteine, Grabmäler und Epitaphien in den Kirchen Alt-Livland vom 13. bis 18. Jahrhundert. Abhandlungen der Herder-Gesellschaft und des Herder-Instituts zu Riga. – Riga, 1929. – Bd. 3. – S. 1–135, XXII Abb.; *Siliņa M.* Latvijas memoriālās akmens tēlniecības tipoloģija un ikonogrāfija (12. gs. – 16. gs. pirmā puse). – 107. lpp.
 - 33 *Hildenbrand H.* Mitteilungen einiger für die Personkunde Rigas im Mittelalter erheblicher Grabinschriften // *Sb. Rig.* 1874. – Riga, 1875. – S. 44–47; *Mettig C.* Ueber die Grabdenkmäler der livländischen Bischöfe // *Sb. Rig.* 1898. – Riga, 1899. – S. 119–123; u.c.
 - 34 *Girgensohn J.* Bericht über seine unternommene Reise im Sissegal // *Sb. Rig.* 1885. – Riga, 1886. – S. 92, 93; u.c.
 - 35 *Bruiningk H.* Der älteste mittelalterliche Grabstein Livlands aus der St. Martinskirche auf Holme bei Riga // *Baltische Studien zur Archäologie und Geschichte. Arbeiten des baltischen vorbereitenden Komitees für den XVI. Archäologischen Kongress in Pleskau 1914.* – Riga, 1914. – S. 171–175.
 - 36 *Hausmann R.* Außerkirchliche Begräbnisplätze im Estlande in christlicher Zeit. Separatdruck aus der *Illustr. Beilage der Rig. Rundschau.* – 1902. – Nr. 11. – S. 3–20.
 - 37 *Mannhardt W.* Beiträge zur Mythologie der lettischen Völker. Johan Lasicii. Poloni de Diis Samagitarum caeterorumque Sarmatorum et falsorum Christianorum // *Magazin der Lettisch-Literarischen Gessellschaft*, XIV. – Mitau, 1868. – S. 111; *Mannhardt W.* Letto-Preussische Götterlehre // *Magazin der Lettisch-Literarischen Gesellschaft*, XXI. – Riga, 1936. – S. 388.
 - 38 *Lehmann E.* Bericht über die Gräberaufdeckungen bei Stirnian im Herbst 1872 // *Verh. Estn.* – Dorpat, 1873. – Bd. VII, H. 3, 4. – S. 106–115; *Sievers C. G.* Forschungstour während der Monate Juli und August 1878 im lettischen Gebiete an der Oger und Ewst // *Verhandlungen der Berliner Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte.* – Berlin, 1879. – S. 26–36; u.c.
 - 39 *Hausmann R.* Außerkirchliche Begräbnisplätze im Estlande in christlicher Zeit. – S. 1.
 - 40 Turpat. – 19., 20. lpp.
 - 41 *Šnore R.* Latvijas senvēstures pētīšanas darbs valsts pastāvēšanas 20 gados // *SM.* – 1938. – Nr. 4. – 40. lpp.
 - 42 Turpat. – 40., 41. lpp.
 - 43 Turpat. – 43., 44. lpp.
 - 44 Pēc Latvijas valsts neatkarības pasludināšanas vēsturisko laiku apbedījumu vietās arheoloģiskie izrakumi uzsākti tikai 1920. gadā. Raksta beigās pievienotajā tabulā apkopota informācija par 20.–30. gadu izrakumiem 83 senvietās.
 - 45 *Riekstiņš H.* Vēsturiskas vietas Vecgulbenes apkārtnē // *Latvijas Saule.* – 1925. – Nr. 28–30 (V). – 318. lpp.; *Štokmanis A.* Jēkabpils valsts vidusskolas dzimtenes senatnes pētīšanas pulciņa darbība 10 pastāvēšanas gados // *Latvijas Saule.* – 1930. – Nr. 93–96 (IX–XII). – 1054. lpp.; *Gusāra A.* 1928. gada ziņojums par Kapu kalnu Rīgas apr. Vidrižu pag. Upesleju jaunsaimniecībā. Glabājas Latvijas Vēstures muzeja Arheoloģijas nodaļas Pieminekļu valdes arhīvā.
 - 46 *Prīmanis J.* Pāles galvas kausi // *Latvijas Universitātes raksti.* – Rīga, 1925. – Nr. 12. – 429.–480. lpp.; *Elksnīte E.*

- Jaunpiebalgas uzkalniņu kapi // Filologu biedrības raksti. – Rīga, 1935. – XV sēj. – 120.–141. lpp.
- ⁴⁷ Šturms E. Ikšķīles baznīcas kapenes // Latviešu konversācijas vārdnīca. – Rīga, 1931–1932. – 12 532.–12 535. sl.
- ⁴⁸ Latvijas arhaioloģija / F. Baloža redakcijā. – Rīga, 1926. – 186 lpp.; *Riekstiņš H.* Latvijas arhaioloģijas kartes // Latviešu aizvēstures materiāli, I. – Rīga, 1930. – 5.–37. lpp.
- ⁴⁹ Piemēram, izdevumā: Latvijas arhaioloģija. – 109., 125. u.c. lpp.
- ⁵⁰ Šturms E. 1931. gada ieguvumi arhaioloģijā // Izglītības Ministrijas Mēnešraksts. – 1932. – Nr. 1. – 1.–12. lpp.
- ⁵¹ Šnore E. Izrakumi agro vēsturisko laiku kapulaukā Jūrkalnes pag. “Darvdedžos” // SM. – 1937. – Nr. 2. – 57.–64. lpp.
- ⁵² Šturms E. Izrakumi Valgales Veģu ugunskapos // Vēstures atziņas un tēlojumi. – Rīga, 1937. – 350.–365. lpp.
- ⁵³ Stepiņš P. Senā Aizkraukles baznīca // SM. – 1940. – Nr. 2. – 30.–40. lpp.
- ⁵⁴ Salaspils Reznas un Ziedoņskolas bronzas laikmeta kapenēs, Rūsišu–Debešu vidējā dzelzs laikmeta senkapos u.c. – Stepiņš P. Senkapi “Liepas kalnā” Rubas pag. Rūsišos–Debešos, Jelgavas apr. // SM. – 1939. – Nr. 1. – 45.–63. lpp.; Ģinters V. Kādas nezināmas senas kultūras pēdas Lielupes krastos // SM. – 1940. – Nr. 1. – 65.–86. lpp.; Šturms E. Pirmās bronzas laikmeta kapenes Latvijā // SM. – 1936. – Nr. 1. – 70.–84. lpp.
- ⁵⁵ Karnups A. 13.–17. gadsimteni // Latviešu kultūra senatnē. – Rīga, 1937. – 105.–125. lpp.
- ⁵⁶ Dzērvītis A., Ģinters V. Ievads latviešu tautas tērpū vēsturē. – Rīga, 1936. – 80.–90. lpp.
- ⁵⁷ Šturms E. Hronikas un senrakstu ziņas par baltu tautu bērū parašām 13. un 14. gs. // Tautas vēsturei. – Rīga, 1938. – 84.–110. lpp.
- ⁵⁸ Šmits P. Miršana un bēres // Latviešu tautas dainas. – Rīga, 1932. – X sēj. – 769.–788. lpp.; Straubergs K. Hanovijs par dvēseļu kultu pie latviešiem // Izglītības Ministrijas Mēnešraksts. – 1925. – Nr. V. – 492.–500. lpp.; u.c.
- ⁵⁹ Straubergs K. Viņa saule // Izglītības Ministrijas Mēnešraksts. – 1922. – Nr. VI. – 604.–618. lpp.; Adamovičs L. Senlatviešu pasaules ainava // Latvijas Universitātes raksti. Teoloģijas fakultāte. – Rīga, 1938/1940. – I sēj.; u.c.
- ⁶⁰ Straubergs K. Lettisk folketro om de döda // Nordiska Museets Hanlingar, 32. – Stockholm, 1949. – 140 s.
- ⁶¹ Adamovičs L. Vidzemes baznīca un latviešu zemnieks 1710.–1740. – Rīga, 1933. – 660 lpp.
- ⁶² Juškēvičs J. Vecā Rīga. – Rīga, 1994. – 100 lpp. (pārstrādāts 1936. gada izdevums).
- ⁶³ Enzeliņš H. Skati Valmieras pilsētas draudzes un novada pagātnē. – Valmiera, 1932. – 302 lpp.
- ⁶⁴ Baerenta P. Āraišu baznīca un draudze savā 700 gadu gaitā. – Cēsis, 1927. – 122 lpp.; Ērmans J. Krimuldas baznīca un draudze 1205–1930. – Rīga, 1930. – 48 lpp.; Virbulis A. Tukuma draudze un baznīca. – Rīga, 1937. – 146 lpp.; u.c.
- ⁶⁵ Kampe P. Baznīcu celtniecība Vidzemē zviedru valdības pēdējos piecdesmit gados, 1660–1710 // Latvijas Universitātes raksti. Arhitektūras fakultātes sērija II. 2. – Rīga, 1937. – 15.–238. lpp.
- ⁶⁶ Campe P. Begräbnisstätten und Friedhöfe Lettlands // Baltische Hefte. – Groß-Biewende, 1956. – H. 3. – S. 13–30.
- ⁶⁷ Turpat. – 14., 18., 29., 30. lpp. P. Kampe 1918. gada vasarā racis Alūksnes rajona Alsviķu Pidiķu senkapos, Diemžēl viņš nav veicis izrakumu dokumentāciju, tādēļ nav zināmi
- darba apjomi un rezultāti. Izrakumos iegūtais senlietu materiāls glabājas Latvijas Vēstures muzeja Arheoloģijas nodaļas fondos, AA 3039–3060.
- ⁶⁸ Vījups A. Archaeology and Archaeological Education at the University of Latvia // Inside Latvian Archaeology. – Göteborg, 1999. – P. 122.
- ⁶⁹ Mugurēvičs Ē. Elvīras Šnores dzīves un zinātniskās darbības apraksts // Arheologi Elvīra Šnore (1905–1996) un Rauls Šnore (1901–1962). Biobibliogrāfija, vēstules, laikabiedru atmiņas. – Rīga, 1997. – 10. lpp.
- ⁷⁰ Āboltiņš A. Vēstures pieminekļu aizsardzība Latvijā (1918–1945) // Latvijas Arhīvi. – 1997. – Nr. 1. – 28. lpp.
- ⁷¹ Turpat. – 29. lpp.
- ⁷² Šturms E. Pārskats par izrakumiem Riņņukalnā 1943. gadā un ziņojums par izrakumiem Riņņukalnā 1944. gada 21. un 22. jūnijā. Pārskati glabājas Latvijas Vēstures muzeja Arheoloģijas nodaļas arhīvā, AA 295 un 296.
- ⁷³ Pētera Stepiņa 1944. gada ziņojums Pieminekļu valdei. Glabājas Latvijas Vēstures muzeja Arheoloģijas nodaļas Pieminekļu valdes arhīvā.
- ⁷⁴ Campe P. Begräbnisstätten und Friedhöfe Lettlands. – S. 14, 29. Diemžēl līdz mūsdienām nav saglabājusies šo pētījumu dokumentācija, kas atspoguļotu darba apjomus un rezultātus.
- ⁷⁵ Vankina L. Latvijas PSR Vēstures muzeja Arheoloģijas nodaļas vēsture (1869.–1975. g.). – Rīga, 1976. – 1. lpp. Manuskripts glabājas Latvijas Vēstures muzeja Arheoloģijas nodaļas arhīvā, AA 532.
- ⁷⁶ Graudonis J. Arheoloģijas zinātne Latvijā // LZAV. – 1997. – Nr. 3/4. – 115., 116. lpp.
- ⁷⁷ Blūmfelde L. Rīgas vēstures un kuģniecības muzeja izaugsme padomju varas gados // Rīgas vēstures un kuģniecības muzejs 1773–1973. – Rīga, 1973. – 34.–42. lpp.
- ⁷⁸ Graudonis J. Arheoloģijas zinātne Latvijā. – 116. lpp.
- ⁷⁹ 40. gadu otrajā pusē arheoloģiskie izrakumi veikti sešos, bet 50. gados – 19 objektos, turklāt trīs vietās turpināti 40. gados iesāktie pētījumi.
- ⁸⁰ Šules A. Hidroarheoloģiskā ekspedīcija Talsu Vilkuuižas ezerā 1953. gadā I. VII–15. VIII. Pārskats glabājas Talsu novadpētniecības muzejā.
- ⁸¹ Referātu tēzes zinātniskai sesijai, veltītai .. arheoloģiskajiem izrakumiem un etnogrāfiskai ekspedīcijai Latvijas PSR teritorijā. – Rīga, 1959–1971; Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu, antropologu un etnogrāfu .. pētījumu rezultātiem. – Rīga, 1972–1998.
- ⁸² Шноре Э. Погребения жальничного типа на северо-востоке Латвии // LZAV. – 1980. – Nr. 12. – 38.–54. lpp.; Берга Т., Граудонис Я. Впускные погребения и клад Резенского могильника // LZAV. – 1983. – Nr. 12. – 34.–44. lpp.; u.c.
- ⁸³ Urtāns V. Vinakalna kapulauks pie Stukmaņiem (13.–17. gs.) // AE. – Rīga, 1962. – 4. laid. – 17.–32. lpp.; Apala Z. Drabešu Uplantu kapsēta // AE. – Rīga, 1987. – 15. laid. – 94.–109. lpp.; u.c.
- ⁸⁴ Pāvele T. Pārskats par arheoloģiskajiem izrakumiem Rīgā 1957. gadā. – Rīga, 1959. – 39 lpp. (publicēti 1957. g. izrakumu materiāli Rīgas Sv. Pētera baznīcas kapsētā); Vilsons M. Muzeja materiāli Rīgas vēsturei // Rīgas vēstures un kuģniecības muzejs 1773–1973. – Rīga, 1973. – 81.–175. lpp. (publicēts Jaunielas namu pagrabos veikto izrakumu apskats).
- ⁸⁵ Šnore E., Zariņa A. Senā Sēlpils. – Rīga, 1980. – 179.–220. lpp.
- ⁸⁶ Мугуревич Э. Некоторые вопросы этнической истории Курземе в X–XIV веках // Взаимосвязи балтов

- и прибалтийских финнов. – Рига, 1970. – С. 21–38; у.с.
- ⁸⁷ *Mugurēvičs Ē.* Par dažām izmaiņām Austrumlatvijas iedzīvotāju kultūrā 13.–14. gs. (pēc arheoloģiskajiem materiāliem) // RT 1966. – Rīga, 1967. – 16., 17. lpp.; *Mugurēvičs Ē.* Vidus- un Austrumlatvija 13.–14. gs. // AE. – Rīga, 1973. – 10. laid. – 32., 33. lpp.; у.с.
- ⁸⁸ *Мугуревич Э.* Археологический материал Латвии XIII–XV вв. как исторический источник // Тезисы докладов и сообщений конференции по источниковедческим проблемам истории народов Прибалтики. – Рига, 1968. – С. 47–51; *Mugurēvičs Ē.* Wechselbeziehungen der deutschen und ostbaltischen Kulturen im Lettland des 13. bis 16. Jahrhunderts // Lübecker Schriften zur Archäologie und Kulturgeschichte. – Bonn, 1986. – Bd. 12. – S. 229–239; у.с.
- ⁸⁹ *Mugurēvičs Ē.* Kristīgās ticības izplatība Latvijas teritorijā 11.–12. gs. un katoļu baznīcas ekspansijas sākums // LZAV. – 1987. – Nr. 5. – 10.–25. lpp.
- ⁹⁰ *Мугуревич Э.* Проблемы формирования латышской народности в средневековье (по данным археологии) // Проблемы этногенеза и этнической истории балтов. – Вильнюс, 1985. – С. 56–66.
- ⁹¹ *Денисова Р.* Этногенез латышей (по данным краниологии). – Рига, 1977. – 360 с.
- ⁹² *Гравере Р.* Этническая одонтология латышей. – Рига, 1987. – 240 с.
- ⁹³ *Zariņa G.* Vidzemes 15.–18. gs. latviešu antropoloģiskais raksturojums // ASM 1982 un 1983. – Rīga, 1984. – 122.–124. lpp.; *Зариня Г.* Антропологический состав населения Аугшземе XVI–XIX вв. // Балты, славяне, прибалтийские финны. Этногенетические процессы. – Рига, 1990. – С. 109–123; у.с.
- ⁹⁴ *Derums V.* Baltijas sencilvēku slimības un tautas dziedniecība. – Rīga, 1988. – 224 lpp.
- ⁹⁵ *Zariņa A.* Dažu Mārtiņšalas kapsētas kapu senlietu kompleksi ar stilizētu dzīvnieku figūru piekariņiem // AE. – Rīga, 1974. – 11. laid. – 242.–256. lpp.
- ⁹⁶ *Mugurēvičs Ē.* Krustiņveida piekariņi Latvijā laikā no 11. līdz 15. gs. // AE. – Rīga, 1974. – 11. laid. – 220.–239. lpp.
- ⁹⁷ *Apala Z.* Sirdsveida saktas Latvijā // AE. – Rīga, 1974. – 11. laid. – 257.–266. lpp.
- ⁹⁸ *Brīvkalne E.* Tērvetes saktas // AE. – Rīga, 1974. – 11. laid. – 121.–140. lpp.
- ⁹⁹ *Мугуревич Э.* Находки раковин каури на территории Латвии // LZAV. – 1962. – Nr. 7. – 37.–51. lpp.; *Озере И.* Привески – амулеты из могильников Курземе X–XV вв. // Средневековая археология восточной Европы. Краткие сообщения, 183. – Москва, 1986. – С. 41–49; *Vaska B.* Dobeles 16. un 17. gadsimta riņķsaktu ģeometriskā ornamenta analīze // Materiāli feodālisma posma Latvijas mākslas vēsturei. – Rīga, 1989. – Nr. 4. – 128.–156. lpp.
- ¹⁰⁰ *Пелда К.* Нумизматические памятники как источник экономической истории Латвии XIII – первой половины XVI вв. Автореферат диссертации. – Рига, 1980. – 25 стр.
- ¹⁰¹ *Земītis Г.* Подвески с медвежьим когтем в бронзовых оковках на территории Латвийской ССР // Латвийской PSР vēstures problēmas, II. – Rīga, 1985. – 55.–58. lpp.; *Zemītis G.* Par 17. gs. sudraba saktu attīstību // Латвийской PSР vēstures problēmas. – Rīga, 1987. – 26.–28. lpp.
- ¹⁰² *Gora Z.* Riņķsaktu tipoloģija Latvijas viduslaiku arheoloģiskajā materiālā // Латвийской PSР vēstures problēmas. – Rīga, 1987. – 18.–22. lpp.; *Vijups A.* Viduslaiku pakavsaktu tipoloģijas jautājumi // Латвийской PSР vēstures problēmas. – Rīga, 1987. – 22.–26. lpp.
- ¹⁰³ *Mugurēvičs Ē.* Oliņkalna un Lokstenes pilsnovadi: 3.–15. gs. arheoloģiskie pieminekļi. – Rīga, 1977. – 144 lpp., 54 tab.; у.с.
- ¹⁰⁴ Латвийской PSР arheoloģija. – Rīga, 1974. – 374 lpp., 80 tab.
- ¹⁰⁵ Turpat. – 295.–300. lpp.
- ¹⁰⁶ *Мугуревич Э.* Замки и сельские поселения в средневековой Ливонии (по археологическим материалам и письменными сведениями Латвии конца XII – середины XVI века). Автореферат диссертации. – Москва, 1983. – С. 13, 14.
- ¹⁰⁷ Sk. iepriekš atsaucēs norādīto literatūru. Apbedīšanas tradīciju apskatu pēc arheoloģisko izrakumu materiāliem Rīgas Doma baznīcas kapsētā sagatavojuši arheoloģe S. Tilko: *Tilko S.* Apbedīšanas veids un tradīcijas Rīgā 13.–17. gs. (pēc 1986.–1987. g. Doma kapsētas izrakumu materiāliem) // Rīgas arheoloģija 50 (Zinātniskās konferences referātu tēzes par Rīgas arheoloģiskās izpētes rezultātiem no 1938. līdz 1987. gadam). – Rīga, 1988. – 30.–32. lpp.
- ¹⁰⁸ *Urtāns J.* Viļānu Trūpu kopu kolna apbedījumi // Acta Latgalica, 8. – Rēzekne, 1993. – 28.–33. lpp.
- ¹⁰⁹ *Ritums R.* Viduslaiku kapsētas Ventpils senpilsētā // Rakstu vainags arheologa J. Siatkovska piemiņai. – Rīga, 1994. – 16.–27. lpp.
- ¹¹⁰ *Urtāns J.* Mazsalacas Promultu senkapi // Rakstu vainags arheologa J. Siatkovska piemiņai. – Rīga, 1994. – 43.–53. lpp.
- ¹¹¹ *Ruša M.* Silavu viduslaiku kapsēta // Arheoloģiskie pieminekļi, arheoloģiskās vietas. – Rīga, 2000. – 61.–82. lpp.
- ¹¹² *Muižnieks V., Vilcāne A.* Preiļu kapsēta un dažas apbedīšanas tradīcijas Latgalē 17. gs. otrajā pusē un 18. gs. // Civitas et castrum ad Mare Balticum. – Rīga, 2002. – 555.–566. lpp.
- ¹¹³ *Melne I.* Aizkraukles viduslaiku kapsēta // Latvijas Vēstures muzeja raksti. – Rīga, 2002. – Nr. 8. – 119.–141. lpp.
- ¹¹⁴ *Žeiere I.* 1986.–1989. gada izrakumi Kokneses senkapos // Latvijas Vēstures muzeja raksti. – Rīga, 2002. – Nr. 8. – 201.–236. lpp.
- ¹¹⁵ *Muižnieks V.* Arheoloģiskie pētījumi Puzes Lejas-kroga kapsētā un viduslaiku apbedīšanas tradīcijas Ziemeļkurzemē // Ventpils muzeja raksti. – Rīga, 2003. – Nr. III. – 94.–112. lpp.
- ¹¹⁶ *Berga T.* Daugavas augšteces 14.–17. gs. senkapi // Daugavas raksti. – Rīga, 1996. – 57.–68. lpp.
- ¹¹⁷ *Šnore E.* Agrā dzelzs laikmeta uzkalniņi Latvijas austrumu daļā. – Rīga, 1993. – 16., 72.–75., 106. lpp.
- ¹¹⁸ *Gora Z.* Типология кольцевидных фибул средневековой Латвии в археологическом материале // Гістарычна археологічны зборнік. – Мінск, 1995. – № 6. – С. 183–188; *Vijups A.* Latvijas XIII–XVII gs. pakavsaktas kā arheoloģiskais avots (tipoloģiskā analīze). Disertācijas kopsavilkums. – Rīga, 1998. – 88 lpp.; *Atgāzis M.* Kaujas vāles Latvijā 10.–14. gadsimtā // LVIŽ. – 1999. – Nr. 2. – 16.–33. lpp.; у.с.
- ¹¹⁹ *Vaska B.* Viduslaiku ornaments Rietumlatvijā pēc arheoloģiskajiem materiāliem // Ventpils muzeja raksti. – Rīga, 2003. – Nr. III. – 34.–93. lpp.; *Berga T.* Zīmogredzens ar burlaivas attēlu no Krāslavas Augustiņišķu kapsētas // LVIŽ. – 1999. – Nr. 1. – 21.–29. lpp.; *Zemītis G.* Daugmales pilskalna apaļie vairogveida piekariņi // AE. – Rīga,

1994. – 17. laid. – 147. lpp.; *Kuniga I.* Mēness veida piekariņi Latvijas arheoloģiskajā materiālā // Latvijas Vēstures muzeja raksti. – Rīga, 2002. – Nr. 8. – 91.–108. lpp.; *Земитис Г.* Отражение культа животных в археологическом материале средневековой Латвии // Гістарычна археалогічны зборнік. – Мінск, 1995. – № 6. – С. 193–197; u.c.
- ¹²⁰ Sk. iepriekš atsaucēs norādīto literatūru. *Berga T.* Dobeles viduslaiku kapsētas monētas un to nozīme apbedīšanas rituālā (14.–17. gs.) // AE. – Rīga, 2000. – 20. laid. – 32.–43. lpp.; *Berga T., Celmiņš A.* 14. gadsimta apbedījums ar brakteātiem un spēļu kauliņu Rīgas Doma pagalma kapsētā // Senā Rīga, 1. – Rīga, 1998. – 224.–234. lpp.; u.c.
- ¹²¹ *Žeiere I.* Arheoloģisko materiālu liecības par iedzīvotāju apgērbu 13.–17. gs. Kurzemē un Zemgalē // Latvijas Vēstures muzeja raksti. – Rīga, 2004. – Nr. 9. – 7.–12. lpp.; *Žeiere I.* 2001. un 2002. gada tekstiliju jaunieguvumi Puzes Lejaskroga kapsētā // Latvijas Vēstures muzeja raksti. – Rīga, 2004. – Nr. 9. – 13.–18. lpp.; *Berga T.* Kaklarotas Krāslavas Augustiņišķu senkapos (14. gs.–16. gs. sākums) // AE. – Rīga, 1997. – 19. laid. – 119.–129. lpp.; *Vijups A.* Zīmes kuršu lentveida aproču iekšpusē un Puzes Lejaskroga kapsētas 82. kaps // Ventspils muzeja raksti. – Rīga, 2002. – Nr. II. – 195.–202. lpp.; u.c.
- ¹²² *Zariņa A.* Apgērbis Latvijā 7.–17. gs. – Rīga, 1999. – 121.–139. lpp.
- ¹²³ *Cimermane I.* Zemgaļu 16. gs. bronzas skārda vainagi // AE. – Rīga, 1994. – 17. laid. – 53.–59. lpp.
- ¹²⁴ *Žeiere I.* Tekstilatradumi Ances kapulaukā // AE. – Rīga, 2000. – 20. laid. – 126.–138. lpp.; u.c.
- ¹²⁵ *Radiņš A.* 10.–13. gadsimta senkapi latgaļu apdzīvotajā teritorijā un Austrumlatvijas etniskās, sociālās un politiskās vēstures jautājumi. – Rīga, 1999. – 125.–130. lpp.
- ¹²⁶ *Caune A.* Christentum und heidnischer Volksglaube in Lettland während des 13.–14. Jahrhunderts im Spiegel archäologischer Quellen // Rom und Byzanz im Norden. – Stuttgart, 1999. – Bd. II. – S. 69–80.
- ¹²⁷ *Celmiņš A.* Mūra šķirsti Ikšķīles un Rīgas viduslaiku kapu iekārtojumā // Senā Rīga, 2. – Rīga, 2000. – 141.–164. lpp.
- ¹²⁸ *Celmiņš A.* Daži Rīgas un Ziemeļkurzemes 11.–14. gadsimta etniskās vēstures aspekti // Ventspils muzeja raksti. – Rīga, 2002. – Nr. II. – 156.–171. lpp.; *Tilko S.* Apbedīšanas tradīcijas Doma viduslaiku kapsētā // Senā Rīga, 1. – Rīga, 1998. – 273.–288. lpp.; u.c.
- ¹²⁹ *Berga T.* Daugavas augšteces 14.–17. gs. senkapi // Daugavas raksti. – Rīga, 1996. – 57.–68. lpp.; *Berga T.* Senās apbedīšanas tradīcijas Slutišķu kapsētā (15.–17. gs. sākums) // LVIŽ. – 2003. – Nr. 1. – 49.–64. lpp.
- ¹³⁰ *Berga T.* Numismātika par Latvijas senatni. – Rīga, 1992. – 42.–46. lpp.; *Berga T.* Dobeles viduslaiku kapsētas monētas un to nozīme apbedīšanas rituālā (14.–17. gs.) // AE. – Rīga, 2000. – 20. laid. – 32.–43. lpp.; u.c.
- ¹³¹ *Mugurēvičs Ē.* Etniskie procesi baltu apdzīvotajā teritorijā un latviešu tautas veidošanās 6.–16. gadsimtā // LVIŽ. – 1998. – Nr. 2. – 19.–32. lpp.
- ¹³² *Berga T.* Литовские элементы в кладбищах Августиниши и Слутиши XIV – начала XVII века // Lietuvos archeologija. – Vilnius, 2001. – T. 21. – P. 421–430; *Celmiņš A.* Daži Rīgas un Ziemeļkurzemes 11.–14. gadsimta etniskās vēstures aspekti // Ventspils muzeja raksti. – Rīga, 2002. – Nr. II. – 156.–171. lpp.
- ¹³³ *Denisova R., Gerhards G., Zariņa G.* 12.–14. gadsimta Rīgas iedzīvotāju antropoloģiskais sastāvs un etniskā piederība // Senā Rīga, 1. – Rīga, 1998. – 144.–158. lpp.; *Grāvere R.* Apdzīvotības izmaiņas Zemgalē un Dienvidkurzemē pēc krusta kariem // AE. – Rīga, 2000. – 20. laid. – 152.–160. lpp.; *Grāvere R.* Rīgas Doma laukuma apbedījumu odontoloģiskais raksturojums // Senā Rīga, 4. – Rīga, 2003. – 143.–152. lpp.; u.c.
- ¹³⁴ *Zariņa G.* Latvijas iedzīvotāju paleodemogrāfija (7.–18. gs.). Promocijas darba kopsavilkums. – Rīga, 2003. – 60 lpp.; *Gerhards G.* Latvijas iedzīvotāju ķermeņa garuma vēsturiskā mainība (7. g. t. pr. Kr. – 18. gs.). Promocijas darba kopsavilkums. – Rīga, 2003. – 90 lpp.
- ¹³⁵ *Урбанавичюс В.* Материальная и духовная культура сельского населения Литвы в XIV–XVII вв. Автореферат. – Вильнюс, 1967. – 29 с.; *Valk H.* Rural Cemeteries of Southern Estonia 1225–1800 AD. – Visby; Tartu, 1999. – 115 p.

ARHEOLOĢISKI PĒTĪTO 14.–18. GS. APBEDĪŠANAS VIETU SARAKSTS
UN IZRAKUMU REZULTĀTI

Saīsinājumi

A – akmens laikmets (9. g.t. vidus – 2. g.t. vidus pr.Kr.) B – bronzas laikmets (2. g.t. vidus – 1. g.t. vidus pr.Kr.) D1 – senākais dzelzs laikmets (6. gs. pr.Kr. – 1. gs. pēc Kr.) D2 – agrais dzelzs laikmets (1.–5. gs.) D3 – vidējais dzelzs laikmets (5.–9. gs.) D4 – vēlais dzelzs laikmets (9.–12./13. gs.) V – viduslaiki (13./14. gs. – 16. gs. vidus) J – agrie jaunie laiki (16. gs. vidus – 18./19. gs.)	? – kapu, apbedījumu skaits nav zināms > – vairāk nekā ~ – aptuveni apm – apmetne kv – kulta vieta post – postīti apbedījumi, kapi Sa – savrupatradumi uzk – uzkalniņi

Nr.	Vietas nosaukums	Adrese	Izrakumu vadītājs	Izpētes gads	Kapu, apbedījumu skaits	Hronoloģija
1.	Abavmuiža	Ventspils raj., Zlēku pag.	V. Muižnieks	2004	Sa	V, J
					9	J
2.	Agrārieši	Dobeles raj., Auru pag.	J. Graudonis	1959	3	D3
					14	J
3.	Aizelkšņi	Balvu raj., Baltinavas pag.	H. Riekstiņš	1931	1	V
					Sa	D4, V
4.	Aizkraukles baznīcas kapsēta	Aizkraukles raj., Skrīveru pag.	P. Stepiņš	1939	Sa	V, J
				1943	1	
			V. Urtāns	1960, 1971, 1973, 1974	130	
5.	Aleksandrova	Krāslavas raj., Piedrujas pag.	J. Romanovs	1892	11	V, J
6.	Ālēni	Limbažu raj., Katvaru pag.	K. Pelda	1973	1	J
7.	Ance	Ventspils raj., Ances pag.	Ē. Mugurēvičs	1967	1	V
			M. Lūsēns	1991	12	
8.	Ankeršmiti	Ogres raj., Ikšķiles l. t.	J. Daiga	1971	24	J
9.	Annas kalns	Rīgas raj., Krimuldas pag.	D. Klepere	1969, 1970	30	J
10.	Antūži	Jēkabpils raj., Zasas pag.	S. Bogojavlenskis	1896	8	D2, D3
			J. Urtāns	1988	2	
					1	J
11.	Āraišu baznīcas kapsēta	Cēsu raj., Drabešu pag.	J. Apals	1998	28	V, J
12.	Asmas	Madonas raj., Mārcienas pag.	K. Ošs	1940	2	D2
					?	J
13.	Augstie kapi	Jēkabpils raj., Leimaņu pag.	Z. Apala	1970	189	J
14.	Augustinišķi	Krāslavas raj., Ūdrīšu pag.	T. Berga	1984, 1985, 1989	140	V
15.	Baukalns	Cēsu raj., Straupes pag.	J. Apals, Z. Apala	1976	15	V, J
16.	Bēzmuiža	Cēsu raj., Zaubes pag.	H. Riekstiņš,	1931	11	V
			J. Jaunzēms		Sa	V, J

Nr.	Vietas nosaukums	Adrese	Izrakumu vadītājs	Izpētes gads	Kapu, apbedījumu skaits	Hronoloģija
17.	Beteļi	Jēkabpils raj., Elkšņu pag.	E. Šnore	1977, 1978	9	D3, D4
					11	J
18.	Blome	Valkas raj., Blomes pag.	E. Šturms	1929	Sa	V
					3	J
19.	Blukas	Madonas raj., Liezēres pag.	E. Šturms	1927	2	V, J
20.	Bonifacova	Balvu raj., Bērzpils pag.	G. Manteifels	1897	Sa	D3, D4, V, J
			P. Rikovs	1915	1	
21.	Breidaki	Ludzas raj., Isnaudas pag.	V. Aļeksejevs, J. Timošenko	1957	~ 100	J
22.	Briedīši	Jēkabpils raj., Dignājas pag.	E. Šnore	1939	Sa	D3, D4, J
23.	Bučas	Liepājas raj., Cīravas pag.	J. Krieviņš	1921	1/Sa	V, J
24.	Bundzēni	Alūksnes raj., Annas pag.	J. Daiga	1968	10	V
25.	Cēsu Sv. Jāņa baznīcas kapsēta	Cēsis	P. Ārends	1936	~ 10	V, J
			Z. Apala	1998, 2003	34	
26.	Cesvaine	Madonas raj., Cesvaine	A. Vasks	1975	262	V, J
27.	Cibla	Ludzas raj., Ciblas pag.	A. Brants	1846	~ 30 uzķ	D4, V
			J. Romanovs	1890	?	
			F. Balodis	1925, 1926	13 uzķ	
			E. Šnore	1954	4 uzķ	
28.	Daņilovka II	Balvu raj., Šķilbēnu pag.	E. Šnore	1951, 1952	5	D4
					10	V
29.	Darvdedži	Ventspils raj., Jūrkalnes pag.	E. Šnore	1936	11	V
30.	Dārznieki	Liepājas raj., Cīravas pag.	E. Šturms	1936	uzķ	D1
					6	J
31.	Daudzieši	Valmieras raj., Kauguru pag.	I. Zagorska	1979	178	V, J
32.	Daugavgrīva	Rīga, Plēksnes, Birzes iela	R. Šnore	1933	5	J
33.	Diduļi	Bauskas raj., Mežotnes pag.	V. Ģinters	1928	1	J
34.	Dižliepnieki	Kuldīgas raj., Rendas pag.	E. Šnore	1936	3	J
35.	Dobele	Dobele	A. Bīlenšteins	1883	4	V, J
			J. Daiga	1979–1982	1340	
36.	Draņķi	Valmieras raj., Kocēnu pag.	V. Balodis	1906?	1>	V
			P. Stepiņš	1938	7	J
37.	Draudavas	Aizkraukles raj., Aiviekstes pag.	J. Urtāns	1976	Sa	D2, D3
					7	V
38.	Dūdiņas	Rīgas raj., Salaspils l. t.	E. Šnore	1968	165	J

Nr.	Vietas nosaukums	Adrese	Izrakumu vadītājs	Izpētes gads	Kapu, apbedījumu skaits	Hronoloģija
39.	Dzintarkalni	Liepājas raj., Aizputes pag.	K. Ošs	1938	12	J
40.	Dzintarnieki	Liepājas raj., Rucavas pag.	J. Sudmalis	1949	4	J
41.	Dzišļi	Madonas raj., Vestienas pag.	F. Jākobsons	1927	Sa	J
42.	Gabaliņi	Tukuma raj., Tumes pag.	E. Šturms	1934	2	J
43.	Gaisiņi	Ventpils raj., Zlēku pag.	V. Sizovs	1895	1/?	D4, J
			A. Vijups	2004	37	J
44.	Galapielēni	Bauskas raj., Mežotnes pag.	V. Ģinters	1928	post	J
45.	Gaujaslīči	Gulbenes raj., Rankas pag.	S. Zirne, R. Rozenvalds	2001	3	J
46.	Grantskalni	Madonas raj., Cesvaines pag.	A. Nore	1921, 1922	7	D4, V
			K. Ošs	1940	4	
47.	Greivuļi	Rēzeknes raj., Verēmu pag.	P. Rikovs	1916	2	D4, V
			A. Štokmanis	1920	12	
			E. Šnore	1935	3	V
48.	Gremi	Madonas raj., Cesvaines pag.	A. Nore	1923	3	J
			A. Vasks	1988	34	
49.	Griķlībe	Talsu raj., Lubes pag.	S. Bogojavļenskis	1895	post	J
50.	Grotēni	Ogres raj., Madlienas pag.	J. Urtāns	1980	14	J
51.	Ģeisti	Cēsu raj., Jaunpiebalgas pag.	E. Šnore	1948	1	J
			G. Toropina	1989	–	
52.	Iča	Balvu raj., Bērzpils pag.	E. Šturms	1938	apm	A
					1	V
53.	Ikšķiles baznīcas kapsēta	Ogres raj., Ikšķiles l. t.	E. Šturms	1927	165 >	V, J
			R. Malvess	1961	57	
			J. Graudonis	1968–1973	610	
54.	Īle (<i>Immenberg</i>)	Dobeles raj., Īles pag.	A. Raisons, O. Hernalers	1867, 1868	1	J
55.	Ilksumi	Liepājas raj., Lažas pag.	F. Jākobsons	1927	1/Sa	V
56.	Jāņsalas	Rēzeknes raj., Feimaņu pag.	K. Ošs	1939	Sa	D4
					2	J
57.	Jaunbemberi	Valkas raj., Grundzāles pag.	I. Cimermane	1971	11	V
58.	Jaunbērzkalni	Ventpils raj., Zlēku pag.	E. Šturms	1937	apm	D3, D4
					4	V, J
59.	Jaunkandava	Tukuma raj., Jaunkandava	D. Klepere	1967	25	J
60.	Jaunoktes	Liepājas raj., Durbes l. t.	P. Stepiņš	1962	31	J

Nr.	Vietas nosaukums	Adrese	Izrakumu vadītājs	Izpētes gads	Kapu, apbedījumu skaits	Hronoloģija
61.	Jaunpiebalga	Cēsu raj., Jaunpiebalgas pag.	G. Bakmanis	1921	8	D4, V
			J. Prīmanis	1922	5	
			E. Šnore	1948	4	
			K. Ozola	1954, 1960	35	
62.	Jaunpils baznīca	Tukuma raj., Jaunpils	M. Lūsēns	1989	3	J
63.	Jaunplatone	Jelgavas raj., Platonas pag.	Ē. Mugurēvičs	1958	6	J
64.	Jaunzemji	Bauskas raj., Bārbeles pag.	E. Šturms	1930	4	V
65.	Jaunzemji	Bauskas raj., Īslīces pag.	E. Šturms	1934	4	J
66.	Jeskas	Tukuma raj., Irlavas pag.	A. Gulbis	1923	Sa	J
67.	Jumpravmuiža	Bauskas raj., Mežotnes pag.	V. Ģinters	1933	1	D1
					1	D4
					1	J
					1	J
68.	Jūrkalne (Pilsberģe)	Ventspils raj., Jūrkalne	E. Šnore	1936	Sa	J
69.	Jurkova	Krāslavas raj., Ezernieku pag.	I. Cimermane	1967, 1968	4	V
					6/apm	A/D1, D2, D3
70.	Kaijas	Jelgavas raj., Zaļenieku pag.	I. Cimermane	1972	1	J
71.	Kalnapelņi	Aizkraukles raj., Klintaines pag.	K. Bojs	1894	2 >	V
			K. Ošs	1940	?	J
72.	Kalnaplāteri	Jelgavas raj., Vilces pag.	I. Cimermane	1966	12	J
73.	Kalniņi	Kuldīgas raj., Alsungas pag.	I. Cimermane	1959, 1960	36	D4, V
74.	Kapsēde	Liepājas raj., Medze	F. Krūze	1838, 1839	?	D2, D3, D4, V, J
			V. Sizovs	1895	?	
75.	Kapukalni	Madonas raj., Dzelzavas pag.	A. Vasks	1974	2	D3
					17	J
76.	Kāpurkalns	Cēsu raj., Zosēnu pag.	E. Šnore	1948	12	V, J
77.	Kaulēnkalns	Valmieras raj., Vecates pag.	K. Zīverss	1875	apm	A
			E. Šturms	1943, 1944	3	V, J
			I. Zagorska	2003	9	
78.	Kerkūzi	Daugavpils raj., Salienas pag.	A. Vasks	1985, 1986	32	J
79.	Kivti	Ludzas raj., Zvirgzdenes pag.	E. Šnore	1938, 1948, 1955, 1957, 1958	174	D3, D4
					1	J
80.	Klāši	Talsu raj., Valdemārpils l. t.	S. Bogojavļenskis	1896	3	J
81.	Kočas	Dobeles raj., Auru pag.	R. Šnore	1933	1	J

Nr.	Vietas nosaukums	Adrese	Izrakumu vadītājs	Izpētes gads	Kapu, apbedījumu skaits	Hronoloģija
82.	Koknese	Aizkraukles raj., Koknese	A. Stubavs	1961, 1962	11	V
83.	Koknese (Gundegas)	Aizkraukles raj., Koknese	I. Žeiere	1988, 1989	19 60	D4 J
84.	Kolberģi (Goldbeck)	Alūksnes raj., Jaunalūksnes pag.	V. Hekels	1878	9	J
85.	Krači	Kuldīgas raj., Raņķu pag.	E. Šturms	1931	2	J
86.	Krimuldas baznīcas kapsēta	Rīgas raj., Krimuldas pag.	N. Treijs J. Ciglis	1990 1991	4 /Sa 2	V, J
87.	Krustiņi	Rīgas raj., Ādažu pag.	V. Ģinters	1936	30 >	J
88.	Kučuri	Madonas raj., Aronas pag.	K. Ošs	1939	9	V, J
89.	Kusiņi	Daugavpils raj., Ambeļu pag.	A. Zariņa	1959	4	D4, V
90.	Ķaupi	Kuldīgas raj., Ēdoles pag.	E. Šturms	1937	Sa	D4, V
91.	Ķebēni	Jēkabpils raj., Rītes pag.	E. Šnore	1940	2 uz 3	D1, D2, D3 V, J
92.	Ķepši	Madonas raj., Ļaudonas pag.	F. Jākobsons	1927	1	J
93.	Ķesteri	Alūksnes raj., Alsviķu pag.	M. Atgāzis	1971	6	J
94.	Ķeveri (Aulenberg)	Cēsu raj., Drustu pag.	K. Zīverss	1876, 1877	? /Sa 5	D3, D4, V J
95.	Ķunci	Jēkabpils raj., Sēlpils pag.	E. Šnore	1981	19 54	D2, D3, D4 J
96.	Laukmuīža (Steckelberg)	Talsu raj., Dundagas pag.	G. Videmanis, H. Taube E. Šturms E. Šnore	1909 1929, 1930 1937	5 24 5	V
97.	Lavīži (Luisenhof)	Liepājas raj., Aizputes pag.	V. Sizovs	1895	?	J
98.	Lazdas	Ventspils raj., Popes pag.	M. Lūsēns	1999	6	D4, V
99.	Lejaskrogs	Ventspils raj., Puzes pag.	S. Bogojavļenskis I. Štrumfa A. Vasks, A. Vijups	1896 1979 2001, 2002	15 4 147	V, J
100.	Liekņi	Dobeles raj., Bēnes pag.	E. Šturms	1928, 1929	7 2	D3 J
101.	Lielrutuļi	Ogres raj., Jumpravas pag.	E. Šturms I. Briede	1929 1974	3 1 7	D4 J D4
102.	Lielvārdes baznīcas kapsēta	Aizkraukles raj., Lielvārde	A. Zariņa R. Spirģis	1976 2003	9 1	J V
103.	Liepāderi (Lindenberg)	Ogres raj., Ikšķiles l. t.	K. Lēviss of Menārs	1903	Sa ?	D2, D3 J

Nr.	Vietas nosaukums	Adrese	Izrakumu vadītājs	Izpētes gads	Kapu, apbedījumu skaits	Hronoloģija
104.	Liepājas vecie kapi	Liepāja	R. Ritums	1995	3	J
105.	Liepkalne	Madonas raj., Sausnējas pag.	H. Riekstiņš, J. Jaunzems	1931	5	D4
106.	Lipši	Rīgas raj., Salaspils l. t.	J. Daiga	1973–1975	1	J
					apm	A
					4	B, D1
				103	D4	
				1973	49	V, J
107.	Lorupe (Kronenberg)	Rīgas raj., Siguldas pag.	J. Girgensons	1885	1	V
					Sa	D4, V
108.	Madlienas baznīcas kapsēta	Ogres raj., Madlienas pag.	H. Riekstiņš	1938	Sa	V, J
			M. Lūsēns	2004	20	
109.	Madona	Madona, Cesvaines iela 14	K. Zīverss	1878	1	D4
			E. Rudenāja, V. Urtāns	1953, 1954, 1958, 1959	27	D3, D4
			J. Urtāns	2002	4	D4
			M. Ruša	2002	85	V, J
110.	Maki (Kčēniņu kalns)	Talsu raj., Ģibuļu pag.	S. Bogojavlenskis	1896	10	J
111.	Mārtiņsalas baznīcas kapsēta	Rīgas raj., Salaspils l. t.	A. Buholes	1897	3>/Sa	V, J
			A. Zariņa	1966	1303	
			Ē. Mugurēvičs	1967–1973	499	
112.	Maskati	Valkas raj., Plāņu pag.	L. Šrēders	1893	10	D4, V
113.	Maskava	Daugavpils raj., Višķu pag.	E. Šnore	1937–1939	81	D3, D4
					4	J
114.	Matkule	Tukuma raj., Matkules pag.	V. Meijers	1877	Sa	D4, V, J
			S. Bogojavlenskis	1896		
			E. Šturms	1937		
115.	Matkules Baznīcas kalns	Tukuma raj., Matkules pag.	E. Šturms	1937	kv	D4
					1	J
116.	Mazgarbas	Dobeles raj., Bukaišu pag.	V. Ģinters	1932	1	J
117.	Meirāni	Madonas raj., Indrānu pag.	E. Šturms	1927	Sa	D3, D4, V
					1	V
118.	Muciņas	Cēsu raj., Zosēnu pag.	J. Apals	1977	3	J
119.	Naugrubi	Alūksnes raj., Trapenes pag.	A. Vasks	1969	4	V, J
					Sa	
120.	Novinki	Krāslavas raj., Salienas pag.	A. Vasks	1986	2	J
121.	Ogre	Ogres raj., Ogre	R. Jakšs	1902	Sa	J
			G. Verners	1907	1	
122.	Ormaņkalns	Jēkabpils raj., Elkšņu pag.	T. Berga	1982	87	J
123.	Ozolmežs	Talsu raj., Dundagas pag.	L. Vankina	1953	1	V

Nr.	Vietas nosaukums	Adrese	Izrakumu vadītājs	Izpētes gads	Kapu, apbedījumu skaits	Hronoloģija
124.	Ozolmuiža (<i>Eckhof</i>)	Madonas raj., Liezēres pag.	K. Zīverss	1878	Sa	D4, V, J
					2	V
			V. Ašeradens	1918	5	
125.	Palleskalns	Madonas raj., Mārcienas pag.	F. Jākobsons	1927	2	V, J
126.	Pasilciems	Ventspils raj., Zlēku pag.	V. Sizovs	1895	?/Sa	D4, V, J
			N. Brandenburgs	1897	?	
			E. Šturms	1932	Sa	
127.	Pāvulkalns	Valkas raj., Launkalnes pag.	J. Urtāns	1982	20	V
			J. Siatkovskis	1983–1986	290	D2, D4
					Sa	
128.	Pelīcēni	Ogres raj., Mazozolu pag.	S. Zirne, R. Rozenvalds	2001	30	V, J
129.	Pelnu kalns (<i>Nagelberg</i>)	Madonas raj., Aronas pag.	K. Zīverss	1878	1	V
					Sa	V, J
130.	Plāteri	Jēkabpils raj., Sēlpils pag.	A. Štokmanis	1921	4	D2, D3
					1	J
			J. Daiga, M. Atgāzis	1961, 1962	2 uzk	D2, D3
					4/Sa	V, J
131.	Plattēvi	Tukuma raj., Kandavas pag.	J. Jaunzems	1931	1	J
132.	Preiļi	Preiļu raj., Preiļi	A. Vilcāne	2000	25	J
133.	Priecumi	Limbažu raj., Salacas pag.	G. Bakmanis	1920	33 >	V, J
			F. Jākobsons	1929	7	
134.	Priedīši	Saldus raj., Vadakstes pag.	J. Asaris	1984, 1985	2	D3
					46	J
135.	Priednieki	Liepājas raj., Virgas pag.	K. Rubulis	1925	7	J
136.	Priedulāji	Liepājas raj., Grobiņa	F. Balodis, B. Nermanis	1929, 1930	27 uzk	D3
			E. Šturms	1943	2 uzk	
			P. Stepiņš	1951	30 uzk	
			J. Daiga	1957	10 uzk	
						1
137.	Promulti	Valmieras raj., Mazsalacas l. t.	J. Urtāns	1985	1	A
					13	V, J
138.	Puigas	Ogres raj., Ogresgala pag.	I. Cimermane	1954	Sa	D2, D3
					10	J
139.	Pukuļi	Liepājas raj., Bārtas pag.	P. Stepiņš	1962, 1963	2 uzk	B
			A. Vasks	1979–1981	11 uzk	V
				1981	20	
140.	Pūne	Ventspils raj., Zlēku pag.	V. Sizovs	1895	?	J
141.	Purgaiļi	Cēsu raj., Vecpiebalgas pag.	Z. Apala	1970	140	J
142.	Putniņi	Bauskas raj., Svitenes pag.	N. Purpētere	1939	1	J

Nr.	Vietas nosaukums	Adrese	Izrakumu vadītājs	Izpētes gads	Kapu, apbedījumu skaits	Hronoloģija	
143.	Putras	Dobeles raj., Penkules pag.	E. Šnore	1955	Sa	D2, D3, J	
					14	J	
144.	Ragaiņi	Cēsu raj., Vecpiebalgas pag.	J. Apals	1978	6	J	
145.	Ratulāni	Jēkabpils raj., Rītes pag.	E. Šnore	1978, 1979	23	D2, D3, D4	
					53	V, J	
146.	Repji	Alūksnes raj., Trapenes pag.	F. Zagorskis	1959	Sa	V, J	
					16		
147.	Reznes	Rīgas raj., Salaspils l. t.	E. Šturms	1933, 1935	2 uzsk	B, D1	
					1	D4, V	
					2	J	
			J. Graudonis	1958, 1969	4 uzsk	B, D1	
					2	D4, V	
25	J						
148.	Rīga, Skolas iela	Rīga, Skolas iela 28	F. Jākobsons	1928	1	J	
149.	Rīgas Doma baznīcas kapsēta	Baznīcā	T. Pāvele	1960–1963	64	V, J	
			Jaunielā (baznīcas DA)	M. Vilsone	1969, 1970		134
				A. Celmiņš, B. Eglāja	1980–1983, 1986		505
			Pelēkajā kapsētā (baznīcas ZA)	A. Caune, S. Tilko	1986–1989		308
			Zaļajā kapsētā (Doma dārzā)	A. Celmiņš	1986, 1988–1991, 1994–2000		1658
150.	Rīgas Jēkaba baznīcas kapsēta	Rīga	G. Fedorenko	1970	post	V, J	
			G. Zemītis	1999			
151.	Rīgas Jura baznīcas kapsēta	Rīga	B. Muzolfs, B. Lučaks	1983, 1984	38	V, J	
			D. Svarāne	1986, 1987, 1990	19		
152.	Rīgas Pētera baznīcas kapsēta	Rīga	A. Karnups, E. Brīvkalne	1945	48	V, J	
			T. Pāvele	1957	7		
			R. Malvess	1962	24		
			R. Spirģis	2004	194		
153.	Rīgas Reformātu baznīcas kapsēta	Rīga, Mārstaļu iela 10	D. Svarāne	1987	1	J	
154.	Rīgas Sv. Georga hospitāļa kapsēta	Rīga, Valdemāra iela 17	I. Melne	2004	3	J	
155.	Rijnieki (Kara kapi)	Balvu raj., Kubulu pag.	S. Lauļa, J. Graudonis	1964	19	D1	
					5/Sa	V, J	
156.	Riņņukalns	Valmieras raj., Vecates pag.	K. Zīverss	1875–1877	apm	A	
			A. Zommers	1881	~ 100	V	
			E. Šturms	1943			5
157.	Rogas	Ogres raj., Krapes pag.	I. Bernāte	1993	13	J	
158.	Roņi	Liepājas raj., Kazdangas pag.	K. Bojs	1896	?	D4, V	
			J. Krieviņš	1920	1/Sa		
			E. Šturms	1932	1/Sa		

Nr.	Vietas nosaukums	Adrese	Izrakumu vadītājs	Izpētes gads	Kapu, apbedījumu skaits	Hronoloģija
159.	Rubeņi	Cēsu raj., Priekuļu pag.	Z. Apala	1985	7	J
160.	Rūjienas baznīca	Valmieras raj., Rūjiena	D. Klepere	1974	1/Sa	V, J
161.	Rūsīši-Debeši (Liepu kalns)	Saldus raj., Rubas pag.	P. Stepiņš	1938, 1940	34	D1, D2, D3, D4
					30 >	V, J
			A. Vilka	1991	2	D3
					1	J
162.	Ružas	Preiļu raj., Jersikas pag.	N. Jefimova	1989, 1990	5	D3
					45	J
163.	Saikava	Madonas raj., Praulienas pag.	K. Volfs	1885	?/Sa	D3, D4, V, J
			M. Eberts, K. Lēviss of Menārs	1913	10	V, J
			K. Ošs	1939	1	D4
164.	Saldus slimnīca	Saldus	J. Daiga	1958	56	V
165.	Saldus Sv. Jāņa baznīcas kapsēta	Saldus	M. Ruša	1995	33	J
166.	Saliņas	Ogres raj., Ķeipenes pag.	A. Buholcs	1895	15	D3, D4
					3	V, J
			S. Bogojavlenskis	1896	4	D3
167.	Sārumi	Cēsu raj., Priekuļu pag.	G. Leške, R. Hausmanis	1889	1	J
168.	Sēlpils	Jēkabpils raj., Sēlpils	A. Zariņa	1964, 1965	234	V, J
169.	Sermuļi	Liepājas raj., Kalvenes pag.	P. Stepiņš	1938	7	J
				1962	5	
170.	Siguldas baznīcas kapsēta	Rīgas raj., Sigulda	H. Riekstiņš	1928	Sa	V, J
171.	Silavas	Valmieras raj., Sēļu pag.	M. Ruša	1997	Sa	V, J
					19	J
172.	Silavas	Ludzas raj., Nukšas pag.	P. Stepiņš	1938	15	V, J
173.	Silieši	Madonas raj., Ļaudonas pag.	F. Jākobsons	1927	Sa	D2
					2	J
174.	Silmalciems	Ventspils raj., Užavas pag.	O. Kalmeijers	1846	Sa	D4, V, J
			V. Sizovs	1895	?	
			E. Šturms	1936	5	
175.	Skābumi	Valmieras raj., Rencēnu pag.	I. Cimermane	1977	?	J
176.	Skauti	Saldus raj., Brocēnu l. t.	P. Stepiņš	1938	5 post	J
177.	Skubiņi	Ogres raj., Ķeipenes pag.	P. Stepiņš	1937	4	J
			T. Spuriņš		1	
178.	Slutišķi	Daugavpils raj., Naujenes pag.	T. Berga	1986, 1987	189	V, J

Nr.	Vietas nosaukums	Adrese	Izrakumu vadītājs	Izpētes gads	Kapu, apbedījumu skaits	Hronoloģija
179.	Smaudži	Madonas raj., Ošupes pag.	I. Loze	1967, 1973, 1974	apm	A-D1
					Sa	D2, D3, V, J
					2	D3
					25	V, J
180.	Smiltaine	Rēzeknes raj., Nautrēnu pag.	H. Riekstiņš, E. Šnore	1933, 1935	20	D3
					2	J
181.	Spieķi	Alūksnes raj., Ziemeļu pag.	M. Atgāzis	1979	Sa	D4, V
					1	V
182.	Sproģi	Liepājas raj., Embūtes pag.	J. Sudmalis	1920	6	J
183.	Stīrnas	Krāslavas raj., Kalniešu pag.	P. Stepiņš	1939	5	D4, V
					6	V
184.	Stīrniene	Madonas raj., Varakļānu pag.	E. Lēmanis	1872	16	D2, D4, V
185.	Straumaņi	Bauskas raj., Bārbeles pag.	K. Ošs	1938	4	V
186.	Strūgukalns	Madonas raj., Dzelzavas pag.	P. Ārends	1930	6	V
			E. Šturms	1930	15	
187.	Šarlote	Liepājas raj., Sakas pag.	Ē. Mugurēvičs	1979	5	J
188.	Šelupinki	Ludzas raj., Zvirgzdenes pag.	E. Šnore	1959	4	V
189.	Šķērkāni	Krāslavas raj., Ūdrīšu pag.	M. Ruša, I. Zagorska	1986	12	J
190.	Teņņi	Cēsu raj., Raiskuma pag.	A. Vilka	1995	Sa	D3
					19	V, J
191.	Tērvetes Sanatorija	Dobeles raj., Tērvete	E. Brīvkalne	1953	27	V, J
			M. Atgāzis	1975	19	
			G. Zemītis	1982	10	
192.	Tērvetes Sapņi	Dobeles raj., Tērvete	M. Atgāzis	1975	8	J
193.	Ticēni	Gulbenes raj., Galgauskas pag.	J. Ģirģensons	1885	5	D4, V
			E. Mengdens	1893	3	
194.	Tojāti	Talsu raj., Abavas pag.	M. Eberts	1923	apm	A
					2 uzsk	D4
			F. Balodis, A. Karnups	1928	3 uzsk	J
			Ē. Mugurēvičs	1978	3	
195.	Tomēni	Rīgas raj., Daugmales pag.	V. Urtāns	1967	?	J
			R. Spirģis	2003	1	
196.	Tropes	Madonas raj., Vestienas pag.	F. Jākobsons	1927	Sa	D3, D4
					8	J
197.	Trūpi	Rēzeknes raj., Viļānu pag.	J. Urtāns	1981	15	V, J
198.	Tukuma Sv. Trīsvienības baznīcas kapsēta	Tukums	P. Stepiņš	1940	2 >	V, J
			M. Ruša	2003	3/Sa	

Nr.	Vietas nosaukums	Adrese	Izrakumu vadītājs	Izpētes gads	Kapu, apbedījumu skaits	Hronoloģija
199.	Tuntuļi	Ogres raj., Ķeguma l. t.	P. Stepiņš	1938	5	J
200.	Turaidas baznīcas kapsēta	Rīgas raj., Sigulda	D. Klepere	1971	45	V, J
201.	Ubodišķi	Daugavpils raj., Ambeļu pag.	E. Šnore K. Ošs	1938	3 11	V
202.	Upesvagari	Talsu raj., Dundagas pag.	S. Bogojavlenskis	1896	1/Sa	D4, V
203.	Uplanti	Cēsu raj., Drabešu pag.	Z. Apala	1971	87	V
204.	Ušuri (Zviedru kapi)	Gulbenes raj., Līgo pag.	A. Nore J. Apals	1922 1965	5 Sa 12	D3, D4 D2-V V
205.	Užava	Ventspils raj., Užava	V. Sizovs D. Klepere A. Vijups, V. Muižnieks	1895 1974 2003	? 20 54	V
206.	Vaidu kapi	Rēzeknes raj., Lendžu pag.	A. Vasks	1973	kv 82	D2, D3 V
207.	Valmieras Sīmaņa baznīcas kapsēta	Valmiera	E. Šnore M. Atgāzis V. Bebre T. Berga	1937 1972 2000 2004	4 63 29 4	V, J
208.	Vāveri	Preiļu raj., Galēnu pag.	H. Riekstiņš	1929	Sa	V, J
209.	Vecdaugēni	Valmieras raj., Mazsalaca	L. Šrēders, O. Fītinghofs	1894	5	V
210.	Veģi	Talsu raj., Valgales pag.	A. Auzāne E. Šturms	1935 1936	9 7	V
211.	Vējstūri	Rīgas raj., Salaspils l. t.	A. Zariņa	1967, 1968	6 31 24	B D4 J
212.	Ventspils Kanstona kapsēta	Ventspils, Ziemeļu iela 15	A. Karnups M. Lūsēns M. Ruša	1940 2000 2002	1 – –	J
213.	Ventspils Sv. Nikolaja kapi	Ventspils	J. Siatkovskis M. Lūsēns R. Ritums, J. Ciglis, N. Grasis M. Lūsēns	1989 1998 2001 2002	14 15 19 72	V, J
214.	Ventspils Vācu kapsēta	Ventspils, Skolas iela 4	J. Siatkovskis	1987	4	J
215.	Ventspils	Ventspils, Kuldīgas iela 18	M. Lūsēns	1996	6	J
216.	Verne (<i>Fehren</i>)	Ogres raj., Madlienas pag.	K. Zīverss J. Girgensons, A. Buholcs	1873 1885	? 6	D4, V, J

Nr.	Vietas nosaukums	Adrese	Izrakumu vadītājs	Izpētes gads	Kapu, apbedījumu skaits	Hronoloģija
217.	Verņi	Ludzas raj., Zvirgzdenes pag.	E. Šnore	1958	12	J
218.	Veselava	Cēsu raj., Veselavas pag.	J. Ciglis	2004	30	V, J
219.	Vilkumuižas ezers	Talsi	E. Šturms, H. Riekstiņš	1934, 1936	Sa	D4, V
			A. Šulcs, J. Znotiņš	1953		
220.	Vilmaņi	Krāslavas raj., Ūdrīšu pag.	I. Zagorska	1983, 1984	27	V, J
221.	Viļaka	Balvu raj., Viļaka	Z. Glogers	1880	?	D3, D4, V, J
222.	Vīnakalns	Aizkraukles raj., Klintaines pag.	V. Urtāns	1959	42	V
223.	Zaļā muiža	Jelgavas raj., Zaļenieki	E. Šturms, H. Riekstiņš	1930	20	V, J
224.	Zelti	Valmieras raj., Rencēnu pag.	I. Cimermane	1974	Sa	V
					25	J
225.	Zilais kalns	Valmieras raj., Kocēnu pag.	K. Grevings	1875	3	J
			I. Cimermane	1973	28	
226.	Zvanītāji	Jēkabpils	E. Šnore	1974	uzk	D2, D3
					93	V, J
227.	Zvanulejas	Gulbenes raj., Tirzas pag.	K. Ošs	1936	Sa	D4, V
					4	V
228.	Zvejnieki	Valmieras raj., Vecates pag.	K. Zīverss	1875	?	J
			F. Zagorskis	1964–1966, 1968, 1970, 1971	312	A
					2	J
229.	Zviedri	Tukuma raj., Pūres pag.	Ē. Mugarēvičs	1963	9	D4, V
					2/Sa	V, J
230.	Zviedrukalns	Madoņas raj., Mētrienas pag.	F. Jākabsons	1927	Sa	D4, J
					4	J

Vitolds Muižnieks

FORSCHUNGSGESCHICHTE DER BEGRÄBNISSTÄTTEN DES 14.–18. JH. IN LETTLAND

Zusammenfassung

Begräbnisstätten des Mittelalters und der frühen Neuzeit sind in Lettland wohl die am meisten erforschten Objekte. In diesem Artikel werden die wichtigsten Resultate über die 230 seit Anfang des 19. Jh. bis auf den heutigen Tag auf dem jetzigen Territorium Lettlands archäologisch untersuchten Begräbnisstätten des 14.–18. Jh. zusammengefasst. Auf Grund politischer und historischen Ereignisse in Lettland, einer Analyse des wissenschaftlichen Interesses der Forscher und des archäologischen Materials, die eine Interpretation ermöglichen, wurde das Material in fünf Forschungsetappen unterteilt, die sich sowohl durch den Umfang archäologischer

Ausgrabungen und deren Ziele als auch durch die Analyse des Materials unterscheiden.

Die erste Forschungsetappe

Die Anfänge der Forschung der mittelalterlichen Begräbnisstätten lassen sich auf das 17., 18. Jh. datieren, als einzelne Enthusiasten die Erkundung kirchlicher Grabmäler und die Fixierung der Gräberzeichen leisteten. Doch die ersten Ausgrabungen wurden erst Anfang des 19. Jh. geleistet, und zwar durch einen neuen Wissenschaftszweig der Geschichte – der Archäologie.

Damals spielten die Gesellschaften für Altertums-kunde, die Anfang des 19. Jh. in Mitau (Jelgava), in Riga und in Dorpat (Tērbata) gegründet wurden, bei der Erforschung historischer Quellen und archäologischer Denkmäler eine große Rolle. In deren Auftrag wurden im 19. Jh. bis Anfang des 20. Jh. sowohl archäologische Ausgrabungen organisiert als auch Denkmalschutz geleistet. Die Gräber jener historischen Zeiten sind in dieser Periode in mehr als 44 Stellen untersucht worden. Deutschbaltische und russische Archäologen hatten mehr Interesse an Denkmälern des früheren Zeitalters, deshalb wurden zum größten Teil Bestattungen des 14.–18. Jh. in Besiedlungen und in Gräberfeldern aus der Stein- und Eisenzeit aufgedeckt. Die Begräbnisstätten des 14.–18. Jh. wurden mehr in der zweiten Hälfte der Periode untersucht. Dabei wurden die Begräbnisstätten der historischen Zeiten abgesondert und als gesonderte Gruppe der archäologischen Denkmäler betrachtet (R. Hausman 1896 und 1902), die als wichtige Quelle in der Erforschung der materiellen und geistlichen Kultur des Mittelalters und der frühen Neuzeit gehalten wurde.

Die zweite Forschungsetappe

Neue Voraussetzungen in Geschichtswissenschaft und Archäologie schuf die politische Situation nach dem Ersten Weltkrieg, als Lettland seine Unabhängigkeit erlangte. Von 1918–1940 verloren deutschbaltische und russische Wissenschaftler ihre Vormachtstellung. Ihre Stelle übernahmen jetzt lettische Wissenschaftler. Geschichte, auch Archäologie, wurde in den 20er und 30er Jahren den nationalen Belangen des Staates untergeordnet. Zur Aufgabe der Humanwissenschaften gehörte nun die Suche nach dem "Lettischen" in der Vergangenheit und die Verehrung des Altertums. Damit orientierte sich die Archäologie mehr auf das Erforschen der Urgeschichte. In dieser Periode wurden archäologische Ausgrabungen in den Begräbnisstätten der historischen Zeiten zur Überprüfung der Informationen über die früher nicht registrierten Gräberfelder und in Bezug auf die vorgesehenen Erdarbeiten in der Zone der archäologischen Denkmäler geleistet. Insgesamt wurden mehr als 80 Begräbnisstätten der historischen Zeiten von 1920 bis 1939 untersucht. Ungeachtet der relativ großen Ausgrabungszahl spiegeln sich die Ergebnisse nur teilweise in archäologischen Publikationen der 20er und 30er Jahre wider. Erheblich mehr über die Begräbnisstätten der historischen Zeiten und die Beerdigungstraditionen haben in dieser Periode andere Fachleute – Ethnographen, Historiker und Volkskundler geschrieben.

Die dritte Forschungsetappe

Die erste Sowjetzeit und die NS-Zeit von Mitte Juni 1940 bis 1944/45 sind in der

Forschungsgeschichte der Archäologie bisher kaum analysiert. Nach der Okkupation Lettlands im Juni 1940 durch die UdSSR bis Ende des Jahres sind keine wesentlichen Veränderungen in den archäologischen Arbeiten zu beobachten, denn in diesem kurzen Zeitraum wurden 7 Begräbnisstätten untersucht. Eine kurze Unterbrechung trat dagegen 1941 ein, als die Front sich dem Territorium Lettlands näherte. Die Ausgrabungen wurden 1942 wieder aufgenommen und bis Ende der nationalsozialistischen Okkupation fortgesetzt. Es wurden drei Begräbnisstätten der historischen Zeiten in dieser Periode erforscht. Von 1940 bis 1944 haben Ausgrabungen kleineren Umfangs fast alle historischen Gebiete auf dem Territorium Lettlands umfasst (Abb. 3). Wegen des Krieges und der Okkupation konnten die Ergebnisse der Ausgrabungen und das archäologische Material der Begräbnisstätten nicht in Publikationen jener Zeit erscheinen.

Die vierte Forschungsetappe

Systematische Erforschung der Bestattungsstätten der historischen Zeiten und eine breitere Analyse des archäologischen Materials des 14.–18. Jh. begannen nach dem Zweiten Weltkrieg. Die Sowjetzeit 1945–1990 ist als eine separate Forschungsetappe der Geschichte der Archäologie zu betrachten. Nach der Okkupation Lettlands emigrierte der größte Teil der Archäologen (E. Šturms, V. Ģinters), andere waren Repressionen ausgesetzt (A. Karnups, R. Šnore). Von 1945 bis Anfang der 50er Jahre konnten nur einige erfahrene Forscher – E. Šnore, E. Brīvkalne, L. Vankina gearbeitet. Die Situation besserte sich Mitte der 50er Jahre, als mehrere junge Archäologen ihre Arbeit begannen. In dieser Zeit begann auch eine breitere Erforschung archäologischer Denkmäler. Insgesamt wurden von 1945 bis 1990 Ausgrabungen in 109 Begräbnisstätten des 14.–18. Jh. getätigt. Dank staatlicher Unterstützung konnten die Untersuchungen alle historischen Gebiete des Territoriums Lettlands umfassen. Wegen des geplanten und gebauten Wasserkraftwerks an der Daugava wurden die Ausgrabungen in Ostlettland (Vidzeme und Latgale) intensiviert. Höchstwahrscheinlich werden sich Ausgrabungen dieses Umfangs nicht mehr, wenigstens nicht in näherer Zukunft, in der Archäologiegeschichte Lettlands wiederholen. Neben den umfangreichen Ausgrabungen wurden in dieser Zeit die Grabungsergebnisse in periodischen Ausgaben z.B. in den *Nachrichten der Akademie der Wissenschaften der Sozialistischen Sowjetrepublik Lettland* (Latvijas PSR ZA Vēstis), in wissenschaftlichen Sammelwerken *Archäologie und Ethnographie* (Arheoloģija un etnogrāfija) und in Monographien (E. Šnore, A. Zariņa 1980) veröffentlicht. In den Publikationen wird das Material der Ausgrabungen unter verschiedenen

Aspekten betrachtet. Das Interesse wurde vor allem auf Aspekte der materiellen Kultur und Erforschung ethnischer Prozesse gelenkt. Weniger Wert wurde auf die Vorgänge des geistlichen Lebens gelegt.

Die fünfte Forschungsetappe

Seit der Wiedererlangung der Unabhängigkeit Lettlands 1991 begann eine neue Etappe in der Geschichte des Landes. Positiv zu bewerten sind die Möglichkeiten der Zusammenarbeit und des Informationsaustausches mit Wissenschaftlern aus Westeuropa, als ein negativer Aspekt ist aber die noch immer nicht überwundene finanzielle Krise im Wissenschaftsbereich Lettlands zu nennen. Das Budget – auch für Archäologie – wurde verringert. Zwangsläufig mußte Zahl und Umfang archäologischer Ausgrabungen (Forschungen) verringert werden. Die Forscher konzentrieren sich hauptsächlich auf die theoretische Erforschung des gesammelten Materials. Seit 1991 sind Ausgrabungen in Begräbnisstätten aus Mittelalter und früher Neuzeit größtenteils nur in Bezug auf geplante Erd- und Bauarbeiten geleistet worden. Von 1991 bis 2004 wurden insgesamt 33 Ausgrabungen in Begräbnisstätten gemacht. Die Zahl der untersuchten Objekte hat sich im Vergleich zu Anfang der 90er Jahre in den letzten Jahren erheblich vergrößert. Regional mehr erforscht sind Livland (Vidzeme) und Kurland (Kurzeme). In Lettgallen (Latgale) und Semgallen (Zemgale) wurden Ausgrabungen nur in zwei Objekten getätigt, aber in Selien (Sēlija) – gar keine.

Abgesehen von kleineren Überprüfungs- und Schutzausgrabungen hat die Zahl der Publikationen, die der Analyse des anthropologischen und archäologischen Materials aus den Begräbnisstätten der historischen Zeiten gewidmet ist, wesentlich zugenommen. Auch der Problem- und Fragenkreis,

der auf diesem Material basiert, hat sich erweitert.

Größere Aufmerksamkeit wird der Analyse der materiellen Kultur des 13.–17. Jh. gewidmet, die die Chronologie des archäologischen Materials der historischen Zeiten zu vervollkommen ermöglicht hat. Eine breitere Analyse des archäologischen Materials wurde auf den Ablauf des geistlichen Lebens angelegt, die in der Sowjetzeit aus verschiedenen Gründen wenig Interesse fand. Es gibt mehrere Veröffentlichungen, in denen das Zusammenleben christlicher und vorchristlicher Traditionen im 14.–18. Jh. in Lettland betrachtet ist. Das Material der Ausgrabungen aus den Begräbnisstätten der historischen Zeiten wird in den Arbeiten der Archäologen und der Anthropologen in Bezug auf die Erforschung der ethnischen Prozesse in Lettland analysiert. In der letzten Zeit wird größere Aufmerksamkeit auf biologische und paleodemographische Prozesse gelenkt, die Geburten- und Sterberaten und die physischen Parameter des Körpers beeinflusst haben.

Ungeachtet der Tatsache, dass die Forschungsgeschichte der Begräbnisstätten des 14.–18. Jh. mehr als 150 Jahre alt ist, ist noch immer keine umfassendere Analyse des Materials in dem Maßstab der einzelnen Regionen und ganz Lettlands gemacht worden. Solche Arbeiten sind in Litauen und in Estland bereits geleistet worden. In Lettland sind hauptsächlich Publikationen über einzelne Denkmäler ausgearbeitet. In der letzten Zeit werden mehrere größere Forschungen vorbereitet. Nächstens wird die Monographie von T. Berga über die Begräbnisstätten am Oberlauf von Daugava in Lettgallen (Latgale) erscheinen. A. Celmiņš arbeitet an der Dissertation über die Rigaer Kirchhöfe. In Zukunft sind ähnliche Untersuchungen über andere Regionen Lettlands und über das Territorium Lettlands insgesamt notwendig.

VERZEICHNIS DER ABBILDUNGEN

- Abb. 1.* Verbreitungskarte der auf dem Territorium Lettlands archäologisch erforschten Begräbnisstätten des 14.–18. Jh.
- Abb. 2.* Intensität archäologischer Ausgrabungen in den Begräbnisstätten des 14.–18. Jh. und den Denkmälern früherer Perioden, wo Beerdigungen nach dem 13. Jh. fortgesetzt oder neu begonnen wurden
- Abb. 3.* Intensität archäologischer Ausgrabungen in den Begräbnisstätten des 14.–18. Jh. in den historischen Gebieten auf dem heutigen Territorium Lettlands

Tabelle Liste der archäologisch erforschter Begräbnisstätten des 14.–18. Jh. und Untersuchungsergebnisse

Ieva Ose

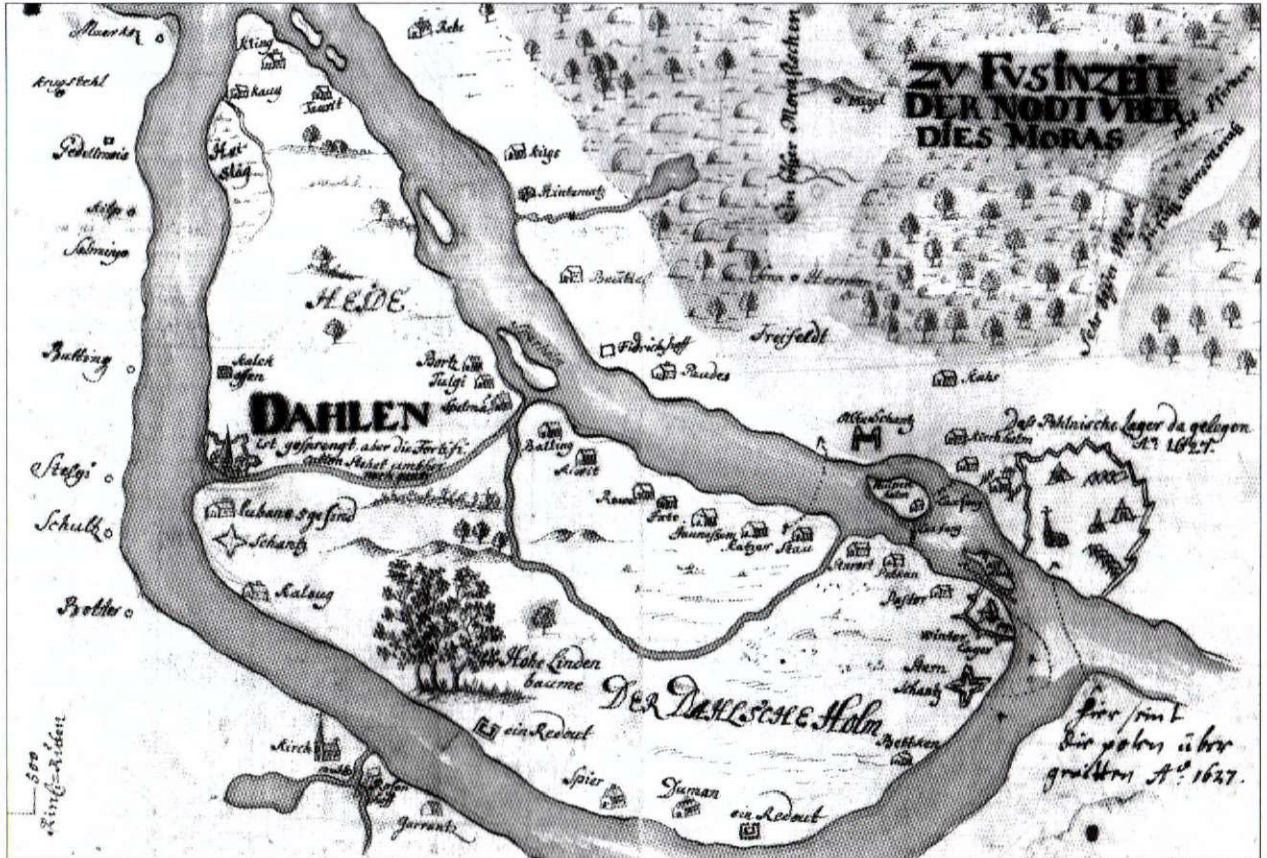
SALASPILS SV. JURA BAZNĪCAS BŪVVĒSTURE

Salaspilī uzplūdinātās Daugavas labajā krastā netālu no ūdensmalas paceļas nedaudzdu mūru drupas, virs kurām pirms gadiem desmit uzstādīts liels, balts krusts. Tā ir piemiņas zīme Jura baznīcai, kas šajā vietā celta viduslaikos un kuras pārbūvētajā ēkā dievkalpojumi notikuši vēl dažus gadus pēc Otrā pasaules kara. Pēc tam baznīca pakāpeniski izpostīta – un Rīgas HES celtniecības laikā ēkas drupas saspridzinātas. Tagad virs zemes daļēji saglabājušās tikai altārtelpas mūru paliekas, kas bez konservācijas strauji iet bojā. Tā kā līdz šim nav nevienas plašākas publikācijas par Salaspils Jura baznīcu, bet populārā

literatūrā nereti sastopami pretrunīgi spriedumi, šajā rakstā mēģināts apkopot nozīmīgāko avotu sniegtās ziņas par šo pieminekli.

AVOTI

Indriķa hronikā minētā senākā baznīca pie Salaspils (*Holme*) 12. gs. beigās celta uz Mārtiņsalas, tā pastāvējusi līdz 16. gs. otrajai pusei un izpostīta Livonijas kara laikā.¹ Otrs dievnamš – Daugavas labajā krastā Salaspilī būvēta Jura baznīca līdz 16. gs. beigām vēstures avotos nav minēta. Spriežot pēc pašlaik

1. att. Salaspils baznīcas nosacīts attēlojums poļu nometnes vidū. Ap 1627. gadu izgatavotas Daugavas lejteces kartes fragments (oriģināls Kara arhīvā Stokholmā)

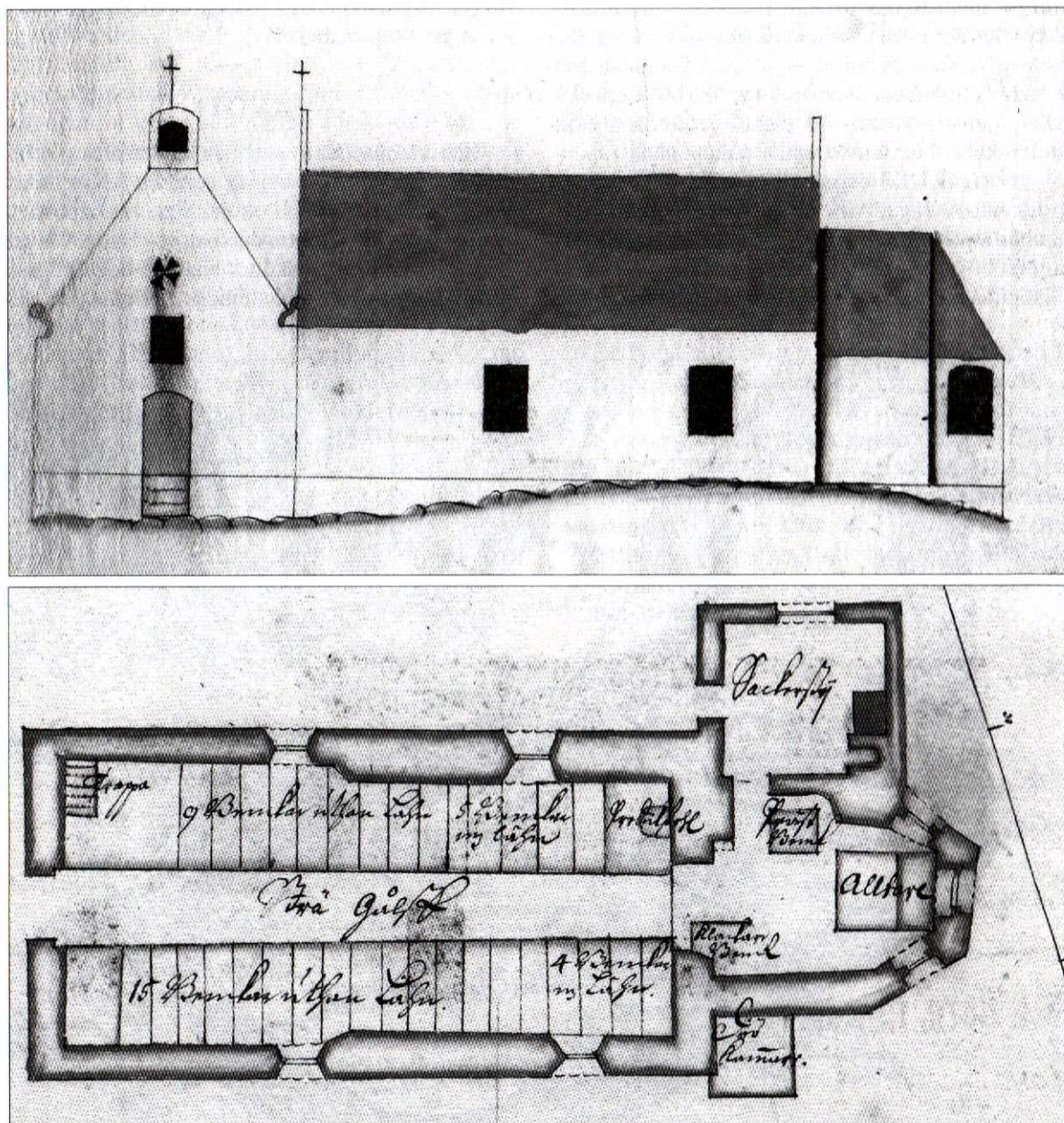
pieejamiem avotiem, laikam pirmo reizi tā atzīmēta Bodekera hronikā, aprakstot 1605. gada Salaspils kauju ar poļiem, kad baznīcā bija nocietinājušies zviedri.² Pēc apraksta var spriest, ka baznīca bijusi mūra celtne, jo koka ēka apšaudē būtu viegli aizdegusies un tāpēc aizstāvjiem nedroša.

Poļu izveidotajā Cēsu bīskapijā 1613. gadā veikta katoļu baznīcu vizitācija, kuras protokolos atrodams nedaudz ziņu par Salaspils baznīcu. Latīņu valodā tā apzīmēta par *templum S. Georgii*.³ Tā ir viena no retajām norādēm uz svēto patronu, kam baznīca bijusi veltīta. Atbilstoši šī svētā vārda izrunai Salaspils dievnams vēlāk publikācijās vācu valodā saukts par *St. Georgs-Kirche*, bet latviski – par Sv. Jura baznīcu.

Salaspils baznīcas senākais nosacītais attēlojums atrodams zviedru mērnika Georga Švengela ap

1627. gadu zīmētajā Daugavas lejteces kartē.⁴ Tajā pretī Doles salas augšgalam upes labajā krastā poļu nometnes vidū iezīmēta baznīca kā celtne ar torni. Tas ir kartē izmantots shematisks dievnama apzīmējums, jo 17. gs. Salaspils baznīcai augsts tornis nav bijis. Ap 1647. gadu zviedri projektēja jaunu zemes nocietinājumu – Salaspils skansti, kurai blakus iezīmēts senākais līdz šim zināmais Salaspils baznīcas plāns – kvadrātiska draudzes telpa, kuru austrumu galā noslēdz nedaudz šaurāks koris ar pusapaļu altārgalu.⁵ Baznīcas plāns iekrāsots sarkanā krāsā, kas zviedru kartēs ir parastais apzīmējums mūra ēkām.

Salaspils baznīca minēta arī dažādos 17. gs. zviedru veikto baznīcu, draudžu, muižu revīziju materiālos, bet tajos ziņu par pašu dievnamu ir maz. 1638. gadā Vidzemes arklu revīzijā atzīmēts, ka viens mācītājs apkalpo

2. att. Salaspils baznīcas plāns un fasādes. Olofa Kvista 1692. gada uzmērojuma zīmējums (oriģināls LVVA)

3. att. Salaspils baznīca ar kapsētu 1797. gadā (no: Broce 2002)

divas baznīcas – Salaspili un Ikšķili.⁶ Arī 1669. gada vizitācijā minēts, ka Salaspils muižas teritorijā ir divi dievnami – Salaspils un Ikšķiles baznīca.⁷ Baznīcas būvvestures pētījumiem nozīmīgāka ir 1674. gada Salaspils draudzes vizitācija, kurā atzīmēti plaši baznīcas pārbūves darbi.⁸ Baznīca īsi minēta arī 1684., 1727. un 1730. gada Salaspils muižas revīziju protokolos.⁹

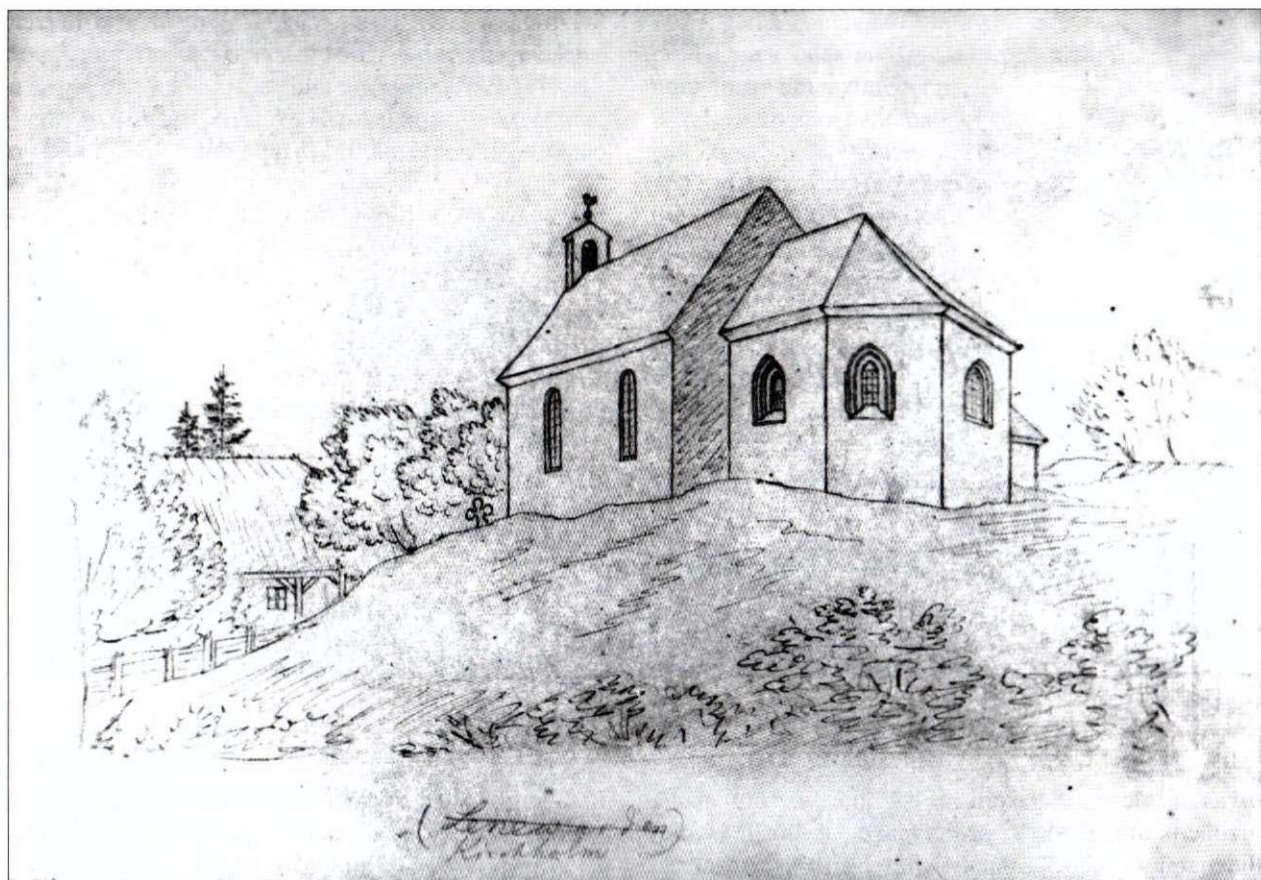
Salaspils muižas zemju plānos no 17. gs. otrās puses un 18. gs. atrodami baznīcas nosacīti zīmējumi, kuros nereti neproporcionāli liela attēlota kāda detaļa. Olofs Lundgrēns un Lorencs Amnells ap 1685. gadu izgatavojuši muižas plānu, kur Salaspils baznīca rādīta ar augstu karoga vējrādi virs rietumu zelmaņa.¹⁰ 1687. gadā tapušajā O. Lundgrēna plānā baznīcai ir neliels jumtarga tornītis virs rietumu fasādes,¹¹ kas no šīs kartes 1743. gadā izgatavotajā kopijā jau pārvērties par torni ar augstu smaili.¹² Mērnieks Georgs Adolfs Buhholcs 1746. gada zemju plānā baznīcu nosacīti iezīmējis kā četrstūri ar kapsētas krustiņiem apkārt.¹³ Arī 1763. gadā zīmētajā ceļu kartē baznīca rādīta kā celtnē ar torni, kurai apkārt bijušo kapsētu iezīmē vairāki krusti.¹⁴ Tomēr saglabājušies celtnes plāni rāda, ka Salaspils baznīcai nav bijis augsts tornis, tāpēc jāatzīst, ka zemju kartēs nereti lietots nosacīts dievnama apzīmējums.

Salaspils baznīcas detalizēts uzmērojums saglabājies no 1692. gada, kad zviedru mērnieks Olofs Kvists (*Quist*) zīmējis tās plānu ar iekārtas priekšmetu atrašanās vietām, kā arī rietumu un dienvidu fasādi.¹⁵ Šeit skaidri redzams, ka baznīcai nav bijis tornis, bet tikai neliela jumta izbūve ar zvanu virs rietumu zelmaņa. Plānā ir iezīmēts iekštelpas iekārtojums – baznīcēnu solu rindas gar abām draudzes telpas malām, kancele un altāris, bet diemžēl nav rādīta pārseguma velvju sistēma. Šis ir vienīgais attēls, kur blakus korim skatāma ne tikai sakristeja ziemeļu pusē, bet arī kaulu kambaris

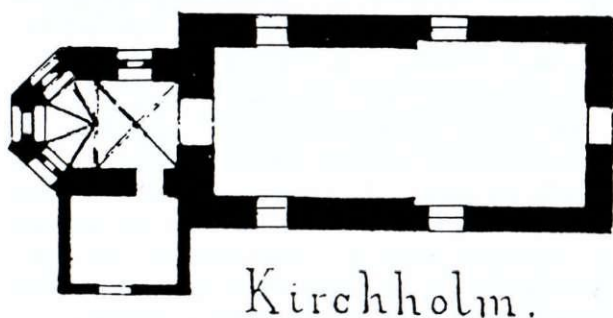
dienvidu pusē, kas vēlākos baznīcas zīmējumos vairs neparādās. 1692. gada uzmērojumā baznīcai skaidri parādīts poligonāls altārgals, tāpēc var domāt, ka iepriekš minētajā 1647. gada plānā redzamais pusapaļais kora austrumgala noslēgums, kas atgādina apsīdu, ir tikai aptuvenš, nevis precīzs plāna attēlojums.

Salaspils baznīcu kā vēstures un arhitektūras pieminekli zīmējuši arī vairāki novadpētnieki un mākslinieki. 1774. gadā baznīcas sānskatu un fasādi nelielā skicē fiksējis mācītājs un novadpētnieks Gustavs Bergmanis,¹⁶ bet 1786. gadā baznīcu un blakus esošo zviedru skansti skatā no Daugavas krasta neīstā mērogā attēlojis senatnes mīļotājs Johans Andreass Ēzens.¹⁷ Novadpētnieka Johana Kristofa Broces krājumā atrodami 1792. un 1797. gadā izgatavoti Salaspils baznīcas četri zīmējumi.¹⁸ Tajos dievnams apskatāms no visām pusēm – gan poligonālais altārgals un blakus sakristeja, gan rietumu fasāde ar ieejas portālu un virs zelmaņa esošais zvans nelielā jumta izbūvē ar gaili galā, gan Daugavmalai pavērstā dienvidu fasāde ar diviem augstiem logiem draudzes telpas sienā. Vienā zīmējumā apkārt baznīcai rādīts žogs un aiz tā netālu no galvenās ieejas skatāms kapsētas kapa krusts. J. K. Broce atzīmējis, ka 1797. gadā pie baznīcas kapsēta vairs nav izmantota, tāpēc sabrukušais žogs laikam netiekot atjaunots. Vēl viens Salaspils baznīcas attēls glabājas Igaunijas Vēstures muzejā Tallinā – to 1829. gadā izgatavojis Karls Ungerns-Sternbergs, zīmējot baznīcu skatā no dienvidaustrumiem.¹⁹

1896. gadā Tērbatas universitātes arhitekts Reinholds Guleke publicējis Salaspils baznīcas plānu, ievietojot to tabulā kopā ar citiem senās Livonijas viduslaiku lauku draudžu dievnamiem.²⁰ R. Gulekes plānā pirmo reizi attēlota Salaspils baznīcas altārtelpas velvju sistēma, bet draudzes telpas pārsegums nav rādīts.

4. att. Salaspils baznīca skatā no dienvidaustrumiem 1829. gadā. K. Ungerna-Šternberga zīmējums (oriģināls Igaunijas Vēstures muzejā)

5. att. Salaspils baznīcas plāns ap 1896. gadu (no: Guleke 1896)

Rīgas Vēstures un senatnes pētītāju biedrības sēžu protokolos minēts, ka pirms Salaspils baznīcas pārbūves 1895. gadā vēsturnieks Nikolauss Bušs un arhitekts Vilhelms Neimanis apskatījuši apkārtnes viduslaiku pieminekļus un V. Neimanis esot uzzīmējis arī Daugavas labajā krastā bijušās baznīcas plānu.²¹ Šī plāna atrašanās vieta tagad nav zināma, bet vienlaikus laikam tapis arī dievnama ārskats, jo zīmējuma kopija ar arhitekta iniciāļiem WN glabājas Karla fon Lēvisa of Menāra materiālos.²²

1896. gadā fotogrāfs K. Šulcs uzņēmis vienīgo zināmo vecās baznīcas fotogrāfiju no dienvidaustrumu puses – skatā no Daugavmalas.²³ Šajā uzņēmumā

apskatāmi altārtelpas sienās iedziļinātie logi ar smailarkas pārsedzi, kā arī virs rietumu zeltiņa izbūvētā zvana tornīša patiesie nelielie izmēri, jo 18.–19. gs. zīmējumos tas parasti attēlots neproporcionāli liels.

1894. gadā arhitekts G. Krons (*Croon*) izstrādājis Salaspils baznīcas pārbūves projektu, jaunā dievnama plānā iekļaujot vecās baznīcas altārtelpu.²⁴ G. Krona projektā redzamais vecās baznīcas plāns kalpojis par izejas materiālu arhitektūras pētniekam K. fon Lēvisam of Menāram, kas 19. gs. pašās beigās zīmējumā rekonstruējis Jura baznīcas divus būvperiodus – 14. gs. celto kori ar mazo draudzes telpu, kā arī 1674. gada paplašinājumu.²⁵

20. gs. pirmajos gadu desmitos vairākkārt fotografēta 1896. gadā pārbūvētā Salaspils baznīca, bet šie attēli jaunu informāciju par seno dievnamu vairs nesniedz.

Sakarā ar plānoto, bet nerealizēto Jura baznīcas drupu konservācijas projektu 20. gs. 70.–80. gados sagatavoti fotofiksācijas materiāli un uzmērojumi, kas tagad glabājas Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcijas arhīvā.²⁶

LITERATŪRA

Par Salaspils Jura baznīcu ir maz nozīmīgu publikāciju, bet tā vairākkārt īsi minēta dažādos apkopojos darbos, sniedzot konspektīvas ziņas par vēsturi. Daži fakti atzīmēti A. V. Hupela²⁷ un E. H. Buša²⁸

6. att. Salaspils baznīca skatā no ziemeļaustrumiem 1895. gadā. V. Neimaņa zīmējuma kopija (no Baltijas Centrālās bibliotēkas)

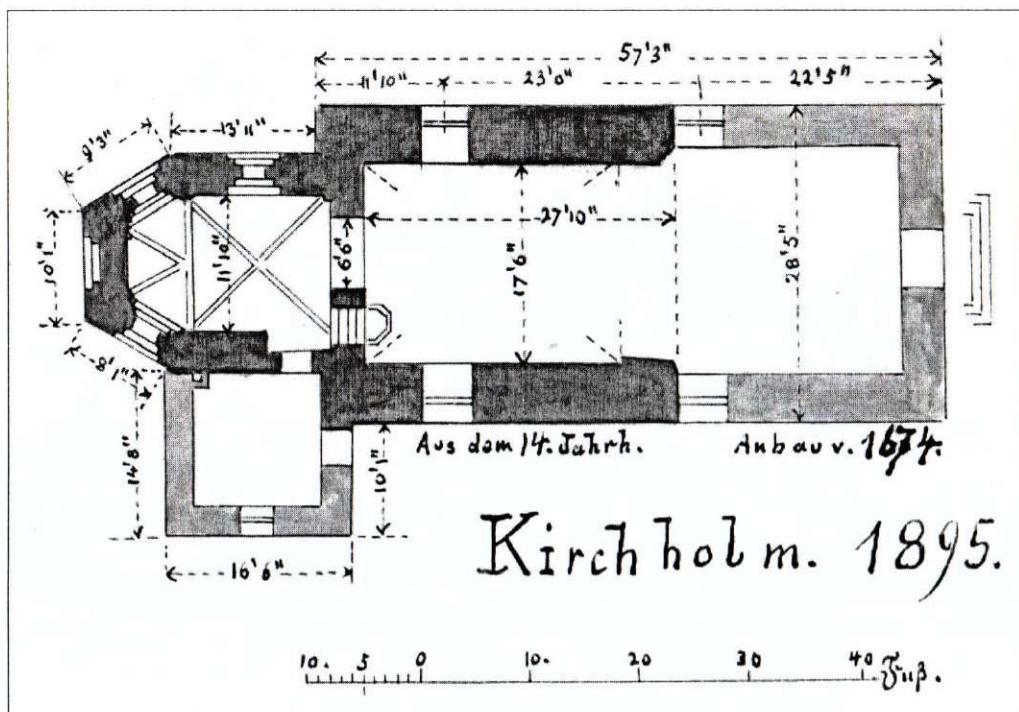

7. att. Salaspils baznīca pirms 1896. gada (K. Šulca foto)

darbos. Nedaudz plašākas ziņas ir K. E. Napjerska 1847. gadā izdotajos Livonijas baznīcu vēstures aprakstos, kur ne tikai minēta senā Mārtiņsalas un jaunākā Jura baznīca Daugavas labajā krastā, bet arī savāktas ziņas par apvienoto Ikšķiles un Salaspils draudzi, kurai laikā no 1581. līdz 1842. gadam noskaidrots 21 mācītāja uzvārds.²⁹

Tā kā Salaspils baznīca atradās netālu no Rīgas un kopš 19. gs. beigām senatnes interesentiem bija viegli

pieejama pa dzelzceļu, tā vairākkārt īsi minēta tūrisma un uzziņu literatūrā. K. Lēviss of Menārs publicējis īsu informāciju par Salaspils Jura baznīcas vēsturi Baltijas vēsturiski ģeogrāfiskajā kalendārā 1909. gadam,³⁰ kā arī ceļvedī par Daugavas lejteci.³¹ 1909. gada kalendārā pirmo reizi pieļāvuma izteiksmē bez tuvākiem paskaidrojumiem atzīmēts, ka vienjoma Sv. Jura baznīcas kodols saglabājies no viduslaikiem un to laikam pirms 1380. gada cēlis Vācu ordenis. Jāpaskaidro, ka

8. att. Salaspils baznīcas divi būvperiodi. K. Lēvisa of Menāra zīmējums 1895. gadā.
Tumšs – 14. gs. būvaploms, pelēks – 1674. gada piebūves
(oriģināls Baltijas Centrālajā bibliotēkā)

1380. gadā pirmo reizi vēstures avotos minēta ordeņa celtā Salaspils pils Daugavas labajā krastā, tāpēc tās celtniecību pieņem pirms šī laika.³²

Īsa informācija par Salaspils baznīcu un vairāki tās attēli un plāni atrodami 1934. gadā izdotajā "Rokasgrāmatā ekskursiju vadītājiem".³³ Nozīmīgākais materiālu apkopojums par Salaspils baznīcu atrodams Paula Kampes 1937. gadā izdotajā darbā par baznīcu celtniecību Vidzemē zviedru valdīšanas laikā.³⁴ Viņš rūpīgi vācis arhīvu materiālus, pirmais devis norādes par 1674. gada vizitācijā minēto baznīcas paplašināšanu, kā arī publicējis 1692. gadā Olofa Kvista izgatavoto baznīcas plānu un fasāžu zīmējumu.

Īsas vispārējas ziņas par Salaspils baznīcas vēsturi atrodamas Vācijā 1990. gadā iznākušajā Baltijas vēsturisko vietu leksikonā,³⁵ kā arī mācītāja E. Ķiploka 1987. gadā izdotajā darbā par Latvijas baznīcām.³⁶

Vēsturniece Pārsla Pētersone 2003. gadā publicējusi Salaspils muižas 17.–18. gs. zemju kartes, kā arī ziņas no muižas revīziju materiāliem, kuros atrodama arī informācija par Jura baznīcu.³⁷

VĒSTURE

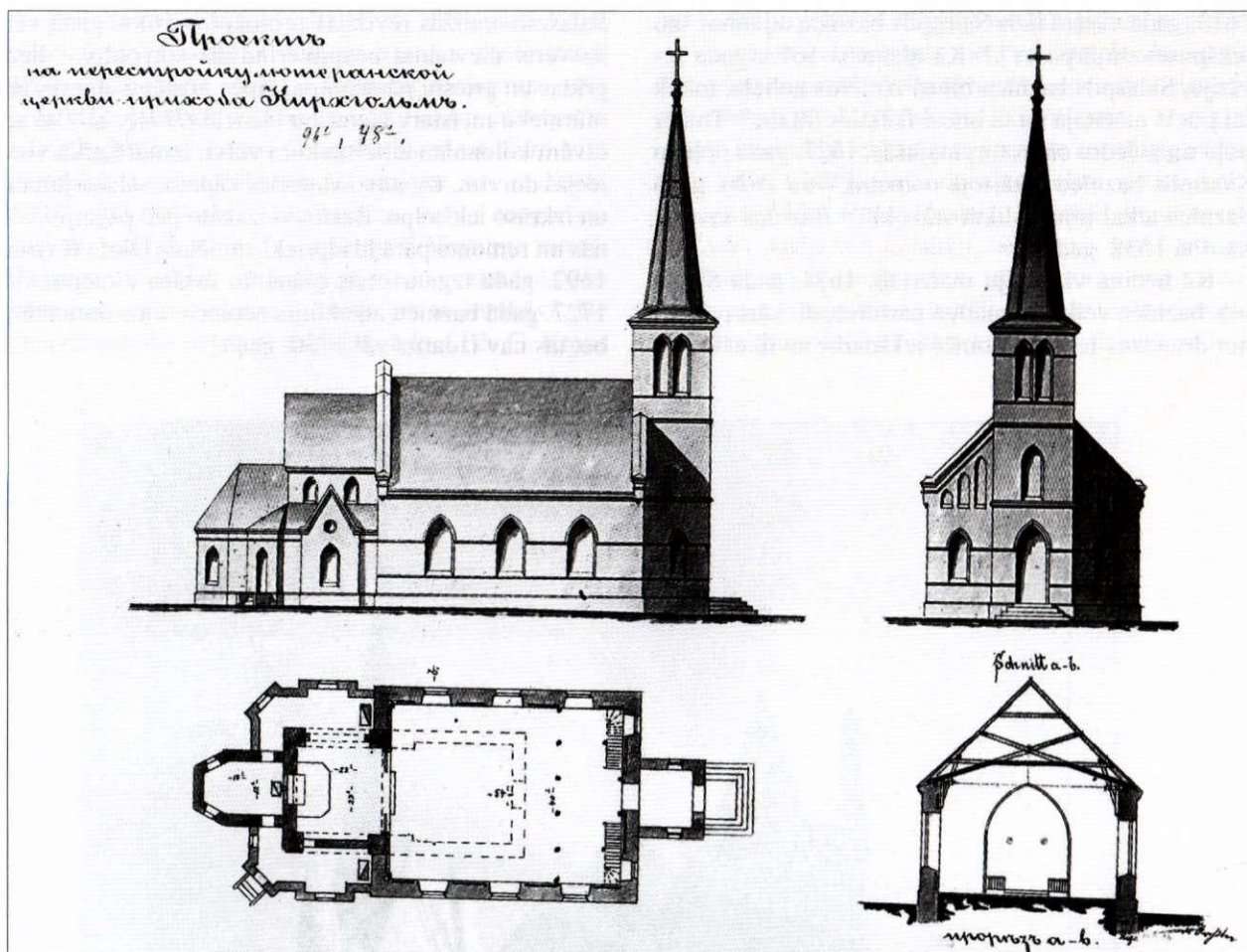
Pirmās baznīcas celtniecība tagadējās Salaspils apkārtnē 12. gs. beigās saistīta ar Daugavas lejteces tautu kristianizāciju. Indriķa hronikā stāstīts, ka uz nelielas Daugavas salas (*Holme*, kopš 17. gs. saukta par Mārtiņsalu) 1186. vai 1187. gadā celta mūra pils, bet 1197. gadā bīskaps Bertolds iesvētījis kapsētu pie baznīcas.³⁸ Pēc iekaroto zemju sadalīšanas

1211. gadā $\frac{2}{3}$ no Mārtiņsalas atstātas Rīgas bīskapam, bet $\frac{1}{3}$ atdota Zobenbrāļu ordenim.³⁹ Tomēr kādā 1213. gada sūdzībā atzīmēts, ka bīskaps traucējis ordenim izmantot savu zemes trešdaļu uz salas un nav ļāvis celt baznīcu Mārtiņsalā.⁴⁰ 1231. gadā Mārtiņsala ar baznīcu un draudzi pārgājusi Rīgas bīskapijas domkapitula īpašumā.⁴¹ Kā liecina Ēvalda Mugurēviča arheoloģiskie pētījumi, Mārtiņsalas pils apdzīvota līdz 14. gs. vidum,⁴² bet baznīca uz salas izmantota vēl 16. gs. pirmajā pusē.⁴³ Rennera hronikā minēts, ka Mārtiņsalas baznīca Livonijas kara laikā izpostīta.⁴⁴

Kopš 13. gs. vidus Mārtiņsala dokumentos saukta par *Kercholme*,⁴⁵ latviski – Baznīcsala jeb Salaspils. Kad ordenis Daugavas labajā krastā pretī Mārtiņsalai uzcēlis jaunu pili, tai pārņemts vecais Salaspils nosaukums. Jaunā ordeņpils pirmo reizi dokumentos minēta 1380. gadā.⁴⁶ Kā pēc izrakumiem secinājis arheologs Adolfs Stubavs, mūra pils celta 14. gs. beidzamajā trešdaļā,⁴⁷ tātad neilgi pirms pirmā pieminējuma senrakstos.

Kaut arī netālu no jaunās ordeņpils Daugavas labajā krastā celtās Sv. Jura baznīcas vārds viduslaiku dokumentos nav sastopams, kopš 20. gs. sākumā K. Lēvisa of Menāra izdotajām publikācijām⁴⁸ pieņemts uzskatīt, ka Jura baznīca celta drīz pēc Salaspils ordeņpils uzbūvēšanas jau 14. gs. otrajā pusē. Analizējot vēstures avotus, tam var atrast netiešus pierādījumus.

Ordenim Mārtiņsalas baznīca nekad nav piederējusi, bet ordeņa Salaspils fogtejai vajadzēja garīgo centru. Ordenim piederošais Salaspils draudzes novads

9. att. Salaspils baznīcas pārbūves projekts 1894. gadā. Zīmējis arhitekts G. Krons
(fotonegatīvs Latvijas Vēstures muzejā)

senrakstos minēts kopš 15. gs. vidus. Tā, piemēram, 1457. un 1465. gada dokumenti liecina par ordeņmes- tra izlēņoto zemi Salaspils pilsnovadā un draudzes novadā (*borchsokinge und kerspell tho Kerckholm*).⁴⁹ Salaspils pilsnovada un draudzes novada teritorija sakritusi, taču laicīgā pilsnovada centrs atradies pilī, kamēr draudzes novada garīgais centrs bija baznīca. Vēsturnieka Indriķa Šterna publicētajā kartē "Senā Li- vonija viduslaikos"⁵⁰ redzams, ka Salaspils pilsnovads un draudzes novads atradies Daugavas labajā krastā un robežojies ar Rīgas patrimoniālapgabala Jumprav- muižu austrumos un Rīgas arhibīskapijas Ikšķiles draudzes novadu rietumos. Izņemot Salaspils Jura baznīcu, ordeņa Salaspils draudzes novada teritorijā neviena cita baznīca viduslaikos nav zināma. Jāatzīmē, ka Sv. Juris jeb Georgs bijis ordeņa patrons. Rīgā šī svētā vārdā viduslaikos bija nosaukta baznīca pirmajā ordeņpilī, hospitālī un vairāki altāri Doma un Pētera baznīcā.⁵¹

Tā kā 13. gs. ordenim nebija ļauts celt baznīcu Mārtiņsalā, tad būtu bijis loģiski drīz pēc jaunās Sa- laspils ordeņpils pabeigšanas ap 1380. gadu Daugavas labajā krastā dažu simtu metru attālumā dibināt arī jaunu baznīcu, par kuras patronu izvēlēts ordeņa aiz- gādānis Sv. Juris. Par Salaspils baznīcas celšanu goti-

kas laikā, t.i., pirms 16. gs., liecina arī tās būvveids ar smailarkas izmantojumu, kas tiks apskatīts tālāk.

Livonijas kara laikā Polijas pakļautībā nonāca Daugavas labajā krastā bijušās ordeņvalsts zemes un Rīgas arhibīskapijas teritorija, kur 16. gs. 80. gados tika mainīti zemes pārvaldītāji. Salaspils un Ikšķiles muižas tika piešķirtas stārstam Teodoram Šenkingam. Tomēr 1604. gadā Polijas karalis Sigismunds III Vāsa Salaspils un Ikšķiles muižas atdāvināja Rīgas pilsētai, ar noteikumu samaksāt stārstam atkāpšanās naudu.⁵² Kad Vidzemi iekaroja zviedri, karalis Gustavs II Ādolfs ar 1630. gada donācijas vēstuli šo dāvinājumu pilsētai vēlreiz apstiprināja. Līdz ar to Rīgas maģis- trātam bija patronāta tiesības pār apvienoto Salaspils un Ikšķiles muižu un draudzi. Kā jau minēts, kopš 16. gs. 80. gadiem Ikšķiles un Salaspils draudzi ap- kalpoja viens mācītājs.⁵³

1605. gadā pie Salaspils notika kauja starp zvied- riem un poļiem. Kā atzīmēts Bodekera hronikā, 17. septembrī zviedri bija nocietinājušies Jura baznī- cā, no kurienes apšaudīja poļus (*Schweden .. aus der Kirchholmschen Kirche sich tapfer zur Gegenwehr ge- setzt*).⁵⁴ Kaujas laikā baznīca tika stipri izpostīta. Par piemiņu 1605. gada uzvarai poļu karavadonis Jans Ka- rols Hodkevičs (*Chodkiewitz*) par saviem līdzekļiem

1613. gada vasarā licis Salaspils baznīcu atjaunot “no iekšpuses un ārpusē”.⁵⁵ Kā atzīmēts 1613. gada revīzijā, Salaspils baznīca bijusi izmēros neliela, tolaik tai trūcis mācītāja un tā bijusi Ikšķiles filiāle.⁵⁶ Tomēr poļu un zviedru cīņas turpinājušās, 1627. gadā poļi ap Salaspils baznīcu iekārtoja nometni,⁵⁷ un 1630. gadā baznīca atkal bijusi sliktā stāvoklī.⁵⁸ Baznīca savesta kārtībā 1638. gadā.⁵⁹

Kā liecina vizitāciju materiāli, 1674. gadā Salaspils baznīcā veikta pamatīga pārbūve, divkārt pagarinot draudzes telpu.⁶⁰ Tomēr iekšdarbi ievilkusies, jo

Salaspils muižas revīzijas protokolos 1684. gadā vēl uzsvērts dievnama neapmierinošais stāvoklis – bez grīdas un griestu pārseguma, tāpēc noslēgts līgums ar mūrnieku meistarū Heinrihu Heneki (*Hönecke*), lai ar divām kolonnām atbalsta kora velvi, izmūrē arku virs ieejas durvīm, izgatavo kanceles kāpnes, salabo jumtu un izkrāso iekštelpu. Baznīcas izskatu pēc pagarināšanas un remonta parāda iepriekš minētais Olofa Kvista 1692. gadā izgatavotais plāns un fasāžu zīmējumi.⁶¹ 1727. gadā baznīcu atkal bijis nepieciešams remontēt, bet tas nav izdarīts vēl 1730. gadā.⁶²

10. att. Izpostītā Salaspils baznīca 1959. gadā (A. Caunes foto)

Palielinoties Salaspils draudzei, 1864. gadā Rīgas pilsētas kases kolēģija nolēma baznīcu paplašināt.⁶³ 1876. gadā jaunu, lielāku baznīcu neogotikas stilā projektēja arhitekts Johans Daniels Felsko, plānojot to novietot blakus vecajai Salaspils baznīcai, kuru viņš paredzēja nojaukt.⁶⁴ Tomēr šis projekts nav realizēts. 1894. gadā nedaudz citādu baznīcas celtni neogotikas stilā projektējis arhitekts G. Krons.⁶⁵ Viņš bija iecerējis jauno dievnamu veidot kā piebūvi vecajai Salaspils baznīcai, saglabājot kori un iekļaujot to jaunbūvē, bet gandrīz pilnībā nojaucot draudzes telpu. Pēc G. Krona

izstrādātā projekta 1896. gadā uzsākta pamatīga pārbūve – vecās draudzes telpas vietā uzcelts plašāks un garāks joms ar gandrīz 500 sēdvietām, galvenās – rietumu puses ieejas priekšā uzbūvēts izvirzīts tornis ar augstu smaili. Jaunceltnē iekļautajam vecajam korim saglabātas mūra velves, bet jaunajai draudzes telpai veidots koka pārsegums. Kad vecās viduslaiku baznīcas draudzes telpas mūri daļēji bija nojaukti, bet vecais koris ietverts jaunbūvē un apmests, senās arhitektūras fragmentus varēja atrast vairs tikai zinātāji. Līdz ar to interese par seno baznīcas daļu kā arhitektūras pieminekli zudusi.

11. att. Izpostītā Salaspils baznīca 1963. gadā (A. Caunes foto)

12. att. Izpostītā Salaspils baznīca 1972. gadā (V. Šaicāna foto)

Pirmā pasaules kara laikā 1915.–1916. gadā Salaspils Sv. Jura baznīca izpostīta. Nodibinot Latvijas valsti, izveidojās atsevišķa Salaspils draudze, kas 1923. gadā uzsāka baznīcas atjaunošanu. Kā rakstīts pagasta valdes izziņā, kara laikā baznīcai nodegušas un noplēstas visas koka daļas, atlikuši tikai mūri, kas arī bijuši ievērojami bojāti, tāpēc lūgts piešķirt būvkokus. Baznīcas savešana kārtībā notikusi pēc tā paša arhitekta G. Krona 1894. gadā izstrādātā projekta, kas bija izmantots 19. gs. beigās tapušajai Salaspils baznīcas jaunbūvei. 1923. gadā atjaunošanas darbu vadība uzticēta būvuzņēmējam A. Zaļakmentiņam, bet celtniecību pārraudzīja arhitekte L. Hofmane.⁶⁶ Vispirms savesta kārtībā altārtelpa un sakristeja, 1930. gadā pabeigts draudzes telpas remonts, 1935. gadā uzcelts tornis ar zvanu.⁶⁷ 1930. gadā baznīcā novietota Kārļa Miesnieka gleznāta altārglezna “Dienišķā maize”.⁶⁸ Diemžēl atjaunotajai baznīcai nebija lemts ilgs mūžs.

Pirmajos gados pēc Otrā pasaules kara Salaspils Jura baznīcā vēl notikuši dievkalpojumi, bet drīz vien nomaļais dievnams izdemolēts, pamazām izlaupīts un pamests. Izglābta tikai K. Miesnieka gleznāta altārglezna, kas pārvesta uz Bolderājas luterāņu baznīcu. Kad 1949. gadā arhitektūras studente I. Stahovska uzmērojusi Jura baznīcu, viņa atzīmējusi, ka tai izdedzināta grīda, izlauzti logi, iznīcināta kancele un altāris. Tomēr ap 30 m augstais tornis ar zvanu vēl bijis vesels, tā smaile klāta ar skārdu un noslēgusies ar krustu;

1896. gadā celtās draudzes telpas divslīpju jumts segts ar lubiņām, bet virs senās altārtelpas 5,75 m augstajām sienām pacēlies 2,75 m augsts dakstiņu jumts.⁶⁹ Pēc dažiem gadiem nodedzināts baznīcas jumts un nogāzts zvans, kas vēlāk sagriezts un pārkausēts.⁷⁰ Sākot būvēt Rīgas HES, baznīcā ierīkotas mehāniskās darbnīcas. 1972. gadā Rīgas HES administrācija paziņojusi par nepieciešamību sakārtot apkārtni un baznīcas drupas novākt. Uz notikumu vietu aizbraukušie pieminekļu inspektori panākuši tikai to, ka netiek uzspridzināts no vecās baznīcas palikušais altārgāls. Pirms un pēc spridzināšanas fotogrāfs Valeriāns Šaicāns veicis izpostītās baznīcas fotofiksāciju.⁷¹ Fotouzņēmumi liecina, ka sagrautās celtnes drupas aizvāktas ar ekskavatoru un izlīdzinātas ar buldozeru. Tas diemžēl nozīmē, ka ap baznīcu izrakņāta un postīta zemes virskārta – gadsimtu laikā izveidojies kultūrlānis.

Pēc Rīgas HES ūdenskrātuves celtniecības pabeigšanas Salaspils baznīcas drupas nonāca joslā iekšpus hidroelektrostacijas aizsargvalnim un grāvim, ap 30 metru attālumā no uzplūdinātās Daugavas krasta. Izpostītās baznīcas paliekas tagad atrodas uz neliela zemes paaugstinājuma, kas paceļas ap 2–3 m virs ūdens līmeņa.

1976. gadā ar Rīgas rajona Tautas deputātu padomes izpildkomitejas lēmumu Salaspils Jura baznīcas drupas pasludinātas par vietējas nozīmes arhitektūras pieminekli.⁷² Kultūras pieminekļu restaurācijas pro-

jektēšanas kantorī 1982. gadā saņemot uzdevumu izstrādāt konservācijas projektu Salaspils Jura baznīcai, arhitekta I. Caunīte veikusi drupu uzmērošanu un 1983. gadā sagatavojusi konservācijas projektu,⁷³ bet tā realizācija nav notikusi. Salaspils Jura baznīcas drupas turpina iet bojā.

SAGLABĀJUŠOS DRUPU APRAKSTS

Salaspils Jura baznīcas paliekas aprakstītas 2004. gada 30. jūnijā. Aprakstā pieņemts, ka altārgals orientēts precīzi uz austrumiem, lai gan 1692. gada plānā tā novietojums ir uz austrumiem – dienvidaustrumiem. Tagad no baznīcas virs zemes saglabājušās tikai altārtelpas drupas un triumfa arkas dienvidu malas sienas daļa, kas dienvidu un ziemeļu malā sasniedz ap 5 m augstumu virs pašreizējā zemes līmeņa, ziemeļaustrumu siena saglabājusies 2,95 m, bet dienvidaustrumu sienas daļa – tikai ap 1,5 m augstu virs gruvešiem drupu pakājē. 20. gs. 90. gados baznīcas drupu dienvidu un ziemeļu sienas augšējā virsma nosepta ar kādu pusmetru biezu betonējumu, tam šķērsām pārlikta metāla sliede un virs tās uzstādīts liels, balts krusts. Vietām drupas nedaudz piemūrētas ar cementu.

No kādreizējās draudzes telpas virs zemes redzama tikai triumfa arkas dienvidu mala, kas vienlaikus noslēdz kori. Pārējās draudzes telpas sienas sagrautas līdz zemes līmenim un to paliekas apaugušas ar velēnu, tāpēc vairs nav precīzi nosakāmas. Nedaudz virs zemes paceļas draudzes telpas rietumu sienas pamati, kas saglabātājā zemes līmenī ir 1,3 m biezi. Draudzes telpas vidū vēl ir betonēti laukumi – tās laikam ir paliekas no 20. gs. 30. gados bijušās grīdas pamatiem. Betonējuma ziemeļrietumu malā nesen notikusi kāda vandaļa veikta rakšana apmēram 1 kvadrātmetra platībā un ap 0,5 m dziļumā – tur zem pārdesmit centimetru biezā betona klājuma atsedzies plaukta veida padziļinājums grīdā.

Baznīcas altārtelpa sastāv no kvadrātiska kora ar poligonālu noslēgumu, kas plānā bijis tuvs regulāra astoņstūra pusei. Altārtelpas platums ir 3,7 m, bet garums – 5,7 metri. Poligonālā noslēguma ziemeļaustrumu siena ir 2,95 m plata un 1,3 m bieza. Dienvidu siena ir 1,2 m bieza, rietumu siena jeb kādreizējās triumfa arkas sienas dienvidu gals arī ir 1,2 m biezs. Kādreizējās sakristejas sienas virs zemes vairs nav redzamas, to vietā ir būvgružiem segts nelīdzens laukums.

Baznīcas altārtelpas mūros izmantoti dažādi būvmateriāli. Skatoties no ārpuses, pārsvarā sienā redzami gaiši pelēka dolomīta kvadri – tie ir nelīdzeni apkalti, veidojot taisnstūra paralēlskaldņa formai tuvinātus blokus, kuriem sienā redzamās virsmas izmēri ir ap 20×60; 28×40; 30×40 cm u.tml. Altārtelpas sienu ārpusē vietām izmantoti arī rozā gliemeždolomīti, tāpat atsevišķi laukakmeņi – neapstrādāti sarkanīgi vai tumši pelēki granīti. Mūra saistviela ir balta kaļ-

13. att. Baznīcas altārtelpas drupas skatā no austrumiem 2004. gadā
(A. Caunes foto)

ķu java, kurā vietām iemaisītas sīkas ķieģeļu šķembas un klostertipa liekto dakstiņu fragmenti. Sarkanie ķieģeļi izmantoti galvenokārt iekštelpas sienās un ailu malu apdarē. Altārtelpas austrumu sienā ir lieli viduslaikiem raksturīgi ķieģeļi, kuru izmēri ir 31×14–16×8–9 centimetri. Atsevišķos ķieģeļos izgatavošanas procesā mālā iemaisītas tumšu ogļišu sīkas drumslas. Altārdaļas dienvidu sienas stūrī mūrī skatāms arī viens dzeltens ķieģelis, kura redzamā virsma ir 16×7 cm liela, – tas liecina par 17. vai 18. gs. pārbūvēm.

Uz altārtelpas ārsienām vietām vēl saglabājusies 20. gs. 20. gados veidotais apmetums. Arī iekštelpas sienas klājis cementa apmetums, kura fragmenti vēl redzami altārtelpas dienvidrietumu stūrī.

Altārtelpas dienvidu sienā redzama neliela izeja no baznīcas jeb kādreizējais priesteru portāls, kas novietots uz austrumiem no triumfa arkas sienas cieši tai blakus. Durvju aila bijusi ap 1,1 m plata, bet tagad tās sānu malas izbrukušas vai izlauztas. Portālu sedz smailarka, kas mūrēta no iesarkaniem un dzelteniem ķieģeļiem. To izmēri ir mazāki nekā iepriekš minētajiem – 24–25×11×6,5–7 cm un liecina par vēlāku remontu. Uz austrumiem no portāla tajā pašā dienvidu sienā iekštelpā atrodas neliela, sekla niša – 1 m augsta, 51 cm plata, apmēram

14. att. Baznīcas altārtelpas dienvidu siena 2004. gadā
(A. Caunes foto)

pusķieģeļa dziļa. Tai ir segmenta pārsedze, kas izmūrēta no sarkaniem ķieģeļiem (izmēri $31 \times 14 \times 8,5$ cm). Niša baznīcas pastāvēšanas beigu posmā bijusi no iekšpuses apmesta. Virs mazās nišas tagad redzama ar jauniem ķieģeļiem aizmūrēta logaīla, kurai 20. gs. 90. gados betonēta smailarkas pārsedze. Aīla ir 80 cm plata, ap 1,4 m augstumā aizmūrēta ar dažādiem iesarkaniem ķieģeļiem, kuru biezums ir 6 centimetri.

No altārgala poligonālā noslēguma jeb dienvidaustrumu sienas saglabājusies tikai neliela sānu mala, no austrumu un ziemeļaustrumu sienas – apakšdaļas drupas, tāpēc kādreizējo logaīlu vieta vairs nav nosakāma.

Altārtelpas ziemeļu sienas rietumu malā iekštelpā saskatāma labā puse no vēl vienas sienas nišas, kas jau senatnē aizmūrēta, bet tagad ir krietni izdrupusi. Niša paceļas desmit ķieģeļu (ap 70 cm) augstumā virs tagadējā zemes līmeņa un, spriežot pēc malas liekuma, iespējams, bijusi pārsegta ar smailarku. Šai sienai no ārpuses kādreiz bijusi piebūvēta sakristeja.

Vēl jāmin atrodamās norādes par altārtelpas velvēm. Kora dienvidrietumu stūrī blakus kādreizējai triumfa arkai redzams mūrēts pilastrs velves atbalstam. Pilastrs būvēts no profilķieģeļiem ar pusapļa formas galu. Daļa ķieģeļu kādā no vēlākām pārbūvēm aizstāta ar jauniem. Tomēr tie vairs nav bijuši speciāli formēti ķieģeļi, bet gan parasti, kuriem apskaldīts viens gals,

tuvinot to pusapļa formai. Ap 4 m augstumā virs zemes pilastram redzams kapitēlis, kuram ir neizteikta nošķelta konusa forma. No tā atzarojas viena riba, kas liecina par kora pārsegumu ar krusta velvi. Arī velves riba veidojuši profilķieģeļi – tieši virs kapitēļa vēl saglabājušies četri ķieģeļi ap pusapļa formas galu, augstāk ķieģeļu profilētie gali ir nolūzuši. Kapitēļa augstumā altārtelpas dienvidu un rietumu sienās iezīmējas velves pieres loku fragmenti.

Neparasts ir Salaspils baznīcas pilastra kapitēlim izmantotais pelēkais smalkgraudainais materiāls. Kā minēts arhitektes I. Caunītes apsekojuma materiālos, kapitēlis gatavots no kaļķu cementa.⁷⁴ Jāpiebilst, ka arī Straupes baznīcai altārdaļas velves balstītas uz kaļķu cementa (*Mörtelguss*) konsolēm, kas viduslaiku Livonijā bijis reti lietots materiāls.⁷⁵

BAZNĪCAS BŪVPERIODI

Pēc 17.–19. gs. plāniem, 18.–19. gs. zīmējumiem, 1896. gada fotogrāfijas un līdz mūsdienām saglabātajām baznīcas altārtelpas drupām var mēģināt rekonstruēt Salaspils baznīcas senāko plānojumu, izskatu un būvperiodus.

Pirmais būvperiods. Altārtelpas 1,2–1,3 m biežās sienas, poligonālais altārgala noslēgums, dziļās perspektīvās logaīlas ar smailarkas pārsedzi, lielu izmēru viduslaiku ķieģeļi norāda uz celtniecību gotikas laikā,

tas ir, pirms Livonijas kara. Kā jau iepriekš minēts, baznīcas celtniecība varēja notikt 14. gs. pēdējos gadu desmitos.

Par 14. gs. beigās uzcelto baznīcu var spriest tikai pēc saglabātajām altārtelpas drupām un 17. gs. plāniem. Trūkstot avotiem, jāpieņem, ka jau viduslaikos celta mūra ēka, kuras būvjomā līdz 17. gs. 70. gadiem būtiskas pārbūves nav veiktas. Arī 1613. gadā pēc J. K. Hodkeviča pavēles notikušajos atjaunošanas darbos par baznīcas plānojuma izmaiņām nekas nav teikts, tikai piezīmēts, ka ēka remontēta "no iekšpuses un ārpusē". Jādoma, ka sākotnēji 14. gs. dievnamam celts plānā kvadrātisks koris ar poligonālu altārgalu un tam rietumu pusē piebūvēta nedaudz platāka, plānā kvadrātam tuvas formas vienjoma draudzes telpa ar ieeju rietumu fasādē. Saglabātās drupas liecina, ka altārtelpa bijusi 3,7 m plata un 5,7 m gara. Draudzes telpas platums, ko P. Kampe pārrēķinājis pēc 1692. gada plāna, bijis 6,7 metri. Tā kā draudzes telpas plānojums ir tuvs kvadrātam, tās garums arī varēja būt ap 7 metriem.

Kā jau minēts, 1647. gada projektā skanstei blakus rādītais baznīcas pusapaļais altārgals ir nosacīts attēlojums, jo vēl 1896. gada fotogrāfijā redzamas poligonālā noslēguma sienās bijušas logailas ar smailarkas pār-

sedzi, kas norāda uz gotikas stilu. Bez tam poligonāls altārgals ir raksturīgs arī citiem gotikas laikā Vidzemē celtiem dievnamiem, piemēram, Cēsu Jāņa, Straupes, Valmieras Sīmaņa u.c. baznīcām. Arhitekte I. Caunīte 1983. gadā izstrādātā Salaspils baznīcas konservācijas projekta paskaidrojumā atzīmējusi, ka citām Vidzemes viduslaiku baznīcām poligonālajai altārtelpai ir citāda velvju sistēma, nekā 1896. gadā R. Guleke iezīmējis Salaspils baznīcas plānā.

Otrais būvperiods saistīts ar nozīmīgo Jura baznīcas pārbūvi, kas fiksēta 1674. gada Salaspils draudzes vizitācijā. Tajā atzīmēts, ka no akmens celtajai baznīcai starplaikā pēc iepriekšējās revīzijas divreiz pagarināta draudzes telpa, uzklāts dakstiņu jumts un ievietota jauna kancele, bet vēl trūkstot velvju un grīdas, kā arī neesot kapsētas žoga un kauna staba.⁷⁶ Baznīcas izskatu pēc pārbūves fiksējis zviedru mērnieks Olofs Kvists 1692. gadā izgatavotajā plānā un fasāžu zīmējumos. Plānā uzskatāmi iezīmējas jaunais draudzes telpas pagarinājums, kuram ir krietni plānākas sienas. P. Kampe pēc minētajam uzmērojumam pievienotajām mērvienībām secinājis, ka 17. gs. beigās baznīca bijusi plānā 15,8×6,7 m liela, altārtelpu segušas mūra velves, jumtu klājuši dakstiņi, blakus korim pie ziemeļu sienas uzcelta plānā kvadrātiska

15. att. Baznīcas altārtelpas dienvidrietumu stūris ar pilastru un krusta velves ribām 2004. gadā
(A. Caunes foto)

16. att. Baznīcas altārgala ārējais austrumu stūris 2004. gadā
(A. Caunes foto)

sakristeja, bet baznīcas dienvidaustrumu stūrī bijis piebūvēts neliels kaulu kambaris.⁷⁷ Kaulu kambara izbūve liecina, ka jau kopš viduslaikiem ap baznīcu bijusi kapsēta, no kuras savākti vecie kauli, kad ierakti jauni apbedījumi. 18. gs. beigās tapušajos zīmējumos kaulu kambaris vairs nav redzams, tā ka starplaikā tas nojaukts un, kā atzīmējis Broce, kapsētā pārtraukta apbedīšana.

Pēc esošajiem avotiem nav īsti skaidrs, vai draudzes telpa tikusi pārsegta ar velvēm vai ne. 1674. un 1684. gada vizitācijā minēts, ka velvju vēl nav. 1692. gada plānā O. Kvists pārseguma veidu nav attēlojis, bet R. Gulekes 1896. gadā publicētajā uzņēmumā velves iezīmētas tikai altārtelpai.

Galvenā ieeja pēc 1674. gada pārbūves bijusi pārceļta uz jauno rietumu fasādi, kur izveidots augsts portāls ar segmenta pārsedzi, virs tā četrstūrainis logs un apaļš lodziņš vai sienas niša. Rietumu zelmiņa galā izbūvēts neliels sienas paaugstinājums, kura nišā karājijs zvans, bet virs tā pacēlies krusts. Draudzes telpas katrā sānu sienā bijis pa diviem logiem. O. Kvista 1692. gadā zīmētajā draudzes telpas dienvidu fasādē logi izskatās četrstūraini, bet 18.–19. gs. zīmējumos un 1896. gada fotogrāfijā draudzes telpai rādīti augsti logi ar segmenta pārsedzi. Pa vienam rietumu malas logam draudzes telpas pagarinātajā dienvidu un zie-

meļu fasādē izveidots 1674. gada pārbūves laikā. Toties draudzes telpas pretējās fasādēs bijušie abi pārējie logi, kas atrodas tuvāk altārtelpai, varēja saglabāties no viduslaiku baznīcas. 1674. gada pārbūves laikā tiem varbūt vecā smailarka nomainīta ar segmenta pārsegumu.

Trešā pārbūve Salaspils baznīcā veikta 1896. gadā. Kā rāda G. Krona projekts, no senās baznīcas saglabāta tikai altārtelpa, bet draudzes telpa un sakristeja daļēji nojaukta, daļēji iekļauta jaunajā neogotiskā stila celtnē. Jaunbūvē vairs nebija apskatāmi senākie mūri, jo tos pārklāja apmetums.

Baznīcas celtnes izpostīšana, kas aizsākās pēc Otrā pasaules kara, noveda arī pie senā altārkora pakāpeniskas bojāejas. Līdz pat ēkas saspridzināšanai 20. gs. 70. gados bija saglabājušās pat vecās altārtelpas pārseguma velves, bet tagad par viduslaiku arhitektūras paliekām jāspriež pēcniecīgajām mūru drupām.

Precīzāku informāciju par baznīcas dibināšanas datējumu un celtniecības gaitu droši vien būtu iespējams iegūt, ja kādreizējā kora vietā veiktu arheoloģiskus pētījumus. Varbūt šis nelielais informācijas apkopojums radīs interesi par viduslaikos celto Salaspils Jura baznīcu un veicinās šenā arhitektūras pieminekļa turpmāku izpēti un saglabāšanu.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ *Mugurēvičs Ē.* Mārtiņsalas pils un baznīca // RT 1967. – Rīga, 1968. – 66. lpp.
- ² Bodeckers Chronik Livländischer und Rigascher Ereignisse 1593–1638 / Bearb. von J. G. L. Napiersky. – Rīga, 1890. – S. 27.
- ³ Protokoll der Catholischen Kirchenvisitation in Livland vom Jahre 1613 // Archiv für die Geschichte Liv-, Est- und Curlands / Hrsg. von F. G. V. Bunge. – Dorpat, 1842. – Bd. I. – S. 73.
- ⁴ Oriģināls glabājas Kara arhīvā Stokholmā, fondā *Sveriges krig* 1:64.
- ⁵ Oriģināls glabājas Kara arhīvā Stokholmā, fondā *Utländska kartor, stads- och fästningsplaner, Del 8 (8), Östersjöprovinserna, Kirchholm Nr. 1.* Plāns publicēts: *Ose I.* Salaspils Zviedru skanstis // Civitas et castrum ad Mare Balticum: Baltijas arheoloģijas un vēstures problēmas dzelzs laikmetā un viduslaikos. – Rīga, 2002. – 212. lpp.
- ⁶ *Dunsdorfs E.* Vidzemes 1638. gada arklū revīzijas. – Rīga, 1938. – 81. lpp. – (Latvijas vēstures avoti, 4. sēj. 2. burtn.).
- ⁷ 1669. gada revīzijas materiāli glabājas Latvijas Valsts vēstures arhīvā (turpmāk – LVVA), 234. f., 1. apr., 7. l., 60. lp.; noraksts – Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcijas Pieminekļu dokumentācijas centra arhīvā Rīgā (turpmāk – VKPAI PDC), Salaspils Jura baznīcas lietā.
- ⁸ 1674. gada revīzijas protokoli glabājas: LVVA, 234. f., 1. apr., 7. l., 327. lp.; noraksts – VKPAI PDC.
- ⁹ *Pētersone P.* Kartes un plāni: Salaspils muiža // Latvijas Arhīvi. – 2003. – Nr. 1. – 124. lpp.
- ¹⁰ Oriģināls glabājas LVVA, 7404. f., 1. apr., 1304. l. Publicēts: *Ose I.* Salaspils Zviedru skanstis. – 213. lpp.
- Pētersone P.* Kartes un plāni: Salaspils muiža. – 129. lpp.
- ¹¹ Oriģināls glabājas LVVA, 2909. f., 1. apr., 452. l. Publicēts: *Pētersone P.* Kartes un plāni: Salaspils muiža. – 127. lpp.
- ¹² Oriģināls glabājas LVVA, 2909. f., 1. apr., 453. l. Publicēts: *Pētersone P.* Kartes un plāni: Salaspils muiža. – 128. lpp.
- ¹³ Oriģināls glabājas LVVA, 2909. f., 1. apr., 460. l. Publicēts: *Pētersone P.* Kartes un plāni: Salaspils muiža. – 130. lpp.
- ¹⁴ Oriģināls glabājas LVVA, 7404. f., 1. apr., 2220. l., 3. lp. Publicēts: *Ose I.* Salaspils Zviedru skanstis. – 215. lpp.
- ¹⁵ LVVA, 7404. f., 1. apr., 2266. l.
- ¹⁶ *Caune M.* Zīmējumi no Gustava Bergmaņa atstātā mantojuma // Latvijas Arhīvi. – 1994. – Nr. 3. – 51. lpp. Zīmējums glabājas: LVVA, 4038. f., 2. apr., 16. l., 32. lp.
- ¹⁷ *Ēzens J. A.* Rīga 18. gadsimtā: Zīmējumi. – Rīga, 2003. – 92., 93. lpp.
- ¹⁸ *Broce J. K.* Zīmējumi un apraksti. 3. sēj.: Latvijas mazās pilsētas un lauki / Red. T. Zeids, R. Brambe, G. Straube. – Rīga, 2002. – 3. sēj. – 63., 74.–77. lpp.
- ¹⁹ *Jansons A.* Izografiskais materiāls par Latviju Igaunijas PSR ZA Vēstures muzejā // AE. – Rīga, 1961. – 3. laid. – 172. lpp.
- ²⁰ *Guleke R.* Alt-Livland: Mittelalterliche Baudenkmäler Liv-, Est-, Kurlands und Oesels. – Leipzig, 1896. – Lfg. 2. – Taf. III.
- ²¹ Sitzungsberichte der Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde der Ostseeprovinzen Russlands aus dem Jahre 1895. – Rīga, 1996. – S. 106.

- 22 K. Lēvisa of Menāra rokraksta materiāli par senās Livoni-
jas baznīcām Baltijas Centrālajā bibliotēkā Rīgā.
- 23 Pārfofotografēts negatīvs glabājas Latvijas Vēstures mu-
zeja Fotonegatīvu nodaļā (turpmāk LVM FN), neg.
nr. 23752. Foto publicēts: *Kampe P.* Salaspils un Ikšķiles
senie celtniecības pieminekļi // Rokasgrāmata ekskur-
siju vadītājiem. Rīgas apkārtnē: Rīga – Ikšķile. – Rīga,
1934. – I daļa. – 50. lpp.
- 24 Projekta fotoreprodukcija uz 13 × 18 cm lielas stikla
plates glabājas LVM FN, neg. nr. 15016.
- 25 K. Lēvisa of Menāra materiāli Baltijas Centrālajā bib-
liotēkā.
- 26 VKPAI PDC, Salaspils Jura baznīcas lieta.
- 27 *Hupel A. W.* Topographische Nachrichten von Lief- und
Estland. – Rīga, 1777. – Bd. II. – S. 224, 225.
- 28 *Busch E. H.* Materialien zur Geschichte und Statistik des
Kirchen- und Schulwesens der Ev.-luth. Gemeinden in
Russland. – St. Petersburg, 1862. – S. 503; *Busch E. H.*
Ergänzungen der Materialien zur Geschichte und Statistik
des Kirchen- und Schulwesens der Ev.-luth. Gemeinden
in Russland. – St. Petersburg, 1867. – S. 839.
- 29 *Napiersky C. E.* Beiträge zur Geschichte der Kirchen und
Prediger in Livland. – Rīga, 1843. – Bd. I. – S. 32, 33.
- 30 [*Löwis of Menar K.*] Die Kirche und Schanze von Kirch-
holm // Baltischer historisch-geographischer Kalender,
1909. – Rīga, 1908. – 13. Woche, März.
- 31 *Löwis of Menar K.* Die Düna von der Ogermündung bis
Rīga und der Badeort Baldohn. – Rīga, 1910. – S. 55.
- 32 *Löwis of Menar K.* Burgenlexikon für Alt-Livland. – Rīga,
1922. – S. 70.
- 33 *Kampe P.* Salaspils un Ikšķiles senie celtniecības
pieminekļi. – 50.–54. lpp.
- 34 *Kampe P.* Baznīcu celtniecība Vidzemē zviedru valdības
pēdējos piecdesmit gados (1660–1710) // Latvijas
Universitātes Raksti: Arhitektūras fakultātes sērija II,
2. – Rīga, 1937. – 172.–174. lpp.
- 35 Baltisches historisches Ortslexikon / Hrsg. von H. Feldmann
und H. von zur Mühlen. – Teil II: Lettland (Südlivland
und Kurland). – Köln; Wien, 1990. – S. 285.
- 36 *Ķiploks E.* Dzimtenes draudzes un baznīcas. – B.v.,
1987. – 117. lpp.
- 37 *Pētersone P.* Kartes un plāni: Salaspils muiža. – 123.–
133. lpp.
- 38 Indriķa hronika / Ā. Feldhūna tulkojums, Ē. Mugurēviča
priekšvārds un komentāri. – Rīga, 1993. – II, 2.
- 39 Latvijas vēstures avoti / Izd. A. Švābe. – Rīga, 1937. –
2. sēj., 1. burtn. – Nr. 61.
- 40 Turpat. – Nr. 73.
- 41 Livländische Güterurkunden (turpmāk – LGU) / Hrsg.
H. v. Bruiningk, N. Busch. – Rīga, 1908. – Bd. I. – Nr. 15,
19, 20.
- 42 *Mugurēvičs Ē.* Ciems un pils Mārtiņsalā: (Izrakumu
rezultātu kopsavilkums) // ASM 1973. – Rīga, 1974. –
56. lpp.
- 43 *Mugurēvičs Ē.* Arheoloģiskie izrakumi Mārtiņsalā 1969.
gadā // RT 1969. – Rīga, 1970. – 54. lpp.
- 44 *Renner J.* Livländische Historien / Hrsg. von R. Hausmann,
K. Höhlbaum. – Göttingen, 1876. – S. 379.
- 45 Liv-, Est- und Curländisches Urkundenbuch (turpmāk –
LUB) / Hrsg. von F. G. Bunge. – Reval, 1853. – Bd. I. –
Nr. 282.
- 46 LUB. – Bd. 3. – Nr. 1154.
- 47 *Стубавс А.* Археологические находки из древне-
го Саласпилса и хронология памятника // Studia
archaeologica in memoriam Harri Moora. – Tallinn,
1970. – C. 188.
- 48 Baltischer historisch-geographischer Kalender, 1909;
Löwis of Menar K. Die Düna von der Ogermündung .. –
S. 55.
- 49 LGU. – Bd. I. – Nr. 384; LUB. – Bd. 12. – Nr. 305.
- 50 *Šterns I.* Latvijas vēsture 1290–1500. – [Rīga], 1997. –
Karte.
- 51 *Adamovičs L.* Latvju baznīcas vēsture // Latviešu
konversācijas vārdnīca. – Rīga, 1934–1935. – 11. sēj. –
21534. sl.
- 52 *Stryk L.* Beiträge zur Geschichte der Rittergüter Liv-
lands. – Dresden, 1885. – T. II. – S. 31.
- 53 *Napiersky C. E.* Beiträge zur Geschichte der Kirchen .. –
S. 33.
- 54 Bodeckers Chronik .. – S. 27.
- 55 Protokoll der Catholischen Kirchenvisitation in Livland
vom Jahre 1613. – S. 73.
- 56 Turpat. Sk. arī šī latīņu teksta pārstāstu vāciski, ko veicis
J. K. Broce: Nachricht von einer im Jahr 1613 durch das
Herzogtum Liefland ergangenen katholischen Kirchen-
visitation und dem dabey befundenen Kirchenzustande //
Hupel A. W. Neue Nordische Miscellaneen. – Leipzig,
1795. – Bd. 11–12. – S. 536, 537.
- 57 Sk. zīmējumu Daugavas lejteces kartē, kuras oriģināls
glabājas Kara arhīvā Stokholmā, fondā *Sveriges krig 1*:
64.
- 58 *Napiersky C. E.* Beiträge zur Geschichte der Kirchen .. –
S. 33.
- 59 *Kampe P.* Baznīcu celtniecība Vidzemē .. – 47. lpp.
- 60 LVVA, 234. f., 1. apr., 7. l., 327. lp.
- 61 Turpat, 7404. f., 1. apr., 2266. l.
- 62 *Pētersone P.* Kartes un plāni: Salaspils muiža. –
124. lpp.
- 63 Turpat.
- 64 Felsko parakstīts projekta zīmējums – jaunceltnes plāns,
situācijas plāns, fasādes un šķērsgriezumi uz divām lapām
glabājas LVVA, 2909. f., 1. apr., 506. l.
- 65 G. Krona projekta fotoreprodukcija glabājas LVM FN,
neg. nr. 15016.
- 66 1923.–1934. gada sarakste par Salaspils baznīcas
atjaunošanu un 1894. gadā arhitekta G. Krona izstrādātā
projekta kopija glabājas LVVA, 6343. f., 8. apr., 50. l.
- 67 *Jaunzems O.* Salaspils baznīca // Rīgas apriņķis: Dzīve
un darbs. – Rīga, 1937. – 145. lpp.
- 68 *Siliņš J.* Salaspils un Ikšķiles baznīcas altārglezna //
Rokasgrāmata ekskursiju vadītājiem. – Rīga, 1934. –
I daļa. – 61., 62. lpp.
- 69 Materiāli glabājas VKPAI PDC arhīvā, Salaspils Jura
baznīcas lietā.
- 70 *Mednis O.* Salaspils baznīca // Svētdienas Rīts. – 1994. –
Nr. 5/6. – 27. febr.
- 71 Fotomateriāli glabājas VKPAI PDC arhīvā.
- 72 Lēmuma kopija VKPAI PDC arhīvā, Salaspils Jura
baznīcas lietā.
- 73 Materiāli glabājas VKPAI PDC arhīvā.
- 74 Salaspils Jura baznīcas izpētes materiāli, kurus sagatavo-
jusi arhitekte I. Caunīte, glabājas VKPAI PDC arhīvā.
- 75 Straupes baznīcas apraksts 1911. gadā K. Lēvisa of Menāra
rokraksta materiālos, kas glabājas Baltijas Centrālajā
bibliotēkā.
- 76 LVVA, 234. f., 1. apr., 7. l., 327. lp.
- 77 *Kampe P.* Baznīcu celtniecība Vidzemē .. – 172.–
174. lpp.

DIE ST. GEORGSKIRCHE IN KIRCHHOLM

Zusammenfassung

Im vorliegenden Beitrag werden Informationen aus Chroniken, Güterrevisionen und Kirchenvisitationen des 17.–18. Jahrhunderts, Pläne und Ansichten des 17.–19. Jahrhunderts, sowie Begehungsuntersuchungen der Ruine der ehemaligen St. Georgskirche in Kirchholm (jetzt – Salaspils) zusammengefasst, um eine Vorstellung vom Aussehen der Kirche zu erhalten.

Der Deutsche Orden errichtete kurz vor 1380 die neue Ordensburg Kirchholm am rechten Ufer der Daugava und vermutlich wurde unweit davon bereits Ende des 14. Jahrhunderts auch die St. Georgskirche als Zentrum des Kirchspiels gebaut. Leider wird sie in keiner Urkunde bis Ende des 16. Jahrhunderts erwähnt. Die einschiffige Kirche bestand aus einem fast quadratischen Gemeinderaum mit den inneren Ausmaßen um $7 \times 6,7$ m und einem polygonalen Chor. Der Innenraum des Chors war 3,7 m breit und 5,7 m lang, in den 1,2–1,3 m starken Wänden befanden sich Fenster mit Spitzbögen. Die Bodeckers Chronik berichtet, dass die Kirche 1605 in der Schlacht zwischen Polen und Schweden verwüstet wurde. Doch der siegreiche polnische Feld-

herr Chodkiewitz ließ die Kirche 1613 erneuern. Neben der Kirche errichteten die Schweden 1647 eine große Erdbefestigung – eine Schanze.

Die Visitation von 1674 erwähnt, dass der Gemeinderaum der Kirche zweimal vergrößert wurde. Seine Länge betrug 15,8 m. An der Kirche wurde eine Sakristei und eine Leichenkammer angebaut, um die Kirche befand sich ein Friedhof. Nach dem Umbau wurde die Kirche 1692 von Olof Quist aufgemessen.

1896 wurde die alte St. Georgskirche gründlich umgebaut, als ein großer Gemeinderaum und ein hoher Westturm nach dem Entwurf des Architekten G. Croon errichtet wurde. Nur der mittelalterliche Polygonalchor ist im Neubau unzerstört eingefasst worden, doch der alte Gemeinderaum wurde größtenteils abgetragen. Nach den Zerstörungen im Ersten Weltkrieg wurde die Kirche erneuert. Nach dem Zweiten Weltkrieg war die Gemeinde gezwungen die Kirche zu verlassen, sie wurde nach und nach demoliert und 1972 – während des Baus des Wasserkraftwerks – gesprengt. Heute ist nur die Ruine des Chors erhalten.

VERZEICHNIS DER ABBILDUNGEN

- Abb. 1.* Schematische Bezeichnung der Kirchholmer Kirche im zeitweiligen polnischen Lager – Ausschnitt aus der um 1627 verfertigten Karte des Gebietes am Unterlauf der Daugava (Original im Kriegsarchiv in Stockholm)
- Abb. 2.* Grundriss und Fassaden der Kirchholmer Kirche – Zeichnung von Olof Quist 1692 (Original im Staatlichen Geschichtsarchiv Lettlands)
- Abb. 3.* Die Kirchholmer Kirche mit dem Friedhof 1797 (aus: Broce 2002)
- Abb. 4.* Die Kirchholmer Kirche – Ansicht von Südosten 1829 – Zeichnung von Karl Ungern-Sternberg (Original im Geschichtsmuseum Estlands)
- Abb. 5.* Grundriss der Kirchholmer Kirche um 1896 (aus: Guleke 1896)
- Abb. 6.* Die Kirchholmer Kirche – Ansicht von Nordosten 1895 – Kopie der Zeichnung von Wilhelm Neumann (aus der Baltischen Zentralbibliothek)
- Abb. 7.* Die Kirchholmer Kirche vor 1896 – Foto C. Schulz
- Abb. 8.* Zwei Bauperioden der Kirchholmer Kirche – Zeichnung von Karl von Löwis of Menar 1895.
- Dunkel – 14. Jahrhundert, grau – Anbauten 1674 (Original in der Baltischen Zentralbibliothek in Riga)
- Abb. 9.* Entwurf zum Umbau der Kirchholmer Kirche 1894 vom Architekten G. Croon (Negativ im Geschichtsmuseum Lettlands)
- Abb. 10.* Die zerstörte Kirchholmer Kirche 1959 (Foto A. Caune)
- Abb. 11.* Die zerstörte Kirchholmer Kirche 1963 (Foto A. Caune)
- Abb. 12.* Die zerstörte Kirchholmer Kirche 1972 (Foto V. Šaicāns)
- Abb. 13.* Die Ruine des Kirchenchors – Ansicht von Osten 2004 (Foto A. Caune)
- Abb. 14.* Die Ruine der Südwand des Kirchenchors 2004 (Foto A. Caune)
- Abb. 15.* Südwestliche Ecke mit dem Pilaster und Resten des Gewölbes des Chorraums 2004 (Foto A. Caune)
- Abb. 16.* Die östliche äußere Ecke des Kirchenchors 2004 (Foto A. Caune)

Māris Zunde

PAR DENDROHRONOLOĢIJU UN TĀS PERSPEKTĪVĀM LATVIJĀ

Laikā, kad LU Latvijas vēstures institūtā notikusi Arheoloģijas nodaļas reorganizācija un institūta darbinieki strādā pagaidām neparedzamu pārmaiņu priekšnojautās, arī šīs zinātniskās iestādes katras struktūrvienības darbiniekiem biežāk nekā līdz šim jādodomā par iesākto izpētes darbu izpildes perspektīvām nākotnē. Šo rindu autoram līdzīga satura pārdomas ir arī par Latvijas vēstures institūta Dendrohronoloģijas laboratorijā veicamajiem pētījumiem. Šī laboratorija kā neliela, patstāvīga minētā institūta struktūrvienība Arheoloģijas nodaļas ietvaros dibināta 2004. gada 5. aprīlī, lai gan ar dendrohronoloģiju saistīti pētījumi institūtā noris jau ilgāk nekā 10 gadu.

Jāpaskaidro, ka vārds "dendrohronoloģija" te lietots tās šaurajā nozīmē. Šādi apzīmē zinātnes apakšnozari, kurā veic koku gadskārtu izpēti galvenokārt koksnes datēšanas nolūkā, bet atšķirībā no dendrohronoloģijas tās plašajā nozīmē neskaidro un nepēta šo gadskārtu vai to struktūras elementu raksturojošo lielumu (izmērs, blīvums vai pat ķīmiskais sastāvs) pārmaiņas izraisošos ekoloģiskos faktorus, to ietekmes raksturu un likumsakarības.

Institūta Dendrohronoloģijas laboratorijā analizē nevis augošu koku, bet gan vēsturiskas, t.i., arheoloģiskajos izrakumos atklātas un vēsturiskajās celtnēs iebūvētas, retāk – ģeoloģiskos procesos dabiski apraktas koksnes gadskārtu platuma pārmaiņas. Līdz ar to šīs laboratorijas darbs lielā mērā ir un arī turpmāk būs atkarīgs no Latvijā atklātās un pieejamās senās koksnes daudzuma un kvalitātes, kā arī no vēstures un vairāku citu zinātnes nozaru speciālistu ieinteresētības un iespējām praktiski izmantot dendrohronoloģiskos datus savos pētījumos.

Viennozīmīgi novērtēt Latvijas teritorijā sastopamās dendrohronoloģiski datējamās vēsturiskās koksnes apjomu un dažādu zinātnes nozaru speciālistu ieinteresētību un iespējas izmantot dendrohronoloģiskos datus, jāatzīst, nemaz nav iespējams. Patiesībā senās koksnes apjoma vērtējums var būt atšķirīgs atkarībā no atbilstošo dendrohronoloģisko datu paredzamā pielietojuma – un to savukārt var ietekmēt pētāmās koksnes apjoms. Protams, šo datu pielietojums ir atkarīgs no dažādu nozaru pētnieku informētības par to

izmantošanas iespējām un no sadarbības līmeņa starp dendrohronoloģisko datu izstrādātāju, t.i., dendrohronologu, un šo datu izmantotāju, piemēram, arheologu vai klimatologu.

Kādi tad ir Dendrohronoloģijas laboratorijas darbu ietekmējošie faktori Latvijā, un kā izpaužas to mijiedarbība?

Savā samērā īsajā pastāvēšanas vēsturē Latvijas dendrohronoloģija (šaurajā nozīmē) līdz šim izmantota vienīgi kā datēšanas metode, kas ļauj absolūti vai vismaz relatīvi noteikt vēsturiskas koka konstrukcijas būvdetaļām izmantoto koku ciršanas gadu. Šāda informācija visvairāk interesē *arheologus*, jo dendrohronoloģiskā datēšanas metode ļauj ļoti precīzi (ar viena gada precizitāti) noteikt absolūto vecumu pat tik senām koka konstrukcijām, par kurām rakstītie vēstures avoti ziņas vēl nesniedz. Līdz ar to līdz šim Latvijā dendrohronologa darba materiāla galvenie sagādātāji bijuši un ir tieši arheologi.

Pēdējos gados, samazinoties arheoloģisko izrakumu apjomam, samazinājušās arī iespējas atklāt dendrohronoloģiski datējamas koka konstrukcijas, kuru koksne saglabājusies darbam piemērotā kvalitātē. Atšķirībā no iepriekšējiem gadu desmitiem, kad koka būvdetaļas ar labi saglabājušos koksnī lielā apjomā atklāja gan Vecrīgā, gan ārpus pilsētas (visvairāk Āraišu ezerpilī un Kokneses pilskalna priekšpilī), pēdējā desmitgadē par galveno dendrohronoloģiski datējamas arheoloģiskās koksnes iegūšanas vietu kļuvis Vecrīga, un tikai atsevišķos gadījumos to izdevies atklāt vēl citu vecpilsētu teritorijā (piemēram, Cēsis, Ventspilī). Līdz ar to pakāpeniski tiek iegūts un uzkrājas viduslaikos cirstu būvkoku koksnes materiāls, bet vairs netiek atjaunotas un papildinātas savulaik gandrīz pilnīgi zudumā gājušās 8.–12. gs. koksnes paraugu kolekcijas. Vecrīgas teritorijā rekonstruējamo un jauncelāmo ēku būvbedrēs arī pēdējos gados atklāts visai ievērojams vēsturiskās koksnes apjoms (piemēram, Daugavas krasta stiprinājumu balķi pie bij. Triangula bastiona vai Rīgas pilsētas nocietinājumu vaļņa pamatnes balķi pie Jēkaba kazarmām), bet šo objektu absolūtās dendrohronoloģiskās skalas vairumā gadījumu nevar attiecināt ne uz Rīgas apkārtni, ne arī

1. att. Konstatēts, ka Parīzē Nacionālajā viduslaiku muzejā eksponētā lāde gatavota, iespējams, no 1260. gadā cirstu "Baltijas ozolu" koksnes. Baltijas dendrohronologi lūgti palīdzēt veikt šīs hipotēzes pārbaudi

uz kādu citu rajonu Latvijas teritorijā. Dendrohronoloģisko skalu salīdzināšanas rezultāti, kā arī atklātās koka būvdetaļas ar plosa siešanai paredzētu iecirtumu to vienā vai abos galos un dažkārt arī būvkoku lielie izmēri apliecina vēsturiskos avotos rakstīto ziņu patiesumu, ka, sākot ar 15. gs., mežmateriāli eksportam un daļēji arī izmantošanai uz vietas Rīgā piegādāti arī no Daugavas augšteces baseina, bet turpmākos gadsimtos – no vēl tālākām teritorijām tagadējā Lietuvā, Krievijā, Baltkrievijā, pat Polijā un Ukrainā.¹

Iepriekš minētais liecina, ka Latvijā, sarūkot valsts finansēto arheoloģisko izrakumu apjomam, mūsdienās ir arī samazinājušās iespējas izstrādāt ilggadīgas dendrohronoloģiskās skalas, kas attiektos uz 12. gs. un vēl senāka perioda arheoloģisko koksnī. Turklāt lielās būvdetaļas no līdz šim dendrohronoloģiski pētītajām Latvijas pilsētu 15. gs. un vēlāk būvētām ēkām un citām būvēm ir veidotas tikai no priedes koksnes. Tas ļāvis radīt savstarpēji salīdzināmas priedes dendrohronoloģiskās skalas, taču tanī pašā laikā līdz šim Latvijā vispār nav izstrādātas vērtīgās ozola dendrohronoloģiskās skalas, kā arī ļoti maz pētīta egles vēsturiskās koksnes gadskārtu pieauguma pārmaiņu dinamika. Salīdzinājumam: Vecrīgas kultūrslāņa dziļākajās kārtās senāk atsegtajiem Rīgas upes krasta nostiprinājumiem (13.–14. gs.) pāļi veidoti no ozola, bet gulenisliktie baļķi – gan no priežu, gan no ozolu un egļu stumbriem.² Mūsdienās, veicot arheoloģiskās uzraudzības izrakumus pilsētā, kultūrslāņa dziļākās kārtas visos gadījumos vairs netiek atsegtas (piemēram, izrakumos Vaļņu ielā 19 vai Teātra ielā 2/4), līdz ar to iespējas atklāt Rīgas senāko celtnu koka būvdetaļas, kas varētu būt veidotas ne vien no priedes, bet arī no ozola vai egles, ir stipri samazinājušās. Tas it kā nozīmē, ka dendrohronoloģiskās datēšanas darba rezultāti Latvijā vismaz tuvākajos gados sagaidāmi informatīvi vien-

veidīgāki par tiem, kuri būtu iegūti, datējot agrākos gadu desmitos arheoloģiski atklātās koka būvdetaļas. Tomēr vienā ziņā šis priekšstats ir maldīgs: pētīt viduslaikos darināto koka konstrukciju būvdetaļu koksnī, kas atklātas tieši Vecrīgas kultūrslānī, aizvien biežāk jāsāk meklēt atbildi uz jautājumu, uz kuru var sekmīgi atbildēt tikai mūsdienās un ar kura risināšanu aizvien biežāk ir aizņemti dendrohronologi visā pasaulē, proti: no kurienes līdz izmantošanas vietai attiecīgie kokmateriāli ir piegādāti? Šo kokmateriālu iegūšanas ģeogrāfiskās vietas noteikšanas paņēmieni, kurā izmanto dendrohronoloģisko metodi, pēdējos gados praksē lieto aizvien biežāk. Tas angļu valodā rakstītajā zinātniskajā literatūrā guvis pat īpašu apzīmējumu *dendroprovenancing* (no grieķu vārda *dendron* – koks un angļu vārda *provenancing* – izcelšanās vietas noteikšana) (1. att.³).

Sakarā ar to, ka līdz šim nav bijušas pieejamas vai, iespējams, vēl nav izstrādātas atbilstošas absolūtās skalas, kas attiektos uz konkrētiem rajoniem Daugavas augšteces un Dņepras baseinā (tur, domājams, pēc 15. gs. sagādāti kokmateriāli, kas izmantoti dendrohronoloģiski pētīto Vecrīgas vēsturisko objektu būvei), pagaidām šos rajonus dendrohronoloģiski lokalizēt vēl nevar. Tomēr ir sasniegti pirmie rezultāti, noskaidrojot vienu no ģeogrāfiskām vietām, uz kuriem 18. gs. kokmateriāli caur Rīgas ostu ir eksportēti. Runa ir par Kentas grāfisti Anglijā, kur t.s. Dansona nama būvei izmantoti 1758. gadā cirsti priedes būvkoki. Tie Anglijā piegādāti aptuveni no tās pašas teritorijas, kur 1692. gadā cirsti būvkoki Dannensterna nama (Rīgā, Mārstaļu ielā 21) otrā un atikas stāva griestu sijām. Par to liecina abu objektu absolūto dendrohronoloģisko skalu ļoti izteiktā līdzība.⁴

Latvijā dendrohronoloģiskās izpētes darbam, kas saistīts ar kokmateriālu izcelšanās vietas noteikša-

nu, nākotnē paveras salīdzinoši plašas perspektīvas. Rietumeiropas valstīs ir izstrādāta virkne t.s. peldošo dendrochronoloģisko skalū,⁵ kuras ārzemju kolēģi nedroši attiecina uz Baltijas reģionu. Tās ir konkrētu vēsturisku objektu vai pat uz veselu rajonu attiecinātas relatīvās dendrochronoloģiskās skalas, kuras attiecīgajās valstīs neizdodas sinhronizēt ar vietējām absolūtajām skalām. Līdz ar to ir izteikta hipotēze, ka šiem objektiem izmantotie kokmateriāli ir piegādāti no kādas Baltijas jūras austrumu krasta valsts teritorijas. Izteikti jau vairāki priekšlikumi šo hipotēzi pārbaudīt, izmantojot dendrochronoloģijas metodi. Šādi cer noskaidrot koka būvmateriālu iegūšanas laiku un ģeogrāfisko vietu ne vien vēsturiskajām ēkām, bet arī tādiem kustamiem kultūrvēsturiskajiem objektiem kā senajiem kuģiem, ozolkoka mucām, skulptūrām, gleznu pamatnes dēļiem u.c.

Lai Latvijā izstrādātās absolūtas dendrochronoloģiskās skalas varētu izmantot, datējot arī Rietumeiropas valstīs pētīto svešas izcelsmes koksnes materiālu un pārbaudot hipotēzi par kokmateriālu sagādes vietu Baltijā, būtu svarīgi a) rast iespēju pētīt ne vien priedes, bet arī ozola seno koksni un b) izstrādāt augstas kvalitātes absolūtas dendrochronoloģiskās skalas pēc iespējas lielākam laikposmam.

Arheoloģiskās koksnes izpētes rezultātā izstrādātās dendrochronoloģiskās skalas līdz 19.–20. gs. var pagarināt, izmantojot vēsturiskās celtnēs iebūvēto koka būvdetaļu gadskārtu absolūtos dendrochronoloģiskos datus (par laikposmu no 19.–20. gs. līdz mūsdienām dendrochronoloģiskie dati jau iegūstami no augošu koku gadskārtām). Šīs tā saucamās arhitektoniskās koksnes dendrochronoloģiskās datēšanas rezultāti pārsvārā atbilst laikposmam no 17. līdz 19. gs., un tas ir laiks, par kuru interesi izrāda galvenokārt *arhitekti* (precīzāk – arhitektūras pieminekļu izpētes speciālisti) un *etnogrāfi*.

Atšķirībā no arheologiem Latvijas arhitekti dendrochronoloģisko metodi datēšanai izmantojuši maz. Līdz šim vienīgās vēsturiskas konstrukcijas koka būvdetaļas, kurām dendrochronoloģiskais datējums noteikts pēc arhitekta ierosmes, ir Ventspils pils torņa otrā stāva telpas griestu sijas.⁶ Biežāk gan arhitekts ir tikai devis piekrišanu, ka pēc viņa projekta rekonstruējamā ēkā dendrochronologs no konkrētās koka konstrukcijas būvdetaļām to dendrochronoloģiskās datēšanas nolūkā pēc savas iniciatīvas sagatavo koksnes paraugus (piemēram, no Dannenšterna nama telpu griestu sijām un no Rīgas Doma jumta konstrukcijas). Arhitektu šādi salīdzinājumā mazai ieinteresētībai par dendrochronoloģiskajiem datējumiem ir zināms pamats, proti, lielākajai daļai vēl funkcionējošo 17.–19. gs. Latvijas pilsētu arhitektūras pieminekļu būvniecības vēsture vismaz daļēji ir fiksēta un saglabājusies rakstītā veidā. Līdz ar to šo vēsturisko objektu koka konstrukciju būvdetaļu dendrochronoloģiskā datēšana vairs nešķiet aktuāla.

Paviršāk vērtējot, tiešām var rasties uzskats, ka minētajā laikposmā veidoto koka būvdetaļu dendrochronoloģiskās analīzes rezultāti dod labumu vienīgi

pašai dendrochronoloģijai, tās attīstībai. Bet vai tā tas ir patiesībā? Jāpiekrīt, ka, izstrādājot 17.–19. gs. absolūtas dendrochronoloģiskās skalas, ieguvēja ir gan pati dendrochronoloģija, gan arī arheoloģija, jo šīs gadskārtu indeksu laikrindas var kalpot par nosacītu tiltu, kas vieno arheoloģiskajai koksnei atbilstošās skalas ar mūsdienās augušo koku dendrochronoloģiskajām skalām. Taču skalas, kas attiecas uz šo 300 gadu ilgo laikposmu, nenoliedzami var arī sniegt informāciju par celtnu būvvēstures atsevišķiem posmiem un jautājumiem, par kuriem rakstīto liecību tomēr trūkst. Konkrēts uzdevums ir, piemēram, noteikt precīzu absolūto vecumu tām celtnēm (arī sakrālajām), kurām piešķirts arhitektūras pieminekļa statuss, bet kuru absolūtais datējums zināms tikai ļoti aptuveni. Dažkārt absolūtais datējums, kas vēsturiskas celtnes koka konstrukcijām papildus noteikts ar dendrochronoloģisko metodi, var norādīt uz nepieciešamību pārbaudīt rakstītos vēstures avotos sniegto ziņu pareizību vai vismaz tās vairāk precizēt. Piemēram, dendrochronoloģiskās datēšanas rezultāti liecina, ka Bauskas Svētā Gara baznīcas draudzes telpas griestu senākām sijām būvkoki cirsti 1751. gadā, bet altāra un kora telpas griestu sijām – 1760. gadā. Vēstures avotos var lasīt, ka baznīcai 1756. gadā nomainīts jumts un ieklāti jauni griesti, savukārt 1766. gadā veikts torņa smailes kapitālais remonts.⁷ Spriežot pēc griestu siju dendrochronoloģiskajiem datējumiem, var secināt, ka 1756. gadā mainīts jumts un klāti jauni griesti tikai virs draudzes telpas, bet virs piebūves, t.i., virs altāra un kora telpas, jauni griesti klāti vēlāk, iespējams, vienlaikus ar torņa smailes labošanas darbiem.

Turklāt jāņem vērā, ka iegūto un saglabāto gan 17.–19. gs. koksnes paraugu, gan to gadskārtu platumlaikrindas datu vērtība nākamajos gadu desmitos un simtos varētu tikai pieaugt. Nākotnē koksnes gadskārtās un to struktūras elementos ietvertās informācijas iegūšanas metodes un to lietošanas iespējas varētu tikt attīstītas ievērojami vairāk, tādējādi būtu kļūda, ja mūsdienās gan pilsētās, gan ārpus tām vēl iegūstamās 17.–19. gs. koksnes paraugi un to gadskārtās fiksētā informācija netiktu savākta un saglabāta nākamajām pētnieku paaudzēm.

Nav noslēpums, ka arhitektoniskā koksne mūsdienās turpina strauji iet zudumā. Ir vēsturiskas celtnes, kurās oriģinālās koka konstrukcijas iet bojā tāpēc, ka šīm ēkām nav īpašnieka – saimnieka, bet daļa no vēsturiskajām koka konstrukcijām iet bojā tāpēc, ka ēkas īpašniekam līdzekļu ir vai nu par maz, lai ēku uzturētu, vai tik daudz, ka īpašnieks var atļauties veikt ēkas kapitālu remontu vai pārbūvi, kuras laikā daudzas daļēji bojātas, bet dendrochronoloģiskajai izpētei vēl derīgas oriģinālās koka būvdetaļas vai to daļas nereti tiek nomainītas ar jaunām. Tāpēc būtu svarīgi, ka arhitekts – ēkas rekonstrukcijas autors vai attiecīgi pieminekļu aizsardzības inspektors būtu informēts arī par 17.–19. gs. koksnes dendrochronoloģiskās izpētes nozīmīgumu un laikus informētu dendrochronologu par gaidāmiem vai jau esošiem vēsturisko celtnu pārbūves

darbiem vai par konstatētu senu koka konstrukciju, kas pakāpeniski iet bojā. Šo rindu autors jau 1998. gadā Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcijā iesniedza rakstisku lūgumu vēsturiskās koksnes gadskārtu dendrohronoloģiskās analīzes nolūkā sniegt informāciju par rekonstrukcijas, pārbūves darbiem vēsturiskās celtnēs vai to bojāejas gadījumiem. Līdz šim šāda satura savlaicīga informācija nav saņemta, bet vēlāk nejausi saklausīta ziņa par notikušiem rekonstrukcijas darbiem kādā vēsturiskā ēkā parasti jau ir bijusi novēlota.

Zināmā mērā līdzīga situācija ir arī ar vēsturiskajiem tautas celtniecības pieminekļiem – etnogrāfiski nozīmīgām ēkām. Konkrēts piemērs: gandrīz pirms 10 gadiem tika veikts mēģinājums dendrohronoloģiski pārbaudīt absolūto datējumu divām senceltnēm, kas pārvestas uz Latvijas Etnogrāfisko brīvdabas muzeju, t.i., Hernhūtiešu saiešanas namam no Plāņiem un dzīvojamai rijai – skolai no Valmieras. Darbam izmantojot šo ēku vairāku būvdetaļu koksnes paraugus, kuru kvalitātes vērtējums diemžēl bija tikai apmierinošs, tomēr izdevās izstrādāt dažu pētīto būvdetaļu gadskārtu indeksu vidējo vērtību laikrindas, taču tās attiecās uz samērā īsiem laikposmiem. Īsas laikrindas iegūtas tāpēc, ka, pirmkārt, abu ēku celtniecībā bija izmantoti vidēji resni būvkoki, kuri savus apmērus normālos un labos augšanas apstākļos acīmredzot bija sasnieguši relatīvi īsā laikā (pārsvarā 60–80 gados). Otrkārt, būvdetaļu koksnes paraugi tika sagatavoti izurbta serdeņa, nevis zāgētas ripas veidā, līdz ar to vairumam koksnes paraugu centrālās gadskārtas trūka. Īsas gadskārtu indeksu vidējo vērtību rindas parasti izdodas nekļūdīgi un samērā ātri sinhronizēt tikai ar tām absolūtajām dendrohronoloģiskajām skalām, kas attiecas uz ģeogrāfiski pavisam tuvu un mežu augšanas apstākļu ziņā līdzīgu teritoriju. Brīvdabas muzejā esošo pārējo Vidzemes senceltnu būvdetaļu koksne absolūto dendrohronoloģisko skalu izstrādāšanai nav izmantota, jo pagaidām nav atrasts paņēmieni, kas ļautu no seno celtnu būvdetaļām iegūt pietiekamā apjomā kvalitatīvus koksnes paraugus vai muzejā uz vietas veikt gadskārtu platuma mērījumus, nebojājot šo būvdetaļu izskatu. Tas ekspozīcijā nav vēlams vai pat nav pieļaujams. Izriet, ka vienīgā iespēja izstrādāt attiecīgā laikposma Vidzemes absolūto dendrohronoloģisko skalu ir steidzami datēt atbilstošā laikposma seno koksni, kas vēl saglabājusies līdz mūsdienām un sastopama senajās celtnēs uz vietas Vidzemē. Taču šis darbs joprojām netiek veikts gan savlaicīgas informācijas, gan naudas līdzekļu nepietiekamības dēļ. Tieši naudas līdzekļu trūkums produktīvu dendrohronoloģisko pētījumu veikšanai rada problēmas otrpusi: ja informācija par datējamām vēsturiskām koka konstrukcijām būtu sniegta pietiekami un savlaicīgi, tad, strādājot pašreizējos apstākļos, no visām vienlaicīgi remontējamām, kā arī bojā ejošām vēsturiskām celtnēm iegūt, nogādāt līdz laboratorijai, apstrādāt un izpētīt koksnes paraugus nepieciešamā apjomā tik un tā nebūtu iespējams – un vēsturiskā koksne šajās

celtnēs turpinātu iet bojā. Problēmas daļējs risinājums varētu būt vienīgi saņemta palīdzība koksnes paraugu sagatavošanā vai vismaz pagaidu uzglabāšanā. Tas varētu būt ... Bet laiks negaida: pašlaik visstraujāk iet zudumā tieši etnogrāfiskā koksne un tās gadskārtās ietvertā informācija.

Šobrīd nav skaidras atbildes arī uz jautājumu, kā pagarināt Latvijā izstrādātās absolūtās dendrohronoloģiskās skalas pretējā, t.i., šenatnes virzienā. Šajā gadījumā runa nav par hronoloģiski senāku arheoloģisko koksni, tās atklāšanas un datēšanas problēmām. Šoreiz ir skarta problēma, kas saistīta ar senu, pat vairākus tūkstošus gadu vecu koku stumbru datēšanu, kas saglabājušies līdz mūsdienām, aprakti zem ūdens sanesumu, mitru piekrastes smilšu vai purvu kūdras slāņiem. Tik senas koksnes datējumi varētu interesēt ne vien arheologus, bet arī *paleobotāniķus* un *kvartārgēologus*.

Šādi priežu un ozolu stumbri Latvijas teritorijā atrasti gan senāk, gan tos palaikam uziet arī mūsdienās (2. att.). Ja izdodas atrast vairākus vai pat daudzus šādus vienkopus un vienlaicīgi augušu koku stumbrus, tad to datējumam var būt būtiska informatīva nozīme. Lielākā skaitā vienlaikus bojā gājušo koku stumbri, kas aprakti samērā īsā laikā (uz to norāda nesatrūdušajai koksnei), var liecināt par straujām pārmaiņām kādreizējā vidē. Šo koku koksnes struktūras un gadskārtu platuma pārmaiņu analīzes rezultāti parasti var sniegt pietiekami skaidru informāciju gan par negatīva rakstura vides pārmaiņu norises laiku, gan par tā ilgumu. Šāda informācija savukārt dažkārt palīdz izskaidrot pārmaiņas arī attiecīgajā laikā dzīvojušo cilvēku sadzīves apstākļos un no tiem daļēji atkarīgajā dzīvesveidā. Turklāt dendrohronoloģiskās skalas, kas aprēķinātas pēc šo stumbru gadskārtu platuma laikrindām, var tikt sekmīgi lietotas attiecīgā perioda vēsturisko pieminekļu datēšanā. Šim nolūkam vērtīgas ziņas var sniegt pat attiecīgajam laikposmam atbilstošu peldošo dendrohronoloģisko skalu dati (par šīm ziņām un to iegūšanu nedaudz sīkāk paskaidrots tālāk). Relatīvi nesen – 14.–17. gs. aprakto ozolkoku koksne varētu būt izmantojama arī Rietumeiropas valstīs dendrohronoloģiski pētītās svešas koksnes izcelšanās vietas noskaidrošanai, par ko jau rakstīts iepriekš.

Taču, lai skaidrotu konkrētus jautājumus par cilvēku sabiedrības vēsturi, no seno koku gadskārtām iegūtā informācija ne vienmēr ir izmantojama uzreiz un tieši. Daļēji arī tādēļ pat arheologiem, kuri specializējušies dzelzs, bronzas un akmens laikmeta izpētē, interese par šādu koku stumbru gadskārtu platuma dendrohronoloģiskās analīzes rezultātiem bieži vien ir visai maza. Mūsu valstī vēl nav gūta pieredze minētās informācijas iegūšanā un izmantošanā, un līdz ar to īpaši tagad, kad Latvijas zinātnei ir atvēlēts ļoti mazs finansējums, ar Latvijas vēstures izpēti saistītās un no valsts budžeta finansētās institūcijas vienas pašas uz turēt un veikt dabiski aprakto koku stumbru datēšanu, izmantojot radioaktīvā oglekļa ^{14}C un dendrohronoloģisko datēšanas metodi, nav nedz ieinteresētas, nedz

2. att. Daži no 2001. gada pavasarī pie Kamparkalna (Talsu raj.) izraktajiem ozolu stumbriem. Kad un kāpēc šie ozoli gājuši bojā?

gatavas. Vienīgi jācer, ka šāda satura pētījumu rezultāti varētu ieinteresēt arī pētniekus no citām zinātnes apakšnozarēm. Rietumeiropas valstu zinātnieki jau ir pierādījuši, ka ilglaicīgi ar smiltīm, upju nogulumiem vai kūdru segto koku stumbru vai to fragmentu koksne satur vērtīgu un apjomīgu papildu informāciju par norisēm dabā pagātnē, kuru var izmantot tādās zinātnes nozarēs kā, piemēram, ģeoloģija, hidroloģija, purvu zinātne un vēl citās. Būtu svarīgi to apzināties, novērtēt un izmantot šo relatīvi īslaicīgi pieejamo informāciju, kamēr tās avots – atklātā senā koksne – konkrētajā vietā nav iznīcināts vai dabiski gājis bojā uz mūžīgiem laikiem. Arheologi prot novērtēt atklāta senlietu depoziāta vērtību. Lielākā apjomā vienlaicīgi aprakta koksne būtībā arī ir depoziāts, tikai tas ir dabisks.

Tāpat šajā rakstā iepriekš minētais liecina, ka Latvijā dendrohronoloģijas jomā (runa ir īpaši par dendrohronoloģiju tās šaurajā nozīmē) ir daudz darāmā, bet faktiski veicamā darba apjoms šajā zinātnes nozarē ir un būs atkarīgs no izpētes rezultātu potenciālo izmantotāju ieinteresētības un spējas finansēt ar dendrohronoloģisko izpēti saistītos darbus. Kā izteikti starpdisciplināra zinātnes nozare dendrohronoloģija ir ļoti atkarīga no to zinātnes nozaru stāvokļa un darbības, ar kurām tā ir saistīta. Savukārt dendrohronoloģija šīm zinātnes nozarēm var sniegt zinātnisko materiālu, kura izmantošana var papildināt šajās nozarēs veiktā darba rezultātu nozīmi.

Kāda tad ir informācija, kuru sniedz tieši vēsturiskās koksnes un to gadskārtu izpētes rezultāti un par kuru vairākkārt minēts šī raksta iepriekšējā daļā? Parasti uz šo jautājumu dotā atbilde ir ļoti vienusīga: koksnes absolūtais vai vismaz relatīvais datējums. Izrādās, šādu atbildi ar vēstures izpēti saistīti zinātnieki nereti sniedz arī citās Eiropas valstīs, kurās dendrohronoloģiskie pētījumi attīstīti ievērojami augstākā

līmenī. Starp citu, šī problēma, ka dendrohronoloģiskās skalas praksē netiek izmantotas plašāk, daudz tika skarta referātos, kuri nolasīti 2001. gadā Davosā (Šveice) rīkotajā starptautiskajā konferencē "Gadskārtas un cilvēki" (*Tree-Rings and People*), kas tika organizēta, lai apspriestu jautājumus par dendrohronoloģijas perspektīvām nākotnē.

Salīdzināsim informāciju, kuru sadarbības rezultātā līdz šim visbiežāk ieguvuši, piemēram, arheologi un dendrohronologi, ar to informāciju, kuru šīs sadarbības rezultātā varētu iegūt un kas ir vēlama. Parasti arheologs no dendrohronologa kā darba rezultātu gaida vienu gadskaitli, t.i., konkrētā objekta absolūto datējumu. Kā papildu informāciju vēl dažreiz izmanto ziņu vai vismaz hipotēzi par ģeogrāfisko rajonu, no kura kokmateriāli līdz izmantošanas vietai piegādāti. Pēc šādas informācijas iegūšanas atklātās koksnes un tās gadskārtu platuma pārmaiņu dinamikas izpēte, tāpat arī sadarbība starp arheologu un dendrohronologu bieži vien beidzas.

Izrādās, vairums arheologu arī Rietumeiropas valstīs vēl neizmanto informāciju, kuru var sniegt *dendroarheoloģija*. Šādi apzīmē vairāku zinātnisko metožu sistēmu, kuras lieto, lai precīzi noteiktu laikposmus, kuros būvkoks, no kura veidota attiecīgā būvdetaļa, ir cirsts, transportēts, iebūvēts un izmantots arheoloģiskajos izrakumos atklātajā koka konstrukcijā.⁸ Dendrohronoloģiskā metode ir šo metožu skaitā, un tā tiek lietota ciešā saistībā ar pārējām sistēmā ietilpstošām datēšanas metodēm. Pēc A. Bilambo (*A. Billamboz*, Vācija) uzskaitījuma, dendroarheoloģijā gūtie rezultāti izmantojami šādiem nolūkiem:

I. Datēšanai un dendrohronoloģisko skalu izstrādāšanai:

a) koka objektu datēšana (arheoloģijā, celtniecības un mākslas vēsturē),

b) reģionālo dendrohronoloģisko skalu tīkla izveidošana,

c) tālas distances dendrohronoloģisko signālu ("heterosakaru") noteikšana dažādu sugu kokiem;

II. Būvkoču dendrohronoloģijai:

a) koksnes apstrādes tehnika,

b) konstrukciju vēsture un to veidošanas organizācija,

c) koksnes tirdzniecības reģionālie un starptautiskie sakari,

d) koksnes kā materiāla izvēle atkarībā no koka sugas;

III. Paleoklimatoloģijai un paleoekoloģijai:

a) pagātnes klimata rekonstrukcija,

b) katastrofisko dabas norišu (piemēram, vulkānu izvirdumu, plūdu, mežu ugunsgrēku u.tml.) rekonstrukcija,

c) dabisko depozītu, t.i., aprakto seno mežu koku gadskārtu datu salīdzināšana;

IV. Mežu attīstības un apsaimniekošanas izpētei:

a) mežu lokālā apsaimniekošana,

b) koku sugu izplatība,

c) koku vecuma struktūra un dinamika saistībā ar apsaimniekošanu,

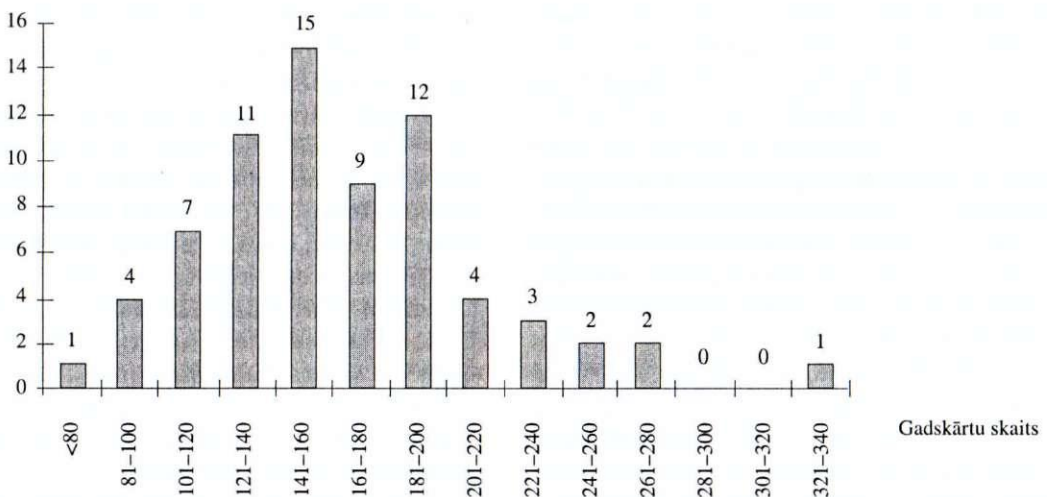
d) mežu sukcesijas modeļa izstrādāšana (mežu attīstība, sugu sastāvs, ekoloģija, dinamika, areāla maiņa).⁹

A. Bilambo sniegtais uzskaitījums labi parāda, ka termins "dendroarheoloģija" raksturo tikai veidu un vidi, kā un attiecīgi kur informācijas avots – senā koksne – ir iegūts (t.i., arheoloģiskajos izrakumos), nevis metodi, ar kuru interesējošā informācija iegūta no koksnes, vai sfēru, kurā tā izmantojama. Aplūkojot šo uzskaitījumu, sākotnēji šķiet, ka arheoloģiem kaut kādā ziņā varētu būt saistošs tikai dažu uzrādīto punktu saturs. Iedziļinoties šo punktu saturā, kļūst skaidrs, ka pa-

tiesībā ar arheoloģiju varētu būt vairāk vai mazāk saistīts gandrīz ikviens no tiem. Proti, pētot kāda objekta vēsturi, jauna informācija par kādu no uzrādīto punktu tēmām var vai nu negaidīti, vai attaisnojot cerības dot tiešas vai netiešas ievērojami precīzākas atbildes uz jautājumiem "kad?", "kā?" un "kāpēc?". Senās vēstures pētnieku atbildes uz šiem jautājumiem vienmēr ir papildināmas, t.i., nevajadzētu samierināties tikai ar pētāmā objekta raksturojumu, precīzi atbildot uz jautājumiem "kas?", "kur?" un papildus vēl dodot aptuvenas atbildes uz jautājumiem "kad?" un "kā?". Taču te jāatgādina, ka ne vienmēr arheologam ir iespējams uz minētajiem jautājumiem atrast precīzākas atbildes no dendroarheoloģijā gūtajiem rezultātiem tieši un uzreiz. Šajā gadījumā svarīgi veikt informācijas apmaiņu ar citu zinātnes nozaru speciālistiem: arheoloģiski atklātā koksne sniedz informāciju paleoklimatoloģijas un paleoekoloģijas, kā arī mežu attīstības un apsaimniekošanas izpētei, bet tās rezultāti savukārt daudzos gadījumos var palīdzēt izprast un izskaidrot jautājumus, kas saistīti ar konkrētās vietas vai objekta vēstures izpēti.

Iepriekš minēto var ilustrēt ar vienkāršu piemēru, kas attiecas uz Vecrīgas arheoloģisko materiālu. Vairums rīdzinieku, šķiet, zina un atceras arheoloģiskos izrakumus, kas 2000. gadā veikti netālu no Daugavas krastmalas pie bij. Triangula bastiona un kur atklājās arī Daugavas krasta stiprinājumu masīvās koka konstrukcijas (tagad šajā vietā redzama stiklotā "Mini Maxima" un citu veikalu celtnes). Dendrohronoloģiskās datēšanas nolūkā mērot šo konstrukciju būvdetaļu gadskārtu platumu, vienlaikus tika noteikts arī to skaits. Tas diezgan precīzi raksturo krasta stiprinājumu vairākām kārtām izmantoto priedes būvkoču vecuma struktūru. Kopumā dendrohronoloģiski pētīta 71 būvdetaļa. To iedalījums pēc gadskārtu skaita redzams 3. attēlā.

Būvdetaļu skaits

3. att. Daugavas krasta stiprinājumu dendrohronoloģiski pētīto būvdetaļu iedalījums pēc to gadskārtu skaita

3. attēls liecina, ka krasta stiprinājumu konstrukcijām izmantoti būvkoki, kuriem pārsvarā bijis liels, dažiem – ļoti liels vecums. Šādu vecumu koki audzēs, kurās veikta apsaimniekošana, parasti nesasniedz. Tas apstiprina, ka iepriekš minētie būvkoki cirsti dabiski veidojušās audzēs, kurās nociršanai izvēlējas dižākos, dabiskās izlases ceļā līdz tik ievērojamam vecumam izdzīvojušos kokus. Priedēm, kas aug normāla mitruma un pietiekamas auglības augsnēs, lielā vecumā ir resni stumbri, kurus viduslaikos lielākos attālumos varēja transportēt vienīgi pa ūdensceļu (šajā gadījumā – pa Daugavu). Kā zināms no rakstītiem vēstures avotiem, Latvijas teritorijā gar Daugavas un tās lielāko pieteku krastiem labākie meži jau 16. gs. bija izcirsti un Rīgas eksporta vajadzībām mežus sāka izstrādāt ne vien Daugavas augšteces baseinā, bet arī Dņepras un tās pieteku tuvumā.¹⁰ Tātad, konstatējot, ka Daugavas krasta nostiprinājumu būvdetaļām izmantoti liela vecuma būvkoki, rodas ne vien pirmais priekšstats par mežaudzēm, kurās koki auguši, bet ir gūts arī netiešs norādījums, ka 16. gs. un vēlāk cirstie būvkoki, visticamāk, nav auguši Latvijas teritorijā, bet gan mežos, kas atradušies uz dienvidrietumiem no tās. Arī šāda satura hipotēze arheologam kāda specifiska jautājuma skaidrošanai var izrādīties informatīvi nozīmīga. Iespējams, citā gadījumā objekta raksturošanai tā dotu ne vien netiešu atbildi uz jautājumu “no kurienes?”, bet arī uz kādu no jautājumiem “kāpēc?”. Konkrētajā gadījumā hipotēzes par būvkoku tālo piegādi pareizību pierādīja ne tikai dažas atrastās būvdetaļas (baļķi) ar plosa siešanai veidotiem iecirtumiem to galos, bet arī katras krasta stiprinājumu kārtas būvdetaļu gadskārtu indeksu vidējo vērtību rindu savstarpējās salīdzināšanas rezultāti. Pēc tiem konstatēts, ka būvdetaļām izmantotajiem kokiem, kas cirsti 1542. gadā un vēlāk – 1594./1595. un ap 1650. gadu, augšanas gaitas dinamika savstarpēji ir daudz līdzīgāka nekā būvkokiem, kas cirsti senāk – 1496. un 1514. gadā.¹¹ Gadskārtu indeksu vidējo vērtību rindas, kas attiecas uz vēlāk būvēto Daugavas krasta stiprinājumu būvdetaļām, uzrāda arī izteiktu līdzību ar to Rīgas vēs-

turisko objektu dendrochronoloģiskajām skalām, kuru konstrukciju būvei koki cirsti, domājams, Daugavas augšteces vai Dņepras baseina mežos.

Šajā piemērā liela nozīme ir arī rakstītos vēstures avotos fiksētajai informācijai par izcirstajiem mežiem Daugavas un to lielāko pieteku piekrastes tuvumā. Pētot vēsturisko objektu, īpaši, ja tas attiecas uz senākiem gadsimtiem, līdzīgi būtisku, bieži vien netiešu papildu informāciju arheologam un dendrochronologam var sniegt ikviens cita plašākā starpdisciplinārā pētījumā iesaistījies zinātnes nozare. Ārvalstu zinātnieku darba pieredze rāda, ka šādā gadījumā gan arheologa, gan dendrochronologa darbā iegūtās informācijas interpretācija parasti ir plašāka. Līdz ar to lielāka ir arī vietējās sabiedrības un ārvalstu zinātnieku interese par starpdisciplināra rakstura darba rezultātiem, un tas tomēr vieš zināmu cerību, ka arī Latvijā dendrochronoloģijai nākotnē ir perspektīvas. Pieaugot dendrochronoloģisko datu lietojumam, attiecīgi mainās arī atklātās senās koksnes piemērotības vērtējums un ar to saistītā pētījumiem izmantotās senās koksnes dažādība pēc tās atklāšanas vietas raksturojuma, absolūtā vecuma un kvalitātes. Tādējādi arī starp dendrochronoloģisko datu lietojumu un datējamās vēsturiskās koksnes apjomu izpaužas zināma sakarība, par kuru jau minēts raksta sākumā.

Jāsecina, ka a) Latvijā informatīvi bagāts dendrochronoloģiski pētāmais vēsturiskās koksnes materiāls vēl ir pieejams un pagaidām tas ir pietiekamā apjomā, b) interese par dendrochronoloģiskajiem pētījumiem un to rezultātiem, cerams, turpinās pieaugt arī nākotnē (tā, protams, arvien ir atkarīga no līdzšinējiem darba panākumiem). Vienīgi pati dendrochronoloģija, tās tehniskā bāze un ar to saistītā darbu izpilde galvenokārt ieilgušā finanšu trūkuma dēļ pagaidām pie mums attīstās gaužām lēni. Kā jau rakstīts iepriekš, arī pētāmo materiālu iegūšanas ziņā dendrochronoloģija ir ļoti atkarīga zinātnes apakšnozare. Taču pa to laiku faktori, kas iznīcina seno koksni ar visu tajā esošo informāciju, turpina aktīvi darboties. Tiem finansējums nav vajadzīgs...

ATSAUCES UN PIEZĪMES

¹ *Pāvulāne V.* Rīgas tirdzniecība ar meža materiāliem XVII–XVIII gs. – Rīga, 1975. – 25., 63.–84. lpp.

² *Caune A.* Arheoloģiskie pētījumi Rīgā 1971. gadā // ASM 1971. – Rīga, 1972. – 48. lpp.

³ Francijas dendrochronologa D. Pusē (*Didier Pousset*) foto.

⁴ *Zunde M.* Dannenšterna nama un 18. gadsimta Daugavas krastmalas nostiprinājumu dendrochronoloģiskā un vēsturiskā datēšana // Senā Rīga. Pētījumi pilsētas arheoloģijā un vēsturē. – Rīga, 1998. – 314.–332. lpp.; *Groves C.* Dendrochronological Analysis of Conifer Timbers from Danson House and Danson Stables, Bexley, Kent // English Heritage. Centre for Archaeology Report, 69/2002. – London, 2002. – P. 47.

⁵ Par “peldošām” parasti dēvē tās dendrochronoloģiskās skalas, kuru aprēķināšanā izmantoti precīzi relatīvi datēti gadskārtu platuma laikrindu dati, bet to absolūtais

datējums zināms tikai aptuveni. Tas atbilst attiecīgo koksnes paraugu absolūtajam datējumam, kas tiem noteikts, lietojot radioaktīvā oglekļa ¹⁴C datēšanas metodi.

⁶ *Zunde M.* Ventspils pils torņa siju dendrochronoloģiskais datējums // Ventspils muzeja raksti, II. – Rīga, 2002. – 203.–206. lpp.

⁷ *Bruģis D.* Bauskas Sv. Gara baznīca. 1594–1994 (Novads, Nr. 7, informatīvais biļetens). – Bauska, 1993. – 4. lpp.

⁸ *Kaennel M., Schweingruber F. H.* Multilingual Glossary of Dendrochronology. – Bern; Stuttgart; Wien, 1995. – P. 90.

⁹ *Sass-Klaassen U.* Dendroarchaeology: Successes in the Past and Challenges for the Future // Dendrochronologia. – 2002. – Vol. 20, no. 1–2. – P. 87–93.

¹⁰ *Pāvulāne V.* Rīgas tirdzniecība .. – 64., 65. lpp.

¹¹ *Zunde M.* Daugavas krasta 15.–17. gs. koka stiprinājumu dendrochronoloģiskā datēšana un tās rezultāti // LVĪŽ. – 2003. – Nr. 3. – 41.–65. lpp.

ON DENDROCHRONOLOGY AND ITS FUTURE POTENTIAL IN LATVIA

Summary

Since April 2004, the Institute of the History of Latvia, University of Latvia includes a small research unit called the Dendrochronological Laboratory, the main task of which is to date historic timber preserved in Latvia and develop long-term tree-ring chronologies. This work is, and will continue to be, dependent on the amount and quality of historic timber discovered and available in Latvia, and on the interest shown by historians and specialists in several other research fields and the possibilities for practically applying dendrochronological data in their research.

Archaeological excavation in recent years in Latvia has most commonly been undertaken at medieval town centres, so the corpus of timber available for dendrochronology has become relatively more homogeneous: Research workers are mainly studying archaeological and architectural pine timber from the 15th–18th centuries. More recent and older historic wood is being studied very little or not at all in Latvia, mainly owing to: a) lack of financial

resources, b) lack of information about the possible applications of dendrochronological data in Latvia and internationally, which leads to c) the absence of interdisciplinary research with the participation of dendrochronologists, and d) because of the comparatively low level of interest.

In the territory of Latvia historic wood is still encountered which has formed several centuries, or even several millennia ago. The information obtained from such material is significant not only for researchers in several different fields in Latvia and abroad, but may also be important for future generations of researchers. The volume of historic timber, which represents the source of this information, continually reduces. In this connection, a description is also given in the article of a relatively new research method – dendroarchaeology – describing the potential of this method and other kinds of interdisciplinary research, provided that the information inherent in historic wood is obtained and utilised in good time.

FIGURE CAPTIONS

- Fig. 1.* It has been established that a chest on display at the National Medieval Museum in Paris is possibly made from "Baltic oak", cut in 1260. Dendrochronologists in the Baltic have been asked to help verify this hypothesis
- Fig. 2.* Some of the oak trunks unearthed in spring 2001 at Kamparkalns Hill (Talsi District). When and why did these oak trees die?
- Fig. 3.* Breakdown of the dendrochronologically analysed building timbers from revetments along the River Daugava according to the number of annual rings

GRĀMATĀ LIETOTIE SAĪSINĀJUMI

- AE – Arheoloģija un etnogrāfija. – Rīga, 1957–
- APL – Arheologu pētījumi Latvijā .. gadā. – Rīga, 2000–
- ASM – Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu, antropologu un etnogrāfu .. gada pētījumu rezultātiem. – Rīga, 1972–1998.
- LVIŽ – Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. – Rīga, 1991–
- LZAV – Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis (līdz 1990. gadam – Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis). – Rīga, 1946–
- RT – Referātu tēzes zinātniskai sesijai, veltītai .. gada arheoloģiskajiem izrakumiem un etnogrāfiskai ekspedīcijai Latvijas PSR teritorijā. – Rīga, 1959–1971.
- SM – Senatne un Māksla. – Rīga, 1936–1940.

ARCHAEOLOGY AND ETHNOGRAPHY
XXII

In commemoration of the centenary
of the archaeologist Elvīra Šnore

University of Latvia
Institute of the History of Latvia
Riga 2005

ARHEOLOĢIJA UN ETNOGRĀFIJA
XXII

Veltījums arheoloģes Elvīras Šnores
100 gadu jubilejas atcerei

Redaktore: *Ināra Stašulāne*,
Margita Gūtmane (vācu val.),
Vija Stabulniece (angļu val.)
Māksliniece *Ināra Jēgere*
Korektore *Brigita Vārpa*
Maketētāja *Margarita Stoka*

Nodibinājums
"Latvijas vēstures institūta apgāds",
Akadēmijas laukumā 1, Rīgā, LV-1050.
Reģistrācijas apliecība nr. 40008064387.
Iespiesta LR Valsts zemes dienesta
poligrāfijas daļā "Latvijas karte",
O. Vācieša ielā 43, Rīgā, LV-1004.

Arheoloģija un etnogrāfija. 22. laid.: Veltījums arheoloģes Elvīras Šnores 100 gadu
Ar 467 jubilejas atcerei / Sast. Ieva Ose. – Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds,
2005. – 279 lpp.: il.

ISSN 0320-9415, ISBN 9984-601-09-9

UDK 902/904(474.3)